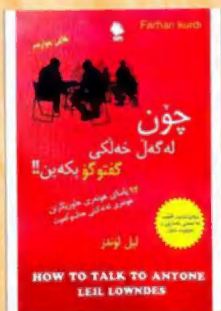

جهنگی زانیاری

(سیخوری، **سیکس**، فریودان)

ناماده کردن و وەرگیرانی
سپروان بیهیی

farhan kurdi

Farhan Kurdi

جہنگی زانیاری

(سیخوری، سیکس، فریودان)

ناوهندی رۆژنامهیی ئاویتر

AWER
Nawendi Awer

ناوهندی ئاویتر

بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

«بەرێوهبەری گشتی ناوهندی: **حەسەن بۆرهەیی**
 «بەرێوهبەری چاپ و بڵاوکردنەوە: **ئاریز حەسەن**
 «بەرپرستی هونەری: **ئاکار جەلیل کاکەوێس**
 «رۆژنکاری ناوهندی: **حەیدەر عەبدوللا**

Ferhan Kurdi

هەولێر - پشت پارێزگا - پشت مزگەوتی مەحمود عەلای

07505114142 - 07507476644

ناوهندی ئاویتر :: Nawendi awer::

nawendi.awer@yahoo.com

جه نگی زانیاری

(سیخوری، سیّکس، فریودان)

ناماده کردن و وه رگی پانی له نینگلیزییه وه:

سیروان حسین بیهیی

ناوهندی ئاویژ بۆ چاپ و بڵاوکردنموه
ژماره‌ی بڵاوکراوه: ٤٥٠

AVER
New and I Awer

جهنگی زانیاری

(سیخوپی، سیڤکس، فریودان)

ئاماده‌کردن و وه‌رگێڕانی له‌ئینگلیزییه‌وه: سیروان حسێن بیه‌یی

پیتچنین: وه‌رگێژ

بابه‌ت: هه‌والگری

به‌رگ: ئاکار جه‌لیل کاکه‌وه‌یس

تیراژ: (١٠٠٠) دانه

نرخ: (١١٠٠٠) دیناره

شوێنی چاپ: چاپخانه‌ی رۆژه‌لات - هه‌ولێر

له‌ به‌رپوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتێبخانه گشتیه‌کانی کوردستان ژماره‌ی سپاردنی (٤٥١) ی

سالی ٢٠١٨ ی پێدراوه .

© سافێ له‌ چاپدانمۆی نهم کتێبه‌ یارێژراوه‌ بێژ ناوه‌ندی ئاویژ. بێژ ره‌زامه‌ندی ناوه‌ندی ئاویژ یان

ناماوه‌کردن به‌ ناوه‌ندی ئاویژ کهم سافێ دووباره‌ چاپکردنمۆه و به‌ کاره‌تێنانی تیه‌به‌ له‌ به‌راره‌کانی

راگه‌یاندن و تۆره‌ کۆمه‌له‌یه‌تییه‌کان.

جەنگی زانیاری

پێشگەشه به:

- شههیدانی رێگای سه‌ربه‌خۆیی
- نه‌وانه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی نیشتمانی پێش هه‌ر به‌رژه‌وه‌ندییه‌کی ته‌سک ده‌خه‌ن
- پارێزهرانی ئارامی کوردستان

سوپاس و پێزانین

- ستار شێروانی، که به سه‌رنج و تێبینیه‌کانی په‌رتووکه‌که‌ی ده‌وله‌مه‌ندتر کرد.

ناوه پۆك

١٣.....	به ركول
١٩.....	به شى به كم
١٩.....	سيخوپى (Espionage)
٢٠.....	پيشه كى
٢٥.....	تيگه يشتن له هونه رى سيخوپى
٣٦.....	سيخوپى و سروشتى جيهانى سياست
٢٨.....	سيخوپى و بازنى هه والگرى
٣٠.....	سيخوپى و چوارچيره كارگيره كى
٣٣.....	ديرۆكا سيخوپى
٣٩.....	سيخوپى بۆ؟
٤٠.....	پالنه ره كانى سيخوپى
٤٨.....	نهيئى و پيداويستيه كانى پيشه ي سيخوپى
٦١.....	سيخوپ و ميتۆده كانى سيخوپى
٦٣.....	ليكۆلينه وه و نه شكه نجه
٦٤.....	ميتۆده كانى ليكۆلينه وه ي نه رم
٦٧.....	ميتۆده كانى ليكۆلينه وه ي دژوار
٦٩.....	كارىگه ريه كانى نه شكه نجه ي ده روونى
٧١.....	نه شكه نجه ي ده روونى چۆن كارده كات؟
٧٢.....	كارىگه ريه كانى تواناى ميشتك و نيرۆلۆژى نه شكه نجه ي ده روونى
٧٥.....	نامرازى په يوه ندى سيخوپ
٧٦.....	شيفره و شكاندنى شيفره
٧٨.....	زانيارى هه له و تيكدان
٧٩.....	كاميترائى سيخوپى
٧٩.....	سيخوپى له نه وروپا
٨٤.....	سيخوپى ئابوورى

جەنگى زانىياري

- ۸۶..... بەرنامەى "ئاساسىيەكان"ى سۇڧىيەت و روسىيا
 ۸۹..... سىخوپى لەپىنگاى ئىنتەرنېتتەو
 ۹۸..... ئىران و سوپا سىخوپىيەكەى
 ۱۰۰..... ئىران: ئامانچ و تېكدەر
 ۱۰۳..... چۆن ئىران بەرپەرچى ئەم ھىرشە سىخوپىيەنە دەداتەو؟
 ۱۰۶..... تواناكانى ھىرشى ئەلىكترونى ئىران
 ۱۰۸..... ئامانچە دەرەككەيەكانى ئىران
 ۱۱۴..... گوتەئخستىن
 ۱۱۶..... دزەھەوالگىرى
 ۱۱۷..... پۆلىتېنكرىنى زانىياري
 ۱۲۵..... بەشى دوووم
 ۱۲۵..... سىكس (Sexspionage)
 ۱۳۶..... پېشەكى
 ۱۳۸..... تەلەى ھەنگوئىنى
 ۱۳۹..... مېژووى تەلەى ھەنگوئىنى
 ۱۳۲..... چەمكى سىخوپى سىكسى
 ۱۳۳..... "سىخوپى سىكسى" وەك مىقۇدىكى ھەوالگىرى و دەرگاكانى ئاسايش
 ۱۳۵..... سىخوپى سىكسى دەرگاى ھەوالگىرى سۇڧىيەت
 ۱۴۹..... لەپشت دەرگا داخراوہكاندا
 ۱۶۰..... بەشى سىيەم
 ۱۶۰..... فرىودان (Deception)
 ۱۶۱..... پېشەكى
 ۱۶۳..... فرىودان
 ۱۶۶..... فرىودان لە جەنگدا
 ۱۷۳..... فرىودان لە سەربازىيدا
 ۱۷۴..... سىستەمى فرىودانى

۱۷۷.....	نكۆلى و فریودانى ستراتىژى
۱۸۵.....	جەنگى دەرۋونى و فریودان
۱۸۸.....	جەنگى دەرۋونى و دۆخى ئىستای كوردستان لەم ئۆيۈندەدا
۱۹۷.....	مكولترا و نامىلكەى جادۋىسى ونبو
۲۰۶.....	پاراسايكۆلۆژى و سىخوپى
۲۱۰.....	پېئووسى ژەھراۋى
۲۱۲.....	نووسىن بە مەرەكەبى نەپتى
۲۱۵.....	سىخوپى بە ئاۋىتەى كىمىيى مېشكگر
۲۱۶.....	ھاۋىيىرى
۲۱۷.....	بەشى چۈرەم
۲۱۷.....	تۆپەراسىۋىن
۲۱۸.....	تۆپەراسىۋىنەكانى ئەمريكا لە ئەلبانىا
۲۲۰.....	دزىنى بەلگەنامى چەكى ئاۋىكى ئىران لەلەين مۇسادەۋە
۲۲۳.....	تۆپەراسىۋىنى باربارۇسا
۲۲۷.....	تۆپەراسىۋىنى چەناگەى ھەلق
۲۲۹.....	بەكارھىتئانى پالتۇن بۆ سىخوپى
۲۳۰.....	بازنەى سىخوپى لوسى
۲۳۴.....	تونىلى بەرلىن
۲۳۶.....	تۆپەراسىۋىنى ئەلماس
۲۴۰.....	تۆپەراسىۋىنى مۇساد لە ئەزەنتىن
۲۴۴.....	مىللانئى جەنگى زانىيارى لە ئەفرىقىا
۲۴۸.....	پېزل ھارىر
۲۵۲.....	ئوۋدى رەش
۲۵۴.....	پرسى بارمەتى ئىترانى
۲۵۶.....	بەشى پېتچەم
۲۵۶.....	كەسايەتى و سىخوپى

۲۵۷	.....كونستانس بابىنگىتىن
۲۵۸	.....عەبدول قەدىر خان
۲۶۵	.....ئەيمەن دىن
۲۶۷	.....گونىن سىگىف، سىخوپى ئىران لە ئىسرائىل
۲۷۲	.....پاڭلۇڧىچ بېرىا
۲۷۴	.....ئوسامە بن لادن
۲۸۱	.....عبدالله عەزام
۲۸۶	.....ەلى مەمەد، سىخوپى ئوسامە بن لادن
۲۹۱	.....رىنھارد مايدىرىك
۲۹۵	.....ئىدوارد سىنۇدن
۳۰۰	.....سىلفيا راقابىل
۳۰۹	.....مۇستەڧاى چىكۆلە
۳۱۴	.....بۇگدان ستاشىنكى
۳۱۹	.....رىچارد سۇرج
۳۲۶	.....كىم فىلىبى
۳۳۲	.....خەسەن عەبدولجىھاد
۳۳۴	.....ئىسحاق ئاخىمىرۇڧ
۳۳۵	.....ئالدىرىچ ەيزىن ئەيمىس
۳۳۸	.....رايان ئەندىئىرسن
۳۳۹	.....دەيڧىد بارنىت
۳۴۱	.....كرىستۇڧەر جۇن بۇيس
۳۴۲	.....رۇدۆلف ئىڧاتۇڧىچ ئابىل
۳۴۸	.....مانوئىل تۇرىگا
۳۵۱	.....گاى بېرجىس
۳۵۳	.....ئەڧرىل ھارىمان
۳۵۴	.....كاترىنا لىونگ

۳۵۶.....	تۇلگا چىخۇفا
۳۵۹.....	ئەلبېيخ سانچىز
۳۶۲.....	بن عامى
۳۶۴.....	ئىنگا ئارقاد
۳۶۶.....	والتەر دورانتى
۳۶۷.....	رۇبەرت ھانسن
۳۶۹.....	ئانا چاپمان، كچە جوانكەسى سۇڧىيەت
۳۷۲.....	ئىرفىن چەيمەرس سكارىيىك
۳۷۴.....	شەھرام ئەمىرى، زانا كوردەكە
۳۷۷.....	برادلى مائىنگ
۳۷۸.....	بەشى شەشەم
۳۷۸.....	دەزگا و دامەزراو ھەۋالگىرىيەكان
۳۷۹.....	دەزگاي ھەۋالگىرى ناۋەندى
۳۸۵.....	دەزگاي ھەۋالگىرى نەپتى (SIS)
۳۸۷.....	چاۋەدىرى ئاسمانىي
۳۹۰.....	نووېسنىگەي ھەۋالگىرى و تويۇنىۋە
۳۹۲.....	كۇمپانىيائى ھىلى ئاسمانىي ئەمىرىكا
۳۹۳.....	ھەۋالگىرى ئەمىرىكا لە جەنگى جىھانىي يەكەم
۳۹۹.....	ھەۋالگىرى ئەمىرىكا لە جەنگى جىھانىي دوۋەم
۴۰۳.....	دەزگاي ئاسايىشى ھىزە چەكدارەكان
۴۰۴.....	ھەۋالگىرى سويا و فەرماندەيى پاراستن
۴۰۶.....	دەزگاي ئاسايىشى سويا
۴۰۷.....	كۆمىسۇنى وزەي ئەتۆمى
۴۰۹.....	بەرنامەي تالپىۆت
۴۱۱.....	يەكەي ۸۲۰۰
۴۱۳.....	پارتى كۆمۇنىستى ئەمىرىكى

جەنگى زانىياري

- بليچلي پارک ۴۱۷
- نوسينگى ھەماھنگى ئاسايىشى بەرىتانی ۴۱۹
- بريكارى ئاسايىشى نەتەۋىي ۴۲۰
- ناۋچەي ۵۱ ..... ۴۲۳
- ھەۋالگىرى لە ئىدارەي جۇرچ بوشى باۋكدا ۴۲۶
- ھەۋالگىرى لە ئىدارەي جۇرچ بوشى كوپدا ۴۲۹
- دەزگاي ھەۋالگىرى مۇساد ۴۳۲
- دەزگاي ھەۋالگىرى پاكىستان ۴۳۷
- ھەۋالگىرى ۋلاتى چين ۴۳۹
- گۇستاپۇ ۴۴۲
- ئىدارەي كارتەر ۋ ھەۋالگىرى ۴۴۳
- تۇپى كەيمبرىچ پىنج ۴۴۵
- سەرنجەكان ۴۴۷
- ئىندىكس ۴۷۵

بەرگول

"با شىتەكە قەسەى خۆى بىكەت" ئەمە ئەو دەرىپىنە يەكە لەلايەن دەزگای ھەوالگى مۇسادى ئىسرائىلىيە ۋە بەكاردىت بۇ چارەسەرگەردى ئەو گەرتەنەى رەۋبەپەۋى ۋەلەكەيان دەبىتە ۋە. مەبەست لەم دەرىپىنە ئەۋەى كە، "ھەر ئامرازىك، تەنەت با بىرۇكەكە شىتەنەش بىت، دەبىت بەكارىپەنرەت بۇ گەيشەن بە ۋامانجانەى نىشتىمان پىۋىستىتەى." لەم سۇنگەيەۋە، دەكرەت بلىتەن "بەدەستەيتەنى زانىارى ئەو جەنگە شاراۋەى كە گەلان كىپەكەى لەسەر دەكەن بۇ پاراستىنى تاك لەئاستى ناۋەخۇ، بەرەۋپەشەردى بەرۋەۋەندى نىشتىمانى ۋەلەت لەئاستى نىۋەتەۋەيدا." تەنەت لەسەرەتەى سەدەى بىست ۋە يەكەمىشە، ھىشتا ھىچ پىناسەيەكى ديار ۋە رەۋن بۇ چەمكى ھەوالگى لەگەردە نىيە چۈنكە ھەر نەۋسەرەك (يان دەزگايەك) بەگەۋىرەى ئەزەۋەن ۋە رامانى خۆى رافەى دەكەت. لەپەۋى زەمانەۋانىيەۋە، ھەوالگى، يان راستەر بلىتەن بەدەستەيتەنى زانىارى، بە ۋەلاكىيە دەۋرەت كە "خەلەك لىتە دەۋەن ۋە دەيانەۋەت بىزان." بەمەش، بەۋاتە كۆرەكەى، "بىرەتەيە لە پەرسىارگەرد لە ھەۋەلەك." لەپەۋى زاراۋەيەشەۋە، ھەوالگى لەيەك كاتە ھەلگى دەۋە ۋەتەپە: پەۋسەى ھەوالگى ۋەتە، كۆرەندەۋى زانىارى ۋە ئەنجامەكانى ئەو زانىارىيەى لەلايەن سىخوپ ۋە ھەۋەلەۋەزەكان كۆدەكرەتەۋە. بەشەۋەيەكى گەشتى، ھەوالگى بەسەى رەگەى جىاۋاز دەبىنرەت. يەكەم، ھەوالگى ۋەك "پەۋسە،" ۋەتە كۆرەندەۋە، شىكرەندەۋە ۋە گەۋستەنەۋەى بۇ دەرۋەزەۋەنى سىياسەتى ۋەلەت يان فەرماندە سەريازىيەكان. ئەم پەۋسەيە بەشەۋەيەكى تەبەتە پەى دەۋرەت "بازنەى ھەوالگى،" ھەرچەندە ناۋەۋەك ۋە ئەركى ئەم بازەنە لەم دەرۋەزەۋەنى مەشۋەرى زەۋى بەدۋەى خەيدا ھىتا. دەۋەم، ھەوالگى ۋەك "ئەنجام." سىيەم، ئازەنسە ھەۋەلەكرەيەكان ۋە كۆمەلەگەى ھەوالگى ۋەك "دەزگايەكى كارگەپەى." ئەم سەى قۇناغەى ھەوالگى دەۋەنەن بىن بە كەۋەكى مانەۋەى دەۋەلەتەك، يان گەۋپەك، لە مەملەتەى زىارىيەكاندا.^۱

^۱ Hulnick, A. S. (۲۰۰۶). What's wrong with the Intelligence Cycle. Intelligence and National Security, ۲۱ (۶), ۹۵۹-۹۷۹.

ههروه‌ها، ده‌بیت ناماژه به‌هوش بدریت که "زانیاری" یان "هه‌والگری" دوو چه‌مکی تارادده‌یه‌یک جیاوازن. "هه‌والگری" به‌هۆی پڕۆسه‌یه‌کی شیکردنه‌وه یان هه‌له‌سه‌نگاندنی "زانیاری" به‌ره‌م دیت. کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری به‌هۆی دوو میتۆده‌وه جیا‌ده‌کړیته‌وه: یان نه‌وه‌تا له‌پښتای سهرچاوه‌ی کراوه‌ی نووسراو (نوژنامه، رادیۆ، گۆفاری، ئابوری، سیاسیی و سهربازیی)، (سهرچاوه‌کانی نینته‌رنیته): یاخود له‌پښتای ته‌کنیکی نوو‌دی نه‌ینی و تیره‌کلان له‌م جۆره‌ کردنه. هه‌والگری یاخود زانیاری له‌پښتای چه‌ند سهرچاوه‌یه‌کی شا‌راوه‌ی وهک سیخوپ، کارمه‌ندی بالیۆزخانه‌کان، راپۆرتی دیپلوماسی، برپنی په‌پوه‌ندیی گه‌باندن و هینا و وینه‌ی سه‌ته‌لایته، دیتته به‌ره‌م. ئه‌م ناماژه نه‌ینیانه بۆ "دزینی" زانیاری به‌کار‌دین که ولاتیکی نه‌یار یاخود گروپتیکی تیرۆرستی ده‌یه‌وینت بېشاریته‌وه.^۱ به‌هۆی نه‌وه‌ی که کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری ده‌چیتته خانه‌ی په‌پوه‌ندییه‌ نۆوده‌وله‌تییه‌کانه‌وه، ده‌کړت بلین ده‌زگا هه‌والگرییه‌کانی- وهک ده‌زگای هه‌والگری ناوه‌ندی ئه‌مریکا، ده‌زگای نه‌ینی هه‌والگری به‌ریتانیا، وه ده‌زگای په‌کیتی سۆفی‌تی لیکه‌له‌شاوه- له‌ باشترین ده‌زگا هه‌والگرییه‌کانی جیهان له‌م سه‌رده‌مه‌دا له‌قه‌له‌م ده‌درین.^۲

به‌گه‌رانه‌وه بۆ ناواخی کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری و هه‌والگری، ده‌توانین بلین که ئه‌گه‌ر بریار بیت "زانیاری هیز و ده‌سه‌لات بیت،" بۆمان ده‌رده‌که‌وینت که هه‌والگری خۆی له‌خۆیدا فۆرمیکی "هیزه‌که‌یه." "زانیاری" ده‌توانیت هاوکاربیت له‌ موماره‌سه‌کردنی جۆره‌کانی تری ده‌سه‌لات. زانیاری بنچینه‌ی سه‌ره‌کیه بۆ سیاست یاخود بریاره‌کان -بۆ خه‌لک، دامه‌زواوه و حکومت- ئه‌گه‌ر بیتوو به‌شیره‌یه‌کی "زیرانه" به‌کاربه‌ینریت.^۳ هه‌ریۆیه، زۆرجار ناهاوسه‌نگی و گرفت له‌توان ئه‌نجامی هه‌والگری و ویستی سیاسه‌تفاناندا دروست ده‌بیت له‌مه‌ی پرسیکی دیاریکراودا. سیاست به‌زۆری

^۱ Russel, R. L. (۲۰۰۷). Achieving all-source fusion in the Intelligence Community. in L. K. Johnson (Ed.), Handbook of Intelligence Studies (pp. ۱۸۹-۱۹۹). London: Routledge.

^۲ Andrew, C. (۲۰۰۴). Intelligence, International Relations and 'Undertheorisation'. Intelligence and National Security, ۱۹ (۲), ۱۷۰-۱۸۴.

^۳ Gill, P. (۲۰۰۴). Securing the Globe: Intelligence and the Post-9/11 Shift from 'Liddism' to 'Drainism'. Intelligence and National Security, ۱۹ (۳), ۴۷۷-۴۸۹.

جهنگی زانیاری

له‌سره‌ بڼه‌مای پرهنسیپ و نایدولوزییه‌وه‌ رۆده‌نریت، له‌کاتیکدا‌ هه‌والگری پشت‌ به‌ بڼه‌مای زانیاری خه‌ملیتراو و شیکردنه‌وه‌ ده‌به‌ستیت. کاتیک هه‌ربووکیان تیکگیر ده‌بن، هه‌میشه‌ هه‌والگری لایه‌نه‌ نړاوه‌که‌یه؛ وه‌ کاتیک زانیاری له‌دزی ده‌سلات و هیز ده‌وه‌ستیت‌وه‌، نه‌وا زانیاری ده‌بیته‌ قوریانی.ⁱ له‌کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری هه‌والگرییدا (جا به‌هه‌ر ریگایه‌ک بیت)، نه‌پنیک‌گری بنچینه‌ی سه‌رکه‌وتنه‌تی: هه‌روه‌ک وارنه‌ر (۲۰۰۹) روونی ده‌کاته‌وه‌ که "به‌بن نه‌پنی، هه‌چ زانیارییه‌ک ناچیته‌ خانه‌ی هه‌والگرییه‌وه‌."ⁱⁱ

له‌و چهند سالی‌ دوا‌ی نازاندکردنی ئیراق (هه‌ندیک به‌ داگیرکاری دایده‌نن) هه‌رنی کوردستان تاراوده‌یه‌کی به‌رچاو پشکه‌وتنی به‌خۆیه‌وه‌ بینوه‌، به‌لام که‌وتنه‌نیو شوینتیکی جیوقۆلیتیکی رۆر ئالۆز که‌ نیایدا ولاتانی هه‌رنیمی (به‌تایبه‌تی رژیمی ئێران که‌ له‌کۆتایی ته‌مه‌نی‌تی و هه‌موو ریگایه‌ک ده‌گریته‌به‌ر بۆ مانه‌وه‌ی خۆی) له‌کۆپکردن بۆ سه‌پاندنی هه‌رموونی خۆیان.ⁱⁱⁱ (جگه‌ له‌وه‌ی که‌ به‌هۆی ده‌وله‌مندی ناوچه‌که‌ به‌

ⁱ Fry, M. G., & Hochstein, M. (۱۹۹۴). Epistemic communities: Intelligence Studies and International Relations. In W. K. Wark (Ed.), *Espionage: Past, Present, Future?* (pp. ۱۴-۲۹). Iford: Frank Cass & Co.

ⁱⁱ Warner, M. (۲۰۰۹). Wanted: A definition of 'intelligence'. in C. Andrew, R. J. Aldrich, & W. K. Wark (Eds.), *Secret Intelligence: A Reader* (pp. ۳-۱۲). London: Routledge.

ⁱⁱⁱ ئاماده‌کار و وه‌رگری ئه‌م په‌رتووکه‌ پنی وایه‌ که‌ نه‌گه‌ر له‌ماوه‌ی نیوان ده‌ستپێکردنی تۆپه‌راسپۆنه‌گان (که‌ نیستا ده‌ستی پێکردوه‌) بۆسه‌ر ئێران و رووخانی رژیمه‌ داپلۆسیته‌ره‌که‌ی، کورد نه‌توانیت هه‌چ هه‌نگاوێک به‌اوژیت به‌روه‌ سه‌ربه‌خۆبوون و فه‌رزکردنی مه‌رج و نه‌مری واقعی به‌سه‌ر ئه‌مریکا، ئیسرائیل، ئه‌وروپا و ولاتانی هه‌رنیمی، نه‌وا تا چهندین ده‌یه‌ی تر ناتوانیت دووباره‌ ئه‌و بابته‌ بوورژینیت. هۆکاره‌کانی پشت‌ ئه‌م لیكدانه‌وه‌یه‌ش بۆ ئه‌وه‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ که‌ سه‌رنجی به‌رزوه‌ه‌ندیک‌خوازانه‌ی زله‌یزه‌گان، به‌تایبه‌تی ئه‌مریکا، له‌سه‌ر په‌رسی کورد نامینیت وه‌ دووباره‌ وه‌ک هه‌نری کسینچه‌ر له‌سالی ۱۹۷۵، سه‌رانی ئیستای ئه‌مریکا‌ش قریومان ده‌ده‌ن، میژوو بۆمان ده‌سه‌لمینیت که‌ له‌ فه‌ره‌ه‌نگی ئه‌مریکا‌دا هه‌چ شتیک نییه‌ به‌ناوی "دۆستایه‌تی به‌رده‌وام" به‌لکه‌ر ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ "به‌رزوه‌ه‌ندی به‌رده‌وامه‌"، به‌نه‌مانی رژیمی ئێرانی‌ش ئه‌و به‌رزوه‌ه‌ندییه‌ ده‌گه‌وتنه‌ مه‌ترسییه‌وه‌.

سامانى سۈرۈشتى، زياتر لە سەددەيەكى بەرزەوھەندى زاپەزەكانى جىھانىش كەوتتەن
ئەم ئاۋچەيە. ئىمەي كوردىش لەو نىۋەندەدا (بە ھەر چوار پارچەو)، لەوھەتى
بوونمان ھەيە بەدوای دۆزىنەوھى شوناسى گەلىكى بىن شوناسدا دەگەپتەن. زانستى
ھەوالگىرى (وھ ھوونەرى كۆكردنەوھى زانىارى) لەم سەردەمە، وھ لەكۆنىشدا، بىنەماي
سەپاندنى ھەژموون بۆ گەلان و رىچارەي مانەوھى كوردە لە ھاۋكىشە ھەرىمى و
سەلماندنى (وجود)دا. تا ھەوالگىرى پىشكەوتتو و ئامانجدارى بەرزەوھەندى گىشتى
نىشتىمان بېت، ئەوھندە زياتر روو لە دۆزىنەوھى دەرچەي سەركەوتن دەبىن.

ئەم پەرتووكەي بەردەستى نىۋەي ھىزايان، جەنگى زانىارى، ھەولەيكى بچووك بۆ
تىشك خستەسەر سىن تەوھرى گىنگى بواری كۆكردنەوھى زانىارى: سىخوې،
سىكس و فرىودان. ئەم سىن چەمكە تەواۋى كارى ھەوالگىرى پىكناھىتن، بەلام سىن
لە بىنچىنەي ھەرگىنگى ئەو زانستەن كە، ئىمە كورد بەتايىبەتى، ھۆكارن لە گەشتەن
بە كەنارى ئارامى، بىگىرمان لە ھالەتى سەركەوتنىاندا. ئامانچى ھەرسەرەكى لە
كۆكردنەوھى و ھەرگىزىنى ئەم پەرتووكە بىرىتىيە لەھەستىردىنى بە كەمى سەرچاۋەي
كوردى لەم بواردە و ئاشناكرىنى خۆتەرى كورد بە ھونەرىك كە تەواۋى رووداۋەكانى
جىھانىي لەسەر بنىادنراۋە. ھەموو ئەو داتا و زانىارىيەنى ئىمەي مەۋف ۋەريان
دەگىرن لەسەر پىنچ سەرچاۋە روئراۋە: ئەزموونى كەسبى؛ دابونەرىت؛ راگەياندن (كە
لەلەين دەسلەتەۋە ئاراستەدەكرىت)؛ ژىربىرى (لۆژىك)؛ وھ لىكۆلىنەوھى زانستى.
ئەم ھەولەي كە مەن داۋمە زياتر ئاشناكرىنى خۆتەنرە بە دوو سەرچاۋەي
كۆتايى (ژىربىرى و لىكۆلىنەوھى زانستى) چونكە ئەم دووانە تاكە مەتۇدن كە
مەۋفەتلىكى "ئاقلمەند" سووديان لىۋەردەگىرت و بىنەماي سىياسەتى ۋەلايتىكى لەسەر
بىنادەكات. بەپىچەۋانەوھى، سىن لە سەرچاۋەكانى يەكەم (ئەزموونى كەسبى،
دابونەرىت، راگەياندن) ھەرگىز جىگەي مەنەنەن چۈنكە دەكرىت لە كەسبەكە ۋە بۆ
كەسبىكى تر، گەلىكەۋە بۆ گەلىكى تر، دەۋلەتلىكەۋە بۆ دەۋلەتلىك تر جىاۋاز بىن.
ئىمەي كوردىش، قورىانى دەستى نەرىت، مەدىيا و ئەزموونى سۆزدارى خۆمانىن.

لەمەودوا، ناکرێت نێمە ی کرد بەشیۆزێک رەفتار بکەین کە "نەرمتەر" بێت لە هی دوژمنانمان، کە هەوڵگری تاکە دەرچە یە بۆ بەئەنجامگە یاندنی ئەم ئەرکە .

تا ئەم دواییانە، هەروەک ئاماژە ی پێکرا، دیدی کورد لەپۆوی جیهانبینییه وە تاراددە یە ک زۆر تەسک بوو، بەتێپوانین لەو هیشتا نێمە لەحالی "نوزانەوین" بۆ بەدەستھێنانی مافەکانمان. خۆشەختانە، بەهۆی کرانەو ی کورد بەپۆوی جیهانەو، نێستا ئەو دەرڤەتە هە یە پەلبھاوێژین، لەپۆوی هەوڵگرییه وە، بۆناو ریزەکانی دوژمن، بەرلەو ی هەر کارەساتێک بقمومێت ئامادەباشی تەواومان تبادا هەبێت بۆ بەرەنگاریبوونەو. زۆر گرنگە هەست بەرەش بکەین کە "هیچ" ولاتێک لەگەڵ کوردا هاوسۆز و دۆست نییە، ئەو ی هە یە تەنیا دۆستایەتیەکی بەرژەوەندیخوازانە یە (لە ئەنجامدانی ریفراوندۆمیش ئەمە بە کردەو سەلمێنرا). کورد پەندیکی سەرنچراکێشی هە یە لەم بارەو، کە دەلێت "ب هیڤیا خەلکی، خۆلایا د شکەلکی". واتە، هەرکارێک بە دەست و بازووی خۆت ئەنجامی نەدە ی، سەرئەنجامەکی شکستە. بۆیە، نێستا کاتی ئەو یە ئەم پەندە بکەینە سەرڤاڤلە ی پاراستنی ئاساییشی نیشتیما نیی و تاکە دەرچەش لەم نێوئەندا لە هەوڵگرییه وە مەیسەر دەبێت.

ئەم پەرتووکی بۆسەر شەش بەش (پێشک) دا بەشکراو. لە سێ بەشی یەکەمدا، بەتێروتەسەلی باس لە سیخوپی، سێکس و فریودان لەکاری هەوڵگری و زانستی کۆکردنەو ی زانیاری بەهۆی ئەم سێ رێکارە کراو. دواتر، لە بەشی چوارەمدا باسی چەند ئۆپەراسیۆنێکی گرنگی جیهانی کراو کە بۆ کۆکردنەو ی زانیاری وەگەپخراون. ئاماچ لەمەشدا ئەو یە خۆینەر تەنیا سەیری روو تێۆریەکی ئەکات بەئێک ئاشنا بێت لەگەڵ چەند ئۆپەراسیۆنێکی کردە یی کە لە ئەززی واقیعدا روویاندو. بەشی پێنجەمیش بۆ بەناویانگترین سیخوڤەکانی جیهان تەرخانکراو کە توانیویانە بەهۆی سیخوپی، سێکس و فریودانەو سەرکەوتنی مەزن (زۆرجاریش شکستیان هێناو) بۆ خۆیان و گەلەکیان تۆمار بکەن. بەشی کۆتاییش تاییبەتە بە ناساندنی بەناویانگترین

دەزگا و دامەزراوەی بواری هەوالگری جیهانیی کە دەکرت لەبەری کارگێڕی و چۆنیەتی کارکردنیان سوودیان هەبێت، بەتایبەتی دەزگای هەوالگری ناوەندی. دەبێت ئاماژە بەوەش بکەین کە رەنگە بۆ نۆژیک لە خۆیتەرانی کورد بەکارهێنانی "سێکس" لە کردەیی سیخوڕیدا وەک دیاردەیهکی نامۆ سەیر بکەیت، بەلام بۆ گەشتن بە ئامانجی نەتەرەیهک ناکرت سەل لە بەکارهێنانی هیچ میتۆدیک بکەیتەرە. جگە لەوەش، نەک تەنیا بەکارهێنانی بە لۆکۆ باسکردنی ئەو بابەتە هۆکاریکی بنچینهییە بۆ بەرپەرچدانەوەی سیخوڕە سێکسییەکانی ولاتانی ئەیار، بەتایبەتی ئێران و تورکیا، کە هەموو ئامرازیک بەکاردههێنن بۆ لەباربردنی هەژموونی کوردستان، بەتایبەتی دواي ئەنجامدانی ریفاراندۆمە مێژووییەکی ۲۵ ئەیلوولی ۲۰۱۷.

لەکۆتاییدا، دەبێت بڵێین کە کاتی ئەوە هاتووە کورد، وەک هێزێکی شەری، بچێتە ناو جیهانی ئالۆزی هەوالگری، چیتەر لە سەنگەرەکانی بەرگری ئەم یوارە نەوەستیت و دەست بە هێرش بکات. بەلام نابێت ئەوەش لەیادبکەیت کە مەیسەرپوونی ئەم ئامانجە پێڕۆزە بەندە بە مەرجی یەکنەستەنەوەی نێومالی کورد بەگشتی، و هەریمی کوردستان بەتایبەتی، چونکە نوژن هیچ دەرفەتیک وێ ناکات بۆ لێکپاراندنی کورد و پارچەپارچەکردنی زیاتری کوردستان، بەلگەش بۆ قسەکانمان لە دەستدانی زیاتر لەنیوەی خاکی کوردستانە تەنیا لەماوەی چەند رۆژێکی کەمدا.

نابێت ئەوەش لەیاد بکەیت کە ئەوەی لەم پەرێووکەدا باسکراوە تەنیا دڵۆپێکە لە زەریایەک چونکە سروشتی جیهانی هەوالگری سروشتیکی نەتێنگەراییە، و دۆزینەوەی بەلگەنامە لەم بارەوێ کارێکی ئەستەمە. بۆیە، هیوادارم توانییتم هەولێکی بچووک بەدەم لە خەزمەتکردنی نیشتییمان و ئاشناکردنی خۆیتەری کورد بە بابەتەلێکی هەستیاری وەک مامەلەکردن لەگەڵ زانیاری و جیهانە فراوانەکی. هیچ کەسێکیش لە کەموکورتی بەدەر نییە، ئەم یاسایە لەسەر بەندەش جێبەجێ دەبێت.

سیروان بێهە

تەمموزی ۲۰۱۸، ئاوانی بێن

بهشى بهگم
سيخوپى (Espionage)

پېشەكى

سەرەتا، دەكرىت بلېين وشەى "سىخوپى" لەزمانى كوردیدا ھەلگىرى چەندىن ماناى جىياجىابى. ھەندىك وا لىكىدەدەنەو ھە "ھونەرىكە بۆگەپان بەدواى ئەو شەستى كە لەمروڤ دەشاردەرتەو لەلایەن بەرامبەرەكەپەو. " ھەندىكى تىرىش وا تىتى دەپوان كە كەردەپەكە لەلایەن مروڤەو بۆنەو ھە "بەچاوتىزى بېوانىتە شەتىك بۆنەو ھە بىناسىت يان بىسەلمىنىت. " ئەمە لەپووى زمانەوانىيەو. بەلام لەپووى كەردارىيەو، "سىخوپى" بەو ئەركە دەوترىت كە لەپىناو دۆزىنەو ھە گەپان بەدواى ھەوالىك و پشكەنىنى بەشەو ھەكى شاراو ھە نەپنى نەت. ھەروەھا، واش سەپردەكرىت كە، "خۆت كۆڭ بۆ ھەوالىك شەل بەكى بەبى ئەو ھە قسەكەركە ھەست پى بكات. "

لە ئەندىشەى ھەر مروڤىكەدا ئەگەر بېوانىتە چەمكى "سىخوپى" دەبىنىن ئەم كەردەپە بە ئاشكەركەردى نەپنىيەو ھەبەستەپە، كە كارىكى باش نىيە و زىان بە كەسايەتى مروڤ دەگەپەنىت. مروڤى "ئاساىى" پىتى واپە سىخوپ ئەو كەسەپە كە بەدواى ھەبىوعارى خەلكى تەدا دەگەپىت (بەپىتى دەقەكى ئىسلامى) بۆنەو ھەبزانىت ھەلگىرى چ نەپنىيەكن. ھۆكارى ھەرسەركە لەم نەو ھەندەشدا دەگەپىتەو بۆسەر ئاپەتىكى قورئانى پىروڤ كە خوداى بالادەست دەفەرموئەت، "... ھە مەكەو ھەوالپەرسى لە ھەپ و ھەرى خەلكى، ھە لەخوابترسن، تابزانىت كۆپەكەى چۆنە و، كچەكەى چى ئەكا و، ژنەكەى قسە لەگەل كۆ دەكات و بزەنن خودا تەو ھە ھەركەگى لە ھەركەسن تەو ھە بكا و خودا مېھەرەبانە. " ئەو ھە لەم پەرتووكەدا ھاتووە لەبارەى سىخوپەو، مەبەستەكە ئەو نىيە سىخوپ لەسەر ھەبىوعارى خەلكى ھەك تاك بوەستىت، چۆنكە ئەمە لەپووى ئەخلاقىو ھەكەپەكى ئاپەسەندە بەلگەر ئامانچ لە سىخوپیدا ئەو ھە بەدواى ھەوالى دوزمەنەو بىن بۆ پاراستنى بەرژەو ھەندى نىشتىمانى و ئاساىيشى

..... وَلَا تَجْمَسُوا وَلَا يَنْقُبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا ۚ اِجِبْ اِخْلُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ اَخِيهِ مِثْلًا فَكَرِهْتُمُوهُ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ اِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ. سورەتى حوجەرەت، ئاپەتى نوازەدە. رافەى مەلا ھەبەدولكەرىمى موددەپەرس، تەفسىرى نامى، بەركى شەشەم، ۱۰۵.

گشتی ولات. ئەم کاره نهک ته نیا ده بێت له لایه ن کاریه ده ستانی ولاتیکی دیاریکراوه وه بیرى لێبکړتیه وه، به لکو ده بېت وهک ستراتیژی ته یی کارى ده ولت سه یر بکړیت. بۆ زیاتر فراوانکردنى بابته که، ده کړیت ئاماژه به وهش بده یی گ سیخوړی ته نیا به شیکه له کرده ی هه والگری و به س. چه ندین رڼکای تر هه ن بۆنه وه ی ده زگا هه والگری به کان به هۆیه وه زانیاری وه چنگ بڅه ن، به لام سیخوړی (به هه موو جوړه کانییه وه) ئامرازه هه ره سه ره کیه که یه بۆ وه ده سه ته یی نانی هه والی دوژمن. یه کیک له پیناسه هه ره په سه ندکراوه کانی سیخوړی ده کړیت به م چه شه نه باس بکړیت که بریتیه له و کرده وه یه ی "زانیاری نه یی له باره ی بارو بوخی سه ریازی یا سیاسى یان ئابوړی ده ولت ته ده سته کو و، ده یاندا ته ده ولت یتکی تر." هه ندیک له شاره زایانی نه و بواره وا پیناسه ی ده که ن که، "زانپخوانی ده نگوباسی دوژمنه له شه و ناشتیدا و، زانپخوانی جوولانه وه و تفاقه کانی به مه به سته گه یاندى هه والکانی بۆ ده ولت یان سوپا بۆ ئاگاداری وه رگرتن له بۆی یان خو پاراستن لى (دژه سیخوړی)، یان بۆ زانیی خاله لاوازه کانی دوژمن بۆ سووډوه رگرتن لى یان، یان له پېتوا زانیی چه که کانی بۆ به رگریکردن به هه مان شتیه، یان خو پاراستن لى یان به چه کی هاوډژ."

یاسا نیونه ته وه یه کانیس له م پیناسه کردنى ئەم بابته یی به یی نین. له سالی ۱۹۰۷ له شارى لاهای هۆلندا ریککه و تنیک واژوو کرا و پیناسه یه کی روونی بۆ "سیخوړی" کردوه، "به سیخوړ له قه لاه نادری نه و که سه نه یی که له نه یییدا کارده کات، یان خو ی ده گډوډیت له پېتوا کو کردنه وه ی، یان هه ولدان بۆ توپیریه وه ی زانیاری له ناوچه کانی کرده وه کانی چه نگاوه ری سه ره یه که له دوو تپیی شه پرکه ر، به مه به سته گواسته نه وه یان بۆ تپیه کی تر." به لام ناکړیت نه وه له یاد بکه یی که شتیکی به لگه نه ویسته که ئامانجی هه ره بالای سیخوړی بریتیه له کو کردنه وه ی زانیاری بۆ ده ولت. هه موو ده ولت یتیک پتوستی به کو کردنه وه ی زانیاری هه یه له باره ی ده ولت تانی تره وه، چ جای نه و ده ولت ته نه یاریشی بېت.

سیخوړیش ته نیا په یوه ست نییه یه ک تا قمی ده ولت ته وه، به لکو بۆ نمونه سه رککه سه ریازییه کان پتوستیان به زانیاری سه ریازی هه یه له باره ی هیژ و توانای دوژمن، و

روپپىيى ئۇ شۇيىنەي كە جەنگەكەي تىادا دەكەن. سىياسىيەكان دەبىت چەندىن زانىياري جۇراوجۇر بزانن» بۇ مەرجەي كە دەبىت لەكەت گونجاودا بەدەستى بېيىن بۇئەوى بىتوان لەسەر بىنەماي ئۇ زانىياري بەدەستەتوانە سىياسەتى دەولەت دابىيىن. لەمەموشى گىنگىر، دەسەلەتتى بالاي دەولەت، سەزۇك، كە دەبىت مەمور ئەم جۇرە زانىياريانەي پىيىگات، تەنەت بە زانىياري دەرونى دوزمىشەو كە زۇر لە ولاتان (كوردستان بە نمونە) ئەم لايەنە فەرامۆش دەكەن. كۆكردەوى زانىياري لەپىگاي سىخوپىيەو بۇ مەمەستىك بىت پىيىستە بە چەند قۇناغىگدا تىپەر بىت. لەوانە، دىيارىكرىنى ناوەپۇكى ئۇ زانىياريەي كە دەولەت پىيىستىيەتى. دواتر، گواستەنەوى زانىياريەكان لە شۇيىنەي خۇيانەو بۇ ئۇ شۇيىنەي رافەدەكرىن كە تا ۱۱ ئاستىك سووديان مەيە. پاشان، ئۇ زانىياريانە دەبىت شىكرىدەو و خەملىدنىان بۇ بىرىت. لەكۇتايىدا، رادەستكرىنى ئۇ زانىياريانە بۇ سەركردەي بالاكەنى ولەت، بەلام دەبىت لە ئان و ساتى گونجاودا بىت.

ناكرىت "دەولەت" لەسەر بىنەماي حىزىيەتى و خىزمەتى مەروا لە خۇيەو سىخوپ ھەلبىزىت چۈنكە لە ستراتىيەتى ماوەدرىزى ئەم كارەدا، خۇدى دەولەتەكە دەبىت قوربانى و دەكرىت ئەم سىخوپ لەلايەن ولەتتىكى دوزمەنەو فرىو بدرىت، يان بىيىتە سىخوپى دووسەرە، كە زىانى بىن ئەندازە لە ولەت و بەرژەوئەدى نىشتىمانى بدات. بۇيە، ئۇ سىخوپى دىيارى دەكرىت پىيىستە ھەلگىرى چەند تاييەتمەندىيەك بىت. سىخوپەكە، دەبىت لەو كەسانە بىن كە باوہ بە ئامۇزگارى و راستگۇيەكەي، دلسۇزىيەكەي بۇ ولەت بىكرىت ئەو كە لەو كەسانەي تۆمەتبارىوہ لە راستگۇيەكەي و سوود لە ھەوالەكانى ھەرنەگىرىت، ئەگەر راستگۇش بىت، رەنگە ھەوالەتتىكى راستى مېتەبىت، و تۆمەتباركرابىت بەپاستىيەكەي، بۇيە دەرفەتى سوودەوگرىن لە ھەوالەكەي بەھۇي ئەو ھەو لەدەست دەچىت. پىيىستە كەسەكە لەدانايىدا شارەزايىت و فروفلىي زۇر بزانىت. لەھالەتى گرىتندا، دەبىت لە ئەشكەنجەدان، ئەگەر دوزەن پىيى زانى، ئارام بىكرىت بۇئەوى ئۇ زانىياريەي لايە سەبارەت بە ولەتەكەي نىخانە مەترسىيەو، بەتاييەتى زانىياري سەربازىي، واتە دەبىت كارىك بىكات كە نەناسرىت

له بنه پرتدا کاری سیخوپی دهکات. چگه له مهش، ئو کهسه ده بیت شاره زایی و نه زمونیکی هه بیت له مهسه لهی گهشتکردن به ولاتاندا، بزانتیت ئو ولاتهی بوی ده پوات جوگرافیاکی به چ چه شنیکه بۆنه وهی پتوستی به پرسپارکردن نه بیت (هه رچه نده ئیستا به هوی ته له فونی زیره که وه ئه م کیشیه چاره سه رکراوه، به لام ناکریت به شتویه کی ره ها پشت به م رینگایه بیه ستریت چونکه ئامیری زیره ک به به رده وای له ژیر چاودیری ده زگا هه والگریه کانی جیهاندايه). مه ترسییه کانی ئه م چهندهش زیاد ده بیت نه گهر سیخوپه که پرسپاری شوین و رینگاوانی له که سیکي خۆجیتی ولاتی ئامانج کرد، ده کریت نه میش له به رامبه ردا چهند پرسپاریکی لیبکات ده رباره ی ولاته کی، به مهش ناسنامه و نه رکی ئو سیخوپه ده که ویتته مه ترسییه وه. هه روه ها، یه کیکي تر له تاییه تمه ندیه کانی سیخوپه نه وه یه که ده بیت توانای رووناسی لایه نی به رامبه ری هه بیت چونکه جار هه یه ته نیا به هیزی خۆیتندنوه روو سیخوپه که ده توانیت زانیاری به ده ست به یتیت.

ته نیا ئه م تاییه تمه ندیا نه سه روه به س نین بۆنه وهی سیخوپیک سه رکه وتوو بیت. یه کیک له خاسیه ته هه ر سه ره کیه کانی سیخوپه ده بیت نه یتیاریز بیت، که مدوو بیت، له شوینی مه ترسیدار و بۆ هه چ که سیک باس له نه رکی خۆی نه کات. زانیانی زمانی بیانی ش گرنگیه کی تاییه تی هه یه. زمانی ئو ولاته ی سیخوپه بۆ ده نیردریت ده بیت به باشی بزانتیت بۆنه وهی هه ر قسه یه ک گوئییه ست ده بیت به ئاسانی بیگوازیتته وه، نه گهر زمانی ئو ولاته به نووسینی شه وه بزانتیت نه وه هینده ی تر سوودی هه یه. خۆگه پین و خۆشاردنه وه له حاله تی له ناکاو و تاییه تدا یه کیکي تره له سیفته به رزه کانی سیخوپه، ده بیت به شتویه ک فیرکراییت که بتوانیت به رگی هه موو جۆره نا په حه تیه ک بگریت. ده بیت سیخوپه توانای خۆگه نچاندن و راهاتی له گه ل بارودرخي ده ورپه ر هه بیت. ده کریت ئو ژینگه یه ی سیخوپه که ی بۆ ره وانه ده کریت ژینگه یه کی له بار نه بیت و نه گونجیت له گه لیدا به لام ئو که سه ی هه لده بژیردریت بۆ ئه م کاره ده بیت به دلنیا ییه وه هه لگری ئه م سیفته بیت. گوپرایه لی له فه رمانه کانی سه رووی خۆی، یه کیکي تره له و تاییه تمه ندیا نه، به تاییه تی له سه ریا زینیدا. قوربانیدان به خۆی

و پېداويستيه كه سيپه كاني زږد گرنگه له لايښ سيخوپړه^۱ تېبيني بكرت، نه وه كارې ئووان پي هه لده ستن پټويستی به قوريانيدانه، رهنګ جاري وا هېت ته نانت زياننېش بګه وېته مه ترسيپه^۲. بږيه، بهرله وهی بېته سيخوپړ و رهوانی ولاتېك بكرت، ده بېت هم چنده به ته وای له لای روون بېت.

هه موو ئو سيفاتانې سهره وه ده بېت له سيخوپړا هېن بږنه وهی كاری خزی به باشی بګات و له كاتې گونجاودا زانیاری بګه په نېته سهرووی خوی. به لام، ده زګای هه والګرېش، به شی سيخوپړی، ده بېت نه مهی له بهر چار بېت كه پاراستنی ئو سيخوپړ دابینكردنی پېداويستيه كاني له ناستوی نه واندایه. هه كه موكرتیهك له م چنده دا ده بېت هوې خستنه مه ترسی زانیاری نه پنی ولات و له كوتايېشدا زیانی بی نه ننداره به ناسايېشی نېشتیمانی ده گات.^۳

به نېسېت زوړیهی ئو كه سانې تازه ن له مه وډای هه والګرېدا سيخوپړی ديارده يكي سده دی بیستمه و له نزيكوه سهروكار و په يوه ندى هه يه له گال جهنگی ساردا. نه وهی راستی بېت، واقعېكه زوړ جودايه له مه. به كارمېتانی سيخوپړ و دږه سيخوپړ میژويه کی درژي هه يه له جيهان و به تاييه تی نه مرېكا، واته كاته كې ده گېرته ره بږ سده دی شانزهمی زايینی. نه مرېكا ولاتېك بوو كه چهندين پالوان و بګو، سهركه وتن و شكستی بهر مه پتياوه له میژووی خویدا. ئو ولاته له بهر دم چهندين هه په شهی جدی وه ستاوه ته وه له و كاته ی هېرشى كراوه ته سر.

له م به شه دا، ئامانجی سهركی نه وه يه هندی زانیاری و ورده كاری بېه خشینه خوینهر ده رباره ی سيخوپړی به شپوه يكي گشتی. هه له م چوارچېره يه دا، ته وای ئو بابتهانې سهروګریان به سيخوپړيه وه هه يه خراونه ته به ریاس و ليكولېنه وه. جګه له مش، ته نانت ده ست بږ بابته تی نه شكه نجه دانی سيخوپړ و جوړه كانی بربراه كه به پټوستان زانی وهك به شېګی دانه براوی هم كار تيشكى بخړته سر. هه له م به شه دا، سيخوپړی و جوړه كانی به تېروته سهلی باسیان لېوه كراوه. به تاييه تی، ئو

^۱ هه والګری له سهرده می سه لاهه ددینی نه یویدا، د. نه به ز مه جید نه مین، و: كه مال غمبارا ده زګای وهرګنېان ۲۰۰۵.

سیخوږی و سروشتی جیهانی سیاست

دهبیټ له‌م نیونه‌دهدا ناماژه به دوو خال بکه‌ین دهریاره‌ی پینگه‌ی سیخوږی له نووسیندا له جیهانی سیاست. یه‌که‌م، رامانی کون و ناسایی دهریاره‌ی سیاستی نیونه‌ته‌وه‌یی جه‌ختی کردو‌ته‌سهر جیاوازییه‌کانی نیوان سیخوږی له‌کاتی جه‌نگ و ناشتییدا. یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی ریگای به رۆلی گرنگی سیخوږی داوه له کورک‌دنه‌وه‌ی زانیاری له‌کاته‌کانی جه‌نگدا. به‌گه‌رانه‌وه یو میژوو، له‌کاتی جارپدانی په‌یمانی بروکسل له‌سالی ۱۸۷۴ هه‌والگری به‌شیوه‌یه‌کی یاسایی وه‌ک نامرازتیکی کاروباری جه‌نگی ریگای پیدرایوو. سروشته دانسقه‌که‌ی نه‌م هونه‌ره‌ش خراوته به‌ریاس و تی‌رامان. یو نمونه، سیخوږه‌کان پتویسته له‌کاتی کرده‌ی سیخوږیدا بگیریڼ له‌لایه‌ن لاپه‌نی سیخوږی له‌سهرکراودا، نه‌مه وه‌ک شتیکی ناسایی بینراوه. نه‌گه‌ر له‌کاتی کرده‌ی سیخوږیدا ده‌سبه‌سهرکرا، یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی پشتیوانی ریگرتن له‌پیدانی هه‌ندځ ماف و شکزی تاییه‌ت به‌گیراوه‌که ده‌کات که به‌پیچه‌وانه‌وه به‌و خه‌لکه ناساییه ده‌دریټ که به‌تاوانتیکی ناسایی تومه‌تبارکراون. دڅخه سیخوږی له‌کاتی ناشتییدا که‌متر روونه. نه‌م دڅخه وه‌ک سهرپیچیکردنی سهروره‌یی و سهربه‌خوږی سیاسی ولاتیټک له‌قه‌له‌م ده‌دریټ. به‌لام له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا، هه‌ندیټک لیټکۆله‌ر و شاره‌زا له‌م بواره‌دا به‌چالاکیه‌کی نه‌خلاقی، سیاسی وه‌ یاسایی په‌سه‌ندکراو ده‌بیینن.

جیاوازی نیوان سیخوږی له‌کاتی جه‌نگ و ناشتییدا گرنگی تیږری و پراکتیکی خزی له‌ده‌ست ده‌دات. جارپدانی جه‌نگ به‌شیوه‌یه‌کی فهرمی به‌هوی پتیشکه‌وتنی ته‌کنه‌لۆژیای جه‌نگ‌وه‌ چیر باوی نه‌ماوه. جه‌نگی جیهانیی دووهم کۆتا جه‌نگی جارپراو بوو نه‌مریکا تیایدا به‌ژداری کرد. جه‌نگی کۆریا، فیتنام، که‌نداری فارس، ئیراق، تۆپه‌راسیونی پاراستنی ناشتی له‌کۆسۆفۆر وه‌ لوبنان، گرینادا، وه‌ جه‌نگی درّه‌تیرۆر هه‌موویان به‌بێ جارپدانی جه‌نگ نه‌نجامدراون. هه‌روه‌ها سنووره‌کانی نیوان شه‌ر و ناشتییش به‌ره‌و کالپوونه‌وه‌ ده‌چن. له‌ماوه‌ی جه‌نگی ساردادا، نه‌مریکا و یه‌کیټی سۆقیه‌ت هه‌رلوه‌وکیان خوږیان له‌حاله‌تی جه‌نگدا ده‌بیینی به‌بێ نه‌وه‌ی به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ له‌پووی سهریازی، سیاسی، و دیپلۆماسیی رکابه‌ری په‌کتر

جهنگی زانیاری

بګڼ. سیاسه‌تی دهره‌وه‌ی چه‌ندین ولاتی بچوګتر له‌پوری هه‌ژمونه‌وه، به‌تابیه‌تی نه‌وا ولاتانه‌ی که‌وتبونه‌ نیوان به‌رداشی جهنگه‌ نه‌یاریه‌ګانی وهک جهنگی نیوان هیندستان و پاکستان وه نیسرائیل و عه‌ره‌به‌ دراوسپګانی، جیاوازیی دروست ناکه‌ن له‌نیوان سیخوی له‌ګاتی چه‌نگ و ناشتیدا.

سنوره‌ګانی نیوان چه‌نگ و ناشتی له‌ که‌یسی تیروزیږمدا به‌شپوه‌یه‌کی فراوان نا‌پوونه. له‌ګه‌ل سره‌له‌دانی روډاوه‌ګانی یازده‌ی نه‌یلول، سیاسه‌تی سرکه‌وتووی دژه‌تیرۆل له‌سر زانیاری رۆده‌نریت به‌لام کوکړدنه‌وه‌ی و شیکردنه‌وه‌ی نه‌و زانیاریانه‌ ناکریت تا نه‌وکاته‌ ګیرۆ بڼ تا کرده‌ تیروستی‌که‌ نه‌نجام ده‌دریت. ده‌بیت نه‌م پړۆسه‌یه‌ به‌رله‌ کوکړدنه‌وه‌ و شیکردنه‌وه‌ی نه‌و زانیاریه‌ نه‌نجام بدریت و له‌ګاتی ناشتیدا نه‌نجام بدریت.

دروم، به‌های سیخوی له‌لایه‌ن دا‌پژوه‌رانی سیاسه‌ته‌وه‌ دهرخیتړت، هوکاري نه‌مه‌ش بریتیه‌ له‌وه‌ی نه‌وان به‌ سود وه‌رګرتن له‌ کرده‌ی سیخوپه‌ګان ده‌توان مه‌ترسی دبلواسی و سه‌ریازی له‌ناکاو که‌میکه‌نه‌وه. هیرشی له‌ناکاو له‌ کایه‌ی جیهانی سیاسیدا کم بایه‌خی پی‌ده‌دریت: هیرشی له‌ناکاو نه‌نیا نه‌و کاته‌ ګرنګه‌ که‌ نه‌ګره‌ بڼه‌په‌تیه‌ګان هه‌لده‌وه‌شینتته‌وه‌ که‌ سیاسه‌تی له‌سر رۆزراوه. به‌نه‌نجامدانی نه‌مه، رۆلی هیرشی له‌ناکاو وهک زیادکردنی هیرتیک ده‌ګیرت، واته‌ زیادکردنی به‌ی نه‌و هیرزه‌ی هه‌یه‌ له‌لایه‌ن نه‌و ولاته‌ی هیرشه‌که‌ نه‌نجام ده‌دات.

جیګای ګرمان نییه‌ که‌ ریګرتن له‌ هیرشی له‌ناکاو نه‌رکینکی ئاسان نییه‌ چونکه‌ هوکاه‌ بڼه‌په‌تیه‌ګانی نه‌م جوړه‌ هیرشانه‌ له‌ژماره‌ نه‌هاتوون. یه‌که‌م، نه‌و ولاتانه‌ی هیرشی له‌ناکاو به‌کارده‌هیتن چالاکیه‌ګانیان به‌ نه‌ینیی نه‌نجام ده‌دن. نه‌وان سود له‌ هوونره‌ګانی فریودانی چه‌نگ وه‌رده‌ګرن. نووم، ولتان کوکش ده‌کن بۆ ده‌ستیشانکردنی زانیاری ګرنګ له‌ زانیاری بڼ واتای هه‌په‌مه‌کی یان نه‌و ده‌نګویانه‌ی ده‌رګا هه‌والګریه‌ګان ده‌ستی ده‌خن. له‌و شوتنه‌ی فریودان هه‌لده‌دات سر له‌ نیار بشپړتیت به‌ له‌خسته‌بردنی، ده‌نګر وا له‌ نیار ده‌کات سره‌ی لیټشپوت به‌هزی بوونی زانیاری نامۆ که‌ ده‌رګا هه‌والګریه‌ګان وه‌ری ده‌ګرن. ده‌نګر نه‌و زانیاریانه‌یه‌

جەنگى زانىارى

ھەۋالگىرى. ھەر كۆمەلگايەكى ھەۋالگىرى خۇدانى چەندىن ستراتېيە تى جىياچىايە بۇ كۆكردىنەۋەى زانىارىى لە قۇناغى يەكەمدا. كۆمەلگاي ھەۋالگىرى چەندىن بۇاردەى لە بەردەستە بۆئەۋەى كارى لەسەر بىكات. بىنچىنەيىتىرىن سەرچاۋە لەنتوان زانىارى سەرچاۋەى كراۋە و زانىارى نەيتىدايە. زانىارى سەرچاۋەى كراۋە بىرىتىن لەو زانىارىيانەى كە بەئاشكرا ديارن سەرەك، زانىارى تۆرە كۆمەلەيىيەكان ■ ۋەرگىرنى زانىارى لە ھاۋپى و كەسە نىزىكەكانى ئامانچىكى ديارىكراۋ. ئەركى سەرەكى سىخوپى ئەۋەيە زانىارى نەيتى دەست بخت و ھەر بۇ ئەم مەبەستەش ۋەگەپدەخرىت. بۇاردەى سەرەكى لىژەدا دەكەۋىتتە نىۋان سىخوپى تەككەلۇژى و سىخوپى كلاسىكى مرقىى. سىخوپى تەككەلۇژى پىشت بەبەكارەيتانى سەتەلايەت، فېرۇكە، ۋە ئامرازە ئەلىكتىرۇنىيەكان دەبەستىت بۆئەۋەى بقوانىت ۋىتەيەكى روۋن ۋەدەست بخت دەريارەى تواناكانى نەيار و بەئاسانى ئەو شەپۇلانە بېرىت و گوى لى بگىرت كە دوزمىن لە پەيوەندىيەكانىاندا بەكارى دەھىتن. سىخوپى مرقىى بىرىتىيە لە دەستخستنى ۋىتە، بەلگەنامە، و چەند ماددەيەكى بەھادارى تى ھەۋالگىرى، ئەمەش بەشىۋەيەكى راستەوخۇ لەلايەن دامەزراۋەى ھەۋالگىرىيەۋە سەرپەرشتى دەكرىت. ھەنگاۋى سىيەم لە بازىنەى ھەۋالگىرىدا بىرىتىيە لە پىرۇسەكردىن ۋە ئەسەنگاندنى ئەو زانىارىيانەى لە ھەنگاۋى دوۋەمدا بەدەست ھىتراۋن. تەنيا ئەو كاتە زانىارى دەپىتە ھەۋالگىرى كە ھەلسەنگىنرايىت و خەملىتىنرايىت. ھەلسەنگاندنى زانىارى لەسەر دوو ئەگەر رۇنراۋە. يەكەم، تا چ ئەندازەيەك سەرچاۋەكە پىشتىپىستراۋە. دوۋەم، زانىارىيەكە تا ۈ ئەندازەيەك باشە. متمانە دەريارەى بەھاي زانىارىيەكە گىرنگىرىن بەشى ئەم ھەنگاۋەيە. بۆئەۋەى برەو بە متمانە بدەين لەو زانىارىيانەى دەزگاكان كارى لەسەر دەكەن، ئەو دەزگا ھەۋالگىرىيانە دەپىت كار لەسەر چەندىن سەكۋى جىياچىا بىكەن(سىخوپ، سەتەلايەت، نارىنى سىخوپ بۇئاۋ بالىۋزخانەكانى نىۋ ۋلات) بۆئەۋەى ھەمان ئەو زانىارىيە بەدەست بھىتن.

دژەسىخوپى لەم خالەدا دەكەۋىتتە نىۋ بازىنەى ھەۋالگىرىيەۋە. بەگەپان بەشىۋەيەكى بەردەوام بەدۋاى سىخوپ و پاراستنى نەيتى دەزگايەك، چالاكىەكانى دژەھەۋالگىرى

كار بۇ ئەۋەدەكات مەنەنى شىكەرەۋە و بەكارھىتەرانى زانىبارىيەكان كە ئەمان بەدەستى دەھىتىن زىاد بكات. بەپىچەۋانەۋە، دژەسىخوپى دەكرىت كارىگەرىيەكى پىچەۋانەى ھەبىت، دەتوانىت شىكرەنەۋەى ھەۋالگىرى تۈۋشى نەنگى بكات ئەمەش بەھۋى گومانخستەسەر زانىبارىيەك كە لە بنەپەتەۋە دروست بوۋە. كاتىك گومان و دوۋدلى بال دەكىشن بەسەر چەند لاپەنتىكى پىلانگىرپى دژەسىخوپى و دەزگاكەش لىكۆلىنەۋەى لەسەر ناكات، "سەرگەردانى ھەۋالگىرى" دروست دەبىت كە ئەۋكات ھىچ دەرچەپەك بۇ زىگارپون لەئارادا نابىت.

قۇناغى چوارەم لە بازەنى ھەۋالگىرىدا برىتپىيە لە شىكرەنەۋە و ئەنجام. لىرەدا ھەر يەكك لە زانىبارىيەنى بەدەست ھاتۋە و ھەلسەنگىنراۋە كۆدەكرىتەۋە و ھەك بەلگەنامەى ئامادە دەخىتە بەردەم داپژەرانى سىياسەت. كۆتا قۇناغ لە بازەنى ھەۋالگىرىدا برىتپىيە لە قۇناغى "فېدباك" كە تىايدا داپژەرانى سىياسەت ۋەلامى ھەۋالگىرى دەدەنەۋە لەمەپ ئەۋ زانىبارىيە ئامادەىي ئەۋان ۋەريانگرتۋە.

سىخوپى و چوارچىۋە كارگىرپەكەى

لەكاتىكدا گەمەى سىخوپى لەدژى دەزگا دژەسىخوپەكان لەلايەن چەند كەسىكەۋە ئەنجام دەدرىت، پىككەتەيەكى گىنگى كارگىرپى و بىرۆكرانىش لەخۆدەكرىت. لە وىلايەتە يەكگرتۋەكانى ئەمىركادا بەتىكپا بەم سەينوبەينە دەۋىت كۆمەلگەى ھەۋالگىرى. دەزگەى ھەۋالگىرى ئاۋەندى (CIA)، ئازانسى ئاسايىشى نىشتىمانى (NSA) ۋە پىككەتە جۆرۈجۈرەكانى ۋەزارەتى بەرگىرى ئەندامى ھەرە كارىگەر و خودان شىبانى ئەۋ ولاتەن. بەرلە ھىرشەكانى يازدەى ئەيلول، بەپژىۋەبەرايەتى سەرۋكى دەزگەى سى ئاى ئاى، بەپژىۋەبەرى ھەۋالگىرى ئاۋەندى، سەرۋكى كۆمەلگەى ھەۋالگىرىش بوۋ. رىفۆرمەكانى ھەۋالگىرى دۋاى يازدەى ئەيلول ۋاى كرد ھەندى گۆرپانكارى دروست بىن، ۋە بەمەش بەپژىۋەبەرى ھەۋالگىرى نىشتىمانى لە دەسەلەندا زىاتەر كارىگەر بوۋ لە كۆمەلگەى ھەۋالگىرى ۋە دامەزراۋەيەكى نۆبى دروست كرد لەژىر ناۋى بەشى ئاسايىشى ناۋخۆ (Department of Homeland

جەنگى زانىبارى

Security). ئامانچ لە دوستكرىنى ئەم بەشە برىتىيى بول لەوى وەك دەزگايەك كاريكات كە بەشپۆەيەكى ئۆتوماتىكى وەلامى ھەر ئامانچ، ئەرك، تەكتىك، وە پېرسەيەكى پەيوەستدار بە ئاسايىشى گشتى بداتەو. بەم پېنە، كۆمەلگاي ھەوالگري ئەمريكا تەنيا ئەركى ئەو كارانە دەبىت كە تاپادەيەكى ئۆر ئاسانن بۆ چارەسەركردن.

يەككە لە سەرەكيترين سياسەتەكانى ھەوالگريى برىتېيە لەوى كە كارەكانى بەشپۆەيەكى نەئىيى ئەنجام بدات و لە پەرامبەريشدا بەرپەرچى ھەولە نەئىيەكان بداتەو كاتىك لەلەين دەزگا نەيارەكانەو ھېرشى دەكرىتە سەر. بۆ ئەوى بە ئاسانى بتوانىن كۆنترۆلى ئەم دۆخە بكەين و بەشپۆەيەكى تۆكە كۆنترۆلى نەئىيەكان بكەين، سەرەتا دەبىت دەولەت ياسايەكى تايبەت بەم چەندەي ھەبىت بۆئەوى بزائەن بە چ چەشنىك مامەلە لەگەل سىخوپرى، دژەسىخوپرى، كردەي پەنھان، وە شىكرىنەوى ھەوالگريى بكرىت و چۆن ئامانجەكانيان لە ژىنگەيەكى تەندروستدا ئەنجام بدەن. لە ئەمريكادا ئەم بەم شپۆەيە رىكفرلو: كۆنگرەس ئەم چالەكانى وەك ئەركى جېتەجىكارى دانائو وە راستەوخۆ سەريە سەركى ئەو وڵاتەون. ئەركى سەرك لەم نۆوئەدا برىتېيە لە بېريارى بەجىگەياندى ئەجىنداي وڵاتەكەي لە كات و ساتىكى سنووردادا. تەننەت جارى واش ھەيە ئەو سەركانەي كە ئۆر پەيوەستن بە كارى ھەوالگريەو ناكرىت لەگەل وردەكارى ئۆپەراسيۆنە سىخوپەكاندا كۆك بىت و ھەموو كۆن و كەلەبەرىكى پەسەند بكات. ھەروەھا، لەبەر ئەوى كردەي سىخوپرى چالاكى فريودان و فيلېبازى لەخۆ دەگرىت، ناكرىت سەرك وردەكارى تەواي كردە سىخوپرەكە بزائىت؛ تەنيا ئەو بەسە بزائىت ئامانچ لە كردەكەدا چىيە. ھەريۆيە، سەرك لەسەريەتي "نكۆلى قايلەكەر" وەك سياسەتيكى سترانىيى بەكاربھيئىت بۆئەوى بەرپەرچى ھەموو ئەو دەنگريانە بداتەو كە وڵاتانى ئامانچ بە تۆمەتي دەستدرىژى ھەوالگريى ئاراستەي دەكەن. ئەم كارە تەنيا لە ئەستۆي سەرك وڵاتدا نىيە، بەلكو داپژەوانى سياسەتەش دەبىت ھونەرىكى بالايان ھەبىت لەم نۆوئەدا بۆئەوى لە پەيوەنديە دبلۆماسيەكاندا تووشى نەنگى نەين. تا زياتر

جەنگى زاتىيىرى

ياسادانەر و سەرۆكەكان لە ئۆپەراسىيۆنى سىخوڤىدا قىيەبگلىن كارەكە ئەستەمىر
دەبىيەت بۇ نكۆلىكرىدن لەم جۆرە بانگەشەيە .

دیوژکا سیخوپی

سیخوپرکردن میژوویه کی نه وند قوولی ههیه که دهکرت بیگه پئینه وه بۆ سه ره تای دروستبوونی مرۆف، له بهر نه وهی مرۆفی سه ره تای به شیوه یه کی نه پنی له نپو سروشتدا چاودیری ئاره لانی ده کرد به مه بهستی دهسکه وتنی پارووه نانیک، له زۆر لیکولینه وه هاتوه که سیخوپرکردن هونه ریکی کونه و ناتوانریت به وردی سه ره تای سه ره لدا نه که ی دیاری بکرت، ئه ه هونه ره هه له گه ل بوونی مرۆف له سه ره زه وی هه بووه و هه له گه ل به ره به یانی ژیا نی مرۆفایه تیدا سیخوپرکان به یه که مین ئامرازه کانی ململانێ نه ژمار ده کران بۆ ده ست به سه ردا گرتن و سه پاندنی یاسای هیز. کاری هه والگری به ستیه مین پیشه دانراوه له دوا ی جادووگری و به درپه وشتی، ناوچه ی خۆره لاتنی نا فین له و ناوچه یه که بۆ یه که مین جار به کاری هه والگری ناشنا بووه، نه ویش به هۆکاری میژوویی و جوگرافی که ئه ه ناوچه یه پتی ناسراوه . کاری هه والگری له سه ره تای په یدا بوونیه وه تا گه یشتووه ته ئیستا به چه ندین قوناغی جیاوازا تپیه ریوه، هاوشانی پشکه وتنی سه رده میانه ی ژیا نی مرۆفه کان، له گه ل نه وه ی پشکه وتنی ته کته لۆژیا و زانست هۆکاره کانی چاودیری کردن و شوپنێ هه لگرتنی ئالۆز و جۆراوجۆر کردوه به لام هه مووان له سه ره نه وه کوکن که یاریکه ری سه ره تا و کۆتایی ئه ه گه مه یه ته نها مرۆف بووه . دیوژکنفیسان تا ئیستا ناکۆکن له سه ر دیاریکردنی میژووی هه والگری به شیوه یه کی ورد، به لام هه موویان کوکن له سه ر نه وهی که سیخوپر یه کی که له پیشه کۆنه کان، به پشت به ستن به و به لگه میژووییانه ی که ناشکرا کران له خۆره لاتنی دیریندا و له ناو نه ته وه جیاوازه کاند هه بووه، وه که له لای میسریه کان و عه ره به کان و جووه کان و مه غۆله کان و هه روه ها یۆنانیه یه کان و رۆمه کان . به لام له و سه رده مانهدا و نه وهی که پتیوستی کاری سیخوپر هیناوه ته ئاراوه به زۆری ململانێی سه ریازی نیوان نه و نه وانه بووه، هه روه ها جیاوازی ناستی ژیا نی ژیا رییان، نه مه ش به پتی بنه مای ناسینی نه یار له پیتا و خۆپاراستن لێ، له به ره نه وه هه والگری سه ریازی به کۆنترین جۆری هه والگری داده نریت له جیهاندا . کۆنترین کتیبه کان باس له چالاکی سیخوپر ده که ن، کۆنترین نووسه رنکیش که له به ره ی

هونه‌ره‌کانی شه‌ر نووسیبیتی (سون تنو)ی چینی بووه، ناوبراو یه‌که‌مین که‌س بووه که پیناسه‌یه‌کی دیاریکراوی سیخوپی کردووه و هه‌ستاوه به‌ریک‌خستنی یاسا‌کانی نهم کاره، به‌شیتی‌گی‌ورده‌ی نووسینه‌کانی ته‌رخان کردووه بۆ سه‌رچاوه نه‌ئینه‌کان و شتو‌ازی کارکردنیان و نه‌و چه‌کانه‌ی که به‌کاریان هیناوه. گرنگی هه‌والگری ده‌که‌پێته‌وه بۆ پتووستی ده‌ولت یا سه‌رکرده به‌و نه‌ئینه‌یه‌ ده‌ریاره‌ی دوژمن، زانراوه که هونه‌ری هه‌والگری واته (سیخوپی) نۆد کۆنه، میسریه‌کان پێش ۵۰۰۰ سال سیستمی سیخوپیان هه‌بووه، سیخوپیکردن به‌سه‌ر دوژمنه‌کانیان‌وه به‌هونه‌ریکی به‌رز داناوه به‌یه‌کێ له‌چۆره‌کانی زانستی جهنگی لایان ناسراوه، میژووی میسر و جهنگه‌کانی پهن له‌و سه‌رکه‌وتنه سه‌ریازانه‌ی که به‌هۆی هه‌والگریه‌وه هاتوونی ئاراو، نه‌وه‌تا یه‌کتیک له‌ئفسه‌رانی هه‌والگری میسری کۆن که ناوی "توت" بووه، توانیویه‌تی ۲۰۰ سهریاز له‌فهرده‌ی گهمدا به‌سه‌ر پشتی به‌له‌میکه‌وه بگه‌یه‌نێت به‌نده‌ری یافا که نه‌و کاته له‌لاین خۆیان‌وه نابۆقه درابوو له‌و کاته‌دا، پاش له‌نگه‌رگرتنی به‌له‌مه‌که له‌بهنده‌ری یافا سه‌ریازه‌کانی هاتنه‌ده‌ره‌وه و ده‌ستیان گرت به‌سه‌ر شاره‌که‌دا.

هه‌روه‌ها دیروک‌خان تۆلیبۆس که له‌نیوان سالانی ۲۰-۲۰۱ پ.ز دا ژیاوه ده‌لێت: "سه‌رکرده ده‌بی‌ت به‌رده‌وام بی‌ت له‌سه‌ر رافه‌کردنی ئاره‌زووی که‌سایه‌تی دوژمنه‌کی." هه‌روه‌ها هۆمیریۆسی شاعیر ده‌ریاره‌ی چیرۆکی نه‌سپی ته‌رواده نهم رووداوه ده‌گێڕێته‌وه که به‌یه‌کێ له‌شاکاره‌کانی سیخوپی داده‌نرێت له‌میژوودا. سه‌باره‌ت به‌کۆترین سیخوپیش له‌میژوودا، لیکۆله‌ران قه‌له‌په‌شه‌که‌ی پێغه‌مبه‌ر نوح به‌کۆترین سیخوپ داده‌نێن، به‌لام له‌پاستیدا سیخوپێکی سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو له‌به‌ر نه‌وه‌ی کاره‌کی به‌سه‌رکه‌وتوویی نه‌جام نه‌دا، به‌لکو رویشته‌ و نه‌گه‌رایه‌وه. لای یۆنانی و رۆمه‌کانیش به‌سه‌رهاتێکی میژوویی نۆد هه‌یه که کارامه‌بیان ده‌رده‌خات له‌زانینی هونه‌ره‌کانی جهنگدا، دیووک یۆمان نه‌گێڕێته‌وه که له‌سالێ ۱۶۳ ی پێش زاین، کاتیک زمه‌کان ده‌یانویست سو‌ریا داگیر بکه‌ن که نه‌و کاته له‌ژێر ده‌ستی سلجوقیه‌کاندا بوو، له‌رێگی سیخوپه‌کانیان‌وه زانیان که سلجوقیه‌کان خاوه‌نی ژماره‌یه‌کی نۆد له‌فیلی جهنگین

جەنگى زانىارى

كە كارىگەرەكى زۆرى ھەيە لە بردنەوى جەنگدا، بۆيە بە نەيتى ھەستان بە ناردنى دەستەيك بۆ لە ناوپردنى قىلەكان و تا لەكتايدا سەرگەوتنيان بەدەست ھىنا .

زۆرىك لە و سەركردانەى لەمژوویدا توانيويانە سەرگەوتنى مەزن لە جەنگەكاندا تۆمار بگەن و سنوورى دەسەلاتيان فراوان بگەن، سووديان لە ھەوالگري بينيوە .

وەك (سەرچۆنى ئەكەدى، ئەسكەندەرى مەكدۆنى، نەبوخوژنەسر، سەنھارېب، جەنگيز خان). لەلای جووھەكان سيخوپى گرنگيەكى تايبەتى ھەيە و بە كارىكى پېرۆز دادەنريت لايان، لەبەر ئەوئە پېقەمبەر و رزگارەريان، موسا، سوودى لىوەرگرتوو، لە تەرراتدا ھاتووە كە موسا سيخوپەكانى خۆى نارنووە تا ھەوالى زەوى پېرۆزى بۆ بھيتن، قەلأ بەھيژەكانى شارى كەنعانيەكان ترسى خستبوو دلى سيخوپەكانى موساوە، لەو كتيبەدا باس لەو ئەكرىت كە: "موسا چەند كەسيكى نارد تا ھەوالى سەر زەوى كەنعانى بۆ بھيتن،" دواى ئەوئە كە ناوى ئەو كەسانە ئەزمىريت كە دەچن ھەوالى بۆ بھيتن بېتيان دەليت: "لە نەقەبەوہ سەرگەون بچنە سەر چباكان، بزائن زەويەكەى چۆنە، بزائن ئەو ميللەتەى لەو شوپنەدا دەژى لاوازن يان بەھيژن، زۆرن يان كەمن، ئەو زەوييەى لەسەرى دەژين چۆن زەوييەكە، ئەو شارانەى كە تپيدا دەژين چۆن شارىكن، ئايا لە چادر دروست كراوہ يان قەلأ، زەوييەكى چۆنە، بەپيتە يان بېبيت، داوودرەختى تپدايە يان نا، لە بەروبوومەكەى بھيتن..." .

ئەو كاتە وەرزی پېگەيشتنى تريت بوو، سيخوپەكانى موسا بە نەقەبدا سەرگەوتن و گەيشتنە حيرون، بواتر چۆنە دۆلى ئەشكول، لەوئ چلنك لەدارى تريتيا لىكرەدوہ، دواى تر ھەندىك ھەنار و خورمايان بردەوہ، دواى تپپەپىنى چل رۆژ ئەو كەسانە گەرانوہ بۆ لای موسا و ھاروون و بەنى ئيسرائيل . دواى گەرانەوہيان راپرتيتكيان پيشكەش كرد وتيان: "ئيمە چووینە سەرئە زەوييەى كە تۆ ئيمەت بۆ نارد، بەروبوومەكانى ئەو شوپنە شیر و ھەنگوين بوو، ميللەتەكەيان بەھيژ و شارەكانيشيان لە شيوەى قەلأى تۆكمە و دروستكراو بوو، لەوئ ئەوئ (عناق)مان بينى، ئەم كەسانە زۆر گورە بوون، ھەرۆھا حسى، يەبووسى، ئەمورىمان بينى كە لە چيادا دەژين، كەنعانيەكانيش لە كەنار دەريا دەژيان لە كەنارى ئەردەن"، ھەرۆك لە تەرراتدا

هاتووه کاتیک خواوهند داوا له یه شوع کوپی نون دهکات بۆ ئه وهی پیتسه وهی بهی
نیسرائیل بکات له خاکی ئه رده نه وه تا که نعان، یه شوع سوودی له ئه زه و نه کانی خوی
وه رگرت له گه ل موسادا، نوو که سی نارد تا هه والی (ئهریحا)ی بۆ بهیتن بۆ ئه وهی
بزانیته دووژمه نه که ی چهن به هیزه، یا هه ر زانیاریه کی تر که پتیوسته به ر له
هیرشکردن بیزانیت، له و ئه رکه دا له شفرۆشیک یازمه تی ئه و دوو پیاوه ی دا له
به جیگه یاندهی ئه رکه که بیان و هاتنه ده ره وه یان له و شاره به بێ ئه وهی که س پتی بزانیته
له لایه ن پاسه وانه کانی پاشاوه، ئه مه به یکه مین رووداو داده نریت له میژوودا که
تتییدا ئافره تیک به شداری کاری هه والگری بکات، له م رووه وه لیکۆله ران پتیان وایه
له سه ره تای په ida بوونی کاری هه والگری په یوه نده یه که له نیوان کاری هه والگری و
ته له ی سیکسی (له به شی دووه می ئه م په رتووکه بۆ ئه م بابته ته رخانکراوه) دروست
بوو.

لای عه ره به کانی ش سبخو پیکردن شتیکی باو بووه، چ له سه رده می جاهیلی یان
سه رده می نیسلام که سبخو په کانیان به "چاوه کان" ناو برده وه و به نژی له
جهنگه کاندای بۆ دیاریکردنی شوینی دوژمن و ژماره یان سوودی لیوه رگیراوه، میژوی
عه ره بی باس له وه دهکات که پیغه مبه ر محمد (د.خ) پیتش روودانی شه پی به در دوو
له سه حابه کان ده نیریت بۆ کۆکردنه وهی زانیاری له سه ر هیزی "کافره کان"، له لای
کانی به در په کۆک له سه حابه کان دوو کوپ ئه بیته که خه ریکی ئاو خواردنه وه،
کو په کان ئه هیتن بۆ لای پیغه مبه ر (د.خ) ئه ویش لیکۆلینه وهی له گه لدا کردن و توانی
له پزگی چه ند په سیاریکه وه ژماره ی هیزی کافره کان بزانیته و له وانی په سی: ژماره ی
ئو حوشرانه چه نده که رۆژانه سه ری ده بپن؟ کو په کان وه لایمان دایه وه که رۆژیک
نو و رۆژیک دوو حوشر سه ره بپن و ئه یخۆن، لی ره دا پیغه مبه ر (د.خ) زانی که ژماره ی
هیزی کافره کان له نیوان ۹۰۰ بۆ ۱۰۰۰ که سه له به ره وهی عه ره به کان به گشتی نه ریتیان
وایه که حوشریک بۆ ۱۰۰ که س ته رخان ده که ن. به خوینده نه وهی ژبانی
پیغه مبه ر (د.خ) ده توانریت له پزگی په ند و وانه کانیه وه په ی به هونه ری هه والگری
بیریت، له گه ل ئه وه شدا که پیغه مبه ر (د.خ) هه لگری په یامیکی ئاسمانی بوو، به لām

جهنگی زانیاری

دهتوانین بلیمه‌تی ناویراو ببینین له‌یه‌کلاکردنه‌وه‌ی رۆژیک له‌کیشه‌کاندا به‌تابیه‌تی له‌بواری شه‌پدا. له‌سه‌رده‌می مه‌غۆله‌کانیشدا ئه‌و نووسینه‌انی که له‌و سه‌رده‌مه‌وه به‌جیماوه ناوی رۆد سیخویری به‌ناویانگ و ناودار له‌خۆده‌گریت، که توانیوانه شانه‌شانی فهرمانده‌کیان، واته‌ جه‌نگیز خان، به‌هنگن، ئه‌و فهرمانده‌یه‌ی که توانی ئیمپراتۆریه‌تییک بۆ مه‌غۆله‌کان دروستبکات و کۆی ئه‌و ولاتانه‌ داگیربکات که ده‌که‌ونه نۆوان چین و ده‌ریای ره‌شه‌وه له‌ دیارترین ئه‌و سیخوپانه‌ش (نویین) که ناویراو له پێشه‌وه‌ی ئه‌و هیزه‌ بوو که جه‌نگیز خان ناردی بۆ لای ئیمپراتۆریه‌تی چین به‌مه‌به‌ستی یارمه‌تیدانی، به‌لام له‌پاستیدا هۆکاریکی باش بوو بۆ داگیرکردنی چین. رۆد سه‌رچاوه‌ یاس له‌وه‌ ئه‌که‌ن که مه‌غۆله‌کان پیاو و مندالیان به‌کاره‌یتاوه‌ بۆ ببیننی ریزه‌کانی دوژمن و کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری و هه‌رگیز شه‌پکیان نه‌ئه‌کرد که پێشتر زانیاری ته‌واویان له‌سه‌ر دوژمنه‌کانیان نه‌بوایه. هه‌روه‌ک رۆژه‌لات، له رۆژئاواش له‌گه‌ڵ په‌ره‌سه‌ندنی جه‌نگه‌کاندا کاری هه‌والگری پێش که‌وت، له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌پاستدا له‌ ئه‌وروپا په‌تدیکی میلی باو بوو که ده‌یووت: "کانتیک که ده‌زانی دوژمنه‌که‌ت ده‌یه‌وێت چی بکات، ده‌توانیت زāl بیت به‌سه‌ریدا". یه‌کتیک له‌ سیاسیه‌ فه‌ره‌نسیه‌کان به‌ ناوی ریچیلو سیخوپه‌کانی هان ئه‌دا که کاری بۆ بکه‌ن له‌ناو فاتیکان و به‌ریتانیدا به‌شیوه‌یه‌ک که کاری سیخوپیکردن بوو به‌ هونه‌ریک له‌ هونه‌ره‌کانی جه‌نگ و پیلانگێتپان به‌مه‌به‌ستی کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری و به‌کاره‌یتانی سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر دوژمناندا. له‌سه‌ده‌ی شانزه‌یه‌مدا وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی به‌ریتانیا به‌ ناوی سیئر فره‌نسیس ئه‌لفنام هه‌ستا به‌ دروست کردن و په‌ره‌پێدانی سیخوپه‌کان له‌ده‌ره‌وه‌ی ولات و ئه‌یناردن بۆ ئه‌وروپا و خۆره‌ه‌لاتی ناڤین، هه‌روه‌ها هه‌ستا به‌ به‌کارگرتنی ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که توانای قسه‌کردنیان هه‌بوو به‌ زمانه‌ بیگانه‌کان و ئاماده‌بوون زیان به‌سه‌ر به‌رن له‌ ده‌ره‌وه‌ی ولات و توانا و ئه‌زمونی دزه‌کردنه‌ نۆو ده‌زگا ده‌وله‌تیه‌کانیان هه‌بوو، ناویراو هه‌ستا به‌ راه‌یتانی ئه‌و جوړه‌ که‌سانه‌ له‌سه‌ر چالاکی نه‌یتی و کۆکردنه‌وه‌ی هێماکان و چه‌ند توانا گه‌لیکی دیکه. به‌و پێیبه‌ش، ناویراو داده‌نرێت به‌ دامه‌زیته‌ری یه‌که‌مین رێکخه‌راوی هه‌والگری له‌ جیهاندا، ئه‌و پێی وابوو

که هەوالگری بېرپەڕی پشتی هەر دەوڵەتێکە که هەولی مانەو و خۆپێشخستن بدات. کاری هەوالگری لە گەڵ گەشەکردنیدا دەبێتە گرنگترین پێکەینەری سوپا رێکخراوەکان. فریدریک فیلهیلی یەکەم، پاشای پروسیا لە ساڵەکانی ۱۷۱۲-۱۷۴۰ دەلیت: "لەماندەوی میزێ دوژمنەکم ئەچیت بۆ شەڕ و سەد چیشتلێنەر پیش خۆی ئەخات، بەلام من سەد سیخوڕ پیش خۆم لەخەم". وەک باس ئەکەیت هەوالگری گرنگترین پێکەینەری سەرکەوتنەکانی ناپلیۆن بوو لە شەڕەکاندا، تا ئەمڕۆش کتێبەکانی میژوو باس لە رۆلی سەرۆک ئەرکانی سوپاکە ناپلیۆن واتە (مارشال لوئیس ئەلکساندەر) دەکەن لەو رۆوهووە که هیچکات شەڕی نەدەکرد گەر زۆرترین زانیاری لەسەر دوژمنەکی بە دەست نەهێتابوایە. هەرۆهە ئینگلیزەکان بەو پێیەیی لە میژوودا هاتووە هەر لە دێر زەمانەو بەهەرخیان بە هەوالگری سەربازی داوە.

لەسەدەیی حەفدەهەمدا، گرنگترین کاریان بریتی بوو لە زانیانی هەودا و توانای کەشتیگەلی دەریایی ئیسپانیەکان که ململانێی ئینگلیزەکانیان دەکرد بۆ دەستگرتن بەسەر جیهاندا لە گەڵ ئیسپانیەکان جەنگێکی درێژخایەنیان دەست پێکردن و سیخوڕەکانیان گەیاندە کۆشکی پاشایەتی تا سەرئەنجام بە ئامانجی خۆیان گەشتن و توانیان ئیسپانیا تێک بشکێنن. ئەمڕۆش، کاری سیخوڕی زیاتر لە جاران ئالۆز و جۆراو جۆد بوو، ئەگەر لە رابردوودا سیخوڕەکان تەنها کاریان کۆکردنەوێ زانیاری بوایە لەسەر توانا و قەبارەیی سوپای دوژمن ئەوا لەمڕۆدا دەبێت زانیاری تەواو لەسەر جەم بواوەکاندا بە دەست بێنن، بۆیە چەند جۆرنکی هەوالگری پەیدا بوو وەک هەوالگری پیشەسازی و ئابووری و بازرگانی و تەکنەلۆژی هتد... لەبەرئەوێ هەوالگری یاریەکی هەمیشەییە لەنێوان ئەو دەوڵەتە بەهێزەکانی که هەمیشە هەول دەدەن لە دوژمنەکیان هۆشیارتر و پێشکەوتووتر بن.^۱

^۱ Miller, N. (۱۹۸۹). *Spying for America: The Hidden History of US Intelligence*. Paragon House Publishers.
-Nagy, J. A. (۲۰۱۱). *Spies in the Continental Capital: Espionage across Pennsylvania during the American Revolution*. Westholme.

سىخوپى بۇ؟

ئامانجى ھەرسەرەكى دۆڭەسىخوپى پاراستى نەتەيىيەكانە. ئەمەش پىتۈستى بە وشىيارى پالئەرى سىخوپەكانە ھەيە، دەيىت بزانرەت ئەو سىخوپەى بە ئەرکىك ھەلدەستەت تا چ ئاستىك تواناى خۆدەريازکردن و نەچوونە ژۇر كاريگەرە سۆزدارىيەكانە ھەيە، لەسەرۋى ھەمووشيانە دەيىت ئامانجىكى روون و ئاشكرايان بۇ دىيارى بىرەت. دىرۇك ئەو ھەمان پىدەلەيت كە چەند ھۆكارىك ھەن وادەكەن سىخوپەكان ئىيانى خۇيان بىخەنە مەترەسە ھەيە بۇ بەنەنجامگە ياندنى ئەرکىك. يەككىك لە پالئەرەكانى سىخوپىكرەن برىتەيە لە چاوسوركرەنە ھەيە ھەشەكرەن. مومارەسەكرەنى ئەم فاكترە خۇى لەخۇيدا رەگىرەشەى دەگەپتە ھەيە بۇسەر ھەوالگىرى يەككىتى سۇفەت (لە بەشى دوو ھەمدا بەدرىزى باسى لىئەكرەو) بەلام دەزگەكانى تىرش پەپرەوى دەكەن. بەكارەتەنى سىكس و ھەسەبازى و نانپەن دوو پالئەرى سەرەكىن بۇ چاوسوركرەنە ھەيە ھەشە. پالئەرى دوو ھەم برىتەيە لە پىتۈستى پارە. پىتۈست ناكات بىرەكە تۇرەيت. بەتقىد بىرە پارەيەكى كەم بەسە بۇ قايلەكرەنى كەسىك بۇئەوى سىخوپى بگات يان وايان لىبەكەن بەردەوام بىن لەسەر ئەم كارە.

لەراستىدا، پىدانى پارەيەكى تۇد بە سىخوپ بەتقىد جىگاى مەترەسە چۈنكە سەرنەچان رادەكەشەيت و چالاكەكانى بە دەزگايەكى تىر دەلەيت ئەگەر ھەمان بىر بەردەوام نەيىت. پالئەرى سىتەم برىتەيە لە ئايدۇلۇزى. ھەندىك سىخوپ رەدوى پالئەرىكى سىياسى دەكەون. ئەوان بىرۋايان بە دۆزىك ھەيە كە كارى بۇ دەكەن ۋە كارەكانيان ۋەك خىانەت لەقەلەم نادەن. پالئەرەكانى ئايدۇلۇزەت جىاوازن: شوعەيت، سەرمایەدارى، نەتەو ھەپرەستى ئەتنى، يان ۋالتپارەتە. پالئەرى كۆتايى، ھەندىك لە سىخوپەكان پىتۈستيان بە ھەندىك شت ھەيە بۇ دەريازبۈون لە ئالۇزى سايكۆلۇزى، رىست، ھىز، توو ھەيە، يان سەركەشى. ئەمانە ھەمويان ھۆكارەن كە سىخوپ دەيەرتە لەرتەگەى ئەم كارەو ھەريزەكەى پىر پىركەتەو.

پالنه رەكانى سىخوپى

يەكئىك لەو پەرسىيارانەى كە بە بەردەوامى رەويە پەوى شارە زانيارى بوارى سىخوپى دەكرتەو بەرئىيە لەوەى كە ئايا ئەوە چ پالنه رەكانىكە وادەكات مەووف خيانت لە ولاتەكەى خوى بكات. پەندە چەت وەلامەكە كەمىك سادە بىت بەلام لەژىر پەردەى ئەم سادە بىيەدا پالنه رەى زۆر ئالۆز رۆلى خويان لەم چەندەدا دەگىزىن. ئەو پالنه رەانەش لە كاتىكەو بۆ كاتىكى تر لە گۆراندان. پارە رۆلى هەرە ديار دەگىزىن لەنئو ئەم كەسانەى لەژىر ولاتەكانيان سىخوپى ئەنجام دەن. ئەم تىرامانە دەكرت شتىكى تىگەيشتر و بىت و راستىيەكى تىدا بىت كە گەواىدەرى قسەكانمان بىت، بەلام ئايا هېچ بەلگە يەكى حاشامەنە گرمان لە بەردەستە بۆ سەلماندنى رەواپەتيدان بەم قسەى؟ ئايا چ مەتۆدىك بەكار دەهێنرێت بۆ سەلماندنى؟ وەلامى ئەم پەرسىيارە لە رۆژەش ئەكادىمىيەى هەوالگرييدا مشتموى زۆرى لەسەر كراوە. هەربۆيە، بە پشت بەستن بە وتەى توێژەرەنى ئەم بوارە وەرەمى ئەم پەرسانە پشتراستەدەكرتەو.

سىخوپى لە كۆكرەنەوەى زانيارى، هەلگرتنى و لەكۆتاييدا پەيدانى بە دەزگا هەوالگريە بىيانىيەكان پێك دىت، بىگومان ئەم كردارەش زيان بە دەولەت دەگەيەنێت. ئەو كەسەى چالاكەكەش ئەنجام دەدات لە هەوالگري بىيانى شەرىكى ئەم تاوانەى. دەكرت خودى سىخوپى ئامانج بىت ياخود ئامرازىك بىت بۆ بەدەستەننى مەبەستىكى تر، ئەمەش بەهۆى بەكارهێنانى كەسانەو ئەنجام دەدرێت. ئەو پالنه رەانەى كە بەهۆى سىخوپى لەسەر رۆنراوە بەشپۆەيەكى بەرفراوان پشت بە خودى كەسەكە دەبەستێت. ئىف بىن ئاى ئەمريكا چوار هۆكارى دەستىشان كەردووە، ئەمەش دواى ئەو هات كە دەزگا كە بەو دەرنەجامە گەشت كە پارە و ئايدۆلۆژيا، هەرهەشە يان وىستى كەسى هۆكارى سەرەكى بۆ سىخوپى كەردن. ئەو پالنه رەانەى سەرەو بە زۆرى تىكەل و تايبەت بە كەسێكى. بىگومان، هۆكارەكانى ئەم پالنه رەانەش پەيوەستن بە ئاكار و رەفتارى خودى كەسەكەو. زۆر ئەستەمە بتوانرێت پالنه رەكان بە جۆرىكە تايبەتى بە كەسايەتیهو وەبەستە بكرێن. دەكرت زياتر حەز و خەيالى كەسى، ژینگەكەى و دەرفەت، هۆكارى سەرەكى بىن لە پشت

نهجامداني كردهى سيخوپى. دهكرت كهسهكان بههوى چلئسييهوه كردهى سيخوپى نهجام بدهن يان بههوى گرفتى كهلهكهبووى داراييهوه. دهكرت چلئسيش وهك هوكاريك بدرتته پال پالنهركاني ترهوه وهك نايدولوزيى، لاوزبوونى هزريى، داخپيدان بههوى بهناپهوايى لهگهل جولانهوه لهلايهن ولاتهكهپهوه (يان بهشيوهپهكى تابيهتير لهلايهن دهزگا ههوالگريهكهپهوه) ياخود بههوى دلسوزى دابهشكراو، واته دلسوزبوون بؤ دوو نايدولوزييهت يان دوو دهولته. پاره تهنيا لهبهر نهوه پتويست نيه كه هئزى كرپنى شتمهك و پيداويستيه بهلگ سيمبولى سهركهوتن، كاريگريى و نامپازيكه بؤ بپواههخو بوون. لهم كهپسهدا پالنهركان بهس نين بؤ نامادهكردنى كهسيك بؤ نهجامداني ئاكارتيك تاوانبارانه بهلكو ههبوونى پالنهريكي بههئز پهكيكه لهوهنگاهه پتويستانهى له بوون به سيخوپ لهدرى ولاتهكهت.¹

لهوهتهى دامهزاندنييهوه لهسالى ١٩٨٦، ناوهندى توژينهوهى ئاساييشى فرمانبهراى بهرگريى (PERSEREC) بهشيوهپهكى زانستيان سهرنجى خوى خستوتهسهر دياردهى خيانهتى متمانه. ناوهندهكه كه لهژير سهرهپرشتى وهزارهتى بهرگريى لهسالى ١٩٩٢، ٢٠٠٢، و ٢٠٠٨ سى راپورتى بلاوكردهوه، بهپشت بهستن بهو زانپاريپانهى له داتابهيسى سيخوپى ناوهندهكه ههبوون. توژينهوهكه لهسهه بهلگهنامهى ئاشكراى فهرمى، راگياندن، ليكولينهوه و تومارى دادگا، نمونهى رۆژنامهوانى، و كارى نهكاديمى و نهو پهرووكانهى باسيان لهچهند كهيسيكي تابيهت لهم بواره كردوه، رۆنراوه. لهسالى ١٩٩٢، داتابهيسهكه پهههپيدرا بهمهبهستى زانينى ئامارى ١١٧ هاوالاتى نهمرىكه كه له سيخوپيهوه تيوهكلايوون لهدرى نهامريكا، نههمش لهپتى خيانهتكردن له ولاتهكهيان بههوى پيدانى، يان ههولدان بؤ پيدانى، زانپاري نهپتى بههئزه بيانپهكان. چهندين كهيسى نوئ لهسهه بنهماغى ئاسايى خراهنه نيئو نهو داتابهيسه. لهسالى ٢٠٠٨، ژمارهكه بؤ ١٧٢ كهس بهريبووهوه.

¹ Pertman, A. (٢٠٠١). Why They Spy, The Boston Globe, February ٢٥.
-Sarbin T. R., Carney R. M., Eoyang C. (١٩٩٤). Citizen espionage: studies in trust and betrayal, Praeger Publishers.
-Gelles, M. (٢٠٠٦). Exploring the Mind of the Spy, <http://rf-web.tamu.edu/security/security/%20guide/Treason/Mind.htm> (١١،٠٢،٢٠١١)

تۆماره‌كان پىكهاتىبون له زانیاری دهریاره‌ی تاییه‌تمه‌ندى كه‌سایه‌تى و پىشه و جی‌اوازی كرده‌ی سیخوپى. دواى وه‌رگرتن و شىكرده‌وه‌ی داتاكان، دهرىكوت ى له‌سه‌دا ٦٧ به‌ژدارى‌یوان پاره‌ پالنه‌رى سه‌ره‌كى بووه له ئه‌نجامدانى كرده‌ی سیخوپى له‌دژى ولاته‌كه‌یان. له‌مه‌شه‌وه‌ بۆمان ده‌رده‌كه‌وێت كه‌ گرتنى دارایی له‌سه‌رووى ئه‌ر هۆكارانه‌وه‌ دیت كه‌ پال به‌ كه‌سىكه‌وه‌ ده‌نیت سیخوپى بكات.^١

سایكۆلۆژىای سیخوپى

پرسىكى زۆر قورس هه‌یه كه‌ مۆف به‌ناسانى ناتوانیت لى تىگات: بۆچى كه‌سىكى ديارىكراو كارى سیخوپى هه‌لده‌بۆزیت؟ ساىكۆلۆژىای سیخوپى چهند پرسىكى تری له‌م جۆره له‌خۆى ده‌گرت نه‌وه‌ك ته‌نیا بوون به‌ سیخوپ، له‌وانه، ئایا بۆچى كه‌سىكى ديارىكراو ته‌نانه‌ت پىشه‌یه‌كى هه‌والگى هه‌لده‌بۆزیت؟ ئایا پروفایلى ساىكۆلۆژى ئه‌فسه‌رىكى نه‌ینى چیه‌ كه‌ زۆریه‌ی ژيانى خۆى له‌ژێر په‌رده‌ی نه‌ینیدا ده‌گوزهرىنیت، ئه‌مه‌ چ واتایه‌كى هه‌یه؟ چۆن هۆكارى ساىكۆلۆژى تاكه‌كه‌سى كارىگه‌رى داده‌نیت له‌سه‌ر كۆكرده‌وه‌ شىكرده‌وه‌ی زانیارى هه‌والگى؟

به‌لام ئه‌و پرسى له‌ هه‌مووشیان گرنگتره‌ ئه‌وه‌یه كه‌ ئایا بۆچى كه‌سىكه‌ له‌پىنگه‌یه‌كى پهلهمانه‌ دانراوه‌ دواتر خیانته‌ له‌و متمانه‌یه‌ ده‌كات و له‌ كرده‌ی سیخوپى تێوه‌ده‌گلیت؟ ئایا بۆچى زیان به‌ ولات یان گروپه‌كه‌ى خۆى ده‌گه‌یه‌نیت؟ ئایا بۆچى سومعه‌ى بنه‌مائكه‌ى له‌كه‌دار ده‌كات؟ ئه‌مانه‌ ئه‌و پرسانه‌ن كه‌ پێیان ده‌وتریت "سیخوپى ناوخۆ" و هه‌لوه‌سته‌ى له‌سه‌ر ده‌كه‌ین.

به‌رله‌ سه‌ره‌ل‌دانى زانستى ساىكۆلۆژى له‌ كۆتاییه‌كانى سه‌ده‌ى نۆزده‌دا، ره‌فتارى مۆف به‌زۆرى له‌سه‌ر مۆپال و برۆای ئایینى رۆنرابوو. جگه‌ له‌و برۆا كۆنانه، روونكرده‌وه‌ بۆ ره‌فتارى ئایه‌سه‌ند و نایاسایى، وه‌ك سیخوپى، به‌زۆرى وه‌ك تاوانى مۆزالى پشتب‌ستراو به‌ ئایین و بارى كۆمه‌لایه‌تى له‌قه‌له‌م ده‌دران نه‌وه‌ك پالنه‌رى

^١ Michalak, S. (٢٠١١). Motives of espionage against one's own country in the light of idiographic studies. *Polish Psychological Bulletin*, ٤٢(١), ١-٤.

سايكۆلۇژى^۱. بەئۆزى لەو سەردەمانەدا شىتېك نەبوو بەناو پالئەرهكانى سايكۆلۇژى لەپشت كردهى سىخوپىدا، بەلكو ئەوئەى ھەبوو ئەو ھەبوو كە ئەوان پېتيان وابوو جەنگى "چاكە" و "خەراپە" يە: بەواتايەكى تر، ئەو سىخوپەى بۆ "ئىمە" كاردەكات "چاكە" و ئەوئەى لەئۆزى ئىمە يە بېگومان وئەنەيكى "خەراپە"ى ھە يە و قىزەوئە. ئەم ئارگومىتە لەئەوئەى سەدەى تۆزدەمەو تاراددەيكى ئۆر باش بەرەو كالبوئەو چوو، ئىستا دەزگا ھەوالگىيەكان رىكارى واپان ھە يە كە باش دەزانن ھۆكار و لىكدانەوئەكانى پشت كردهى سىخوپى كەسىكى ديارىكراو چىن ■ بۆچى ئەم كارەى ئەنجامداوہ^۲.

ستانىسلاف لافچىنكو، ئەفسەرى بالەى دەزگای ھەوالگى سۆفېت (KGB)، دواى ھەلھاتنى بۆ ئەمرىكا پەرتووكى يادەوئەريەكانى خۆى نووسى^۳ كە تيايدا ناوېراو پېشنىبارى چەندىن پالئەرى كرد لەپشت كردهى سىخوپىدا. ئىمە لە خواروہ بەتېرئەسەلى باسى ھەر ھەمويان دەكەين.

يەكەم: پارە... ئەمە لە گرنگترىن فاكتەرەكانى پشت كردهى سىخوپە، ھۆكارەكەشى برىتېيە لە چلېسى ئەنجامدەرى كارەكە ياخود قەرزارى ئەندامى دەزگايەكى ھەوالگىيە كە دەپوئەت قەرزەكانى ئەندامانى مالدەوئە پېداتەو، ياخود چارەسەرى نەخۆشى بئەمالەكەى پېتېكات يان پارەى خويندنى مالدەكەى بدات بۆئەوئەى لە فېرگايەكى ئاياب بخوينت. لە ھەر يەكۆك لەم فاكتەرەوانەدا، سىخوپ دەگاتە ئەو ئەنجامەى كە سىخوپى باشتىرىن يان تەنانتە تاكە ئامرازە بۆ بەدەستېننى ئەو پارەيەى كە پېتويستەتى. پزىشكى دەروونى دەزگای ھەوالگى ناوئەندىي (CIA)، تېرى تۆمپەسن، ئامازە بەو دەكات كە ژمارەيەك ھۆكارى تىرىش ھەن كە رەنگە جگە

^۱ T. L. Brink. (۲۰۰۸) *Psychology: A Student Friendly Approach*. "Unit One: The Definition and History of Psychology."

^۲ K. Herbig, & M. Wiskoff. *Espionage against the United States by American Citizens*. ۱۹۴۷-۲۰۰۱ (Monterey CA: Defense Personnel Security Research Center, ۲۰۰۲).

^۳ S. Levchenko. *On the Wrong Side: My life in the KGB* (New York: Pergamon, ۱۹۸۸).

له پاره هاندەر بن بۆ سیخوپی، له واته بوونی پاره نیشانهی سهركهوتن، هینی كومه لایهتی و شكویه له م سهردهمه دا: بوونی پارهیهکی ئاوا ئقذیش دهتوانزیت به ناسانی له پیتی كردهی سیخوپیه وه به دهست بهیتریت. ههروهها تومپسن جهخت له سهه نه وهش دهكاته وه كه ویستی نهجامدانی كردهی مهترسیدار (سهركهشی)، ك یه كێكه له رهفتاره زگماکیه كانی مرقف، رهنگه به یی ویستی نهجامدهری كارهی بیته هوی بریارێکی له م جۆره كه پیتی وابیت نهو كارهی ناوبراو نهجامی دهدات دهكریت به به دهستهپێتانی پاره زیاتر خزمهت به خوی بكات و باکی به كارهکی نه مینیت.^۱

دووم: ئایدۆلۆژیا... ئایدۆلۆژیا بریتیه له كومه لێك برۆای هاویهش دهبرارهی نهوهی جیهان چۆن یان ده بیته به چ چهشنێك بیت. پزیشکی دهروونی و نووسه ستیف پینگر ده نووسیت، "ئایدۆلۆژیا ناتوانزیت وهك به شینکی میشك یان ته تانته تهواری میشکی كه سێك بناسریته وه، چونكه ئه م چهنده به سهه میشکی چهندان كه سدا بلۆپۆنه وه و شتیکی تاكه كه سی نییه."^۲ له بهر نهو خهسلته كومه لایهتییهی ههلی گرتووه، ئایدۆلۆژییهی كه سێك تا نهو نه دانه یه ده پوات كه كاردانه وه كانی خودپهرستی كه سێك به سهلمینیت. له م رووه وه، ئایدۆلۆژی وهك پالنه رێکی تر (پاره) خوی ده نوینیت، لهو رووه وهی كه وهك ئامرازك بۆ كه سێك خزمهت دهكات بۆ نیشاندانی به ها یان برۆای كه سێك؛ هۆكاری هه لېژاردنی ئایدۆلۆژییهت بریتیه له دووپاتكردنه وهی برۆای به ناگا و بیتاگای كه سێك كه پشتر له نێو خودی كه سیندا چه سپاره.^۳ له كه یسی سیخوپیدا، ئایدۆلۆژیایهکی تایبته دهكریت وهك پالنه ری راسته قینه بۆ سیخوپێك بۆ شكاندنی نهو متمانهی پیتی دراوه یان وهك ئامرازك بۆ به نه قانێكردنی رهفتاره كانی خزمهت بكات. نهو گروهی كه پیتی دهوتریت "كه یمبریج

^۱ T. Thompson. *Why Espionage Happens* (Florence SC: Seaboard Press, ۲۰۰۹).

^۲ S. Pinker. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* (New York: Viking, ۲۰۱۱).

^۳ M. Shermer. *The Believing Brain: From Ghosts and Gods to Politics and Conspiracies – How We Construct Beliefs and Reinforce Them as Truths* (New York: Times Books, ۲۰۱۱).

پېنجⁱ - لە بەشەكانى داماتوودا بە تىروتسەلى باسماڭ لىيەو كىدوو- دەكرىت وەك "بېوادارى راستەقىنە" بويىن كە پالئەركەيان بۇ كاركرىن لەگەل سۆفەت لەدڭى نىشتىمانى خۇيان كە شانشىنى يەكگرتووى بەرىتانىا بوو بەشىئەيەكى بەرفراوان (بەلام گشتى نا) لەسەر بېوايەكى يۇتۇپيايى بە ئايدۆلۆزىيەنى كۆمۇنىستى رۇنرابوو. چەند نەمۇنەيەكى ترى پالئەرى ئايدۆلۆزىيى سىخوپەكانى ئەمريكا لە سەردەمى جەنگى سارددا بەرچاۋ دەكەون، وەك جوليوس و ئەسپىل رۇزىنبېرگⁱⁱ شىكەرەھەي دەزگاي ھەۋالگىرى بەرگىرى و سىخوپى كۇبايى ئانا مۇنتىس. بەرلەھەي جەنگى سارد كۇتايى پىن بېت، ئايدۆلۆزىيە رۇلىكى كاراي دەگىرا لە تەجنىدى يەككىتى سۆفەت، ئەمەش دەزگاي ھەۋالگىرى (KGB) ناچاركرىد بەدواي پالئەرى تردا بگەرىت. ⁱⁱⁱ بىگۇمان سەرانى دەزگاكە ھەر يەم پالئەرە نەۋەستان، بەلكو بەلىپراۋانە كارىان دەكرىد بۇئەھەي پالئەرى تر بدۆزەنە بۇ لەخشتەبرىنى سىخوپەكان.

سىيەم: ھەپشە... ئەم پالئەرەي سىخوپى پالئەرىكى نەرىتيە نەۋەك ئەرئىنى، وە دەكرىت وەك ئازاردان و تەنانت ئەشكەنچەدان يەكسان بگىرت. بەپېچەۋانەي ھاندەرە گشتىيەكانى تر، لەم كەيسەدا، سىخوپ بە ويست و ئارەزووى خۇى كارناكات بەلكو بەشىئەيەكى كارىگەرەنا ناچاركرەوى كارى سىخوپى بەھۇى ترس و سزادان، ئاشكرىكرىدى كارى ھەلە يان ھەندى سەرئەنجامى نەويستراوى تر ئەنجام بەدات. لەپروى ئايدۆلۆزىيەۋە، ئەم مېتودە رۇد بە كەمى وەك رىنگايەك بۇ تەجنىدىكرىن پىشتى پىدەبەستىرت چۈنكە پالئەرى ھەرەسەرەكى سىخوپەكە برىتيە لە ھەلئەتەن لەر سزايەي پىيەۋە ھەپشەي لىكرەۋە نەۋەك خۇشالكرىدى ئەۋ دەزگايەي يان ئەۋ كەسەي سىخوپى بۇ دەكات. سىخوپ تەنيا تا ئەۋ قۇناغە ئامادەيى ھاۋكارى تىادايە كە پىويستە ھەرگە زانى كارەكەي پىككەت ئىتر ئەۋەي لە دەروونى دايە دايىناپىرت. نەمۇنەي ھەرە بەرچاۋى ئەم جۆرە برىتيە لە "تەلەي ھەنگوئىنى" - بەشى دوۋەمى

ⁱ Kim Philby, Donald Maclean, Guy Burgess, Anthony Blunt, and John Cairncross were recruited while attending Cambridge University in the UK.

ⁱⁱ K. Herbig, & M. Wiskoff. *Espionage against the United States by American Citizens*. 1947. 2001 (Monterey CA: Defense Personnel Security Research Center, 2002).

ئەم پەرتووکه بۆ ئەم پرسە تەرخانکراوه که تیایدا دەزگایهکی ههوالگری بیانی ههڵدهستیت به ئاراستهکردنی پیاویک یان ئافرهتیک به فریودانی سیکسی که سیکسی ئامانج بۆئوهی رهزانهندی هاوکاری ئهوه به دهست بهێتن له پێی ههپهشی ناشکراکردنی کرده که ی.

چوارهم: خودپه رستی... ئەم پالنه ره دهکریت وهک به رگریکردن له بېوا و بۆچوونی که سیک بۆ بهیاردان پیناسه بکریت. به کارهێنانی ئەم چه مکه له لایه ن لافچینگر زیاتر جهختی دهکړده وه له سه ر ویستی سیخوپ بۆ به رهنگاربوونه وه، سه رکشی و خوشیهک.¹ له م که پسه دا، سیخوپ پیتی وایه که ته نیا ئه و بیهز که یه ی له هزی ئه ودا به ده توانیت پۆرش بۆ ئەم کاره ی به ئینتیه وه، له کاتی که دا مه رج نییه ئه و شتی که ناویارو بیری له دهکاته وه له سه ر بنه مایه کی ئه قلانییه ت رۆنرابن. لێره دا، ته نیا ئامانج ئه وه به ئه نجامده ره که ده یه ویت بیسه لمینیت که ئه و خاوه نی چه ند توانایه کی تاییه ته به لام له لایه ن ده زگا که یه وه په ی به و توانایه نه براوه هه ر بۆیه له پقی ئه وان ده ست ده کات به پیدانی زانیاری نه پتی به ده زگا یه کی تر.

پینجه م: تۆله ... لێره دا سیخوپ به توو په ییه کی نانا یه دۆلۆژی پالنه راوه که له لایه ن ولاته که ی خۆی یاخود ته نانه ت ئه و ده زگا یه ی تیادا کار ده کات وای لیکدا وه ته وه (یان دهکریت له حقیقه تیشدا وابیت) که نادادی له هه مبه ر ئه و که سه دا کراوه، بۆنموونه نه بوونی سوپاس و پیزانین له هه مبه ر ئه و کارانه ی ئه نجامی داوه، یان شکست له به ربزوونه وه ی پله ی وه زیلی، مووچه ی که م یاخود قه ره بووی تر، یان هه ر پتو یستیه کی که سی که بۆی پهنه کرابیت ته وه. له ئه نجامدا، هه وال دۆزه که یان کار به نه ده که هه موو هه ولێکی خۆی به گه ر ده خات بۆ تۆله کردنه وه له پنگای سیخوپ کردنه وه. ده بیت ئاماژه به خالێکی ژۆر گرنگ بدريت لێره دا که دهکریت نادادیه کی راست بیت یاخود نا، به لام له لایه ن سیخوپه که وه به حقیقی و شه خسی لیکدا وه ته وه. تۆمپسن ئاماژه به وه ده کات که چاوه پوانی ناواقیعی له پهر کردنه وه ی

¹ K. ScheibeK. "The Temptations of Espionage: Self-Control and Social Control," In T. Sarbin, et al. (eds.). *Citizen Espionage: Studies in Trust and Betrayal* (Westport CT: Praeger, 1994).

پیداوایستی له لایه ن شوونی کاره وه، غه دری کارگیزی، زیادله پتیویست سهیرکردنی لیتواتوی حه قیقی که سیک، و کولتوری تۆله که له لایه ن میدیاوه ئاراسته دهکرت، هۆکارن بۆشه وهی که سیک به م کاره هه لستیت.^۱ پزشکی دهروونی ده یفید چارنی، که چاپیکه وتنی له گه ل چندان تۆمه تبار به سیخوپی کردوه، وهک رۆبه رت هانسن، ئیژل پیت، و برایان پاتریک ره گان، ئاماژه به وه دهکات که نه و سیخوپرانه ی که به هۆی تۆله وه له دژی ده زگاگانیا ن پالئراون به زۆری هه ر به رده وام ده بن له بپینی خۆیا ن وهک هاوالاتی وه لاتپاریز و ئاماژه به وه دهکات که هه رگیز له نیازی نه وانا نه بووه زیان به به رزه وهندی ولاته که بیان بگه پهن.^۲

شه شه م: مه رای ی کرهن^۳... لێره دا، سیخوپر به هۆی ویستیک بۆ رازیکردنی دلی که سیک تر پالئراوه . له کاتیکدا وادیاره که شتیکی نه کرده ییبه که سیک ته نیا به هۆی راگرتنی دلی که سیک تر سیخوپی بکات، به لام نا کرت بلتین نه مه له ناو ده زگا هه والگریه کاندای روونادات. بۆ نمونه، نه گه ر سیخوپرک له پهری ئایدۆلۆژییه وه پالئراییت، دهکرت به بپ برانه وه کاریکات بۆ خۆشحالکردنی ده زگای به رامبه ر له هه ولێکدا بۆ نیشاندانی وابسته یی ناویراو له دۆزه که دا. مایکل وۆکه ر، کۆپی جۆن نه ننتونی وۆکه ر و به شیک له بازنه ی سیخوپی باوکی، گه واهی نه وه یدا که له سال ی ۱۹۸۳ نه و بۆته سیخوپر نه مه ش به هۆکاری "پاره و خۆشحالکردنی باوکم."^۴

هه روه ها، مه رای ی کرهن رۆلێکی به رچاوی هه بووه له تۆبه راسیۆنی "رۆمیۆ" که له لایه ن ده زگای هه والگری نه لمانیا ی رۆژه لاته وه نه جامدا، که تیایدا هه والۆژیکی ده زگا که په یوه ندییکی سۆزداری له گه ل ئافره تیکی ته نیا ی سکریتیز له ئامانجیکی دامه زراوه ی

^۱ T. Thompson. *Why Espionage Happens* (Florence SC: Seaboard Press, ۲۰۰۹).

^۲ D. Charney. "True Psychology of the Insider Spy," *The Intelligencer: Journal of U.S. Intelligence Studies* ۱۸ (۱), Fall-Winter ۲۰۱۰, ۴۷.۵۴.

^۳ خوشبین کردن، خۆبیرنه پیتش (Ingratiation)

^۴ Associated Press. "Member of spy ring released after ۱۵ years." *The Topeka Capital-Journal*, February ۱۷, ۲۰۰۰. *cjonline.com*, Accessed January ۲۲, ۲۰۱۴.

جەنگى زانىبارى

لەبارەى ئەم جۆرە کردووە مەترسیدارانەو، ھەواگرى بولگاریا کردووەیەکی بۆیتەى ئەنجامدا. بەکێک لە بەکرزگیراوەکانى بۆیەکەم جار ئامیزیکى وەکو لولەى دەمانچەى بەکارھێنا بۆ ئەقاندنەوێ پارچە پلاتینیکی بچوک بەرەو رووی بەکێک لە جیابوووە بولگارییەکانى بەنامانجى کوشتنى.

سیخوڤە بولگارییەکە توانى گۆرگى مارکۆف، کە بەلای دەزگای ھەواگرییەو بە جیاکراوە لەقەڵەم دەدرا، بپێکێت لەوکاتەى لەبەردەم نووسینگەکانى بى بى سى لە لەندن تێپە دەبوو (ئەم رووداوە لەسالى ۱۹۷۸ ئەنجامدرا). بەپێى ھەندێ سەرچاوە، دەلێن گوايە مارکۆف لەپەرەستى بە ئازاریک کرد لە رانى راستیدا بێ ئەوێ ھۆکارەکەى بزانیت، ئەوئەندە نەبێت کەسیکی نامۆى بینى کە بە شەقامەکەدا رای دەکرد و ھەولیدەدا خۆى حەشار بدات و لەبەرچاری رێبواران خۆى ون بکات.

ئێوارەى ئەو رۆژە گەرمى لەشى مارکۆف بەجۆریکی مەترسیدار بەرزبوووە، بۆیە ھەرزو بۆ وەرگرتنى چارەسەر گوازیایەو بۆ نەخۆشخانە. پزیشکەکان شکستیان ھێنا لە زانینى ھۆکارى نەخۆشییە کتوپڕەکەى، ئەو بوو دواى سێ رۆژ مانەو لە نەخۆشخانە گیانى سپارد. دواتر، نوژدارەکان رایانگەیاندا: "حالتى ژەھراویبوون دووچاری مارکۆف بوو لە ئاکامى ھەوکردنیدا بەھۆى پارچەکانزایەکی دروستکراو لە پلاتین و ئەیریدۆم. پارچە پلاتینەکان لە رانى راستیدا بوو و ئەم جۆرە تیکەلە کیمیایى-کانزاییە بەشێوەیەکی ئاسایى لە دروستکردنى فڕۆکەدا بەکاردەھێنرێت. لەکاتى ئامادەکردنیدا لە فڕنى زۆر گەرمدا تیکەل دەکرێن." نوژدارەکان لە درۆژەى پێناسەکردنى پارچەکانزایەکەدا گووتیان: "پارچەیکە پلاتینی چەماوێ و تیرەکەى تەنیا دوو ملیمەترە و لەھەرچوار لای ھەلکۆلراوە بەھۆى ئامیزیکى تاییبەت بە دروستکردنى ئەم جۆرە بابەتە وردانە.

پزیشکەکان بەکۆتاھێتان بە راپۆرتەکیان ئاماژەیان بەوەدا کە ناوبراو بەھۆى ئەو پارچە کانزاییە وردووە کوێنەکەى ژەھردار کردووە و بۆیە بەھێواشی ھەلسەرخۆی بەھۆى کاریگەرییەکەو کووشتوویەتى.

جهنگی زانیاری

گومانی تیا دا نییه هم رووداوی تیورکردنه سه رنجی چاودیرانی راکیشا به ره و چند رووداویکی تر که پیشتر روویانداوو و بوونه هوی گیان له ده سستانی چند جیابوره به کی تری سیاسی. نه و تا له مانگی ته معمولی سالی ۱۹۷۳ د، بقریس نه رتوف که په ماهه نده به کی بولگاری بوو له دانیمارک ده ژیا، له پر دا بوماوه به کی کورت شویند کرا، پاشان له به ردهم په کینک له دادگاکانی بولگاریا له شاری سؤفیای پایتهخت رلوه ستا به ترمه تی ناپاکی و دوژمنایه تی کردنی رژیمی شیوعی. اینجا له رمانی ۱۵ سال زیندانی به سر دا سه پینرا. که چی نه رتوف دوی دوو مانگ تیپه راندنی زیندانیه کی له بارونو خینکی ته مومز اویدا کچی دواپی کرد.

گورثاری لوانی کمونیستی له بولگاریا، نارودی ملادی، له دواپی مرفی نه رتوف وتاریکی بلوکرده وه ده ریاره کی کرده وه کی کوشتوب و تاوانی نه رتوف که پی هلساره و دوویاتیشی کرده وه که مرین چاره نووسی هه موو ناپاک و دوژمنه کانی سوشیالیزم. به رله وه کی کار له کار بتراژیت، هه ندی لیکولیا ری نینگیزی ده سستیشانی تیکل کانزایی-کیمیایه که پان کرد و هه لسان به توژینه وه له سر نه و پارچه کانزایی له رانی مارکوف ده ریترا. دواتر ده رکوت که نه و پارچه کانزایی ناخنراوه به ژهر مرک به ناوی "ریسین" ده ریتراو له رونی "خروج" ی زهر د.

نه و ده کی ژهری ریسین لئیوه به ره م دیت

آخروج: جوژیکه له رووه کی گلوگیایی له گروپی "فریونیات". که لاکانی پانکه له ن، زدی بنه رتی هم رووه که کیشوهی ناسیاییه، له هه ندیک جینگ دا یو جوانکاری ده چیت ریت.

لەم لاشەو، ھەربىر دەزگای ھەوالگى ناوەندىي و يەككىتى سۆفەت ئامىرى درۆگر (Polygraph) يان بەكارھىتا بۆ لىكۆلىنەو، لە راستگوى كارمەندەكانيان بۆ پەردەلادان لەپويى مىسداقەتەي ئەوانەي تۆمەتبار دەكرێن بە سىخوپىكردن بۆ بەرۆوھەندى دوژمنان. ئەم ئامىزە كار دەكات بۆ تۆماركردنى ئالوكوپە فەيزىيەكانى لەشى ئەو كەسانەي خۆدەدزىنەو، لە گوتنى قەسەي راست لەكاتى لىكۆلىنەو، ھەك گۆپانى پەستانى خوێن، گەرمى لەش و رۆژەي دەردانى ئارەق كە ھەميشە ھەك كاردانەو، ھەي بۆلۆزى روودەدات لە ئەنجامى ھەستكردن بە ترس لەسەرئەنجامى درۆكردن.

دەزگای ھەوالگى ئەمەريكى ھەميشە لەكاتى لىكۆلىنەو، تۆمەتبارەكاندا پششى بەم پرسىارە دەبەست: "ئایا ھىچ كات شتێك لە مال و مۆلكى دەولەت دزیو؟" ئەمە لەكاتێكدا دەزگاکانى تر كۆمەلە پرسىارىكيان بەكار دەھىتا، ھەك ئەو پرسىارانەي خاوەن كار دەيانكات لەو كەسانەي پالۆرولون بۆ ھەرگرتنى كار لەلایەن خاوەن كارەك. بەھەر حال، ئامىرى درۆگر سەرگەوتنى بەدەستھىتا لە ئاشكاراكردنى درۆ لە بواری سىخوپى و دژەسىخوپىدا، بەھەش لەنێو دامەزراو، لەرمىيەكاندا بەكارھىتانى بەشێوھەكى فراوان تەشەنەي كرد، جگە لە ناوھەندى پەيوەندىيە حكومىيەكان لە بەرىتانىا كە كارمەندانى ئەو دەزگایە ملەكچ بوون بۆ ئەو ئامىزەيان بە تەوودى رەتكردو، ئەمەش لەبەر چەند ھۆكارىك، ديارترىنيان پېششێلكردن نەيتنى كەسىي لەلایەن ئەم ئامىزەو، و شكستھىتانى لە تۆماركردنى سەرچەم گۆپانە فەيزىيەكان لە لەشدا كە زانايان تەنيا ھۆكارەكەيان بە درۆكردن بەند نەكردو، شايانى ئاماژە بۆكرىنە كە ئامىرى درۆگر لەم رۆژگارەي ئەمروشمەندا لە نێو دامەزراو، بازىرگانىيەكانىش بەكار دەھىترىت بۆ دلىابوون لەسەر راستى كارمەندە تازە دامەزراو، ھەر لەھەمان بۆردا، واتە لە بواری بەكارھىتانى تەكنىكى زانستى لە خزمەتى سىخوپىدا، ئەمەريكى و سۆفەتییەكان ھەولێ بەكارھىتانى داو دەرمانى كىميایى تايبەتییاندا بۆ كۆتەرۆلكردن ئەقلى مۆف داو، ھەرچەندە ھەولێ تەواو لەبەر دەست نىيە لەسەر ھەولدانى سۆفەت لەم روو، بەلام ئاگادارى تەواومان

ههیه به سهر ئه و پلانه دا که ئه مریکییه کان دای ده پێژن بۆ به ره مههینانی ئه م ده زمان مه تر سیدارانه. له ساڵی ۱۹۵۰، سی ئای ئه ی له رێگای تاقیگا پزشکییه ب لاره کانی و لاتوه هه ولێکی سه ره تاییدا بۆ به ره مههینانی ئه و ده زمانانه ی که ناوی لێناوه "چۆله که ی شین"، پاشان هه وله کانی چتر کردوه و ئه مجاره ده زمانێکی به ره مههینا به ناوی "مکولترا".

له م کاته دا، ریحارد هیلمز، جیگری به رپرسی به پێوه به ری پلاندانانی سی ئای ئه ی، له و کاته دا پێشنیاری ئه وه ی کرد که ئاژانس که به ی سی سه د هه زار دۆلاری ته رخان بکات بۆ ئه م پڕۆژه گرنگه. دای پێشکه شکردنی ئه و پێشنیاره ئالڤ دالس، جیگری به پێوه به ری هه والگری ئه مریکا، په کسه ر به پێشنیاره که قاییل بوو. بۆ رابه پاندنی ئه رکه که، ناو براو سیدانی گوتلیبی وه ک به پێوه به ری پڕۆژه که هه لبژارد. ئیدی تۆریه ی تاقیگه زانستییه کان له زانکو و نه خۆشخانه کان خرا نه خزمه تی ئه م پڕۆژه هه والگرییه وه.

له لای خۆیه وه ئه مریکا پروپاگهنده ی ئه وه ی کرد گوايه په کیتی سو فیه ت پڕۆسی کوئترۆلکردنی کیمیایانه ی به سهر ئاوه زی هه ندیک له تۆمه تبارکراو و زیندانیه کانه جیبه جی کردوه. واشنتۆن بۆ سه لماندن پروپاگهنده کانی په نای برده بر ئاشکرا کردنی بارودۆخی هه ندیک له و زیندانیه ی که وایان نیشانده دا سه ریان ده سوپا له کاتی دادگاییکردنیدا له مۆسکو. هه روه ها، سی ئای ئه ی بارودۆخی هه ندیک له و زیندانیه ی ئاشکرا کرد که له کۆریای باکووره وه گه راپوونه وه، ئه مه ش وه ک به لگه په کی سه لمێنه ری پروپاگهنده کان، نه خاسه هه ندیکیان دوو چاری تێکچوونی ژیری و راپایی ده روونی هاتبوون له دای گه رانه وه یان بۆ ناو و لات.

له یاداشتنامه کهیدا سه رۆکی به شی پزشکی سه ربه ده زگای هه والگری ئاوه ندی له کانوونی دووه می ۱۹۵۲ دا بۆ به رپرسه کانی خۆی ئاردوه، ده نووسیت: "تۆد به لگه ی په کلاکه ره وه هه یه له سهر ئه وه ی شیوعیه کان ماده دی بیهۆشکه ری کیمیایی و به نند راوه ستاندن و خو به ی کاره بایی و هه ندی جار خه واندنی موگتاتیسیشیان به کاره ی تاره ی زالبوون به سهر ئاوه زی نوژمن و زیندانیه کانه دا، له به ر ئه وه ی پتویسته له سه رمان

جهنگي زانباري

هه‌لەسین بە هه‌لەمەتێکی زانستی تا لەسەر ئەنجامدا بتوانین هەمان تەکنیکی پزیشکی و زانستی بەجۆرێک بەکاربهێتین بۆ ئەوەی هەمووان دڵنیا بن لەوەی ئێ و جۆرە تەکنیکانە لە دەستیکی ئەمێندا دەمیتنەوه."

هەروەها، یەکەم سەرۆکی دامەزراوەی جیهانی نەخۆشییە ئێقلیبەکان، دکتۆر ئیۆن کامیۆڤ، چەند تاقیکردنەوێکی ئەنجامدا بۆ زالبوون بەسەر ئاوەزی هەندیک لە نەخۆشەکاندا، لەم نێوەندەدا ئێم جۆرە دەرمانانە بەکارهێنران: تورزاین، نمبوتال، سیکونال، فیرونال، فەرگال. کامیۆڤ هەولیدا مێشکی چەند کەسیکیان بشۆرتنەوه بە بەکارهێنانی پەيامیکی دەنگی کە لەرێگەی ئامێرێکی بچوکی تۆمارکەرەوه ئاراستەیی دەکرد، ئامێرە تۆمارکەرەکی خستبوو ژێر سەری نەخۆشەکانەوه. لەماوەی ئێ و سی رۆژەیی کە نەخۆشەکانی ئێم تاقیکردنەوێیان بەسەردا جێبەجێکرا، ئەوان تووشی غەیبوبە (coma) ببوون بەهۆی بەکارهێنانی ئێ و دەرمانانەی سەرەوه لەدژیان.

تاقیکردنەوێکی کامیۆڤ بوونە جێی سەرسۆپمانی دکتۆر دۆنەالب، پروفیسۆری دەروناسی لە زانکۆی مکهیل. زانکۆکە دەربارەی تاقیکردنەوێکی کامیۆڤ دەلیت: "ئەگەر رێکەوتایە یەکێک لە قوتابییەکانم پێشنیاری کردەوێکی گالته‌جاری وەک ئەوەی کامیۆڤی بکردایە یان هەر بپیشی ئێ بکردایەتەوه، دەستبەجێ لەزانکۆکە دەرم دەکرد."

لەسەرەتای سالی ١٩٥٣، هەوالگری ئەمریکا پڕۆژەیەکی نوێی دەستپێکرد لە هەمان باری تەکنیکی سیخوپییدا. ئێم پڕۆژەیە ئیستا جەنگی خانە بایۆلۆژیەکانی ئێ کەوتوتەوه، یان بە واتایەکی تر، پزیشکانی سی ئای ئێ و پەیمانگا زانستییەکانی دەستیان کرد بە تاقیکردنەوه لەسەر خانەکانی لەشی مۆڤ لەمیانەی بەکارهێنانی ماددەی (LSD)^١یەوه. دکتۆر درانک ئۆلسن بە ویستی خۆی خرایە ژێر یەکەم

---

^١ جۆرە دەرمانێکە کە کاریگەرییەکی بێ ئەندازە دەکاتە سەر مێشک و هەلەوسە دروست دەکات، بەشێوەیەک کە وێنەی ناپاست و سەیر سەیر بۆ مۆڤ دروست دەبێت. ئێم دەرمانە لە ژێرەیی

نه زمونځه رپیه وه. له م نه زمونځه دا، حافتا مایکروگرام له مادده که له نیتو شوشه پکې کوانترنډا گیرایه وه و دکتور ټولسن په یک پټکي لیځورده وه و ده سته جی ه سستی کرد چالاکیه کانی زیاد له ناستی سروشتی خوی پهری سهندوه. به لام هم چالاکیه ده سترکه درېزه ته کتیا. ټولسن ه سستی به دل ته نگییه کی قول کرد، له نه نجامدا داوای دیده نی په کټک له پسپوړه د پرونییه کانی کرد. سی ئای نه ی، که ۳۳۰ له سه ره تاوه خوی سه ره رشتی تاقیکرده نه وه که ی کردبوو، ریگه ی نه دا به به کارمیتانی پزیشکی د پرونی یاسای بۆ هم مه به سته، نه مهش له ترسی نه وه ی نه کا باب ته ی ناشکرا بپټ. هریو یه، داوای له دکتور هارولد سینای کرد تا کو کرده کانی پشکین بۆ پزیشکی نه خو شکه وتوو، دکتور ټولسن، بکات چونکه به جۆرټک باری د پرونی ټیک چو بوو که له بهرواری ۲۷ی تشرینی دووه می ۱۹۵۲ له هوتیل واشنتون ستانلر دا خو کوژی نه نجامدا، نه مهش واته ته نیا چوار رځ دواي خوارده وه ی مادده که. تا کو میژووی په رده لادان له پووی به سه ره اته که ی دکتور ټولسن نه هاته پیش و لیژنه ی لیکنولینه وه له سالی ۱۹۵۷ کرده وه که ی ناشکرا نه کرد، بنه مال ی ناوبرو نه یانده زانی سی ئای نه ی تاقیکرده نه وه ی کیمیا بیان به سه ردا کردوه، واته هوکاری مردنه کیان نه ده زانی. نییدی دواي هم رووداوه، له سالی ۱۹۶۲ پېوژهی به ره مهیتانی نه و مادده یی وه سقینرا بونه وه ی ده ست بکریټ به پاپه پاندنی پېوژهی دیکه بۆ به ره مهیتانی ژهر و دهرمانی له م جوره، که سی ئای نه ی په پتاپه پنا خرنی به ده سته پتانیوه ده بیینی.

کوئترین جوری هوالگری که میژو ناسیبیتی هوالگری سه ریازیه، له بهرته وه ی له رابردودا و ته نانه ت تا ناوه پاستی سه ده ی نوزده هم گرنگترین نامانجی ده زگای هوالگری ولاتان نه وه بوو که بزانیټ ده ولته دوزمنه که ی چ جوره چک ۱ سوپایه کی له بهر ده سته دایه و له کوئدا نه و سوپایانه ریگده خرینه وه له کاتی جهنگه کاند، واته سیخوړیکردن له و کاتانه دا ته نها په یوه ست بوو به کاروباری سه ریازیه وه. له

---

۳۳۰ نځی ولاتانی جیهان قه ده غه یه، قورمولی زانسته که شی بریتیه له $Cr.Hr.Nr.O$ (وه رگین).

جەنگى زانىارى

سەردەمە كۆنەكاندا سىخوپ سەربازىك بوو بە جلو بەرگى تاييەتاييەو ە كە سوارى نەسپەكەى دەبوو لە شوتنىكدە و لەپىش سوپاي نەيارەكانىيەو دەوستان و دواتر بە خىزراي دەگەرايەو بۇ لاي فرماندەكانى و زانىاربىيەكانى لەسەر ژمارەى سەربازانى سوپاي نوژمن و جۆرى چەكەكانيان دەگواستەو، نۆزجار بەم جۆرە سىخوپانە و تراوە (دەستەى پىشەنگ)، تا نەمۆش سىخوپى لەو جۆرە بوونى ماو، بەلام بە ئامرازگەلىكى حياوازترەو ە كە لەبرى نەسپ ئامىرى ناردن و بىتەل و ەرىگى نيشانەكانى رووناكى پىيە و بروسكەى ەتەدار ەرنەگرت.

لە رابردودا نەسپ و ەوشتر دوو ئامرازى نۆد سەركەى بوون لە كۆكردنەو ەى زانىارى لەسەر نوژمن و تەنھا ئامراز بوون بۇ خىرا گواستەو ەى زانىاربىيەكان و گەياندى بە فرماندە تا ناو ەپاستى سەدەى نۆزدە ەم لە شەپەكانى ناپلىندا نەسپ ئامرازنىكى سەركەى بوو لەكارى سىخوپى كردندا. لەنيو ەى دوو ەى سەدەى نۆزدەيەدا ئامرازەكانى ەوالگىرى كۆپانىكى سەرتاييان بەسەردا ەات بەنۆزى سوود لە كۆترى نامەبەر ەردەگىرا، ەرو ەا شەمەندەفەر و لە ەندىك كاتى بەپەلەشدا بالتۆن بەكاردە ەيترا. لەسەرەتاي سەدەى بىستەدا ئامرازەكانى ەوالگىرى كۆپانى بىچىنەى بەسەردا ەات نۆتۆمبىل و فۆكە بوون بە دوو ئامرازى نۆرك چالاك، دواتر كارەكان پىشكەوتن تاگەيشە وىنەگرتن لە ئاسمانەو ە بەكار ەيتانى ئامىرى ئەلىكتۆنى بۇ كۆيگرتن، سەربارى بەكار ەيتانى مانگى دەستكرد كە دەتوانىت ەموو جوولە و چرەيەك بگوازىتەو. ەموو ئەم پىشكەوتنەش بە شۆپشيك دادەنرىت لەبوارى ئامرازەكانى ەوالگىرىدا، ئامراز و ئامىرەكان بەشۆپەيەكى رىشەى كۆپان، دا ەيتانەكان كۆيگرتن و بىينى لە دوورەو ئاسانتر كرد و لە ئاستىكى بەرفراواندا خستنى بەردەم دەزگا ەوالگىرىكان لەگەل نۆزىوونى ئەو ئامرازە ەوالگىرىانەى كە دا ەيتران نەركەكانى سەرشانى دەزگا ەوالگىرىكان زياتر بوو.

باش جەنگى جىيەنى دوو ەم ەوالگىرى سنوورەكانى زياتر بەرفراوان بوو چەندەها جۆرى لى پەيدا بوو ەوالگىرى سەربازىش بوو بەشيك لە بەشەكانى ەوالگىرى، نىتر ەوالگىرى بايەخى بە كۆكردنەو ەى زانىارى جۆراو جۆر دەدا لەبوارە جۆراو جۆرەكانى

وهك ته كنه لږږي و پيشه سازي ۱ ثابووي و كومه لايه تي... هتد، به كورتي هه والگري
 بوو به و شته ي كه دهيوست هه موو شتيك له باره ي هه موو كه سيكه وه بزانيت له هه موو
 كاتيكا. بيگومان زانيني هه موو شتيك پتيويستي به پاره و كه سي دياريكراوه وهك
 چون ريگريكون له وه ي كه سانيك هه موو شتيك له باره ي نيمه وه بزان پتيويستي به
 پاره ه كه سانيكي دياريكراوه. واته نه گهر سيخوپي بريتي بيت له كوركرونه وي
 زانياري له سهر دهوله تيكي دياريكراو ثوا نه ركي نو دهوله تش نه وه ده بيت ي
 زانياري كزيكاته وه له سهر نو دهوله ته ي كه زانياري له سهر كوده كاته وه، كزي نم
 كارانه ش پتيويستي به هه زاره ها كارم ند هه يه و هه روه ها بودج ي ترخانكراوي
 تاييه تي له لايه ن دهوله ته وه، هه روه ها بووني ده زگايه كي دژه هه والگري، كاتيكا
 سيخوپيك ثاشكرا ده كريت پتيويسته ده ستگيري كريت و بدريچه دادگا نو كه سه ش ه
 راده سپيږديت بق چاوديريكون و ده ستگيريكون سيخوپي هيج نه بيت ده بيت تواناكي
 له سيخوپه كه زياتر يان يه كسان بيت. بويه، له هه ر ولايتيكا ده زگايه كي ناسايش
 هه يه كه نم ده زگايه به پتي ولا ته كان ناو و نه ركه كه ي ده گوييت، به لام نه ركي
 سه ركه ي بريته له وه ي چاوديري سيخوپه بينگانه و ناو خوييه كان بكات و نه نانه
 بچيته ناويشپانه وه بق نه وه ي شانه كانيان ثاشكرا بكات و په يوه نديه كانيان بدزږيته وه.
 ده زگاي ناسايش له زور شتدا له ده زگاي هه والگري ده چيت به لام خارن
 به رپرسياريه تيه كي زياتره كه زور جار نو به رپرسياريه تيانه ده دريچه پولييس، له گل
 بووني جياوازي له ناسنامه ي نم دوو ده زگايه له ولاتاندا به لام پتيويستي وايخواسنوه
 كه هاوئانه نكي و په يوه نديه كي به ميز دروست بيت. له زور دهوله تدا ليژنه يه كي
 هاوبه ش له هه ردوو ده زگا و گه وړه به رپرسي ديكه ي دهوله ت دروست ده كريت كه
 په يوه نديدارن به نه نجامداني پلانه كان ي دهوله ت.

هه مامه نكي له نيوان نه نداماني نم ليژنه يه دا زور پتيويسته، له بهر نه وه ي كاتيكا
 هه ريه كيك له م دوو ده زگايه بيه ويت ده سه لاتي زياتري هه بيت و زاتر بيت ده بيت
 هزي نيكداني هاوسه نكي كارگيري و كاره كان. هه ردوو ده زگاي هه والگري و ناسايش
 له زورده ي ولتاني جيهاندا به به رده وامي له بهر فراوان بوون دان تا نه وه ي بوون ؟

چه‌نگی زانیاری

به‌شیک له ده‌سه‌لانی به‌ریوه‌بردن و هه‌رشتیکی روژانه له‌ولتدا، هه‌ر ده‌وله‌تیک له‌م سه‌رده‌مه‌دا ناچاره له چوارچێوه‌ی کاره ئاگرگیریه‌کاندا بایه‌خ به هه‌ردوو ده‌زگای هه‌والگری و ئاسایش بدات و به ده‌یه‌ها ملیۆن پاره‌یان بۆ خه‌رج بکات.

به‌پێشکه‌وتنی زانست و ته‌کنه‌لوجیا ئه‌و دامێتانه‌ی که له بوارى هه‌والگریدا ده‌کران پێشکه‌وتنی به‌رچاویان به خۆیه‌وه بینی و چه‌ندین ئامراز و که‌ره‌سته‌ی شوێنپێه‌لگرتن و چاودێری کردن دامێتران که ئه‌مه‌ش کاری سیخوپی کردنی تاپاده‌یک ئاسان کرد، ئامراز و که‌ره‌سته‌کانی هه‌والگری به پێیان ده‌وتریت (gadgets) که ئه‌م ناوه‌ش له لایه‌ن ئه‌مریکییه‌کانه‌وه لێیان نراوه، هه‌رچه‌نده ئه‌وان که‌سانێکن که زۆر به‌کمی به‌کاری ده‌هێتن به‌لکو به‌و ئامراز و که‌ره‌ستانه ده‌لێن: ئه‌و شتانه‌ی که چیتر به‌که‌لکی به‌کارهێنان نایه‌ن، واته ئه‌و ورده شتانه‌ی که به‌که‌لکی فرێدان دێن.

ئامراز و که‌ره‌سته‌کانی سیخوپی کاتێک به‌رده‌ست ده‌که‌ون واده‌رده‌که‌ویت که به‌کارهێنانیان ئاسان بێت به‌لام له‌پاستیدا به‌کارهێنانیان پتووستی به بارودۆخی گونجاو هه‌روه‌ها وریاییه‌کی زۆره، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ش زۆرێک له‌م ئامێرانه به‌هۆی بچوکی قه‌باره‌یان زوو تیک ده‌چن و خراب ده‌بن، تیک‌پای ئه‌و ئامێرانه‌ی که سیخوپی به‌کاریده‌هێنیت پتووستی به‌ووردبینی هه‌یه له هه‌لبژاردنی شوێنی به‌کارهێناندا، ئه‌م ئامێرانه جۆراوجۆرین و به‌ئاسانی ناتوانیت بکپدرین له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌ئاسانی ده‌ست ناکه‌ون و گرانبه‌هان تا خولیکی تاییه‌ت له‌سه‌ر چۆنیه‌تی به‌کارهێنانیان نه‌بینریت ئه‌سته‌مه‌ بئوانریت به‌سه‌رکه‌وتوویی به‌کار بهێنرین. زۆرێک له‌ ده‌زگا هه‌والگریه پێشکه‌وتروه‌کان به‌و شیوه‌یه‌ی که ده‌یان‌ه‌ویت بودجه‌یه‌کی زه‌به‌لاح ته‌رخان ده‌که‌ن بۆ دا‌بینکردنی ئه‌م ئامێرانه که سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی بچوکن به‌لام خاوه‌ن کاراییه‌کی به‌رز، وه‌ک ئامێری نارینی (بیب-بیب) که قه‌باره‌که‌ی به‌ئه‌ندازه‌ی ده‌نکه‌ توکێک ده‌بێت و به‌ده‌زێ بۆینباخ یان خشل و ئامرازه‌کانی جوانکاریه‌وه ده‌لکێنریت یارمه‌تی که‌سی هه‌والگر ئه‌دات که شوێنی ئه‌و مرقفه‌ دیاری بکات که هه‌لی گرتوه‌ به‌بێ ئه‌وه‌ی به‌خۆی بزانی‌ت.

له نمونه‌ی تری جوړه‌کانی نامرازه‌کانی هوالگری وهک نامیری وینه‌گرتن به نه‌دازای پاکته شقارته‌یهک ه‌روه‌ها نامیری نیره‌ر و وه‌رگر که قه‌باره‌کی زږر بچووک، وه نامیری وینه‌گرتنی تاییه‌ت که ده‌توانیت لهو «یو دیوار و به‌ربه‌سته کانزاییه‌کانه‌وه وینه‌بگرت، پېنوسی ده‌مانچه که ده‌توانیت گوله‌یه‌کی ع‌باره (۷،۵) ملم بته‌قینت ه‌روه‌ها ده‌توانیت ژهر یان ه‌ر ماده‌یه‌کی تر بته‌قینت و بیته‌ه‌وی جه‌لده‌یه‌ک که تنانه‌ت کاریگره‌یه‌که‌شی به‌توئکاری پزیشکی ده‌رناکه‌ویت، نامیری کردنه‌وه ۱۱ شکاندنی قاسه‌ی ناسنین، ه‌روه‌ها نامیری تو‌ماری ده‌نگی تو‌توماتیکی که ده‌توانیت په‌یوه‌ندی ته‌له‌فونی نیوان دوو ده‌ولت تو‌مار بکات، دووربین به‌نیشکی ژیر سور که ده‌توانیت له‌شودا له‌دووریه‌کی زږوه‌وه وینه‌بگرت.

زږیه‌ی ئەم نامیره بچووکانه له‌پنگه‌ی رووکه‌شیکه‌وه نه‌شاردینه‌وه و به‌جوړک دیزاین ده‌کرین که شیوه‌ی نامیریکی ناسایی ه‌بیت که روژانه به‌کارده‌هیترت نه‌مش بق نه‌وه‌ی نامیره‌که سه‌رنجی که‌س رانه‌کیشیت و ه‌ول بق دزنی بدات له‌کو‌تاییدا ناشکرا بیت، له‌رابردودا زږیه‌ی نامیره‌کانی سیخوپی له‌شیوه‌ی چه‌رخدا دیزاین ده‌کران به‌لام نیستا پشتی پیتابه‌سترت له‌به‌رنه‌وه‌ی له‌لای خه‌لکی جیهان ناسراوه. سه‌رچاوه‌کان له‌مړدا نامیری موبایل به‌کارنه‌هینن بق وینه‌گرتن ه‌روه‌ها کامیرا به‌کارده‌هینن که له‌شیوه‌ی کاترمیری ده‌ستیدا دیزاین کراوه که زږر به‌ناسانی ده‌توان له‌ده‌ستیان دایکه‌نن و بیپشکنن و به‌رزی بکه‌نه‌وه بق لای گوئیان و له‌همان کاتدا وینه‌ی ه‌ره‌که‌سیکیان ده‌ویت بیگن، ه‌روه‌ها نه‌و که‌سانه‌ی که ئەم جوړه کاترمیرانه به‌کارده‌هینن ده‌توان وا‌خویان پیشان بدن که ده‌چه‌مینه‌وه بق سه‌یرکردنی کامیرا که به‌لام له‌همان کاتدا ورد کاریکات له‌سه‌ر نه‌وه‌ی نه‌و وینه‌یه‌ی که ده‌یگرت بیخاته ناو نه‌و چوارچۆیه‌ی که ده‌یه‌ویت. ه‌روه‌ها نامیری وینه‌گرتنی نه‌پنی له‌چه‌ند شیوه‌یه‌کی تردا دیزاین کراون وهک: ده‌سکی کوچان، سوواو، پاکه‌تی سپیواو نافره‌تان، پاکه‌تی جگه‌ره و ملوانکه.

یه‌کبک له‌چه‌کانه‌ی که سیخوپی‌ه‌ز به‌به‌کاره‌یتانی نه‌که‌ن بریتییه له‌کامیرای لېنز گوره که زږرجار سیخوپی توانیویه‌تی وینه‌ی بنکه سه‌ریازیه زه‌مینی و ناسمانه‌کان

و وینہی پیاوانی نوژمن بہدست بھینیت تہنہا بہ وینہگرتنیاں لہنار
 توتومبیلہکےیوہ۔ لہ جڑہکانی کامیڑای تابیہت بہ سیخوہکان کامیڑای
 (minox) بہوہ ناسراوہ کہ نڈر بچووکہ و تہنہا کہسہ پیشہگرہکان دہتوانن بہکاری
 بھینن بہ تابیہتی جوری (minox-C) کہقہبارہی ہیندہی پٹنوسیک دہبیت،
 ہروہما کامیڑای جوری (tista) کہ لہشیوہی چہرخ دیزاین کراوہ، جوریکی تریش
 ہہیہ ناوی (yashka) یہ کہ سیخوہ دہتوانیت لہناو دہستی دا دایینیت بہہی ٹوہی
 سہرنجی ہیچ کہسیک بہلای خویدا رابکیشیت، زوریہی سیخوہ روسیہکان کامیڑای
 جوری (ٹیکزاکاتا)یان بہکار دہمینا لہکاتی وینہگرتنی بہلگہنامہکاندا کہ ٹم ٹامیرہ
 نڈر ووردہ و لینزہکے سادہیہ و بہنہاندزہی (۲،۵) ملم۔ لہبوری وینہگرتنی
 زانباریہکاندا کامیڑایک ہہیہ کہ خیرابیہکے ہیندہی خیرابی دہنگ، ٹم ٹامیرہ
 دہتوانیت وینہ بگریٹ لہپشت دیوارہ ٹہستور و ہریہستہ ٹاسنینہکانوہ،
 لہسہرہتادا بوونی ٹامیریکی وا وک خہون واپو، ٹم ٹامیرہ لہسہرہتادا دہیتوانی
 وینہی ٹوہ شتانہ بگریٹ کہ دہکونہ پشت دیواریکہوہ لہحالتی جیاوازا، دواتر
 ٹم ٹامیرہ پٹشخرا و لہتوانایدا ہہبو ٹوہ شتانہی کہ پٹیوست بوون وینہ بگریٹ و
 لہسہر شاشہیہکی ٹہلکٹرونی پیشانیان بدات بہ پٹی ٹاراستہی عہدہسہی کامیڑاکہ،
 بچوہپاراستنیش لہم جڑہ کامیڑایہ مادہیہک ہہیہ کہ دہبیت دیواری شوینہکان
 یان ٹوہ شتانہی کہ ناتہویت وینہی بگریٹ پٹی چہور بگریٹ ٹم مادہیہش
 قہدہغہکراوہ ناوی بھینریت و پٹکھاتہکے ٹاشکرا بگریٹ لہبرٹوہی بہ پیکک لہ
 نہینہکانی وہزارہتی بہرگری فہرہنسا دادہنریت، ٹائیسٹاش ہیچ ولایتیکی تر
 نہیتوانیوہ مادہیہکی لہو شیوہیہ دروست بکات۔

تومارکردنی دہنگیش بہ ہیندہی وینتہگرتن گرنگی خوی ہہیہ و چہندیک سیخوہ
 پٹیوستی بہوہیہ وینہی نوژمنہکے بگریٹ بہ ہہمان شیوہش پٹیوستی بہوہیہ
 دہنگی تومار بکات و گوئی لینگریٹ، گوئی مروفی ٹاسابی توانایہکی دیاریکراوی
 ہہیہ تہنہا لہ نووری مہودایہکی دیاریکراوہ دہتوانیت بیستیت لہبرٹوہ چہندین
 ٹامیرگہلی جڑوہجڑ دہیتراون کہ توانای بیستنیان سہدان جار لہ توانای بیستنی

مۇرق زياتره و بهين كەم و زياد ھەموو چۆرە دەنگىك تۆمار ئەكات، ئامىرەكانى
 بىستن و تۆماركردن نۆد لە ئامىرەكانى وئەنگرتن بەھىترترە و دەتوانرئت بە
 قەبارەيەكى ئىجگار بچووك بەرھەم بەھىترئت كە تياياندايە بە ئەندازەى سەر
 دەرزىيەك دەپئت بەلام باشتري ئەندازە بەو پئىيەى كە پاتريەك ھەلگرت كە
 بۆماوہيەكى نۆد كاريكات ئەندازەى سەرى دەنگە ئيسپرينيەكە، ئەتوانرئت ئەم ئامىرە
 بخريئە گيرفانى ئەو كەسەى پئويستە چاوديرى بكرئت، ئەتوانرئت لەشتويە
 قۇچەيەكدا بكرئت بە جلوہرگەوہ ھەندئ كەسش ھەن كە قووتى ئەدەن، ئەم
 ئامىرە كە بە (بالين) ناسراوہ بەكارنەھىترئت بۆ شوئىنپەھلگرتنى ئەو كەسانەى كە
 جىگەى گومانن ياخود بۆ پاراستنى سەرچاويەك لەرئگەى زانىنى شوئىنى بوونيەرە.
 ميژووى سوود وەرگرتن لە ئامىرى (بالين) دەگەرئتەوہ بۆ سالى ۱۹۶۸ كە لەسەرەنادا
 وەك ئامىرىكى دژە ھەوالگري بەسەرگەوتوويى بەكارھيئرا، كاتيك دەزگاي ھەوالگري
 توركيا تئبينى ئەوہى كرد كە ئيمرئ ئابيتى كارمەند لە ھاوپەيەمانى ئەتلەسيدا لە
 برۆكسل و كارمەندى گەوہى وەزارەتى دارايى لە توركيا بە بەردەوامى لەدەرەوہى
 ئەنقەرەى پايئەخت بۆ شوئىنپەھلگرتنى ناديار گەشتى دەكرد، بەچاوديرىكردنى (ئابيت)
 دەرگەوت كە كەسيكى شارەزايە لەخۆقوتاركردن لەو كەسانەى كە چاوديرى ئەكەن
 بەين ئەوہى كەس ھەستى پئىيكات، كە دواچار ئامىرى (بالين) يان لەناو جانتاكيدا
 دانا و توانيان ئەو كەسە بدۆزنەوہ كە پەيوەندى ئەكرد پئىيانەرە دواتر دەرگەوت كە
 بەلگەنامەى نۆد نھيئى و تاييەتى دەفروشت بە يەكيەتى سؤفئت تا سەرئەنجام
 دەستگيركرا.

پياوانى دەزگاي ھەوالگري بەشيئەيەكى گشتى سوود لە ئامىرى دەنگ تۆماركردن
 وەرئەگرن گەر بتوانن بەباشى لەناو ژوود يان ئۆتۆمبيل بيشارنەوہ، بەلام سىخويە
 لئەتائو بەگشتى لەشوئىنى نامۆى وەك ژوورى ھۆتيلەكان يان لەناو تەكسيە
 قسەناكەن، وە ئەگەر بۆ ماوہيەك ئۆتۆمبيلەكانيان بەجئ بەئئن پاش گەرانەويان
 دەپشكنن تا بزائن ئامىرى دەنگ تۆماركردنى تئيدا دانەفراوہ. لئەكۆلەران ئامازە بەوہ
 دەكەن كە چۆرى نۆدى ئامىرى دەنگ تۆماركردن ھەيە لە بازاردا، ئەو كەسانەش كە

خەز بەم جۆرە ئامىترانە دەكەن ئەتوانن لەقەبارەى پاگەتى شقارتەو دەستيان بگەوئەت تا دەگاگە ئەندازەى پولىتىكى پۆستكرەن، پەخش كىردنى دەنگى ئەم ئامىترانەش لەسەر شەپۆلى مامناوئەند و FM پەخش دەكرۆت، ئەتوانرۆت ئەم شەپۆلانە پەخش بكرۆت بۆ ھەر رادىئوئەك كە خىراىى لەرەلەرەكانى لەنتوان (۸۰) تا (۱۰) بىت، بەناويناكگرتين و سادەترين جۆرى ئەم ئامىترانە ئەو جۆرەى كە دەتوانرۆت لە ھەوداى (۲۰۰) تا (۳۰۰۰) دەنگ بگوازۆتەو، دەزگا ھەوالگىرەكان ھەولتىكى نۆد ئەدەن كە بەشى كۆيگرتن لە پەيوەندى تەلەفونىەكان بە جۆرىك پىشەخەن كە بتوانرۆت ھەرچىبەك لە ئورنىكدا باس ئەكرۆت بگوازۆتەو تەنات ئەگەر تەلەفونەكەش كۆزائە بىت^۱.

سىخوپ و مېتۆدەكانى سىخوپى

سىخوپەكان بەگەشتى بۆ دوو جۆر دابەش دەكرۆن: ئەوانەى كە خۆيان زانىيارى كۆدەكەنەو و ئەوانەى كە خەلكى تر تەجنىد دەكەن بۆ كۆكرەنەوئەى زانىيارى بۆ ئەوان. جۆرى يەكەمیان بەزۆرى پلانىيان بۆ دارپۆزراو و لەلايەن پلاندراپۆزەرەكەىو رىنماىى دەكرۆت. ئەوئەى ترىان بەشپوئەىكى تايبەت لەزۆر پىشەى شاراوئەى ھەك دىلۆماتكار، رۆژنامەفان و خاوەن كارى بىيانى كاردەكات. سىخوپەكان بەزۆرى لەگەل كۆكرەنەوئەى ھەوالگىر ئىتوئەتەوئەىدا سەروكارىان ھەى. ئەوان بەشپوئەىكى تەقلیدى كارى ھەك دزىنى دىزىانى موشەك و بۆمب و كۆدى سەريازى بۆ ولاتىك و پىدانى ھەى تر دەكەن. تەكئەلۆژيا و داتاكانى ھەرگىراو لە رادار، كۆمپيوئەر، ئامىرى لەم بابەتە ھەمىشە ئامانجى سىخوپەكانە. تەنیا ئەو ھەس نىيە سىخوپەكان بتوانن زانىيارى لەلايەن بەرامبەر بەدەست بھێنن، بەلكو لەسەريشيان پىتويستە سىخوپى دەزگاكانى دۆزمنىش بدۆزەو.

^۱ سىخوپى و دزەسىخوپى، بليد وفسكاو بلوخ، و. مەشخەل كەولۆسى، ناوئەند و چاپ و پەخشى

ئو سیخوپرانی له فیلمهکاندا وێنا دهکړن، به شیوهیهکی تهقلیدی ناسنامهیهکی نهپینیی مهلدهگرن ژبانی خویان ئو ژبانه نییه که له سر بتهمای درو و ماسک روژراښت. پالنه ری جیاواز کاری کردوته سر که سی جیاواز، وهک پاره، خوشی، ولاتپاریزی. هر بۆ نمونه، فلادیمیر پوتینی سه روکی هه نوکه ی روسیا وتی که ویستی ناوبراو بۆ په یوه ندیکردن به ده زگای هه والگری ولاته که ی بۆ فیلمی ده که پێتوه به ناوی "شمشیر و قهلقان"^۱ که له سالێ ۱۹۶۸ بینیبویتی، ناوه پۆکی فیلمه که باس له دیمه نێکی رۆمانسی چهند هه والدۆزکی هه والگری سۆفیته دهکات له جهنگی جیهانی دوهم. سه رباری ئهم فیلمهش، پوتین زۆر حزی له خۆپندنهوی به سه رهاتی سه رکهشی هه والدۆزهکانی سۆفیته دهکرد.

باشترین جۆری سیخوپر ئهوانه که دیار نین، ئهوانه که لێهاتوون له تهجنیدکرنی موقوف له بار و ئاههنگ، و دواتر بهستنی په یوهندی هاوپیته تی له که لیاندا. سیخوپر پاش ئهوانه که لێهاتوون له چاودێری و شیکردنهوه و گرتنی وینه. هه والدۆزی دووسه ره ئو سیخوپرانه که بۆ هه ردوولا کاردهکن، به زۆری وانیشان دهدهن که سیخوپر لایه نێکن به لام له پاستیدا بۆ هه ردوولا کار دهکن. سیخوپر ناوخۆی هه والدۆزی دووسه ره ن که ناسنامه یان زۆر نهپینیه و پێکه که یان له ناو ده زگایه کا وایان لێدهکات به شاراهویی به مێننه وه و له کاتی که زانیاری ده زگایه یان به دوژمن بدهن.

جۆر شارکی له رۆژنامه ی نیویۆرک تایمز ده رباره ی سیخوپر ئهم سه رده مه نووسیویه تی، "سیخوپر له ئێستادا بۆته ئامرازکی تری گه شتی بازرگانی، ئه مهش به هۆی فراوانی و هه ززانی ته کتۆلۆژیا و گۆرانی خیرای دۆخی جیهان و گه شتن به شوێنی رووداوهکان.

^۱ The Sword and the Shield

چەنگى زانپارى

بىدەنگ و قوفلگراو كە ھىچ كەسى بېزار نەكرد بوايە . لەسالانى چلەكاندا، سىخوپى ئەلمانى ماركوس وۇلف دەنوسىت: "بەشى لىكۆلېنەو تەوئەتەن بەشى ناو ھەوالگىرى بوو، و من ھەرگىز نەمدەويست بگەومە ژۆردەستى "دەندەكانى" ئەم بەشە ."

دەزگای ھەوالگىرى ناوھەندى (CIA) تەنیا بەو نەوھستە مەشقى ھەوالدۆزەكانى خۆى بدات بەوھى لەھالەتەى دەستگىركردنیاندا بقوانن بەرگەى ئەشكەنجە بگرن، بەلگە ھەلسا بە دەوستکردنى جۆرە ھەبىكى كوشندە بەناوى "سىنايد" كە ھەموو ھەوالدۆزىكى بیانی بەزانپارى كرنگەو ھەلى دەگرت، بەرلەوھى دەستگىر بگرتن یان لىكۆلېنەوھیان لەگەلدا بگرتت یەكسەر خۆدكۆرئیان ئەنجامدەدا. ھەروھەا، چاوتلگەيەکیان دەوست كرد كە بەھەمان ماددە ئاخزراوو، بەرلە گیرانیان دەیانخوارد و دەمردن. دىلۆماتكارىكى سۆفیت كە كارى بۆ ئەمریکا دەكرد ئەم ماددەيەى خوارد كاتتېك لەلایەن دەزگای ھەوالگىرى سۆفیتەو ھەستگىركرا، بەرلەوھى بەریتتەو ھیانی لەدەستدا.

میتۆدەكانى لىكۆلېنەوھى ئەرم

دینا راستۆن لە رۆژنامەى واشنتۆن پۆستدا دەنوسىت: ھەوالدۆزى ئىف بى ئای بەناوى ھەلى سوفيان، كە بەعەرەبىيەكى پاراو دەدوئیت، لىكۆلەرى زىندانىانى دەزگاكە بوو. ناوبراو تەكنىكى لىكۆلېنەوھى كۆنى ئىف بى ئای بەكارھێنا —بەتایبەتەى بنیادنانى ژینگەيەكى ھاوپیتانە لەگەل گیراوەكەدا— بۆئەوھى زانپارى پئویست و كارىگەرى ھەوالگىرى بەدەست بھێنیت. با نمونەى كەیسى لىكۆلېنەوھى ئەبو جەمال، یەكێك لە پاسەوانە تاییبەتییەكانى ئوسامە بن لادن، وەرگىرن. سوفيان، كە لە یازدەى ئەیلولدا لە ولاتى یەمەن بوو، چەند رۆژێك دواى ھێرشەكان داواى لىكرا لىكۆلېنەو لەگەل ئەبو جەمالدا بگات. سەرھتا ئەبو جەمال، كە بە باوكى "مردن" ناسراوو، رەتیکردەو ھە راستەوخۆ قسە بۆ سوفيان و ھاوکارەكەى بگات. لەجیاتى

ئەو ناپویراو تەنیا ئەوکاتە وەلامی پرسیارەکان دەداتەووە کە لەرێگای پاسەوانی یەمەنیەووە بێت. سوفیان هەولێ زۆریدا لەرێگای قەسە خۆشەووە قاییلی بگات.^۱

"پاشان ئیوارەیکە سوفیان قاپیک شیرینی لەسەر مێزەکی ئەبو جەمال دانا وەک رێگایەک بۆ خوشیرینکردن و نیشاندانی ریز. بەلام پیاوێکی قاعیدە دەستی لە شیرینیەکانەدا. دواى ئەوەی سوفیان بەو دەزانیت کە ئەبو جەمال نەخۆشی شەکرەى هەیە، ئەوجارە دەچیتەووە لای و قاپیک لە کێکی بێ شەکرى دەخاتە بەردەمى. ئەو بە ئەبو جەمال دەڵێت کە ئەو دەزانیت کە لەگەڵ شەکرەکانى کێشەى هەیە، هەربۆیە هەندێ کێکی بێ شەکرى بۆ هێنارە بۆئەوێ بیانخواست. سوفیان دەنوسیت، "ببینم رووخسارى ئەبو جەمال سەرسوپمانى پتووە دیار بوو. ئەو وافرکراوێ کە جگە لە دپندەى هیچى تر لە ئەمریکییەکان چاوەپوان نەکات، چ جار بگاتە رەفتارى بەبەزەمى. ناپویراو هەستى بە شەرمەزاری کرد و بەهێواشی پێى وت "شکرا". لەژێر دابونەریتى ئیسلامیدا، ئەگەر کەسێک لەگەڵدا بەبەزەمى بوو دەبێت تۆش سوپاسى بکەى، وە ئەبو جەمال لەبەر ئەوەى کەسێکی ئایینی بوو ئەم ئادابەى جێبەجێ کرد. ئێستا ئەو سەیری من دەکات نەوێک [پاسەوانێکی یەمەنى]، چاوەپوانى پرسیارى داهاوێ دەکات." بەهۆى ئەم رەفتارى سوفیانەووە، ئەبو جەمال ناسنامەى حەوت لە رفیتەرانى هێرشەکانى یازدەى ئیلولى ئاشکرا کرد، ئەمەش بوو هۆى ئەوەى ئەمریکا بەلگەى کۆنکریتى هەبێت لەسەر ئەو کە قاعیدە لەپشت هێرشەکانەووە بوو. کێکەکان هۆکار نەبوون، بەلکو بەکێک لەو رێگایانە بوو سوفیان توانى بەهۆیەووە سەرکەوێت.^۲

دواى شەش مانگ، سوفیان رووبەرووی لیکۆلینەوێ سیخوونێکی تر بوو، ئەو جەرە پیاویک بوو بەناوی ئەبو زوبەیدە، کە گولەیکى بەر کەوتبوو لەکاتی گیرانیدا و پاشان گواسترایەووە ولاتێکی سێیەم بۆ لیکۆلینەووە. هەرزوو دواى ئەوەى سوفیان

^۱ Dina Temple-Raston, Washington Post, October ۲۸, ۲۰۱۱; Review of the Book: The Black Banners: The Inside Story of ۹/۱۱ and the War Against al-Qaeda by Ali H. Soufan and Daniel Freedman (Norton, ۲۰۱۱)

^۲ هەمان سەرچاوە

گه یشته لای بۆ چارپیکه وتن، بهندکراوه که خۆیدایه دهست برینهکانیه وه و تووشی شوک بوو. پلانه که ناوا بوو که ناوبراو بهزیندووی بهیژرته وه چونکه له دهستدانی بهواتای له دهستدانی سهراوهیه کی گرنگی زانیاری دههات. ههريۆیه، سوفیان و تیمه که به په له ئویان بۆ چاره سهراوه گه یانده نه خوشخانه - به لام له بهرته وه ی ئه وان له ولاتی سییه مدا لیکۆلینه وه یان له گه لدا ده کرد (ناوه که ی ده بوایه به نهینی بهیژته وه)، گروه که ده بوایه له ژیر ناوی سهریازیکی بریندار ناوبراو به کارمه دانی نه خوشخانه بناسیژته.

سوفیان ده لیت، "تیمه نه مانده زانی که به مشیوهیه نه خوشخانه برینداره که وه ده گرت یان نا، و ده کرا ئه بو زویه یه له ههرا ساتیکدا گیانی له دهست بدات. خه لک سهیری ده کردین، بێگومان ده یانویست تێگه ن بۆچی ئه سهریازانه سهریازیکی هاوینی خۆیان به که له چه کراوی له سهراوه یانه که ی داناوه و ههولێ چاره سهراکردنی ده ده ن. دوا ی ئه وه ی له گه ل پزیشکه کان قسه کرا، ئه بۆزه به یه به خیرایی بره ریا یه ئه وه ی نه شته رگه ری. دوا ی چه ند خوله کیک، پزیشکه کان ده ستیان به نه شته رگه ری کرد." سوفیان به درێژایی چاکبوونه وه ی ئه بو زویه یه هاوکاریکی باش بوو. ناوبراو چه ندین ههفته ی یه که له دوا ی یه ک خواردنی پێده دا و پاکی ده کرده وه. سوفیان ده نووسیت که ئه هاویرییه تیه ی له م ماوه یه دا په ره ی پێدا بووه هۆی ئه وه ی ئه مریکا زانیاری گرنگی هه والگری له ئه بو زویه یه ده ره یه یژته. له گه تاییدا، توانیان که سیک ئاشکرا بکه ن به ناوی موختار (ناوی راسته قینه ی خالید شیخ موحه مه د بوو) که ئه ندازیاری هه رشه کانی یازده ی ئه یلول بوو. (به ره له زانیارییه هه والگرییه کانی ئه بو زویه یه، ئیف بی ئای ته نانه ت نه شی ده زانی که موحه مه د نه دما ی ریکخراوی قاعیده یه)¹

جگه له ئاشکراکردنی موحه مه د، ئه بو زویه یه زانیاریه که لیک ی پێهه خشین که بووه هۆی ده ستگیرکردنی هاوالاتی ئه مریکی خۆژ پادیا، که دواتر به پیدانی هاوکاری ماددی به قاعیده تۆمه تبارکرا. سوفیان ده نووسیت، هه موو ئه مانه به هۆی ته کنیکی لیکۆلینه وه ی ته قلیدی نه رم ئه نجام دران. پاشان، هه رکه ئه بو زویه یه هه رچی هه یبوو

بۆ سوفیانی داڕشت، ئیتر سی ئای ئەی هاتنەنێو مەسەلەکەو. بەرپرسیانی ئەو دەزگایە بە سوفیانیان راگەیاند کە "لەمەودوا واشنتۆن شتیکی نوێ دەکات لەکاتی لیکۆلێنەوه دا." دەزگای هەوالگری ناوەندی و گرتێبەستکارانی لەکۆتاییدا ٨٣ جار تەکنیکی ئاوپەرژێنیان لەسەر ئەبو زوبەیدە تاقیکردەوه. ئەم ئەشکەنجەیه بەردەوام بوو تا ناوبراو دانی بەوه دانا کە ئەو سییەم کەسی ناو قاعیدەبوو. لەپاستیدا، ئەمە کاری ناوبراو نەبوو بەلکۆ تەنیا چەند کەمپیکی مەشقی بۆ قاعیدە بەرپۆهەبردووه بەلام هەرگیز ئەندامی ئەو گروپە نەبووه. دەزگای هەوالگری ناوەندی دواتر ئەوی ناشارا کرد کە "تەکنیکی پێشکەوتوو لیکۆلێنەوه" ی ئەوان هۆکار بووه کە ئەبو زوبەیدە زانیاری گرنگ بەدات دەریارەوی موخەمەد و پادێلا. بەلام سوفیان ئەمە رەتدەکاتەوه و دەلێت ئەمە راست نییه. ئەو دەنوسیت، تەکنیکی ئاوپەرژاندن لە یەکێ ئابی ٢٠٠٢ دەستی پێکرد. پادێلا بەرله چوار مانگ دەستگیرکراوو، ٨ ئایار، لە فزۆکەخانەی نێودهولەتی شیکاگو تۆهەیه.^١

میتۆدەکانی لیکۆلێنەوهی دژوار

بەگوێرەوی گۆفاری نیوزویک، تەکنیکی ئاوپەرژێن تووندترین میتۆدی لیکۆلێنەوهی تۆونده کە دەست بەسەر تەواوی ژینگەی گیراوهکە دا دەگرێت. بەپێی نامیلکەی دەزگای هەوالگری ناوەندی بۆ لیکۆلێنەوه: "لیکۆلەر دەتوانێت جیهانی بەندییه کە بەجۆریک لێبکات کە بەهیچ پێوانەیەک وەک ئەو نەبێت کە لێی راهاتوو، بەلکۆ هەر خودی جیهانەکەش نامۆ دەبێت — لەم تەکنیکەدا گیراوهکە توانای دەرک کردن بە کات، شوێن، و فەزا و تێگەشتن ناکات.

¹ *The Black Banners: The Inside Story of 9/11 and the War Against al-Qaeda* by Ali H. Soufan and Daniel Freedman (Norton, ٢٠١١)

يۆنەپەكى كارتۇنىي، دەلەت دەكات لە چۆنيەتى بەكارهێناني مېتۆدى ليكۆلېنەوھى تووندى
ئاپېرېن بۆ دەرھێناني زانىارى ھەوالگى گىرگ لە سيخوپىك ياخود تېرۇرستىك^۱

يەككى تر لە مېتۆدە دژوارەكان بریتىيە لە تەكنىكى "خەوزاندن" كە كەسى ئامانج
دەخريته ژورويك كە پلەى گەرمای بەرزى ھەبىت و لە دۆخىكى پىر لە سترېسدا بىت
بۆماوھى چەند كاتژمېرىك، بگرە چەندىن رۆژ ئەگەر ئامانجەكە خۇپاگر بىت.

خاليد المقتري، ھاولاتى دەستگىركراوى يەمەنى لە شارى ھەللوچەى ئىراق لە كانوونى
دووهەمى ۲۰۰۴ و لە ئەيلولى ۲۰۰۶ ئازادكرا، لە دوو زىندانى ژۆر تووندى ئەمريكيدا
رووبەپووى مېتۆدى ليكۆلېنەوھى تووند كراوھ. لە گرتوخانەى ئەبوغريبي ئىراق،
ناوبراو ھەموو جەلەكانى لەبەر داكەنراو، بەئاوى ژۆر سارد لە كەشوەھوابەكى سارددا
ھەلواسرا. لە بنكەى ئاسمانى باگرام لە ئەفغانستان ناوبراو لە خەو و خۆراك
بېبەشكرا، مۆسقىاى بەدەنگى بەرز بۆ پىكرا و بۆماوھى چوار پىنج رۆژ لە تاريكيدا
بوو لەوكاتەى ئەو مۆسقىايەى كە فىلمە ترسناكەكانەوھ وەرگىرابوو دل و گوێى گۆش

^۱سەدان مېتۆدى ترى ليكۆلېنەوھە ھەيە، بەلام بەھۆى ھەستىارى بابەتەكە و دووربوونى ھاولاتيان
لە بەكارهێنانيان لە كۆمەلگادا، ئىترە شوئىنى باسكردنيان نىيە.

کردبوو. (هه‌رکه ده‌تویست بخه‌ویت ته‌وان نه‌هاتن، به‌تووندی له‌ده‌رگایان دده‌ا. مۆسیقا و هاتوماوارێک بوو هیچ کەس به‌رگە ی نه‌ده‌گرت).^۱

کاریگه‌رییه‌کانی نه‌شکه‌نجه‌ی ده‌روونی

چه‌ندین ته‌کنیکی لێکۆڵینه‌وه‌ی گرتوخانه‌ی گوانتانامۆ و شوپینه‌کانی تر به‌تایبه‌تی دروستکرا‌بوون بۆ ده‌ستگرتن به‌سه‌ر لاوازییه‌ ده‌روونییه‌کانی گرتووه‌کان. ئەم جۆره ته‌کنیکانه‌ بۆئێوه نه‌بوون جه‌سته‌ی ئەمان "بشکێتن" به‌لکو زیاتر ئامانجیان ئێوه و هه‌ر و مێشکیان "بشکێتن" یان قه‌ناعه‌تیان پێ به‌پێتن قسه‌ بۆ لێکۆله‌ره‌کان بکه‌ن، له‌وکاته‌ی هیچ نیشانه‌یه‌کی جه‌سته‌یی نه‌شکه‌نجه‌ به‌جێ نه‌هێلن. له‌کاتێکدا چه‌ندین میتۆدی نه‌شکه‌نجه‌ی دژوار هه‌یه که نۆکۆلی له‌ بوونیان ناگرێت، به‌لام به‌تێپامان له‌ موماره‌سه‌ی نه‌شکه‌نجه‌ی دژوار بۆمان ده‌رده‌که‌وێت که ئەم ته‌کنیکه‌ زۆرجار سه‌رکه‌وتوو نه‌بووه و کەسی واه‌بووه به‌رگه‌ی گرتووه‌. له‌م نووسینه‌دا ده‌مه‌وێت ئێو تێپامانه‌ پێچه‌وانه‌ بکه‌مه‌وه، به‌هۆی لێکۆڵینه‌وه‌ی زانستیی و ئێو مێژووه‌ی له‌به‌رده‌ستمانه، که پێمان وایوو میتۆدی لێکۆڵینه‌وه‌ی دژوار هه‌میشه‌ سه‌رکه‌وتوو بووه به‌لکو نه‌شکه‌نجه‌ی ده‌روونی زیاتر کاریگه‌ری هه‌بووه. سه‌ره‌پای ئه‌مه‌ش، ئەم میتۆده‌ ده‌روونیانه‌ش زۆرجار ده‌بنه‌ هۆی وێرانکردنی کەسی به‌ئامانجگیراو، له‌کۆتاییدا داننان به‌و تاوانه‌ی نه‌جامیانداوه‌.

پرسیاره‌که‌ لێرده‌ا ئێوه‌یه، ئایا ته‌کنیکی پێشکه‌وتووی لێکۆڵینه‌وه‌ی گرتوخانه‌ی گوانتانامۆ له‌ کوێوه‌ هاتوو. له‌ساڵی ۱۹۶۳دا، ده‌زگای هه‌والگری ناوه‌ندی هه‌لسا به‌کۆکردنه‌وه‌ی هه‌موو داتا‌کانی به‌کارهێنانی ئەم جۆره ته‌کنیکانه‌ له‌ژێرناوی "لێکۆڵینه‌وه‌ی دژه‌هه‌والگری کوباک" وه‌ک نامیلکه‌یه‌کی رێتعمایی بۆ کارمه‌ندانی ئەم بواره‌ چاپکرد. سوپای ئەمریکا زانیارییه‌کانی ناو ئەم نامیلکه‌یه‌ی به‌کارهێنا بۆ داهێنانی به‌رنامه‌یه‌ک به‌ئامانجی مه‌شقی‌دانی ئەندامانی سوپاکه‌ی بۆئێوه‌ی به‌رگه‌ی

¹ Amnesty International "The Case of Khaled al-Maqtari," March ۱۳, ۲۰۰۸; Washington Post, March ۱۵, ۲۰۰۸

تهکنیکه کانی کوبارک بگرن، لهوکاته‌ی ده‌گیرین یان نه‌شکه‌نجه ده‌درین، بۆنه‌وه‌ی دور بن له دانپیانانی هه‌له .

له‌سالی ٢٠٠٢، دکتۆر بروس جیسین، په‌کنیک له ئەندامانی ده‌روونی به‌نامه‌که‌ی سوپای ئەمریکا بۆ لیکۆلینه‌وه، کاری له‌سه‌ر ئەوه کرد چۆن بتوانن شو ئەشکه‌نجه دژواره بگۆن بۆ شیوه‌که‌لیکی ئەشکه‌نجه‌ی ده‌روونی له‌لایه‌ن لیکۆله‌ره‌وانی گرتوخانه‌ی گوانتانامۆ بۆسه‌ر گرتوه‌کان.ⁱ مه‌شقه‌کانی به‌نامه‌که‌ پێک دێن له ئاوپه‌ژین، خه‌وزپاندن، په‌راوی‌خستن، دانان له شوێنی پهل فشاری ده‌روونی، هه‌لواسین، مۆسیقای به‌رز و یوناکی نۆد، مامه‌له‌کردن له‌گه‌ڵ گرتوه‌کان وه‌ک ئاژۆل، دانانیان له‌به‌ر په‌له‌یه‌کی به‌رنی گه‌رما، و رووتکردنه‌وه‌ی به‌نۆد.ⁱⁱ په‌کنیک له‌وه‌کارانه‌ی که‌ بۆچی ئەم بابته‌ هه‌رده‌م چینگای گفتوگۆیه‌ ئەوه‌یه که‌ مه‌ترسییه‌کانی نیوان په‌پنه‌وه له‌ هیلێ نیوان ته‌نیا پرسیارکردن و ئەنجامدانی ئەشکه‌نجه نۆد به‌رنه . دکتۆر فرانک سه‌مه‌رز، شاره‌زا له‌بواری ده‌روونی و کاریگه‌رییه‌کانی سۆزداری له‌سه‌ر مۆف، له‌م باره‌وه‌ ده‌نووێت، "ئه‌شکه‌نجه‌ی ده‌روونیش، هه‌روه‌ک ئەشکه‌نجه‌ی جه‌سته، له‌ کاریگه‌ریی درۆخایه‌نی که‌سی لێ به‌کاره‌یتنراودا ته‌نانه‌ت خه‌راپه‌تریشه چونکه‌ ئەگه‌ر که‌سیک قاچت بشکێنێت یان قۆلت بشکێنێت، ئەمه‌ چاک ده‌بێته‌وه . به‌لام ئەگه‌ر که‌سیک مێشکت بشکێنێت، ده‌کرێت هه‌رگیز نه‌هێته‌وه‌ باری پێشووی."ⁱⁱⁱ کاریگه‌رییه‌کانی ته‌کنیکی لیکۆلینه‌وه که‌ هه‌یج زامێکی جه‌سته‌یی به‌دوای خۆیدا ناهێلێت پتوێستی به‌ روونکردنه‌وه‌ی زیاتر هه‌یه . له‌هه‌ندیک بارودۆخدا، ته‌کنیکی ناجه‌سته‌یی ده‌کرێت بۆ ئاستی ئەشکه‌نجه به‌ریته‌وه، به‌پیتی یاسا ناوخۆیی و نێوده‌وله‌تییه‌کان. سه‌ره‌پای ئەمه‌ش، بۆ ئەو ده‌رووناسانه‌ی که‌ له‌گه‌ڵ رزگاریوانی

ⁱ Basoglu, M. et al. "Psychological effects of torture: a comparison of tortured with nontortured political activists in Turkey." *American Journal of Psychiatry* ١٥١ (١٩٩٤): ٧٦.

ⁱⁱ Senate Committee on Armed Services, *Inquiry into the Treatment of Detainees*, xiii.

ⁱⁱⁱ Telephone Interview with Frank Summers, Ph.D., Training and Supervising Analyst, Chicago Institute for Psychoanalysis (Feb. ٢٥, ٢٠١٠).

ئەشكەنچە كاردەكەن، نىگەرانى ھەرەسەرەكى ئەوان ئەوئەننىيە بىگەن بە دەرچەپەكى ياساى دەربارەى ئەشكەنچەى نەخۆشەكانيان بەلكو بۇئەوئە تىبگەن و چارەسەرى ئەو بارە دەروونىيە بگەن كە بەھۆى ئەو جۆرە تەكنىكانەو تووشى بوون. لىكۆلىنەوئەكان دەربارەى قوربانىانى ئەشكەنچە ئەوئە نىشانەدەن كە تەكنىكەكانى وەك زەبوونى سىكىسى دەكرىت بىيئە ھۆى ئازارىكى دەروونى زۆد قول. قوربانىانى ئەشكەنچەى دەروونى ھەمان ئاستى ئازارمان نىشانەدەن كە ئامانچىكى ئەشكەنچەى جەستەى تووشى بوو، و بەدرىزائى زەمەن ھەردووكيان زەرەمەندى يەكسانى تەندروستىن. لەپاستىدا، توئىنەوئەپەك لەم دوايانە ئەوئەى دەرخت كە "بەرگەوتوانى دەروونى بەئاسانى جىئاناکرىنەوئە لە بەرگەوتوانى ئەشكەنچەى جەستەى."ⁱ ئەشكەنچەى دەروونى كارىگەرىيەكى قولى ھەپە بۆسەر تەندروستى مرقۇف، وەك ئەشكەنچە دەروونىيەكانى ئارپىكى فشارى دواى بەلەپەك، خەمۆكى، و دلەپاوكى. بەزىاتر قولبۇونەوئە و روونكرىنەوئە ئەو ھەپەشە تونەدە كە ئاستى فشارى ئاستەبەز دەبىيئە ھۆى تىكەدانى سىستەمى دەمارەكان و ھەناسە و ھاوچۆى خوئىن، دىكتۇر رۇئا فىلدس، دەرووناسى شارەزا لە تىرۆرىزم و توندئاژووى، دەنووسىت: "چىتەر ھىچ بىئەمايەك نىيە بۇ مشتومپرەكردن لەسەر ئەوئە بەكارھىتائى ئەم جۆرە تەكنىكانە ئە ئورگانەكانى مرقۇف تىكەدەن و ئە خودى زىيانىش دەخەنە مەترسىيەوئە."ⁱⁱ

ئەشكەنچەى دەروونى چۆن كاردەكات؟

ئەشكەنچەى دەروونى دەبىيئە ھۆى تىكەشكاندى مىشكى مرقۇف لەرپەگى ھىرشىكى بەھىزەوئە بۆسەر سىستەمى كاركرەدى مىشك.ⁱⁱⁱ دەرووناسەكان بەم جۆرە حالەتەنە دەلئىن "homeostasis"، كە مەبەست لىئى ئامازەدانە بە تواناى ئورگانىزىمىك بۇ رىكخستىنى ناوئەخۆى بەئامانجى بەردەوامىدانى بە ھاوسەنگىيەكى جىگىرى لە وئەلامى

ⁱ Basoglu, "Torture vs Other Cruel, Inhuman, and Degrading Treatment," ۲۸۳.

ⁱⁱ Fields, "Neurobiological Consequences of Psychological Torture," ۱۵۳.

ⁱⁱⁱ Jacobs, "Documenting the Neurobiology of Psychological Torture," ۱۱۵-۱۲۷.

گړپانی دهره کيدا. له ژيړ دڅخه ئاساييدا، كه سيك ده توانيت وهلامى ئم جوړه بهرگه وتنه به هوى ماوهى ئو ريځستانه بداته وه. سهره راي ئه مهش، ئو فشاره ي له ئه شكه نجه دا به كارها تروه، به ئه شكه نجه ي دهر ونيشوه، ئامانچ لټي ئه ويه هاني "ئاستيكي به رزي شله زاني دهر وني بدات به بټي كرده يه كي گونجاو كه ببټه هوى سهره لداني ئم ريځخستنه".

هرچه نده ئم جوړه ريځخستن و رزگابونه دهر ونيانه له چه مكدا ئه بستر اكن، به لام له به كار هټاناياندا زور كړنكريتن. چونكه ته كنېكه كانى ئه شكه نجه دان ريگا به پيداويستى جياوازي قوربانېه كان نادهن. دكتور يو جه يكوپ، نيوروسايكلوجيست و شاهه زل له بواړي كاريگه ربي ته ندروستى دهر وني، دوو نمونه ده هټنټه وه.^۱ په كم، هه موو مروفټيكي پټويستى به هانده رى گړپانكاري به رده وام هيه. كاتيكي مروفټيكي ده خريته ژيړ ئينگه په كي ته واو ده ستر كرده كه ري له هه موو ئو هانده رانه ده گريته، له ريگاي ته كنېكيكي كه پټي ده ورتريته بټيه شكر دني هه ستي، ته واوي سيستمى خريشاني مروفټيكيه چټ. بټپر كړنه وهى ئم بوشاييه، كه سه كه هه لده ستيته به داهټناني پالنه ريكي. له ماوهى ته نيا چه ند كاترميريكي كه مى بټيه شكر دني هه ستييدا، قوربانېه كان ئه زمونوى وپټنه كردن و چه ند نيشانه يه كي ترى دهر وني ده كه ن. دووه، له لايه كي تروه، كانكيكي مروفټيكي نه يتر وني بهرگي ئو ئه شكه نجه دهر وني به گريته، سيستمى بهرگري مروفټيكي به شيوه يه ك كرده كات كه فشاره دهر وني به كان كه مېكانه وه له سر ميښك.

كاريگه ربه كانى تواناي ميښك و نيرو لټوي ئه شكه نجه ي دهر وني

به شيوه يه كي گشتي، ته كنېكه و تروه كانى ليكلټينه وهى ده زكاي هه والگري ناوهندى به پيژده يه كي زور به رز ده بټه هوى خه موكي، فشاري دهر وني و دلټه راوكي. با سهره تا نوستن وهك نمونه وهر يگرين كه رولټيكي مه زن ده گريته له

^۱ Jacobs, Uwe. "Documenting the Neurobiology of Psychological Torture: Conceptual and Neurobiological Observations." In *The Trauma of Psychological Torture*, edited by Almarendo E. Ojeda, ۱۱۲. Westport, CT: Praeger, ۲۰۰۸.

بەرەوپیتشچوونی توانای مێشک، بەتایبەتی لە یادگە، فیزیوون، و بیرکردنەوی لۆژیکی، دەریزینی نادروست، و بپارێدان.ⁱ لەپووی رەفتاریشەوه، خەوزپاندیش دەبێتە هۆی گۆڕینی سروشتی مۆف لەپووی دەروونییهوه.ⁱⁱ

هەرودەها، زەبوونی سێکسیش، وەک ناچارکردنی زیندانییهکان بۆ پۆشینی جلی ژێرەوهی ئافەرەتان بەسەر سەریهوه، پەيوەندییهکی ژۆر قوولی هەیە لەگەڵ خەمۆکی، خەوی ناخۆش، و هاتنەوه بیری یادگاری ناخۆش. دکتۆر ویلسن ئەم حالەتە بە "رووخانی تەواوی دەروون و لەدەستدانی خودبەرەوامی" وەسف دەکات.ⁱⁱⁱ

بەرکەوتنی هەستەوهری، لەپێگای دەنگەدەنگ و رووناکی راستەوخۆ، دەبێتە هۆی دروستبوونی جۆرە وەلامیکی و سەیرکە هەموو هۆرمۆنەکانی فشار و ئازار. کیمیایی لە مێشکدا دەریدات،^{iv} بەتێپەربوونی کات و لە قوربانییهکە دەکات لەناو واقعیەت دەرچیت و بەتەواوی رێکخستنی بیرکردنەوه لەدەست بەدات. ئەم تەکنیکە بەشیۆهیهکی ئاسایی لەگەڵ خەوزپاندندا بەکار دێت، کە ئەمەش زیاتر توانای مێشک ئازار دەدات. هەرودە دکتۆر جودی تۆکاوا، دەروونناس و پەسپۆی رزگارپوون لە تروما بەم شیۆهیه ئەم کاریگەرییانه وەسف دەکات: "خەڵک لەژێر ئەم بەرکەوتنە هەستەورییهدا دەشکێت؛ سێستەمی دەماریی ناتوانێت بەرگە هێزەکی بگرت." ^{iv}

پەرەوێزخستن و پەرچاندنی هەستەوهری دەبێتە هۆکاری ئازاری دەروونی. ئەم جۆرە تەکنیکانه هەمیشە پشت بە خودی لێکۆلەرەوهکە دەبەستێت، چونکە قوربانییهکە خوا خواپەتی قسەلەگەل مۆفێک بەکات. دکتۆر تۆکاوا بەم شیۆهیه باس لە

ⁱ Kim, "Effect of Total Sleep Deprivation," ۱۲۷.

ⁱⁱ Billiard, "Is insomnia best categorized as ■ symptom or a disease?" 5۳۵; Breslau, "Sleep disturbance," ۴۱۱.

ⁱⁱⁱ Wilson, J. P. *Trauma, Transformation, and Healing: an integrative approach to theory, research, and post-traumatic therapy*. New York: Brunner/Mazel, ۱۹۸۹.

^{iv} Silcove et al. "The impact of torture on post-traumatic stress symptoms in war-afflicted Tamil refugees and immigrants." *Comparative Psychiatry* ۴۳ (۲۰۰۲): ۴۹.

بەسەرھاتى نەخۇشلىكى خۇي دەكات كە بۆماۋەي درېژ لە ولاتى كىنيا نووشى
پەراۋىزخستنى دەروونى كرابوو:

ئە ھەر دەيوست گويىستى دەنگى پاسەوانى زىندانەكە بېت -ئەو
رۇزانە تەنيا يەك چار خواردنى پىدەدرا، كە پىنكھاتبوو لە بېرىكى كەم لە
دانەۋىلە و شۆپە- كە دواتر رەتىكرەدەۋە لە ژەمى بەيانىدا دانەۋىلەكە
بخوات، چونكە دەيوست پاسەوانەكە ھەر ھىچ نەبېت سزايەكى بدات.

پەراۋىزخستن و بېيەشكردىنى ھەستەۋەرىي ھۆكارىكى گرنگ بۆ نووش بوون بە
دلەۋاكىن، وپنە (نەتوانىي بېرىكرەنەۋە و چىكرەنەۋەي بېر)، گرفتى دەروون
جەستەيى، ئارپىكى دەروونى. ھەموو ئەمانە دەبنە ھۆي بەرزيبونەۋەي فشارى خويىن،
ئارپىكى سىستەمى دەمار، ھەئناۋسانى بەرگىرى دەروونى.
لەكۆتايىدا، ماۋەتەۋە بلىين كە نىرۇبايۇلۇجىستەكان ئامازە بەۋە دەدەن كە
تەكنىكەكانى ئەشكەنجەي دەروونى كەريگەرييان ھەيە بۆسەر بايۇلۇزىاي مېشكى
مرۇف. ئەم تەكنىكە بەناو "ئازامدارانە" دەكرىت بېنە ھۆي لەدەستدانى مېشك،
بەھۆي دووبارە رىكخستەنەۋەي خانەكانى مېشكەۋە. ھەرۋەھا، ھۆكارىكىش بۆ
بەرھەمەتتەننى شەپۇلىكى ھىۋاشى ئاناسايى چالاكى مېشك. ھەرۋەھا، لىكۆلەران
گەيشتەنەتە ئەو دەرئەنجامەش كە ئەم جۆرە تەكنىكانە دەبنە ھۆي لەدەستدانى
يادگى مرۇف و سىستەمە درۇخايەنەكەي.^۱

ئەشكەنجەي دەروونى لە چەندىن تاييەتمەندىدا ھاۋبەشە لەگەل ئەشكەنجەي
جەستەيىدا. ھەرۋەك پروفېسسور ئەلمىرىندۇ ئۆزىدا روونى دەكاتەۋە، لە سىياسەتى
فشارى دەروونىدا، ئەشكەنجەي دەروونى تەنيا نەبەستراۋەتەۋە بە خودى تەكنىكە
دەروونىيەكە، "بەلكو لاۋازكردىنى دەروونىش كە ئەم تەكنىكانە لەسەر قوربانىيەكە
جىي دەھىلن". سەرەپاي ئەمەش، "ھىچ گومانىك لەۋەدا نىيە كە ۋەستانى

^۱ Catani, "Tortured Brain," ۱۸۰-۸۴; Fields, "Neurobiological Consequences of Psychological Torture," ۱۴۶-۵۴.

دریژخایەن، چۆکدادان، کەوتۆشبردن ئازار بە جەستە دەگەیهێن، بەشیوەیەک کە دەکرێت وەک ئەشکەنجەیی دەروونی سەیر بکەیت.^۱ ھەردوو ئەشکەنجەیی دەروونی و جەستەیی دەکرێت بێنە ھۆکاری نەخۆشی دەروونی، وەک نیکەرانی و خەمۆکی. وە، ھەروەک دکتۆر فیلدز دەریدەخات: "ئەشکەنجە، چا چ لەپێکای ئامرازێ جەستەییە بێت وەک لێدان، یان لەپێکای دەروونیە و بێت، دەبێتە ھۆی تێکچوونی مێشک لە ھەردوو باری دەروونی و جەستەیییدا. تەنانەت کار گەیشقۆتە ئەوەی نوێژەران هیچ جیاوازییەک ناکەن لە نێوان ئەشکەنجەیی دەروونی و جەستەیی لەپووی زامداربوون ۱ چارەسەرکردنییە وە. ۱۱

ئامرازێ پەییوەندی سیخوڕ

"ستیگانۆگرافی" مێتۆدیکە بۆ شاردنەوی پەیام لە نێو چەند بەلگەنامەیکدا. ئەم مێتۆدە سوودیکی تایبەتی ھەیە بۆ سەردەمی ئینتەرنێت. لەکۆندا پەیامەکان لە نێو ھێلی نووسیندا دەنێران، بەتایبەتی لە نێو ھێلی گۆزارەکاندا، لەپێکای ھەلەمێ لێزەرە وە کە بتوانێت لەرێگەیی وردبینیکی بەھێزە وە بخوێنێتە وە. لە نۆسخەیکە گۆزاری ناشنال جوگرافیدا لەسالی ۱۹۸۴ پەیامێک لەسەر رۆخی ریکلامیکی بازوگانی نووسرا بوو کە تیایدا نووسرا بوو: "ئەنیا دە خولەک بوو سەستە... نوێنەرە کە مان دەلێت... پەیامە کە لەلایەن سیخوپیکی ئەمریکی لە نووسینگەیکە ھەوالگری سۆفیەت ھایە ھەوالدۆزیک. سیخوپە کە ژمارەیکە زۆر لە راپۆرتی چەک و پلانی سەربازی دایە سۆفیەت تا ئەوکاتەیی ئاشکرا بوو و لەسالی ۱۹۸۶ بەسزای مردن گەپەنرا.

ژمارەیکە بەرچاوی ھەوالدۆزی ئەمریکا بە ھۆی بەکارھێنانی گیرەیی کاغەزە وە فیلان لیکرا. بەلگەنامەکانی ھەرمی سۆفیەت بە گیرەیکە کاغەزی ئاساییە وە بەیک

^۱ Ojeda, "What Is Psychological Torture," ۳-۴.

^{۱۱} Physicians for Human Rights and Human Rights First. "Leave No Marks: Enhanced Interrogation Techniques and the Risk of Criminality (۲۰۰۷)." <http://physiciansforhumanrights.org/library/report-۲۰۰۷-۰۸-۰۲.html>.

بەستىرابونەۋە كە بوۋە ھۆى جېئېتشتىنى نىشانەى ژەنگ لەسەر كاغەزەكان.
ھەوالدۆزىكى دەزگاگە بە ئازانسەكانى ئەسۋشەيتد پرىسى راگەياند كە "سەدان
ھەوالدۆز بەم رىگەيە دەستگىركان."
ھەندىجار سىخوپەكان مەرەكەبى نادىار بەكاردەھىتن. پەيامەكان لەسەر كاغەز يان
پارچە قوماشېك دەنوسران و دواتر بەھۆى گىراۋەيەكى كىمىيى ئاشكرا دەكران.
گەنجەكان لەكۆندا بەبى ھىچ گىراۋەيەكى كىمىيى و تەنبا بە بەكارھىتەنى گىراۋەى
لىمۇ دەيانتوانى مەرەكەبى نادىار دروست بگەن. دەزگای ھەوالگى ناۋەندى (CIA)
جۆرە كاغەزىكى بەرھەمھىتا كە بەخىزايى لە ئاۋدا بىتۆتەۋە بۆنەۋەى سىخوپەكان
پەيام بخۆتەنەۋە و يەكسەر لەناۋى بەرن.

شىفرە و شكەندى شىفرە

شىفرەكان تەنبا بەشېكى دانەبرايى ئىۋان سىخوپەكان نىن بەلكو بەشەكانى تىرىش
—سەريازى، دىپلوماتكارەكان و پىشەسازى— سوۋدى ژۆرى لى ۋەردەگىن بەشېۋەيك
كە دەبىت ناۋەپۆكى ئەو پەيوەندىيانە بەنھىتى بھىلنەۋە. شكەندى شىفرە يان
دۆزىنەۋەى سەراۋەيك بۆ ئاشكراكرەندى نھىتى شىفرە يەكېك بوۋە لە كودەتا
ھەرەمەزەكانى بۋارى ھونەرى سىخوپى.

پېژۆەى فېنۆناى ئەمىرىكى بۆ شكەندى شىفرە ھاۋكار بوۋ لە ئاشكراكرەندى چەند
نھىتەيكى مەزن. فېنۆنا ئامېرىكى نووسىنى سۆفەتى بوۋ كە شىفرەى لە شىۋازى
ژماردا بەرھەم دەھىتا. شىفرەشكەتەكانى ئەمىرىكا تۋانىان بەھۆى دۆزىنەۋەى
ژمارەيكى ژۆر لە ژمارە شەش كە لەۋپۆە دەھات، بشكىتن.

لەماۋەى جەنگى جىھانىي دوۋەمد، نازىيەكان پەيامى نھىتەيان ئارد دەريارەى شوئىنى
كەشتىگەلى دەريايى و پېگە بەرگىيەكانيان لەرېگەى ئامېرى ئىتېگماۋە، كە ئامېرىكى
تايبەت بوۋ لە شكەندى شىفرە كە ۋەك ئامېرىكى نووسىنى ۋابو، دەيتۋانى
پەيامەكان بە ۲۰۰ ترلېۋن شىۋازى جىاجيا لەرېگای سىستەمىكى ميكانىكى و
ئەلىكترونى بىتۆت. بەرىتانىيەكان تۋانىان شىفرەكە بەھۆى زانىارىيەكى بچۈكى

جهنگی زانیاری

هه‌لای مرۆیی بشکێتێن و به‌م چه‌شنه‌ش هاو‌په‌یمانه‌کان توانیان به‌ناسانی ئه‌و په‌یمانه بخوێنه‌وه که لێیه‌وه ده‌تێردران.

ئه‌لمانه‌کان پێیان وابوو ئامێری ئێتینگما ئامێرێکه هیچ که‌س ناتوانیت بیشکێتیت و به‌شێوه‌یه‌کی ئازادانه په‌یامی رادیۆییان ده‌نارد که هاو‌په‌یمانه‌کان توانیان چاودێری بکه‌ن له‌جیاتای هێڵی ته‌له‌فۆن و کێبلی که‌یانده‌ن، که هه‌ردووکیان تارا‌ده‌یه‌کی به‌رچاوی چاودێریکردنیان ته‌سته‌متر بوو. زبانی هاو‌په‌یمانه‌کان له‌ ٤٣٢ هه‌زار تۆن له‌حه‌زیرانی ١٩٤١ که‌م بووه‌وه بۆ ١٢ هه‌زار و سه‌د تۆن له‌ ته‌مموز، ته‌مه‌ش دوا‌ی ئه‌وه هات به‌ری‌تانییه‌کان توانیان شیفه‌ری ئامێری ئێتینگما بشکێتێن.

دوو ته‌فسه‌ری ئه‌لمانیای نازی خه‌ریکی شیفه‌ره‌دلرکردنی په‌یامن له‌پێگه‌ی
ئامێری ئێتینگماوه

زانیاری مه له و تیکدان

زانیاری مه له شو پېژننه په که ولایتیک به نهغهست دهنگریک له میدیا بللوه دکاتوه بهمه بهستی زیانگه یاندن به دوزمنیک. همدرو دهزگای هوالگری نه مریکا و په کیتی سؤفیت وزه به کی زوریان سه رفکرد له دارپشتنی پلانی له م جوره له ماوه ی جهنگی سارددا. بق روونکردنه وهی نه وهی که پېژننه که چون کاری ده کرد، په کپیک له نه فسرانی پېشوی هوالگری به تازانسی رویتنه زری رایگه یاند، "تو ده بویه مه ولېدهی و رۆژنامه فانتیک ته جنید بکە و بهمهش نه و که سه ده بویه هوالدوزی کاریگره یی." ^(۱) رۆژنامه فانه بیانیه که پاری پندرا یان به وهی رقه وه له دژی رژیمنیک کاره که ده کات و "بهمهش جوره نه ده بیاتیک ده خاتناو رۆژنامه کانه وه که له بهر ژوهندی تودا بیت."

دهزگای هوالگری سؤفیت چهند بابته تیکی له میدیادا وروژاند که سی نای نهی خه ریکی فروشتنی پارچه ی جهسته ی مرزفه و تاقیکردنه وهی نه پنی نه جامداوه به فایروس (HIV) که بۆته هوی په تای نایدز له نه فریقیا. دهزگای هوالگری ناوه ندیش له م جوره کارانه بی بهری نه بوو، چهندين بابته تیان له رۆژنامه کانی کابولی نه فغانستاندا بللوه کرده وه له ماوه ی جهنگی نتوان سوپای نه و ولاته و سؤفیت. له سه ره تای سالی ۲۰۰۰د، ناشکرا بوو که نه مریکا جوره به رنامه به کی پر له نامیری سیخوپی به سؤفیت فروشتبو بهمه بهستی تیکدانی ته کنه لوزیا و نابووری نه و ولاته. به رنامه ی کومپيوته ریه که بق هیلې بۆی غازی سروشتی سیبیریا به کارهات که بووه هوی ته قینه وه به کی مه زن له هاوینی ۱۹۸۲. تامانج له مه دا ته نیا نه وه بوو زیان به نابووری سؤفیت بگه یه زن و رووخانی رژیمنی سؤفیت خیرا بکن. توماس رید، نه فسره ی پېشوی هیزه تاسمانیه کانی نه مریکا، له په رتوکه که دا له ژیر ناوینیشانی (میژوی ناوه وهی جهنگی سارد) ده نو سیت: "بق له کارخستنی غازی سؤفیت، به ده سته پتانی نه و پاره زوره له رۆژتاواوه، و تیکدانی نابووری ناوه خوی روسیا، نه و به رنامه ی کومپيوته ریه ی هیلې بۆی، په مپ، توراين و وه لفه کانی

جەنگى زانىياري

دەجۈلەند، وارىتخراپوۋ كە بەرگەي خىزايىيەكى سنووردار بگىرت، ھەركە لە خىزايىيەكەي دەرجو، ئىتر تەقىنەۋەيەكى مەزن دروست بىكات.

كامىتراي سىخوپى

كامىتراي سىخوپى لە ئىستادا بەشئوۋەيەكى وابچووك دروستكراۋە كە بتوانىت لەنئو قۇچپەي چاكەتىكدا بچىنرىت و بەشئوۋەيەكە كە دەتوانىت بەئاسانى بخرىتە نئو دىۋارەۋە. مىنئوۋى ئەم جۆرە كامىترانە بگرە دەگەرئىتەۋە بۆ سەرەتاي سالى ۱۸۸۵، و لە جەنگى جىھانىي يەكەمىشدا كامىترا لەسەر پىشتى كۆترى نامەبەردا بۆمەبەستى سىخوپى دانرا. دەزگاي ھەۋالگرى ناۋەندى ئەم جۆرە تەكنىكەي لەسالانى ھەفتاكاندا پەيپەرە كرد.

ئەم جۆرە كامىترانە بەشئوۋەيەكى ئاسايى لەناۋ چەرخى جگەرەكېشان، گۇپال، شقارتە، تەكەي جگەرە، پاكەتى جگەرە، دەمبوسى بۆينباغ، پەرتووك، كاتمىترى گىرفان، و پىنئوسدا دادەنرىت. دەزگاي ھەۋالگرى سۆفىيەت (KGB) توانى جۆرە كامىترايەك بە لىنئەۋە داھىيىت كە قەبارەكەي ئەۋەندە بوو دەچوۋ ناۋ ئەنگوستىلەيەك. كامىتراي مىنئوكس يەككىك بوو لە گىرنگىرەن ئەۋ بەرھەمانەي دروستى دەكرد. ئەم جۆرە كامىترايە تواناي ئەۋەي ھەبوو ۴۴ وىنەي روون بگىرت. لەم سەردەمەدا، ھەردوۋ دەزگاي ھەۋالگرى ناۋەندى و رووسيا تانىۋىيەنە جۆرە كامىترايەك بەرھەم بېيىن كە تواناي بىيىنى ئايرىۋىسى مەكى ئافرەتيان ھەيىت!

سىخوپى لە ئەۋروپا

سەرەپاي بالادەستى ھەردوۋ دەزگاي ھەۋالگرى ئەمريكا و سۆفىيەت (ئىستاش رووسيا) بەسەر رۆلى يارى سىخوپى و بەشەكانىدا، كەچى دەزگا ھەۋالگرە ئەۋروپىيەكانىش رۆلى ھاۋبەشىكى دىئىسوزيان ھەبوو لەۋ سىخوپى و دژەسىخوپىيە جىھانى تەننىۋو. بەرىتانيا بەتەنھا خۆي پەيۋەندىيەكى باشى ھەبوو لەگەل ئەمريكا لەم بۋارە. ئەۋەبو ھەردوۋا لەسالى ۱۹۴۷ پىرۇتوكۆلىتكيان وائوۋ كرد سەبارەت بە ئالوگرپكردى

جەنگى زانىارى

ئەو نامانەي لەپىيى بېتەلەو ۋەردەگىرىن ۋ ھاۋكارى يەكتىرىش دەكەن بۇ شىكرەنەۋەي شىفرەكانيان. ھەروەھا، ھەردىولا رىكەۋتن لەسەر بەستەنەۋەي ئازانسى ئاسايىشى نىشتىمانى ئەمىرىكى لە واشىنتون بە ناۋەندى پەيوەندى ھىكومى بەرىتانى لە شىلتىنگھام، ئەمەش بەھۆي بېتەلەيگەۋە دەبېت كە ھەمىشە لەكاردا دەبېت بۇئەۋەي خىرايىكە بىرېتە پېۋسەي گۆرىنەۋەي نامەكان لەسەر تەزى ئەم پېۋتۆكۆلە ھەرىكە لە ۋلاتانى ئوستىراليا، كەنەدا، ۋ نېوزلەندا ۋ سەرجم ۋلاتە بەژدارەكانى پەيمانى ناتو ھەلسان بە ۋاژوۋىكرەندى پېۋتۆكۆلىك سەبارەت بە ئالوگۆپكرەندى زانىارى سىخوپى ۋ قەلاچۆكرەندى پېۋسەكانى چالاكى سىخوپى سۇفىيەت. ئەمىرىكا رۆلەيكى مەزنى ھەبوو لە ۋەرىكرەندى زانىارى ۋ پەيامى بېتەلى ئالوگۆپكرەلە نىۋان دەۋلەتەنى سەرىيە بۆلۈكى كۆمۇنىستى بەھۆي مانگى دەستكردەۋە. مانگە دەستكردەكانى ئەمىرىكا بەجۆرىك پېشكەۋتوۋ بوون كە توانايان ھەبوو گىتوگۆ تەلەفۇنىيەكانى رابەرانى سۇفىيەت ۋەرىگىر، لەكاتىكا بە ئۆتۆمبىلى دىپلۇماسى ھاتوچۆيان دەكرە، ئەو ئۆتۆمبىلەنى نامىزى تەلەفۇنى بېتەلى تېدايە.

بەرلە رۆلە گىرگەي ئەمىرىكا لە بوارى سىخوپىكرەندا، بەرىتانىيەكان خالىي پېرىشنگداريان تۆماركردەۋە لە بوارى سىخوپى ۋ زانىارىيەدا، ناۋەندى پەيوەندىيە ھىكومىيە بەرىتانىيەكان لە ھۆنگ كۆنگ ۋەك نمۇنە، زانىارى زۆر سوۋدەخش ۋ بەكەلكى داپە ئەمىرىكا لە ساتەۋەختى جەنگەكانى قېتىنامدا. ھەروەھا ناۋەندىكى تىرىش كارئاسانى بۇ واشىنتون دەكات لەپېتتاۋ پەرەپېدانى بەكارەكانى ئازانسى ئاسايىشى نىشتىمانى ئەمىرىكا ۋ بىكە سىخوپىيەكەي لەسەر تەپۆلكەي مېنوسى سەرىيە كەرتى يۆركشاپەرى بەرىتانىدا. ھەندىك لە پىسپۆران پېتيان ۋاپە ئەو بىكەپە زەبەلاخترىن بىكەپە لە ھەموو جىھاندا. ھېچ بواریكىش نىيە بۇ بەرلوردىكرەندى لەگەل بىكەي سۇفىيەتيدا. شايمانى باسە كە بىكەي مېنوسى ئەمىرىكى راستەۋخۇ بەستراۋەتەۋە بە ھىلەكانى تەلەفۇنى بەرىتانىاۋە، ئەمەش بەۋاتاي مەسگۇركردى زىاترىن زانىارى ۋ پەيامى ھاتوۋى ئەلىكتىرۇنى ۋ بىچ تەل دېت لە سەرتاسەرى ئەۋروپادا. يەككە لە تۆۋەندى ئازانسى ئاسايىشى نىشتىمانى لە كۆتايى ھەفتاكاندا

دەریارە ی بنگە ی مینوس دەلێت، "بنگە یەکی گۆتێهەڵخستنی زەبەلاحە توانای گۆتێهەڵخستنی هەیه بەسەر سەر جەم هێڵە تەلەفۆنیەکانەوه لە ئەوروپادا." سەبارەت بە کردەوه هەوالگێریەکانی بەریتانیاش، ئۆرینە ی لە ناوەندی پەییوەندییە حکومییەکاندا بەپێوەبراوێ کە لە ئەوروپا و ناوچەکانی ژێر قەلەمپۆی پلۆیوونەتەوه و ئۆرینە ی کات لە بەرژەوهندی دەزگای هەوالگێری نەیتنی بەریتانیادا کاریان کردووه . جیتی خۆیەتی لێرەدا ئاماژە بەوهش بەدەین کە گرۆپێک لە زانا بەریتانییەکان سەر بە ناوەندی خەزمەتگوزاری بە زمانی تەکنەلۆژیەکان، بەرلە هەر گرۆپێکی تری زانستی توانیان ئامیزی تایبەت بە هەوالگێری بەکاربێژن . ئەم ئامێرە کۆمپیوتەریانە دەیان توانی لەماوەی پەییوەندیکردنە تەلەفۆنییەکاندا چەند وشە یەکی بەرنامەداری دیارکراو وەرگیرن و فەرمان بدەنە ئامێرەکانی تۆمارکردن تاکو پەییوەندییە تەلەفۆنییەکە تۆماربکەن و سەرچاوەکەشی بزەنن، پێدەچێت بنگە ی سەرەکی ئەم جۆرە کردەوه تەکنەلۆژیانە لە شانتیری هاوسی فیکتوریای بەریتانیا بێت، لەکاتیئێدا ناوەندی خۆتێهەڵخستنی بەریتانیا جیهانی بارەگاکی لە لەندەنی پایتەختە بەلام دەزگای هەوالگێری بەریتانیا جارجار دووچاری گرێزێک دەبوو لەسەر ئاستی سیخوپی، بەتایبەت لەدوای دەستگیرکردنی جیۆفری برایمی سیخوپی سۆفیەت لەسالی ۱۹۸۲ بەتۆمەتی دزەپێکردنی زانیاری لە ناوەندی پەییوەندییە حکومییە بەریتانییەکانەوه بۆ بەرژەوهندی دەزگای هەوالگێری سۆفیەت . برایم لەسالی ۱۹۶۸ەوه بۆ ۱۹۷۷ لەو ناوەندەدا کاری کردووه، لەم ماوەیەدا توانیویەتی زانیاری تەکنەلۆژی ۳ بێ تەلی بەکەلک بداتە سۆفیەتیەکان . ئەوهی جینگای سەرسوپمان بوو کە تەنانت دەستگیرکرانەکەشی لەپێگای دەزگای هەوالگێریەکانی بەریتانیەوه نەبوو، بەلکو بەپێکەوت بوو . پۆلیسی ئەو وڵاتە بەتۆمەتی هاوێرەگەزانی دەستگیریان کرد و ئەمەش ژنەکی هاندا نەیتنی بەکرێگرتنەکە ی بۆ سۆفیەت ئاشکرا بکات .

لەپاش لیکۆلێنەوه دەریکەوت کە برایم دوو پەییوەندی راستەوخۆی بە بەرپرە بالاکان لە دەزگای هەوالگێری سۆفیەت گرتدووه دواي دەست لەکارکێشانهوهی لەسالی ۱۹۷۷ . پەییوەندی یەکەمیان سالی ۱۹۸۰ لە فیهننا کراوه و هی دووهمیش لەسالی

۱۹۸۱ لە بەرلىن كرلوه، ھەرچەندە داداگايىكرىدەنكەى برايم ريگەى نەدا چەندىتى و چۆنىەتى زانىارىيەكان ئاشكرا بىت كە بۇ سۆھبەتى ئارپوۋە، بەلام ھەندىك لە پسپوپان پىتيان وايە برايم زانىارى لەسەر پېقۇزەيەكى سىخوپى داۋەتە سۆھبەتتەيەكان كە ناۋى(بەيمان)ى لىتئاۋە و بەھۆيەۋە رۇڭئاۋا لەپىگەى مانگە دەستكرىدەكانەۋە دەتوانىت دەنگ و رەنگى ھەرچى چالاكى سۆھبەتى بەپىتى خواستەكانى دەزگا ھەۋالگىرىيەكانى ئەمىرىكا و بەرىتانيا تۆمارىكات. ھەرۋەھا، پىدەچىت زانىارىشى دەريارەى مانگى دەستكرىدى سىخوپى(ئارگوس) دىزىپىت كە لە ھەزىرانى ۱۹۷۵دا لە خولگەكەى خۇيدا دائىرا لەپىتئاۋ دۆزىنەۋە و ۋەرگىرتى لەرەلەرەكانى دەنگ بەشپوۋەيەكى ورد و رىكوپىت. ھەرۋەھا دەۋىرتىت كە ئارگوس تۇمانى تۆماركرىدى سەرجم ئەۋ گىفتوگىرە بېتەلەنەى ھەيە كە لەنپوان ھەرماندەى تانكەكانى پەيمانى وارشۇدا گرئەدەۋىرت لەھەموو بىستە خاكىكى سەرىيە بلۆكى سۆشالېستىدا.

لەلەيەكى ترەۋە، سى ئاى ئەى لەدۋاى جەنگى جېھانىى دوۋەم ھەلسا بە دامەزىراندنى دەزگاي ھەۋالگىرى ئەلمانىاي رۇڭئاۋا و رىئالدى گىلاننى كىرە بەرپىرسى دەزگاكە. ئاۋىراۋ بەرپىرسى ھەۋالگىرى نازى بوۋ لە ئەۋروپاي رۇڭمەلات لەسەردەمى ھىتلەردا بەلام دۋاى خۇبەدەستۋەدانى بە سى ئاى ئەى و پىتدانى زانىارى بەسۋود سەبارەت بە دەزگا ھەۋالگىرىيەكانى رۇڭمەلات، ھەۋالگىرى ئەمىرىكا ھاتەسەر ئەۋ بېۋايەى كە ھاۋاكارىكرىدن لەگەلىدا باشترە لە زىندانىكرىدن يان لەسپدارەدانى. بەم شپوۋەيە، گىلان لەدۋاى جەنگ دەستى كىرەۋە بە تەجنىدكرىدەۋەى بەكرىگىراۋە كۇنەكان لە ولاتانى زۇر رىكىفى ستالىندا. لە چەند پېرۇسەيەكى سىخوپى كىرەنىشدا سەرگەۋىتى بەدەست ھىتا. لە گرنگىرىن سەرگەۋىتەكانىدا، گەيشتنى بەكرىگىراۋىكى ئەم بوۋ بەناۋى ئىرىست گرامش بە پۇستىكى زۇر گرنگ و ھەستىار لە ھەۋالگىرى ئەلمانىاي رۇڭمەلاتدا. بەلام لە تەمموزى سالى ۱۹۵۰دا، ھۆكۈمەتى بۆن(پايتەختى ئەۋكاتى ئەلمانىا) بېپارىدا كارۋىارەكانى ھەۋالگىرى ئەلمانىاي رۇڭئاۋا بەرپوۋەبەرىت «ئاۋەكەش بىگورپىت و بىكاتە ئازانسى ھەۋالە فېدرالىيەكان، ئەمەشۋاى قاىلىبۋونى سى ئاى ئەى بەم كوپرانكارىانە.

سالى ۱۹۶۲، ناوبراۋ رىسوايىيەكى تىرى بۇ دەزگاگە تۆماركرد لەكاتىكدا پەردە لادرا لەپوۋى پەيوەندى سى بەكرىگىراۋ لەگەل گىلان بە دەزگاي ھەۋالگىرى سۆفەتەۋە، سى كەسەكەش بىرىتى بوون لە ھانز كىمىنس، ئەرفىل تىبەبل، ھاپىز فىلف كە ھەرسىكىان كۆنەئەندامى دەزگاي ھەۋالگىرى نازى بوون لە سويسرا. بەلام ھاپىز فىلف، ۋەك ھەندىك پىتيان وايە، مەترسىدارتىنيان بوو و پىتر لە ھەمووشيان زىانبەخش بوو لەپوۋى چۆنايەتى ئەو زانىارىيەنى كە بۇ دەزگاي ھەۋالگىرى سۆفەتى دىزىون، ئەخاسمە خۆى بەرپىرسى قەلاچۆكرىنى سىخوپىكرىنى سۆفەت بوو لەنۆ ھەۋالگىرى ئەلمانىي رۆژئاۋادا. ئەو زانىارىيەنى لەدۋاي داداگىكرىنى ئەم سى بەكرىگىراۋە بۆلۈپۈنەۋە، ئامازەيان بەۋە دەكرد ئەو سى كەسە ھەزار و پىنچ سەد ۋىتەنى مەلفاتى ھەۋالگىرى ئەلمانى و ژمارەيەكى گەۋرەى كاسپىتى تۆماركردن و گۈپەئەخستىيان دلوۋ بە دەزگاي ھەۋالگىرى سۆفەت. دۋابەدۋاي ئەم رىسوايىيە سىخوپىيە، راي گىشتى ئەمىريكا و ئەلمانىي رۆژئاۋايى قەلسى خۆيان دەرپى لەھەمبەر سىياسەتەكانى سى ئاي ئەى لەدۋىبارە تەجنىدكرىنەۋەى گىلانى نازى ۋەك بەرپىرسى ھەۋالگىرى لەدۋاي جەنگ، بەلام راي گىشتى راستەۋخۇ كارناكاتەسەر سىياسەتى سىخوپى و نۆسەسوخوپى.

ھەرلە ئەلمانىي رۆژئاۋادا، ھەۋالگىرى ئەلمانىي رۆژئاۋا دەستكەۋىتىكى گىرنگى تۆماركرد لەدۋى ھەۋالگىرى بەرامبەردا، كاتىك تۋانى يەككە لە بەكرىگىراۋەكانى بەناۋى گۈنتەر گلىۋم ۋەك پىاۋىكى زانىارى لە نووسىنگى رايۋىزكارى ئەلمانىي رۆژئاۋادا فىلى برانت دابىتت. فىلى لەسالى ۱۹۷۴ دەستى لەكارىكەشايەۋە لەدۋاي رىسوايىيەكى دەستگىركردنى گلىۋم ۋەك سىخوپى ئەلمانىي رۆژھەلات.

لە ئەۋروپاي دابەشبوو بەسەر رۆژھەلات و رۆژئاۋادا، ھەۋالگىرى چىنى مىللىش رۆلى سىخوپى خۆى ھەبوو لە شەستەكاندا، ئەۋەبوو لەو سالانەدا يەكەم روۋدۋاي سىخوپى لەشارى ھىگى ھۆلەندى لەسالى ۱۹۶۶ روۋىدا كاتىك پىاۋىكى چىنى لە دەرەۋەى ھەرەمى بالىۋىزخانەى چىندا دۆزدايەۋە و بەدەم ئازارەۋە دەينالاند. دواتر دەرەۋەت ئەو ئىش و ئازارەى بەھۆى ئەشكەتچەدانەۋە بوۋە لەسەر دەستى ھەۋالگىرى چىنى.

چەنگى زانىارى

بالىۆزخانەى چىنى لەوکاتەدا رايگەياند کە گوايە ئەو کەسەى بەناوى ھسو تسو تسايە لە پەنجەرەى بالىۆزخانەکەو ە خۆى فرېداو ە خوارەو ە . دواى ئەو ەى ەزىشى لەدەستداو ە، ئەمەش بۆتەھۆش شکاندنى کەللەى سەرى و ئىسقانى دەستى . ناوبراو تەنيا يەک رۆژ دواى چارەسەرى پزىشکى لە نەخۆشخانە رەقنراو و گوارايەو ە بۆ بالىۆزخانەى چىن، دواتر رايانگەياند کە تساي بەھۆى زامەکەيەو ە گيانى لەدەستداو ە . ەر بەم بۆنەيەو ە، ەزىرى دەرەو ەى ەۆلەندا داواى لىکۆلینەو ەى لە مردنى تساي کرد بۆ زانىنى ەزکارى مردنەکەى، کەچى بالىۆزخانەى چىن کىشەکەى بە کىشەيەکى نىوخۆى لەقەلەمدا و رايگەياند کە ەزارەتى دەرەو ەى ەۆلەندا بەھىچ شىو ەيەک خۆى لە کىشەکە ەلنەقورتىنەت . دوابەدواى ئەم ئاکۆکەش ەزارەتى دەرەو ەى ئەو ولاتە بالىۆزخانەى چىنى داخست، ولاتى چىنىش لەھەمبەر ئەم ەنگاوەدا ەمان ەلۆستى نيشاندا، ەرچەندە داخستنى بالىۆزخانەکان درۆزەى نەکىشا و زوو بەزو ئاکۆکىيەکان چارەسەر کران.^۱

سىخوپى ئابوورى

سىخوپى ئابوورى (بە سىخوپى بازىرگانىش ناسراو ە) تاراددەيەک چەمکىكى نوڤە لەنتو جىھانى ەوالگرييدا . ئەم جۆرە سىخوپى بەشىو ەيەکى تايبەتى بەو ناسراو ە کە لەلايەن ئەکتەرىكى حکومەتەو ە ئەجامدەدرت لەدۆى کۆمپانىايەکى بازىرگانى کەرتى تايبەت لە ولاتىكى تردا.ⁱⁱ ئامانجى سىخوپى ئابوورى برىتییە لەکۆکردنەو ە بەدەستەيتانى زانىارى نەيتى کارکردنى پەيو ەست بە کۆمپانيا بيانىيەکان و گواستەو ەى ئەو زانىارىيانە بۆ کۆمپانيا خۆجىيەکان . کۆکردنەو ەى زانىارىيەکان (واتە، سىخوپىکە) لەلايەن دەرگايەکى حکومەت يان داردەستىكى سەريە حکومەت ئەجامدەدرت، لۆرەدا ئامانجەکە برىتییە لە گواستەو ەى ئەو

---

^۱ سىخوپى و دۆزەسىخوپى، بليد وفسكاو بلوخ، ەرگىترانى مەشخەل کەولۆسى، ئاوەند و چاپ و

پەخشى برايان، ۲۰۰۲

ⁱⁱ <https://www.fbi.gov/about/faqs/what-is-economic-espionage>.

جەنگى زانىارى

زانارىيە بەدەستەتوانە لەپىڭاي سىخوپىيەو بەمەبەستى پەرەپىندان و ھاندانى كۆمپانىا خۆجىيەكان. بەمەش، ئەم جۆرە سىخوپە پالئەرەكەى برىتىي دەبىت لە بەرژەوەندى ئابورى، بەپىچەوانەى سىخوپى تەقلىدى، كە پالئەرى سەرەكى برىتىيە لە ئاسايىشى نىشتىمانى يان پاراستنى بەرژەوەندى. ئەو زانىارىيەى كە لىرەدا مەبەستە تەنیا زانىارى نەيتى تايبەتە بەكار و پىشەو، وەك داتاي كپار، زانىارى گرېبەست، زانىارى چۆنەتى كاركردن وەك داتاي لوجىستى و بەرمەھىتان، و چەند زانىارى ترى نەيتى بازىرگانى.

لەپاستىدا، سىخوپى ئابورى فۆرمىكى ياساى كار نىيە. بەلكو زياتر كەدەپەكە لەلايەن وڵاتىكەو ئەنجام دەدرىت بۆ دىزىنى نەيتى بازىرگانى، كە لەنۆبەى كەيسەكاندا لەژۆر ياساى خۆجىيدا رىڭاي پىئادىرت. لەم چەند سالانى دوايىدا، ژمارەى كەيسى ئەم جۆرە سىخوپىيە لەپىڭاي ئىنتەرنىتەو زىادى كەدووە. ^۱ ھۆكارى ئەمەش رەنگە بۆ ئەو راستىيە بگەرێتەو كە بەھۆى پىشكەوتنى تەكنەلۆژيا لەم سالانى دوايىدا ئابورى و پىشەسازى لەئاستى نۆدەولەتيدا زياتر بە دىجىتالى كرەون، بەمەش بىڭومان زياتر دوچار (موەرەن) دەبن بۆ سىخوپى ئابورى لەپىڭاي فەزاي تۆنلەينەو.

ئەگەرھاتو سىخوپى ئابورى لەلايەن دەولەتەو لەدۆى كۆمپانىا و كەسايەتى بازىرگانى خۆجىيى ئەنجامدا، ئەوكات دەكرىت پەنا بۆياساى خۆجىي ئەو حكومەتە بدرىت، كە سنورى پەيوەندىيەكانى نىوان حكومەت و ھاوسنورىكانى ديارى دەكات. كاتىك نەيتى بازىرگانى كۆمپانىيەك لەلايەن كۆمپانىيەكى تر دەدرىت، ئەمەش ھەر لە چوارچىوہى ياساى خۆجىي دەبىت چارەسەر بكرىت. بەلام كاتىك دەولەتىك

¹<https://www.fireeye.com/content/dam/fireeye/www/services/pdfs/mandiant-apt1-report.pdf>;

-the ۲۰۱۶ annual report of the Australian Government's Security Intelligence Organisation ("ASIO") <https://www.asio.gov.au/sites/default/files/۲۰۱۶۲۰ASIO%۲۰Annual%۲۰Report%۲۰UNCLASSIFIED%۲۰WEB.pdf>.

-۲۰۱۷ report from PwC on the cyber campaign Cloud Hopper: <https://www.pwc.co.uk/issues/cybersecurity/dataprivacy/insights/operation-cloud-hopper.html>.

سیخوپړی دهکات و نه پتی بازګانی کړمپانیا په ک له دهره وده ده دزیت، نه و ده بیت په نا بڼ یاسای نیوده ولته تی بېر دزیت.

به رنامه ی "نایاساییه کان" ی سؤقیه ت و روسیا

به رنامه ی "نایاساییه کان" بریتیی بوو له تږنکی سیخوپړی نووستوی روسیا له ژیر نه رکی نافه رمی و نه پتیدا. لیکولینه وه یان له لایه ن ئیف بی ئای بووه هؤی ده ستګیر کړدنی ده سیخوپړی نه و ولاته و له کورتا پېشدا ئالو کړنکی مه زنی زیندان ییبه کان له نټوان روسیا و نه مریکا دا له ۹۱ ته مموزی ۲۰۱۰ نه نجامدرا.ⁱ

ولاتی که نه دا شو نټنکی باو بوو یو سیخوپړه کانی سؤقیه ت، دواتر روسیا، که به شیوه په کی کچېر روویان له و ولاته ده کړد بهر له وهی له لایه ن ده زګای هه والګری ولاته که په وه ره وانه ی ده ولته ټنکی ئامانچ بکړن، به تاییه تی نه مریکا و به ریتانیا.ⁱⁱ سیخوپړه کان له لایه ن ده زګای هه والګری بیانی روسیه وه له نه مریکا سه رپه رشتیان ده کرا. به ره رفتار کړدن وهک ها ولاتی ئاسایی نه مریکی، نه و سیخوپړانه هه ولیان ده دا په یوه ندی دروست بګن له ګل نه کادیمسته کان، پېشه کاره کان، و داپږه رانی سیاست، ئامانچ له مهش بریتیی بوو له ده ست ګه یشتن به زانیاری هه والګری. نه و ان ئامانچې چه ندین سالی چاودیزی بوون له لایه ن ئیف بی ئایه وه. لیکولینه وه کانی ئیف بی ئای، که به "توپه راسپونی چپړنکی تارماییه کان" ناسرابوو، له کورتا پېدا بووه هؤی ده ستګیر کړدنی ده که س له نه مریکا و که سی یازده میاش له ولاتی قوبرس.ⁱⁱⁱ هر ده

ⁱ "Ten Alleged Secret Agents Arrested in the United States" (<https://www.justice.gov/opa/pr/ten-alleged-secret-agents-arrested-united-states>). United States Department of Justice. June ۲۸, ۲۰۱۰. Retrieved ۲۰ September ۲۰۱۶.

ⁱⁱ "The day we discovered our parents were Russian spies" (<https://www.theguardian.com/world/۲۰۱۶/may/۰۷/discovered-our-parents-were-russian-spies-tim-alex-foley>). The Guardian. Retrieved ۷ May ۲۰۱۶.

ⁱⁱⁱ "The Russian Spy Ring of ۲۰۱۰, The Use of Ciphers and Radio Messages" (<https://web.archive.org/web/۲۰۱۰۰۲۱۶۰۰۴۰۰۶/http://www.numbersstations.com/russian-spy-ring>). The NSRIC. Archived from the original

سیخوپړه که به تۆمه تی نه جامدانی کاری نهیښی له جیانی روسیای فیدرالی له نه مریکا تۆمه تبارکران.ⁱ نو گومانلیکراوی له قوبرس ده ستگیرکرايوو ته نیا روتیک دوی ده ستگیرکرښه کی به که فالت نازادکرا. که سی دوازه میښ، هاولاتی به پرکه ز روسی که بۆ کۆمیانای مایکروسوفت کاری ده کرد، له ۱۲ ای ته مموزی هه مان سالدا دپیورت کرایه وه. دادگای بالای مۆسکو له هه زیوانی ۲۰۱۱ رایگه یاند که سیخوپړنکی تری ولاته که یان له نه مریکا توانیویه تی رابکات به ین نه وهی ده ستگیریکړیت.ⁱⁱ هر هه سیخوپړه کی روسیا له ۹ ای ته مموزی ۲۰۱۰ گواسترانه وه بۆ شاری فیینا، دوی نه وهی له دادگا تۆمه ته که یان به سهردا ساغ بووه وه. هر هه مان روتی سیخوپړه کان له گه ل چوار هاولاتی روسی ئالوگورپان پیکرا، که سی له وانه به تۆمه تی خپانه تی مه زن له لایه ن روسیا وه تۆمه تبارکرايوون.ⁱⁱⁱ

به به کارهیتانی به لگه نامه ی ساخته، هه ندیک له سیخوپړه کان ناسنامه ی نه مریکیه کانیا ن دزیوو، خویندن له زانکۆکانی نه مریکا و به ژداریوون له دامه زراوه به نتیوانگه کانن نه ولاته وهک ئامرازیک بوو بۆ چونه نیو بازنه ی هه والگری و ده زگاگانی حکومه ته وه.^{iv} دوو له که سانه ی ده ستگیرکرايوون ناوه کانن ریچارد و سینسیا مۆرفیان به کارهیتا و له نیوجیرسیدا نیشته جی بوون. دووی تریان له ژیر ناوی روتنامه نووس فیکي پیلایز و پیاویک به به کارهیتانی ناوی خوان لیزارز له

(<http://www.numbers-stations.com/russian-spy-ring>) on February ۱۶, ۲۰۱۵. Retrieved ۳۱ January ۲۰۱۵.

ⁱ Ten Alleged Secret Agents Arrested in the United States (<http://www.justice.gov/opa/pr/۲۰۱۰/June/۱۰-nsd-۷۵۳.html>) Monday, June ۲۸, ۲۰۱۰, United States Department of Justice official web site.

ⁱⁱ "Дело Потеева: предатель нанес ущерб в ۵۰ млн долларов, но не смог обмануть начальство украинской любовницей" (<http://newsru.com/russia/۲۸jun۲۰۱۱/poteev.html>). NEWSru. ۲۰۱۱-۰۶-۲۸. Retrieved ۲۰۱۱-۰۶-۲۸.

ⁱⁱⁱ "Russia, U.S. swap ۱۴ in Cold War-style spy exchange" (<https://www.reuters.com/article/idUSLDE۱۶۸-KB۲۰۱۰۰۷۰۹>), Reuters, July ۹, ۲۰۱۰.

^{iv} Savage, Charles. "U.S. Charges ۱۱ With Acting as Agents for Russia" (<https://www.nytimes.com/۲۰۱۰/۰۶/۲۹/world/europe/۲۹spy.html>), The New York Times, June ۲۸, ۲۰۱۰. Retrieved June ۲۸, ۲۰۱۰.

نیویۆرک نیشتەجێ بوون. دۆسیەکانی دادگا ئەوەیان نیشاندا کە ئەو دوو کەسە لەلایەن روسیاوە نێردرابوون بەشێوەیەکی وا رێکخراوون کە بەشێوەیەکی فەرمی لەو وڵاتە هاوسەرگیزی بکەن و تەنانتە مەنالیشیان بێت بۆ ئەوەی گومانەکان لەسەر سیخوپیوونی ئەوان تا نزمترین ئاست بێت.

هەوای لێکۆڵینەوەیەکی ورد لەلایەن دادگای فیدرالی ئەمریکا، دەرکەوت کە ئەو سیخوپی روسیاوە لە ئەمریکا زانیاری زۆر گرنگیان داوەتە دەزگای هەوالگری وڵاتەکەیان لە پێگای پەیامی شاراو لە ناو وێنەی دیجیتالی^۱ کە بە مەرکەبی ناداری نووسرابوو، سەرەرای ئەوەی کە هەندیکیشیان بە ئالوگۆپی جانتای هاوشتیوە لە وێستگەیەکی شەمەندەفەر گواستراوونەوه. ئەوم چۆرە پەیامانە بە زۆری لە تیرمێنالی گراندا سێنترال و پارکی ناوەندی ئالوگۆریان پێدەکرا.

ئەزکی سەرەکی سیخوپی روسەکان لەلایەن "ناوەندی مۆسکۆ" دیاری دەکرا، کە ئامانجی سەرەکیان بە دەستپێنانی زانیاری بوو دەربارەی سیاسەتی ئەمریکا لە ئەمریکای ناوەراست، تێرمانی ئەمریکی بۆ سیاسەتی دەرەوی روسیا، گرتەکانی بەردەم سیاسەتی سوپای ئەمریکا و سیاسەتی ئەمریکا سەبارەت بە بەکارهێنانی ئینتەرنێت لەلایەن تیرۆستانەوه.^۲ بە گۆڕەوی راپۆرتەکانی میدیا، پلانی ئیف بی ئای ئەوەبوو ئۆپەراسیۆنی دەستگیرکردنی "نایاساییەکان" لە ناوەراستی مانگی حەزیرانی ۲۰۱۰ دەست پێیکەن، بە لām کردە کە لەلایەن چەند ئەندامێکی گروپەکە زیاتر بوو هەوی پەلەکردنی دەزگاکانی هەوالگری چونکە پلانیان داڕشتبوو بە زووترین کات لە ئەمریکا دەرچن، ئەمە جگە لەوەی کە ئانا چاپمان (لە بەشی کەسایەتی سیخوپیەکان باسی لێوەکراوه) گومانی زۆری لەسەر بوو لەوەی کە ناسنامە راستەقینەکی ئاشکرا بوو. فلامیمیر گوریتف پلانی ئەوەی دانابوو بەرەو فەرەنسا گەشت بکات (دوور نەبوو بچێتە روسیا)، بێزوکوف هەموو کارەکانی رێکخستبوو بۆ ئەوەی لە گەڵ کۆپەکی بە زووترین کات لە ئەمریکا دەرچێت، ئانا چاپمان، لە پەییوەندییەکی

^۱ McCullough, Declan (۲۰۱۰-۰۶-۲۸). "Alleged Russian agents used high-tech tricks" (http://news.cnet.com/۸۳۰۱۰۱۳۰۷۸_۳-۲۰۰۰۹۱۰۱-۳۸.html). CNET News. Retrieved ۲۰۱۳-۰۸-۱۸.

ته له فونیدا له گەل باوکی ته نیا یهک رۆژ بهرله دهستگیرکړینی، وتی که نهو گومانی هیه ناشکرا بوو بیت و پلانی دانابوو له ناوه راستی ۲۰۱۰ بهرهو موسکو به پرتیکه ویت. ^۱

سیخوپی له ړنگای ئینته رنځته وه

شاره زایانی بواری هه والگری له جیهاندا سیخوپی وهک په کتیک له پیشه کونه کان دهناسینن که دیوکه که ی بۆ هه زاران سال له مه و بهر دهگه پځته وه، به لام له گەل پتیشک و تنی ژایانی مرقفایه تیدا نه م پیشه یهش گورانکاریه کی تقوی به سهردا هاتوه و چه ندین که رهسته و که لویه لی جورا و جوری تیدا به کار ده مینریت، سهره پای نه م پتیشک و تنه به رچاوه ی دنیای هه والگری هه موان له سهر نه وه کۆکن که مرقف رۆلی سهره تا و کۆتایی له م یاریه دا ده بینیت. پتیشک و تنی زانست و ته کنه لۆژیا ژایانی مرقفه کانی ئاسان کردوه و ړنگا دريژه کانی بۆ کورت کردونه ته وه، زۆر ځک له ولاته زله پزه کان له پتیشک پکښه کی به رده و امدان بۆ نه وه ی نو تیرین داهیتانه زانستیه کان بخه نه خزمه تی سیسته می هه والگری و سهریازی ولاته که یان.

داهیتانی کۆمپیو ته ره په کتیک له و شوږشانه ی له بواری ته کنه لۆژیا دا بهر پارا وه له سده ی بیسته م دا که کاریگه ریه کی گه وړه ی هه بووه له جیهانی سهریازی و هه والگری دا به تاییه تی له بواری کارناسانی کردن بۆ تۆمار کردن و شیکردنه وه ی زانیاریه کان، بېگومان کاریگه ری نه م نامیره ئالۆزه زیادی کرد به تپیه پوونی کات و دوا ی نه وه ی کۆمپیو ته ره کانی جیهان له پڼگه ی تقوی ئینته رنځته وه به یه که وه به سترانه وه. له م سهرده م دا، کۆمپیو ته ره و ئینته رنځته به به شیکي دانه برلو دیته نه ژمار له ژایانی رۆژانه ی خه لکید، نه مه سهره پای نه و گرنگیه ی که هیه تی له کاروباری فرمانگه کانی حکومت و دهزگا کان به تاییه تی له بواری تۆمار کردن زانیاریه گرنگه کان، نه مه ش وایر کردوه که داتا به یسه کانی کۆمپیو ته ره بپیته نامانجیکي دهزگای هه والگری ولاتان تا له پڼگه یه وه زانیاری گرنگ و هه ستیار به ده ست به ینن، که گونجاو تیرین رڼگه ش

¹ "Investigation of Russian agent in Massachusetts led to FBI takedown of network" (http://www.nj.com/news/index.ssf/2010/07/investigation_into_russian_age.html). Associated Press. Retrieved July 20, 2010.

هه‌لێدانه بۆ دزینی ئه‌و زانیاریانه له‌پێگه‌ی ئه‌و که‌لێن و خاڵه‌ لاوازانیه‌ی که له‌پێکهاته‌ی سیستمه‌کاندا به‌ نهم زینگیه‌ش یه‌کێکه له‌شێوازه به‌ناویانگه‌کانی هااککردن، که ئه‌مه‌ش بووه‌ هۆی هاته‌نانه‌ی جۆریک له‌ هه‌والگری ئه‌لکترۆنی که به‌ "سیخوپی سایبیری" ده‌ناسرێت که له‌ ئێستادا وه‌ک لقیکی سه‌ریه‌خۆی هه‌والگری سه‌یر ده‌کرێت و له‌ فهره‌نگی هه‌والگریدا پێی ده‌وترێت سایبیری.

سایبیر زاراوه‌یه‌کی یۆنانیه به‌واتای توانای بریاردان و ئاراسته‌کردن دیت، که له‌ ئێستادا بۆ مه‌به‌ستی ئاماره‌کردن به‌ جیهانی کۆمپیوته‌ر و ئامێره ئه‌لکترۆنیه‌کان و ئینته‌رنێت به‌کارده‌هێنرێت. به‌لام جهنگی سایبیری و سیخوپی سایبیری دووشتی لێکجی‌او‌ان، له‌به‌رئهو‌ی جهنگی سایبیری ئامانج لێی بریتیه له‌ په‌ک‌خستنی سیستم و ئامێره ئه‌لکترۆنیه‌کان له‌پێناو زیان گه‌یاندن به‌ ده‌وله‌تی ئامانج، به‌لام سیخوپی سایبیری ئامانجی په‌که‌می دزینی زانیاری گ‌رنگ و جۆراوجۆره به‌ تاییه‌تی زانیاری سه‌ریازی. جهنگی سایبیری بریتیه له‌و چالاکیانه‌ی که له‌لایه‌ن ده‌وله‌تیکی دیاریکراوه‌وه ئه‌نجامده‌درێت به‌مه‌به‌ستی دزه‌کردنه ناو کۆمپیوته‌ر و رایه‌لی ده‌وله‌تیکی تر له‌ پێناو زیان گه‌یاندن یان په‌ک‌خستنی سیستمی ئه‌لکترۆنی له‌ناو‌بردنی، به‌لام ئه‌م جهنگه مه‌رج نییه له‌لایه‌ن ده‌وله‌تیکی دیاریکراوه‌وه ئه‌نجام بدرێت به‌لکو هه‌ندیکجار له‌لایه‌ن گروپه تیرۆرسته‌یه‌کان و چه‌ته‌کانی ئینته‌رنێت و ئه‌و رێک‌خراوانه‌ی که له‌پووی ئایدۆلۆژی و سیاسیه‌وه یاخیبوون ئه‌نجام ده‌درێت. به‌هۆی گ‌رنگی ئه‌م جهنگه‌ له‌ئێستادا زۆریک له‌ حکومه‌تی ولاتان جهنگی سایبیریان کردووه‌ به‌شیکێ دانه‌براو له‌ ستراتیژی سه‌ریازی خۆیان، هه‌روه‌ها هه‌موو هه‌وله‌کانیان ده‌خه‌نه‌گه‌پ بۆ په‌ره‌پێدانی تواناکانیان له‌ب‌واری جهنگی سایبیری. سه‌ره‌پای ئه‌مه‌ش، جهنگی سایبیری ته‌نها بریتی نییه له‌ په‌ک‌خستن و له‌ناو‌بردنی سیستمه ئه‌لکترۆنیه‌کان به‌لکو هه‌ندیکجار وه‌ک ئامرازێکی جهنگی ده‌روونی به‌کارده‌هێنرێت له‌پێناو کۆنتڕۆڵکردنی بیروباوه‌ری جه‌ما‌وه‌ر و ئاراسته‌کردنی.

له‌به‌ر گ‌رنگی جهنگ و سیخوپی سایبیری زۆریک له‌ ولاتان سوپا‌یه‌کی تاییه‌ت به‌م جهنگه‌یان دامه‌زراندووه، به‌لام ئه‌ندامانی ئه‌م سوپا‌یه ❁ فیشه‌کیک ده‌ته‌قی‌ن و نه‌

دلپېک خوځڼ له لوتيتيان ديت، به لکو تنها به به کارميتاني کومپيوټر ه ولى به ده سھيتاني زانياري و زيان گياندن و کارگرى دانان له سر ولاتاني دوژمن ددهن، له نيتستا وهزارهتي دهره وهى نه مریکا ه ولېکى نړوى خستووته گې تا سوپاي سايبيرى ولاته کى بهر ه وپيش به ريت که له بنه پرتدا نه م سوپايه سر به ده زکاي CIA په، له نيتستادا نه م سوپايه هزاران کارمندی سايبيرى ده گرځته خو که پسرېون له بواى هاگرځدن و دزىنى زانياري که پتشيپنى ده گرځت نه م سوپايه له داهاتوودا به وى گرنگيه کى بېته ده زکايه کى ه والگرى سه ريه خو.^۱

سهرجه م نامارهاگان ناماژه به ترسناکى نړوى سايبيرى جيهانى ده که ن، له ولاتيکى وهک به ريتانيا روژانه له ماوهى ۲۴ کاترميردا سده هزار هيرشى نه ليکترؤنى نه نجامده دريت، به لام مه ترسيه کاني شپى سايبيرى له نه مریکا نور له مانه زياترن به جوړيک که شاره زايان هيرشه سايبيريه کان به گوره ترين مه ترسى ناوده بن له سره ناسايشى نه مریکا، له نيتستادا چين يه کيکه له ولاته پتشيهنگانهى که خاوهنى سوپايه کى سايبيرى تايبت به خوځيه تي که سر نيتشه يه کى نړوى بو نه مريکيه کان دروست کردووه، ته نانات حکومتى نه مريکاش دانى به وودا ناوه که نړويهى هيرشه سايبيريه کان له چينه وه ده گرځته سه رى، نامانجى سه رى ده زکاي ه والگرى چين له م هيرشه سايبيريانه دزىنى تازه ترين ته کنه لوژيائى سوپاي نه مريکايه، له بهر نه وهى چين و نه مریکا له پووى ته کنه لوژيائى سه ريازييه وه دوو رکابه رى سه رسه ختى يه کترن، له سالى ۲۰۱۳ کومپانيايه کى به ره مه ميتاني فپوکى جهنگى نه مريکى رايگه ياند که هيرشېکى نه ليکترؤنى له چينه وه کراوته سه ريان که نامانجى دزىنى نويترين ديزانى فپوکى "تارمايى جهنگى" بووه، هر چه نده حکومتى نه مريکى سالانه بپى ۱۵ مليار نولار ترخان دهکات تنها له بواى ناسايشى زانيارييه کان، به لام ميتشتا مه ترسيه کان له سه رى به رده وامن.^۲

^۱ Carr, J. (۲۰۱۱). *Inside cyber warfare: Mapping the cyber underworld*. O'Reilly Media, Inc."

^۲ Gompert, D. C., & Libicki, M. (۲۰۱۴). Cyber warfare and Sino-American crisis instability. *Survival*, ۵۶(۴), ۷-۲۲.

به لآم نامانجی جهنگ سایبیرییه کان له ئیستادا زۆر له وه فراوانتره و به مزیه وه ده توانریت ژیرخانی تابووری و کارگه نه تۆمیه کان و ده رگا و کۆمپانیا جوراوجۆره کان و مهروه ها و یستگهکانی ئاو و کارهیا و غاز و هۆکارهکانی هاتووچۆ و راگه یاندن بکریته نامانج، له بهرته وهی سه رجه م ئه و دامه زراوانه بۆ ئاسان راپه پاندنی کارهکانیان پشت ده به ستن به کۆمپیوته ر و ئینته رنیت. له سالی ۲۰۰۷، دوا ی ئه وهی حکومه تی ئێران دهستی کرد به بهرنامه نه تۆمیه که ی له لایه ن ئیسرا ئیل و ولاتانی خۆرئاوا وه هه ولێکی دیبلۆماسی زۆر خرا نه گه ر بۆ رێگرتن له وهی که ئێران ببیت به خا وهی چه کی نه تۆمی به لآم سه رجه م ئه و هه ولآنه بیسوود بوون و رۆژ له دوا ی رۆژیش ئێران له بهر مه یئانی یه که م بۆمی نه تۆمی نزیک ده بووه وه تا ئه و کاته ی که شار ه زانیانی بواری سایبیری ئیسرا ئیل و ئه مریکا توانیان له پێگه ی فایرۆسیکی کۆمپیوته ریه وه نزیکه ی په نجا هه زار کۆمپیوته ری کارگه نه تۆمیهکانی ئێران په کبخه ن، ئه م فایرۆسه که به (Net Stux) ناسرابو له کۆتاییدا خۆی ون کرد و هه یج که سیکیش نه یئوانی کۆدهکانی ئاشکرا بکات که ئه مهش بۆ چه ندين سا ل بهر مه یئانی چه کی نه تۆمی له لایه ن ئێرانه وه دوا خست، به لآم شار ه زانیانی بواری سایبیری ئاماژه به وه ده که ن که ئه م فایرۆسه له پێگه ی پۆرتی (USB) وه تووشی کۆمپیوته رهکانی کارگه نه تۆمیهکانی ئێران بووه نه ک له پێگه ی ئینته رنیت وه، ئه مهش به لگه ی ئه وه یه که سیخو پهکانی مۆساد توانیویه نه دزه بکه نه ناو دامه زراوه نه تۆمیهکانی ئێران^۱. به تێپوانین له ئامارهکانی هێرشه سایبیرییهکان و کاریگه ریان له سه ر ژیا نی مرفا یه تی بۆمان ده رده که ویت که مه ترسیه کی زۆر له ئارادایه به تاییه تی ئه گه ر له م رێگایه وه چه تهکانی ئینته رنیت و ها که رهکان بتوانن کاریگه ری له سه ر کۆره نه تۆمیهکان دابنێن یان جوو له ی کۆمپانیاکانی بواری فرۆکه وانی بوه ستن یان زیان به ژیرخانی تابووری ولاتیک بگه یه نن.

له ئیستادا، حکومه تی ولاتانی خۆرئاوا نیگه رانن له وهی که که سانی ئاسته برز له بواری ته کنه لوژیا ی زانیاری و کۆمپیوته ر به لێشاو رووده که نه کۆمپانیاکانی که رتی تاییه ت

^۱ Fidler, D. P. (۲۰۱۱). Was stuxnet an act of war? Decoding a cyberattack. *IEEE Security & Privacy*, ۹(۴), ۵۶-۵۹.

لەبەرئەۋەى ئەو كۆمپانىيانە بايەختىكى زياتر بەلايەنى ئاسايىشى ئەلىكتىرۇنى سىستەمەكانىيان دەدەن و پارەيەكى نۆقتىر دەبەخشن بەو كەسانە بۇ سوود وەرگرتن لە تواناكانىيان، وە ھەندىكجار خودى ئەو كەسانەى كە لەبوارى تەكتەلۇزىيا زانىارى خاۋەن لىتھاتۋى و ئاستىكى بەرەن دەبنە ئامانجى دەزگا ھەۋالگىرەكان ئەگەر رازى نەبن كاريان بۇ بگەن، نەمۇنەى ئەمەش پىسپۇرچىكى بۋارى سايىرىيە بەناۋى شىن تۆد كە كارى بۇ كۆمپانىيەكى ئەمىرىكى بۋارى ئامپىرە ئەلىكتىرۇنىيەكان دەكرد و دوو رۆز دۋاى ۋازىتتەنى لەو كۆمپانىيە بە كۆزراۋى دۆزراپەۋە، كەس و كارەكەشى ئامازە بەۋە دەكەن كە لەلايەن دەزگايەكى ھەۋالگىرەۋە كۆزراۋە.

نەمۇنەى ئەو رووداۋانە نۆتەن كە ئامازە بە مەترسى و كارىگەرى ھىرشە سايىرىيەكان دەكەن لەسەر ژيانى رۆژانەى مۇۋف كە دەيسەلمىتەن ھەۋلەدانى دەزگا ھەۋالگىرەكان بۇ پىشكەۋتەن لەم بۋارەدا لەخۇپايى نىيە، لە مانگى ۸ ى سالى ۲۰۱۱ دا ھىرشىكى ئەلىكتىرۇنى وېستگەيەكى دابەشكردنى ئاۋىي لە ئەمىرىكا كىرە ئامانج و بەھۆيەۋە ئەو وېستگەيە لەكاركەۋت، ھەروەھا ئامارەكانى حۇكۈمەتى ئەمىرىكى ئامازە بەۋە دەكەن كە دامەزراۋە پىشەسازىيەكانى ئەمىرىكا لە ماۋەى سالىندا زىاد لە ۱۲۵ ھەزار جار روۋبەپۇۋى ھاككردن بوۋەتەۋە. بەلام يەكەم ھالەتى مردن كە بەھۆى ھىرشى سايىرىيەۋە ئەنجام درابىت دەگەرپتەۋە بۇ سالى ۲۰۱۰ كە ئەۋىش مردنى كەسىك بوو لە نەخۇشخانەيەكى ئىتالىيادا كە دۋاى ئەۋەى كۆمپىوتەرىكى نەخۇشخانەكەيان ھاككرد توانىيان رۆژەى ئەو دەرمانانەى كە لە كۆمپىوتەرەكەدا پىۋىست بوو رۆژانە بەكارى بېتېتت دەسكارى بگەن و بىگۇپن بەرپۆزەيەكى بەرزتر كە لەئەنجامى ئەم خراپ بەكارەتتەنە بوۋە ھۆى گيان لەدەستدانى.

بەھۆى مەترسىيەكانى ھىرشە سايىرىيى لەئىستادا حۇكۈمەتى ئەمىرىكا كار بۇ دانانى ياسايەك دەكات كە رىگاي پىدەدات چاۋدېرى سەرچەم نامە ئەلىكتىرۇنىەكان بىكرىت لەلايەن دەزگا ھەۋالگىرەكانەۋە، ھەروەھا حۇكۈمەتى ئەمىرىكى دانى بەو راستىەشدا ناۋە كە چەندىن ھالەتى مردن تۆماركراۋن كە ھۆكارەكەيان ھىرشە سايىرىيەكان بوۋن و ھەر بەم ھۆكارەش ئەمىرىكا ھۆشدارى داۋە بە ۋلاتان كە مافى ئەۋەى بە

جەنگى زانىبارى

خۇى دەدات وەلامى ھىرشە سايىبىرىيەكان بە ھىرشى سەريازى بداتەو، ئەگرى پىنگدادانى سەريازى نىوان ولتان بەھۇى ھىرشى سايىبىرى يەككىگە لەو ئەگەرەنى كە پىشېبىنى دەكرىت لە سەدەى بېست و يەكدا روويدات. ئەو ولتانەى كە خاوەنى بەھىزترىن سوپاى سايىبىرى خۇيانن برىتىن لە: ئەمريكا، چىن، رووسيا، ئىسرائىل و بەرىتانىا.

لەسالى ۲۰۱۰ ئەمريكا گرنگيدانى بە جەنگى سايىبىرى زياتر كردووه، كانىك سوپاى سايىبىرى و ھىزى ئاسمانى و دەريايى لە يەك دەزگادا كۆكردووتەو، وە چەندىن مليار دۆلارى بۆ ئەم پېرۆزە تەرخان كردووه، پېش دوو سال وەزارەتى دەرەوہى ئەمريكا بە فەرمى فراوانكردى ھىزە ئەلىكترونىيەكانى راگەياند و ژمارەى كارمەندەكانى لە ۱۸۰۰ كارمەندەوہ بەرزكردووه بۆ ۶۰۰۰ كارمەند. ولاتى چىنىش لەبەرامبەر ئەم ھەولەى ئەمريكا رايگەياند كە ھەولەدات توانا ئەلىكترونىيەكانى گەشەپېدات بۆ ئەنجامدانى باشتىن جەنگى سايىبىرى. ھەروەھا، رووسياش يەككىگە لە ولتە پىشەنگەكانى جەنگى سايىبىرى كە چەندىن ھىرشى سايىبىرى كاريگەرى دۆى ولتانى دوزمنى خۇى بەسەرگەوتووى ئەنجامداوہ بەتايىبەتى ھەردوو ولاتى ئۆكرانىا و جۆرجيا. لە ئەوروپاش، شارى لەندەن بە وىستگەى جەنگى سايىبىرى ولتان دادەنرىت دادەنرىت لەگەل حكومەتى بەرىتانىا كە لەم دوايىيانەدا وەبەرھىنانى زۆرى كردووه لە بوارى پىشەكەوتنى سوپاى سايىبىرى ولتەكەى. ھەرچەندە ئىسرائىل ولتەكى تازە لە دايك بووہ بەلام لەئىستادا خاوەنى باشتىن تىمى ھاككەرە و لەگەل يەگەى پاراستنى ئاسايشى سايىبىرى. لەم چەند سالەى رابردوودا ھاوشانى ئەمريكا و چىن و رووسيا و بەرىتانىا، ئىسرائىل بووہ يەككىگە لە زلھىزەكانى بوارى جەنگى سايىبىرى و ھەولگىرى سايىبىرى.

لەپېرۆزەيەكدا سوپاى سايىبىرى ئىسرائىلى چەندىن يەگەى تەرخان كردووه بە كارى سىخوپى ئەلىكترونى و ھاككرىن، ھەروەھا بايەخدان بەلايەنى ھونەرى و فېزىكرىنى ئەم زانستە لە ئىسرائىل تەئانەت پېرۆگرامى خويندنى قوناغەكانى سەرەتايىش دەگرىتەوہ. لەدواى ئەو ولتانە كۆرياي ياكوور و ئىزان وەك دوو يارىكەرى جىھانى

لہ بواری جہنگی سایبیری دہرہ کون، کوریای باکور تائیتا چہ ندین ہیرشی سایبیری دڑی ٹمریکا ٹہ نجامدوہ کہ گرنکترینیان ٹو ہیرشہ بو گہ کومپانیایہ کی ہرہ مہیتانی فیلمی کردہ ٹامانج، ہرہوہا ٹیرانیش توانیویہ تی چہ ندین ہیرشی سایبیری دڑی کومپانیا و دامہ زراوہ کانی سعودیہ ٹہ نجام بدات ۛ ہر ہویہوہ سہ دان کومپیوٹری لہ کارخستوہ، بہ لآم پسپورانی بواری جہنگی سایبیری ٹامازہ بہوہ دہ گن کہ حکومہ تی ٹیران بو بہ ہیزکردنی سوپای سایبیری ولاتہ کی چہ ندین ہاککری روسی و چینی بہ کریگرتوہ کہ بہم ہوکارہ توانیویہ تی چہ ندین ہیرشی سایبیری ٹہ نجام بدات دڑی ٹمریکا کہ گرنکترینیان ہاککردنی سیستمی نیشتنہوہی فرپوکہ کی سیخوپی بیفرپوکہ وان بو کہ لہ بری ٹوہی فرپوکہ کہ لہ بنگہ کی ٹاسمانی ٹمریکی لہ پاکستان بنیشیتہوہ لہ باکوری ٹیران نیشتنہوہ .

پیش دہیان سال ٹہم جۆرہ رووداوانہ تہنہا لہ فیلمہ خہ یالئیہ زانستہ کاندہ دہ بینران بہ لآم لہ ٹیتستادا بوون بہ راستی، وہ بہ تپہ پپوونی کاتیش ٹامیری ٹالۆزتر و پیشکہ وتووتر دادہ ہیرت کہ رہنگہ ٹہم ٹامیزانہی ٹہمپو لہ چاویاندا زۆر سادہ بن، ہر بہم ہوکارہ حکومہ تی ولاتان بابہ خیکی تابہ تی بہ جہنگی سایبیری و ہوالگری سایبیری دہ دن و وہک ہرہ شہ کی جدی تہ ماشای دہ گن لہ بہر ٹوہی کاریگرہ کی گہرہی ہہیہ لہ سہر ٹاسایشی تہ تہوہی و بہرہ نگاریوہوہی مہ ترسیہ کان .

با نمونہ یک وہر گرین لہ سہر سیستمی ہاککردن و دہ سبہ سہر داگرتنی سیخوہ کان بہ سہر کومپیوٹردا کہ چیبہ و چۆن کار دہ کات. کاتیک کہسانی ریٹینہ دراوہ لٹہ سن بہ کرینہوہ و چوونہ ژوروہی رژیمی کاریکرتنی ٹامیزہ کت بہ پنگای نایاسایی و بہ مہ بستی کاری خرابی وہک سیخوپی و دزین و ٹیکدان، ری دہ کوئی بو کہ سی سیخوہ ہستی بہ گواستہوہ یان سپنہوہ و زیادکردنی فایل و بہرنامہ، ہرہوہک چۆن ٹہ توانی برپاردہ رین لہ رژیمی کاریکرتنہ کدا و ہلستیت بہ دہرکردنی فرمانی وہک لہ بہرگرتنہوہ (کوپیکرتن) و وینہ گرتن و پاشہ کہ و تکردن. سیخوہ کان کین؟ ٹو کہسانہ کہ دہست بہ سہر ٹامیزہ کتدا دہ گرن و ٹہ توانی ہموو پہرگہ کانی ناوی

ببینن یان بیدن و نامیره که ش تیک بدن. بهو شیوهیه نه بنه سیخوپ (جاسوس) ۱
نه توانن هرچییه که تو دهیکه له پتی ئینته رنیتته وه ببینن. ئو شتانه ی هاوارکیان
دهکات له دهستبه سهرداگرتنی نامیره که ی نه مانه ی خواره وهن:

۱. بوونی فایلی سیخوپ (Trojan)

سیخوپ ناتوانیت دهست به سهر نامیره که تدا بگری ئه گهر په پگی سیخوپ له
کومپیوته ره که تدا نه بن بۆ نمونه په پگی ترۆجان. ئو په په یارمه تی سیخوپ نه دن
به هۆیانه وه بچه ناو کومپیوته ره که ت، کانتیک سیخوپ په کتیک له بهرنامه کانی سیخوپ
به کارده هیتی که نه به ستریتته وه به فایله که وه که وهک receiver کارده کات، نه توانیت
به هۆیه وه سیخوپ (ناوی به کارهاتوو) و (وشه ی نه نیتی تپه پ بوون) دابنی ته نیا خوی
بتوانی بچینه ناو کومپیوته ره که ت و، دهشتوانی نامیره که به کراوه یی به جی بیتیت
به جوریک ههر سیخوپکی تر بتوانی بچینه ناوی!

۲. په یوه ندی به تۆری ئینته رنیتته وه

سیخوپ ناتوانیت بچینه ناو نامیریک ئه گهر تۆری ئینته رنیتی پتیه نه به سترایتیت. واته،
ئه گهر کومپیوته ره که ت په یوه ندی به تۆری ئینته رنیتت یان ههر تۆپکی تره وه نه بوو،
مه حاله جگه له خۆت که سیکي تر بتوانی بچینه ناوی. له بهر ئه وه ههر کاتیک هه سست
کرد سیخوپ چۆته ناو نامیره که ت، خیرابکه له پچپینی په یوه ندی نامیره که ت به تۆری
ئینته رنیتته وه، تابتوانی ری له بلابوونه وه و دهستبه سهرداگرتنی ته واوی سیخوپ بگری
له نامیره که تدا.

۳. بهرنامه ی یاریده دهر به کاری سیخوپ

سیخوپ ئاسایی پتویستی به بهرنامه ی یاریده دهر هیه بۆ دهست به سه راگرتن.
ناسراوترینیان نه مانه ن:

Web cracker
Net Buster
Netbus Haaxporg
Net Bus ۱،۷
Girl Friend
Busscong

BO Client and Server

کاتیک نامیری کومپیوتره که ت تووشی په پگه ی سیخوړی ده بیت راسته وخو ه لده سن په کړنه وه ی (port) یان په نجه ره یه کی ناو نامیره که ت، به و شیوه یه ش هر که سیک به رنامه ی سیخوړی هه بیت نه توانیت بجیته ناو نامیره که ت له پتی نه و په ره وه که ه لده سئ به کړنه وه ی نه و جتیانه ی له په نجه ره نه ټینیپه کان ده چن که له پتیانه وه سیخوړ ده جیته ژوړد. سیخوړ ناتوانیت ده ست به سر نامیری کومپیوتره دا بگریت نه گړ نه م هرجانه ی نه بیت:

- ده بیت کومپیوتره که ه لگری په پگه ی سیخوړی بیت.
- ده بیت سیخوړ ژماره ی نای پی نه دره سی تاییه تی نه و که سه بزانتیت. له گ ل یوونی چنه م رجیکي تری وه ک په یوه ندیوونی کومپیوتره که به توری ئینته رنټه ره و زانیی سیخوړ له چوټیتی به کاره ټنای به رنامه ی سیخوړی یو ده سته سه راگړتن.

به مانا په کی تر، نه گړ نامیری کومپیوتره که ه لگری په پگه ی سیخوړی نه بوو، سیخوړ ناتوانیت بجیته ناوی نه گړ ژماره ی نای پی نه دره سیش بزانتیت، وه به پیچه وانه شه وه مه حاله سیخوړی ناسایی بتوان بجیته ناو نامیریک نه گړ ژماره ی نای پی نه دره س نه زانتیت، ته نانه ت نه گړ کومپیوتره که ه لگری په پگه ی سیخوړیش بیت. (جگه له که سانی باوه پیترکراو له م کاره، ته نیا له توانای نه واندایه بچنه ناو هر نامیریک له گ ل یوونی هر به رگریک ریگای نه ټینیان هه یه یو پی بردن به یاسا جباوازه کان!)

ناونیشانی تاییه تی به هه موو به کاره ټنه ریکی توری نه نته رنټیت، نه و ژماره یه یه که شوټی کومپیوتره که ی لیوه ده زانریک کاتی به کاربردنی توری ئینته رنټیت، ژماره که له چوار به ش پیک دیت، هه ره شیکي ناونیشانیکی دیاریکراو ده ستنیشان دهکا، به شی په که می ژماره که ناونیشانی ولاته که و به شی دووم ناونیشانی کومپانیای دابه شکرده که و به شی سټیهم دامه زراوی به کاره ټنراو و به شی چوارم به کاره ټنراوه که خوی. ژماره ی نای پی ژماره یکی جیگیر نیه ۷ له گ ل هر چونه ژوړه وه یه کی

ئىنتەرنېت دەكۆرپت. بۇ نموونە ئەگەر تۇر چۈشەنچە ناو ئىنتەرنېت و سەبىرى ژمارى ئاى پى يەكەت كۆر ئەم ژمارىيە بوو (۶۳،۲۰۹،۳،۱۰۲) پاشان پەيوەندىت لەگەل ئىنتەرنېت پچراند و دواى چەند خولەككەك چۈشەنچە ناوى، دەبىنىت ژمارەكە كۆرپاوه. بۆنمونه بەم شىۋەيە: (۶۳،۲۰۹،۳،۱۲۲) سەرنجى كۆرپان بده لە ژمارەكانى كۆتاپدا، ژمارە ۱۰۲ كۆرپاوه بە ژمارە ۱۲۲. لەبەر ئەو ئەمۆزگارى دەكۆرپىن بە بەكارنەھىتەنى بەرنامەي قەسەكردى وەك (ICQ) لەبەر ئەوئەي ھەلدەسە بە نىشاندىنى ژمارەي ئاى پى بە شىۋەيەكى ھەمىشەيى، تەنەت لەگەل شاردنەوئەشى سىخوپ دەتوانى بەكارىيىتىن بۇ چۈنە ناو ئامىرى كەسى دواكراو، لەگەل بوونى پەرگەي سىخوپى لە كۆمپيوتەرەكەدا.

ئىران و سوپا سىخوپەكەي

فەزاي بەكارھىتەنى ئىنتەرنېت بۆتە نوپىتىن سەنۋور لە جەنگى ساردى چل سالى ئىران ئىران و ئەمىركادا. دەكۆرپت بوتىت زياتر لە ھەر ھۆكۈمەتتىكى تر لە جىھان، كۆمارى ئىسلامى ئىران كەتۈتەبەر ھىرشى وىرانكەرى ئىنتەرنېتى لەلاپەن ئەمىركا و ھاۋەيەمانەكانىيە. لە ھەمانكاتدا، چەند كۆپىكى سەرىيە ھىزەكانى ئاسايىشى ئىران — سوپاى گاردى شۆپى ئىسلامى و ۋەزارەتى ئىتلاعات — شاردەزايى و لىھاتوۋەكى بىن ئەندازەيان ھەيە لە بەئەنجامگەياندنى تۆپەراسىۋنى ھىرشى سايىبىرىدا. ئامانجەكانى ئەم چەشەن ھىرشانە پىك دىن لە رەخەنەكرانى كۆمارى ئىسلامى لە دەرەو و ناوۋە، دامەزراۋەكان، رىكخراۋە ناھۆكۈمىيەكان، و دامەزراۋە ئابۋوبى، بەرگىرى و دىپلۇماسىيەكانى ولاتانى ۋەك ئەلمانىا، ئىسرائىل، سەۋدىيە، و ئەمىركا. ھۆكۈمەتى ئىرانى چەندىن نمونەي ھىرشە سايىبىرىيەكانى ئاشكاراكرىدوۋە بۆسەر نەيارانى، كە تۈنە بەھىزەكەي ئاشكارا دەكەن لەكاتىكدا نكۆلى لە چەندىن ھىرش كرىۋە كە دراۋەتە پالى. بۆخودورگرتن لەم جۆرە ھىرشانە، ئىران تەكنىكى بەكارھىتەنى كۆپەكانى سەرىيە ولاتە ئەنجام دەدات ۋە كۆتايىشدا نكۆلى قايىلەكەر^(۱)

بەکاردههينيت. سەرەپاي ئىم نىگوليانە، روونه كه ئيران توانايهكى نۆز به گه پده خات
بۆ ههردوو مه به ستي هيرشبردن و بهرگريى له حكومه ته كهى، ههچ باكى نيبه له
بەكارهيتانى ئه و سوپايه له هه ر رووداويكى مملانتيكاربيدا.

تواناکانی سوپای ئێران له بۆری هێرشى سايبيرييدا بيگومان به بهراورد له گه له هى ئەمريکا، چين، روسيا به مشيويه فراوانه پيشکه و تۆ نيه. له وکاته هى سوپای هاککردنى ئێرانييه کان له سه ره تاي سالانى ٢٠٠٠ هوه ده رکوت، به لگه يه کى که مه يه ليه وه دلنيابين که به رله سالى ٢٠٠٧ ههچ هيرشيكى له م جوړه ي نه نجام داوه يان نا. هۆکارى ئەم درهنگ ده ستپيکردنه ش ده گه رپته وه بۆ لاوازي تواناي له م بواره دا. سه ره پای ئەمه ش په يمانگاي پارتى ديموکراتى مۆسکو چالاکانى سياسى له هه لبژارده کانى ئەمريکاي ٢٠١٦ نه وه مان پيده لئين که جهنگى زانيارى ده رکوت به هوى تهکنىکى زۆر سه ره تاييه وه نه نجام بدرت. ئيرانيش به مه مان شيوه ولاتان و ده زگاي موعه رز به و جوړه هيرشانه که نا پيشکه و تۆون له ناوه وه و ده ره وه ي ولاته که ي کردوته ئامانج، وهک کۆمپانياکانى نه وتى سعودييه، حکومه ته کانى رۆژه لاتى نافين، و بانقه کانى ئەمريکا. هه رچه نده ئەو تۆپه راسيۆنانه بوونه ته زيانى گه وړه ي دارايى، ئەو ميتۆدانه ي به کاره يتران بۆ له ناو بردنى داتاگان و يان ريگرتن له چوونه ناو سيستمه وه به شيوه به کى رۆژه بيانه سادده بۆون.

ئۆزىن ئەۋەتىۋېتىشكە تەييار بولدى. ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ قورقۇنۇشىنى بىر قانچە كۈن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ ئۆزىگە ئېيتقان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ قورقۇنۇشىنى بىر قانچە كۈن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ ئۆزىگە ئېيتقان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ قورقۇنۇشىنى بىر قانچە كۈن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ ئۆزىگە ئېيتقان ئىدى.

سنووری ئێراندان یان دهكرێته سه‌ر ئهو ئێرانیانه‌ی له ده‌ره‌وه‌ی ولاتدا ده‌ژین -
ئهوانه‌ی كه پێشان ده‌وتریت دوژمنی ناوه‌خۆیی كه سه‌ركرده‌یه‌تی ته‌هران زۆر لێیان
ده‌ترسێت.

به‌كارهێنانی ئینته‌رنێت و سۆشیال میدیا له‌لایه‌ن رژێمه‌ نه‌یاره‌كان و ره‌خه‌نگه‌ره‌كانی
ئێرانه‌وه‌ هۆكاری باش بوون بۆئه‌وه‌ی وا له‌ بیریاری ته‌هران بكات كه‌ هێزه
ده‌ره‌كیه‌كان له‌پێگای ته‌كه‌له‌وژای نوێوه‌ خه‌ریکی پیلانگێڕان له‌دژی كۆماری
ئێسلامی. به‌لام ئامانجی هێزه‌كانی دیجیتالی ئێران ته‌نیا به‌رگه‌یه‌كاری مافی مۆف
و ولاتانی نه‌یار نین به‌لكو دامه‌زراوه‌ سیاسیه‌ی كۆلتورییه‌كان و ته‌نانه‌ت دامه‌زراوه
حكومییه‌كانی ئێرانی هه‌گرتیه‌خۆی. سیخوپی دیجیتالی و هێرشێ تێكدارانه‌ له‌دژی
ره‌خه‌نگه‌رانی ده‌وله‌ت ئه‌وه‌ی بۆ رای گشتی ئێران سه‌لماندووه‌ كه‌ چالاكیه‌كانی
تۆنلانی هه‌ر تاكێكی ئهو ولاته‌ دوورنیه‌ له‌ مه‌ودا و سنووری ده‌وله‌ت. هه‌ربۆیه‌، زۆر
گرنگه‌ ئه‌وه‌ بزانی كه‌ ئێتر ئێرانی هاتۆته‌نیو بازنه‌ی ئهو ولاتانه‌ی هه‌روا به‌ناسانی
خۆیان به‌ده‌سته‌وه‌ ناده‌ن و جه‌نگی سایبیریان راگه‌یاندووه‌.

ئێران: ئامانج و تێكده‌ر

له‌سه‌ره‌تای چالاكی سایبیری ئێرانیه‌وه‌ له‌هاوینی ٢٠١٢ - به‌ناشكراكردنی سۆفٲوئێرکی
سیخوپی به‌ناوی مه‌دی كۆمپانیاكانی ئاسایشی ئینته‌رنێتی و ده‌زگاكانی حكومه‌ته
رۆژئاوایه‌كان به‌شێوه‌یه‌كی رۆژینی هه‌موو ئهو چالاكیه‌ مه‌ترسیدارانه‌ی ئێرانیان
تۆماركردووه‌ كه‌ به‌هۆی هێرشێ سایبیرییه‌وه‌ ده‌كرێته‌ سه‌ریان.^١ له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا،
سه‌ره‌پای ئهو هێرشانه‌ی ده‌كرێته‌ سه‌ر دامه‌زراوه‌ بیانییه‌كان، ئهم راپۆرتانه‌ زۆر
به‌ده‌گمه‌ن باسیان له‌ سروشتی تۆپه‌راسیۆنه‌ سایبیرییه‌كان و پالنه‌ره‌كانی هێرشكردن
كردۆته‌وه‌.

^١ GReAT, "The Madi Campaign – Part I," SecureList, July ١٧, ٢٠١٢,
<https://securelist.com/blog/incidents/٣٣٦٩٣/the-madi-campaign-part-i-٥>.

نیشتیعیانی ئێرانی لە کارکەوتن. لە کۆتاییدا دەرکەوت کە ئیسرائیل لە پشت ئەم کارەوه بوو.ⁱ

چەندین تۆپەراسیۆنی دژبە ئێران لە ماوهی دوای تۆپەراسیۆنی یارییهکانی تۆلۆمپیک بەردهوام بوون. لە ٢٠١٢دا، لەسەرویهندی گفتوگر چڕهکانی نۆوان ئێران و زلهیزه نۆودهولتهیهکان، وهزیری ئیتلاعاتی تههران رایگهیاند که جبههخانی ناوکی ولاتهکهی بۆته نامانجیکی تری "هێرشیکی مهزنی سایبیری."ⁱⁱ لە کۆتاییهکانی ئەر ساڵدا، ئێران رایگهیاند که چەند تۆپەراسیۆنێکی تری سایبیری کراوه تهسهه بانگی ناوهندی، وهزارهتی فرههنگ، کۆمپانیای نهوتی ئێرانی سهردهریا.ⁱⁱⁱ

جگه له کردهی تیکدان، دهزگا ههوالگرییه بیانییهکان به بهردهوامی ژۆرخانی ئێرانیان دهکره. ئامانج بهمهبهستی نهجامدانی کردهی سیخوپی، ئەم راستیه دواتر له لایه ن ئیوارده سنۆدن (له بهشی چوارهمدا باس کراوه) بۆ رای گشتی ئاشکرا کرا. کارمه ندیکی پیشووی دهزگای ئاساییشی نیشتیعیانی ئه مریکا رایگه یاند که سنۆدن کارێکی کردووه که بۆته هۆی نیشاندانی ئه راستیه که ئێران بهکێکه له و ولاتهانی جیهان که زۆرتین چاودێری لهسهه دهکری: ملیاران هێلی ئینتهرنیت و تۆماری تهلهفۆن له لایه ن دهزگا ههوالگرییهکانی ئه مریکا و هاوکارانی کۆکردونه تهوه. له راستیدا، ئێران بهشیهیهکی وا چاودێری دهکری که تۆپه راسیۆنێکی سیخوپی که نه دی له دژی ئێران جارێکیان گیربوو له تۆپه راسیۆنێکی ههوالگری فرههسنسی که نهوانیش خه ریکی سیخوپیکردن بوون به سهه هه مان تۆپه وه.^{iv}

ⁱ Ellen Nakashima, Greg Miller, and Julie Tate, "U.S., Israel Developed Flame Computer Virus to Slow Iranian Nuclear Efforts, Officials Say," Washington Post, June 19, 2012, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-israel-developed-computer-virus-to-slow-iranian-nuclear-effortofficials-say/2012/06/19/gJQA1xBPoV_story.html.

ⁱⁱ "Iran Says Detected 'Massive Cyber Attack:' State TV," Reuters, June 21, 2012, <https://www.reuters.com/article/us-iran-cyber-nuclear/iran-says-detected-massive-cyber-attack-state-tv-idUSBREA0K1EA20120621>.

ⁱⁱⁱ "Iran 'Fends Off New Stuxnet Cyber Attack,'" BBC News, December 20, 2012, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20121220>.

^{iv} Communications Security Establishment Canada, "SNOWGLOBE: From Discovery to Attribution," accessed December 4, 2012, a presentation discussing

چۆن ئىران بەرپەرچى ئەم ھىرەشە سىخوپىانە دەداتەو؟

رېنەرى مەزنى ئىران، ئايەتوللا خامەنەي، لەمىژە بېواي وايە ئامانجى واشنتۆن روخاندنى كۆمارى ئىسلامى ئىرانە، رېك وەك ئەو كارەي كە لەدژى رۆژمى كۆمۆنىستى چىكوسلۆفاكيا ئەنجامىدا.^۱ بەپشت بەستن بەم ژىربىرىيە (مەنتىق)، ئىرانىش لەشكرى سىخوپى سايبىرى خۆي وەگەرخست و ئەويش ويستى بېيتە شۆرەسوارىكى ئەم مەيدانە و ھەروا دەستەوستان نوووستىت چونكە لەم سەردەمەدا ئەمە دەبېتە ھەپەشەيەكى مەزن بۆسەر سەقامگىرى خودى رۆژمەكەي. تەھران ھەمىشە كەردەو قىزەوئەنەكانى لەبوارى ئىقتەرىنىتدا بەسەر ھاوالاتيانى خۆيەو دەداتەپال دۆرمەنەكانى، بەتاييەتى ئەمريكا، بۆنەرەي كۆمارى ئىسلامى لەناوبەرەيت. پشتبوانى حكومەتە خۆرئاوایيەكان بۆ دەستگەيشتن بە ئىقتەرىنىتى بىن سانسۆر و ويستگە تەلەفزيۇنيەكانى فارسى زمان —وەك بى بى سى فارسى— وەك پېككەتەي سەرەكى ئەم ستراتېژيەتە دەبىغرىن. ھاتنەمەيدانى سۆشپال مېديا، وەك فەيسبوك و تويتر، و ئەپلىكەيشنى نامەناردن، وەك تېليگرام، ھەپەشەيەكى مەزن بۆسەر مۆتۆپۇلى دۆرژخانىيە حكومەتى ئىران بەسەر مېديا گەياندەنەو.

نىگەرانى ھەرەمەزنى خامەنەي لەوكاتەدا ھەستى پېكرا كاتىك لە ھەزىراني ۲۰۰۹دا ئەحمەدى ئەزادى سەرسەخت دووبارە وەك سەرۆك ھەلجۆرەدرايەو ھەرچەندە دەوترا بە تەزويرو ساختە بوو. ئەمە بوو ھۆي راپەرپىنىكى سەرتاسەرى خەلگى ئىران كە لەكاتى شۆرپى ئەو ولاتەو لەسالى ۱۹۷۹ ئىران شتى وای بەخۆيەو نەدبىو. ھەرەھا، ئەمە ساتىكى گىرگ بوو لە چۆنيەتى بەرپەچدانەوئى تواناكاني ھىرەش سايبىرى حكومەتى ئىرانى، لەوكاتەي ئەو جولانەو مەزنە —كە بە بزوتنەوئى سەرز ناسرابو— بوو بە يەككە لە سەرەتايىترىن ئامانجى زانراوى ئۆپەراسيۇنەكانى رۆژمەكە. رەكەبرى ئۆنلاينى نىوان ئۆپۆزسيۇن، بەبەكارەيتاننى ئىقتەرىنىت بۆ

the French malware otherwise known as Babar, available at <http://www.spiegel.de/media/media-۳۵۶۸۲.pdf>.

^۱ Karim Sadjadpour, "Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader," Carnegie Endowment for International Peace, March ۱۰, ۲۰۰۸, http://carnegieendowment.org/files/sadjadpour_iran_final۲.pdf.

هه‌ماهه‌نگی خه‌باتی سیاسی، و حکومهت، بۆ هه‌ولدان بۆ به‌ریه‌رچدانه‌وه‌ی ئه‌ر جولانه‌وه‌یه، بووه‌وه‌ی رینگاخۆشکردن بۆ ململانیی داهاوو نه‌ک ته‌نیا له‌نیوخۆی ولات به‌لکو ته‌نانه‌ت له‌گه‌ل هیزه‌ بیانییه‌کانیش.

هه‌رینه‌و دوا‌ی نه‌وه‌ی نزیکه‌ی دوو ملیۆن ئێرانی له‌ ۱۵ هه‌زیرانی ۲۰۰۹ خۆپیشاندانیان نه‌جامدا، پشت‌فانانی بزوتنه‌وه‌ی سه‌وز ده‌ستیانکرد به‌ خه‌بات له‌بۆی حکومهت له‌سه‌ر کۆنترۆڵکردنی زانیاری.^۱ کاتێک ده‌سه‌لاتداران میدیاکارانی بیانی له‌ ولاته‌کی ده‌رکرد، تهری موبایلی کۆژانده‌وه‌، و چه‌ندین ره‌خنه‌گری دیاری ده‌ستگیرکرد، ئه‌م جاره‌ ئینته‌رنێت بوو به‌ که‌نالی سه‌ره‌کی بۆ هاوئاهاه‌نگیکردن له‌نیو ئا‌اره‌که‌دا. له‌وه‌لامدا، کۆنگره‌سی ئه‌مریکا، پاشان ئیداره‌ی سه‌رۆک باراک ئوباما، وه‌ کۆمپانیایانی ته‌که‌نه‌لوژی ئه‌مریکی وایان به‌باش زانی به‌کاره‌ینه‌رانی ئینته‌رنێت له‌ ئێران به‌ناسانی ده‌ستیان به‌و که‌ناله‌ بگات "

له‌و ماوه‌یه‌دا، ها‌ککه‌رانی پشنبوونی بزیم به‌لێنراوانه‌ کاریان ده‌کرد بۆ تێگه‌نی وێب‌سایت و چاپه‌نیری خسته‌سه‌ر نه‌وا‌ی ئه‌م ئینته‌رنێت. له‌نیوان کانونی یه‌که‌می ۲۰۰۹ و هه‌زیرانی ۲۰۱۲دا، گروپێک که‌ سا‌وی له‌خوینابوو سوپای سایبیری ئێرانی چه‌ندین وێب‌سایتی ها‌ککرد که‌ سه‌ره‌ توپۆزسیۆنی سیاسی ئێرانی، کۆمپانیای ئیسرائیلی، میدیای سه‌ره‌خۆی فارسی زما‌ر، و پلاتفۆرمی سۆشیال میدیا بوون، به‌مه‌ش له‌جیاتی پۆستی دژه‌ حکومهت بکۆت. ئه‌مان هه‌لسان به‌ پۆستکردنی هه‌موو ئه‌و په‌یامانه‌ی پالپشتی رژێمیان ده‌کرد. کاتێک چالاکوانانی مافه‌کانی مرۆف ■ سه‌ره‌که‌دکانی توپۆزسیۆن بانگی خه‌لکیان کرد بێنه‌سه‌ر شه‌قام، وێب‌سایتی گزنگی

^۱ "۱۵ June ۲۰۰۹ – Tehran – Iran – Protest continued – Protesters Are Going to Freedom (Azadi Sq).," YouTube video, ۱:۰۶, posted by "saeidkermanshah," June ۱۵, ۲۰۰۹, https://www.youtube.com/watch?v=۹_hrYGtA1A8.

^۲ "U.S. State Department Speaks to Twitter Over Iran," Reuters, June ۱۶, ۲۰۰۹, <http://www.reuters.com/article/us-iran-election-twitter-usa/idUSWB۲۰۱۱۲۷۱۲۰۰۹۰۶۱۶>. More aggressively, in an opinion piece in the Wall Street Journal, ■ former

سەر بەو گروپانە بوونە ئامانجە ئەو سوپا سایبیرییه.ⁱ رەخنەگرانی حکومەت سیخوپیان بەسەر وە کرا. تەنانەت هاككەرێکی ئێرانی توانی بچیتە ناو سیستمی کۆمپانیایەکی ئاساییشی ھۆلەندی بە ناوی (DigiNotar) کە ڕیگای خوشکرد بۆ ئەوەی تەهران سیخوپی بەسەر ھەموو بەکارھێنانی ناوخۆیی (Gmail) بکات، کە ٣٠ بەکێک لە مەزنترین ھاكکردنی ئاساییش لە میژووی ئینتەرنێتدا دیتە ھەژمار.ⁱⁱ

لە کۆتاییدا، دپندەیی، چاوەدێری لە ڕیگای ئینتەرنێت، وە ئەو سانسۆری لە لایەن ھێزەکانی ئاساییشەوە خرایە سەریان، بزوتنە وە سەوز لاواز بوو، و بۆ ساڵی ٢٠١١ گەڕی خۆپیشاندا نانی گشتی کۆژایە وە. دەزگاکانی ئاساییش ژینگە یەکی دیجیتالی مۆدێرنیان پەرە پێدا، ھەموو ئەوانە لە خۆپیشاندا نەکان بە ژداری بوون چاوەدێری چریان خرایە سەر، ھەژماری سۆشیال میدیای ھەموویان پشکنینێکی وردیان بۆ کرا و ئەوانە لەم تۆرپانەدا چالاک بوون دەستبەجێ دەستبەسەر کران. دواتر بەرپرسانی گاردی شۆپشی ئیسلامی وتی کە راگرتنی ئەو خۆپیشاندا نە پێویستی بە وە دەکرد ژمارە یەکی زۆر خەڵک دەستگیر بکەیت، و ھەموو ئامرازەکانی پەییوەندی وە کە تەلەفۆن و ئینتەرنێت، بېچترنیت.ⁱⁱⁱ بزوتنە وە سەوز ئەوەی بۆ کۆماری ئیسلامی دەرخواست کە دەکەیت ئینتەرنێت وە ک ئامرازێکی جوولاندنی شەقام بە کاربەرتنیت و کاریگەرییەکی بێئەندازی ھەبە لە سەر مۆتۆپۆلکەردنی زانیاری لە لایەن رژێمە وە.

ⁱ "Cyber-attack on BBC Leads to Suspicion of Iran's Involvement," BBC News, March ١٤, ٢٠١٢, www.bbc.com/news/technology-١٧٣٦٥٤١٦.

ⁱⁱ Black Tulip: Report of the Investigation Into the DigiNotar Certificate Authority breach (Delft: FoxITBV, ٢٠١٢), <https://www.rijksoverheid.nl/binarierijksoverheid/documenten/rapporten/٢٠١٢/٠٨/١٣/black-tulip-update/black-tulip-update.pdf>.

ⁱⁱⁱ Akbar Ganji, "Iran's Green Movement Five Years Later – 'Defeated' But Ultimately Victorious," Huffington Post, accessed December ٤, ٢٠١٧, https://www.huffingtonpost.com/akbar-ganji/iran-greenmovement-five-years_b_٥٤٧٠٠٧٨.html.

تواناكانى ھىرشى ئەلىكتىۋى ئىران

ئۆپەراسىيۇنى ئەلىكتىۋى دەرفەتى كەم مەترسىدارتى داۋەتە تەھران بۇ كۆكردەنەۋى زانىارى و تۆلە كۆردەنەۋە لەدزى ئەياری ناۋەخۇبى و دەركى رۇئىمەكەى. بەرلەۋى تەككەلۇزىي پەيوەندى زانىارى بەشئۆپەيەكى ئاۋا بەرلەۋ بەردەست بىت، ئۆپەراسىيۇنە ھەۋالگىرىيەكانى ھۆكۈمەتى ئىران بەزۇدى پىشتى بە تەجنىدكردى ھەۋالەۋى بىانى دەبەست بۇ سىخوپىكردن و غافلۇكۇ دىبلۇماتكار و نەيارەكانى رۇئىم. ئەم ئۆپەراسىيۇنە بەشئۆپەيەكى رۇئىنى دەيوونە جىنگاى شەرمەزى پىنگەى ئىران لە كۆمەلگەى نۆۋەۋەلەتيدا لەۋكاتەى ھىرشبەرەكان دەگىران، جگە لەۋەش تەننەت لەكاتى سەرگەۋەتتىشياندا ئىران لەلايەن سەرانى ۋلاتانەۋە سەركۆنە دەكرا. بەرەۋورد لەگەل ئۆپەراسىيۇنى نەتتىدا، تواناكانى ھىرشى سايىبرى بوۋەۋى پىدنى بەرەۋوردىكى بەھىتر و بەم پىيەش كەمتر دەبوۋە ئامانجى تۆلەكارى لەلايەن ۋلاتانەۋە چۈنكە بىكەرى ئەم جۆرە كارانە بەشئۆپەيەكى نادىار كاردەكات و ناسنامەكەى دىار نىيە.

بەدزىۋى دەپەى رابردودا، ئۆپەراسىيۇنى ھىرشى سايىبرى بوۋەتە ئامپازى ھەردەيارى ھۆكۈمەتى ئىرانى، بۇ مەبەستى سىخوپى، پىدنى زانىارى بە سىخوپەكان، و ھەرەشە. ھەرەھا، ئاستى پىرۇفىشنالەت، ئامادەكارى و پىرۇستى بۇ ئەنجامدانى ئۆپەراسىيۇنى لەم چەشە (ۋەك ئۆپەراسىيۇنى يارىيەكانى ئۆلۇمپىك)، ئىران ھىشتا نەگەپشتوتە ئەۋ ئاستە. بەپىچەۋانەى ئۆپەراسىيۇنە سايىبرىيەكانى ئەمىرىكا و ئىسرائىل، كە لەلايەن دەزگەى ھەۋالگىرىيە پىرۇفىشنالەكانەۋە بەپىشتىۋانى بودجەى مىليار دۇلارى ئەنجام دەدۇق، تواناكانى بەرگىرى و ھىرشى ئىرانى بەشئۆپەيەكى رىكخراۋ نىن و پارەيەكى كەمىيان بۇ دابىن كراۋە.^۱ ھەرىۋە، ئىران لەم روۋەۋە توۋشى

^۱ Barton Gellman and Ellen Nakashima, "U.S. Spy Agencies Mounted ۲۳۱ Offensive Cyber-Operations in ۲۰۱۱, Documents Show," Washington Post, August ۳۰, ۲۰۱۳, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-spyagencies-mounted-۲۳۱-offensive-cyber-operations-in-۲۰۱۱documentsshow/۲۰۱۳/۰۸/۳۰/d۰۹۰a۷ac۱۱۹e۱۱e۲b۴cbfd۷ce۰۴۱d۸۱۴_story.html.

گرفتگی نڙد ده بېتوه و له لایه نه یارانیه وه، به تاییه تی نه مریکا و ئیسرائیل، هره شهیه کی نږدی له سهره. ته نانه ت کوږدنه وهی ه والگری مړی تی ته مرانیش له ولاته بیانیه کاند، به تاییه تی له دهره وهی روژه لاتی نافین، به هه مان شتوه لاوازه. نیران نږد به که می بهرپرسیاریه تی ټوپه راسیونی هیژشی سایبیری ده گړته نه ستو، به وانه شه وه که پشتیوانی کوماری نیسلا می ده کن، و چن دین لیدوانی دژیه یه کی داوه له مه پ پنگه ی هیژشه سایبیرییه کانی. ده سه لاتدارانی نیرانی میژویه کی دریزیان هیه له گه ل جوان نیشاندانی توانا سهریازییه کانی ولاته کی، به ټوپه راسیونی سایبیری شه وه. له وه لومی زنجیره یه که له ټیکدانی ژیرخانه کی له ټوکټوبری ۲۰۱۲، وه زیری نیتلاعاتی نه و ولاته، حیدره موسلیجی، ناماژه ی به ودا که "کوماری نیسلا می نیران له فه زای سایبیری دا نه وه نده به هیژه که ته نانه ت سهرکرده ی زله یژه کانی جیهانیش دان به سهرکه وتنه کانی ولاته که ماندا ده نین." ^{۱۱} فرمانداری گاردی شورشی نیسلا می، محسین کازمی، رایگه یاند که به شی کاروباری سایبیری گاردی شورشی نیسلا می نه رکی نه وه نه بووه ټوپه راسیونی هیژشکاری نه نجام بدات. ^{۱۲}

نیران چن دین راپورتی به کاره یټنا بوته وهی وانیشانی چاوی جیهان بدات که ولاته کی قوربانیه و سته می لیده کریت، مه به ست له مه ش ته نیا نه وه بوو سهرنجی جیهان و رای گشتی له سهر پشټیلکاریه کانی لادبات، هانی تواناکانی خوی بدات بوته وهی بهرپرچی. هیژشی مه ترسیدار بداته وه. کاتیک له لایه نه مریکاوه ټومه تبارکرا به نه نجامدانی هیژشی ټیکدان له دژی بانقه کانی نه مریکا، جیگری وه زیری دهره وهی نیران، حوسین جابری نه نسار، وه لومی دایه وه که "حکومه تی نه مریکا، که ده یان ملیون که سی بیتاوانی خستوته مه ترسی ژینگه یه کی کاره ساتبار له پټی هیژشی سایبیری له دژی جبه خانای ناشتیانه ی ناوکی نیران، له و پنگه یه دا نییه نه و ټومه تانه

^{۱۱} "Minister: Iran Faces ۵۰۰ Daily Cyber Attacks," Khabar Online, November ۱۰, ۲۰۱۲, <http://english.khabaronline.ir/detail/۱۸۳۰۰۷>.

^{۱۲} "We just want to monitor (enemies') cultural and social moves in cyber," quoted in "IRGC to Set Up Division to Defend Iran Against Cyber Threats," Sahar TV, October ۱۶, ۲۰۱۲, <http://english.sahartv.ir/news/irgc-to-set-up-division-to-defend-iran-against-cyber-threats-۱۶۳۸>.

بداته پال ټولټيکي تر، به نيرانيشه وه، به يې نه وهی به لگهی دروستی له بېرده ستدا بېټ.^۱ به درژايی دروستبونی کاری سره کی نيران واپووه که خوی وهک قوريانی هيرشه سايبيرييه کانی نه مريکا نيشان بدات، به لام له گه ل نه وه شدا له سالی ۲۰۱۵ د رايگه ياند که ناوهندی هيرشه له ناکاوه کانی سايبيري به شيويه کی سرکه وتوانه توانيويانه بهرله هيرشه سايبيرييه کانی نه مريکا له دزی ژرخانی پيشه سازی نه و ولاته بگرن. سهرانی نيرانی به بېرده وای راده گه پهن که گرڼه سترکاني ولاته کی توانيويانه بهرهمی بهرگري پېرپېدنه، وه نمونوی هره دياريشيان دروستکردنی سؤفتويزی دزه فايرؤسی "پادفیش" ه.^۲ سهریاری نه م بانگه شانه، نيران سرکه وتنی ژور که می به دده سته ناوله له دروستکردنی پيشه سازی به پيشکه وتوی ناساييشی سايبيري بؤ پاراستنی ژرخانی ولاته کی.

نامانجه دهره کيیه کانی نيران

به له بهرچاوگرتنی توانای سايبيري نيران و بهرنگارپوونه وهی نه ياره کانی، نه و ولاته هميشه له ناماده باشييدا بووه هيز و بازوی خوی بؤ ټوله سيني نيشان بدات. به شيويه کی تاييه تی له رژه لاتي ناوه راست، ته هران به ټوپه راسيؤنی سايبيري هره شه له نه ياره کانی کردوه. له راستيدا، هيچ کاتيک نيران سل ناکاته وه له ليدانی هر نامانچک که له دزی نه و ولاته له مهيدانه، ته نانه نه و ولات و گروپانه ش که هاوبه شی ده کن له نايين و نايدؤلؤزيای نه و ولاته. بؤ نمونوه، چنده رؤژنک دوی رووداوه کی ئيلولی ۲۰۱۵ له ورنی حه جدا که بووه هوی کوژرانی ۴۵۰ حه حاجی نيرانی، حکومتی سعودی و وه زارتهی حه ج له م چنده ټومه تبارکران. هرکه په يوهنديه کان به شيويه کی خيرا له نيزان نه و دوو ولاته د نالؤزيان تيکه وت،

^۱ "Statement by Foreign Ministry Spokesman for Indictment of US Justice Department Against Seven Iranian Citizens," Iranian Ministry of Foreign Affairs, March ۲۶, ۲۰۱۶, <http://mfa.gov.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=۱&pageid=۲۱۲۲&newsview=۳۸۵۷۳۵>.

^۲ "Iran Unveils ۱۲ Cyber Products," FARS News Agency, December ۱۴, ۲۰۱۳, <http://en.farsnews.com/newstext.aspx?nn=۱۳۹۲۰۹۲۳۰۰۱۳۲۲>.

جهنگی زانیاری

به تاييه تي له مەر چاره نووسی ونیوونی دیپلوماتکارێک، سیخوړی سایبیری بوو به نامزای سهره کی کړکردنه وی زانیاری بۆ ته هران.

جگه له سعودیه، دانیمارک، ئەلمانیای، ئیسرائیل و ئەمریکا له نیتو څو ولاتنه که به شپوه یه کی ئاشکرا هه وه سیخوړیه کانیاں له لایه ن گروپه ئیترانییه کانه وه دزی حکومت، سوپا و دامه زراوه زانستییه کانیاں بلوکړبوته وه.^۱ ته هران ته نیا څو ولاته زله یزانه ناکاته ئامانج، به لکو هه ولی بیوچانی به گه پخستوه بۆ به ئامانج گرتنی ولاتانی دراوسپی څو له سهرتاسه ری روزه لاتو ناوه راستدا. ئیستا با که میک له سهر هه پشه کانی ئیتران بۆسهر یک به یه کی څو ولاتنه بدوین و بزانی ئامانجی ده رگا سایبیرییه کانی څو ولاته تا چ نه اندازه یه که ده روات و کامه ولاتی کړدوته ئامانج.

ئهمریکا و څو اروپا دوو شوینن که سوپای سایبیری ئیترانی به به رده وام هیرشیان کړدوته سهر. له نه یلولی ۲۰۱۲، گروپیک که ناویان له څویان نابوو شپه قانانی سایبیری عزالدین القسام رابگه یاند که دهستی به که مپینکی هیرشی سایبیری له دزی سیکته وه داراییه کانی ئهمریکای کړنوه. به رله که مپینه که، نه نجامه ده رانی څم کاره لاوازی ئاساییشی هه زاران سؤقتویری تریان قوستبووه وه و خستبو یانه ژیر کونترولی څویان. له به رنه وه څم سوپایه سیرفر و شوین و پیگه یان له ناو چه ندین کومپانیای څو جیتیدا قایم کړدبوو، هیرش به رکان ده یان توانی به لیشاو ئامانجه کانیاں بپین. له قوناغه سهره تايیه کانی ټوپه راسپړنی څه بابیلدا، گروپه که ژرخانی سیستمی بانقی ئهمریکای کړده ئامانج. به نا ئاماده بوون بۆ به رگه گرتنی هیرشیک به م قه باره مه زنه، داتابه یس و سیستمی قوریانییه کانی څم هیرشه به شپوه یه کی فراوان دهستی به سه رداگیرا.

قوناغه کانی دواتری که مپینه که کاریگه ریه کی که متری هه بوو چونکه بانقه کان سیستمی به رگری سایبیری څویان به هیرتر کړدبوو. بۆ هه ولی چواره می هیرشه که، له ته مموزی ۲۰۱۲، کاریگه ریه کی زقد ده گمهنی جیته شت. به لام هیشتا، به پپی

^۱ "Verfassungsschutzbericht ۲۰۱۵" (in German), German Ministry of the Interior, June ۲۰۱۶, https://www.verfassungsschutz.de/de/download-manager/_vsbericht-۲۰۱۵.pdf

قسه‌کانی نیف بی نای، تۆپه‌راسیۆنی نه‌بابیل بووه‌هۆی داخستنی هه‌ژماری سه‌دان هه‌زار که‌س، ملیۆنان دۆلاری تیجۆوی دووباره‌چاککردنه‌وه‌یان بوو. له‌ لیکنۆینه‌وه‌ له‌م رووداوه‌دا له‌لایه‌ن ئازانسێ ئاسایشی نیشتمانی (NSA) نه‌و ولاته‌وه‌، پائنه‌ره‌کانی پشت هه‌رشه‌کانی تۆپه‌راسیۆنی نه‌بابیل به‌پرونی خزانه‌پوو: “[هه‌والگری هه‌مایی] ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌دات که‌ نه‌م هه‌رشانه‌ له‌ تۆله‌ی چالاکیه‌کانی خۆڕئاوه‌ بوون له‌دژی که‌رتی ناوکی ئێران و به‌پرپرسه‌ بالا‌کانی حکومه‌تی ئێرانی ئاگاداری نه‌م هه‌رشانه‌ بوون.”^۱

تا ئیستاشی له‌گه‌ڵدا بیته‌ تۆپه‌راسیۆنی نه‌بابیل به‌ وێرانکه‌رتین هه‌رشێ سایبیری ئێرانییه‌کان بۆسه‌ نه‌مریکا دپته‌ هه‌ژمار. له‌کاتیکدا ئازانسێ وزه‌ی نه‌تۆسی نیۆده‌وله‌تی (IAEA) رایگه‌یاندووه‌ که‌ ته‌هران له‌پنگای چه‌ند ئامه‌ریکه‌وه‌ چاودێری به‌سه‌ر پشکنه‌رانی چه‌کی ناوکی کردووه‌ له‌ساڵی ۲۰۱۱، به‌لام هه‌شتاش زانیاری که‌م هه‌یه‌ له‌سه‌ر نه‌وه‌ی ئێران تا چ نه‌ندازه‌یه‌ک به‌رله‌ ساڵی ۲۰۱۲ له‌پرووی سیخوپی سایبیری پێشکه‌وتوو بووه‌.^۲ هه‌ر نه‌و هاوینه‌ به‌شیه‌یه‌کی ئاشکرا ده‌رکه‌وت که‌ هه‌ره‌شه‌ی سایبیری ئێرانی چه‌ند هه‌لمه‌تیکێ تری ریکخستوو به‌ سیخوپیکردن به‌سه‌ر نه‌یارانیدا. فایزۆسی سیخوپی مه‌مدی زیاتر له‌ هه‌شت سه‌د ده‌زگا و دامه‌زراره‌ی له‌ماوه‌ی یه‌ک ساڵدا کرده‌ قوریانی. نه‌و ده‌زگا و دامه‌زرانه‌ی بوونه‌ قوریانی

^۱ U.S. National Security Agency, “Iran – Current Topics, Interaction With GCHQ,” Intercept, written January ۸, ۲۰۰۷, published February ۱۰, ۲۰۱۵, <https://theintercept.com/document/۲۰۱۵/۰۲/۱-iran-current-topics-interaction-gchq/>.

^۲ David Crawford, “U.N. Probes Iran Hacking of Inspectors,” Wall Street Journal, May ۱۹, ۲۰۱۱, <http://www.wsj.com/articles/SB۱۰۰۰۱۳۲۴۰۵۲۷۴۸۷۰۴۲۸۱۵۰۴۵۷۶۳۱۴۵۰۰۵۵۸۶۸۸۳۰>.

ئازانسێ وزه‌ی نه‌تۆمی نیۆده‌وله‌تی دواتر که‌وته‌به‌ر شالۆیکێ تری گروپی چالاکوانانی هاکه‌ری ئێرانی به‌ناوی په‌ره‌ستوو له‌ تۆقه‌مه‌ری ۲۰۱۲، کاتیک ستره‌ه‌ری ویسیاییتیک ده‌ستی به‌سه‌رداگیرا، وه‌ زانیارییه‌کانی ته‌واوی کارمه‌ندانی نه‌م ده‌زگایه‌ ئۆنلاین پۆستکران. نه‌م جگه‌ له‌وه‌ی هه‌ره‌شه‌ی نه‌وه‌شیان کرد که‌ چاوه‌پوانی هه‌رشیکێ تریش بن به‌ناوی “هه‌رشێ ئارامکو.” بۆ ببنینی ته‌واوی راگه‌یه‌نراوی گروپی په‌ره‌ستوو، پروه‌ته‌:

<http://cryptome.org/۲۰۱۲/۱۱/parastoo-hacks-iae.a.htm>.

مېترشەکان بریتىيى بوون له کۆمپانیا نهوتبیه‌کانی ئەمەریکا، بېریارانی ئەمەریکا، دەرگا حکومیه‌کان، کۆمپانیاکانی ئەندازاری، دامەزراوە ئابورییه‌کان، ئەکاډمیا.

چەندین ولاتی خۆزاناواییش بەلگەی تەواویان پێشکەش کردووە لەمەڕ ئۆپەراسیۆنی سایبیری ئێرانی. لەسالی ۲۰۱۶دا، بەپیتی راپۆرتی وەزارەتی ناوەخۆی ئەلمانیا، حکومەتی ئەو ولاتە کەوتۆتەبەر شالۆیکی سیخوپی سایبیری لەدژی ولاتەکی، بەو پیتی هەموو سەردانیکەرانی رۆژنامەی ئیسپانیایی ئۆرشەلیم پۆست بوونە ئامانجی ئابروسیکی کوشندە.^۱ ئێرانییه‌کان هەولیاندا دەستبەسەر هەژماری نیمەیلی کەسی ئەندامانی تیمی ئەمەریکا لەماوەی گفتوگۆکاندا بکەن. بەهەمان شێوە، دواي هەلبژاردنی سەرۆکایەتی ئەمەریکا لەسالی ۲۰۱۶، هەپەشمی سایبیری ئێرانییه‌کان سەرنجی خستەسەر ستافی پێشوو سەرۆک ئۆپاما، ئەندامانی کۆنگرەسی سەریه پارتی کۆماری، پشتیوانانی هەلمەتی هەلبژاردنی دۆنالد ترمپ، دامەزراوە میدیاییه کۆنترۆلتیزەکان، و ناوژەدەکان بۆ پێگە سیاسیه‌کان، هەموو ئەمانە چەند هەولێک بوون بۆ دەستخستنی زانیاری هەوالگریی لەمەڕ ئیدارەي نوێی ئەو ولات. هەریه‌م دوايیانەش، هەمان لەشکری ئێرانی له‌کەمپینێکدا هێرشیکي سایبیری کردەسەر رەخنەگرانی ئێران له‌کۆنگرەسی ئەمەریکا له‌وکاتەي خەریک بوون گەنگەشی ئابلقەي نوێیان بۆسەر ئێران دەکرد.

ئامانجی تەهران هەموو ئەو کەسایەتی و دەزگایانەش دەگرێتەوه‌ کە سەرنجیان لەسەر هەسەلێ ئێرانە، بەتایبەتی ئەوانەي له‌ئەوروپا یان ئەمەریکا کاردەکەن کە کار لەسەر سیاسەتی ئێران یان لەناو دەزگا میدیاییه‌کانی فارسی زمان کار دەکەن، وه‌ک تەلەفزیۆنی دەنگی ئەمەریکا و رادیۆ فەردا. بۆنسمان و کەسایەتی دیاری ئەمریکی-ئێرانی، هەلگرانی دوو رەگەزنامە بێبەش نەبوون لەم جۆرە هێرشانە، بەتایبەتی

¹ ClearSky, "Jerusalem Post and Other Israeli Websites Compromised by Iranian Threat Agent CopyKitten," ClearSky Cybersecurity (blog), March ۳۰, ۲۰۱۷, <http://www.clearskysec.com/copykitten-jpost/>; and "Brief Summary, ۲۰۱۶ Report on the Protection of the Constitution: Facts and Trends," German Ministry of the Interior, ۲۰۱۶, <https://www.verfassungsschutz.de/embed/annual-report-۲۰۱۶-summary.pdf>.

ئەوانەى بە بەردەوامى لە میدیادا دەردەكەوتن لەبارەى سیاسەتى ئێرانەو. دوابەدواى پەیمانى ناووكى ۲۰۱۵، رووداوى چالاكى پەنھانى^(۵) و ھێرشى تۆلەسىنى لەنێوان واشنتۆن و تەھراندا كەمبۆتەو. ئەم جارە تەھران زیاتر سەرنجى خستۆتەسەر ھێرشى ساییبىرى ناوخۆ و ھەریعى، وەك ئیسرائیل و سعودیە.^۱

ھیچ ولایتىك وەك سعودیە نەكەوتۆتەبەر ھێرشى ساییبىرى ئێران. ھەردوو ولایت ئەپارى ئەتەین (عەرەب و فارس)، سەریە دوو جەمەسەرى تاپەفیگەریین (شیعە و سوننە)، لەسەرەوى ھەمووشیانەو دوو رەكابەرى جیۆپۆلیتیکین، بەتایبەتى لەمەپ كێشەكانى جەنگى خوێناوى پڕۆكسى لە ئێراق، سوریا، و یەمەن جەنگى نووندوتیژى سیاسى لە بەحرەین و لوبنان. وەك ئاشكراپە پەيوەندیەكانى نێوان تەھران و ریاژ لەكاتى شۆرشى ئىسلامى ۱۹۷۹و گزى بەخۆیەو پینىو، وە بەھۆى ناكۆكى سیاسییەو پەيوەندى فەرمى دیپلۆماسى ھەردوو ولایت بەبەردەوامى ناپۆك بوو. ھەر لەم دوابیانەش، لە كانوونى دووھى ۲۰۱۶، سعودیە بآلیۆزخانەكەى لە تەھران داخست دواى ئەوھى حكومەتى ئێران ھەولێ دزینی زانىارى لەنێو بآلیۆزخانەكەدا. لەكاتى دەستپێكردنى تۆپەراسپۆنە ساییبىریەكانى ئێرانەو، دامەزراوھ ئابوورى و سیاسییەكانى سعودیە لەلایەن ئێرانەو كراونەتە ئامانج بە ھەردوو ئامانجى سیخوپى و رێگرتن. لە چەندین راپۆرتدا لەمەپ سیخوپى ساییبىرى ئێرانى و كەمپینى دزینی زانىارىیدا —بۆ بەدەستھێنانى ژمارەى تێپەریان زانىارى ھێنانەوھى ھەژمار— سعودیە بۆتە سەرچاوى ھەرسەرەكى قوربانیدان و ئامانجى ساییبىرى.

ھێرشى سالى ۲۰۱۳ى ئێران بۆسەر كۆمپانىاى ئارامكۆى سعودیە لەكاتى جەژنى زەمەزەندا (وھ ھێرشىكى ھاوشیوھ بۆسەر كۆمپانىاى راسگازى قەتەرى دواى تەنیا دوو ھەفتە) نمونەىەكى روونە كە چۆن ئێران ھەموو ھەولێكى بەگەردەخات بۆ پێكھێنانى ھێرشى سیخوپى ساییبىرى بۆ تۆلەسىنى لەدزى نەیارە بیانییەكان. ئێرانییەكان چەندین دامەزراوھى ئابوورى، سەریازی، وە سیاسییان لە سعودیە

---

^۱دوابەدواى كێشەوھى ئەمریکا، بەسەرۆكایەتى دۆنالد ترمپ، لە ئایارى ۲۰۱۸، دەرگەت ھێرشەكان دووبارە دەست پێكەتەو.

کردوټه ټامانج، وهک کړمپانيای ټارامکو، دامه زراووی مهلیک فهیسهل، « وهزاره ته کانی بازگانی و کاروباری دهره وه، بازای دروی سعودیه، « ته نانه ت بانگه شه کارانی مافی مروټی سعودیش.

په کټک له کڅله که سهره کیه کانی سیاستی دهره وی ټیزان بریتی بووه له دزایه تیکردنی وجودی ټیسرائیل له سر نه خشی جیهان و پشتیوانیکردنی ټو گروه چه کداریانه دژ به و ولاته خه بات ده کن، وهک حزب الله، هه ماس، و جیهادی ټیسلامی فهله ستینی. سهره پای ټه مهش، ته هران سهره وټنی که می به ده دستپناه له به ټامانجگرتنی دامه زراوه کانی ټیسرائیل له پرووی سیخوپی سایبیری وه. له ماوه ی مللانی ټی ټیوان ټیسرائیل و غه ززه له هاوینی ۲۰۱۴ د، ده سه لاتدارانی ټیسرائیل ټاماژه یان به وه کرد که ژیرخانی هیژه کانی به رگری ټو ولاته له لایه ت ته هران وه کراونه ته ټامانج. جگه له پټکه ټنانی چه ندین ټوپه راسیونی سیخوپی سایبیری بوسه ر ټور شه لیم، ته هران هه رگیز ټو وهی فه راموش نه کردووه نه یار و هاوپه یمانه کانی خوی له ژیر چاوی نادیار سیخوپی سایبیریدا بیته ری بکات.

ټیران ټاپادده یه یک هه موو ولاتانی روژه لاتنی ناوه پاست، ټه فریقیا باکوور، و ولاتانی هاوسنووری به ټامانج گرتووه. سیخوپی سایبیری زانیاری وردی به ته هران به خشی وه دهر باره ی دراوستی ناسه قامگیره کانی له پرووی سیاسیه وه، له وانه هیژشی به رده وامی پټکه ټناهو بوسه رادیوی ټیشتمانی ټه فغانستان، وه زاره تی په روه رده، و ټوپه کانی تری حکومتی ټو ولاته. جگه له ټه فغانستان، ټیران به به رده وامی چاوی له دامه زراوه به رگریه کانی پاکستانیش بووه. له ټیراقیش، ټوپی سیخوپی سایبیری ټیرانی هه ژماری ټوپی کومه لایه تی چه ندین که سایه تی دیاری ټو ولاته ی خستوټه بن چافکن، به تاییه تی ټو ټه ندازیارانه ی له ناو پټکه کانی گه یاندن و نوخبه ی سیاسیدا کارده کن. گروه ټیرانیه کان دامه زراوه سیاسیه کانی کوردستانی ټیراقیشیان له م

هه‌لەمه‌ته بێبهری نه‌کردوه، به‌به‌رده‌وام له‌شکرێک له‌ سیخوپی مرۆیی و سایبیری چاودێری دۆخی ئه‌و ناوچه‌یه‌ ده‌که‌ن.^۱

گوێه‌ه‌خستن

سیخوپی‌کردن له‌پێگای ئامێری زیره‌ک و گوێه‌ه‌خستن بریتییه‌ له‌ چاودێری خستنه‌سه‌ر ته‌له‌فۆن و ئینته‌رنێت له‌کاتی به‌کارهێنانیدا له‌لایه‌ن لایه‌نی سێیه‌مه‌وه، به‌زۆری له‌پێگای ده‌زگا هه‌والگرییه‌کان و به‌شیوه‌یه‌کی نه‌هێنی. گوێه‌ه‌خستنی یاسایی به‌شیوه‌یه‌کی چڕ له‌لایه‌ن ژماره‌یه‌کی زۆر وڵاته‌وه‌ کۆنتڕۆڵ کراوه، ئامانج له‌م کاره‌شدا ئه‌وه‌یه‌ نه‌هێنی که‌سه‌کان بپاریزێت، ئه‌مه‌ له‌ هه‌موو ئه‌و وڵاته‌وه‌دا ئه‌نجام ده‌درێت که‌ له‌په‌ڕوی دیموکراسیی‌وه‌ پێشکه‌وتوون و پاراستنی نه‌هێنی هاوڵاتیانیان له‌کاره‌ هه‌ره‌ له‌پێشینه‌کانیه‌تی. به‌زۆری گوێه‌ه‌خستن بۆ ته‌له‌فۆن ده‌بێت له‌لایه‌ن دادگاوه‌ رێگای پێددرێت، وه‌ به‌شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی ئه‌و کاته‌ ئه‌نجام ده‌درێت که‌ به‌لگه‌ی بخرینه‌ به‌رده‌م دادگا که‌ کارێکی ئه‌سته‌مه‌ به‌بێ گوێه‌ه‌خستن بۆ ته‌له‌فۆنی تاوانباران بتوانرێت چالاکیه‌که‌ ئه‌نجام بدرێت.^۲ هه‌روه‌ک ئاماژه‌ی پێکرا، به‌شیوه‌یه‌کی ئاسایی به‌بێ وه‌رگرته‌ی ره‌زامه‌ندی دادگا گوێه‌ه‌خستن بۆه‌ر ته‌له‌فۆنی‌ک وه‌ک سه‌رپێچیکردنی یاسا داده‌نرێت.

له‌ ئه‌مریکادا، له‌ژێر یاسای چاودێری هه‌والگری بیانی ده‌زگا هه‌والگرییه‌کان ده‌توانن ره‌زامه‌ندی له‌ دادگای هه‌والگری بیانی ئه‌مریکی وه‌ریگیرن، ئه‌م دادگایه‌ سه‌رجه‌م کاره‌کانی به‌ نه‌هێنی ئه‌نجامده‌دات.^۳ هه‌رچه‌نده‌ له‌ ماده‌ی چواری ده‌ستووری ئه‌و وڵاته‌ مافی پاراستنی نه‌هێنیه‌ که‌سیه‌یه‌کان پاریزراوه، که‌ ئه‌گه‌ر که‌سیه‌کی له‌و چۆره‌

^۱ Anderson, C. and Sadjadpour, K. (۲۰۱۶). Iran's cyber threat: espionage, sabotage, and revenge.

^۲ How Stuff Works: (<http://www.howstuffworks.com/wiretapping.htm>) A guide on wiretapping, how it works and links to other resources.

^۳ Stevens, Gina; Doyle, Charles (October ۹, ۲۰۱۲). Privacy: An Abbreviated Outline of Federal Statutes Governing Wiretapping and Electronic Eavesdropping (<https://fas.org/srg/crs/intel/۹۸-۳۲۷.pdf>) (PDF). Washington, DC: Congressional Research Service. Retrieved ۲۹ January ۲۰۱۸.

هه‌بوو ده‌بیټ سه‌ره‌تا ره‌زانه‌ندی دادگا به‌ده‌ست به‌یتریت، به‌لام به‌هۆی فراوانی ده‌سه‌لاتی نه‌مریکا له‌جیهان و پیشکه‌وتنی خیرای نه‌و ولاته‌وه نه‌م یابه‌ته تانیستاشی له‌گه‌لدا بیټ مشتومری نۆدی له‌سه‌ره. له‌به‌شیک و یلایه‌ته‌کانی نه‌مریکا‌دا گوێه‌لخستن نه‌نیا پتویستی به‌یه‌ک لایه‌ن هه‌یه‌ بۆ نه‌وه‌ی کاره‌که نه‌نجام بدریت نه‌مه‌ش واده‌کات مشتومرێکی نۆد له‌سه‌ر پیشیلکردنی ماده‌ی چواری ده‌ستور دروست ببیټ.

مۆبایل یه‌کێکه له‌و نامێرانه‌ی که به‌شێوه‌یه‌کی فراوان موعه‌په‌زه بۆ سیخوپێکردن له‌سه‌ری و که‌وتنه‌داوی ده‌زگا هه‌والگریه‌کان. رۆژ له‌داوی رۆژ، ساڵ له‌داوی ساڵ مۆبیلی بال‌تری ده‌زگای مۆبایلی زیره‌ک ده‌که‌وتنه‌ بازاره‌وه، بێن خه‌به‌ر له‌وه‌ی به‌کاره‌ینه‌ران له‌هه‌ر ئانوساتی‌دا بیټ ده‌که‌ونه‌ژێر چاودێری ته‌واوی نه‌و ده‌زگایانه‌ی له‌بوری هه‌والگری کارده‌که‌ن. به‌م دوا‌ییانه‌ مۆبایلی نوێی نه‌وه‌ی سیټیم (3G)، (LTE)، (WiMAX) و نه‌وه‌ی چواره‌م (4G) به‌بازار ناسی‌نران که ده‌توانریت هه‌موویان له‌ریگای ئینتەرنێته‌وه وابه‌سته‌ی یه‌کتر بکێژن. هه‌ره‌شه‌ی سه‌ره‌کی بۆ مۆبایل بریتییه له‌کۆکردنه‌وه‌ی داتای گه‌یاندن. ¹ نه‌م داتایانه‌ ته‌نیا زانیاری ده‌ریاره‌ی کات، ماوه‌ی قسه‌کردن، و وه‌رگری ته‌له‌فۆنه‌که به‌ده‌سته‌وه نادات، به‌لکو نه‌و شوێنه‌ش دیاری ده‌کات که ته‌له‌فۆنه‌که‌ی لێوه ده‌کویت که ده‌بیټه مه‌ترسی بۆسه‌ر نه‌پنی که‌سی هه‌ردووکیان. نه‌م داتایانه هه‌ر هه‌موویان له‌داتا بانقێ‌دا خه‌زن ده‌بن و له‌کاتی پتویستدا ده‌زگا هه‌والگریه‌کان هه‌موو زانیاریه‌کان به‌ناسانی ² به‌بێ هیچ سانسۆرێک به‌کاری ده‌هێنن. هه‌ریۆیه، به‌کاره‌یتانی مۆبایل، به‌تایبه‌تی بۆ سیخوپه‌کان، کارێکی گه‌مژانه‌یه و هه‌رزوو ده‌که‌ونه‌ژێر چاودێری ده‌زگا هه‌والگریه‌کان. هه‌ریۆیه، واباشتره میتۆدی تری سیخوپێ به‌کاره‌یه‌تریت له‌نه‌نجامدانی

¹ Kelly, John; Kepple, Kevin; Mosemak, Jerry; Loehrke, Janet; Dionise, Jeff. "Cellphone data spying: It's not just the NSA" (<https://www.usatoday.com/story/news/nation/2013/12/08/cellphone-data-spying-nsa-police/3902809/>). USA Today. Retrieved 22 July 2014.

نړۍ ته کانونان چوڼکه هاوالاتی ناسایی له ژور چاودنیری نه واندایه ۱۱ جای بگانه سیخوړنک که هره په شهی بوسر ناساییشی نیشتمانی ولاتیک.

دډهه والگری

مه زنترن دوژمنی دډهه والگریه کی سرکه وتوویوونی سیخوړ نییه، به لکو ټیگه یشتنی مه له یه دهریاره ی دډهه والگری^۱.

دډهه والگری بریتیه له پاراستنی ناساییش ولاتیک. به مهش، چالاکیه کانی زیاتر جهخت ده کاته سر نه و ه ولانه ی دوژمنان ده یگر نه بهر له هم بهر ټیکدانی ناساییشی ولاتیک کی دیاریکراو له پڼگای دزینی زانیاری، ه لڅه له تاندنی کارمندان ی ده زگای ه والگری، سیخوړیکردن، ټیکدان و کرده ی نهی. یان، هه روهک له پیناسه یه کی تر دا هاتووه، "به شتیه کی گشتی، وه زیغه ی ده زگای دډهه والگری ناو ه خو بریتیه له پاراستنی حکومتی یاسایی ولاتیک له دژ ی هر هیرشیکی شاروه." پیناسه گلی زیاتریش یو نه م چه مکه فراوانه ی دډهه والگری کراون، دیارترینیان نه و پیناسه یه کی که نه برام شه لسکی و گاری شمیت له په رتوکه که یاندا به ناوی "جهنگی بیده نگ" دا که دهنوسن، "بریتیه له کوکراوه و شیکراوه، وه چالاکی نه جامدراو، یو پاراستنی نه ته وه یک له هم بهر کرده ی ده زگا ه والگریه کانی دوژمندا. له ژور روشنایی نه م پیناسه یه دا، مه ودای دډهه والگری وهک خودی ه والگری فراوانه، له بهر نه وه ی ه موو شتوازه کانی چالاکیه ه والگریه کانی دوژمن ده بیت بهرگریان له هم بهر دابرنی و بهر په رچ بدرینه وه. له سیاقیک کی ته سکت ریشدا، دډهه والگری بریتیه له پڼگرتن له دوژمن له به ده سته ټناتی زانیاریه لیک که که لکی پڼ بگه ی نه یت. نیه سهرتا له بیرکو کی دډهه والگری ده کو لینه وه."

ده ترانین گفتوگو که مان به جیاوازیکردن له نیتوان ریوشوینی پاسیف و چالاک ده ست پییکه یڼ. گرنگتری هه ناو ه کانی پاسیف، هه ولده دات ریخ له دوژمن بگریت یو

^۱ Kenneth A. Krantz, "Counterintelligence Support to Joint Operations," *Defense Intelligence Journal*, Vol. ۱ No. ۱, spring ۱۹۹۵, pg. ۲۲.

ههستیاریت، زیاتر به وریایه وه دهپاریتیزیت وه کهسی که متر که متحانه پیکراون دهتوانن دهستیان پئ بگات. له ژیزر سایه ئه م سیستمی ئیستادا، ئاستی سه ره تایی پۆلینکردن بریتیین له نهئینی (تهنیا ریگه پیدراو بۆ کهسانی متحانه پیکراو)، نهئینی، وه نۆر نهئینی، که به م پتییه خواره وه له پوی ئاستی زیانگه یاندن به ئاساییشی نیشتیمانی دیاریکراون:

- نۆر نهئینی: "زیانی کوشنده"
- نهئینی: "زیانی جدی"
- نهئینی ریگه پیدراو بۆ هه ندی کهسی تایبته "زیان ده که به نیت"

سه ره پای ئه مه، ژماره یه کی نۆر وشیارکه ره وهی تریش به کاردین بۆ قه دهغه کردنی دهست که یشتن به زانیاری زیاتر. سه بهرته به پرسه هه والگرییه کان، ئه و پرسانه ی تایبته ن به زانیاری ده رباره ی تهکنیکه کانی کوکرنه وهی زانیاری هه والگری تهکنیکی: ئه م یاسا و ریسیانه له لایه ن به پتیه بهری هه والگری ناوه ندیه وه ده سه پیتزین (DCI) به سهر ته نانه ت خودی کارمه ندانی شهیدا، ■ جای بگاته نه یاریک، ئه م کاره له ژیزر یاسای سالی ۱۹۴۷ی ئاساییشی نیشتیمانی ئه نجام ده دریت، بۆ "پاراستنی سه رچاوه ی هه والگری و میتوده کان له بلالونه بوونه وهی ریگاپینه دراو." بیگومان، له وساره تانیستا چه ندین به لگه نامه ی نهئینی گرنگ بلالو بوونه ته وه بۆ ناو ده ره وهی کۆمه لگای هه والگری که ئه وان پشیا ن وابوو له ریزی زانیاری هه ستیاردایه بوون. هه ربۆیه، به شیوه یه کی خو لئی هه ولئ نۆر ته رخا ن ده کریت بۆ به سیستمه مکردن و ته سککردنه وهی ئه م پرۆسه یه؛ دوا یین یاسایی سه رو کایه تی، هه ر بۆ نموونه، باس له وه ده کات که ژماره ی ئه و که سانه ی دهستیان به پرۆگرامی تایبته ده کات ده بیت "تا ئه وه پهی که مترین" که س بیت. وهک دیاره ئه مه هه ول و تیکوشانیکی نا کو تاییه، وه ئه و وریاکردنه وه یه ک له دوا ی یه کانه نه بۆ ته هۆی دروستکردنی پۆلینیکی نو ئی که به ته واوی دزه کردنی زانیاری له ئاستی هه ستیاردایه نه هیلت.

هه‌روه‌ک له سه‌ره‌وه‌دا تێبینی کړا، تا زانیارییه‌که هه‌ستی‌تر بێت (له پړووی ناستی پۆلێن‌کړنه‌وه)، ژماره‌یه‌کی که‌متری خه‌لک بۆیان هه‌یه له‌باره‌یه‌وه بزانن. به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ته‌نیا مۆل‌ته‌ی تاییه‌ت بۆ هه‌ندێ که‌س به‌س نییه بۆ پاراستنی زانیارییه‌کان. نه‌و که‌سانه‌ی که به‌نوا‌ی ده‌ست که‌یشتن به زانیارییه‌کاندا ده‌گه‌ژن له‌ناو ده‌زگایه‌کدا ده‌بێت ئاگادار بکړنه‌وه له‌و زانیاریانه بۆ نه‌وه‌ی به به‌رپرسیاریه‌تی له‌رمی خۆیان هه‌لسن. ئه‌م سیسته‌مه کۆنترۆل‌کړاوه‌ی زانیاری نۆر که‌متر له‌رمیه به‌ه‌راورد له‌گه‌ل نه‌و که‌سانه‌ی متمانه‌که‌یان پێدراوه؛ به‌گه‌شتی، هه‌رکه‌سیک کۆنترۆلی زانیاری نه‌پتی بکات به‌رپرسه بۆ لیکۆلینه‌وه له‌و که‌سانه‌ی که داوا‌ی نه‌و زانیاریه ده‌کات به‌رله‌وه‌ی زانیارییه‌که‌ی پێدات.

پرسیکی تری نۆر گرنگ هه‌یه که ده‌بێت وه‌لام بدرێته‌وه، نه‌وه‌یش نه‌وه‌یه ئایا ښتیک نه‌پتی بێت؟ وه‌لامی سه‌ره‌تایی بۆ پرسیاری نه‌وه‌ی چ شتیک نه‌پتی بێت، له‌ چوارچۆیه‌ی هه‌والگری حکومه‌تی نه‌مریکا‌دا، بۆ نه‌وه ده‌گه‌رێته‌وه که ئایا پێناسه‌ی ناسته‌کانی نه‌پتی چین. په‌نگه ئه‌مه له پړووی پره‌نسیپه‌وه ناستایی بێت، هه‌رچه‌نده چه‌مکی سه‌ره‌کی "زیانگه‌یاندن"، "زیانی جدی"، وه "زیانی کوشنده" ناپوونن، له‌ خودی خۆیاندا وه له‌ جێبه‌جێکړدنیا‌ن له‌ ناستاییشی نیشتیمانیدا.

با نه‌و راستیه وه‌ک نمونه له‌به‌رچاوبگرین که ولاته دیموکراتیه‌یه‌کان به‌شێوه‌یه‌کی ناستایی پری نه‌و بودجه‌یه‌ی که ته‌رخنده‌کړیت بۆ به‌رگریی سالانه بلۆده‌که‌نه‌وه. هه‌رچه‌نده به نه‌پتی هێشتنه‌وه‌ی بودجه‌ی به‌رگریی ولاتیکی دیموکراتی جیگای پرسیار نییه، حکومه‌ته نادیموکراته‌کانیش هه‌مان کار نه‌نجام ده‌دن. بۆ نمونه، حکومه‌تی سوئیه‌تی جاران تا سالێ ۱۹۸۹ پری پاره‌ی ته‌رخانکړا بۆ به‌رگریی وه‌ک نه‌پتی ده‌ولت سه‌یر ده‌کرد؛ بێگومان ئه‌مه بۆ حکومه‌ته‌کانی چین و کۆریای باکوور تانیستاش هه‌ر راسته، واته به‌هیچ شێوه‌یه‌ک پری ته‌رخانکړا بۆ ئه‌م مه‌به‌سته بلۆناکه‌نه‌وه. هه‌والگری نه‌مریکا هه‌لساوه به ته‌رخانکړنی چه‌ندین سه‌رچاوه بۆ به‌یاردان له‌سه‌ر قه‌باره‌ی نه‌و بودجه‌ی نه‌پتی به‌رگریی؛ نه‌گه‌ر زانیاریه‌که به پێخۆشکه‌ر دانه‌نرا بۆ حکومه‌تی نه‌مریکا، سه‌رچاوه هه‌والگریه‌یه‌کان نه‌وا ده‌کرا به‌سه‌ر

ئەركەكانى تریشدا جێبەجێ بكن. بە هەمانشیوە، ئەگەر ئەمەریكا بودجەى بەرگری خۆى ئاشكرا نەكردبواى، دەزگا هەوالگرییەكانى ترى دوژمن لە هەببەت و گەورەیی توانا سەربازییەكانى ئەمەریكایان كەم دەكردەوێ. رەخنەییەكى زۆر لە حكومەتى ئەمەریكا دەگیرێت لە سەرئەوێ كە بڕێكى زۆرى زانیاری بە نەینى و ئاستىكى زۆر بالا دەهێڵێتەوێ. ئەم رەخنەییە نەك تەنیا لە گۆمیتەى كۆنگرەسى و رەخنەگرە ناحكومیەكانى دەزگاكانى هەوالگریی یان ئیدارەى تاییبەتەكانەوێ دەگیرێت بەلكو تەنانت لەناو خودى دەزگاكەشدا ئەم رەخنەییە هەیە. بە جۆرێك لە جۆرەكان، هەروەك پێشتر باسكرا، نەینىگەری تاییبەتمەندیەكى سەروشتى هەر حكومەتێكە. بەلەبەرچاوترى گەورەیی و كراوێى سیستەمى سیاسى ئەمەریكا، ئەم مومارەسەى زیاتر لەناو خودى ئەمەریكادا رەخنەى لێدەگیرێت وەك لە هەر شوێنێكى ترى جیهان. لەم سالانەى نواییدا، هەمان پرس لە ولاتانى تریشدا سەرى هەلدا، بەتاییبەت لە بەریتانیا، كە تیایدا ئەو یاسایەى بلۆكرەنەوێ زانیاری حكومەت بەپێوەدەبات زۆر توندتر لە هێ ئەمەریكا.^۱

جگە لە زیانگەیاندى سەرەكی- نكۆلكردنى ناپۆیستى زانیاری بۆ پای گشتى، كەمكردنەوێ تواناكانى بۆ تێگەشتن وە گفتوگۆكردنى پرسى سیاسى ئاسایشى نیشتمانی- زیادلەپۆیست نەینىكردن زىانى كەمكردنەوێ متمانەى سیستەمى نەینى هەیە، ئەمەش پەلەدەكێشێت بۆ گۆتەدان بە یاساكان، ناوشیاری، وە "دەكردن"ى زانیاریەكان. ئەگەر ژمارەییەكى زۆرى زانیاری بێ زىان بوون بە نەینى، رێگرتنەكان لە هەمبەر بلۆكرەنەوێ رێگاپێنەدرای زانیاری نەینى لاواز دەبێت.

ئەو پرسەى كە ئایا ئەم زیادلەپۆیست بە نەیندانانە لە حكومەتى ئەمەریكا هەیە یان نا، پرسىاریكە وەلامەكە سەختە. لەكاتێكدا هەر سیستەمێك كە مامەلە لەگەڵ ملیۆنان بەلگەنامە دەكات لە هەر سالێكدا دەكرێت هەندێ جار بەرەو هەلدێرش بپوات. رەخنەییەكى باوى ئەو كەسانەى برۆایان وایە زیادلەپۆیست نەینى نابێت

^۱ Rosamund Thomas, *Espionage and Secrecy: The Official Secrets Acts ۱۹۱۱-۱۹۸۹ of the United Kingdom* (New York: Routledge, ۱۹۹۱).

هه‌بێت بریتییە لەوێ کە پێیان وابە بەنەتینی دانانی ئەر بەلگەنامانە تەنیا بۆ ئەوێ بەرپرەکانی حکومەت بپارێزیت لە لۆمە و هەرسانیوونیان لەلایەن پای گشتی هاوڵاتیانەوە. بەواتایەکی تر، ئەم کەسانە دەڵێن کە بەنەتینکردن خزمەت بە دابۆشینی کەموکوژی بەرپرسان دەکات لە هەمبەر خەڵک بۆ ئەو کردەوانەیی ئەنجامیان داوە. لەکاتیئێکدا ئەمە هاندەرێکی پەسەندنەکراوە بۆ بەنەتینکردن، دۆخەکە زۆریەکی جار لەمە ئالۆزترە؛ ئاشکرابوونی عەیبوعاری بەرپرسان تەنیا مەسەلەیەکی ناوخرۆیی نییە، بەلکو خودی حکومەتیش پێی هەراسان دەبێت لە بەرامبەر هێزە دەرەکییەکاندا.

هەروەک باسکرا، نەتینگەریی هەندێ جار زیاتر بۆ هۆکاری دبلۆماسی بەکاربێت وەک لەوێ بۆ کاری تۆپەراسیۆنیی پێویست بێت. هەمان شت پاستە سەبارەت بە چالاکیەکانی سیاسەتی دەرەو بەشیۆیەکی گشتی. هەروەک لە کەسی چالاکی پەننادا هەیه، حکومەتەکان بەشیۆیەکی گشتی لەم سالانەی دواییدا مەیلیان زیاتر بۆ ئەو چۆرە کە زیاتر کراوە بن دەربارەیی چەندین سیاسەتی دەرەو وە کەمتر نیکەڕانی ورد و درشتی دبلۆماسین. حکومەتەکان ئێستا زیاتر لە پیشوو ددان بەوەدا دەنێن کە ئەوان خەریکی کاری سیخوویی و چالاکی هەوالگرییەکان بوون. بەم شیۆیەش، بواری کەمتر هەیه بۆ پۆزش هێنانەوێ هەراسانکردنی حکومیی. هەریۆیەش، هۆکاری دیبلۆماسی پوون هەیه بۆ ئەم چەندە. بۆ نموونە، لە سالی ۱۹۷۷دا پۆزنامەی واشنتۆن پترست پوونی کردەو کە مەلیک حوسینی ئوردن لە سی ئای ئەیه‌و هەواکاری دارایی وەرگرتوو، بانگەشەیک کە تەنیا زانیی بە ناوبراو دەرگەیاندا لە پووی سیاسییەوه.^۱ پاراستنی ئەم چۆرە پەیه‌وئەییە نەتینیە بۆ خودوگرێتن لە هەراسانکردن وە لاوازکردنی پێگەی سیاسیی سەرۆکی ولاتیکی دۆست هاندەرێکی شەرعییە بۆ نەتینگەریی هەرچەندە لەپووی تۆپەراسیۆنیشەو پێویست نییە.

¹ Bob Woodward, "CIA Paid Millions to Jordan's King Hussein," *Washington Post*, February ۱۸, ۱۹۷۷, A۱.

هرچنده زړدار دوتريت ته حكومه تكان به شتو په كې سروشتي زياتر مه بيليان له نهټنگه رڼي زياده پټويسته، به لام ده كريت نه وه له بهرچا و بگړين كه نايا ده كريت پټچوانه كشي له هه نديك بواړي تايپه تيدا دروست بيت. ده كريت نه مه له گه ل نه زانياريانه دا پرويدات كه له دهره وه حكومه تدا په رهيان پيدراوه كه تارپاده په كې زړ گرنگه بڼه ناساييشي نيشتماني بڼه نه وه و هك نهټيني و كونترول كراو له قه ل م بدرت. پروتيرين نمونه ي نه مه ش برتپيه له و زانياريانه په يوه نديان به نه كنه لوزاي چي كه نه تمپه وه هيه. نيمه پيشبيني نه و زانياريانه ده كين كه ناسانكاري بكن بڼه نه كړدني ناو هكي ده بيت به وريايه وه كونترول بگړين، به بن گويدانه نه وه نايا نه مه له دهره و يان ناو هوي حكومه توه سه رچاوه ي گرتوه.

له نه مريكادا، نه م پرسه له ياساي وزه ي نه تومي سالي ۱۹۵۴ به پووني باسي ليوه كراوه، كه داناي قه ده غي به م شتو په پتناسه كړدوه، "هر داتايك ده رباري؛ په كم، ديزاين، به ره مه پتنان، يان ناسانكاري چي كه نه تومي؛ دوهم، به ره مه پتناني ماده ي تايپه تي ناو هكي؛ يان، ستيه م، به كار هتاني ماده ي ناو هكي تايپه ت له به ره مه پتناني وزه دا." له ژور نه ياسايه دا، نه م جوړه زانيارiane نامانجي كونترول كړدن به بن گويدانه نه وه نايا له دهره و يان ناو هوي حكومه تدا په رهيان پيدراوه. (هروه ها هه مان ماده رنگا له بلاو بونه ووي زانيارiane نانېني ده كريت ده رباري ديزاين، وه پتوشونه ناساييشيه كان بڼي، بنكي جياچيا بڼه به ره مه پتنان يان سووډه رگرتن له ماده ناو هكيه كان.) له گه ل نه وه شدا، بړنكي به رچاوي زانيارiane ده رباري ماده ي ناو هكي وه چك بڼه پای گشتي له نه مريكادا خراوه ته پور له بهر نه مه جاريه جار نه و قوتايانه ي له به شي فزيلا ده خويتن ده بردرتنه كتبخانه ي نهټيني بڼه ده سته ووتني سه رچاوه ي پټويست له م بواړه دا، وه دروست كړدني سه ر تاكاني بومي ناو هكي.

زانيارiane تر كه ناكريت نهټيني بن، به لام ده كريت له ژور هه ندي دڅي تايپه تدا، به جوړنك له جوړه كان بپاريزين، له مانه پينكدين:

ئەنجامدارون دەريارەي زانستى شيفرە سازىي لە كەرتى تاييەتيدا، بىنگومان ئەمەش بەھۆي پىشكەوتنى بواري تەكنەلۇژياي كۆمپيوتەرەو ئەنجام دەدرا بۆ مەبەستى بازىرگانيى. لەكاتىكدا ئەمە سودى زۆرى ھەيە لە بۆچوونى ئاسايىشى نىشتىمانىيەو (بۆ نمونە، پەيوەندىيە شيفرەكراوكان دەكرىت بىنە ھۆي پوچەلكرىنەوھى ھەولەكان بۆ دزىنى زانبارى تەكنەلۇژى لەرنگاي ھاككرىنەو بۆناو ئىمەيلى كۆمپانیاكان يان سىستەمى پەيوەندى ترەو)، نىگەراني دروستكرىدوھ كە تىرۆرستان، گروپى تاوانبارى رىكخراو، ساختەكرىنى پارە، بتوانن دەستيان بەو شيفرانە بگات كە دەبنە ھۆي گىرۆدەكرىنى ھەولەكاني جىبەجىكرىنى ياسا لەم بواردە.^۱

---

^۱ Abram Shulsky and Garry Schmitt (۲۰۰۲), *Silent Warfare Understanding the world of intelligence*, third edition, Macmillan Press.

به‌شئی دووهم
سیکس (Sexspionage)

پیشه‌کی

ناشکرایه، ده‌زگا هه‌والگریه‌کان بۆ ده‌ستخستنی زانیاری، به‌ئامانجی پاراستنی به‌ره‌وه‌ندی و ئاساییشی نیشتمانی، هه‌موو کارێک ئه‌نجام ده‌ده‌ن بۆ‌ئوه‌ی بتوانن ولاته‌که‌یان بپاریزن. به‌م هۆیه‌شه‌وه، ته‌نانه‌ت به‌رله‌ چنگی جیهانی یه‌که‌م سیخو‌پیکردن به‌هۆی سیکسه‌وه‌ له‌لایه‌ن ژاپۆنییه‌که‌انه‌وه‌ ئه‌نجام دراوه. ئه‌مه‌ به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی میژووی ئه‌م پیشه‌یه‌ ده‌که‌رێته‌وه‌ بۆ زیاتر له‌ یه‌که‌ سه‌ده. به‌رله‌ ده‌ستپێکردنی چنگی جیهانی دووهم (له‌کاتی جه‌نگه‌که‌شه‌دا)، نازییه‌کان و سوفیه‌تییه‌کان ئه‌م ته‌کنیکه‌یان له‌دژی یه‌کتر په‌یره‌ کرد، که‌ ته‌نانه‌ت گه‌یشتنه‌ ئاستێک سوفیه‌ت توانی به‌رپه‌رچی هێرشێکی مه‌زنی نازییه‌کان له‌سالی ۱۹۴۲ به‌داته‌وه‌ به‌هۆی ئه‌و زانیاریانه‌ی ئافره‌تێک له‌ فه‌رمانده‌ سه‌ربازییه‌کان، به‌هۆی سه‌رجییکردن له‌گه‌لیدا، وه‌ریگرته‌بوو. ئه‌مه‌ پێمان ده‌لێت، گرنگ نییه‌ میتۆده‌کانی پاراستنی ولات چین، گرنگ ئه‌وه‌یه‌ به‌ چ شتیه‌یه‌ک ئه‌نجام ده‌درێن. کچ و ئافره‌تی جوان هه‌میشه‌ ده‌توانن رۆلی خۆیان بگێڕن له‌م چه‌نده‌دا، به‌تایبه‌تی له‌ ولاتانی جیهانی سییه‌مدا که‌ "سه‌ره‌فی سیکسی" تیاياندا بایه‌خێکی زۆری پێده‌درێت. سه‌ره‌پای پێشکه‌وتنی ته‌کنه‌لۆژیا، ئه‌م میتۆده‌ هێشتاش ده‌توانێت رۆلی بالای هه‌بێت له‌ فریودانی کارمه‌ندی هه‌والگری، سه‌ربازی، و سیاسه‌تمه‌دار و دارێژه‌رانی سیاسه‌تی ولاتێک. سه‌روشتی ئه‌م میتۆده‌ به‌شیاوێکه‌، ئه‌گه‌ر راهێنانی چپی له‌سه‌ر کراوێت، که‌سایه‌تی مروف به‌ته‌واوی ده‌سته‌مۆ ده‌کات و هه‌رچیه‌کی هه‌یه‌ بۆ فریوده‌ره‌ سیکسیه‌که‌ ده‌یدرکێت. رۆلی ئافره‌ت و کچانی جوان له‌لایه‌ک، پیاوه‌ قو‌ز و سه‌رنجراکێشه‌کانیش له‌لایه‌کی تر ده‌توانن کاریگه‌رییه‌کی ئه‌رتێیان له‌م بواره‌دا هه‌بێت. له‌ جیهانی کۆن و نویدا، به‌زۆری ئافره‌تان پێشه‌ی سه‌کرتیری به‌رپه‌رسه‌ بالاکانیان پێده‌درێت، هه‌ریۆیه‌ پیاویکی قو‌ز ده‌توانێت به‌ناسانی ئه‌و ئافره‌تانه‌ فریویدات، به‌تایبه‌تی ئه‌گه‌ر شوویان نه‌کردبێت، به‌م پێشه‌ هه‌رچی زانیاری گرنگه‌ له‌ نووسینگه‌ی ئه‌و به‌رپه‌رسه‌ بگوازێته‌وه‌ بۆ ده‌زگای هه‌والگری ولاته‌که‌ی. له‌سه‌رده‌می ستالیندا، ده‌زگای هه‌والگری یه‌کیته‌ی سوفیه‌ت ته‌نانه‌ت به‌شیکێ تاییه‌تی به‌م بواره‌ له‌ ده‌زگاکه‌یدا کرده‌وه‌ و بۆماوه‌ی دوو

سال راهیتانی پیکردن بۆنه‌وه‌ی به ئه‌وروپادا بلۆبینه‌وه زانیاری گرنګ بۆ ده‌زګاکه به‌په‌ننه‌وه، وه سه‌رکه‌وتنی به‌رچاوشی تۆمارکرد. هه‌ریۆیه، نابیت گرنګی ئه‌م میتۆده به‌تادیده بگيریت، و ده‌زګا دژه‌هه‌والګریه‌کانیش پۆیسته ئاګاداری ئه‌و فه‌رمانبه‌رانه‌یان بن که موعه‌په‌زن بۆ ئه‌م میتۆده چونکه هه‌رکه تێوه‌گلان، ئیتر میلیله‌تیک ده‌که‌وێته‌ژێر هه‌ر پاشه‌ی دوژمنانه‌وه نه‌وه‌ک ته‌نیا تاقه‌که‌سیک. له‌جیهانی هه‌والګریدا ئه‌م هونه‌ره‌ی سیخوپی به "ته‌له‌ی هه‌نگوینی" ناسراوه. خودی چه‌مکه‌که ده‌لاله‌ته‌ له‌وه‌ی که ئه‌م کرده‌یه به‌رله ئه‌نجامدانی وه‌ک هه‌نگوین شیرین دیاره به‌لام خۆی له‌خۆیدا ته‌له‌یه‌که و هاتنه‌ده‌ره‌وه‌ی تاپادده‌یه‌کی زۆر ئه‌سته‌مه. هۆکاری هه‌ره‌سه‌ره‌کی وروژاندنی باسیکی ئاوا له به‌شیکی تایبه‌تدا بۆ گرنګی ئه‌م ته‌کنیکه ده‌گه‌پێته‌وه. ده‌کریت کوردستانیش، وه‌ک نیشتمانی دایک، تووشی ئه‌م جۆره پیلانګێڕیه هه‌والګریه بیه‌ته‌وه به‌تایبه‌تی له‌لایه‌ن ولاتی ئێرانه‌وه که هه‌موو کارێک ده‌کات بۆ لاوازکردنی هه‌ژموونی هه‌ریمی کوردستان. به‌و هیوایه‌ی ئه‌م به‌شه بیه‌ته به‌رچاوپوونیه‌ک که ئیمه‌ی کورد، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌په‌وی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه کۆمه‌لګایه‌کی پارێزکارین، نه‌که‌وینه‌نیۆ ئه‌م تۆره‌ پڕ له‌ کێشه‌یه‌ی هه‌والګریدا که ره‌نگه‌ داهاووی ولاتی پێوه‌به‌ند بیت.

له‌م به‌شه‌دا، سه‌ره‌تا به‌ تیروته‌سه‌لی باسی "ته‌له‌ی هه‌نگوینی" ده‌کین و پاشان دێینه سه‌ر مێژووی سه‌ره‌له‌دانی سیخوپی سیکسی له‌ جیهانی هه‌والګریدا. جگه له‌مه‌ش، باسیکی ورد ته‌رخانه‌کراوه بۆ به‌کاره‌یتانی سیکس وه‌ک میتۆدێکی سیخوپی. وه‌ له‌کۆتاییشدا، بنچ و بناوانی جهنگی سیخوپی سیکسی نیوان نازی و سوڤیه‌تییه‌کان باسکراوه که ئه‌مه‌ی دوایان سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هیتا.

ته‌ل‌ی هه‌نگوینی

ته‌ل‌ی هه‌نگوینی له پێتاسه‌یه‌کی کورتدا بریتیه له "ته‌کنیکی هه‌ل‌خه‌تاندنی دوژمن له‌پێگه‌ی ته‌ل‌یه‌کی سێکسییه‌وه که تاییدا ئامانجه‌که رووبه‌پووی به‌لگه‌ی وێنه‌ی ده‌کرێته‌وه، ئه‌مه‌ش هۆکاره‌ بۆ هه‌ر په‌شه‌کردن له‌ پێشه و نێون‌پاندنی که‌سی ئامانج." به‌رله‌ جهنگی جیهانیی یه‌که‌م، ئه‌م کاره‌ی فریودان یه‌که‌مجار له‌لایه‌ن نه‌لمان‌کانه‌وه به‌دامه‌زراوه‌یی کرا، که تاییدا هه‌ر په‌شه‌ له‌و که‌سانه‌ ده‌کرا داوی ئه‌وه‌ی له‌پێگه‌ی چه‌ند له‌شفرۆشێکه‌وه کاری سێکسیان له‌گه‌ڵدا ده‌کرا و به‌به‌لگه‌ی وێنه‌یه‌وه داوی درک‌اندنی زانیاری هه‌والگریان له‌و که‌سانه‌ ده‌کرد که ده‌که‌وته‌ نێو ئه‌م تێرپه‌وه‌.

له‌ماوه‌ی جهنگی سارددا، سۆڤیه‌تیه‌کان سوویدیکی زۆریان له‌ هونه‌ری سیخوپی ته‌ل‌ی هه‌نگوینی وه‌رگرت بۆ به‌هێزکردنی زیاتری ده‌زگا هه‌والگرییه‌کانی له‌کاتی نه‌جامدانی تۆپه‌راسپۆنه‌کانی‌اندا، چا‌ چ له‌پێگه‌ی هاو‌په‌هه‌زییه‌وه‌ بوایه، وه‌ک جۆن فاسال، یان به‌هۆی هه‌وه‌سبازی ئافره‌تانه‌وه‌ بوایه، وه‌ک سێر جیۆفری هاریسن، بالیۆزی به‌ریتانیا له‌ مۆسکو، و ئیدوارد ئیلبیس سمیس له‌ سی ئای ئه‌ی. له‌کاتی‌که‌دا فاسال هه‌ر په‌شه‌ی لێکرا بۆ ئه‌وه‌ی فشار بکات و به‌رده‌وام بێت له‌سه‌ر به‌خشینی زانیاری نه‌یتی بۆ به‌رزه‌وه‌ندی ده‌زگای هه‌والگری سۆڤیه‌ت تا ده‌ستگیرکردنی له‌سالی ۱۹۸۱، بالیۆزی به‌ریتانیا له‌ روسیا په‌یوه‌ندییه‌ سێکسییه‌که‌ی له‌گه‌ڵ خه‌مه‌تکارێکه‌دا به‌ سه‌رووی خۆی راگه‌یاند له‌سالی ۱۹۶۸ و به‌م هۆیه‌شه‌وه‌ کێشراوه‌ و لاته‌که‌ی. له‌ نمونه‌یه‌کی تردا، پێشه‌ی سیاسی ئه‌ندامێکی په‌رله‌مانی له‌سه‌ر لیستی پارته‌ی پارێزکاران به‌ناوی ئه‌نتۆنی کۆنتی تووشی دا‌پمان بوو کاتی‌که‌ چه‌ندین وێنه‌ی ناو‌براو به‌رله‌ پڕۆسه‌ی هاوسه‌رگیری بلۆکرانه‌وه‌، کاتی‌که‌ ناو‌براو له‌ هۆتێلێکه‌دا وێنه‌ی لێکرا له‌وکاته‌ی خه‌ریکی گروپه‌وه‌ی سۆز و دلداریی و له‌گه‌ڵ وه‌رگیرێکی سه‌رنج‌پاکێش له‌ مۆسکو. به‌هه‌مانشێوه‌، چه‌ندین هه‌ول به‌گه‌پ‌خزان بۆ خه‌سته‌داوی ئه‌ندامانی مارینزی ئه‌مریکی له‌وکاته‌ی له‌ ئه‌رکی پاسه‌وانیدا بوون له‌ بالیۆزخانه‌ی ئه‌مریکا له‌ مۆسکو، وه‌ یه‌کیکیان به‌ناوی کله‌یتن لۆنتری که‌وته‌ نێو داوه‌که‌وه‌ و له‌ ئابی ۱۹۸۷ به‌تۆمه‌تی ئاشکراکردنی زانیاری بۆ کچێکی شه‌نگی ده‌زگای هه‌والگری سۆڤیه‌ت خرابه‌

بهنديخانهوه. له چهند نمونه يهكی تردا، چۆن ستونهاوس له ساڵی ۱۹۸۷ بووه قوربانی ته له ی سیخوپی هاوپهگه زیارزی، مۆردیخای قانونو له لایهن ئافره تیتکی جوانی نه مریکيهوه قاييلکرا بۆنه وهی له لهنده نه وه به رهو ئیتالیا پروا، که هه رله ویتشدا رفیترا.

ته له ی ههنگوینی تهکنیکیک بوو که تاییهت به دهزگا هه والگریه کانی بلۆکی رۆژناوا، وه تۆلنگ لایلین یه که م کهس بوو به هاوکاریکردنی تیمیکى هاوبه شی دهزگای هه والگری نهیتی (MI^۶) و (MI^۵) کاتیک ناویراو تووشی سه رسوپمانی کرا کاتیک سکرته ره که ی به مۆی سه رنجراکتشی سیکیسیه وه چوه ژیریاری هاوه سبازییه وه.

مژووێ ته له ی ههنگوینی

دهزگای هه والگری نهیتی به ریتانیا به م دواییانه تووشی نیگه رانیه کی زۆر بووه له باره ی گرفتى سیخوپی سیکیسی. له به لگه نامه يه کی چوارده لاپه رپیدا که له ساڵی ۲۰۰۹ به سه ر سه دان بانق، کار، دامه زراوه ی ئابوورییدا له ژیر ناوینشانی "هه ره شه ی سیخوپی چینی" دا بلۆکرده وه، دهزگای ئاسایشی به ریتانی چه ندين هه ولئى هه ره شه ئامیزی چینییه کانی بلۆکرده وه بۆ سه ر که سانی خاوه ن کار به مۆی په یوه ندى سیکیسیه وه له گه ل کچانی شوخ و شهنگی سه ربه دهزگای هه والگری چینی. به لگه نامه که، هه روه ک رۆژنامه ی تایمزی لهنده نی ئامازه ی پیکرده وه، به شتیه يه کی تاییه تی وشیارى نه وه ده دات که دهزگا هه والگریه کانی ولاتی چین هه ولده دن په ره به "په یوه ندى درێژخایه ن" بدن بۆنه وه ی هاو لاتیانی به ناویانگی نه و ولاته له پتی هه وه سبازییه وه هه لئه ته تینن و له کۆتاییشدا بۆ به رژه وه ندى ولاته که یان به کاریان به یینن.

راپۆرته که ی نه م دواییانه ی دهزگای هه والگری به ریتانیا له م پ هونه ری سیخوپی چینییه کان شتیکی نو، نییه له مژووێ ره شی سیخوپی و سیکسدا. بۆماوه ی چهند سه د ساڵیکه دهزگا سیخوپه کان سیخوپه کانیان به هه موو جۆریک مه شق ده دن بۆنه وه ی نه م هونه ره به کاریه یینن بۆ به ده سته یینانی زانیاری نه ییتی.

له وشه سازنی هه والگريدا بهم جوړه هونه ده وترتیت "ته له ی ههنگوینی." ده بیت ناماز به به بکرت که مه به سته که لیږده هه نه وه نییه پیاوان بکه ونه نیو نه ته له یوه به لکو به شتیه یه کی یه کسان نافره تانیس ده که ونه ته له ی کوپانی قوز و شنگ. سیخوړه کان سینکس وهک هونه ری کړکړده وهی زانیاری به کارده میتن. به شتیه یه کی سهره کی، زیره کی، مه شق، کاراکتهر، و نیشتمانه پروهی رولتیکی نه ونده بالا ناگپن له ریگرتن له وهی که سی نامانج نه که ویتته نیو ته له که وه. هه وهک له ژبانی ناسایی که سینکده، نازانوت که نایا که مروف ده که ویتته داوی دلداریه وه به نامانجیک لایه نی به رانه ر نه و کاره ی نه جامداوه، هه ریو به جیگای سهرسوپمان نییه که دلسوزترین کارمندی هه والگری بکه ویتته ناو داوی نه م جوړه هونه ری هه والگریه وه. له راستیدا، کاتیک ته له ی ههنگوینی نه لمانیای روزه لات له سالی ۱۹۹۷ دا ناشکرا بوو، نه و نافره ته ی که تیره گلابو وهی کرده وه بریا به وه بهینیت که فیلی لیکراوه، ته نانات نه و کاته شی که به لگه ی ناشکرای پت نیشاندرا. نافره ته که به باوه پوهه جهختی له سهر نه وه کرده وه که، "نا، نه مه راست نییه، نه و به پاستی منی خو شده ویست."

نه و ده زگایانه ی به پاستی ده یانه ویت به رپه رچی ته له ی ههنگوینی له داهاتودا بده نه وه، ده بیت سهره تا هه لسن به خوینده نه وهی میژووی نه م هوونه ره. بیگومان، ژماره یه کی ئیجگار نذر چپوکی فریودانی سینکسی، هاوسه رگیری ساخته، نامه ی دلداري فریوده ر، و ویرانبوونی ژبان هن که رولیان گپراوه له م هونه ره فریوده ره دا. له سالی ۱۹۸۶، مۆردیخای فهنونو، ته کنیککاری ئیسرایلی که له خانه ی دیمونا بق دروستکردنی بومی نه تومی کاری ده کرد، به روزه نامه به ریتانییه کانی راگه یاند که ئیسرایل خه ریکی په ره پیدانی چه کی ناووکیه. بانگه شه که ی به هیچ شتیه یه که له گال سیاسه تی فره می ئیسرایل بق چه کی ناووکي یه کی نه ده گرتوه، به لام ناویرا و چندین وینه ی وهک به لگه پیتشکه ش کرد.

ماوه ی گفتوگو له نیوان روزه نامه کان نذر تووند بوو، وه روزه نامه ی سنده ی تابعی نه دهنی له و ماوه یه دا ناچار بوو فهنونو له شویتنیکي نادیا ری لنده ن بشارتته وه

جەنگى زاتىبارى

لەۋكاتەى ھەوليانىدەدا چېپۆكەكەى پىشتىراستىكەنەۋە. بەلام ئەنۇنۇ لەۋ ماۋەيەدا ئارامى خۇى لەدەستدا. ئاۋىرلو بە سەرانى رۇژنامەكەى راگەياند كە ئو چارى بە كچىكى گەنج كەۋتوۋە كاتىك سەردانى شوۋىنە سەرنجراكىشەكانى لەندەنى كرىۋەۋە ۋ ھەردوۋىكىان پلانى ئەۋەياندانا بۇماۋەى يەك ھەفتە بۇ ژوانىكى دلدارىى رويكەنە شارى رۇماى ئىتالىا.

مۇردىخاى ئەنۇنۇ، زاناى ئەتۇمى ئىسرائىلى

رۇژنامەكە ھەستى بەۋە كىرد كە مافى ئەۋەى نىيە رى لە ئەنۇنۇ بىگىرت. ئەمە ھەلەيەكى نۇر مەزىن بوۋ: ھەرماۋەيەكى كەم دىۋى ئەۋەى لەگەل ھاۋىچ كچەكەى گەيشتە رۇما، ئەفسەرانى مۇساد لەبۇسەدا بوۋ، دەستگىريان كىرد، بەھىز رايانكىشايە نىۋە كەشتىيەك ۋ لە ئىتالىاۋە بەرەۋ ئىسرائىل بىردىانەۋە، ۋ ھەر لەۋىشدا بە تۆمەتى خىانەتى مەزىن لە ئىسرائىل تۆمەتباركرا. ئەنۇنۇ بۇماۋەى ھەژدە سال زىندانى كرا، يازدە سالىان لە زىندانى تاكەكەسى. ئەۋ لەسالى ۲۰۰۴ ئازادكرا، ۋە

ھېشتاش لەژىر قەيدويەندى تووتىدى ئيسرائىلدايە، كە بەھىچ شىۋەيەك ناتوانىت چاۋى بە كەسانى بىيانى بگەۋىت يان باس لە ئەزموونەكەي پكات. ولاتى بەرىتانىاش ھەرگىز پەپاۋىكى لىكۆلنەۋەي لەم بارەۋە نەكرەۋە، و بىدەنگى ھەلبارد.

ئەو ئافرەتەي تەلەي ھەنگۈينى ئەنجامداۋو پىرتىيى بوو لە ئەفسەرىكى مۇساد بەنارى شىزىل بىن تۇف، لەژىر ناۋى نەيتى "سىندى." ئەو لەشارى تۇرلاندق لەدايىك بېۋ، ۋە شۋى بە ئەفسەرىكى دەزگاي ئاسايشى ئيسرائىلى كىردىۋو. دۋى تۆپەراسىۋنەكە، ئاسنامەيەكى نوۋى پىدرا بۇ رىگاگرتن لە تۆلەسەندەۋە، و لەكۆتايدا ئيسرائىلى جەھىشت و روى كىردەۋە ئەمىركا. بەلام رۆلەي ناۋىراۋ لە پىرسى فەننودا پىرايەخ و گرنگ بوو. مۇساد نەيدەتۋانى پەيۋەندىيە دىلۇماسىيەكانى لەگەل بەرىتانيا تىكېدات بە رقادنى فەننۋ لەسەر خاكەكەي، بۆيە دەبۋايە بېرىتتە دەرەۋە.^۱

چەمكى سىخوپى سىكىسى

"سىخوپى سىكىسى" چەمكىكى بازارپىيە بۇ بەدەستەيتانى زانىارى ھەۋالگىرى، بەبەكارەيتانى جۆرىكى تايىتە مەتۋدى ئازانسىكى ھەۋالگىرى، كە تايادا ئەندامىك يان ھەۋالدىزىكى دەزگايەكى ھەۋالگىرى يان ئاسايش ھەۋلەدات زانىارى ھەۋالگىرى لە كەسىك بەدەستەيتىت بە دروستكردنى پەيۋەندىيەكى سۆزدارى يان پەيۋەندىيەكى سىكىسى لەگەل كەسىك كە ھەلگىرى چەند زانىارىيەكى دىارىكرۋى ھەۋالگىرىيە، ۋە لەھەمانكاتدا بىنادنانى مەمانە كە بىتتە ھۆى ئاشكرىكردنى، جا چ بە ئاگايى يان بىن ئاگايىانە، زانىارى ھەۋالگىرى كە سوۋدىان ھەيتت بۇ دەزگايەك يان ھەپەشەي ئەۋە پكات كە ئەگەر كەسە سىكىس لەگەل كراۋەكە زانىارىيە پىتۋىستەكە

¹ Knightley, Walt, Traub, & Lewis. (۲۰۱۸). The History of the Honey Trap. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/۲۰۱۰/۰۳/۱۲/the-history-of-the-honey-trap/>

نہ درکینیت تووشی تہنگوچہلہمہی مہزنی دہکن بہہوی ٹاشکرا کردنی
ٹاہووچوونہکی و خیانتی نیشتمانیی.^۱

"سیخوری سینکسی" وک میتوڈیکی ہوالگری ■ دہزگاکانی ٹاسایش

چیپوکی ہوالگری و دہزگاکانی ٹاسایش بہدلتیایہوہ دہکوتہ خانہی کونترین و
بابہتی ہرہ رومانسی لہ ہواری ٹاسایشدا. چہندین وتاری روتنامہفانی، رومان و
چیپوکی فیلمی ہوالدوڑی ہوالگری بہرہمیتراون کہ توانیویانہ نتہوہیک،
ولانتیک یان تہنانتہ ہموو جیہان بہہوی ٹہم کارہیانہوہ رزگاریکن. وہ نابیت
ٹہوش لہیاد بکین کہ ہر سینکسہ بوماوہی چہندین دہیہ لہ "بیردوڑی
پیلانگنپان" دا وک میتوڈیکی کرداری بۆ درژہدان بہ دہسلاتی چہند فرمانداریک
بہکاردہمیتراوت. ٹہم روتہ بہتابیہتی لہماوہی جہنگی ساریدا زیاتر پەرہی سہند
کہ تیایدا زلتیزہدکانی جیہان، مللانتی سیاسی، جہنگیکی راگہاندنیان بہریاکرد
بہہوی نیشاندانی چہندین چیپوکی دہریارہی ہوالدوڑی کاریگری، لہوانہ کارہکتری
جہیمس بۆند، ماکس ٹوتو ٹون ستیرلیتز، و چہندان پالہوانی تری شاشہی
تہلہفریونہکان بہلگی ٹہو ٹارگومیتنہن.

ہندیک لہم کارہکترانہ ہر لہژیانی کردہییہشدا وجودیان ہہوو و وک "سیمبولی
سینکس" یان "سیخوری سینکسی" مامہلہیان لہگہلدا دہکرت، ٹہمش بہہوی ٹہو
ہیزہ مہزنہیان کہ لہ ہواری بہکارہیتانی سینکس بۆ فریودانی کہسانی بالادہست بۆ
بہدہستہپنانی چہند زانیاریہیک ہہیانہوو. لہگرتترین ٹہو فیلمہ سینہمایہ
بہناویانگانہی "سیخوری سینکسی" دہکرت ناوی جہیمس بۆند لہسہرووی لیستدا
بہیت، کہ دہوتریت گرایہ خودی کہسایہتیہیک لہ واقعیدا لہگہل دہزگای ہوالگری
نہینی بہریتانی (MI۶) کاری کردوہ. لہ ٹافرہتانی بہناویانگی "سیخوری سینکسی"
دہکرت جوانی و جہمالی ماتا ہاری، سہماکری ٹہلمانی، وک نمونہ بہتینہوہ،

^۱ Mijalković, S., ۲۰۱۴. 'Sex-espionage' as ■ method of intelligence and security agencies. *Bezbednost, Beograd*, ۵۶(۱), pp. ۵-۲۲.

به لām له سالێ ١٩١٧ به تۆمهتی سیخوڕیکردن بۆ ئەلمانەکان به فەرمانی دهسه لاتدارانی
فهره نسیوه گولله باران کرا.

ماتا هاری

ئهم میتۆده میژوویهکی تۆر کۆنی ههیه له ههردوو بوارێ زانستی ههوالگری و دهزگا
ههوالگریهکان. لهکۆندا، دهزگا ههوالگریهکان بهشێکی تایبەت بوون له پێویستی
دهسه لاتدارانی دهوڵەت بۆ دروستکردن و جێبهجێکردنی سیاسەتی دهوڵەت و
پاراستنی بههاکانی نهتهوه و بهرژهوهندیهکانی.

له لایهکی ترهوه، دهزگایهکی ئاساییش ئازانسیکی ههوالگری ناوهخۆیه که له
بوارهکانی دۆزینهوه و رێگرتن لهو چالاکیانه کاردهکات که ههپهشەن بۆسه دهوڵەت
و سیستمی کۆمه لایهتی، له دژی ههردوو نه یاری ناوهخۆ که له یاسا لادهات و
نه یاری نێودهوڵەتی، ئهمه جگه لهوهی ههه ئهم میتۆده رۆلێکی کارا دهگێرێت له
به رهنگار بونهوهی چالاکیهکانی دهزگا ههوالگریهکان، به تایبهتی له پووی
دژه ههوالگری و سیخوڕه کانیان.

سەرەپای ئەمانەى لەسەرەوه باسکران، دەزگا هەوالگرییەکان چالاکانە کاردەکن بۆئەوێ رێ لەو هیژانە بگرن گە هەولەدەن سیستەمى ولاتیک، حکومەت، دەستور و سیستەمى کۆمەلایەتى سیاسى بشیوین. ئەم چۆرە چالاکیانە لە دەزگا هەوالگرییەکان نۆز بەریلۆن و تاکە بەشیک هەموو ئەم کارانە ئەنجام نادات، دەکرێت نۆزجار دەزگایەکی هەوالگری هەموو هەولێ خۆی بەگەپخات بۆئەوێ پرۆپاگەندە لە ولاتى نەیار پەرەپێدات، ئامانجى تاییەت برفیتیت، غافلکوزى بکات، کردەى نابەجێ ئەنجام بدات لەپووی سیخوپیهوه، ئەمەش تەنیا بۆئەوێ پشتیوانی گروپیکی تاییەتى ولاتیکى نەیار بکات بەئامانجى نیکدان و روخاندنى رژیمەکەى بەهۆى بەگەپخستنى کودەتایەکەوه. دەبێت ئەوەش بڵێین کە تەنانت کارى ئەو دەزگایانە دەگاتە ئاستیک کە هانى تێوهگلانى سوپای ولاتیک دەکەن یان لەپووی ئابورییهوه وێرانى دەکەن تەنیا بۆئەوێ بکەوێتە ژێر رکێفی خۆیان.

هەموو ئەو چالاکیانەى بەهۆى هەوالگری و دەزگاگانى ئاسایش ئەنجام دەدرێن، دەبێت لەسەر بنەمای چەند زانیارییهکی وەدەستەتوو لەرێگای کارى هەوالگرییهوه روگیرێن. یەکیک لە رێگاگانى یەدەستەتوانى هەوالگری بریتییه لە تەکنیکی فریودانى ئامانج لەرێگای بەدەست هێنانى متمانەوه و دروستکردنى پەيوەندییهکی سۆزداری لەنێوان کارمەندێکی هەوالگری و ئەو کەسە ئامانجەى کە زانیاری هەوالگری پێیە، ئەم تەکنیکەش بە "سیخوپى سیکسى" ناسراوه.^۱

سیخوپى سیکسى دەزگای هەوالگری سۆفیهت

یەکیک لە میتۆدە هەرە بەکارهاتووەکانى دەزگای هەوالگری سۆفیهت (KGB) لە کردەى سیخوپیدا ئەو میتۆدە یوو کە پێى دەوترێ "میتۆدی رۆمیۆ" کە تیایدا کوپ و پیاری قوژنى سۆفیهتى بە ناسنامەى ساختەوه دەنێدرانە رۆژئاوا بۆئەوێ سکرێتێرە نافەرەتەکان بەهۆى سیکسەوه لەخشتەبەرن و بەمەش دەستیان بەو زانیاریانە بگات

^۱ Mijalković, S. (۲۰۱۴). 'Sex-espionage' as a method of intelligence and security agencies. *Bezbednost, Beograd*, ۵۶(۱), ۵-۲۲.

كە كۆمۇنىستەكان دەيانبويست. ھەروەھا، دەزگاگە تەنبا بە بەكارھىتئانى پىارى قۆزەو ھەستە، بەلكى ئافىرەتانبىش لەم نۆۋەندەدا رۆلىكى بالايان گىپا. ئەم مىقۇدە ھەروەك پىشتەر ئامازەى پىكرا بە "تەلەى ھەنگوئىنى" ناسرابوو. پىرفادا ئامازە بەو دەكات كە "ئەو ھەككىتى سۆفەتى جاران بوو كە بەككىك لە دەزگا تايىبەتتە ھەرە پىشكەوتوۋەكانى جىھانى لەم روۋەو دامەزاند، كە ھەلسا بە مەشقىدەنى سىخوپى ئافىرەت بۆئەو لەپروۋى سىكسەو پىاۋانى رۆژئاۋاى بەھۆپەو لەخشتەبەرن. لەم دوايىنە پەرتووكىك لەچاپدرا دەربارەى سىخوپى سىكسى. ئافىرەتتىك بەناۋى فىترا چىپۆكەكى دەربارەى دەزگائى ھەۋالىگى سۆفەت (KGB) و چۆنەتى تەجىبىدەكنى كچى شۆخ و شەنگ گىپاۋەتەو، تايىدا ئەوان بەلئىنى ئەو بە كەكان دەدەن كە ئەوان بەھەموو جۆرە كىرەپەك كە بەمىشكەا بىت بۆ بەرۋەندى سۆفەت بەكاردەھىتن و لەبەرامبەرىشدا ئەو كچانە ھەرجىبەكەن لە دۇنيادا پىتويست بىت بۆيان ئامادە دەكەن، ئەگەر ئەوان قاىپىل بن و بىن بە ھەۋالدۆزى سىكسى. ئەوان بەھەموو شىۋەپەك مەشقىان پىدەدا: دەرھىتئانىان لە ژىنگەپەكى شەرمەنە يان باشتر بلىن داشۆرىنىان لە شىتىك بەناۋى شەرم، فىركىرەنىان بە بەكارھىتئانى تەكنىكى سىكسى، نىشانەدانى فىدىۋى پۆرنوگرافىك، ھەموو ئەو تەكنىكانەى پىتويست بوون لەم بواردەدا. تەنەتە كار گەشىتە ئەو راددەپەى كە تەكنىكى سىكسى لە ھۆلى مەشقىدەدان تاقىدەكراپەو ھەموو ئەو رەفتارانەش تۆمار دەكران بۆئەو شارەزائى تەواو لە جوۋلە و چۆنەتى ئەنجامدانى سەرجىئە ھەر پەككىك لەو ئەندامەنى دەزگاگە شىبىكىتەو ھە راددەى وشىارى ھەر پەككىكان پىپۆرئىت."

فىترا لەسەر گىترانەۋەكەى بەردەوام دەبىت و زىاتەر دەلئەت، "ئىمە پىمان وترا كە سەربازىين و چەكى دەستى ئىمەش تەنبا جەستە و لەشى ئىمەپە. كاتىك مەشكە كۆتائى پىھات، ئىمە بووین بە جۆرە ئافىرەتتىك كە لەپروۋى سىكسىپەرە نۆد پىشكەوتىن، ئىمە ئامادە بووین سەرجىئە لەگەل ھەر پىاۋىكدا بىكەن، بەبىن لەبەرچاۋگىرتنى تەمەن، جىئەدەر، رەنگى پىست، ھتە... بەرلە ئەنجامدانى ھەر

كرده يەكى سىڭىسى، ئىمە بە جۆزىك لىنھاتووى بووين كە دەبوايە سەرەتا بزائىن كەسى بە ئاماجگىراو چ جۆرە جوولە يەكى سىڭىسى دەوئىت، ئىنجا بە گۆرەي ئارەنزوى ئامانچەك رەفتارمان دەكرىد، كە لە كرده كە دەبووينەو ئىنجا دەستمان دەكرىد بە ھەرەشە كرىن لە ئامانچەكە كە ئەگەر ھاوكارى دەزگای ھەوالگىرى سۆفىيەت ئەكات، كارەكەي لەسەر ئاشكرا دەكرىت: بەمەش پىشە و ئابپووى ئامانچ دەكرەتە مەترسىيەو و ناچار دەبوو ملەكەچى داواكارىيەكانى (KGB) بىت.

سەرەپاى سەرەكەوتووى مېتودەكە، جارىبە جارىش ھالەتى لەناكاو ھاتۇتەپىش و شىكستى ھىناو، ھەرەكە لە كەپسى سەرۆكى ئەندەنووسيا ئەحمەد سوكارتۇدا روويدا. ئاوپراو بەرە ناسرابوو كە ئارەنزويەكى زۆرى بۆ سىڭىس ھەيە. دەزگای ھەوالگىرى سۆفىيەت (KGB) نەيدەويست ئەم دەرفەتە زۆرپىنە لەدەست بەدن. ھەربۆيە، دەزگاكە ھەلسا بە ئامادەكرىنى كۆمەلەك لە كچى جوانى رووسى لەكاتى گەشتەكەي بۆ شارى مۇسكۆ. ئەم كچانە لە گەشتەكەي ئەحمەد لەتتو فېزۇكەدا سەرنجى ئاوپراويان راكىشا، لەزۆر پىشەي خزمەتگوزارى تىتو فېزۇكە، بىنخەبەر لەوئى كە ھەموو ئەمانە لەلەين دەزگای سۆفىيەتو رىڭخرابوو. ئەحمەد كە وای بەباش زانى ئەم دەرفەتە لەدەست خۆى ئەدات، ھەربۆيە لەكاتى ھاتتەخوارەوئى لە فېزۇكەكە، ھەموويانى بانگەيتىشنى ئەو ھۆتيلە كرىد كە ئاوپراو لىتى دەمايەو. بەرلە گەيتىشنى وەفدەكەي سەرۆك، ھەوالگىرى سۆفىيەت ھەموو ئامادەكارىيان بۆ ئۆپەراسىيۇنەكە كرىدبوو، كامىزايەكەيان خىستبوو نىو ئاويتەي زۆرەكە. بەمەش، ھەموو ئەو دىمەنانەي تۆماركرىد كە ئەحمەد لەگەل ئەو ئافەرەتانەدا ئەنجامى دەدا. واپىندەچو ئۆپەراسىيۇنەكە بەتەوايى ئامانچەكەي پىكابت. بەرلەوئى ھەرەشە بىكات، دەزگای (KGB) زۆرۆزىكى بچووكى سىنەمايى ئامادەكرىد و جەنابى سەرۆكەيان بانگەيتىشنى بىيىنىنى فىلىمكى سىنەمايى كرىد، كە سەرۆك سەيرى كرىد ئەمە ھەمان ئەو دىمەنانەن لەگەل ئافەرەتەكان ئەنجامى داو. ھەوالدۆزەكانى دەزگای ھەوالگىرى سۆفىيەت پىيان وابوو ئىتر پاروويان كەوتۇتە ئاو رۆن و واپانزانى ئەو زۆر دەترسىت، و دەستبەجى ئامادە دەبىت ھاوكارى دەزگاكە بىكات، بەلام ھەموو شىتەك بە

پىتچەۋانەۋە روويدا: جەنابى سەرۆك پىتى ۋەتن كە ئەۋ شىرىتىنى ئەۋان نىشانىيانداۋە دىيارىيەكە لەلايەن حەكمەتى سۆڧىيەت، بۆيە داۋاي كۈرە چەند كۆپىيەكى تىرى پىتچەن بۆنەۋەي لەگەل خۆي بىيانباتەۋە بۆ ئەندەنۋوسىيا ۋ لە سىنەمادا نىشانى خەلەكەكى خۆي بىيات. ئەحمەد بە ھەۋالدۆزەكانىشى ۋەتن كە خەلەكى ئەندەنۋوسىيا شانازى بەر كارەپەرە دەكەن ■ دەپىنن سەرۆكەكەيان ئەم جۆرە كارانە لەگەل كچى رووسىدا دەكات.

ھەۋالگى ئەلمانىي رۆژمەلاتىش لە بەرەۋپىشېردىنى سىخوپى سىكىسى بەدەر نەبوو. ئەۋان پلاننىكى تىتۋتەسەلىيان دانا بۆ لەخشتەبىردىنى (لەپۋى سىكىسەۋە) ئەۋ سكرىترانەي ھىچ يارىتىكان نىيە ۋ لە دامەزراۋەي گىرنگى بەرلىنى رۆژناۋا كارەكەن. يەكەم پەيۋەندى دەۋاپە لەنئو پاس، كافى، يان لەماۋەي پشۋى خواردىنى نانى نىۋەپۆ ئەنجام بىرئىت. پىۋايىك دەستى بە گىفتۈگۈيەك دەكرىد، ۋ پاشان يارىەكەي دەستى پىتچەكرىد. بۆ نەۋونە، پىۋايىكى رىكپۆش ۋ قۆز بە چەپكىك گۈلەۋە زەنگى دەرگاي ئافىرەتتىكى تەنپاي لىدەدا، دواتر ۋاي نىشانىدەدا كە بە ھەلە زەنگەكەي لىدەۋە. بەشئۋەپەكى رۆد لىزانانە داۋاي لىتۋردىنى لىدەكرىد، چەپكە گۈلەكەي پىتچەكەش دەكرىد، ۋ مەسەلەكە گەرم دەبوۋا ھەۋالدۆزەكان بەرلە ئۆپەراسىۋنەكان، زانىبارى سەرتاپاي ئافىرەتەكەيان دەزانى. لەگەل ئەۋەشدا، سىخوپىكى سىكىسى پىۋا پىتۋىست نەبوو ۋەك ئەكتەرىكى ھۆلىۋود جوان بىت ۋ رەنگى ئەۋان بىيات، چۈنكە ئەۋكاتە گىرمانى لىدەكرا. ھەۋەھا، سىخوپى سىكىس كۆرسىتىكى پەروەردەبىيان دەپىنى لەگەل ئافىرەتى فىركاردا. ھەندىچار روۋىدەدا كە ھەۋالدۆزىك ھەر بەپاستى دەكەۋتە دارى خۆشەۋىستى ئامانجەكەي، ۋە ئەۋ دوو كەسى لەدەست دەردەمچۈۋن ■ كەس پىتى كۆنتىرۆل نەدەكران. گىرەتەكە لەگەل ئەۋ سكرىتېرە ئافىرەتەنەي لە پىنگەي بەرزى بەرلىنى رۆژناۋا كارىيان دەكرىد بەشئۋەپەك جىدى بوو كەدەسەلەندارانى ناتر فەرمانىتىكان دەركىد كە ھەموو نوۋسىنگەكان دەبىت پۆستەرىك ھەلۋاسن ۋ بە فەرمانبەرەكانىيان بلىن كە "للى خۋيان داخەن."

لەكۆتاييدا، جىيى خۆيەتى ئامازە بەۋەش بىدەن كە بەكارمىتەنى سىكىسى ئاساسى تەكە مېتۇدى دەزگەكان نەبۇ، بەلكو ھەۋالدۆزى ھەۋرەگەزىيازىش رۆلىكى كارايان گىترا لەم پېتەرەدا، بەلام ئەمە لەسەر ۋلاتەكە بەند بوو. لەيەكىك لە رەۋدەۋەكاندا، كاتىك ھەۋالدۆزىكى دەزگەي ھەۋالگىرى سۆفەت (KGB) تېيىنى ئەۋەى كىرد كە يەكىك لە دىبلۇمەتكارە فەپەنسىيەكان چاۋ دەبىرتە پىاۋىك لە دەزگەي ئاساسىشى ھكۈمەت. كاتىك (KGB) ۋىنەى رەۋتى ئاۋىراۋى نىشاندا، نۆپنەرايەتى فەپەنسى بەدەنگىكى بەرزەۋە داياۋە قاقاي پىكەنن —دواتر دەركەوت كە ھەمۇر كارمەندانى بالىۋخانەكى دىيانزەنى ئاۋىراۋ ھەۋرەگەزىيازە، ئەمەش بەھىچ شىۋەيەك گىرفت نەبۇ.

بۇ زىتەر ئاشناۋىون دەريارەى چەكى نەپنى دەزگەي ھەۋالگىرى سۆفەت، بەپىۋستى دەزانن زىاتەر بېچىنە نۆۋ تەكنىك و بىنج وىناۋانى ئەم "ھونەرە." لەم نۆۋەندەدا ئافەرتان رۆلى سەرەكپان ھەبۇ، چەكى نەپنى ئەمان بىرتىى بوو لە سىكىس. ئەۋان ئاۋان سەدان كەسايەتى گىزىكى سىياسىي لەم رەۋەۋە فرىۋىدەن، ۋەك سەرۋىك رەزىرانى بەرىتانىا جۆن پىرفىنىق و بالىۋزى فەپەنسى مۇرىس دىۋو و فېدېل كاستىرى بچوك، ئەنەت ئەدۆلف ھىتلەرىش. ھەمۇ ئەمانە بوۋە قورىانى بەشىكى تايىت لە دەزگەي ھەۋالگىرى سۆفەت لە سەردەمى ستالىندا، كە بە (NKVD) ئاسراۋو. ئەم بەشە لە كىردەى دزەۋەۋالگىرى ھەرە كارىگەر تىۋەگلابو: سىخوپى سىكىسى. ئىمە لىرەدا ھەلدەستىن بە ياسىكى تىۋوتەسەلى ئەۋ ئافەرتانەى بەم جۆرە كارانە ھەلدەستان و باسى چەند كەسىكىش دەكەين كە لەم ئەلە ھەنگۈپىنەدا تىۋەگلاۋن. ئەۋ ئافەرتانەى بۇ ئەم مەبەستە تەرخانكراۋو، ژمارەيكى نەپنى و ئاۋىكى تايىتتايان بۇ دادەنرا، بەشىۋەيكى گىشتى بەكۆى ئەۋ ئافەرتانە دەۋترا (Swallows). ئەۋ بەشە نەپنىيە لەسالى ۱۹۳۷ بۇ يەكەم چار لەسەر فەرمانى جۇزىف ستالىن دروستكرا. كچ و ئافەرتانى سەرتاسەرى سۆفەت ھىترانە مۇسكو بۆنەۋى جۋانى خۆيان نەمىيش بگەن. ھەلبۇزاردى ئەۋ ئافەرت و كچانەش لەلەپەن لىزەنەيكەۋە بوو كە پىسپۇر بوۋن لە رەۋى جەستە و دەرونىۋە. نىكۆلاى تىركوف، بەپىۋەبى دەزگەي ھەۋالگىرى سۆفەتى ئەۋكات، خۆى سەپەرەشتى پىۋسەى

هه‌لێژاردنه‌که‌ی ده‌کرد. له‌کۆی سه‌دان که‌س که ناوونوسکراپوون، ده‌بوايه ناوبراو ته‌نیا بیست که‌سیان هه‌لێژێریت بۆ نه‌رکه‌که‌، ئهم بیست که‌سه ده‌بوونه یه‌که‌م قوتابی فێرگه‌ی سێکسی ده‌زگای هه‌والگری سۆفیته. بۆماوه‌ی شه‌ش مانگ مه‌شقی ئه‌و که‌سانه‌ی هه‌لێژێردراون به‌نه‌تی و له‌ژێر قه‌یدوبه‌ندێکی تونده‌ی ئاساییشدا به‌رده‌وام ده‌بیست. ئارمانج له‌م کاره‌ش بۆ ئه‌وه‌یه تا هه‌موو ئه‌و گرفتانه‌ی له‌کاتی ئه‌نجامدانی چالاکیه‌کاندا دێته‌پیشیان به‌شێوه‌یه‌کی زانستیانه و به‌هونه‌ریکی به‌رزوه‌ چاره‌سه‌ر بکه‌ن. روه‌ی چه‌سته‌یی ئهم به‌ریژێرانه زۆر گرنگ بوو؛ ئهمان ئافره‌تانی سه‌پی پێست ٥ ناوچه‌د باریکی جوانکیه‌ بوون. ئێستاش له‌ خواره‌وه به‌تێروته‌سه‌لی باسی میتود ٥ مه‌شق و شێوازی فریودانی ئه‌و که‌سانه ده‌که‌ین که ده‌که‌وتنه‌نیو ئهم داوه.

له‌ساڵی ١٩٢٧، یه‌کێتی سۆفیته له‌ژێر سه‌رۆکایه‌تی ستالیندا خه‌راپترین رۆژه‌کانی خۆی به‌پێ ده‌کرد: مامۆستا، فره‌مانده‌ی سه‌ربازی و پزیشک بێ ئه‌وه‌ی که‌س بزانیت توشی چه‌نهامه‌تییه‌که‌ بوون، ون ده‌بوون، هه‌موو ئهم کارانه‌ش له‌ژێر سه‌ری ده‌زگای هه‌والگری ئه‌و وڵاته‌دا بوو. به‌شی ئه‌رشیفی ده‌زگا هه‌والگری رۆژانه سه‌دان فایلی به‌ده‌ست ده‌که‌یشت که به‌ مۆریکی سووره‌وه له‌سه‌ری نووسراپو، "که‌یه‌سه‌که داخرا." با ئێستا بزانین که‌ بێرۆکه‌ی دروستکردنی ئهم به‌شه نه‌تێنیه‌ تایبه‌تیه له‌لایه‌ن جۆزف ستالین بۆچی ده‌که‌پێته‌وه.

کچێکی سترانپێژی جوانی ئه‌لمانی به‌ناوی جۆزفین هینسی به‌هۆی سه‌رنجراکێشی چه‌سته و خه‌نده‌ی سه‌ر لێوانیه‌وه توانی خۆی نزیک بکاته‌وه له‌ هارشا لێکی سه‌ربازی له‌ سوپای سووری یه‌کێتی سۆفیته به‌ناوی توکوچیتسکی. له‌پاستیدا، جۆزفین سیخوپی نازییه‌کان بوو. توکوچیتسکی به‌رله‌وه‌ی ته‌نانه‌ت هه‌ست به‌ کرده سیخوپییه‌که‌ش بکات، چه‌ند کارمه‌ندێکی هه‌والگری نازی لێی وه‌ژوور که‌وتن ٥ هه‌ره‌شه‌ی ئه‌وه‌یان لێکرد ئه‌گه‌ر هاوکارییه‌کی ته‌واوی ده‌زگای هه‌والگری نازییه‌کان نه‌کات، ئه‌وان چاره‌نووسه‌که‌ی ئاشکراکردنی ئه‌و فره‌زچه‌ته ده‌بیست بۆ سۆفیته. به‌خوێندنه‌وه‌ی راپۆرته‌کانی ده‌زگای هه‌والگری وڵاته‌که‌ی، ستالین بۆی ده‌رکه‌وت که به‌کارهێنانی سێکس له‌ ده‌زگا هه‌والگرییه‌کان وڵاته‌که‌ی چ بایه‌خێکی زۆری هه‌یه له

کۆکردنەوی زانیاری. بەهۆی ئەم رووداوەوە، ستالین بپاریدا کە ئەلمانیا شایانی وەلامیکی هاویشۆیه و دەبێت بەهەمان تەکنیک تۆلە لێکرتتەو. هەربۆیه، دەستبەجێ بپاری دروستکردنی بەشی سیخوپی سیکسی دەرکرد، کە تیایدا کچ و ئافەرەتی جوان رۆلێکی بالای تیا دا دەگێژن. بەپشت بەستن بە بپارەکهی، دەزگای هەوالگری بەناچاری کارێکی تریان بۆ دەزگا کەیان زیاد کرد بەناوی سیخوپی سیکسی. بەگوێرەیی بەلگەنامەکانی نووسینگەی نیکۆلای ئیشۆف، بەرپۆهەری دەزگای هەوالگری سۆڤیەت (NKVD)، لەسالی ١٩٣٧، هەموو کچە جوانەکانی سۆڤیەت بەخێزایی و بە وشیارییەو هێنرانە مۆسکۆی پایتەخت. لە رووسیا دا، دۆزینەوێی ئافەرەتی لەم جۆرە لەلایەک کارێکی ئەستەم نەبوو چونکە رووسیا بە ولاتی کچی جوان ناسراو، وە لەلایەکی تریشەو تەنانەت کچەکانیش ئارەزوویان ئەو بوو بتوانێت بە هەر جۆرێک لە جۆرەکان خزمەتی نیشتمانی خۆیان بکەن. لەو تاقیکردنەوێی دا، تەنیا باشتترینەکان دەگەنە قۆناغی بیست لە کەسە سەرکەوتووکان. سەرەپای جوانیە کەیان، کچەکان دەبوایە خواوەنی جەستەییکی ئەندروست، دەروونێکی بەهێز بوونایە، ئەم دوو تایبەتمەندیەش لەو دوو مەرجە سەرەکیانە بوون کە لێژنەیی هەلبژاردنە کە بایەخێکی سەرەکی پێدەدا. جەستەناس، دەروونناس و پزیشکانی لێهاتوو هەلەدەستان بە پڕکردنەوی فۆرمی هەر یەکێک لەم کچانە.

فادیم کۆلێسنیکۆف، دەروونناس، ئاماژە بەو دەکات کە، "بەهۆی سروشتی ئەو کارەیی من هەمە، دەبێت چاوم بە چەندین ئەو ئافەرەتانه بکەوێت کە لە پیشەسازی سیکسیدا کار دەکەن، دەبێت ئەو بەلێم کە ئەوان زۆر بە لێزانانە ئەم کارە دەکەن، تۆ پێتیا بێتیی 'بۆ'، ئەوان دەپۆن، تەنانەت بەبێ ئەوێ پرسیار بکەن. بەگورتن، هەرجیبەکیان پێ بێتیی بەبێ دودلێ ئەنجامی دەدەن، چونکە شارەزان و ئەمە کاری خۆیانە. ئافەرەتێکی لەم جۆرە بەناسانی دەتوانێت ئارەزووەکانی پیاویک تێریکات."

بەلام خۆبەدەستوێدان تاکە مەرجی سیخوپی سیکسی نەبوو. سەرەپای جوانی و ئارەزووی سیکسیان، نەدەبوایە بۆ یەک چرکەش ئەو لەیاد بکەن کە بۆچی ئەم کارە دەکەن، واتە هیچ بەهانیەیک نایێت بەدەستوێ بدرێت بۆ ئەوێ لە ئامانجی

سەرەكى خۇيان، كە بەدەستەيتاننى زانىيارىيە، لادەن - ھەريۆيە، زۆر گرنگ بوو جەخت لەسەر ئەو بەكرتتەو كە ئەو كەسەى لەم كەردارەدا بەژدار دەبێت، لەپووى دەروونىيەو جىگىرە. لێژنەكە كەوتبوو زۆر بەپرسيارىيەتيەكى مەزنەو چونكە گرنگ بوو بژاردەى دوست بۆ ئەم كارە ھەلبژێرن. بەم ھۆيەشەو، و لەبەر گرنگى و ھەستىياري بابەتەكە، سەرۆكى دەرگاى ھەوالگري سۆفەت خۆى سەرپەرشتى لێژنەكەى دەكرد. نىكۆلاى ئىرشوف، سەرۆكى دەرگاى، قسەوياسىكى زۆرى لەسەر دەكرا لەناو حكومت، ھەريۆيە نەيتوانى لەسەر كارەكەى بەردەوام بێت و بە تۆمەتى ھاوچەركەزىيە، سىخوپى و تىرۆدیزم درايە دادگا و دوو لە دلدارە ھاوچەركەزخوازەكانىشى ئامادەى گەواھيدانى دادگاى بوون لەدژى ئاوبراو. بەھۆى پاراستنى ئاوبووى دەرگاى، ئاوبراو بەپىياري ستالين بەپێدەنگى ھەك سىخوپى بيانى و تۆمەتبارى دەولەت گوللەباران كرا.

لافرىنتى يىريا، بەپىياري ستالين، شوينى ئىرشوفى گرتەو. ئەويش ئاچاربوو خۆى سەرپەرشتى ھەلبژاردنى ئەو كچانە بكات كە دەبوايە بۆ سىخوپى سىنگسى ھەلبژێردرێن. ئاوبراو تەنيا بەو نەو سەتا لێژنەكە چەند كچىك ھەلبژێرت و تەواو بەلكو ھەر خۆيشى لەگەڵ چەند دانەيەكيان سەرچىي كرد بۆ زانىينى ئاستى وشياري و كارامەتيان لەم ئەركە نوێيەدا، ئەمە سەرەپاي ئەوئى ئەوانى تىرش يەك بەيەك بۆ كاربەدەستە گرنگە سەربازىيەكانى ولاتە نێردران بۆئەوئى دلىيان لە سەرگەوتنيان. لە ھەنگاوێكى كەم وێتەدا، دەرگاى ھەلسا بەگەپان و دۆزىنەوئى ئەو كەسانەى كە زۆر شارەزايان ھەيە لە كارى لەشفرۆشى، بە پياو و ئافرەتەو، بۆئەوئى تەجنىديان بگەن كە بېن بە مامۆستاي تاييەتى ئەو كچانەى بۆ كارەكە ھەلبژێردراوون. كچە ھەلبژێردراوەكانى لە وانەى ئەم مامۆستايانەدا، دەبوايە بەبى جلوبەرگ لەسەر كورسى پۆلدا دانيشن. ئەوان فێردەكران كە چلۆن بەختىرييەكى زۆر خۇيان بۆ ئامانجەكە ئامادە بگەن. دەبوايە لەماوئى شەش مانگى سەرەتادا ئەو كچانە فێرى چەند زمانىكى بيانى، ئەتەكۆت و سەما بيونايە. لەگەڵ ئەوئەدا، دەبوايە زانىياري گشتيان زياتر بەرەپێدەن. قۇناغى دووھم لە سى بەش پێكھاتبوو. يەكەم، چارەسەريكى دەروونيان

بۆ ئەنجام بەدریت. ئیکۆر گۆرچینیپێتک، پەسپۆری بواری سیکس، ئاماژە بەو دەکات که، "دەبواوە ئەو کچانە لەپووی زۆحیەو بەباشی ئامادە بکۆتێن." دواى کۆتایی ھاتنى ئەم قۆناغە، کچەکانى لەسەر ئەو رادەھێنران که ئەو کارەى ئەمان دەیکەن بۆ خودى نیشتمانیە ئەوێک بەرزەوھەندى ھىچ کەسیکى تر. دووھ، بریتیى بوو لە لیکۆلینەو لە ئارەزووى سیکسى ئەو بەرپۆزانە. یەکیک لە دابونەریتەکانى پیاو و ئافرەتى سۆفیەتى لەوکاتەدا ئەوھبوو که لە سەرشۆرێکى گشتییدا بە یەکەو سەریان دەشوست. ھەریۆیە، دەزگای ھەوالگری ئەو ولاتەش، بۆ نەھێشتنى شەرم و ھەیاى ئەو ئافرەتانە کاتیک لەشویپێتکى گشتین، بۆماوھیکى دیاریکراو ھەموویان ھێنایە ناو ئەم جۆرە ژینگە، بەمەش لە ئەرکى داھاتوودا تووشى ھىچ شەرمەزارییەک نابن. سیتیەم، کە زەحمەتترینیان بوو، فریودانى سیکسى کەسانى نامۆ بوو کە بۆیەکەم جار بوو چاویان پێى دەکەوت. دەزگاکە قوربانییەکەى بۆ ئەو ئافرەتانە دیارى دەکرد و لەدوورەو چاودێرى رەفتارەکانیان دەکرد. ئەگەر ئەو ئافرەتە بە سەرکەوتوانە توانیبای ئارەزووى سیکسى ئەو پیاوھ بووژتێت، ئەو بە سەرکەوتوو لە تاقیکردنەوێکە دادەنرا. ھەموو ئەو قۆناغانە لە نامیلکەیکەدا چاپکران بۆئەوێ لە بەرنامەکانى داھاتوودا لەسەرى بخوێنرێت. ئەم نامیلکە لە سەرەتای سالانى ئەو دەھەکاندا کەوتەبەر دەستى لیکۆلەران، واتە دواى نزیکەى پەنجا سال.

لەدواى کۆتایی برپى ھەموو قۆناغەکانى فێرگەى دەزگای ھەوالگری سۆفیەت، ئەم جارە نۆرەى ئەو یە چ جۆرە تەکنیکێک بەکاربھێتن بۆ فریودانى سیکسى کەسانى ئامانج و ئاشکراکردنى زانیارى لێیانەو بەبێ ئەوێ خۆیان ھەست بەم چەندە بکەن. سەرەتا، دەزگاکە ھەلسا بە ئامادەکردنى تیکەلەیکى گىایی: فابینا، لافاز و روو. لەوکاتەدا، لەپووی زانستییەو ئەو سەلمێنرابوو کە پێدانی ئەم جۆرە تیکەلەیکە دەبێتەھۆى وروژاندنى سیکسى پیاوان، تەنانت ئافرەتانیش. ئەم ھالەتە بەبێ ویستى قوربانییەکە روودەدات. ئەم پێکھاتە بەدبێت لە پۆشاک، پێچ یان پیتى ئامانجەک بەدریت. ئەگەر ئەو مەجالە نەبواوە تیکەلەیکە بەکاربھێتن، ئەوان ئافرەتەکان ھەموو ریکاریکى تریان بەکاردەھێنا لەسەر ئامانجەکە، وەک وێنى قسەى وروژنەر

لەبن گۆڭ كە راستەوخۇ دەبىتتە ھۆى بەرزكردنە ھۆى ئارەزۋى سىڭىسى ۋ سەرچىنى. ھەركە ئەمە ئەنجامدرا، پىلە ھەكە ۋىتە ۋىز رىڭىنى ئارەزۋى ئافرەتەك ۋە. قورىانىكە ئامادە ھەموو شىڭى پىدات بۆ بەدەستەيتانى رەزامەندى ئافرەتەك. ئەم مېتۆدە بەشىۋەيكى بىخەوش بەرپۆدەدەچۈۋ جگە لە چەند ھالەتتىكى دىارىكرار نەبىت، ۋەك ئە ھۆى كە قورىانىكە پەسىۋى لىبىت. ئەگەر ھالەتەك بەم شىۋە ھە بو، ئەو ئافرەتەنە چەككى تىران لە جەبەخانەكە ياندا مەلەسادىۋ: مادەدى بېھۆشكەرى كۆكەينى تىكەلكرار لەگەل كۆل.

ئەم تىكەلە ھە ھۆكەرىكى گىرگە بۆ زىادكردنى ئارەزۋى سىڭىسى، ئەمە جگە لە ھۆى دەبوۋە ھۆى ئە ھۆى ئامانجەك بەتە ۋاۋى بېھۆش بىت ۋ يادگە ۋى خۆى لەبىرىكات. ھەركە ئامانجەك دەگەيشە لوتەكە ۋى چىژ (تۆرگازم)، ئىتر ئامادەبوۋ ھەرشىڭك بداتە دەست ئافرەتەكە (سىخۋەكە). دۋاى ئە ھۆى زانىارىيەكانى بەدەستە ۋەدا، لە ۋىز كارىگەرى ئە تىكەلە ھە ۋى پىى دراۋە، ھىچ شىڭى لە يادگەدا نامىننىت، ۋاتە نازانىت كە زانىارىيەكى بە سىخۋەكە بەخشىۋە. ئەگەر ئامانجەك بەرلە كاتى چاۋەپوانكرار ھۆشى ھاتە ۋە سەرخۆى، ئافرەتەكانى پلاننىكى تىران بۆ ئەم چەندە لە ھەگەدا ھەبو، ئەمەش تەنیا لە ۋاكەدا ئەنجام دەدرا كە ھەپەشە ھەكى راستەوخۇ ھەبو ھە سەر ئەركەكە. تەكنىكەكەش بىرىتى بو لە ۋە كىرە ۋانە ئە لەلە ۋىن قوتابخانە ۋى كوتۋوۋىجى ژاپۇنىيە ۋە بەكاردە ھات. لەسەدە ۋى شارزە ھەمدا، ژاپۇنىيەكان گۆلى ژە ھەركراۋىان بەكاردە ھىتا بۆ كۈۋشتى ئامانجەكەيان. ئەم ئافرەتە ژاپۇنىانە تەنیا لە كىردە ۋى سىڭىدا شارەزا نەبوۋن، بەلكۈ ھەلگىرى شەست ۋ دوو تەكنىكى جىبابىبوۋن بۆ كۈۋشتى دۋژەن، گىرنگىرىنىان بەكار ھىتە ۋە ۋەقە سەريان بو، كە سەرەكە ۋ بە ژە ھاخىراۋو، ھەركە بەر جەستە ۋى دۋژەن دەكەۋت، يەكسەر ئىفلىجى دەكرد ۋ لە ۋاۋە ۋى چەند خولەككىدا دەيكۈشت. ژە سىخۋەكانى سۆفەتەش بەشىڭى ھەرزۆرى ئەم تەكنىكەنەيان بەكار ھىتا، بەلام چۆن؟ ئافرەتەكانى بەشىۋە ھەكى ۋا ھەمىتران كە بەكار ھەمى بىتۋان پىاۋان چەك بكن.

ۋىتەي بەدەستكىشراۋى ۋىتە سىخوۋىكى ۋاپۇنى، دەلالت لە بەكارھىتائى ئەۋەتى سەر
دەكات لە ئەگەرى كوشىنى ئامانچەكەدا.

لەپاستىدا، سىخوۋە سىكسىيەكانى سۆڧىەت پىتوستان بە بەكارھىتائى ئەم جۆرە
تەكنىكانە نەبوو چونكە مەشغەكەيان بەجۆرىكى ۋاپىشكەوتوو بوو كە ئەستەم بوو
شكست بېتىنىت، ۋە ئەگەر بيانوستانىيە كەسىك چەك بىكەن تەنيا ئەۋكاتە دەيانكرد
كە نۆر پىتوستان بوايە. بەم جۆرە، يەكەمىن خولى راھىتائى ئەۋ سىخوۋە ئافەرەتەنە
لەسالى ۱۹۳۹ كۆتائى پىتەت. ھەرىيەت دەرجوۋەكە ئامادەكران بۆنەۋەي ھەلسەن بە
ئەنجامدائى يەكەم كارى خۇيان. بەلام دەبوايە لە تاقىكرىنەۋەي كۆتائى دەرجەن.
دەبوايە لە سىكسىيە بەكۆمەلىش دەرجەن كە بەجرىيە لەلايەن دەزگا ھەۋالگىرىيەكە
چاۋدىرى دەكرا ۋ ۋىتەي دەگىرا. شىگور گۆرىيچىنكۆ، پىسپۆرى بۋارى سىكسۆلۆۋى،
لەم بارەۋە دەلىت، "مەبەست لەم كارە بۆ ئەۋە بوو كە ئەۋ ئافەرەتەنە بىتۈان كىردەي
سىكس ئەنجام بەدەن بەبىن ئەۋەي توۋشى ھىچ ئىجراچىك بىن. دەبوايە ھەستە

تاكەكەسيەكانى بنخۆل بىكرىن. دەبوايە ئەنجامدانى سىكس لە ئەرەكاندا لەھەستە سۆزدارىيەكان جىبابىكرىتەو بۆئەوئە تەنانتە لەگەل ئو كەسانەشدا بخەون كە خوشيان ناوین يان لەپووى جەستەيىو خوشيان لى نايەت. "ئو ئافەرەتەنە لەگەل رىئەيىكەرەكانىندا سەيرى گرتە فېدىۆكەيان دەكرەو بۆئەوئە بۆ دوايىن جار بزانن كە ھەلەكە لەكوئىدايە و چۆن دەتوانن راستيان بکەنەو. ھەرەكە ئەم قۇناغەش كۆتايى ھات، ئىتر ئازاد دەبن و بەتەواوى بۆ ئەرەكەيان ئامادەن.

ھەموو ئو كچانەى بەژدارى بەرنامەكە بېوون ئاوقەدبارىك و سەرنجپاكىش بوون بەلام بەتەواوى لە ھەست و سۆزدارى راستەقىنە داچۆپدرايوون. ئو ھەشقە درىژەى ئەنجامىندا، ئەوانى كرىدە ئافەرەتى رۆيۆتئاسا. ئەوان بەتەواوى بوون بە سىخوپى ئامادە، ئامادە بۆئەوئە بچن بۆ بەرەكانى جەنگى بېدەنگ لە بەرەنگارىبوونەوئە ئەلمانىاي نازى. ئو ئافەرەتەنە لەماوئەيەكى زۆر كەمدا دەبن بە سكرىتېر، خەزمەتگوزار و تەنانتە رەبەنى كلىساش. ھەروەكو نەخشەى بۆ داپېژدايوو، دەبوايە ھەمويان دلدارى خۇيان بدۆزەو. وە بەم شىئوئە، دلدەرەكانيان دەگۆپن تا دەگەنە نوخبەى ھەرسەرەوئە سىياسى نازىيەكان. ئەم ئۆپەراسىيۆنە بەشىئوئەيەكى سەرگەتووانە نەيتىپارېزى بۆ كرا لەئاو دەزگای ھەوالگىرى سۆفەت. رايخى سىتېم (ھىتلەر) ھىچ زانىارى نەبو لەسەر تەنانتە وجودى ئەم بەرنامەيە چونكە لەئىتو ئەواندا سىخوپى سىكسى تەنیا لەئىتوخۇدا بەكاردەھات بۆئەوئە بزانن كامە بەرپىرسى پارتەكە ئاپاكە. لە ھاوینى سالى ۱۹۳۹دا، پۆلىسى بەرلین تەلەگرامىكى بەدەستەگىشت كە مۆرى "نەئنى" بەسەرەو بوو، لەسەرى نووسرايوو "تايىبەتە بە بابەتى گرنكى نىشتىمانى." لەسەر داواى ھىتلەر، فەرمان بە پۆلىس كرابوو كە بىست لە جوانترىن و مەتەنەپېكراترىن لەشفرۆش لە سەرتاسەرى ئەلمانىاي نازىيدا بدۆزەو. فەرمانەكە لەلايەن والتەر شىلنېبېرگ، بەپۆئەبەرى دەزگای ھەوالگىرى ئەلمانىا، واژوو كرابوو. پۆلىس ھەرزوو توانى ئو ئافەرەتەنە بدۆزىتەو كە بۆى دەگەپان.

لەشفرۆشەكان چاوپېكەوتنىكى كورتىيان لەگەلدا كرا ■ واژوويەكيان لەسەر ئو كاغەزەكرد كە بۆ رەزامەندى ئامادەكرابوو. دواى ئەم چاوپېكەوتنە كورتە، ئافەرەتەكان

نږدېرانه خانې له شفرېشې. کټی سالتون شو خانې له شفرېشېه بوو که شو نافرته نهی بڼ نږدېران، و له وکاته دا به ناروانگترین خانې بوو له ته وای به رلېندا. نه وانهی له ویدا کاریان ده کرد نه لبومی شو کچانه یان نیشانی پیاوه کان ده دا له ویدا به رده ست بوون. له نیو شو نه لبومانه دا، په کټکیان زور تاییه ت بوو. شو نه لبومه ته نیا نیشانی شو که سانه ده درا که زور به ناویانگ و تاییه ت بوون. شو میوانه تاییه تیه ناگاداری شو نه بوو که هرچیه که ده یکتا و ده پلټت له لایه نه ده زگای هوالگریه وه تژمارده کریت و په کسر ده چټه وه به رده م خودی هیتلر.

پلانی شیلنبرگ شو نه بوو که نافرته هه لېژنډرلووه کان به خنده و نازادیه کی ته و اووه له گه ل پیاوه کان ده وین، باسی پرسه سیاسیه کان ده کن. شو وهی جیگای سرسوپمان بوو، خودی شو پیاوه نهی ده چونه خانې له شفرېشېه که ش کارمندی بالای حکومت ته که ی هیتلر بوون، نامانچ له مهش بڼه وه بوو که بزانت نایا شو کارمندنده خیانت له هیتلر ده کن یان نا، وه نایا هیچ پیلانکیان له میشکادیه له دږی هیتلر و هاوکاری. سره تا، هه موو پیاوه کان له کاتی دستبازیدا له گه ل شو له شفرېشانه به شپوه په کی په کسان رهفتاریان ده کرد، واته گالته و که پیان ده کرد و په سنی هیتلر و ستافه که یان ده کرد. جاریکیان زپکوی مؤسولینی سرؤکی ئیتالیا له سرچیه کدا به له شفرېشېکی وت که "هیتلر گه مژه به." له مه وه، سیخوره نافرته روسیه کان توانیان زانیاری زور گرنګ له که سانی تاییه تی هیتلر وه ریگن و په کسر ده پاننارده وه بڼ مؤسکو. بڼمونه، شو وان توانیان سؤفیه ت له هیرشیکی نازیه کان ناگاداری که نه وه که نیازیان وابو داگیری بکن.

له هارینی ۱۹۴۱د، سیخوری به رلین "له فا" نامه په کی به په لهی بڼ سؤفیه ت نارد: نه لمانیا ناماده بوو بڼ داگیری کردنی په کټی سؤفیه ت. سوپای هیتلر بڼ سن گروپ دابش ده کریت، له سنی ناوچه ی جیادا: مؤسکو، کیف و لینینګراد. شم په یامه له لایه نه په کټک لهو سیخوره سیکسیانه وه نږدرا که سریه ده زگای هوالگری سؤفیه ت بوو. شو نافرته په یوه ندیه کی "سؤرداری" له گه ل که سنی زور نزکی هیتلر دا هه بوو. "دلداره که" که متمانه ی نافرته که ی به ده سته پنا، له کرتاییدا ده سنی

کرد بە ئاشکراکردى نەيتىيەكانى رژیى نازى. بەلام ستالین هیچ دەنگى لەبەر ئەو
هەوالە نۆد گزنگە نەیتنا. ھەرکە جەنگە دەستى پیکرد، بەتەواوى پشتى بەو
ئافەرەتەنە بەست کە زانىارىيان لەنار جەرگەى خاکی دوزمەنەوہ بۆ رەوانە دەکرد.
زانىارىيەکان تەنیا بەوہ نەوستان کە لە چەند سەرچاوەیەکی نزیک لە ھیتلەرەوہ
بگەن، بەلکو ئەمجارە سیخوپە سۆفیتىيەکان چوونە سەرچى خودى ھیتلەرىش.

تۆلگا چیکۆفا ھاویتیەکی نزیکى ھیتلەر بوو. ھەرچەندە تۆلگای جوان و سەرنجاکیش
یەکیک نەبوو لە ئەندامانى بەرنامەى سیخوپى سیکسى دەزگای ھەوالگى سۆفیت،
بەلام سیکسى بەکارھێنا بۆ خزمەتکردنى دۆزى نیشتمانەکەى. لەبەرەبیانیەکی
بەھارى سالى ۱۹۴۴دا لە بەرلین، ئۆتۆمبیلێکی پڕلە سەرباز وەستا و رایانکوتایە
سەر خانووەکەى تۆلگا. ھاینریش مولەر، بەرپۆوەبەرى گوستاپۆ، خۆى سەرپەرشتى
تۆپەراسیۆنەکەى دەکرد بۆ گرتنى سیخوپێکى مەترسیدار. کە چووە ئوردو، برپاى
بەچاوەکانى نەکرد کە چى دەبینیت. ھیتلەر لەگەڵ کچە ئەکتەرە ئەلمانىەکەى
بەپەگەز رووسى خەریکی خوارنەوہى چایە. مولەر گومانى لێ ھەبوو کە بۆماوەیەکی
دریژ سیخوپى سۆفیت بوو، بەلام هیچ بەلگەیکەى لەدۆى نەبوو. ھەریۆیە، برپاىدا
دواى دەستگیرکردنى ئەشکەنجەى بدەن بەلام لە تواناکانى تۆلگای کەم کردبوو،
نەیدەزانى کە خاوەنى چ توانایەکی ئارامگرتنە. ھیتلەر لەم کارەى مولەر نۆد توپە
بوو، برپاى ھەلۆەشانەوہى تۆپەراسیۆنەکەى دەرکرد. رایخى سیتیەم دەیزانى کە
ئەم ئافەرەتە کاریگەرییەکی بێ ئەندازەى ھەيە لەسەر ناوبراو.

لەکۆتاییدا، ماوەتەوہ بلین کە سیخوپى سیکسى سەر دەخاتە سۆزى ھەموو ئەو
کەسانەى کە لە بەرپرسی مەزنى ولایتیکن. نمونەى ئەمەش، خودى ھیتلەر و بیل
کلینتۆن، سەرۆکی ئەمریکا، و سیلفیۆ بێرلسکۆنى سەرۆکی ئیتالیان. دەرکرت بلین
لە ھەرسێ کەیسەکەدا قوربانیەکان نەکەوتنەتە نۆ تەلەى ھەنگوینەوہ، بەلام
بەدلتیایىوہ ھەرسێکیان لەو پۆستە بالایانەدا قوربانى دەستى سیکسن.^۱

^۱ YouTube. (۲۰۱۴). *Sex-espionage ■ secret weapon of the KGB - Searching for the Truth*. [online] Available at: https://www.youtube.com/watch?v=R۰SMryFWpc&t=۲۱۲s&has_verified=۱.

لەپىشت دەرگا داخراوەكاندا

"تا ئەوكاتى پيشى سىخوپى ھەيىت، رۆمبۆيك^۱ ھەيە كە دەستى دەگاتە ھەموو نەيتىيەكان." ماركوس رۇلف

لەشفرۆشى و سىخوپى دوو لەپيشە ھەرەكۆنەكانى جيهانن. لەكاتىكدا رەنگە ئەمە ۋەك شتىكى ئاسايى لىكېدريتەۋە، بەلام بەدلتىايىيەۋە لەسەر ھەقىقەت رۆنراۋە. لەپووى مېژوويىيەۋە، ھەم ئافرەت ھەم پياو جوانى و كەسايەتى كارىزىمى ۋەك ئامرازىك بەكارھىتئاۋە بۆ لەخشتەبردنى و خستەتەلەي كەسانى خاۋەن دەسەلات بۆئەۋى زانىارى لىيانەۋە ۋەچىنگ بخەن. نۆر قورسە وابىرىكەينەۋە كە لەدواي كۆتايى ھاتنى جەنگى ساردى نىۋان ئەمريكا و سۇفيەت (ھەرچەندە بەجۆرىك لە جۆرەكان ھېشتاش ھەر بەردەوامە)، ئيتىر بەكارھىتئانى ئافرەت و پياو ۋەك تەلەي سىكىسى كۆتايى پېتئاۋە. واپىدەچىت شىۋازى ھەرەكۆنى سىخوپى، بەتايىبەتى ھەۋالگىرى مۆيى، خەرىكە دووبارە سەردەردەھىتئەۋە. بەشىكى ھۆكارەكە رەنگە بۆئەۋە بگەپتەۋە كە ۋلاتان توانىويانە بەشىۋەيەكى پېشكەوتىوانە پەرە بە دەزگا بەرگىيەكانى ۋلاتەكەيان بەدەن، بەتايىبەتى ۋلاتانى رۆژئاۋا، ئەمەش دۆژمەنەكانيان ناچاركردوۋە بە گەپانەۋە بۆ مېتۆدە كۆنەكانى سىخوپى. بەگوڭرەي راپۇرتىك لەلايەن فىلېپ نايىتلى لە گۇڧارى سىياسەتى دەرەۋە (Foreign Policy magazine)، دەزگاي ھەۋالگىرى ناوخۆيى بەرىتانيا نىگەرانييەكى نۆدى لىنىشتىۋە بەھۆى سىخوپى سىكىسيەۋە. لە راپۇرتىكى چواردە لاپەپەيدا كە بەسەر ھەزاران باتق، بىزىس و دامەزراۋە دارايىيەكان لەسالى ۲۰۰۹ بەناۋىشانى "ھەرەشەي سىخوپى چىنى" دابەشكرا، وشيارىدايە ئەو دەزگايانە كە ئاگادارى پەيوەندى سىكىسى بن لەگەل ئافرەت و پياۋانى چىتىدا.^{۱۱}

^۱ "رۆمبۆ" دەلالەتە لە كارەكتەرى رۆمانى "رۆمبۆ و جولىيىت"ى ۋىليام شەكسپىر، كە ناۋەبۆكىكى سۆزدارىي لەخۆى دەگىرت.

^{۱۱} Knightley, Phillip. "The History of the Honey Trap." *Foreign Policy*, ۲۰۱۰: p.۱.

دیاردی ته لهی ههنگوینی به شیوهیهکی سه رهکی له سه ره به کارهیتانی هه والڈزی ئافرهت و پیاو رۆنراوه بۆ هه له تاندنی ئامانجیک و پاشان به کارهیتانی ئه و کرده به وهک هه ره شه له به رامه به پیدانی ئه و زانیاریانهی به یوه ندیان به ئاساییشی نیشتمانییه وه هه به. ده کرتت بلتین که به ناویانگترین که یسی به کارهیتانی ته لهی ههنگوینی بریتیه له که یسی کچیکی شوخه نگی سه ما که به ناوی ماتا هاری. به کتیک له تاییه ته ندیه هه دیاره کانی که یسی ئه م ئافره ته بریتیه بوو دلستۆنی دوولایه نه. له دیاردی به کارهیتانی سیکس وهک ئامرازکی سیخویدا، ده کرتت بلتین ته نانه ت و لاتپاریزترین، مه شقیدراوترین نه فسه ری ده وه لتیک موعه ره زه که ببته نچیری ئه م جۆره ئافرهت و پیاوانه. هیچ ده زگایه کی تری هه والگری شان له شانی ده زگای هه والگری سۆفیه ت له م رووه وه نه داوه، که به شیکی تاییه ت به م جۆره سیخوپیه کردبووه. له کولتوری هه والگری سۆفیه تدا ئه م جۆره ئافره تانه پینان ده و ترا "پارووه کان" و پیاوه کانیش به "قه له ره شکه کان". رهنگه دیارترین تۆپی به کارهیتانی سیکس بۆ کردهی سیخوپی ئه وه بیت که له لایه ن مارکوس وۆلفه وه دروستکراوه، سیخوپی ئه لمانی و به رپرسی پیتشوی ده زگای هه والگری ئه لمانیای رۆژه لات، ستاسی (StadtsicherheitsDienst). به گویره ی وته کانی نایتلی، وۆلف هه لسا به دروستکردنی به شیکی تاییه ت له ناو ده زگای ستاسی و هه رچی کوپ و کچی نه فسه ری جوانی خۆی هه یبوو گواسته ی وه بۆ ئه و به شه. ناویراو ناویکی تاییه تی له و به شه نا و پیتی ده و ت "سیخوپه کانی رۆمیو".^۱ ئه م سیخوپانه به رپرس بوون له کۆکردنه وی زانیاری پرپایه خ. ئه وان به شیوه یه کی ئاوا کارامه کاریان ده که که ته نانه ت چه ندین له قوربانیانه ی که وتبوونه داوی ئه مان ره تیان کرده وه بپوا به راستیه که به تین ته نانه ت داوی ئه وه ی رووبه پووی به لگه ی حاشاهه لته گریش کرانه وه. به گویره ی راپۆرتیکی رۆژنامه ی (Sabotage Times)، "به لایه نی که مه وه چل ئافرهت دادگایی کران به تۆمه تی پیدانی زانیاری نهیتی به دلداره کانیان، که له راستیدا

^۱ Knightley, Phillip. "The History of the Honey Trap." *Foreign Policy*, ۲۰۱۰: p.

سیخوپی نه لمانیای رۆژه لات بوون - وه درۆزی و درندهیی نه فریودانانه جیگای ههسروپمان بوون.¹ دهزگای ههوالگری ناوهخۆیی بهریتانیاش (MI⁵) تهلهی ههنگوینی له تۆپه راسیۆنهکانیدا بهکارهێنا، نه مهش له پزگای سهراچهکانی یانهی شهوانه ی ئیف له شهقامی ریجینت، که له لایه هیلین کونستانتینیتسکو، ناوارهیهکی بهلجیکی، به پۆیه ده برا.² دهزگای ههوالگری سی ئای نهی رهتیکردنه ره له تۆپه راسیۆنه ههوالگرییهکانیدا ههلسابیت به بهکارهێنانی تهلهی ههنگوینی، بهر پێیهی میتۆدهکی وهک ئامرازێکی بیکه لک له به دهسه تهێتانی زانیاری نهێنی ده بیینی. لێزدها پرسیارێک خۆی قیت دهکاته وه که، ئایا چ هۆکارێک پال بهر که سانه وه ده نهیت که دهکونه نیو نه ته له پرمه ترسیداره ی ههوالگرییه وه؟ به شێوهیهکی گشتی، ههر موقفیک خودان که سایه تیهکی تایبته به خۆیه تی. له چه ندين که یسدا، وا ده رده که ویت که ئامانجه که له ژیا نی هاوسه رگیری شکستی هیتابیت، یاخود ته نانه ت ژیا نی هاوسه رگیری ههر پیک نه هیتابیت، یاخود ده کرت ئامانجه که تووشی گرتنی دارایی بوو بیت له م ریه وه غه ریزه ی خۆی به تال بکاته وه. نه وه که سانه پتیوستان به شتی که نه وه که سانه ی وه لای نهی نهی پیدوایسته ی نه وانیا ن پیتیه. که یسه کانی کله یقن لۆنتری، جۆن فاسال، ریحارد میله ر و گابرییل کلییم، پیمان ده لێن که جوانی وای کردوه به شێوهیهکی راسته وخو بکه ونه نیو باوهشی ته جنیده کهراندا. به لیکۆلینه وه له چه ندين نموونه ی ته له ی ههنگوینیدا، چه ند راستیه کمان بۆ ده رده که ویت.

ژمارهیهکی زۆر له وه که سانه ی که وتونه ته نیو نه م داوه، له کانی ته جنیده کردنیاندا، چه ند کتسه یهکی تایبته یان ئاماره یهکیان هه بووه که بۆته هۆی نه وه ی بکه ویته نیو نه م ته له وه. رینمایی هه له و نکۆلیکردنی به یه که وه هۆکارن بۆ نه وه ی ده زگا

¹ Deeson, Martin. "Katia Zatuliveter and the Art of The Spy Honey Trap." *Sabotage Times*, 2011: p.4 Stock, Jon. "A 'swallow' came to spy on us." *The Daily Telegraph National Edition*. London: The Daily Telegraph, December 11, 2010.

² Trahair, Richard C.S. "Honeytrap Operations." <http://psi.praeger.com. n.d. http://psi.praeger.com.ezproxy.apus.edu/doc.aspx?d=/books/dps/2000b0vd/2000b0vd-p2000B0VD1970.127001.xml&browse=honey> (accessed February 09, 2012).

ئەمەییەکان تووشی کارەساتی وێرانکەر ببێنەو. لە هەرچوار ئێو کەیسەنە ی لەسەرەویدا باسکران، جۆزیک لە فەرماۆشکردن ۱ دوورخستەو لە بەشیکی ئێو کەسانەدا هەبوو، ئەمە جگە لەوێ دەزگاکەش لە پڕکردنەوێ پێداویستیەکانی ئێو کەسە وەک بەرپرسیکی سەرەکی دادەنرێت. مەرج نییە تەنانتە ئەمانە هۆکار بێ، جارجاریش خودی کەسایەتی کەسەکە و وەفاداری بۆ دەزگاکە ی گرتەکە ی. ریحارد میللەر قەڵەو بوو، گرتی هاوسەرگیری هەبوو، لێهاتوو نەبوو لەکارەکە ی و لە چەندین بۆنەدا تەنانتە لەیادی دەکرد کلیلی ئۆفیسەکە ی لە دەرگا دەریبینێت. ئەمە جگە لەوێ کە ناوبراو گرتی داراییشی هەبوو، سێ هەزار دۆلار باجی لەسەریبوو. لەکۆتاییدا، هەر ئێو مابوو بە دەزگا سیخوڕەکان بۆ "وەرن من تەجەبید بکە، من باشترین کەسەم بۆ ئەم مەبەستە." ۱ ریحارد میللەر لەکۆتاییدا حوکمدرا، دوای سێبەمەین دادگاییکردنی ۲ وەک یەکەمین هەوالدۆزی ئیف بی ئای کە بەتۆمەتی سیخوڕی دادگایی کرایت. دوای دوو مانگ لە دەستگیرکردنی میللەر، کەیتۆن لۆنتری لەسالی ۱۹۸۵ وەک سیخوڕ دەستبەکاربوو. بەهۆی گۆرجوگالی ژینگە ی بۆلیۆزخانە ی ئەمریکا لە مۆسکو، بوو هۆی دروستبوونی سستی ئاساییش، و چەندان سەرپێچی لەلایەن ئێو بۆنکە مارینزە ی لەویدا دانرابوو تۆمارکران. ئەمە بوو هۆی ئێو ی ناوبراو بکەوێتە داوی کچیکی جوانی سوڤیەتەو و بەمەش زانیاری زۆری هەوالگری بۆ ئەم ئافرەتە درکاند. ۱

ئە ی چی دەربارە ی ئێو کەسانە ی کارەکە ئەنجام دەدەن؟ ئەمانە کۆن و خەڵکی کۆن و بۆچی ئەم کارە دەکەن؟ دەزگای هەوالگری یەکییتی سوڤیەت (KGB)، لە ماوێ جەنگی سارددا هەلسان بە بەکارهێنانی چەندین کچ و ئەوانە ی سەمای بالتیان

۱ Eaton, William J. "Leathernecks in Moscow Ran Roughshod, Diplomats Say: 'Marine House' Seen Steeped in Sex, Liquor, Marijuana." *Los Angeles Times*, ۱۹۸۷: ۲; Counterintelligence Briefing Center." *Department of Energy*. n.d. http://www.hanford.gov/c.cfm/oci/ci_spy.cfm?dossier=۷۲ (accessed February ۰۷, ۲۰۱۲).

۲ Tweedie, Neil. "Vassall: Russians lured me into 'honeytrap'." *The Telegraph*. London: The Daily Telegraph, June ۲۰, ۲۰۰۶.

نه تمامه ده دا بۆنه وهی ئه و بیانیه به خه ته له وه که سهردانی ولاته که یان ده کرد. ئاسانی و زهمهتی که و تنه داوی خۆرئاواییه کان له سه ر نه ته وه رۆژنابوو. ئیقا لیه کان و به ریتانییه کان نیچیری رۆژ ئاسان بوون بۆ ده زگا که. به گۆیهی و ته کانی کۆن سیلفه رسته ی، "ده زگای هه والگری سو فیه ت (KGB) پتی وابوو ئه مریکیه کان خه لکی ماتریالیستی وابه سته ن به سیکسه وه وه ده وتلرا سیخوپه کانی ئه و ولاته به ئاسانی هه لخه له تینرین.^۱ به لام خه لکی ولاتانی ئه سکه نده نا ئی و هۆ له ندا له لایه ن ده زگا که به زهمه تتر ده بیتران.^۲ یه کێک قورسترین ئه و ئه رکا نه ی که ده بوابه سیخوپه سیکسیه کانی سو فیه ت ئه نجامی بده ن بریتی بوو له تیکه لکردنی هه ست و سۆزبان له گه ل ئامانجه که دا و هه لوه سته کردن له سه ر ئه خا لقی خودی خۆیان. هه ندیک له م سیخوپانه سه رکه وتوو: بوون، هه ندیکیشیان نا، و هه ندیکیشیان به هۆی شکسته وه کوژان. به شیکێ کاره که ته نیا وه ک هی ئه و ئافره تانه بوو که شه راب له هۆ تله کاندا دابه ش ده کن. سه ره تا، ته نیا ئه وه به س بوو ویست و ئاره زوی ئامانجه که بچو لته ن، دواتر به ئاسانی ده یان برده ئه و شو ئنه که پتویست بوو کاره کی تیادا ئه نجام بده ن. رۆژ گرنگه ئه وه له یاد نه که یه ن که ئه م که سانه به ویست و ئاره زوی خۆیان ئه م کارانه یان ئه نجام نه ده دا، به لکو له لایه ن ریتماییکه ری (handlers) تابه ته وه ریتماییان وه رده گرت که به رۆزی به "خا له کان" ناسرابوون.

ده ربهرینیک له م نۆوه نده دا به کار دیت که "زیان رۆیه ی جار نامۆ تره له خیا ل،" جا ئه گه ر ئیمه هه لسین ئه م ده ربهرینه به خیه نه ژیر ته له سکو بی تاقی کرد نه وه ئه و بۆ مان ده رده که ویت که ژماره یه کی رۆزی ئه م که یسانه پیمان ده لێن تا چ قو لایه ک به کاره یانی سۆز، سایکولوژیا و سیکس ده توانیت به رگه بگرت! چه ندین که یسی سه ر نه رچا کیش هه ن له م بواره دا که شایانی ئه وه ن هه لوه سته یان له سه ر بکرت. تا

^۱ Silverstein, Ken. "Sex and the C.I.A." *Harpers Magazine*, April ۲۰۰۷.

^۲ Trahair, Richard C.S. "Honeytrap Operations." <http://psi.praeger.com.n.d.http://psi.praeger.com.ezproxy2.apus.edu/doc.aspx?d=/books/dps/۲۰۰۰b۷d/۲۰۰۰b۷d-p۲۰۰۰B۷D۹۹۷۰۱۲۷۰۰۱.xml&browse=honey> (accessed February ۰۹, ۲۰۱۲).

ئەم دوايىنەش ئەم جۆرە ئۆپەراسىيۇنلارغا لە سنوۋى يەككىتى سۆڧىەتى پېشور(رووسىيائى ئىستا) دەرئەدەچور. ھەردوۋى ولاتى چىن ۋ كورايى باكوۋى دواى ئەمان لە چەند كەيسىكىدا سىكىسيان ۋەك دەرچەي بەدەستەينانى زانىيارى بەكارھىتا، بەلام ھىچيان ۋەك كەيسى دىبلۇماتكارى ھەپەنسى، بېرنارد بۇرسىكوت، كە كەوتبۇۋە دواى چىننەكان، نامۇ و ئاناسايى نەبوۋ. خودى سۈۋىتى كەۋتە داۋەكەۋە نامۇ نەبوۋ؛ بەلكو شى پى پو، سترانېيى ئۆپپىراي چىنى، كە بۇ دەزگاي ھەۋالگىرى چىنى كارى دەكرىد خۇى لە بەرگىكى ئافرەتانداندا نواند و قەناعەتى بە بۇرسىكوت ھىتا كە ئو بە منالى ئاۋېراۋ سكى پېرېۋە! پەيۋەندىيەكە بۇماۋى زياتر لە بىست سال بەردەۋامى كىشا بەرلەۋە ھەردوۋىكان بە تۆمەتى سىخوۋى دەستگىر بىكرىن. يان نەۋەتا بۇرسىكوت زۇر ساۋىلكە بوۋە يانىش ھەردوۋىكان گەزە بوۋن. ۋاپىدەچىت جىھانى فرىودانى سىكىسى ھىچ سنوۋى يان ۋابەستەيى جىندەرىي نەبىت، ھەرىۋىيە جۇن ئاسال بەھزى گرتنى ۋىتەى روت لەگەل كەسىكى ھاۋرەگەزى خۇى ھەپەشەى لىكرا و بەمەش بوۋە پاروۋىيەكى ئاسانى تەجنىدكرىن لەسالى ۱۹۵۴.

ئەۋ تاۋەكو دەستگىركرىنى ھەر بەردەۋام بوۋ لە سىخوۋىكرىن بۇ مۇسكو و دواى دەستگىركرىنى بۇماۋى حەۋت سال بەتۆمەتى سىخوۋى زىندانى بۇ بېرايەۋە. جا مەسەلەكە ھەر ئەۋە نەبوۋ كە دەزگاي ھەۋالگىرى سۆڧىەت تەنيا پېتى بلىت ئەگەر سىخوۋىمان بۇ نەكەيت ئەۋا خىانەتى ئاۋېراۋ ئاشكرا دەكرىت. لەبەر ئەۋەى ھاۋرەگەزىيى لەۋكاتەدا، لە بەرىتانىا و يەككىتى سۆڧىەت، ئاياسايى بوۋ، ھەپەشەى ئەۋەشى لىكرا كە بەئەنجامدانى تۆمەتتىكى ئائەخلاقى سزا دەدرىت. كارەكە تەنيا بەم ھەپەشەى كۇتايى نەھات، ئاۋېراۋ پېتى راگەيانرا كە كەسايەتى راستەقىنەى ئەۋ بۇ دايكى ئاشكرا دەكرىت و روى كرىدە قىزەۋەنەكە لەلايەن مالىباتەكەيەۋە بىگومان دەبىتە ھۇى سەرشۇرى بۇ خودى خۇى و خىزانەكەى، ۋە لەپوۋى پىشەكەى خۇشەيۋە ئەم ھەۋالە بە سەروۋى ئەۋ رادەگەپىرىت، بەمەش شىكۇى و پىشەى ئاۋېراۋ بەبى گومانى دەكەۋنە ژۇر مەترىسيەۋە. يەككىتى تىرى لە ھەللاتەكانى ھاۋرەگەزىيى بوۋە ھۇى ئەۋەى پەيامنئىرى رۇژنامەى دەيلى تەلەگرافى بەرىتانى جىرئىي ۋۆفەندەن

بەگەيتە نۆز بازىنى سىخوپىيە، و ناچار بوو وەك سىخوپى نووسەرەى ھاورەگەزىاز كارىكات تا ئەوكاتەى لە تەمەنى سى و يەك سالىدا كۆچى لىوايى كرد.^۱ يەكەك لە راستى ھەر سەرنچراكىشەكان كە لەم جۆرە كەيسانە سەر دەرەخات برىتەيە لە كەمى بەلگەى راست و رەوان. لە چەندىن نمونەدا، بېرنەوہى سزاي دادگا كەمكراوہ تەوہ بەھۆى لاوازي تەكنىكى لىكۆلنەوہ يان رۆشوينى رىكۆپىك. ئەم ھالەتە لە كەيسى وەك لۆنترى، مېللەر، ستۆنكرووس و زوتلىفەتەردا بە روونى رەنگى داوہ تەوہ. ھەريۆيە دەتوانرەيت چەند ھۆكارىك بۆ ئەم يەكە بخەيتە بەرچاوا:

- دەزگا ئاسايىشەكان كارى خۆيان بە سوستى ناگەن، يان پەلەيان لە كەيسەك كەردووە بۆئەوہى بەخيزايى سزايەكى بۆ بېرنەوہ.
- تۆپەراسپۆنى فريودانەكە بەشپۆيەك سەرگەوتو بوو كە ئەستەم بزو ھەموو ھەقىقەتەكانى ئاشكەرا بكريت.
- پلانكە ئەوئەندە نەيتى بوو كە تەنيا وەك سەرگەشپەك وئەناكراوہ.
- ھەردو بەژداربوو كە تۆمەتبارن و بەشپۆيەكى دوولاپنە ھەولپانداو ھەيپوعارى يەكتر دابپۆشن.

بەلگەيەكى نۆز ھەيە لەمەپ ئەوہى تەلەى ھەنگوينى نەمردووە و ئىستاش خەريك سەرھەلەدەداتەوہ، بۆئەم چەندەش چەندىن بەلگەى نويمان لەبەردەستە. لە سەرەتاي سالى ۲۰۰۸دا ئەفسەريكى ئافرەتى سويدى بەتۆمەتى بەخشينى بەلگەنامەى نەيتى بە دلدارە/سىخوپە سربىيەكەى زىندانى كرا.^۲ لەسالى ۲۰۰۶دا، رايۆنكارى ھيزەكانى بەرگرى بەرىتانىا لە ئىسلام ئابادى ولاتى پاكستان بانگەيتشى ولاتەكەى كرايەوہ كاتىك زانرا كە ناوبراو خەريكى پەيوەندىيەكى سۆزدارىيە لەگەل ئافرەتيكى خۆجيتى،

^۱ Knightley, Phillip. "The History of the Honey Trap." *Foreign Policy*, ۲۰۱۰: p. ۳-۴.

^۲ O'Mahony, Paul. "Swedish soldier fed Secrets ■ Serbian lover." *The Local Sweden*. Stockholm: The local.se, May ۱۷, ۲۰۰۷.

كە دواتر زانرا ھەوالدۆزىكى ھەوالگىرىيە.^۱ لەسالى ۲۰۱۱، يەكئىك لە ھاۋكارەكانى گۆردن براۋنى سەرۆك ۋەزىرانى ئەوكاتى بەرىتانيا كەوتەنئۆ تەلەيكى ھەنگوینیيە ۋە لەوكاتى سەردانى دىسكۆيەكى دەكرە لە شارى شانگھەي ۋلاتى چىن، دەركەوت كە بەدبەختەكە لە بۆسەيەكى دەزگای ھەوالگىرى ئەو ۋلاتە نزىك دەبوو ۋە بەرەبەيانى دواتر دواى دەستبازىيەكى كەم لەگەل ئافرەتتىك، تەلەفۇنەكى ۋن بوو. ئەمەش بەشئۆيەكى تىۋرى بەر ۋاتايە دەھات كە ھەوالدۆزىكى دەركەكى دەستى بەھەمو ھەزمارى ئىمەيلەكانى سەرۆكايەتى ۋەزىرانى ئەو ۋلاتە دەگات. يەكئىك لە رووداۋە ھەرە نوئىكان بىرىتيە لە كچە شۆخوشەنگ ۋ گەنجى رووسى بەناۋى كاتيا زاتولفىتەر، كە پەيوەندى ھەبوو لەگەل دىپلوماتكارە ئەلمانى ۋ ھۆلەندىيەكان، ئەمە جگە لەۋى پەيوەندىيەكى درىژخايەنى لەگەل ئەندامى پەرلەمان مايك ھانكوك گرەيدابوو، بىگومان پەيوەندى سۆزدارى دەلئىن. لەوكاتى كاتيا دان بەۋەدا دەنئىت پەيوەندى سىگسى ھەبوو لەگەل ھەرسىن پىاۋە تەمەن ۳۰، ۵۰ ۋ ۶۹ سالىيەكە يەك بەدۋاى يەك، ئامازە بەۋەش دەدات كە ئەم كارەى تەنبا لەپىتتاۋ خۆشەويستى ۋ ھەزى كەسىيە ۋە ئەنجامداۋە. ھۆكارەكە ھەرچىيەك بووئىت، ئەو ئافرەتەنى لە پىنگەيەكى بالاي ئاسايىشدان، تەنانت ناتوان يەك جوۋلەى لەم شىئۆيە بكن كە بىيئە ھۆى راكپشانى سەرنجى سۆزدارى لايەنى بەرامبەر، مەگەر ئامانجەكە تەلەى ھەنگوینی نەبىت.^۲

^۱ Deeson, Martin. "Katia Zutuliveter and the Art of The Spy Honey Trap." *Sabotage Times*, ۲۰۱۱. p.۲

^۲ دواى داداگايىكرەن، بىن تاۋانى كاتيا سەلمىئرا ۋ ھەر لە ۋلاتەدا مايەۋە.

کاتیا زاتولفیتر له گەل مایک هانکوک، ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی بەریتانیا،
دەردەکهوت

بە کێک لە پرەنگە شەتەین و بە دجالترین کەیسەکانی تەلەوی هەنگوینی بریتانیە لە
کەیسە کاترینا لیۆنگ. ئەم بە پاسپۆرتێکی تایوانی بەرەو ئەمریکا گەشتی کرد،
لە کۆتاییدا لە ئۆپەراسیۆنێکی دەزگای دژەهەوالگری چینی تێوەگلا و کۆدێکی پێدرا
بە ناوی پارلۆر مەید. لە ساڵی ٢٠٠٢، کاترین لیۆنگ لە گەل جەي جەي سمیس و بیل
کلیفلاند، هەردوو هەوالدۆزی ئیف بی ئای کە کردەوی سێکسیان لە گەل لیۆنگ
ئەنجام دەدا، دەستگیر کران. ئەمیش لە بەرامبەردا زانیاری نەپیتی دەگواستەوه بۆ
دەزگای دژەهەوالگری چین. جەي جەي سمیس لە پەرتووکه کەیدا بە ناوی (Inside)
بەم شێوەیە لیۆنگی وەسف کردووه، "ئەو ئافەرەتێکی زۆر بە حەماسەتە، بە شێوەیەک
کە هەرچەیک پتۆست بێت ئەنجامی دەدات بۆ ئەوەی بە ئامانجەکانی بگات..."^١
بە کورتی، دەبێت دووبارە جەخت لەسەر ئەوە بکەیتەوه کە هەرهەشی تەلەوی
هەنگوینی هەرهەشی راستەقینەن و بە هیچ شێوەیەک ناکرێت ئاوا بە ئامانجی فرامۆش
بکەیت. زۆری هاندەر و مەترسییەکانی لەم سەردەمە بەناپەیدا گیراون. ئەمە
هەرهەشیەکی راستەقینەیه بۆسەر ئاساییشی نیشتمانی و پتۆستی بەوەیە

^١ Smith, I.C. *Inside*. Nashville: Thomas Nelson, ٢٠٠٤. p. ١٢٤-١٢٦

به‌شیوه‌یه‌کی شیاو باسی لئوه بکریټ. ئه‌م باب‌ه‌ به‌وه چاره‌سه‌ر ناکریټ گه‌ فراموش بکریټ و ئیتر وایزانریټ هه‌ربه‌خۆی نه‌میټیټ. تا پیاو و ئافه‌رت له‌پینگه‌ی به‌رپرسیاریه‌تیدا بن و ده‌ستی به‌ نه‌یتی تاییه‌تمه‌ند به‌ ئاساییشی نیشتمانی بگات، سیخوپێ سیکسی و به‌کاره‌یتانی هه‌ر ده‌میټیټه‌وه‌. چه‌ند هه‌نگاوێک هه‌ن که‌ لێیان‌ه‌وه‌ ده‌توانریټ پێش به‌م دیاره‌یه‌ بگیریټ. وشیاوکردنه‌وه‌ی کارمه‌ندانی ده‌زگا ئه‌منیه‌کان هه‌روه‌ک ده‌زگای ئاساییشی ناوخۆیی به‌ریتانیا ئه‌نجامیدا، هه‌نگاوێکی سه‌ره‌تایی باشه‌. هه‌روه‌ها، ده‌بیټ ئه‌وه‌ش بزانیټ که‌ ته‌نیا ئه‌و که‌سانه‌ نین له‌ پینگه‌ی ئاساییشی نیشتماندان که‌ به‌ به‌رده‌وامی له‌ مه‌ترسیدان، به‌لکو که‌سایه‌تییه‌ به‌ناوبانگه‌کانی پیشه‌سازی، سیاسیی و ئابووری له‌م چه‌نده‌ به‌ده‌ر نین. سیلفه‌رسته‌ین به‌جوانی ئه‌م خاڵه‌ی روونکردۆته‌وه‌ کاتیک ده‌نوسیت، "چ کاتیک سیکس ده‌بیټه‌ گرفت؟ سی ئای ئه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ ئه‌نجامده‌دات له‌ پاشخانی هه‌موو کارمه‌ندانی و به‌شیوه‌یه‌کی وه‌زی تاقیکردنه‌وه‌ی درۆگر (polygraph) ئه‌نجامده‌دات، ئه‌مه‌ش وه‌ک هه‌ولێک بۆ نه‌ه‌یشتنی هه‌ر گومانیک له‌ئه‌گه‌ری که‌وته‌داوی کارمه‌ندان و ئه‌فسه‌رانی ده‌زگا هه‌والگریه‌کان بۆناو ته‌له‌ی هه‌نگوینی." ^۱ چاودێریه‌کی باش له‌لایه‌ک و ئاساییشیکی پێشکه‌وتوو له‌لایه‌کی تر به‌یه‌که‌وه‌ ده‌توانن ئه‌م هه‌په‌شانه‌ که‌م بکه‌نه‌وه‌.

سه‌ره‌پای ئه‌مه‌ش، ده‌بیټ ئاماژه‌ به‌وه‌ش بکریټ که‌ په‌یوه‌ندی دوورمه‌ودا و هاوڕێی کۆن ده‌کریټ هه‌په‌شه‌ بیټ بۆ ئه‌گه‌ری ته‌ج‌نیدکردن. ژینگه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تیترا، که‌ بیټه‌ هۆی تیکه‌لیه‌کی زۆر، ده‌کریټ چاره‌سه‌ریکی گونجاو بیټ. ئه‌رکی هه‌ر کارمه‌ندیک، به‌تاییه‌تی له‌نێو ده‌زگا هه‌والگریه‌کان، ده‌بیټ به‌ به‌رده‌وامی چاودێری بکریټ و هه‌ر ره‌فتاریکی گومانای بنچاو بکریټ که‌ ئه‌نجامی ده‌دات. خاڵی کۆتایی چاره‌سه‌ره‌که‌ بریتیه‌ له‌وه‌ی که‌ سه‌رکردایه‌تی ده‌بیټ به‌شیوه‌یه‌ک ره‌فتار بکات که‌ هه‌لسه‌نگاندنی راستگۆزانه‌ و ته‌واو بکاته‌ پێوه‌ بۆ کارمه‌نده‌کانی. ماوه‌ته‌وه‌ بلێین

^۱ Silverstein, Ken. "Sex and the C.I.A." *Harpers Magazine*, April ۲۰۰۷, p. ۱

جەنگى زانىارى

كە مەزىنتىرىن ھېز دەكرىت بەئاسانى بېيىتە مەزىنتىرىن لاوازى و دوژمنى ھەرەمەزىن
ئەوھىيە كە لەنتىخۇماندايە .

به شی سیّیه م
فریودان (Deception)

پېئىشەكى

ھەۋالگىرى و جەنگى زانىبارى ھەر لەۋەدا قەتئىس نامىنەت كە زانىبارى لەپىڭگاي ھەۋالگىرى كۆيكىرىتەۋە دواتر پېئىشەكىشى كارىبە دەستانى ولات بىكرىت بۆئەۋەي لەسەر بىنەماي ئو زانىبارىانە سىياسەتقان و سەر كىرەكانى ولات سىقرا تىزىۋەتى خۇيان داپېزىن. نەزجار، بە تايىبەتى لەكاتى جەنگ و سىر سىكرىنى چەكى ناۋوكىدا، دەزگا ھەۋالگىرىيەكان دەتوانن دوزىن و تەۋاۋى جىهان بەچەند تەكنىكىكى تايىبەتى فرىوبىدەن كە لە بەرۋەۋەندى پاراستنى ئاسايىشى نىشتىمانى ولتادايە. سون تىزۇ، نووسەرى چىنى، پىنچ سەد سال بەر لەزايىن دىكى بە گىرنگى ئەم ھونەرە كىرۋەۋە ھەلسا بە نووسىنى كىتەبىك بە ناۋى "ھونەرى جەنگ" كە كۆپكى بابەتەكانى لە ھونەرى "فرىودان" دا دەخولەنەۋە. تائىستاشى لەگەلدابىت، فەرماندە سەربازىيەكان سوۋى لىۋەردەگىن. فرىودان تەنبا لەھالەتى جەنگدا ئەنجام نادىت، بەلكو لە ئاشتىشدا رۆلىكى بالا دەگىرتىت. دەزگا ھەۋالگىرىيەكان تەننەت رىگا پىدراۋن خودى سەر كىردەى ولتەكەيان فرىوبىدەن ئەگەر خۇيان خەرىكى كارىك بىن نەكرىت سەر كىردەكانيان تەۋاۋى زانىبارى دەربارەى ئو پىرۋەيە ھەبىت. بەمەش، ئو سەر كىردە و سىياسەتقانانە ھونەرى نىكۆلىكىردن تىكەلكىش بە فرىودان دەكەن و ولتانى خۇيان لەم رىگەپەۋە دەگەپەننە كەنارى ئارامى.

جەنگى دەروۋنى لەرىڭاي مىدىا بەشۋەيەكى گىشتى، و تۆرە كۆمەلەپەتتەكان و تەلەفرىۋن بەشۋەيەكى تايىبەتى، رۆلىكى بالا دەگىتەن لە فرىودانى تەۋاۋى مىللەتەك بە تايىبەتى لەم سەردەمەدا. ئەمەش، بىگومان، دەبىت لايەنى فرىوداۋ بەشى تايىبەتى ھەۋالگىرى بەم بۋارەى ھەبىت بۆئەۋەى بىتوانىت بە لىزانانە مامەلە لەگەل نۇخەكە بىكات. لايەنى فرىودەرىش بۇ شىۋاندنى دەروۋنى راي گىشتى ولتەك چەندىن تەكنىك بەكار دەھىتەت بۇ روۋخاندنى و لاۋاز كىردى ۋەى فەرماندە سەربازىي، سەر كىردە و ھاۋلا تىيانى ولتەك كە دۋاى سەر كەۋتەنى تەكنىكەكە دەتوانىت بەئاسانى ھەزموۋى خۇى بەسەردا بىسەپىنەت. دۋاى كۆتايىپەاتنى جەنگى جىھانى دوۋەم، دەزگاي ھەۋالگىرى ناۋەندى (CIA) ھەلسا بە كىرەۋەى بەشىكى تايىبەت بە جادۋو و دەرمانى

کیمیایی و هه مو ئو ریکارانه ی وا له ولاتان دهکن فریویدرین یان فریودان ئه نجام بدەن، پرۆژه که ناوێراو به "به رنامه ی مکلتر" که لایەن دکتۆر سیدنی گوتلیبه وه سه ربه رشتی دهکرا. دهروون بالایی و هه والگریش په یوه ندییه کی نه چپاویان له گه ل په کدا هه به، به تاییه تی ئو ولاتانه ی دهزگا زانیارییه کانیان به میزه، ئێران و ئه مریکا وهک نمونه. رۆلی جهنگی دهروونی و چۆنییه تی کارکردنی له م به شه دا فه رامۆشنه کراوه و تیشکی خراوه ته سه ر، ئه مه ش به ئامانجی روونکردنه وه ی به شیکێ گرنکی کرده ی فریودانه. به کورتی، ئامانج له م به شه ئه وه یه ئیمه ی کورد وشیاربین له هه مبه ر هه ر کرده یه کی له م چه شنه که له دۆخیکێ هه ستیاری وهک ئیستادا که به شیه یه کی به رفراوان ئه نجام ده دریت. ناگریت به یلین میدیا و تۆپه کۆمه لایه تییه کان هه روا به ئاسانی گالته به ئه قلی تاکی کورد بکه ن، جگه له مه ش دهزگا هه والگرییه کانی ئیمه ش بپنه مه یدان و بایه خیکێ رۆژ به بواری فریودانی دوژمن بدەن چونکه برپه ی پشتی سه رکه وتنی هه ر جهنگیکه. ئه و بابه تانه ی که باسکران ده بنه ناوه پۆکی ئه م به شه و به تیروته سه لی باسیان لێوه ده کریت.

فریودان

"فریودان" بریتیه لهو ههولئ دهدرت بق به پێلادابردنی شیکردنهوی ههوالگری دوژمن دهبراره ئو دوخه سیاسیی، سه ریازی، یان ئابووری تووشی ده بێت، به واتایه که له سه ره بانه مای ئو زانیارییه ههله به شتیه یه که ههنگاو دههوانێت که خزمهت به لایه نی به رامبه ره بکات نه وه که خۆی. فریودان وه که جۆریکی دژه ههوالگری لهقه له م دهدرت چونکه ههول ده دات ئامانجی سه ره کی ئۆپه راسپۆنه کانی ههوالگری دوژمن پوچه ل بکاته وه؛ ههروه ها، به زۆدی له میتۆدی دژه ههوالگری پیکدیت، وه که ئۆپه راسپۆنه کانی سیخوپی دو سه ره .

فریودان و شکستی ههوالگری له چۆنیه تی کارکردندا په یوه ندیان په یه که وه هه یه . له پاستیدا، سه ره که وئنی فیلئ لایه نیک به واتای شکستی ههوالگری لایه نی به رامبه ره دیت. بێگومان، به پێچه وانه وه دروست نییه؛ ده کریت لایه نیک هه له ی گزگ بکات له شیکردنه وی ههوالگری خۆیدا ته نانه ت به بن هیچ فیلئیک له لایه ن لایه کی تره وه . سه ره پای ئه مه ش، ده کریت، له حاله تی شکستی ههوالگرییدا، هه ندئ هه ول دیاری بکه ن له فیلدا له لایه ن لایه نی تره وه . جا تا چ ئه ندازه یه که ئو هه ول به ره بر سه له شکسته که ئه مه په رسیکی ئالۆزتره .

ده وانریت ته کنیکی فریودان له کاتی جهنگ و ئاشتیدا موماره سه بکریت، هه ره چه نده، به هۆی چه ندین هۆکاری جیا جیا وه، ده کریت که سیک و فیلکر بن لیکیدا ته وه که زیاتر له کاتی جهنگدا باو بێت. فریودان له ته کنیکه وه بق ستراتیژیه ت درژده بێته وه . هه ره جهنگیک که به فیلئیک له سه ره لایه که ده ست پێ بکات له کاتی که دا قورسای هێر شه که بکه وێته سه ره په کیکی تر، ئه وا به دلناییه وه پێی ده ورتیت فریودانی ته کنیکی . نمونه کانی فیلئ ستراتیژی که متر باون به لام به زۆدی زۆر گرنگن له جهنگدا، وه که ئۆپه راسپۆنی فیللوی هاو په یمانانی جهنگی جیهانی دووم که ئه لمانای به لاریدا برد ده براره ی شوینی جیگروونی که شتیگه لی به ریتانیا له تهرماندی .

ئۆپه راسپۆنی فریودان له کاتی ئاشتیدا زۆر باو نییه، وه هه ندیجار زۆر قورسه ده ستنیشانی بکه یه ن. له نێو نمونه هه ره سه ره نچرا کێشه کاند ئه وه یه که به "متمان"

ناسراوه، که دامەزراوەیەکی سۆڤیەتی بوو وای نیشانەدا درایەتی رژیمی نوێی شوعیەت بکات که لەپاستیدا لەلایەن کەسێکی دەزگای سۆڤیەتی جارانەوه لەساڵی ۱۹۲۱ بۆ ۱۹۲۷ دامەزرێنرا وە بەپێوەبەردا. سۆڤیەت پەيوەندییەکی دروست کرد لەگەڵ پێکخراوە دەرهکێهکانی دژەشوعیەت وە دەزگاکانی هەوالگری رۆژئاوا، بەم پێیەش زانین و ئاشکراکردنی هەر چالاکیەکی دوژمن که گیرابوایەبەر ئاشکرا دەکرا؛ وە ناوی هەموو ئەو کەسانە ئاشکرا کرد که لەژێرەوه بۆ ئەو رێکخراوە کاردەکەن لەدژی سۆڤیەت وە زانیاری هەلە ی بۆ دەرهوه دەنارد دەربارە ی دۆزی ناوەخۆی یەکی سۆڤیەت.^۱

لەماوەی ساڵانی پەنجاکان و سەرەتای شەستەکاندا، یەکی سۆڤیەت چەندین ئۆپەراسیۆنی فریودانی ئەنجامدا بۆ قەناعەت پێهێنانی ئەمریکا بەوێ که یەکی سۆڤیەت خاوەنی هێزێکی مەزنیتری ستراتیژیەتی هێرشی چەکی ناوکییە. لە یەکی سۆڤیەت لە بۆنەکاندا، سۆڤیەت لە نمایشێکی سەریازییدا که تیایدا بیست و هەشت فزۆکی شەپکەری تیادا نمایشکرا؛ رەنگ زیاتر لەو ریزەیی که هەر هەببوو بەهۆی چەندجار هاتنەوهی هەمان فزۆکە بۆ نمایشەکه.^۲ بەهەمانشتیوه، لەکۆتاییەکانی ساڵانی پەنجاکاندا، سەرکردەکانی سۆڤیەت چەند بانگەشەیکە زیاد لە پێوستان کرد دەربارە ی بەرنامە ناوکییەکانی. بەم رێکایە، سۆڤیەتیەکان ترسیان لەلای ئەمریکا دروست کرد. ئامانجی سۆڤیەت لەم چەندەدا بریتی بوو لەوێ خۆڕاوا ناچار بە کشانەوهی سیاسی بکات (بۆ نموونە، سەبارەت بە دۆخی بەرلین) که بەرێگای تر نەدەکرا ئەم فشارە سیاسیە دروست بکات.

وەک ئاشکرایە ناوهرۆکی فریودان پشت بە بارودۆخەکه و ئەوێ که چۆن کەسێک دەیهوێت دۆژمنەکی کاردانەوهی هەبێت، دەبەستێت. بۆ نموونە، لەکاتی جەنگدا رەنگە دەزگایەکی هەوالگری بیهوێت هێرشیکی لەناکاو بۆسەر دۆژمنەکی ئەنجام

^۱ John J. Dziak, *Chekisty: A History of the KGB* (Lexington, Mass.: Heath, Lexington, ۱۹۸۸), ۴۷-۵۰, and Andrew and Gordievsky, *KGB: The Inside Story*, ۹۷-۱۰۶.

^۲ John Prados, *The Soviet Estimate: U.S. Intelligence Analysis and Russian Military Strength* (New York: Dial, ۱۹۸۲), ۴۲-۴۳.

بدات، لەم کەیسەدا ئەرکی سەرەکی ھەواڵگری بریتییە لەوەی کە دوژمنەکی قەناعەت پێ بەیئیت کە ھیچ ھێرشێک لێگۆڕیدا نییە. ھەندێجار دوژمن بە تەواوی پێشبینی ئەوە دەکات ھێرشی بکریستەسەر، وە کاریکی ئەستەمە کە سێک بتوانێت وایان لێبکات کە ھیچ ھێرش لێگۆڕیدا نییە. لەم چۆرە کەیسەدا، فریودان ھەول دەدات قەناعەتی پێبکات کە ھێرشە کە لەکات و شوێن، یان شتوازیکی تر نەجام دەدرێت کە پلانی بۆ دانراوە.

لەکاتی ئاشتیشدا، کەمتر روونە کە ئامانجی فێلکردن دەبێت بەرەو چ ئاراستەیک بێت. دەکرێت دەزگایەکی بیهێت قەناعەت بە دوژمنیک بەیئیت کە دەزگایەکی یان ولایتیک بەھێزترە لەوەی دەردەکەوێت، تەنیا بۆ ئەوەی پاشەکشەی سیاسی پێبکات کە بەپێچەوانەو ناچار نەدەبوو ئەو کارە بکات. یان، کە سێک دەیهێت توانا سەربازییە راستەقینەکانی بەکێک بشارێتەو بۆ ئەوەی کات بە لایەنێکی تر بدات کە بەخۆیاندا بچنەو وە لایەنی بەرامبەر کە متەرخەم بێت لە بەھێزکردنی ھێزە سەربازییەکانی خۆی. ئەگەر بەپێی رێککەوتنی گۆنترۆڵکردنی چەک ھێزەکانی لایەنێک سنووردار بوون، ئەوەی تر دەتوانێت سەربێچیکردنی رێککەوتننامە کە بشارێتەو، بەم شێوەیەش وا لەلایەنی بەرامبەر دەکات بەردەوام بێت لە سنووردارکردنی ھێزە سەربازییەکانی خۆی.^۱

^۱ Shulsky, A. N., & Schmitt, G. J. (۲۰۰۲). *Silent warfare: understanding the world of intelligence*. Potomac Books, Inc...

فرىودان لە جەنگدا

'مەموو جەنگىك لەسەر فرىودان رۆنراوه .

بۆيە، كە دەتوانن، لاوازى نىشان بدەن؛

كە چالاكن، ناچالاكىي نىشان بدەن...

دوژمن فرىو بدەن؛

بەنارىك خۇتان دەرخەن و ھىرشى بگەنەسەر...

خۇتان بەننامادە نىشان بدەن و لووتبەرزى دوژمن ھانىدەن.¹

(سون تزو)

ھىرشى لەناكاو و كتوپر پرەنسىپى ھەر جەنگىكە ... دەبىت بەشپۆھىەكى سەرەكى ئاراستەى بىرھەرزى فەرماندەى دوژمن بىكرىت نەوەك ھىزەكەى . ئامانچ لەم چەندەدا دەبىت برىتىيى بىت لە پەكخستنى وىستى فەرماندەكە . ھىرشى لەناكاو مەزنترىن ھىزە بۆ چەندبارەكردنى تواناى ھىزەكانى ھەر سوپايەك- ئەمە وادەكات كە ھىزىك مەزنتر لە قەبارەى خۆى دەركەوتت لە جەنگدا . ھىرشى كتوپر لەپى چەندان مەتۆدەوہ ئەنجام دەدرىت، لەوانە: چوونە جەنگىكەوہ بەبى خۇنامادەكردن كە دوژمن چاوەپوانى نەكات، ھىرشكردن لەكاتى چاوەپواننەكراودا، گرتنەبەر و بەكارھىنانى رىگاگەلىك كە لە چاوەپوانى دوژمندا نەبىت، بەشپۆھىەك كە دوژمن پىتى وابىت ئەو رىگاگەى ئەوان گرتوپانەتەبەر بەھىچ شپۆھىەك مومكىن نىيە (ھەرەك ئەلمانەكان بەناو ئەردەنيسدا لە ئاپارى ۱۹۴۰)، بەھۆى ھونەرى پىشكەوتوو وە جەريەزەىي ياخود بەھۆى بەكارھىنانى چەكى نوئى پىشكەوتوو(بۆ نموونە، تانكى T-۳۴ لەسالى ۱۹۴۱ لە بەكىتى سۆشپىەتەوہ وەك ھىرشىكى كتوپرى وىرانكەر چووەناو ئەو وڵاتەوہ). سەرەپاى ئەمانەى باسكران، لەنتو ھەموو ئەو ھۆكارانەى سەرەكەوتن لە ھىرشى كتوپرەدا، ھىچ گومانى تىادا نىيە كە گرنگترىنيان فرىودانە .

دەكرىت مشتومپى ئەوہ بىكرىت كە تەنانەت ئاسايىش گرتىكى گرنگترىشە، بەلام لە مەيدانى جەنگدا ناكرىت بەھىچ شپۆھىەك فەرماندە بگەوتتە ھەلەوہ چونكە بوارى

ھەلە لە مەيدانى جەنگدا باجىكى گەرە بەدواداڤىت؛ دەبىت ئەو فەرماندەيە چالاكانە كارىكات بۆلەوى وا لە نوژمنەكانى بىكات ھەلەبەكن. فریودان رىكارتىكى كوردەيە بۆ بەنەجامگەياندى ئەم ئامانجە، ۋە لەبەرئەوى فریودان مێژووەكى بە قەد خودى جەنگ كۆتە، كەواتە ئەو فەرماندەيە ئەم ھونەرە فەرمۆش دەكات، دەكرىت بە گىل ۋ گەمژە دابىرىت لە بوارى سەربازىيدا. لەپاستيدا، جەنەرالە ھەرە مەزنەكان لە مێژوودا بەھۆى ئەم ھونەرە ھاويان لە مێژوودا تۆماركراو، لەكاتىدا زۆدى تىرىش ھەريەھۆى ئەمەو ھەجەلەتى نەتەرە ۋ مێژووى ۆلەتەكان.

ھەموو كەسىگ لەكاتى گونجاودا فریودان بەكاردەھىت، جا ئەمە يان بۆ سووڤىگە ياخود بۆ چەند ھۆكارىكى خۆنەويستىيە. ھەرچەندە دايك ۋ باوك رىگەرە لە مەنەلەكى بۆلەوى فېرە درۆكردن بىت، بەلام خۆشيان ھەموو كاتىگ درۆدەكن، بەتايەتى لەھەمبەر مەنەلەكانيان. فریودان بەشىكى دانەبراوى ناخى ھەر مۆڤىگە كە ئىمە ھەموو كاتىگ ھەستى پىن ناكەين. چەندىن توڤىنەو ھەمە ئامازە بەو دەكەن كە سياستەفانان مەنەيان پىن ناكىت چونكە ئەوان ۋەك فریودەر ناسراون، بەلام ھەموو كەسىگ درك بەو دەكات كە گرتەبەرى چەند رىكارتىكى فریودەر بۆ ئەم پىشەيە پىويستە. ئەگەر سياستەفانان ھەموو كاتىگ ئەو بلىن كە بىرى لىدەكەنەو، ئەوا تەمەنى پىشەكەيان زۆر كورت دەبىت.

ھەرۋەك دەوترىت، ھىچ شتىگ لەزىر ئەم ئاسمانەدا نوڤى نىيە، ۋە كاتىگ دەست دەكەين بە گەپان بەناو لاپەرەكانى مێژوودا دەربارەى پەرەسەندى فریودان لەكاتى جەنگدا، ئەوا ھەمان پلان ۋ تەكنىكى دووبارە دەبينىن لە قورمىكى نوڤدا. ئەم باسە باسى گىڤرەنەوى مێژووى فریودان نىيە چونكە ئەركىكى ئەوئەندە قورسە، دەكرىت تا لەم جىھانەدا مابىن كارەكە تەواو نەكرىت بەلكو ئەمە تەنيا ۋەك لىكۆلىنەو بەكە بۆ ھونەرى فریودان. بۆ ئەوئەوى سەرگەوتو بىت، پىويستە فریودەر ھزى ۋ مېشىكى فەرماندەى نوژمن بخوڤىتتەو ۋ لەھەمان كاتدا بەشىو بەك تىبگات كە بزائىت ۋ كاردانەو بەك لەھەمبەرىدا بگىرتەبەر.

بەلەپەل و جەريەزەيى زىادەلەپتويست، ويستى بى بىر كىردەنە يان گەمژانە
ھەمىشە بەئاسانى دەكەنەبەر تىرى فريودانى دوژمن ۋە زيانگە ياندن بە
ھەر ھاۋىيەمانىك، جەتەلەك كە ھەلگىرى ئەم كەموكورتىيانە بىت لەنتو
كەسايەتتىدا، بىگومان بە ئاسانى دەكەۋىتە داۋى پلانى فريودان، بۆسە،
ۋە تەلەكە بازى جەنگى.

پىگى خە-فريودان لەم پىرۆسەپەدا زۆر گىرنگە. بىر كىردە ۋە كانمان بە ھۆى پىرۆسەي
فىرپوونە گەشەدەكەن، بەلام بە ھۆى بارى قورسى كۆمەلەيتى و كولتورىيە ۋە ك
خزاۋەتە نىو بىر ھۆزىمان ئاراستەي دروست لە دەست دەدەين. نۆزبەي ھەرە نۆزى كات
ئىمەي مەۋف ئەزمەۋنى خۇمان بە ھۆى ئەم چوارچىۋە ئەقلىيە ۋە سەير دەكەين، ۋە
ھەر شىك لەگەل ئەم قالدەدا نەگىنچىت، يان ئەۋەتا فەرامۆشى دەكەين ياخود بە
نادىدە سەيرى دەكەين.

مەۋفە بە سالچوۋەكان لە نۆزبەي كۆمەلگاكندا بە شىۋەيەكى تەقلىدى ۋەك
سەرچاۋەي ژىرى دەستەجەمەي دادەنرەن، كە رەئىشانەرى سەرەكىن لە بەھىز كىردى
ھىزى ھاۋكۆمەلگاكانيان. ئەم بىر كىردە ۋەيە تەناتە لەكاتى گوشارى دەرەكى و
كەسيدا خۆي زياتر دەنۆيتت. ئىمە رەمان لە سەرلەشپان و نارىگۈپىكى دەپتەۋە،
ھەموو ھەۋلەكانى مەشكان بەرەۋ ئەۋ ئاراستەيە دەچىت كە چارەسەرىك بۇ
روداۋەكان بدۆزىنەۋە ياخود واتايەكى پى بىبەخشىن؛ تەناتە ئەۋكاتەشى كە
زانبارىيەكان دۆزىيەك و سنووردان، ئىمە ھەر پەرۋىش بۆنەۋەي رىگاچارەيەك
بدۆزىنەۋە. ۋە لەبەر ئەۋەي مەشك تەنبا دەتوانىت لە يەك كاتدا خۆي لەگەل بىرىك
زانبارى بگۈنچىتت، ئىمە ناچارىن باس لە ھەموو زانبارىيەكان نەكەين ۋە تەنبا
لەۋانە بدۆيىن كە زۆر گىرنگ و پىويستىن. ھەريۋە، دەكرىت بوترىت كە ھەموو
فريودانەكان لە جەنگدا دەپت لەسەر بىنەماي ئەۋەي كە خەۋدى دوژمن نەك تەنبا
بىۋاي بەچىيە، بەلكو ھىۋا بۇ چ شىك دەخوازىت بىنبا دىرتت.

زانبارى بىرپەي سەرەكىيە لە مەيدانى ھەر جەنگىدا ۋە بە دەستەتەننى زانبارى
پىويست بۇ جەنگىك پىويستى بە ئۆپەراسىۋنى سەر كەۋتو ۋە ھەيە، كە لە چەندىن

ئامېزان پېك بېت بۆ كۆكردىنەۋە و دواتر بەگە پخستىيان. لەنەنجامدا، ئاردنى زانىياري مەلە بەشىۋەيەكى لىھاتوو كاريگەرەكى بەرچاۋى ھەيە لەسەر ھىزى ھەر دوژمنىك ۋە ماۋەى ئۆپەرەسىۋەنەكە. لەكاتىكدا، دامەزراۋە سەربازىيەكان لەپوۋى قەبارە، تەكنىكى جەنگ ۋە ھىزى ھەر سەربازىك دەپوان، ھەر خۇدى ئەم پېكھاتنانەپە كە دەپنە بىنەماي فريودانى دوژمن. ئەو زانىياريەى دوژمنىك پىئويستىيەتى بۆنەۋەى بېياري لەسەر بدات دەكرېت بەشىۋەيەكى كارامە بەكاربېئىرېت، ئەگەر كەسىك لەو ئامېزانە بگات كە بەكارى دەھىتېت. ھەرۋەھا، ئاۋيانگىك كە لايەتېك ھەيەتى بۆ فريودان و كارامەيى دەپتە ھۆى زىادكرىنى دلەپاۋكى و شلەژانىي لايەنى بەرامبەر.

زۆرەي موقۇفەكان ناخۋان توشى جەنگ بىن چۈنكە بە يەكېك لە توندترىن دۇخەكان ھەزمار دەكرېت. ئەمە رىگايەك نىيە كە موقۇفە بىتوانىت بەرەو پېرى بېچىت بەلكو بۆ مانەۋەى گەلىك يان كەسىك دەبىت رېئوشۋىنى بېتەزەبىيەنە بگېرېتەبەر. ھەرپۇيە، شىتېكى ئاسايە كە لەكاتى لاۋازىيدا فەرماندە سەربازىيەكان سەرەتا بېر لە فريودان بەكەنەۋە ۋە رىگايەك بۆ دەريازىۋون يان سەرگەۋتن لە جەنگدا ھەلېزېن. لە سىستەمى ماركسى لىنىنىدا، ئەۋە پەسەندە كە ھەر ئامېزانىك بەكاربېئىرېت (ۋەك فريودان) لەكاتى ئاشتىي و جەنگدا بۆ ئەۋەى لە نەھامەتى رىزار بىن (ھەرۋەك يەكېتى سۇفېت لە نىۋان سالانى ۱۹۴۱ و ۱۹۴۵دا نىشانىدا). لە ۋلاتانى رۇژئاۋادا، فريودان ۋەك كاريكى ئائەخلاقى دەبىئىرېت، ۋە زىاتر لە يەك دەسەلات بانگەشەى ئەمەى كرېۋە، ئەمىركىيەكان جەزىكى سىروشتىيان نىشاندا لەماۋەى جەنگى ناۋەخۇدا بۆ فريودان، رىك ۋەك ئەۋكاتەى بەر لە ھەشتا سال لەكاتى شوقېشا ئەم كارەيان ئەنجام دەدا.

فريودان بۆماۋەيەكى زۆر درېژ رۆلى خۆى گىئېر لەپاراستىنى شكۆى سەربازىي ئەمىركا. ئوردلىيەكى نامۇ لەنتېر ئەمىركىيەكاندا ھەبۋو لەماۋەى سەدەى بېستەمدا بۆنەۋەى ۋەك بەشىك لەجەنگى ھاۋچەرە پەسەندى بگەن، ۋە بەدلنىيەۋە ئەمىركىيەكان تەنبا لە ماۋەى جەنگى جىھانى دوۋەمدا سىستەمى فريودانى گەپاندەۋە. سەرھەنگ ۋىليام ھارىس، سەرئەفسەرى بەشى فريودانى ئەمىركا لە ئەۋروپا، ئاچارىۋو بېۋا بە

بەھاكانى ئازاپەتتى باشوور بەيتىت (بەشىك لە ھىزى شاراۋەى فرىودان بۇ نىشتەنە
لە نۆرماندى لەسالى ۱۹۴۴) دواى ئەۋەى سەرگەۋىتى بەدەست ھىتا. رەنگە ئەمە
ھۆكارىك بوۋىت كە دواى ئەم رووداۋە ئەمىرىكىيەكان ھەستىيان بە بەھىزى كرديت
بۇئەۋەى لەجەنگدا سەرگەۋن بەين گىرپانەۋەى سىستەمى فرىودان، كەچى بەر لەمە،
كاتىك ئەوان لاواز بوون لە ئەنجامى ھىزى ژاپونىيەكان بۆسەر پىرل ھاربەر(لە
بەشى داماۋودا باسكراۋە)، كەشتىگەلى ئەمىرىكى سوۋدى زۆرى لەم سىستەمە
وەرگرت.

بەرىتانىيەكان، سەرەپاى ناۋيانگيان لە "يارى پاك" لەجەنگدا، بۇ ماۋەيەكى نرژ
سوۋدىان لە سىستەمى فرىودانى جەنگ وەرگرتۈۋە، ۋە بەكوتايى ھاتنى جەنگى
جىھانىي دوۋەم بوۋنە خاۋەنى مەزىتەن سىستەمى فرىودانى سەريازىي.
بەپىچەۋانەۋە، كارامەتەن مەكىنەى سەريازىي سەدەى رابردۈچ مەكىنەى ئەلمانەكان
بەشىۋەيەكى بەرچاۋ بەرەۋ پوۋكانەۋەيە لەرۋى فرىودانەۋە، جگە لە شىۋازى
پىلانگىرپەكانى ھىتلەرىي. لەكانىكا سوپاى ئەلمانەكان ھەمىشە لە گرنگى ھىزى
لەناكار تىگەيشتۈۋە، شىۋازە ھەرە ويستراۋەكەى بەگشتى برىتىي بوۋ لەو شىۋازەى
كە لەلاپەن فرىدريكى مەزەنەۋە بە "خىرايى و تووندناۋويى" ۋەسەف كراۋە.

بەلى، ئەمە پېۋسەيەكى قورسە بەلام بۇ بەدەستەننى ئامانجى سەريازىي، تەنانەت
سىياسىيىش، فرىودان دەكرىت ۋەك تاكە رىگا دابىرەت لەم چەندەدا. دەبىت ئەمەش
لەبەرچاۋ بگرين كە فرىودان ئەك تەنيا بۇ كاتى جەنگە بەلكو ئامرازىكى گرنگىشە
بۇ كاتى ئاشتى. فرىودان دەكرىت زياتر ۋەك ھونەر لەقەلم بەدبىت ئەۋەك زانست،
ھەرچەندە زانست بە بەردەۋامى ئامپازى شىۋاۋ دەخاتە بەردەست بۇ پىشخىستى
ئامانجەكانى فرىودان. سەرگەۋتوتەن شىۋازى فرىودان تەنيا لەو كاتەدا بەرجەستە
دەبىت كە بەكارھىنەرەكەى خاۋەنى ئارامىيەكى بەرچاۋ بىت، بە تەكتىكەلىكەۋە كە
لەم بۈارەدا ناۋيانگى سەرگەۋتەننى ھەبىت. ھەندىك كەس دەلىن كە تەكنەلۇزىي
مۆدەرن بۇتە ھۆى ئەۋەى فرىودان قورستر بىت بەلام بەدبىرلىي مېژوۋ، فرىودەرەكان
سوۋدىان لە نوپىتەن و پىشكەتوتەن ئامپازى تەكنەلۇزىي وەرگرتۈۋە. ئەو شۇپشە

زانبارىي ئىستادەقەومىت كارىگەرىي ھاوتاي ۋەك شوقشى پىشە سازىي ھەيە ۋە ئەگەرىنكى كراۋەيە كە ھۆكارىنكى سەرەكى بىت لە گۆپىنى سىروشتى جەنگ! بەلام فرىودان بەيىن دودولتى ۋەك ئامرازنىكى جەنگ دەمىننىتە ۋە.

تەمەنى فرىودان لە مەيدانەكانى جەنگدا دەگەرپتە ۋە بۆ ئەۋكاتانەي كە يەكەمجار جەنگ لەنتوان دور تىرەۋە ھاتە ئاراۋە. يەككىك لە بەناۋيانگىرىن نمونەكان مېژۋەكەي دەگەرپتە ۋە بۆ سالى ۱۲۹۴ پ.ز. كاتىك فىرەۋن رەمىسىي دودومى مىسر سەركردايەتى سوپاكەي كرد لەدۇي قەلای ھىتېيەكان لەجەنگى قادش (سورىي ئىستا). دور ھەلاتۋى ھىتى ھاتنە لاي فىرەۋن ۋە پېتيان وت كە ئەۋان نامادەن رېنمايى ناۋىراۋ بىكەن لەدۇي نەتەرەكەيان. لەجىياتى رېنمايىكردىيان، ھەردور ھەلاتۋەكە فىرەۋنپان خستە ناۋ بۆسەيەكەرە كە خەرىك بوۋ كارەساتىكى مەزن روۋىدات.

دوای نىزىكەي چوارسەد سال، ئىسرائىلىيەكان لەلایەن خەلكى مەدىنەۋە (كە چەند پىاۋىكى خېلەكى كۆچەرى عەرەبى بوۋن، مەپومالتىيان بۆ لەۋەر دەھىتايە ئو دەشتايانەي كە ئىسرائىلىيەكان بەرۋىبوم و دانەۋىلەيان تىادا چاندوبو) گىدىۋن، كوپى يەخوشۋا، توانى لەۋ شوپنە دەريان بىكات. ھەوت سالى پىشۋوتر ئىسرائىلىيەكان ھەلسابوۋن بە دوستكردنى چەند گەردۆلكەيەكى شاراۋە لەسەرىنگاي پىاۋانى خېلەكى مەدىنە، بىگومان ئەمە ئەركىكى قورس بوۋ كە چۆن گىدىۋن توانى نىزىكەي سى سەد پىاۋ كۆبىكاتەۋە بۆ ئەم ئەرەك. تەنيا فرىودان و تەلەكەبازىي دەتوانىت كارىك بىكات كە ژمارەيەكى زۇدى مۇۋف ناتوانن پېتى ھەلسن. پىاۋانى گىدىۋن لە نىۋە شەۋدا دەۋرىيان لە كەمپى مەدىنىيەكاندا، ۋە ھەر كەسىك لەۋ سى سەد پىاۋە زورنایەك، ئىنجانىك ۋە مەشخەلنىكى پىدىرا. مەشخەلەكان ھەلكران ۋە بەرۋىايىۋە لەژىر ئىنجانەكاندا شاردرانەۋە. ئەۋ سى سەد كەسە بۆ سى كۆمەلە دابەشكران ۋە ھەر يەككىكان زورنایەكى بەدەستەۋە بوۋ، ھەموويان دەۋرىيان لە دوزمندا. لە نىۋەشەۋدا، كاتىك مەدىنىيەكان خەرىكى گۆپىنى پاسەۋان بوۋن، پىاۋانى گىدىۋن ھەموويان بە يەكەدەنگ ھاۋارىيان كرد، 'شمىتىرى خودا' گىدىۋن!

وه له هه مانکاتدا ئەم زوونایه یان لێده دا وه به سه دان مه شخه لیان ده جوڵاند. مه دینه بیهکان وایانزانی که ئەوان له لایه ن هێژکی نۆوه وه هێرشیان کراوه ته سه ر، ■ به تر سه وه شوێنه که یان به ره و رووباری نۆردن جێهێشت، هه موویان به کۆمه ل هه لاتن. گیدیۆن ته نیا به را کوردنیان نه وه ستا به لکو به دوایان که وت تا ئەوکاته ی دله نیا بوو که ئیتر ناگه پێنه وه، وه 'رۆژی مه دینه بیهکان' تا ئیمپۆش بۆته په ندیکی سه رکه وتنی ئیسرا ئیلییه کان له کۆمه لگای جوودا.

ناوی سون تێر له سه رده می ئیمپۆدا هاوواتایه له گه ل چه مکی فریودان. په رتوکه کی له ژێر ناوی هه نهری جه نگ سه رچاره یه کی سه ره کی بوو بۆ دا پێژه رانی ستراتیژیه تی چینی وه سه رکرده سه ر یازیه کان بۆ ماوه ی نزیکه ی زیاتر له دوو هه زار سا ل، هه رچه نده له سه ره تای سه دده ی بیسته مدا به شتیه یه کی پوخت وه رگێژ درا وه ته سه ر زمانی ئینگلیزی. به کارهێنانه کانی جه نه پال (چی سون پین) له سا لی ۳۴۱ ی به ر له زاین نموونه یه کی دیاری سه رکه وته کانی تیۆری 'سون تێر' له جه نگدا. به ر له داگیرکردنه کی ناوچه ی 'وه ی'، سون پین دۆخه کی له گه ل راوێژکارێک خه ملاند، که وتی: "سه ر یازه کانی 'وه ی' بچ به زه می و ئازان، وه ده بیته پیاوانی 'چی' وه ک ترستۆک تێرۆ بکه ی. ستراتیژیه توانیکی کارامه ده بیته سوود له مه وه رگرتی وه هه لیان بخه له تێنیت... با سه د هه زار ئاگر بکه ی نه وه کاتیک سوپا که مان ده گاته 'وه ی'، په نجا هه زار بۆ رۆژی دواتر، وه ته نیا سی هه زار بۆ رۆژی سی تیه م..." به مه ش جه نه پال 'وه ی' پانگ چوان واده زانیت که سوپای 'چی' له کشانه وه دایه وه ئەمه ش هانی ده دات بۆ نه وه ی په له بکات له هێرشکردن. پانگ چوان که وته نێو داوه که وه، هێزه کانی خۆی به ناو گه لیه کی ته سکدا به پێکرد بۆ هێرشکردن، به مه ش که وته نێو بۆ سه یه کی پلان بۆ دا پێژداری سون پین. بۆ کۆتایی هێنان به پلانه کارامه که، سون پین هێما یه کی هه لواسی. کاتیک پانگ چوان گه یشته شوینی بۆ سه که، داوای مه شخه لێکی کرد بۆ نه وه ی هێما که ی سون پین بخوێنێته وه، که تیایدا نووسرا بوو: "پانگ چوان له ژێر

نهم درمخته‌دا ده‌مریت. "رووناکی مه‌شفه‌له‌که نیشانه‌یه‌ک بوو بۆ تیریزانی سون پین بۆنه‌وه‌ی بیکوشت.^۱

فریودان له سه‌ریازییدا

فریودانی سه‌ریازیی ئه‌و چالاکیانه‌ن که به‌شیوه‌یه‌کی به‌رنامه‌بۆداریزراو نه‌نجام ده‌دین بۆ مه‌لخه‌له‌تاندنی بریارده‌ره‌کانی بواری سه‌ریازی دوژمنیک له‌ به‌رگ و نیاز و توانایه‌کی وادا که بیهیته‌ هۆی ئه‌وه‌ی دوژمن چهند مه‌نگاوێکی تایبته‌ به‌هوازیژت که بیهیته‌ هۆی سوودگه‌یاندن به‌ ئاساییشی نیشتمانی ولاتیکی دیاریکراو. ده‌کریت فریودانی سه‌ریازیی له‌ماوه‌ی گشت قوناغه‌کانی تۆپه‌راسیۆنی سه‌ریازییدا به‌نه‌نجام بگه‌یه‌نریت. فه‌رمانه‌یی هێزه‌ هاوبه‌شه‌کانی ئه‌مریکا فریودانی سه‌ریازیی بۆ پینکانی ئامانجه‌کانیان به‌هۆی هێزشی له‌ناکاو، ئاسایش، و هێزی ئابووری به‌کارده‌هێنن. لێره‌دا ئێمه‌ هه‌لده‌ستین به‌ ده‌ستنیشانکردنی شاش پره‌نسیپی فریودانی سه‌ریازیی بۆ ئه‌وه‌ی وه‌ک رێنماییه‌ک سه‌یر بکرین بۆ داڕشتنی پلان و جێبه‌جێکردنی تۆپه‌راسیۆنی فریودانی سه‌ریازیی. ئهم پره‌نسیپانه‌ پێک دین له‌: سه‌رنج، ئامانج، کوئترۆلی نێوه‌ندیی، پاراستن، بریاردان له‌کاتی خۆیدا، و یه‌کخستن.

ئه‌وه‌ی لێره‌دا گرنگه‌ ئاماژه‌ی پێبکریته‌ بریتیه‌ی له‌وه‌ی که له‌کاتی دانانی پلانیکی سه‌ریازیی بۆ فریودانی دوژمن ده‌بیته‌ ئه‌وه‌ له‌به‌رچاوبیگریته‌ که هه‌ماهه‌نگیه‌کی ته‌واو بکریته‌ له‌گه‌ڵ ئه‌و لایه‌نانه‌ی په‌یوه‌ندیدارن به‌ خزمه‌تگوزاری مه‌ده‌نی ده‌وله‌ت و به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌ی وابه‌ستن به‌ چالاکییه‌کانی تۆپه‌راسیۆنی ده‌روونی بۆنه‌وه‌ی دنیایی بده‌ن که ئه‌و فریودانه‌ کارناکاته‌ سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانیان له‌گه‌ڵ دانیشته‌وانی مه‌ده‌نی یان ده‌سه‌لاتداریه‌تی سه‌ریازیی خۆجیتی. ئه‌و تۆپه‌راسیۆنه‌ فریوده‌رانه‌ی که چالاکییه‌کانی به‌ناشکرا بۆ میدیا و چاوی گشتی کراوه‌یه‌، ده‌بیته‌ هه‌ماهه‌نگیه‌کی باشی بۆ کرایه‌یت له‌گه‌ڵ ئه‌فسه‌رانی کاروباری گشتی بۆ ده‌ستنیشانکردنی هه‌ر

¹ Latimer, J. (۲۰۰۴). Deception in war: the art of the bluff, the value of deceit, and the most thrilling episodes of cunning in military history, from the Trojan horse to the Gulf War. *Armor*, 117(۲), ۴۹-۵۰.

گرفتتىكى نادىيار كە رەنگە بەرەنگارىيان بېيتەۋە. سون تىزۇ لە كىتتېبەكەيدا بەناۋى
'ھونەرى جەنگ' ۵۰۰ سال بەرلە زايىن نووسىيويەتى، "ھەموو جەنگىك لەسەر فرىودان
رۇنرلۇه. " فرىودان دەكرىت ھەم ھونەر بىت و ھەمىش زانست، واتە ئەگەر بلىتىن تەنبا
زانستە يان ھونەرە ئەوا نادروستىيەك ھەيە. بەكورتى، ھونەرىكە كە وا لە دوژمن
بكەى بېروى بەرە بىت كە تەكنىكە جەنگىيە دروستەكان نادروستن، وە
بەپىچەۋانەشەۋە، ئامانچ لەمەش بۇ بەرئالابردنى دوژمنە.

سىستەمى فرىودانى بەرىتانيا

ئەو سىستەمە دۇەسىخوپى و ئۆپەراسىيۇنە تەلەكەبازىيە بوو كە لەلايەن
بەرىتانيەكانەۋە لەماۋەى جەنگى جىھانىى دوۋەم بەكاردەھات. كاتىك سىخوپانى
نازى لەو ۋلاتەدا دەستگىردەكران، يان خۇيان رادەست دەكرد يان خۇيان ئاشكرا
دەكرد، دواتر لەلايەن بەرىتانيەكانەۋە بەكاردەھىتران بۇئەۋەى زانىارى ھەلە بە
نازىيەكان بەدن. ئۆپەراسىيۇنەكانيان لەلايەن "كۆمىتەى بىست" ۋە بەسەرۇكاپەتى
جۇن ماستەرمان چاۋدىرى دەكران.

پەكتىك لە دىيارترىن نمونە بالاكانى ئۆپەراسىيۇنى مەزنى سىخوپى دوۋسەرە برىتتيە
لە سىستەمى تەلەكەبازىيى، كە بەھۇيەۋە بەرىتانيەكان، لەماۋەى نىكەى ئەۋاى
جەنگى جىھانىى دوۋەم، "بەشىۋەيەكى چالاکانە سىستەمى سىخوپى ئەلمانىان
بەپۋەدەبەرد و كۆتۈرۇلىان دەكرد لەناۋ ۋلاتى خۇياندا." بەدەستېپىكردن لە تاكە
سىخوپىكى ئەلمانى كە لەكاتى گەرپانەۋەيدا لە بەرىتانياۋە بۇ ئەلمانىا دەستگىركرا
لە سەرەتاي جەنگەكەدا، بەرىتانيەكان تۋانىان تۈپىكى گەرە ۋەنەۋە بەناۋ سىخوپى
ئەلمانى بىنيادىنن ۋە ۋايان لە ئەلمانەكان كرد بېروايان پىتيان بىت تا كۆتايى
جەنگەكە. ھەر كە سىخوپى ئەلمانەكان دەھاتنەتتو بەرىتانيا، دەمودەست
دەستگىردەكران ۋە بەكاردەھىتران لەدۇى دەزگاي ھەۋالگىرى ۋلاتەكەيان بەپىدانى
زانىارى ھەلخەلەتتەر دەريارەى ئۆپەراسىيۇنى بەرىتانيەكان. ئەمە تا كۆتايى ھاتنى
جەنگەكە بەردەۋام بوۋە ۋە دەزگاي ھەۋالگىرى ئەلمانى ھەستى بە ھىچ نەكرد.

چون ماسته‌رمان، به‌رپوه‌به‌ری سیستمه‌که پینج ئامانجی سه‌ره‌کی دیاریکرد:

- کۆنترۆل‌کردنی سیستمی سیخوپی دوژمن
- ده‌ستگیرکردنی سیخوپی تازه‌هاتوو بۆناو ولاته‌کی
- به‌ده‌سته‌پێنانی زانیاری که‌سایه‌تیه‌کان و میتۆده‌کانی کارکردنی ده‌زگای نه‌پێنی ئه‌لمانیه‌ی
- ده‌ستخستنی زانیاری ده‌ریاره‌ی کۆد ۷ شیفه‌ری ده‌زگای نه‌پێنی ئه‌لمانیه‌ی
- به‌ده‌سته‌پێنانی به‌لگه‌ی پلان و نیازه‌کانی دوژمن له‌و پرسیارانه‌ی لێیان ده‌کرا
- بۆ کاریگه‌ری دانان له‌سه‌ر پلانه‌کانی دوژمن به‌هۆی ئه‌و وه‌لامانه‌ی له‌لایه‌ن دوژمنه‌وه به‌ده‌ست ده‌گه‌یشت
- بۆ هه‌له‌خه‌له‌تاندنی دوژمن ده‌ریاره‌ی پلان و نیازه‌کانی دوژمن.

سووده‌کان بۆ حکومه‌تی به‌ریتانیا بێ هه‌ژمار بوون. بۆ نمونه، له‌ساڵی ۱۹۴۰، سیخوپی یه‌که‌م له‌لایه‌ن به‌رلینه‌وه کۆدیکێ پێدرا بۆ په‌یوه‌ندیکه‌رتن له‌گه‌ڵ ئه‌لمانیه‌ی له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م کۆده‌ بوو به‌ "به‌ردی بناغه‌ی ژماره‌یه‌ک کۆدی تر که له‌لایه‌ن ده‌زگای هه‌والگری سه‌ریازی ئه‌لمانه‌کانه‌وه به‌کارده‌هات،" هه‌بوونی بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی به‌ریتانیا هه‌ر له‌سه‌ره‌تای چه‌نگه‌که‌وه بته‌وانی‌ت کۆده‌کانی سیستمی ئه‌و ده‌زگایه‌ بشکێنێت. دواتر له‌ چه‌نگه‌که‌دا، کاتیک به‌ریتانییه‌کان زیاتر متمانه‌یان بۆ دروست بوو له‌ سیستمی دژه‌سیخوپی ته‌له‌که‌بازی ئه‌و ولاته‌دا، ئه‌وان ته‌وانیان دوو کۆتا ئامانجه‌کانیان بپێکن، که پێکهاتیه‌و له‌ هه‌له‌خه‌له‌تاندنی ئه‌لمانه‌کان. لووتکه‌ی سه‌ره‌که‌وتنه‌کان له‌ساڵی ۱۹۴۴دا راگه‌یه‌نرا، کاتیک سیخوپه‌ دووسه‌ره‌کانی به‌کارهێنران بۆ به‌ره‌وپێشبردنی که‌مپینی فێل‌بازی که‌ بووه‌ هۆی قاییل‌کردنی ئه‌لمانه‌کان بۆ ئه‌وه‌ی واپێشبینی بکه‌ن به‌ریتانییه‌کان له‌ کالێس داده‌به‌زن نه‌وه‌ک له‌ تهرماندنی، به‌مه‌ش سه‌ره‌که‌وتنی به‌ریتانییه‌کان مسۆگه‌ر بوو.

به‌هۆی سه‌ره‌که‌وتنه‌کانی خۆیندنه‌وه‌ی کۆده‌کانیه‌وه، هه‌والگری به‌ریتانیا له‌ پێگه‌یه‌کی دروستدا بوو بۆ تێبینیکردنی په‌رچه‌کرداری ئه‌لمان بۆ ئه‌و زانیاری و زانیاری هه‌له‌خه‌له‌تێنه‌ری له‌لایه‌ن سیخوپه‌ دووسه‌ره‌کانه‌وه پێیان ده‌درا. سه‌ره‌پای ئه‌مه‌ش،

دهزانرا که کامه راپوړتی گړنگ به زکړاوه ته وه بڼو سرکردایه تی بالای بهرلین وه نایا بړوا به و راپوړتانه کړاون یان نا. نه م پدراکه یاندنه وه په زور گړنگ بوو بڼو بده سته پتانی نامانجه کانی فریودان، چونکه ریځای به بهریتانییه کاندې بڼو جهختکړدنه وه له سر نه و خالانه یی نه لمانه کان له ده ستیان دابو یان بڼو گورپنی په یامه کان بڼو نه هیشتنی هه گومانیکي نه لمانه کان.

کوټنر و لکړدنی توپری سیخوپی دوزمن بیگومان نرخی خوی هیه: توپره که ده بوايه نه وه نده زانیاری هه والگریی بهر مه پتیا بوايه که به شی نه وه ی کرد بوايه نه لمانه کان و لئ بکات بړوای پی بکن. هه روه ها، نه و زانیاریانه ی بهر مه می ده میتا نده ده بوايه هه روا به ناسانی دژیه یک بن له گه ل نه و زانیاریانه ی نه لمانه کان به ده ستیان میتاوه له پتی که ناله هه والگرییه کانیانه وه، ته نانه ت ده بوايه حیسابی راپوړته کانی نه و سیخوپانه شیان کرد بوايه که هیشتا نه گیرابوون. (واپدیده چو هیچ سیخوپرکی ده ستگیرکړاوه نه بوو پیټ، به لأم بیگومان ده بوايه نه مه شیان له بهرچا و بوايه.) نه مه باجیکي تارادده یه یک قورس بوو؛ چونکه نه لمانه کان ده کرا توپرکی سیخوپریان له ناو بهریتانیا هه بوايه، وه نه مه بڼو بهریتانییه کان جیځای تیرامان بوو، هه ربویه ده بوايه هه موو نه گه ره کان له بهرچا و بگن.

به پړوه بهری سیستمی دژه سیخوپی فریودان بړوای و ابوو که خوی و هاوړپکانی زور وریا بوون، له و پړوه وه یی که بهریتانییه کان هه ندیک زانیاری نروستریان به ده سته وه دا که ده بوايه له ده سستی بدن. نه لمانه کان نه ک ته نیا خاوه نی که نالی هه والگری که متر بوون له بهریتانییه کان، به لکو واده رکوت که به یاشی متمانه یان به و سیخوپانه هه بوو که پتیا و ابوو کار بڼو نه و ان ده کن.^۱

^۱ Shulsky, A. N., & Schmitt, G. J. (۲۰۰۲). *Silent warfare: understanding the world of intelligence*. Potomac Books, Inc...

نكۆلى و فریودانى ستراتىيى

چەمكى نكۆلى و فریودان بەيەكەو بەكاردىت بۇ ئۆپەراسىيۇنى زانىبارى كە ولاتىك دەيگىرتەبەر بۇ بەدەستەيتىنانى ئامانجەكانى. نكۆلىكرىدن بەو ھەولە دەوترىت بۇ رەتكىرنەوۋى زانىبارى كە دەكرىت لەلایەن دوزمەنەو بەكارىيىت بۇئەوۋى ھەندى راستى بزانىت. ^(۱) فریودان، بەپىچەوانەو، برىتپىە لە ھەولەكانى نەتەوۋىك بۇئەوۋى وا لە دوزمىن بكات برىواى بەوۋە بھىنىت كە شتىك كە لەئەساسدا بوۋى ھەيە، راست نىيە. ھەرچەندە ھەردىو چالاكىيەكە جىواۋىن، لە كىرداردا ھەردىو كىيان بەيەكەو بەستراۋى و ۋەك يەك چەمك كاردەكەن. بۇ فریودانى نەيارىك دەربارەى نىيازى راستەقىنە يان ئامانجى فریودەرەكە، (ۋەك بەرنامەى پىشخسىنى سەربازىيى، سىياسەت) دەيىت زانىبارى ورد بشاردىقەوۋە يان نكۆلى لە بوۋى بكرىت. فریودان، ئەو ھەولەيە دەدرىت بۇئەوۋى وا لەدوزمىن بكات برىوا بەشتىك بىتتىت كە راست نىيە، لەگەل ئۆپەراسىيۇنى نكۆلىدا بەيەكەوۋە كارىان پىدەكرىت. ئەمەش لە دزەپىكرىدى زانىبارى ھەلە، يان فریودان پىكدىت بۇ دروستكرىنى برىوايەك كە راستىكە بەشئەوۋەيەكى ترە، بەمەش "ھەقىقەتتىكى بەدىل" دروست دەيىت بۇ ئامانجەكە. كاتىك فریودان و نكۆلىكرىدن بەباشى كارى خۆيان دەكەن، فریودەرەكە والە ئامانجەكە دەكات برىواى بە "چىپۇكىكى دروستكراۋ" ھەيىت نەۋەك خۇدى راستىكە. پاشان، ئامانجەكە بەشئەوۋەگەلىك كاردانەوۋى دەيىت كە خزمەت بە بەرژەۋەندىيەكانى فریودەرەكە بكات.

بەكارمىنانى چەمكى "ستراتىيى" لىرەدا بۇ گىرىكى ئاستى بابەتەكە بەكارماتوۋە. ئەگەر ھاتوۋ نكۆلىكرىدن و فریودان بەشئەوۋەيەكى ستراتىيى بەكارمىنران، ئەوا بەبىن درودلى كارىگەرىي دەكاتە سەر داھاتوۋ و بەرژەۋەندى نىشتىمانى ھەر ولاتىك. نكۆلى و فریودانى ستراتىيى لىرەدا دەگەرپقەۋە بۇ ئەو وىنە گەۋرەيى دەلالەتى لىدەكەن. ئەمە پەيۋەندى ھەيە لەگەل سىياسەتى ھەرەبالاى ھكۈمەتتىك، نەۋەك تەنيا ناۋەپۇكى جىبەجىكرىنى سىياسەت. ھەربۇيە، فریودانى ستراتىيى ئاستى ھەرەبالاى ھكۈمەتتىك يان بازىنى سوپاى ھكۈمەتتىكى كرىۋتە ئامانج. بابەتى ھەولەكانى فریودان دەيىت شتىك بىت كە بەرپرەسە بالاكانى ولات چارەسەرى بكنە. بەمەمان شىۋە، نكۆلى

ستراتېژى ئۇ ھەولە دەبىت بۇ شارەنەۋى ئۇ جۆرە زانىارىيەنى كە بەشىۋەيكى سەرەكى لەلەين بەرپرسە بالاكەنەۋە دراۋە.

نكۆلى و فریودانى دەرەكى لەۋكەتەدا ئەنجام دەدرىت كە دەۋلەتتىك يان چەند گروپتىك (ۋەك گروپى تىۋرۋستى، دامەزراۋە تاۋانكارىيەكان، يان بىزۋوتنەۋى جوداخۋازى) نكۆلى و فریودان بەكاردەھىنن بۇ گەشتن بە ئامانجەكانيان لەڭزى بەرۋەۋەندىەكانى ولاتىك. چەندىن كەئالى پەيوەندى ھەن كە بەكاردىن لەلەين ئۇ ولات يان دەزگاپانەنى دەیانەۋىت ئۇم دوو ستراتېژىەتە بەكاربەيتن. ھەندىچار سەرچاۋەكانى ھەۋالگىرى زانىارىيەكان لە دارۋزەرانى سىياسەت دەشارنەۋە و راستىيەكەيان بۇ ئاشكرا ناكەن. سەرەراي ئەمەش، ھەندىك مېتۇدى تىرى پەيوەندىش بەكاردىت لەم نىۋەندەدا، ۋەك راگەياندىن (تەلەفزیۋن، رادىۋن و ئىنتەرنېت)، پەيوەندى دىپلۇمىسى، ئالۋىزى ئەكادېمى، ۋە گەشتى نىۋەۋلەتى و گەشتوگوزار. ستراتېژىەتى نكۆلى و فریودان پىۋىستى بە كەئالىكى پەيوەندى تەرخانراۋ نىيە. تەنیا لەۋكەت روودەدات كە رووداۋىك سەرەلەدەدات ياخود دوژمن چەند زانىارىيەكى لەبارەى دامەزراۋەكانى دەۋلەتتىكەۋە دەست كەۋتوۋە.

بەپشت بەستن بە چەند سەرچاۋەيكى مېتۋىۋى و لۆژىكى ئەنجامدانى ئۇم كارە، بۆمان دەرەكەۋىت كە كەمپىنى فریودان و نكۆلىەكى سەرەكەۋتوۋ پىۋىستى بە چەندىن پىنكەتە ھەيە. يەكەم، ولاتى فریودەر دەبىت پلاننىكى گەشتى لە مېشكدا ھەبىت بۇ بەدەستەينانى ئامانجەكانى؛ دەبىت پېشتەر بېپارى ئۇۋە بدات دەبىت ئامانجەكە چۆن رەفتار بكات ۋە رۆلى فریودان چى دەبىت لە سەرئەنجامدا. ھەرۋەھا، فریودەرەكە دەبىت پېشېبنى ئۇۋە بكات چۆن ئامانجەكە كاردانەۋەى دەبىت لەكاتى ھەردو فریودانى سەرەكەۋتوۋ و شىكستخواردودا. ئەمە، بىنگومان، ئەركىكى سانا نىيە. دەبىت ئەۋانەى لە كەردەكە بەژدار دەبن بىرەكەنەۋەيكى روونيان ھەبىت كاتىك پېشېبنى سەرئەنجامەكانى دەكەن. جگە لەمەش، دەبىت فریودەرەكە كارەكانى تىكەل بكات لەگەل: ھەۋلەدان بۇ نكۆلىكرىنى زانىارى دروستى دوژمنىك؛ چىۋىكى فریودەر. ئەمە، دووبارە، ئەركىكى سانا نىيە. ھەلمەتى فریودان و نكۆلىكرىن

پێویستی بە کاری یەكگرتوو هەیە لەلایەن چەندین بەش، دەزگا و وەزارەتی حكومهتەوە. لێدوانی گشتی، گوتاری راگەیاندن، پەیوەندیەكانی ئینتەرنێت دەبێت ئامادە بكرێن بۆ چەشتیوانی لە ئامانجەكانی نیازی ⁱⁱ بۆ ئەوەی فریوداندا. هەرگە زانیاری هەڵە بۆلاوكرایەوه، دەبێت چەند هەنگاوێك بگیرێتەبەر بۆ رێكگرتن لە گەشتنی زانیارییە دروستەكە بۆ دەستی دۆزمن.ⁱ

دووەم، فریودان ئەگەر پێشەدهخەرت كە كولتوری ستراتیژی دۆزمنەكە تێبگەین. بۆئەوهی لەم چەندەدا سەرگەوتوو بین، فرۆیدەرەكە دەبێت لە سیاقی رامانی نەیارەكە تێبگات بۆئەوهی بزانێت كە كامە وێنەی دەتوانێت بەشینوێهەك نیشانبدەرت كە شایانی قاییلكردن بێت بۆ لایەنی بەرامبەر.ⁱⁱ مێژوو، كولتور، باری گشتی دارایی و سیاسی هەموویان کاریگەرییەكی باشیان لەسەر رامانی ئامانجەكە هەیە.ⁱⁱⁱ دەبێت زانیاری هەڵە لەگەڵ ستراتیژیەت و تەنانەت كولتوری ئەو وڵاتە خۆی بگونجێت بۆئەوهی بەباشی كاری خۆی بكات. هەر هەڵەیهك دەتوانێت بەناسانی لەلایەن وڵاتی ئامانجەوه هەستی پێبكرێت و لەسەر ئەنجامدا ئەو فریودانە تەنانەت دەبێتە مایەی گالتهجاریی. هەریۆیه، فریودان پێویستی بە پلان و نەخشەی زیڕەكانە هەیە: ئەزموونی ئەم ھونەرە ئەوهی دەرخستوو كە پلاندانێزەرائی فریودانی سەرگەوتوو دەتوانن چەندین رێگا بەكاربهێنن كە لە هزری ئامانجەكە بەدوور بێت. بەكورتی، پلاندانەرائی فریودان "دەبێت زانیارییەكی بێ ئەندازەیان هەبێت دەریارە

ⁱ Perception and Misperception in International Politics (Princeton, N.J.: Princeton University Press, ۱۹۷۱); and James J. Wirtz, "The Intelligence Paradigm," Intelligence and National Security, Vol. ۴, No. ۳, October ۱۹۸۹, pp. ۸۲۹-۸۳۷.

ⁱⁱ Gray, *Ivfordern Strategy* (New York: Oxford University Press, ۱۹۹۹).

ⁱⁱⁱ Alastair Ian Johnston, *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History* (Princeton, NJ.: Princeton University Press, ۱۹۹۵); Stephen Peter Rosen, *Societies and Military Power* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, ۱۹۹۱); Peter Lavoy, Scott Sagan and James J. Wirtz (eds.), *Planning the Unthinkable: New Powers and their Doctrines for Using Nuclear, Chemical and Biological Weapons* (Ithaca, Cornell University forthcoming); and Elizabeth Kier, *Imaging War: French and British Military Doctrine Between the Wars* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, ۱۹۹۷).

تېرپامانی نه و ولات يان نه و كه سانه ی دميانه ویت فریوی بدهن، وه جگه له مهش ناره زوی مړوف بؤ خود فرویدانیش له بهر چاوبگيریت.^(۷)

سټیهم، فریودان پټویستی به كه نالی زانیاری هیه بؤ گیشتن به دوژمن. پټدانی زانیاری ساخته به ړنگایه کی لیزانانه ده توانیت زیاتر هاوکار بیت له بهر پاست زانیی نه و زانیاری به له لایه ن دوژمنه وه. هریو به، داریزه وانی پلان پټوستان به ده سولات و بیري نوټکارانه هیه بؤ نه وه ی نه و كه ناله بهر پخه ن.

چوارم، هه لمه ټیكي سر كه وتوی فریودان و نكولیکردن سوودی زود له میکانیزمی "فیدباک" و ږده گړیت بؤ كوكړنه وه داتا دهر باره ی رهفتاری نامانجه كه. دهر ككړدن به وړنگایه ی نامانجه كه چو ن نه و داتایه ی لیکداوه ته وه گړنگیبه کی تاییه تی هیه. چالاکی فریودان چالاکیه کی جوو لاره: چیرې کی په ږده پوښی، كه نالی گه یاندن، وه ده سټېشخه ی تاییه تی پټویستان به پلانېکی باش هیه بؤ سوود وه رگړتن له و دهر فته و گړفته نه ی دینه پش. زانیی نه و راستیه ی كه فریودان سر كه وتو ده بیت دهر كړت خالېکی گړنگ بیت بؤ به ده سټېناني نامانجی زیاتر. نه گه ر نه و پلانه ی داتان رشتوه سهری گرت و دوژمن درکی پینه كړ نه وه باشه. نه گه ر هه ر له سهره تاوه پلانی فریودانه كه شكستی هینا، میکانیزمی "فیدباک" ده بیت سوودی لئ وه ریگریټ. ا نه وه ی گړنگه لیره دا نامازه ی پټېدریت نه وه به كه ته نیا به ك جوړی فریودر له م بواره رول ناگړیت به لكو نه مان بؤ چوار پو لټن دابهش دهر كړن: دیموكراسیبه كان؛ رژيمه داپلوسټېنه كان (دیکتاتوریه به كان)؛ رژيمه ښتقیالیبه كان (گورپن له رژيمېکی دیکتاتوری بؤ دیموكراسی یا خود به پټچه وانه وه)؛ نه كته ره ناحكومیه به كان (رېكخواری تاوانكارى، گروپه تیروړستیبه كان، بزوتنه وه جیاخوازه كان). هه مو نه و جوړانه ی باسکران، تووشی شكست و سر كه وتی كه میننی فریودان دهمنه، كه به شتيکی ناسایی له م بواره له قه لاهم دهر یت. نیستا با له خواره وه به ك به یك باسیان بکه ین

¹ "Colloquium on Foreign Strategic Denial and Deception," Georgetown University, ۱۲-۱۳ July ۱۹۹۹; and Barton Whaley, *Stratagem: Deception and Surprise in War* (Cambridge: MIT Center for International Studies, ۱۹۹۹)

و بزاینه هم نهکته رانه که ی و چوئن و له کویتدا رۆلی خوین له کرده ی فریوداندا دهگتین.

یه کهم، ولاته دیموکراسییه کان به زۆری له کاتی جهنگدا هه لمه تی فریودان و نکۆلیکردن به کارده هیتن. به لام نه مه به و ولتایهش نامیت که له کاتی ناشتیشدا هه رامۆشی بکه ن. هه رله کاتی جهنگی شوپشگیتپی نه مریکاوه تا له نگه رگرتنه که ی نازییه کان له (D-Day) له جهنگی جیهانی دووه م، تا هتیشی مارینزه کان له ماوه ی جهنگی که نداودا، مژووی نه مریکا پره له و نمونانه ی که تیایدا فریودان به کارهاتوو له به رژه وهندی سوپای نه مریکادا. به درژایی سه ده ی بیستم، به ریتانیا و ولاتانی تری دیموکراسیش جابه جار له کاتی ناشتی و جهنگدا هم ستراتیژییه ته یان به کارهیتاوه. بۆنموونه به رنامه ی ئیسرائیل، یان به م دواییانه هی هیندستان، بۆ په ره پیدانی به رنامه ی ناوکی سوودی له فریودان و نکۆلیکردنی پیشکه وتوو وه رگرتوو. به لام نه مریکیه کان به زۆری ناگاداری سه رکه وتنی هه لمه تی ولاتانی تری دیموکراسی نین، به تاییه تی له کاتی ناشتیدا.

دووه م، رژیمه داپلۆستینه ره کان، به پیچه وانه ی دیموکراسییه کانه وه، فریودان و نکۆلیکردن به کارده هیتن وهک ئامرازکی ئاسایی هوکمرکردنی ولاته که یان.^۱ نه مه پشتبه ستیان زیاد دهکات به تهکتیکی هاوشتیه له سیاسه تی دهره وه و پرسه کانی به رگری ولاتدا. نه وه ی له م جۆره رژیمانه دا قیزه ونه بریتییه له مه یلی نه و رژیمانه بۆ به کارهیتانی نکۆلی و فریودان به ئامانجی پشتیوانیکردنی ده ستپیکردنی نه یاری. بۆنموونه، تۆپه راسیۆنی باربارۆسا (له به شی چواره مدا باسکراوه) و هتیره کانی ژاپۆنییه کان بۆ سه ر نه مریکا و به ریتانیا له کانونی یه که می ۱۹۴۱ سوودی زۆر له و سوو هونره وه رگیرا. هه روه ها، رژیمه دیکتاتۆره کان کارامه ن له به کارهیتانی

^۱ Roy Godson (ed.), Comparing Foreign Intelligence (Washington, Pergamon-Brassey's, ۱۹۸۸).

جۆرەكانى تىرى فريودان و نكۆلىكىردن، ھەرىق نەمۇنە بېوانە ھەولە بەردەوامەكانى ئىزراق بۇ خۆدزىنەۋەى لە پشكەتلىنى نۆۋەدەۋلەتى و لەناۋىردىنى چەكى كۆمەلكۆز.^۱ سىيەم، ئەكتەرە تاحكومىيەكان بەشتۆەيك ئەم چالاكىيەكانە ئەنجام دەدەن كە ھەرەشە بۆسەر ئەمريكا و تەۋاۋى ۋلاتە دىموكراسىيەكان زىاد بىيەت. دامەزراۋەى نۆۋەدەۋلەتى، تىرۆرىستەكان، و گروپە ئايىنىيەكان سىروشتى ئامانچەكەپان بەشتۆەيكە كە دەبىت پەرەپۆشتىكى بۇ بدۆزەنەۋە، ئەگەر بىيانەۋىت بەشتۆەيكە باش چالاكىيەكانىيان ئەنجام بەدەن. بۇ تىرۆرىست، ياخيۋو، ۋە تاۋانكاران نكۆلىكىردن دەبىتە مۇكارىت بۇ مانەۋەى خۇيان (raison d'etat). ئەو جىيانە لىلەى تىرۆرىست و تاۋانكاران تايادا چالاكىيەكانىيان ئەنجامدەدەن حەقىقەتتىكى بەدىلە، نەۋەك بەمانەيكە كاتى بۇ بەدەستەيتاننى ئامانچى سنووردار. تاۋانكاران لەجىيانەى شارۋەى نكۆلىكىردن گەشەدەكەن، لەۋكاتەى چەكبەدەستىك فريودان و نكۆلىكىردن بەكاردەھىتتە بە ئامانچى چوۋنەناۋ جىيانەى دەسەلاتى شەرىعەۋە. بەنىسەت گروپە نەيتىيەكان، نكۆلىكىردن جىيانەتتىكى ھاۋتەرىپ دروست دەكات كە بىيەتەۋەى دروستكىردىنى شوپىتتىكى سەلامەت و پەرەپىدەنى ئەو ژيانەى كە خۇيان بۇ تەرخانكردوۋە. دەكرىت ئامازە بە چەند نەمۇنەيكە لەم جۆرە رەفتارە بگەين ۋەك مافياكانى سىسىليا، كە ئامانچىان گەپانە بەدۋاى رىز، ھىز، و لە رىكخراۋە تىرۆرىستىيەكان كە ئامانچىان كۆپىنى ئاراستەى مېتوۋە لەپىگەى كردهى توۋندەپەيىيەۋە.

چوارەم، ھەندى لە رىژىمەكان لەھالەتى ئىنتىقالىدا لە ھكۈمەتتىكى دىكتاتۇرى بۇ ھكۈمەتتىكى دىموكراسى، كە بەشتىكى ئاساىى دادەنرىت لە مېژودا. ھەندىك لەم ھكۈمەتەنە ئامانچىان ئەۋەپە پىرۆسەكە پىچەۋانە بگەنەۋە، لەكاتىكدا ئەۋاننى نر دەيانەۋىت پەرە بە تواناكانى دەرەكى بەدەن بۇ كۆپىنى نۆخى ئىستەى ۋلاتەكەپان لە كۆمەلگەى نۆۋەدەۋلەتتىدا. ھەندىك ھىز كاتىك دەيانەۋىت پەرە بە ھىزە

^۱ David Kay, "Denial and Deception: The Lessons of Iraq," in Godson, May and Schmitt, op. cit., pp. ۱۰۹-۱ and Schuster, ۱۹۹۹). and Scott Ritter, Endgame (New York: Simon and Schuster, ۱۹۹۹).

سەربازىيەكانىيان بىدەن، دەبىت ھونەرى نىكۆلىكىرىن و فرىودان ۋەك ئامرازىك بەكاربەيتىن بۇ پاراستىنى نەيتىنى بەرھەۋىپىشېرىدىنى چەك و ژۇرخانى سەربازىيى بۇئەۋەى ھىچ ۋلايتىكى دەرەكى پىتى نەزائىت ياخود خۇى بەدوور بىگىرت لە پەيمانە نىۋدەۋلەتتەيەكان. مېژوۋى ئەۋەى چۆن ھىزە ئىنتىقالىيەكان ئەم ھونەرەيان بەكارھىناۋە ۋىنەيەكى باشمان پىدەدات لە گىرفتى خۇدزىنەۋەى پىشكىنىنى نىۋدەۋلەتى، بەتايىبەتى لە كەيسى پىشكىنىنى چەكى كۆمەلكۇزى ئىزاق لەسالى ۱۹۹۸.

بەھۋى چەندىن ھۆكارەۋە، ئەمىرىكا ئامانچىكى مەزنى ھەرىدو ھەلمەتى فرىودان و نىكۆلىكىرىنە، ئەمەش بەھۋى بوۋىنى چەندىن نەيار چ ھىكومەت يان ئەكتەرى ناھىكومى. دەرگىت ھەپەشەكانى فرىودان و نىكۆلىكىرىن ۋەك شىۋازىكى ناچونىيەكى كاروبارى جەنگى سەبىرىكىرت. ئەو ۋلاتە نەيارانەى نىيازىان ھەيە لەم دورىگايەۋە زىان بە سوپاى ئەمىرىكا بىگەيەنن دەبىت خودان توانايەكى باشى سەربازىيى بن لە كاروبارى جەنگىدا. ئەفسەر و داپىژەرانى سىياسەت لە ئەمىرىكا بەزۆدى ئەم ھىزىشانە بەھۋى تەكنەلۇژىيا و چەكى نوئى بەرپەرچىدەنەۋە. بەرھەمەيتىننى چەكى كۆمەلكۇزى يەككىكى ترە لەو رىگايانەى كە دەتوانىرت فرىودان و نىكۆلىكىرىنى تىادا بەكاربەيتىرت. بەلام تەكنەلۇژىيا و ماددەى پىۋىست لەم روۋەۋە پىۋىستە بۇئەۋەى بىتوانىرت چەكى ۋەك، كىمىيى، بايۇلۇژى، يان ناۋوكى بەرھەم بەيتىرت. زۆرىيەى ۋلاى و كارگەكانى ئەم بوارە ناتوانن ماددەى ھەستىيار لەم چەكانە بەكاربەيتىن. ھەربۇيە، نىكۆلى و فرىودان رۇلىكى بالا دەرگىرتىت لەخۇدزىنەۋە لە ئىيدانەكىرىن و ئابلۇقەى نىۋدەۋلەتى كە پىۋىستى بە بەلگەى روۋن دەبىت كە نەتەۋەيك پلانى داپىشتوۋە بۇ پەرەپىدانى جىبەخانەيەكى ئاناسايى. ھەروەك ھىزىشى بەرگىركارى ئىسرائىل بۇسەر كۆمەلگاي ناۋوكى ئۆسىراك لە ئىزاق نىشانى دەدات، ژۇرخانىكى چەكى كۆمەلكۇزى كە پىشتىر ئامادەكرابىت و لەھەمانكاتىشدا لەلايەن ۋلاتانەۋە ئاشىركابوۋىت روۋبەپوۋى ھىزىشى راستەپاست دەبىتەۋە. ھەلمەتى نىكۆلى و فرىودان ھاۋكارە لە شارىدەۋەى

چالايەكانيان و دورىكەوتنەو لە ئابلوقە و ھېرشى سەربازى كە ئامانچ لايان ريگاگرتنە لە بەدەستەيتانى جەخانەى كوشندە .

جگە لەمەش، ئەمەريكا ولاتىكە كە لە چەندىن ريگەوتنى دولايەنەى كونترۆلكردنى چەك، مافەكانى مرقوف، ۋ بازىگانی تىوہگلاوہ . لەبەر ئەوہى ژمارەيەكى نۆر لەم پەيمانانەى بەند و وابەستەبوونى ئالۆزى لەخۆگرتوہ، ولاتانى بەبەردەوام بەدواى ريگاچارەيەكن بۆ سەرپىچىكردن لەو پەيمانانە، بىگومان ئەم چەندەش لەريگای فریودان و نكۆليكردنەوہ مەيسەر دەيىت . پەيمانى ھەملەيەنەش لەنتوان ولاتاندا بەشيۆەيەكى تايبەتى موعەپەزن بۆ ئەم جۆرە ھېرشە . ئەزموونى ميژوو ئەوہمان پى دەليت كە ئەگەر ولاتىك پابەندى پەيمانىكى ئاوا نەبوو، ئەوا بەرەنگارى ئابلوقەيەكى تووندى نۆودەولەتى دەيىتەوہ، بەلام بە پەيپەوكردنى ھەلمەتى فریودان و نكۆليكرن دەكرىت ولاتىكى لەم چەشنە تووشى گرفتىكى ئاوا مەزن نەيىتەوہ .

راگەياندنى ئەليكترونى، بەتايبەتى تۆپەكانى نوچەى تەلەفزيۆنى و ئىنتەرنىت، دوو لەكەنالى ھەرە بەھيژن بۆ بەكارھيئەتەى نكۆلى و فریودان . ھەرچەندە ئەم راگەياندە نوپيە ريگای بە ئەمەريكىيەكان داوہ بۆئەوہى ئاگايان لە پيشكەوتنە جياھانييەكان بيت لەكاتى گونجاودا، ئەم كەنالاتە ريگايەكى راستەوخۆن بۆئەوہى دوژمن بەشيۆەيەكى راستەوخۆ قسە لەگەل ھاولاتى و نوخبەى سياسى ئەمريكا بكەن . ئەمە رەنگە ببيتە ھۆى زيانگەياندن بە حكومەتى ئەمريكا بۆئەوہى سياسەتەكانى بەشيۆەيەكى روون و رەوان بۆ راي گشتى جياھان بەيان بكات . راي گشتى، بەتايبەتى لەژىر حوكسى رژىمىكى تۆتاليتارىدا، بەدەگمەن دەتوانىت ئەو تەكنەلۆژيا نوپيە بەكاربھيژن . لە چەندىن رووہوہ، ئىستا ئەمريكا و كاربەدەستانى بەشيكن لە گوندكى نىشتىمانى كە ھەموو جياھان چاوى لەسەريانە، ئەمەش بەھۆى زۆرۆزەوہندى مېدياى ئەو ولاتەوہ، بەتايبەتى لەكاتى رووداوى گرنگدا .

ھەرەھا، بلۆكردنەوہى زانىيارى پيشكەوتووى تەكنەلۆژيى دەريارەى تەكنەلۆژياى ھەوالگىرى و بوونى ئەو تەكنەلۆژيايە لەژىر دەستى نەيارانى ئەمريكا، ھۆكارىكى ترە بۆ زياەدبوونى ھەرەشە بۆسەر ئەمريكا . تا زياتر ئەمريكا چىرۆك و ميتۆدە

هه‌واڵگرییه‌کانی له‌رێگای سیخوڕپه‌وه بڵاویکاته‌وه بۆ ناو ئەکادیمیا و ویسایه‌کان، زیاتر موخه‌په‌ز ده‌بێت له‌ئه‌نجامدانی فریودان و نکۆڵیکردن له‌سه‌ری. به‌جیهانیبوونیش که‌نالی زانیاری و ئابوودی هه‌ر ولاتی‌ک زیاد ده‌کات که ده‌توانرێت نکۆلی و فریودانی تیا‌دا به‌کاربه‌نرێت. که‌شتوگوزار، که‌شتی کار، کۆچی یاسایی و نایاسایی، بازرگانی یاسایی و نایاسایی نۆوده‌وله‌تی، وه‌ ئه‌و بازاره‌ جیهانییه‌ی هه‌یه‌ بۆ‌ئوه‌ی به‌توانرێت له‌رێپه‌وه ولاتی‌ی یه‌کتر فریو بده‌ن.

دوای باسکردنی هۆکار و هه‌ره‌شه‌کان، ده‌بێت ئه‌مجاره‌ به‌رسین که‌ ئایا چۆن ده‌کرێت ئه‌م هه‌ره‌شانه‌ که‌م بکریته‌وه. هه‌رچه‌نده‌ ناتوانرێت به‌ته‌واوی هه‌ره‌شه‌ی نکۆڵیکردن و فریودان له‌نتۆببهردرێت، چه‌ند رێگایه‌ک هه‌ن بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌کی. یه‌که‌م، په‌ره‌پێدانی به‌رنامه‌یه‌کی زیادکردنی وشیا‌ری له‌ بازنه‌ی حکومه‌تا‌ له‌ به‌کارهێنان و میتۆده‌کانی هه‌لمه‌تی فریودان و نکۆلی. دووه‌م، زیادکردنی وشیا‌ری گشتی و میدیا‌ له‌م رووه‌وه. سێیه‌م: زیادکردنی وشیا‌ری بازرگانیکردن. چاره‌م: کردنه‌وه‌ی خول بۆ کۆکه‌ره‌وانی زانیاری، شیکه‌ره‌وه‌کان، و به‌رپۆه‌به‌رانی هه‌واڵگری. پێنجه‌م: لێکدانی زانیاری به‌رده‌ست و ئاماده‌یی بۆ داهاتوو. ئه‌م رێگاچارانه‌ ره‌نگه‌ هه‌ول و ماندووبوونی‌کی که‌می تێبجێت به‌لام به‌دڵنیا‌یه‌وه به‌ره‌می باشیان ده‌بێت.^۱

جهنگی ده‌روونی و فریودان

جهنگی ده‌روونی و فریودان په‌یوه‌ندیه‌کی تۆندوتۆلیان به‌یه‌که‌وه هه‌یه، ته‌نانه‌ت به‌شپۆه‌یه‌ک که‌ ناتوانین هه‌ردووکیان به‌شپۆه‌ی جیا‌جا‌ باس بکه‌ین. له‌سه‌روه‌دا باسی فریودان و جو‌ره‌کانیمان کردووه، بۆیه‌ لێ‌رده‌ هه‌لده‌ستین به‌ پێناسه‌کردنی چه‌مکی "جهنگی ده‌روونی". به‌هۆی ئه‌وه‌ی تا ئه‌م دوایانه‌ هیچ دامه‌زراره‌یه‌کی ئه‌کادیمی هه‌لنه‌ساوه‌ به‌ دانانی پێناسه‌یه‌کی ورد و دیاریکراو بۆ ئه‌م چه‌مکه‌، به‌سپۆرانی بواری جه‌نگ ئه‌م ئه‌رکه‌یان له‌هه‌ستو گرتووه. ئه‌مانیش به‌شپۆه‌یه‌کی

^۱ Godson, R., & Wirtz, J. J. (۲۰۰۰). Strategic denial and deception. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, ۱۷(۱), ۴۲۴-۴۳۷.

نه کادیسی هم نه رکه یان نه انجام نه داوه، به لکو زیاتر بیر و هزیان له پالنه و نارمانجه کانی نه وهک خودی هونه رکه، یان باشتربلین "زانسته که". سهره پای نه مهش، ده توانین بلین که جهنگی دهرونی بریتیه له "هیرشبردن بوسر نه و هۆکاره ناوه کیانه ی جووله و رهفتاری مروف دیاری ده که ن بۆنه وهی شکست به نه یار و دوژمنی لایه نیکی دیاریکراو بهیتریت".

که باسی چه مکی "جهنگی دهرونی" ده که ی، زۆر جار له گه ل چه ند چه مکی تر دا تیکه ل ده کړت وه کو جهنگی سارد (به تاییه تی نه وهی له نیوان نه مریکا و سؤفیه ت رویدا). جگه له مهش، زۆر کهس پتی وایه که هم چه مکه هاوواتایه له گه ل جهنگی راگیاندن، به لام له بنچینه دا نه مانه دوو چه مکی جیاوازن. له پاستیدا، ئامانجی هم جهنگه بریتیه له "فریودانی" دوژمن بۆنه وهی وای لیبکات رووه و چه ند کار دانه وهیه کی ئاراسته کراو هه نگاو بنیت. له زۆر روشنایی هم لیکدانه وهیدا، ده کړت بلین که جهنگی دهرونی بریتیه له به کارهیتانی پروپاگنده له لایه ن دهوله تیکه وه، یاخود گروپیکه وه، که ئاراسته ی نه ته وهیه کی تر، دوژمنیک، دۆستیک یاخود بیتلایه نیک ده کړت، که ئامانج لای دانانی کاریگرییه له سهر هه ست و بۆچوون و رهفتاری نه و لایه نه دیاریکراوه.

رۆلی هم جهنگه له بواری سهریازیدا بۆ فریودانی دوژمن هیچی که متر نییه له بوونی چه کی پیشکه وتووی سهرده م له هه مبه ر دوژمن. له م نیوه نده دا، چه ندین سهرکرده ی جیهانی بایه ختیکی بی نه ندازه یان به به کارهیتانی هم هونه ره داوه. له وانه، دومیل، سهرکرده ی نه لمانی، ئاماژه به وه ده دات که رابه ری سهرکه وتوو له جهنگدا نه و که سه یه به رله وهی جهسته ی دوژمن داگیرکات، ده ست به سهر نه قل و هۆشیدا ده کړت. جگه له مهش، دیگول، جه نه راله به نیویانکه که ی فهره نسی، جهخت له سهر نه وه ده کاته وه که نه گه ر دهوله تیک سهرکه وتنی بویت، به رله وهی هیزه کانی به کارهیتیت ده بیت هیزی جهنگی دهرونی خوی بخاته بواری جیه جیکرته وه.

وینستن چیرچل، رابهری بهریتانیا، پزی وای که جاری واهیه جهنگی دهروونی ده توانیت ئاراسته‌ی میژوو بگوریت.^۱

به‌هۆی فراوانی چوارچیتوهی جهنگی دهروونی به‌مه‌به‌ستی فریودانی دوژمن، چه‌ندین رینگا هه‌ن بۆ مه‌یسه‌رکردنی ستراتیژییه‌تی ئه‌م ئامانجه. گوشت و کوشتار، هه‌روهک له جهنگی داعشدا بینیمان، به‌یه‌کنیک له سه‌ره‌کێترین جۆره‌کانی ئه‌م جهنگه داده‌نریت به‌تاییه‌تی له‌م سه‌رده‌مه‌دا که که‌ناله‌کانی راگه‌یاندن به‌شێوه‌یه‌کی ئێجگار زۆر به‌رفراوانن که ده‌توانریت له‌پێیانه‌ کرده‌ی "کوشتن" به‌مه‌به‌ستی فریودانی دوژمن به‌گه‌پخیریت. ئه‌م ته‌کنیکه ده‌بیته هۆی لاوازکردنی ده‌روونی تاک به‌گشتی و سه‌ریاز و جه‌نگاوه‌رانی به‌ره‌ی جه‌نگ به‌تاییه‌تی. سروشتی جه‌نگ ۱ مۆفیش وایه که وره و رۆحه‌تی سه‌ریاز به‌هۆکارێکی سه‌ره‌کی سه‌رکه‌وتنی له جه‌نگ داده‌نریت. به‌رووخاندنی ئه‌م وره‌یه، ئیتر شکست له جه‌نگه‌که‌ش مسۆگه‌ر ده‌بیته.

جگه له نیشاندانی گوشت و کوشتار، تێکدانی بواری ئابووری کاریه‌رییه‌کی به‌رچاو له‌م جه‌نگه‌دا ده‌گێریت. بلۆکردنه‌وه‌ی ده‌نگۆی برسییه‌تی و نه‌مانی بژۆی زیان، وایه که کۆمه‌لگا و سه‌ریاز ده‌کات نه‌توانن به‌دڵێکی پرله‌ جۆش و خۆشه‌وه شه‌پ به‌کن له‌لایه‌ک. له‌لایه‌کی تره‌وه، جه‌نگی ئابووری به‌و واتایه‌ش دێت که دوژمن نه‌هێلێت، یان تۆ ئه‌م ته‌کنیکه به‌کاربه‌یتیت، خۆراکی پێویست بگاته ده‌ستی هاوڵاتیان. ئه‌مه‌ش، کاریه‌رییه‌کی بێ ئه‌ندازه به‌جێ ده‌هێلێت له‌سه‌ر ده‌روونی کۆمه‌لگای به‌ئامانجگیراوا. ئابڵوهری سیاسیش کاریه‌رییه‌کی زۆری هه‌یه له‌سه‌ر دا‌پمانی وره‌ی هاوڵاتیان له‌ پشتیوانیکردنی ده‌وله‌ته‌که‌یان. ئه‌مه‌ش له‌رێگای بلۆکردنه‌وه‌ی لێدوانی وروژینه‌ر له‌رێگای راگه‌یاندنه‌وه به‌ره‌م دێت. پرویاگه‌نده‌ش له‌م نێوه‌نده‌دا بایه‌خێکی ناییه‌تی هه‌یه که ئه‌مه‌شیان هه‌ر له‌رێگای میدیاوه (به‌تاییه‌تی له‌ئێستادا به‌هۆی بوونی سۆشیال میدیا) ئه‌نجام ده‌دریت. هه‌وائی هه‌لبه‌ستراویش یه‌کنیکی تره له جۆره‌کانی جه‌نگی ده‌روونی که ولاتان بۆ فریودانی کۆمه‌لگا به‌کاری ده‌هێنن. هه‌وائی هه‌لبه‌ستراو

¹ Stanford, M. (۱۹۷۰). Black Guerrilla Warfare: Strategy and Tactics. *The Black Scholar*, ۲(۲), pp. ۳۰-۳۸.

دۇى ولاتىك تەنيا لەرووى سىياسىيەو ناکریت، بەلکو دەکریت ئاراستەى کەسک، رووداویک، ھزىک، يان پېژدەیک بکریت. بىگومان، ھەموو ئەوانەى باسکران دەکریت باسکى سەرەخۆيان بۇ تەرخابکریت، بەلام لىرەدا بواری باسکى قولى ئەم بابەتە نىيە. با ئىستا بە شىوہەیکى بەرفراوان لەخوارەوہ باسى ھەموو ئەو ھۆکارانە بگەين کە جەنگى دەروونى لەسەر رۆنراوہ. چگە لەمەش، کوردستان وەک نمونەيەیکى زیندووى ئەم بوارە خراوہ تەبەر تەلەسکوبى لىکۆلینەوہ.

جەنگى دەروونى و دۇخى ئىستاي کوردستان لەم نۆوہندەدا

لەدواى ريفراندۆم، جەنگى دەروونى لەسەر کوردستان بە رووخسارىکى نوڤ دەستى پىن کردوہ، قۇناغىکى نوڤ دەستى پىن کردوہ و دەزگا میدیایىيەکانى ولاتانى دەرووبەر و ھەندىک لە دەزگا خۇمالىيەکانىش رۆلىکى ئىکجار گەورە لەم جەنگەدا دەگىن؛ تۆرە کۆمەلایەتییەکان بوونەتە بەرەى جەنگى سەرەکى و، لە ھەمان کاتىشدا بوونەتە ئامرازى سەرەکى جەنگ. ئەو لایەناتەى ئەم جەنگەيان بەرپا کردوہ، مەبەستىکى سەرەکیان ھەيە، ئەویش کوشتنى گيانى فیداکارى و بەرگرى و ملکەچکردنیا تەبەمەرچ و داواکاریيەکانى دوژمنان. لەدواى ريفراندۆم و بە دیارىکراوى لەپڤگەوتى ۲۹ى ئەیلولى ۲۰۱۷دا عەبادى، سەرۆکوەزیرانى ئىراق، داواى کرد لەسەرچەم پڤگە ئەلکترۆنیيەکان و دەزگە میدیایىيەکاندا وێنەى ئەو سوپایە بلۆبکەنەوہ و پشتیوانیان بگەن، کە بۇ داگیرکردنى خالە سنووریيەکان دەیاننیریت، بۇ ئەوہى ترس و توقاندن لە دلى کوردستانیيەکاندا دروست بکات. ئەم داواکاریيە، داواکاریيەیکى فەرمى و ئاشکرای سەرۆکوەزیرانى دەولەتیکە بۇ راگەياندى جەنگى دەروونى دۇى کوردستان. لەدواى ئەو راگەياندنە فەرمیيە، زۆر پتویستە بەوردى

ئەم بابەتە، بەسوپاسەوہ، وەک خۆى لە پڤگەى "پڤنوس" وەرگیراوە. ناویشانى بنەرەتى بابەتەکە بریتىيە لە "دەروازەیک بۇ ناساندنى جەنگى دەروونى" کە لەلایەن (ئەمیرە عەبدوللا جاف)، لىکۆلەرى راگەياندن/ زانکۆى سەلاحەددین، نووسراوە.

جەنگى زانىياري

لەسەر جەنگى دەروونى رابوۋەستىن و ھەندىك بىرۆكەي پىتويست بۇ بەرگىرىكردن دژى ئەم جەنگە بخەينەپوو.

يەكەم: جەنگى دەروونى؛ پىئاسە و بىنەما

جەنگى دەروونى، جەنگىكى تاييەت و ئاراستەكراوہ بۇ كۆنتىرۆلكردنى بنيادى دەروونىي تاكەكانى كۆمەلگە بەپىي ئامراز و بىنەما تىۋرىيەكانى دەرووناسى، بە مەبەستى تىكدان و پووخاندنى ھىزى بەرگىرى ناوخىزى و نەھىشتى يەكانگىرىي نىشتمانى. لەسەردەمانى پىئىشووہە تاوہكرو ماوہيەكى نزىك، جەنگى دەروونى بەشىك بوو لە جەنگى سەربازى و تاييەت بوو بۇ پووخاندنى وەى سەربازى لە بەرەكانى جەنگدا و، ئاراستەى سەرباز و جەنگاوەرەكان دەكرا بۇ ئەوہى نەتوانن لە بەرەى جەنگدا بەرگىرى بكن و لەمىئوودا سەدان رىكار و ستراتىژىي جەنگى دەروونى تۆمار كراوہ و لە چەندىن وىستگەدا رۆللىكى يەكلاكەرەوہى لە پوپيەروپوونەوہدا ھەبووہ. ئىستاپىش جەنگى دەروونى دژى ھىزە سەربازىيەكان، ئامرازىكى سەرەككىي جەنگە و لاپەرەيەكى سەرەككىيە لە لاپەرەكانىدا. بەلام لەم سەردەمەدا و بەتاييەت دواى رووخانى بلۆكى سۆسيالىستى، جەنگى دەروونى، زياتر ئاراستەى ناو كۆمەلگە دەكرىت بۇئەوہى لەناواخنى خودى ئەو كۆمەلگەيەدا تۆى دارپمانى توانائى بەرگىرى دروست بېيىت، بەبج ئەوہى دەستبەردارى بىنەما سەربازىيە سەرەككىيەكەى جەنگى دەروونى بىنەوہ. بەمەيش دەردەكەوئىت كە جەنگى دەروونى، جەنگىكى مەترسیدارە و ئامانجى سەرەككىشى كوشىنى گيانى پاپەندبوونە بە ولات. دەكرىت بە شىۋەيەكى گشتى و بەپىي بىنەما زانستىيەكان، ئامانجە سەرەككىيەكانى جەنگى دەروونى بخرىتەپوو:

۱. لاوازكردنى ھىزى بەرگىرى مىللەت بە ترساندىنى لە پرسىتى ديارىكراو.
۲. دروستكردنى بشىۋى و تىكدانى پەوشى گشتى.
۳. تىكدانى پەوشى پەيوەندىي نىوان تاك و دەسلەتى سياسى لەناو ئەو ولات.

جهنگی زانیاری

۴. بلاکوریته‌وهی هه‌ر بیژیکه‌یه‌ک و په‌نابردن بۆ هه‌ر پسته‌یه‌ک، یان هه‌لۆیستیک، که پێژ و باوه‌پ له‌ناو کۆمه‌لگه‌دا بکۆژێت، یان لاواز بکات.
۵. دروستکردنی تاکیکی لایه‌نگیر و جه‌نگاوه‌ر له‌ناو خاکی دوژمندا، که دژی هه‌ر هه‌نگاوێک بوه‌ستێت که میله‌ته‌که‌ی خۆی، بۆ به‌رگریکردن له‌ هێرشێ دوژمنه‌کانیدا ده‌بینێت.

دووه‌م: ئامرازه‌کانی جه‌نگی ده‌روونی

جه‌نگی ده‌روونی بریتییه له به‌کارهێنانی پرۆپاگه‌نده دژی دوژمن، یان گروپیێکی مرۆیی، هاوکات له‌گه‌ڵ به‌کارهێنانی کۆمه‌لێک ڕێکاری دیکه (سه‌ربازی و سیاسی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی) بۆ پشت‌پا‌ست‌کردنه‌وه‌ی ئه‌و پرۆپاگه‌نده‌یه. به‌مه‌په‌ش جه‌نگی ده‌روونی ده‌بێته به‌کارهێنانێکی به‌پیلان بۆ پرۆپاگه‌نده‌یه‌کی پشت‌پا‌ست‌ئۆرکراو به‌ تۆڕێکی ته‌واوکار له‌ ڕێکاری جۆراوجۆر به‌ مه‌به‌ستی دروستکردنی کاریگه‌ری له‌سه‌ر بۆچوون و هه‌ست و هه‌لۆیست و په‌فتاری گروپیێکی مرۆیی (نه‌یار، یان بێ‌لایه‌ن، یان دۆست)، بۆ ئه‌وه‌ی ئامانجی‌کی دیاریکراوی پێ بپێکێندێت. به‌مه‌په‌ش جه‌نگی ده‌روونی به‌ په‌هه‌ندی کات و شوێنه‌وه نه‌به‌ستراوه‌ته‌وه و، له‌ کاتی جه‌نگ و له‌ کاتی ئاشتیادا به‌کار دێت.

سێیه‌م: ئاراسته‌کانی جه‌نگی ده‌روونی

۱. جه‌نگی ده‌روونی هێرشه‌به‌ر

ئهم جه‌نگه بۆ به‌پا‌کردنی هێرش دژی میله‌له‌تیک، یان سوپای میله‌له‌تیک به‌کار دێت، تاوه‌کوو توانای به‌رگرییان نه‌مێنێت و له‌ به‌ره‌کانی جه‌نگدا به‌هۆخێن، که پێش هێرشێ سه‌ربازی به‌کار دێت و، به‌رده‌وام ده‌بێت له‌ کاتی هێرشێ سه‌ربازیدا. گرنجترین بانه‌ماکانی بریتین له‌:

- چاندنی ترس و دله‌واوکێ و دارپان له‌ ده‌روونی ئه‌و لایه‌نه‌ی هێرشێ له‌سه‌ر ده‌کۆت.
- جه‌خت‌کردنه‌وه له‌سه‌ر هیز و توانای بێ‌سنووری هێرشه‌به‌ران.
- په‌رت‌کردنی په‌کانگیریی ناو‌خۆیی ئه‌و هیزه‌ی هێرشێ ده‌کۆته‌ سه‌ر.

جهنگى زانپارى

- دروستكردنى خهسلهتى نهرىتى و ئاستنزم بۇ لايىنى بهرامبەر، بۇ شهوى سۆزبان بۇ نه چىت.
- دروستكردنى تهلى له سهر ماناكان و گرپىنى ئاراستهى وتارهكان، تاوهكوو متمان له ناو هيزى بهرگريكاردا نه ميئييت.
- جهنگى دهروونىي هيرشبهرا نه چندين جورى ههيه؛ هه موو جورده وتاريك له م جهنگه دا به كار ديت و هيج سنوورىكى بۇ دىو و بوختان و توقاندن هه له تاندن ئيدا نيه.

ب. جهنگى دهروونىي بهرگريكار

ئهم جورده له جهنگى دهروونى، له سهر بنه ماي بهرگريكردن بنياد نراوه، دىي جهنگى دهروونىي هيرشبهرا پىك دهخريت و، دوو بنه ماي سهرهكى له خو دهگريت:

- پوچه لكردى جهنگى دهروونىي هيرشبهرا، به ولاندانه وه و ئاشكراكردنى نهو پىكارانه.
- چىنىي توپىك له پىكارى كاريگرى دهروونى له سهر هيزى هيرشبهرا بۇ شهوى ورهى هيرشبردنيان بهروختن.

چاوه م: ئاسته كانى جهنگى دهروونى

ئاستى به كارهيتانى سهرىازى (جهنگى تهكتىكى) به مه بهستى به كارهيتانى هه موو پىكارىك، كه كاريگرى له سهر بنيادى دهروونىي هيزى بهرامبهر دروست بكات، بۇ شهوى تواناي بهرگرى له جهنگدا لاواز بكه. ئاستى ستراتيجى (گشتگى)، به كارهيتانى هه موو پىكارىكى دهروونيه بۇ شهوى بارى دهروونىي ميلله تىك، بۇ بهرزه وهندىي ميلله تىكى ديكه ئاراسته بكه. له هر دوو حاله تدا چندين دامه زراوه و سوپاي تاييهت ئهم كارانه نه نجام دهدهن خهسله ته سهرهكويه كانى جهنگى دهروونى ئاسته كانى جوراوجوره:

۱. ئاستى تاك، دهستپىكى هه موو هيرشپىكه.
۲. ئاستى دهولهت.

۳. ئاستی تایبەت بە دامودەزگە یەکی دیاریکراوی دەوڵەت.
۴. ئاستی تایبەت بە دامودەزگە سەربازی و ئەمنی و هەواڵگرییەکان.
۵. ئاستی تایبەت بە گروپە کۆمەڵایەتی و کەلتوویریەکان.

پێنجەم: ئامانجە ھەنووکەییەکانی جەنگی دەروونی

۱. ئامانجە سیاسییەکانی جەنگی دەروونی

لە بنەمادا جەنگ ئامرازێکی سیاسییە، بۆ مەبەستێکی سیاسی و بە بریارێکی سیاسی ئەنجام دەدرێت و جەنگی دەروونی، وەکۆر بەشێک، یان لاپەرەیک لە لاپەرەکانی جەنگ، ئامانجی سیاسی ھەیە و مەبەستی سیاسیی لەپشتەوێ، گرنگترینیان:

- تێکشکانی یەكەهنگی ناو میلیت.
- دروستکردنی گومان لەناو دەستەبۆژر سیاسیدا.
- تێکدانی رەوشی ژبانی سیاسیی ناوڤۆ.
- تێکچوونی پەیوەندیی نێوان سیاسەتمەدارە ناوچەییەکان و سیاسەتمەدارە نیشتمانییەکان.
- دروستکردنی چینیکی سیاسیی بەکرێگیراو، کە دەبنە لایەنگری دوژمن و، دواتر ئاسانکاریی دەروونی بۆ داکیرکەرانی دەکەن.

۱. ئامانجە ئابوورییەکانی جەنگی دەروونی

دروستکردنی گرانی و قاتی لەناو بازارەکاندا و سەرھەڵدانی مۆتۆپۆل و دڵپاوەکی و دارپمانی دراو و ئەمانی متمانە بە ئابووری و سەرھەڵدانی بێکاری و وەستاندنی پڕۆژەکان و پارگرتنی سەرمایە و داخستنی کارگەکان؛ ئەمانە ھەموویان ئامانجی ئابووریی جەنگی دەروونین، کە لە ئەنجامدا کاریگەری دەکەنە سەر دۆخی سیاسی و سەربازیش.

شەشەم: مەبەستە سەرھەکییەکانی جەنگی دەروونی

۱. کاریگەری لەسەر بیروھۆشی لایەنی بەرامبەر.

جهنگی زانیاری

۲. ټيکشکاندنې گيانې بهرگرې له ناو ميللندا په گشتي و له ناو سوپادا به تاييېه تي.
۳. دروستکړنې ډاډريگري نه رڼتي له سره په رفتار و څاراسته ټيگريشتني دهمه زراوه ي سهريازي به نه ميشتني متمانه له نځوان نه فسه رکانياندا.
۴. دروستکړنې کيښه و کيښمه کيښي کومه لايه تي و مزه مې و ناييني.

ه وټه م: راگه ياندن، چه کي سره کيې جهنگي دهرووني

په کارهيتناني جهنگي دهرووني و بهرپوه بردني، توانا په کي زوري دهوټ، به تاييېه له بواري پرپياگنده و نه خشاندنې سياسته ي پالېشت يو به ميژکړدنې وينا ي پرپياگنده کان. ډامرازي سره کيې جهنگي دهرووني، راگه ياندنه کانه، وه کوو: نه له فزيون، راديو، فيلم، رڼنامه و ټينټه رنځت. جگه له وه يښ، چه ندين که سي نهيني يو نه وه ي له ناو بنيادي کومه لايه تيې پرپياگنده کاند ا بلوي بکه نه وه و، زه مينه خوځش بکن تا خه ټک برپوي پي بکن.

۱. رڼلي راگه ياندنې بيستراو له جهنگي دهروونيدا

راگه ياندنې بيستراو رڼليکي ټيکجار زور به ميژي له جهنگي دهروونيدا هيه و، به هڅي کارپريې وشه ي گوتراو له سره گوتيگر، ټيکجار گرنګ دهبيټ، به تاييېه له کاتي جهنگدا و له کاتي ناناساييدا، که تيدا راگه ياندنې بيستراو دهبيټه تاکه ډامرازي ميديايي، که تواناي هيه به ډاسانترين شتواز په خش بکات و تاکه کان به کاري بهينن.

۱. رڼلي راگه ياندنې بيستراو له جهنگي دهروونيدا

راگه ياندنې بيستراو به هڅي پيشکه وټني ته کنه لورځي گه ياندنه وه، بوو ته ډامرازيکي ټيکجار هه ستپار و کارپريې جهنگي دهرووني؛ به لکو بوو ته ډامرازيکي سره کي بهرپوه راني جهنگي دهرووني و، پسپوراني بواري جهنگي دهرووني، سرجه م تواناکاني راگه ياندنې بيستراو به کار دهينن يو نه وه ي په يامه کاني جهنگي دهرووني به کارپريېکي ټيکجار زوره وه څارسته بکن و سدان ويستگي ته له فزيوني به چه ندين شتواز به رنامه کانپان په خش دهکن و، توانايان هيه گوره ترين ډ کارپريې ترين جهنگي دهرووني نه انجام بدهن. دهريټناني فيلم و ډراما و به رنامه ي

جۆراوجۆر و دهرمیتانی گۆرانی و سروودی جۆراوجۆر، پەخشی راستەوخۆ و پووماڵکردن و...، هەموویان وەکوو ئامرازی کاریگەر لە جهنگی دەرروونیدا بەکار دەهێنن.

١. رۆلی رۆژنامه لە جهنگی دەرروونیدا

رۆژنامه لە پێگەی وێنا نووسراوەکانی بابەت و پاپۆرتەکانی و بلۆکردنەوهی وێنە و دانانی کاریکاتیر و چەندین ئامرازی دیکەوه، توانایەکی زۆری لە بەپۆبڕدنی جهنگی دەرروونیدا هەیە. کاریگەریی رۆژنامه‌یش بەهێزتر دەبێت، کاتێک نووسەری بەتوانا تییدا کار دەکەن.

١. رۆلی سۆشیال میدیا لە جهنگی دەرروونیدا

جهنگی دەرروونی لەسەر تۆپەکانی سۆشیال میدیا زۆر بەتوندی و بە جۆراوجۆری و، بە چەندین میتۆد و پالەنەر و چەندین دەزگەی میدیایی و هەزاران بەشدار و هەوایی جۆراوجۆری دانراو و ئامادەکراو بۆ مەبەستی جهنگی دەرروونی ئەنجام دەدرێت.

١. رۆلی تۆپە کۆمەڵایەتییه ئەلکترونییه‌کان لە جهنگی دەرروونیدا

هەزاران کەس راستەوخۆ بەشداری لەناو ئەو تۆپە ئالۆزانەدا دەکەن و سەدان هەزار کەس رۆوبەپووی کاریگەرییه راستەوخۆکانی دەبنەوه. لە سەرەدەمێکدا دەژین، پەڕه‌ندی کۆمەڵایەتی ئەلکترونی بوو، بەشێکی دانه‌برای ژیانی پۆژانەمان. پێشکەوتنی تەکنەلۆژی پەڕه‌ندی، راستەوخۆ تاکێ ئاسایی، بەستووەتەوه بە ئالۆزترین تۆپی ئەلکترونی و سەرچاوەکانی زانیاری کەسی و ئاراستەکانی، کاریگەریی ئێکچار زۆری کردووەتەوه سەر تاکەکان و راستەوخۆ پووبەپووی ئالۆزی سیاسی و کۆمەڵایەتی و دەرروونی و ئابووری و... ی تۆپی ئینتەرنێت دەبنەوه لە کات و ساتێکی تاییبەتدا کە تییدا بەتەنها دەبێت. کەس نییه لەگەڵیدا یارمەتی بەدات بە بۆچوونیک، یان بە شەرقەیه‌ک، یان بە بەرچاوپوونیه‌ک، یان بە وەبەرھێنانەوه‌یه‌ک، تەنیا دیواری بەرگری تاک لەناو ئاسۆی گریمانه‌ییی ئینتەرنێتدا وێژدانی خۆیەتی و قەناعەتی خۆیەتی. ئەم دور بەرگرییه‌یش، رەنگە بکەونه ژێر کاریگەریی پەيامە جۆراوجۆرەکان و گۆرانیکاری لەسەریدا دروست بێت. هەر بۆیه

ئىنتەرنېت و بەتايىت تۆرە كۆمەلەيتىيەكان، كە تاكەكان خۇيان لەناويدا بەشدارن، بووتە يەككەك لە گزنگزىن و كاريگەرتزىن ئامرازەكانى جەنگى دەروونى، كە لەم سەردەمەدا بە زۆرى لە پىنگە تۆرە كۆمەلەيتىيەكانەو ئەنجام دەدرىت؛ چونكە زۆر بەئاسانى بلۆدەكرىتەو، ھەموو لایەنەكان درك بە كاريگەرى تۆرە كۆمەلەيتىيەكان دەكەن، بەتايىت لە بواری سياسى و كۆمەلەيتىدا. ئەم كاريگەرىيەش رەنگە نەرتىيى بىت و زيانى ئىكجار زۆر بە كۆمەلگە بگەيەنيت و يارمەتيدەر بىت بۆ بلۆبوونەوى چەندىن خراپەكارى؛ ھەر بۆيە ھىرشبەرەكان، ھەكوو بەرەيەكى كرلەو دەيىين بۆ ئەنجامدانى جەنگى دەروونى.

بەھۆى سروشى بەكارھىتان و كارگردنى تۆرە كۆمەلەيتىيەكانەو، بووتە گەرەتزين پىنگەى بلۆكرىنەوى پەرپاگەندە و دوستگردنى ھەوالى درۆيىنە بە خىراترين كات. لاوازي ھۆشيارى كۆمەلەيتى و ئاستى نزمى پۆشنېيرى تاك و لاگردىيى بنيادى ئەخلاقي، ھەما دەكات سەرنج و سۆز بۆ ھەوالى سەرزەرەكى و بىيئەما لای ئەو بىيئە تيگەيشتن و، بە ھۆى دووبارەگردنەوى بەبەردەوامى و لەسەر زارى كەسانى جۆراوجۆر لای ئەو، دەبىيە پاستىيەكى حاشاھەلنەگر و زۆر توندپەو دەبىت بۆ پشتيوانىگردنى لە تۆرە كۆمەلەيتىيەكاندا، تاك راستەوخۆ پەرپەيووى ئەو جەنگە دەبىتەو و لەگەلدا كاريگەرى دوست دەكات، پيش ئەو بەتوانيت لە لایەكى دىكەو شتىكى دىكە بىيىستىت.

ھەشتەم: ھۆكارى بەرھەراوانبوونى رۆلى پىنگەكانى تۆرە كۆمەلەيتىيەكان لە جەنگى دەروونىدا

لەم سەردەمەدا زۆر كەس دەرفەتى بۆ نووسىن و بلۆكرىنەوى ھەوال ۱۱ بېرەبووچوون و راپۆرت و... ھەيە و، زۆرىش تواناي ھەيە وىئاي مەبەستدار بلۆبكەتەو و يارى بە راستىيەكان بىكات، يان گومان لەسەريان دوست بىكات، بۆ ھەر مەبەستىك بىت. ئەگەر جاران سىخوړەكان ئەركى بلۆكرىنەوى پەرپاگەندەيان زۆر بەسەختى ئەنجام دەدا و مەترسىيەكى زۆرى لەسەر ژيانيان دوست دەگرد، ئىستا لە پشتى كىبۆردەكانەو، دەتوانن ئەو كارە بە كاريگەرىيەكى زۆتر و مەترسىيەكى كەمترەو

نه‌نجام بدهن. هه‌ریۆیه ژۆرێك تواناكانی خۆیان بۆ مه‌به‌ستی ماددی، یان بۆ هه‌ر مه‌به‌ستیكی دیكه‌ بێت ده‌خه‌نه‌ خزمه‌تی به‌ڕێبوردنی جهنگی ده‌روونییه‌وه‌. زانایان جهخت ده‌كه‌نه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی كه‌ ئه‌م جهنگه‌ به‌ چهند جۆرێك له‌ كه‌سایه‌تیه‌ سایكۆپاتیه‌كان نه‌نجام ده‌درێت؛ ئه‌و كه‌سایه‌تییه‌نه‌ كه‌ كێشه‌یه‌کی پڕقینیان له‌گه‌ڵ ولاتانی خۆیان هه‌یه‌، بۆیه‌ ئاماده‌ن وتاری جهنگی ده‌روونی وه‌ریگرن و قبوولی بكن و دواتر دژی هاوولاتیانی خۆیان به‌كاری به‌ێتن. له‌ هه‌ر ولاتێكیش كه‌سانی دووبوو و خراپكار و ئاسته‌نز له‌ پێگه‌یه‌کی كۆمه‌لایه‌تی به‌هێز بن، ئه‌وه‌ كاریگه‌ری جهنگی ده‌روونی و پاشكۆته‌یی بۆ دوژمنه‌كانیان ئێكجار نۆد ده‌بێت، به‌مه‌یش وه‌كو به‌كریگه‌راو خۆیان ده‌خه‌نه‌ خزمه‌تی دوژمنه‌كانیان. بۆیه‌، له‌ناوه‌ندی ئه‌وانه‌ی ده‌بنه‌ به‌شێك له‌ جهنگی ده‌روونی، چه‌ندین كه‌سایه‌تی جۆراوجۆر له‌ چینێ كۆمه‌لایه‌تی جیاجیا و بۆچوونی سیاسیی جیاوا‌ز به‌دی ده‌كرێت، كه‌ خاڵی هاوبه‌شیان ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ هاوبه‌شیی دۆخی سایكۆپاتییان، كه‌ پالنه‌ری سه‌ره‌كیی به‌شداربوونیانه‌ له‌م جهنگه‌دا.

به‌هۆی خه‌سڵه‌تی متمانه‌ به‌ هاوڕێیه‌تی له‌لایه‌ن تاكه‌كانه‌وه‌ تۆپه‌ كۆمه‌لایه‌تییه‌كان ده‌بنه‌ سه‌گۆیه‌کی په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆ له‌نیوان تۆپی هاوڕێیه‌تییدا و، راسته‌وخۆ پڕوپاگه‌نده‌كانی جهنگی ده‌روونی تیایدا بۆلۆده‌بێته‌وه‌ و كاریگه‌ری زۆریش ده‌كات. به‌ خۆبندنه‌وه‌ی ئه‌و هه‌والانه‌ و كۆمێنته‌كردن و هاوبه‌شیکردنی، هاوه‌ی مانه‌وه‌ی ئه‌و هه‌واله‌ و سنووری بۆلۆبوونه‌وه‌ی ئێكجار نۆد ده‌بێت و، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی حكومه‌ته‌كان خۆیان جهنگی ده‌روونی هه‌له‌ده‌گیرسێن، ده‌بیرنێت رێكاری پراكتیکی و پشتیوان بۆ پڕوپاگه‌نده‌كان له‌سه‌ر ئه‌رزى واقع جێبه‌جێ ده‌كرێت بۆ ئه‌وه‌ی پڕوپاگه‌نده‌كان به‌هێز بكات.

له‌سه‌رنه‌نجامدا، جێی خۆیه‌تی ئاماره‌ به‌وه‌ بکه‌ین كه‌ به‌پێی خاڵه‌كانی سه‌ره‌وه‌، كوردستان رووبه‌رووی جهنگی ده‌روونی ستراتیژی (گه‌شتگیر) ده‌بێته‌وه‌. سروشتی ئه‌م جهنگه‌، هێرشبه‌رانه‌یه‌ و ئاسته‌كانی جۆراوجۆره‌، سه‌رجه‌م ئامرازه‌كانی جهنگی تێدا به‌كاردێت و سه‌رجه‌م داموده‌زگه‌ فهرمی و نیمچه‌فهرمییه‌كان تێیدا به‌شدار

دەكەن. دامودەزگەكانی راگەیاندن و میدیاكاران، بۆونەتە ئامرازتکی زۆر گرنگ لەم جەنگەدا. هەندێ دامودەزگە میدیایی ١ هەندێ میدیاكار، بە پالەنری بزنسەوه بەشداری لەم جەنگەدا دەكەن؛ بەتایبەت پۆڤاواپییهكان کاریگەری سیاسی و ئابووری، ئامانجی هەنووكەییانە بۆ ئەوێ بتوانن گیانی تەبایی و بەرگری لەناو کوردستان بپووخێن. ترسناکترین لایەنەكانی ئەم جەنگە، لەسەر تۆپە کۆمەلایەتییهكان ئەنجام دەدرێت. بۆ ئەم مەبەستەیش هەموو تیرۆرە سایکۆلۆژییهكان بەکار دەهێنن و دەیان هەزار کەس بە ئاگابوون، یان بەبێ ئاگابوون، بۆونەتە سەربازی ئەم جەنگە. زۆر گرنگە بە بەکارهێنانی شیتووزی هێرشبەردنی پێچەوانە، بەرپەرچی ئەم جەنگ دره‌وونییە بدزێتەوه، کە بۆ مەبەستی بەرگری، دامودەزگەكانی راگەیانندی کوردستان ئەم جەنگە بەپێوه ببەن.

مکولترا^١ و نامیلکە جادوویی ونیو

لەسالی ٢٠٠٧، کۆمەڵێک نووسەر چەند بەلگەنامەیەکی کۆنی ونیویان نۆزیەوه، سەردەمانێک بە نەیتی هەرەبالاتر لەقەڵەم دەدرا، کە چەندین وێدەکاری دەریارە پەڕیوەندی سی ئای ئەو بە جیهانی جادوویی بەرلە چەندین دەیه ئاشکراکرد. بەلگەنامەکان، وەک بەشێک لە پڕۆژەی مکولترا، رۆشناییان دەخستەسەر چەندین ئۆپەراسیۆنی شاراوو و سەرنجپراکێش- وەک دامەزراندنی جۆن مولهۆلاند وەک یەكەم جادووگەری دەزگای هەواڵگری سی ئای ئەو. جۆن مولهۆلاند نووسەری دوو نامیلکە گرنگ بوو بۆ فێرکردنی ئەفسەران سی ئای ئەو کە چۆن بتوانن لیکۆلێنەوه لەسەر پێکەاتەکانی کارزانی جادووگەرەکان بکەن بۆ ئۆپەراسیۆنی نەیتی. بەهۆی ئەو ئاستە بالاتر نەیتییهی پڕۆژەی مکولترا هەییوو، نامیلکەکان زۆر بە نەیتی دادەنران و دەبایە هەرۆا بەتاسانی نەکەونە ژێر دەستی هەموو کەسێک وە دەلێن هەموو نووسەکانی لەسالی ١٩٧٣دا لەنیویردراون. نزیکەی پەنجا سال دوا نووسینیان، هێشتا دەنگزی بوونی کۆپی بەلگەنامەکانی فایلی "جادوویی" لەنیو مەمەری

^١ MK Ultra

راپۇرتىگە ھەپەشەيەكى پشتىراستىكرىدەۋە بۇ دىموكراسىيەنى رۇژئاۋىيى لەلايەن سۆڧىيەتەۋە دالۋاى كىرد ھەموو ئامرازە ھەۋالگىرىيەكانى بەكارىيەننىت بۇ پاراستى ئەمىركىيەكان، بەشتۈزىك كە ۋەك ھىچ كىردەۋەيەكى ھەۋالگىرىيە نەبىت كە لەپابدۇدا لەكانى ئاشتىدا ئەنجام دراۋە. لەئەنجامدا، رۇژى چالاكى پەنھانى سى ئاي ئەى لە ئەۋرۇپاۋە دىژىۋوۋە بۇناۋ رۇژھەلانى ناۋەراست، ئەفرىقىا، ئەمىركاى لاتىن، و رۇژھەلانى دۈۋر. ۋەزىرى دەرەۋەى ئەمىركا، ھىندى كسىنچەر، چەختى لەسەر ئەۋە كىردەۋە كە لەماۋەى دەيەى سالانى پەنچاكان تەنبا ئەمىركا لەنتۈۋان شۈعيەتى سۆڧىيەتى و ئازادى جىھاندا ۋەستاۋەتەرە.

سى ئاي ئەى لەۋەتەى دروستىۋونىيەرە خەرىكى ئەنجامدانى بەرنامەى كىردەى نەپتىيى بۈۋە ۋە لەسالى ۱۹۵۱ ھەلسا بە دروستكىرنى بەشىكى تاييەت بەناۋى ستافى دەزگاي تەكنىكى(TSS) بەمەبەستى بەكارھىنانى تەكنەلۇژىي پىشكەۋتۈۋى ئەمىركى لە پشتىۋانىكىرنى ئۆپەرەسىۋنە سىخۇرپەكاندا. يەكك لە كارمەندە ھەرە سەرەتاييەكانى دىكتور سىدىنى گوتلىپ بوۋ، كە بېۋانامەى لە پەيمانگاي كالىفۇرنىي تەكنەلۇژى لە بەشى كىمىيا بەدەست ھىتابوۋ. سەرەتا، ئەۋ بەشى ناۋىراۋى تىيادابوۋ چەند قۇرمولايەكى دروست كىرد و دواتر تاقى كىردەۋە بەمەبەستى نوۋسىنى نەپتىي كە بەھۆيەۋە سىخۇرپەكانى سى ئاي ئەى تۈۋانىان پەيامى نادىارى پى بنوۋس. بۇ شاردنەۋەى مەرەكەبى سەر كاغەز، دەزگاگە دۈۋبارە شەكەى قۇرمولە كىردەۋە بۇسەر قۇرمىكى رەق كە ۋەك ھەبى ئەسپىرىن وابوۋ دۈۋبارە ھەبەكانى خستەنۇ قوتۋوى خۇيەۋە كە كەس پىي ئەدەزانى. كاتىك سىخۇرپە زانىارىيەكى ھەبۋايە كە بىگەپەننە سەروۋى خۇى، ھەبەكەى لەناۋ ئاۋدا يان كھولدا شىدەكىردەۋە بۇنەۋەى دۈۋبارە مەرەكەبى لىدروستىبىكانەۋە بۇ نوۋسىنى نامەى نەپتىيەكەى.

دەزگاگە پشتىۋانى چەندىن چالاكى تىرىشى دەكىرد: ساختەكىرنى بەلگەنامەى گەشت و ناسنامە بۇ ھەۋالدىۋەكان كە لەژىر ناۋى نەپتى كارىان دەكىرد، چاپكىرنى نامىلكەى بانگەشە و پروپاگەندە، دانانى مايكروۋفۋنى نەپتى و كامىرا، دروستكىرنى شۋىنى شاردنەۋەى كەلۋەلى سىخۇرپە ۋەك، جاننا و مۆبىلىيات و پۇشاك. ۋاپىدەچۈۋ كە

جەنگى زانىياري

ئەم كارانە لەپېشەى سىخوڤىدا جىي خۇيان دەگىن. دەزگاكە سەرگەوتنىكى يەجگار مەزنى بەدەستەيتنا لەپووى بەكارمەيتانى زانا و ئەندازيارەكانى بۇ ئەنجامدانى كارى نەيتىي مەحال. لەپاستىدا، ئەم ژمارە كەمەى زانايان لە دەزگاي سى ئاي ئەى بوو ھۆى ئەوئى ئارسەر كلارك چەندىن شتى تر بدۆزقەو. ناوېراو لە يەكتىك لە گېرپانەرەكانىدا دەلەيت، "ھەر تەكنەلۇژيايەكى پېشكەوتوو لە جادوو جياناكرتەو و سەكەونە نېو يەك قۇرمەو."

دكتور سىدىنى گوتلىپ، بەرپرسى بەشى دەزگاي تەكنەلۇژى سى ئاي ئەى لەسالى

١٩٧٣-١٩٦٦

دكتور گوتلىپ و كېمياگەرەكانى لەماوئى سالى ١٩٥٣دا پەرەيان بە توژىنەو، كەياندا بەمەبەستى بەرەنگار بوونەوئى ھەرەشەيەكى چاوەپواننەكراوى ترى سۆفەت. جەنگى سى سالى كۆريا بوو ھۆى ئەوئى كۆرياي باكوور، چىن و يەكتىتى سۆفەت بىن بە پېشەرەوى "كونترولكردنى مېشك". ئەم جۆرە توانا ھزىيە دەكرت بېتە ھەرەشە بۆسەر مېشكى سەرياز، و تەفائەت تەواوى دانىشتوان، ئەمەش زياتر كارىگەرىي و پروپاگەندەى شوەبەتى بەرەو پېشەرە دەبرد. چەند راپۆرتىك گەيشتە دەستى سى ئاي ئەى لەبارەى سەرگەوتنە نەيتىيەكانى سۆفەت لە كونترولكردنى مېشك و

جەنگى زانىارى

دۆزىنەۋەى رىگاچارەيەكى كىمىيى لە مېشك شووشتنەۋە، تەجنىد، و كارپىكرىدنى ھەۋالۆزەكانى، بە ھاۋكارى چەند دەرمانىكى تاييەت.

كۆنترۆلى مېشك پىدەچو رىگا بە كۆمۇنىستەكان دايتت، بە بەكارھىتئانى تىكەلەى تەكنىكى سايكولوژىي و پىكھاتەى دەۋاسازى، بۆنەۋەى لە دورەۋە بتوان مېشكى كەسكى ديارىكراۋ بە ويستى خۇى كۆنترۆل. بكن. سەرەپاى توپزىنەۋەى سنووردار لەمەپ ھەمان بابەت لە ھاۋەى جەنگى جىھانى دوۋەم و سەرەتاي سالانى پەنجاكان، ھۆكارەكانى سەرگەۋتنى زانستى سۆفەت ھەر بە نادىارى مانەۋە. ئەمريكا پىوستى بەۋە بوۋ لە بنچىنەى زانستى كۆنترۆلكردنى مېشك و بەكارھىتئانى دەرمانى كىمىيى تېبگات.

لەمانگى ئازارى ۱۹۵۲د، ئالەين دولېس، بەرپۆۋەبرى ھەۋالگرى نەيتىنى، متمانەى بە سىدنى گوتلىبى تەمەن سى و چوار سال كىد بە يەككە لە نەيتىتەين و ھەستىارتەين نەيتى بەرنامەى جەنگى سارد، بۆ دامەزئاندى بەشكى تاييەت كە پىي دەۋترا مكولترا.^۱ دولېس رىگاي بە ستافى دەزگاي تەكنىكى (TSS) و ستافى كىمىيى دكتور گوتلىبدا بۆنەۋەى دەست بكن بەكاركردن لەسەن چەندىن پىرۆزە بە مەبەستى "توپزىنەۋە و پىشخستنى كىمىيى، بايولوژى، ماددەى رادىولوژى (زانستى نىشك) بۆ ئىجامدانى ئۆپەراسىۋنى نەيتى كۆنترۆلكردنى رەفتارەكانى موقۇ."

ⁱ MK Ultra

DRAFT
9 June 1953

MEMORANDUM FOR THE RECORD

SUBJECT: Project MXULTRA, Subproject 8

1. Subproject 8 is being set up as a means to continue the present work in the general field of L.S.D. until 11 September 1954.

This project will include a continuation of a study of biochemical, neurophysiological, sociological, and clinical psychiatric aspects of L.S.D., and also a study of L.S.D. antagonists and drugs related to L.S.D., such as L-A.S. A detailed proposal is attached. The principle investigators will continue to be [redacted].

3. The estimated budget of the project at [redacted] is \$39,500.00. The [redacted] will serve as a cut-out [redacted] cover for this project [redacted] will furnish the above funds to the [redacted] as a philanthropic grant for medical research. A service charge of \$700.00 (2% of the estimated budget) is to be paid to the [redacted] for this service.

4. Thus the total charges for this project will not exceed \$40,200.00 for a period ending September 11, 1954.

5. [redacted] (Director of the hospital) are cleared through TOP [redacted] and are aware of the true purpose of the project.

for [redacted]
Chemical Division/TSS

APPROVED:

[redacted]
Chief, Chemical Division/TSS

PROGRAM

ہلگ نامہ ی دہرپنی رزمہ ندی لہ سر پڑوی مکولترا لایہ ن دہرگای مہوالگری ناوہ ندی

له کورتاییدا، مکلوترا نژیکه ی ۱۴۹ پېژده ی بچوک بچوکى دهست پیکرد. ئه م کاره ی بۆماوه ی بیست سالّ به یه کیک له نهینیتترین بهرنامه کانی مایه وه. مه بهست له پېژده کانی بریتى بوو له تیکه یشتن له وه ی چۆن ده رمان و کحول ده توان رفته رها کانی مروف بگۆین و نه و که سانه بپارێزن که سوودیان بۆ ئه مریکا هه یه له وه ره شه سوڤیتییه سایکولۆژییه ی بان تیکه له ی کیمیایى «سایکولۆژیی که ده کرایه سه ریان. لیکۆلینه وه که پیکهاتبوو له به دهسته ینانى ده رمانى نهینى، تاقیکردنه وه ی تاقیکه ی نهینى له سه ر مروفه کان، ته نانه ت هه ندیکیان پێیان نه و ترا که دواى تاقیکردنه وه که چیان به سه ر دیت، وه پێدانى چه ندین گریه ستنى حکومى به نه خۆشخانه و کۆمپانیا و که سایه تنى تاییه تنى. زانایانى نه و بواره هه لسان به لیکۆلینه وه له باب ته گ لیک له تیکه لکردنى ئاوگى وتنى راستى تا ده گاته په ره پێدانى رێگایه کى مروفانه بۆ لاوازکردنى هه ستنى بۆنکردنى سه گى پاسه وان به به کاره ینانى ئارامکه ره وه په کى به هیز له گه ل پارچه گۆشتیک. چه ندین پېژده بۆنه وه ته رخانکران که چۆن بتوانرێت له رێگای ده رمانه وه مێشکى مروفه کان بگۆردرێت و ده رمانى (LSD) و هه شیش دروست بکن. له کورتاییدا، لیکۆلینه وه که گه یشته نه و ده رنه نجامه ی که چه ندین ماده ی زه هراوى، و کوشتن و لاوازکردنى هه ستنى بۆنکردنى به ره مه ینا.

106 1

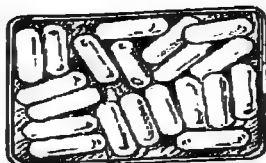
PROPOSAL

It is proposed to continue research on problems critical to a clarification of the fundamental aspects of the stimulus-response relationship in biological systems. Studies will be conducted utilizing chronic animal preparations with permanent septal electrodes. Investigations will be conducted utilizing chronic electrode preparations coupled with selected classical types of conditioning. Studies will be conducted on the geography of the brain in selected species of animals to determine the locus in which stimulations will produce specific reactions.

A careful literature survey, especially of the Russian literature, of foreign research in this area will be conducted.

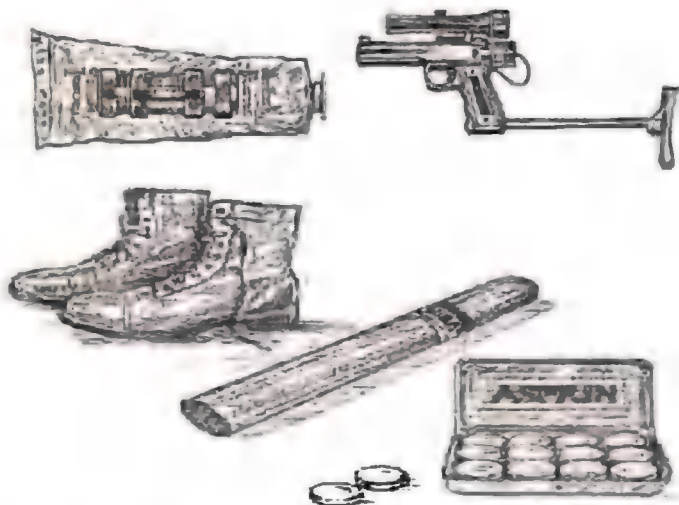
DEC 1964
RELEASED

بہ لگہ نامہ ی دزدہ پیکراوی پیشنیاری دروستکردنی پپڑہ ی مکلتر

حهیی ئارامگه ره وهی بئ ئازار، که تیکه ل دهکرا له گه ل پارچه گۆشتیک بۆ سهگه کان.
بۆدووکه وتنه وه له گومانبردن، ئه درهرمانه ی پێی ده درماوه که ی کاتی بوو، هه رکات
چالاکیه که ی کورتایی ده هات سه گه که ده هاته وه باری ئاسایی جارانی.

سه ره پای ئه مه ش، نه بوونی داتای زانستی له سه ره تای سالانی په نجاگان ده رباره ی
ئاسته گانی خواردنی ئه درهرمانه نوێیانه گیشه که ی به رچاوی بۆ توێژه رانی پڕۆژه ی
مکولترا دروست کرد. له ئه نجامدا، گوتلیب و ئه ندامانی تیمه که ی تاقیکردنه وه یه کیان
له سه ر خۆیان ئه نجامدا که پیکهاتبوو له خواردنی ده رمانه کان و چاودێریکردن و
تۆمارکردنی کاردانه وه گانی خودی خۆیان. له کۆتایی سالی ۱۹۵۲، تاقیکردنه وه له سه ر
ده رمانی (LSD) ده رئه نجامیکی کاره ساتباری لیکه وتوو و چه ندین زانای حکومه ت
بوونه قوریانی. پڕۆژه که له ماوه ی کارکردنی خۆیدا ده سستی بۆ دروستکردنی چه ندین
ماده ی برد، که ئه مانه ی خواره وه به شیک له و ماده دانه ی به مه به سستی ریکرتن له
پیشره وییه گانی سۆفیه ت په ره یان پێدرا:

دهمانچې دوربين، قاوغي هورې ددان بڼ به کارهينانی وېک دهمانچې يېک گوله، و به کارهينانی پټلوی ژه هراوی و دهرمانی نه سپيرين و جگړه ی ژه هراوی و بکوژ بڼ غافلکوڅی فیدل کاستوی سه روکی کوبا).

پاراسايکولوژي و سيخوړی

دهروون بالایی (پاراسايکولوژي) مانای به کارهينانی توانای سه رووی ناسايی مېشکه که کارتيگردي مېشکه له سر دهوړوبه به گشتی و هستېگردي هسته کانی ناوړه دی مېشکه به دهوړوبه. نيمه ی مرؤف توانای دهروون بالایی يان ره وانبالايمان هه يه. واته، توانای سه رووی ناسايی مېشکه که نه م توانايه له که سيکه وه بڼ که سيکی تر جياوازه، به لام به راهيتان ده توانريت گه شه ی پيښريت و شتوانی به کارهينانی بدوړيته وه و پټی ناشنايت و له مېشکدا به کاری به پټيت. نه لېه ته توانای سه رووی ناسايی به تايپه تي هستکردن و پيشبيني له گيانداراندا هه يه. بالنده و گيانه وه توانای هستکردن و پيشبينيان له مرؤف پتره. مېشکی مرؤف نه و بيرکړنه وه که تيږدا هه يه رای بگړی و بيهټن و بيبات له قولایي مېشکيدا به ويست و ناره زووه وه

جهنگی زانیاری

ئەوا لە دەرهوێ میشتکیدا لە دەرووبەردا دەبێت بە کردەوه یان لە هۆشی ئاگاییدا بێردەکاتەوه بەشتیک ناگات بەلام لە نەستیدا ویست ■ ئارەزووی دەبێتە کردەوه لە دەرهوێ میشتکدا. ئەمە لەکاتێکدا کە هەست و نەست جیاپن لە یەکتەری بەلام ئەگەر هەردووکیان تێکەڵ بەیەکتەری بوون و مۆفەکە لە ناخ و میشتکیدا زیان، ئەوا هەست و نەست تێکەڵ دەبن و لە ماوێیەکی کەمدا بە ویست و حەزەوه دەبێت بە کردەوه کە بەشیوێ هەزە. یان، بە باریکی تردا، نەست زۆترە بەسەر هەستدا و مۆفەکە لەناخی خۆیدا، واتە لە میشتکی خۆیدا، دەژیت بەلام ئەو کەسانە میشتیان، واتە هۆشی ئاگایان، پتر بەکاردههێتن ئەوان نەستیان کەمتر بەکاردههێتن لە توانای سەرووی ئاساییدا. دەربارەی سیخوپی، مانای ئەوەیە کە دەزگای هەوالگری ولاتیک یان پارت و ریکخراویک بە کەسەکانی زانیاری کۆدەکاتەوه و بلۆدەکاتەوه بەسەر بۆست و دوژمنەوه (بلۆکدەنهوێ بەسەر دوژمندا، مەبەست لێی "فریودانە").

دەزگای هەوالگری پێویستی بە زانیاری دروستە کە کۆبیگاتەوه و بەدەستی بگات، بۆ ئەمەش کەسانی لێهاتوو و زیرەک و ئامێرکاریزانی سیخوپی پێویستە، و کەسانیک پێویستن کە توانایی تێگەیشتن و هەستکردنیان پتر بێت یان توانای کارتیکردنیان لەسەر خەلکی تر هەبێت بەشیوێ ئاسایی و سەروویی ئاسایی. توانای چالاکي تێگەیشتنی بە بەراورد لەگەڵ ئەو ناوەندە میشتیدا دەژیت، هەروەها دەزگای هەوالگری سیخوپی بەسەر سیخوپیەکانیەوه دەکات تا بیانناسێت تا چەند دڵسۆزن و زانیاری دروست دەهێننەوه یان زانیاری راسپاردە بلۆدەکەنەوه بە مەرامی پێشکەشکردنیان بە دەزگا هەوالگرییەکانیان. دەزگای هەوالگری بۆ کارە نەبێتی و نیازی میشتکی خەلکی و شوێنیک کە دەستی نایگاتی سیخوپیەکانی لەناودا بێت یان ئامێرکاریزانی سیخوپی دەستی نەبێگاتی، ئەوا کەسانی خاوەن رەوان بالایی بەکاردههێتن بۆ زانیاری وەرگرتن یان کارتیکردن لە ناوەندی بریار و کەس و شوێنی ئامانجی دەزگای هەوالگری.

بۆ ئەمەش، کەسانیک پێویستن کە توانای بێرخوێندنەوهی خەلکیان لە دورەوه هەبێت. هەروەها، بێت رووبینیان هەبێت و توانای دەروونە کارتیکردن ■ دەروونە

جهنگی زانیاری

جوولاندنیان هه بیټ یان پشپۆر بیټ له خهواندنی موگناتیسیدا که به میشکی خهولێخراویکی به توانا له کەس و شوێنی دوور و نزیک نهاسراوهوه. له رۆژهه‌دا زانیاری وه‌ریگریټ. به‌لام گرفتیک هه‌یه له کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری به‌که‌سانی پشپۆر له‌بۆاری پاراسایکۆلۆژییدا، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که ده‌زگای هه‌والگری ده‌بیټ هه‌له‌وه‌سته‌ی له‌سه‌ر بکات و پێداچوونه‌وه‌ی بۆ بکات بزانێټ تا چه‌ند زانیارییه‌کان دروستن. بۆ نمونه، ده‌زگای هه‌والگری به‌هۆی کامیژای وێنه و ده‌نگی تۆمارکه‌ری نه‌پتنبیه‌وه زانیارییه‌کان به‌هه‌لگه‌ی وێنه و ده‌نگه‌وه به‌ده‌ست ده‌گات به‌لام له‌پێگه‌ی که‌سانی شاره‌زا و پشپۆر له‌ بۆاری سایکۆلۆژییدا به‌هه‌لگه‌ی وێنه‌ی و ده‌نگی ده‌ست ناکه‌وێټ و گومان ده‌کات که زانیارییه‌که وه‌ک خۆی نه‌بیټ که هه‌یه. به‌لام ئه‌گه‌ر شاره‌زای پاراسایکۆلۆژی چه‌ند جارێک له‌لایه‌ن هه‌والگرییه‌وه زانیارییه‌کانی پشتراسته‌کرایه‌وه که داوه‌تی، ئه‌وا ده‌بیټه جیگای متمانه له‌سه‌ر کۆکردنه‌وه‌ی زانیارییه هه‌مه‌چه‌شنه‌کان.

ده‌زگا هه‌والگرییه‌کانی ولاتانی خاوه‌ن ته‌کنه‌لۆژیا و هاوچه‌یمانه‌کانیان سه‌ره‌پای بوونی ئامێرکاریزانی سیخوپ یان خه‌لکانی خاوه‌ن توانای سه‌رووی ئاسایی میشک به‌کارده‌هێنن بۆ کاری هه‌والگری و خزمه‌ت به‌ هه‌والگری و هه‌روه‌ها ده‌ترسن و به‌دوای ئه‌و خه‌لکانه‌شدا ده‌گه‌ژێن که پشپۆر له‌ پاراسایکۆلۆژییدا و توانای سه‌رووی ئاسایی میشکیان به‌کارده‌هێنن. ده‌زگای هه‌والگری ناوه‌ندی (سی ئای ئه‌ی) چه‌نده‌ها که‌سی شاره‌زای له‌ بۆاری پاراسایکۆلۆژیدا کړیوه، فریوداوه و بریوویه بۆ ئه‌مریکا. بۆ نمونه، ئه‌حمه‌دی مامۆستا سه‌لاح، که کورده و خه‌لکی شاری که‌رکوکه و ته‌مه‌نی نزیکه‌ی سی سالێک ده‌بیټ. ناوبراو توانای روون بینی هه‌یه و نادیار ئاشکرا ده‌کات. واته، ئه‌و شته‌ی دووره و به‌چاو نابینرێټ و له‌ شوێنێکی تره. هه‌روه‌ها، ولاتانی یه‌کیټی ئه‌وروپا، ئه‌مریکا، روسیا، ژاپۆن، ئیسرائیل، چین و هه‌ندێ ولاتانی تر ئامێرکاری سیخوپێ ژۆر پێشکه‌وتوو به‌کارده‌هێنن که به‌هۆی ئاوێته‌یه‌که‌وه که ره‌نگی سووریاوه له‌پێگه‌ی پزیشکانی هه‌والگرییه‌وه به‌ ده‌رزی له‌ که‌سی مه‌به‌ست ده‌درێټ و به‌هۆی ئاوێته‌که‌وه له‌ رێگای ده‌زگای زالبون به‌سه‌ر میشکدا و ده‌زگای

جهنگی زانیاری

چاره‌دیری به‌سره می‌شکدا زانیاری و هه‌وال به‌شه‌پۆل ده‌نێرێت بۆ می‌شکێ ئه‌و که‌سه‌ی که‌ ناویته‌که‌ی لێ به‌کاره‌ینراوه و می‌شکێ ئاراسته ده‌کهن بۆ کار و مه‌به‌ستی خۆیان و زانیاری له‌سهر خۆی و هاو‌زمانه‌کانی پێن کۆده‌که‌نه‌وه.

نموونه‌یه‌کی کارتونی له‌کاتی به‌کاره‌ینانی پاراسایکۆلۆژییدا له‌لایهن چه‌ند نه‌فسه‌ریکی هه‌والگرییه‌وه

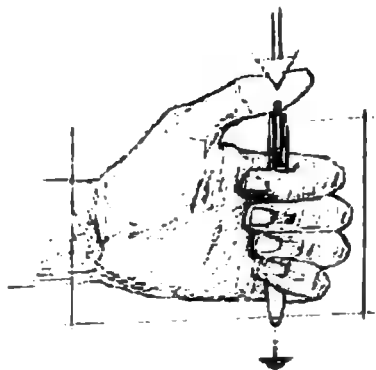
ئه‌گه‌ر به‌رله‌ جهنگی جیهانیی دووهم هه‌والگری له‌ هه‌سته‌کانی ده‌ره‌وه‌ی می‌شک کرابێ، ئه‌وا دوا‌ی جهنگه‌که‌ سیخووبی به‌ توانای هه‌سته‌کانی ناوه‌وه‌ی می‌شکیش نه‌نجام دراوه بۆ وه‌رگرتنی زانیاری و کارتێکردن له‌ دۆست و دوژمن به‌توانای سه‌رووی می‌شک. له‌و جهنگه‌دا، ده‌زگای هه‌والگری سه‌ریازی به‌ریتانی سن که‌سی پسه‌پۆریان هه‌یتا، یه‌کیان به‌ناوی فیکێ، له‌دوا‌ی گرتنی فه‌ره‌نسا، دوو که‌سی تریش که‌ هه‌ر سه‌ر به‌و ده‌زگایه‌ بوون به‌رپرس بوون و جیا‌جیا دانیه‌شتن. په‌رسیاره‌که‌ ئه‌وه‌بوو که‌ ئایا هه‌یرشی داها‌تووی هه‌یتله‌ر بۆ یۆنان ده‌یه‌یت یاخود به‌ریتانی. فیکێ ده‌نوسه‌یت که‌ هه‌یرشه‌که‌ بۆ به‌ریتانی نیه‌. خۆینه‌نه‌وه‌ی هه‌ر هه‌موویان راست ده‌رچوو و هه‌یرشیکێ مه‌زن کرایه‌ سه‌ر یۆنان. چه‌ندین نموونه‌ی له‌م جه‌ژه‌ له‌ می‌ژوودا تۆمارکراون. له‌وانه‌، به‌کاره‌ینانی ئه‌حمه‌دی مامۆستا سه‌لاح له‌لایهن ده‌زگای هه‌والگری ئیراق، که‌ له‌ ژووری کۆبوونه‌وه‌ دا‌ئرابوو

بۇ خويىندىنەۋەي بىرى ئامادە بولان. ھەرۋەھا يورى گيلەر، كە كەسىكى جوۋە، بۇ ھەۋالگى ئىلمانيا و ئىسرائىل و ئەمىرىكا كارى كىردوۋە. قۇلف مىسىنگ لەگەل ھەۋالگى سەربازى سۆڧىەت و ھىزى سەربازى سۆڧىەت و لەگەل ستالىندا بوۋە. گىگىرى راسپۇتىن، قەشەي ئەرسۇدۇكىسى فەلە، بەرلە كوزرانى لەگەل قەيسەرى رووسىادا لە جەنگى جىپھانىي يەكەمدا دۇى ھىزى سەربازى ئىلمانيا بەتواناي سەرووى ئاسايى مېشك جەنگارە.^۱

پېننوسى ژەھراۋى

لەھمان ئەۋ كاتەي كە سەزۇك چۇن كەنەدى لە دالاس-۲۲ى تشرىنى دوۋە مى ۱۹۶۳- غافلگوزگرا، ئەفسەرىكى سى ئاي ئەي بەنھىنى چاۋى بە زۇلاندۇ كويىلا، ھەۋالدۇنى كويى لە پارىس، كەوت و پېننوسىكى ژەھراۋى ئاخىراۋ بە دەريەكى ژۇرپىستى پىدا بۇنەۋەي قىدل كاسترۇي پىن بكوژىت. سەرى ئەۋ قەلەمە سىرنجىكى بچوۋكى رووپۇشكراۋ بە ژەھرى پىۋە بوۋ. ھەر كە دەستت، تەنانت بە شىۋەيەكى زۇر كەمىش، بەر ئەۋ شوپنە كەوتبا، بەلنىيايەۋە دەيكوشتى، سەرەپاي ئەمەش ھەۋالدۇزەكە كاتى ئەۋەي دەبوۋ بۇنەۋەي رابكات بەرلەۋەي كارىگەرييەكانى ھەستى پىن بگرىن. دواى زانىنى مردنى چۇن كەنەدى، كويىلا بە پلانەكەدا چوۋەۋە و بەرلە گەپانەۋەي بۇ كوي پېننوسەكەي فرىدا. دواى يەك دەيە، لەسالى ۱۹۷۶، سىياسەتفانانى ئەمىرىكى كىردەي بەكارھىتتانى ژەھريان لەدۇى رابەرانى بىيانى بەھۇى فەرمانىكى سەزۇك فۇرد بەژمارە ۱۱۹۰۵ قەدەغە كىرد.

^۱ پاراسايكولۇڧى، رۇگاي فېرېوون و بەكارھىتتانى، ئاماز جاف، خانەي چاپ و پەخشى رىتەما، چاپى چوارەم، ۲۰۱۶. لاپەرە ۹۳-۱۷.

پېنوووسى ئاخىراو بە سونجىكى ژۇرېست بۆ ئۆپەراسىۋنى غافلۇزى فېدل
كاسترۇ.

ھەر لە رۇزائى سەرەتاي پېۋزەى مۇلترا، دىكتور سېدىنى گوتلىب دركى بەوۋە كىرەپو
كە دەرمان و ماددە كېمىيەۋىيەكانى سى ئاي ئى، سەرەپاي مەستە سەرەكپەكەى،
ھېچ سوۋىيەكان ناپىت ئەگەر ئەفسەرانى بەكارھىتەر و ھەۋالەقۇزەكان نەتوانن بەنەپنى
بەكارىيان بېيىنن. لە ماۋەى ھەمان مانگدا، مۇلترا رىگاي پىئىرا، گوتلىب پەيۋەندى بە
چۇن مۇلھۇلاندىۋە كىرد، كە دواتر بوو بە بەنىۋىانگىرەن جادوۋگەرى ئەمرىكى لەم
بوارەدا. چۇن كەسىكى زۇر كارامە و لىتھاتوۋ بوو لە بەكارھىتەنى دەستەكانى
بەئامانجى جادوۋگەرىى لەبەرامبەر چەندىن ئامادەبويىدا. بەۋەدا، گوتلىب بۇى
دەركەرت كە ئەم لىتھاتوۋىيەى چۇن لە فېلېبازى بەكارھىتەنى دەستەكانىدا دەكرىت
بەھەمان شىۋە بەكاربېيىرتىت لە دەرمان و ژەھىدا بەيى ئەۋەى ئامانچەكە ھەستى
پېيىكات.

بۆ ئەنجامدانى ئەم كارە، ئەفسەرانى مەيدانى سى ئاي ئى پېۋىستىيان بەۋە دەبىت
فېرىكەرن كە فېلەكانىيان خۇيان ئەنجام بەن، وە چۇن، كە نوۋسەرى چەندىن
پەرتوۋكە لەبارەى ئەنجامدانى جادوۋ، پېدەچوۋ باشتىرەن بۇزگەكە بىت.
كانىك دەزگاي سى ئاي ئى لىتە نىزىك بوۋەۋە، چۇن ھەزىۋە قايىل بوو كە پەرە بە

"نامىلكەيەكى رېئىمايى سىخوپى" بۇ گوتلىب بىدات كە تىايدا وەسفى "لايەنە جۆرەجۆرەكانى ھونەرى جادوگەرى دىھكات"، كە دىھكەت سۈدى ھەيىت لە ئۆپەراسىۋنى پەنھانىدا. رېئىمايىكان زانىيارى دىھەخىشە ئەفسەرانى مەيدانى "بۆنەۋەي پەرە بە كارامەيىكەيان بىدەن بۆنەۋەي ھەب يان ماددەيەكى تر بەشپەيەكى نادىيارى بىخەنە ناو خواردنەۋەيەك يان خواردنىك بۆنەۋەي لەلايەن ئامانجىكەۋە بخورىتەۋە يان بخورىت". لە بەروارى ۴ى ئايارى ۱۹۵۳، جۇن بېرى سى ھەزار دۆلارى لەلايەن سى ئاى ئەى لەسەر ھىسابى پېۋژەى مۇكولترا بۇ بېرايەۋە.

جۇن مولەۋلاند

نوسىن بە مەرەكەبى نەيىنى

نامەكان بە كۆنترىن ھۆكارەكانى پەيۋەندىكرىدن دېنە ئەۋمار و رۆلىكى گىنگ ئەگىپن لە گەياندنى زانىيارىدا، سەرەراي پېشكەۋتنى تەكنەلۇزىاي ھەۋالگىرى لەبۋارى گەياندنى زانىيارىيەكان بەلام تا ئىستاش نوسىنى نامە بە مەرەكەبى نەيىنى پېگەيەكى دىيارى ھەيە لەكارى ھەۋالگىرىدا، بەلام لەئىستادا بەكارەيىنانى (مەرەكەبى نەبىنراۋ) بۇ نوسىنى نامە بە كارىكى دروست دانانرېت لەبەرئەۋەى چەندىن ئامېرى پېشكەۋتو داهىنراۋن كە لەتوانايندا ھەيە ئەو نوسىنانەى كە بە مەرەكەبى نەيىنى نوسراۋن ئاشكرا بكات، ھەربۆيە تاقىگەى دەزگا ھەۋالگىرىەكان بەردەۋام لە پېشېپكەيدان بۇ ئەۋەى جۆرىك لە مەرەكەبى نەيىنى دابھېتن كە بەئاسانى ئاشكرا ئەكرېت و

جهنگی زانیاری

نه خویندریته وه. نه توانریت روریک له شلمه منیه کان وهک مەرکه کی نهینی به کارهیتنرین وهک شلمه منی ئازده ل و رووهک و ناوی میوه و نه نانهات میزیش، نه گهر نامه یک به به کارهیتنانی به کیک له و شلمه نیانه بنوسریت نه و اچاوی ئاسایی ناتوانریت نووسینه که ببینیت، له م کاته دا نه وهی نووسینه که ده رده خات گهرمايه، کاغزی نامه که له سه رچاوه به کی گهرمی وهک موم یان گلۆپ نریک ده کرتیه وه و له م کاته دا نووسینه نه یینراوه که رهنگی قاوه یی و ده رده گریت، به لام ده بیت به وریاییه وه نه م کاره بکرت له به رنه وهی گهر کاغزه که گر بکرت ده بیتیه وهی له ناوچوونی زانیارییه کانی ناو نامه که.

ناشکراکردنی نامه ی نووسراو به مەرکه کی نهینی

جوړیکی تر له مەرکه کی نهینی هیه که نه نانهات به سه رچاوهی گهرمیش ناخویندریته وه به لکو به به کارهیتنانی ماده به کی کیمیا یی که ده کرت به سه رنامه که دا به خویندریته وه، وهک (سولفاتی ئاسن) که به توانده وهی بری (۸/۱) ی که وچکیکی چا له له ده فریکی ئاودا و نه و نامه یی که به به کارهیتنانی نه م ماده یی نه نووسریت له رنگی ماده به کی کیمیا یی که پتی ده وتریت کاریژناتی سوډه یان (سوډی

شوشتن) دەخوێنرێتەوە، کە پاش ئەوەی ئەم ماددەیە کرا بەسەر نامەکەدا ■ دواى وشکبوونەوهی نووسینەکانى ناو نامەکە بەپەنگى قاوهیى دەردەمکەوێت.

هەروەها، دەتوانرێت مەرەكەبى نەیتى دروست بکړیت لەپێگەى تۆاندنەوهی هەبى (ئیسپرین) لەناو کچولدا، لەم کاتەدا دەرخستنى نووسینی ناو نامەکە لەپێگەى هینانى لۆکەیهکی تەپکراو بە کچول دەبێت بەسەر نامەکەدا.

دەزگا هەوالگریەکان زۆر بە پەلەن تا بتوانن ماددەیهکی کیمیایی داپەینن ڤه بتوانن هەموو جۆره مەرەكەبى نەیتى ناشکرا بکات، تا ئەو کاتەى تۆانیان هەلمى بۆیهی (بۆد) بدۆزنەوه کە کاتیک دەکړیت بەسەر ئەو نامەیهی کە بە مەرەكەبى نەیتى نووسراوه بەئاسانى و پاش وشکبوونەوهی نامەکە نووسینەکان دەردەخات.

سیخوڤهکان زۆرجار پەنا بۆ فیللی جۆراو جۆر دەبەن بۆ شارندنەوهی نووسینە نەیتیهکانیان کە بەمەرەكەبى نەیتى نویسیوانه وەك نووسینی زانیارییهکان لە گۆشەیهکی بچووکى نامەکە یان نووسینی لەسەر زەرفى نامەکە نەك خودی نامەکە.

جگەرە بە ئامرازێكى باش دادەنرێت بۆ شارندنەوهی نامە کۆرتەکان. نامەکان لەسەر کاغەزێكى تەنک بە مەرەكەبى نەیتى دەنوسرێن کە بە هیچ شتێههك بە گەرما کاریگەر نابن، دواتر لە شتێههی جگەرەدا لۆول دەکړیت و ناوکهی پێ دەکړیت لە تووتن، بەشتێههك دەتوانرێت لەکاتى مەترسی ئاشکراوون لەناو بېریت لەپێگەى داگیرساندنێ جگەرەكە و کێشانی. بەتێپهههپوونى کات هەلگرتن و بەکارهینانی مەرەكەبى نەیتى لەلایەن سیخوڤانهوه مەترسی پەیدا کرد، ئەگەر سیخوڤێك شوشهههك لەو مەرەكەبە نەیتیهی لەگەڵ خۆیدا هەلبگرت ئەوه بەسە بۆئەوهی گومانى لیبکړیت و دەستگیر بکړیت، لەبەرئەوه هەندیک لە سیخوڤهکان مەرەكەبە نەیتیهکەیان لەناو گۆرهوی یان بۆینباخ یان قۆبچهی داپۆشراو بە قوماش دەشاردەوه.

هەندیک لە سیخوڤهکان ئەمۆ هۆل دەدەن مەرەكەبى نەیتى لە ناو شوشهههی دەرمان یان شوشهههی بۆن هەلبگرن تا لەو رێگهههوه پیاوانى ئاسایش فریوبەدەن و لەکاتى پێویستدا بەکارى بهینن، بۆیه زۆر گرنگە نمونەى ئەو شلەمەنیانەى کە لە شوشهههی

دهرمان و بۆن دان رهوانه‌ی تاقیگه بکړیت بۆنه‌وه‌ی ناشکرا بیت ۛ نایا نه‌وه
مه‌ره‌که‌بی نه‌ټینه یان نا .

به‌گشتی، به‌کاره‌ټنانی مه‌ره‌که‌بی نه‌ټنی به‌شټوه‌یه‌کی گونجاو کارټکی ناسان نییه و
پټیوېستی به‌پراهټنانه، به‌لام له‌مړودا به‌کاره‌ټنانی مه‌ره‌که‌بی نه‌ټنی وه‌ک جارن ناسان
نییه و به‌لکو چه‌ندین هژکاری تر جټگه‌ی گرتووه‌ته‌وه وه‌ک: نامټری بټه‌ل و قوېچه‌ی
موگناتیسې و چه‌ندین جوری تری نامټری په‌یوه‌ندیکردن، بویه زورجار به‌کاره‌ټنانی
مه‌ره‌که‌بی نه‌ټنی بووه‌ته هژی له‌ناوچوونی سیخوپ ۛ توپه‌که‌ی له‌به‌رنه‌وه‌ی تانیستا
مه‌ره‌که‌بیکی نه‌ټنی نه‌دوزاوه‌ته‌وه که نه‌توانرټ ناشکرا بکړیت.

سیخوپې به‌ناوټه‌ی کیمیاې می‌شکگر

مه‌به‌ست له به‌کاره‌ټنانی ناوټه‌ی سیخوپې می‌شکگر سن نامانجی سه‌ره‌کیه:
سیخوپړکردن له‌سر خژی و خه‌لکی؛ لټکولینه‌وه‌ی زانستی له می‌شک و ناوه‌ز و
فه‌ره‌نگ و ته‌ندروستی؛ نه‌نجامدانی کاری پاراسایکولوژی به می‌شک بۆ مه‌به‌ستی
سیخوپې و زانیاری وه‌رگرتن. ده‌زگا هه‌والگریه‌کان که ناوټه‌ی کیمیاې می‌شکگری
سیخوپې له مړوف به‌کارده‌هټن بۆ نه‌نجامدانی کاری سه‌رووی ناسایی به می‌شک له
بواره جیاجیاکاندا بۆ مه‌به‌سته جیاکان له لقه‌کانی پاراسایکولوژیدا، که مه‌به‌ست له
سیخوپړکردن ۛ زانیاری وه‌رگرتنه به هه‌سته‌کانی ناوه‌وه‌ی می‌شک و توانای سه‌رووی
ناسایی می‌شک که وه‌رگرتنی زانیاریه و کردنی بیروکه و ناوه‌ز و تیگه‌پشتنه له
ده‌ره‌وه‌ی می‌شک به کرده‌وه له‌پنگای توانای سه‌رووی ناسایی می‌شکه‌وه که زانیاری
وه‌رده‌گرټ وه‌ک چۆن می‌شک ده‌توانرټ به پټنج هه‌سته‌که‌ی ده‌ره‌وه‌ی می‌شک زانیاری
له ده‌ره‌وه وه‌ریگریټ و بیدات به می‌شک و به‌هه‌مان شیوه به هه‌سته‌کانی ناوه‌وه‌ی
زانیاری له ده‌ره‌وه‌ی می‌شک وه‌رده‌گرټ.

له‌م کاته‌دا، که‌سی به‌کارلټه‌ټنراوی ناوټه‌ی کیمیاې می‌شکگر نه‌و زانیاریه‌ی که
می‌شکی به هه‌سته‌کانی ناوه‌وه‌ی وه‌ریده‌گرټ به شه‌پؤل ده‌گوټرټه‌وه بۆ ناوه‌ندی
سیخوپړگه بۆ ده‌زگای چاودټریرکردنی می‌شک له‌به‌ر ده‌ستی پؤلیسی نه‌ټنی دیاری

جهنگی زانیاری

میٹشکدا. ههروهه، دیسان به دهزگای زالبوون بهسهر میٹشکدا میٹشک فرمان دهدات که زانیاری وهریگرت یان بیر بنیریت یان کارتیکردن بکات. خو نهگه کهسیکی پسپوری بهتوانا و لیهاتوو له بوری پاراسایکولوژیدا ههبوو، دهتوانیت میٹشکی خو بهکاریهینیت بۆ کارتیکردن و بیرری و وهگرنتی زانیاری خو نهجام بدات لهجیاتی نهو دهزگایانهی فرمان به میٹشک ددهن.

هاویری (Telepathy)

"هاویری" بریتییه له ناردنی بیر لهلایه نیره ری بیرهوه و وهگرنتی بیر لهلایه کهسی تروه که بیره که وردهگرت، ههروهه دهکرت کهسی پسپور له هاویرییدا رۆلی نیره و وهگر بگرتیت. کهسیک که لهم بوارهدا پسپوره و کار بۆ دهزگایهکی ههوالگری بکات، بهی بهکارهینانی ناوختهی کیمیایی میٹشگر نهو بیروکه و تیگه یشتن و داواکاری و فرمانانهی دهزگای ههوالگری بۆ دیاری دهکات و پتی دهلین بۆ کهسی ئامانج بینیره، نهوا پسپوری هاویری لهسه داخوازی دهزگای ههوالگری بۆ کهسی مه بهستی دهنیرت، ئینجا پسپور رهنه بتوانیت بزانی بیره کهی پیگه یشتوو یان نا بهلام کهسی بهکارلیهینراوی ناوختهی کیمیایی میٹشگر، دهزگای ههوالگری راسته وخو بیروکه کهی بۆ دهنیرت بۆ نهوهی بیگوزیتوه بۆ کهسی مه بهست له ههروشوینیک تهنا ته دهزگا ههوالگریهکان ئاکاداری نهوهشن که ئایا کهسی بۆ نیردراو په یامه که کاری لیدهکات و به باشی پهیرهوی دهکات یان نا.

هاویری (Telepathy)

جەنگى زانىياري

بەشى چوارەم
نۆپە راسيئون

ئۆپەراسىيۇنەكانى ئەمىرىكا لە ئەلبانىا

يەكەمىن ئەو ھەولە نەيتىيىنەئە بەپشتىوانى ئەمىرىكا بۇ رووخاندنى ھكۈمەتتە ئەنجامدراوہ لەماوہى جەنگى سارددا لە ولاتى ئەلبانىا بووہ. لەماوہى سالانى سەرەتاي جەنگى سارددا، بەرپرەسە بالاكانى ھەوالگى ئەمىرىكا ھەولياندا رىخ لە پېشكەوتنە ھەژمونكارىيەكانى يەكيتى سۇفيەت بگرن. فرانك وينسەر، بەرپرەسى بەشى چالاكى نەيتى دەزگاي ھەوالگى ناوہندى (CIA)، پەرەى بە بىرۆكەى سەپاندنى ھىزى ئەمىرىكا لەو ناوچانەى رۆژھەلاتى ئەوروپادا كەكەوتىبونە ژىر ھەيمەنەى سۇفيەت، بە ئامانجى ئەوہى بتوانىت لىكترازانىكى قوول دىروست بكات. لەسالى ۱۹۴۹ بۇ ۱۹۵۲، وينسەر بە ھەماھەنگى لەگەل بەرىتانييەكان لە ھەولنىكى شكىستخواردودا ويستان ئەو ھاولاتىيە ئەلبانىانە بھىتنە سەر دەسەلات كە ماوہەيكى درىژ بوو لە دەرەوہ بوون وە بىاننەيتتەوہ بۇناو ئەو ولاتە بۇئەوہى رۆژى داپلۇسىنى ئەنقەر ھۆكسا بىوخىنىت.

ئەلبانىا، سەرەپاي ئەوہ ولاتىكى ھەژار و دوردەپەرىز بوو، وەك ولاتىكى گرنىگ لەروپى ستراتىژىيە سەيركرا. لەسەرەتاي سالى ۱۹۴۶دا، بەرىتانييەكان بىرۆكەى بەكارھىتەنى چالاكى پەنھانىان لە ئەلبانىا لەمىشكدا گەلالە بوو. ھوكمرانى ئەلبانەكان وەك دوزمندانى بۇ ھۆكسا لىكدرايەوہ؛ بەرىتانييەكان ھەر بەردەوام بوون لەسەر پشتىوانىكردنى ھوكسى پىشەووى نەفىكرەوى ئەلبانەكان، مەلىك رۆگ؛ وە لەھەمووشى گرنىگتر، بەرىتانييەكان ھىواخواز بوون بۇئەوہى بەردەوام بن لەسەر كارىگەرىيە ستراتىژىيەكەيان لە دەرياي ناوہپاست. دەزگاي ھەوالگى نەيتى بەرىتانيا (SIS) دەستى كرد بە داپشتنى پلان بۇ چەند ئۆپەراسىيۇنىك بۇئەوہى پەيوەندى بە گروپە خەباتىپەكانەوہ بگەن لەنتو ئەلبانىادا، بەلام پارەى تەواويان لەژىر دەست نەبوو بۇ راپەراندنى ئەو ئەرکە. لەئەنجامدا، بەرىتانييەكان رووى خويان دايە ئەمىرىكا بۇ پشتىوانىكردنەيان.

بۇ مانگى ئازارى ۱۹۴۹، بەرپرسە ھەۋالگىيەكانى بەرىتانيا و ئەمىرىكا گەيشتە ئەر ئەنجامەى لەسەر بەرەۋپىشېبردنى پلانېتېك بەردەۋام بىن بۇ جىاكرىدەۋەى ئەلبانيا لە ھەيمەنەى سۇڧىيەت. لەجۋارچىۋەى ئۆپەراسىۋنەكەدا، لەزىز ناۋى نەينى (BGFRIEND)، ئەمىرىكا ھەلسا بەدايىنكرىدى دارايى پىتويست، لەۋكاتەى بەرىتانيەكان شارەزايى و كارمەندانى خۇيان پىشكەشى ئەمىرىكا كىرد. پەيوەندى سەرەكى دەزگاي ھەۋالگىرى بەرىتانيا لەگەل ئەمىركىيەكان بە كىم فىلىبى (لە بەشى داھاتوودا باسكراۋە) سېڧىردىرايوو. بەھاۋكارى لىژنەى نىشتىمەنى ئەلبانيا، ئۆپەراسىۋنە ھاۋبەشەكە ئاسانكارى بۇ ئەندامانى دەرەۋەى ئەر ۋلاتە كىرد بۇئەۋەى لە ھەموو ئاراستەكانەۋە خۇيان بخزىننە نىتو ۋلاتەكەيانەۋە.

دۋاي چەندىن مانگ لە مەشق لە كەمپىكى سەرىبە دەزگاي ھەۋالگىرى بەرىتانيا لە ۋلاتى مالتا، لەماۋەى تشرىنى يەكەمى ۱۹۴۹، بىيىست ھاۋلاتى ئەلبانى خۇيان خزانە كەناراۋەكانى نىمچەدورگەى كارابىرنى ئەر ۋلاتە. لە بەدبەختى خۇيان، سوپاس ئەلبانى خۇيان بۇ ئەر پەلامارە ئامادەكرىدو، بەمەش كەۋتەنىتو بۆسەۋە. ھەرچەندە ھەۋلەكە شىكستى ھىتا، بەلام دەزگاي ھەۋالگىرى بەرىتانيا لەلايەن ژمارەيەكى كەمى ئەر ئەلبانىانەى لە بۆسەكە رىزگارىيان بوو ھاندرا كە دەرگا ھەۋلى جىددى بىرلىت بۇ رىڭخىستنى جولانەۋەيەكى خەباتگىڧىرى. بەھۋى چەندىن رووداۋى دزەكرىدى زانىارى ھەستىار لە كۆمەلگاي ئەلبانىەكانى شارى رۇماى ئىتالىاۋە، ۋەجىبەى دوۋەمى مەشقىڧىدانى خەباتگىڧىرانى ئەلبانيا لەدەرەۋەى شارى ھايدىلبىزىگ دەستى پىكرىد. ئەمجارە ژمارەى ئەلبانەكان ۲۵۰ كەسىك دەبوو لەڧىڭگاي ئاسمان و زەۋىيەۋە. ئەمجارەش، ھىزەكانى ھۆكسا بەپەرۋشەۋە چاۋەپوانيان بوون!

شىكستە بەردەۋامەكان ۋاي كىرد بەرىتانيەكان بىگەنە ئەر بىۋايەى كە ھەۋلەكان بىسۋودن، و بۆيە بۇ سالى ۱۹۵۱ كىشانەۋەى خۇيان راگەياند. ۋارپىككەۋت كە كۆتايى ھاتنى بەرىتانيەكان لەگەل ئاشكرايوونى كىم فىلىبى ۋەك سىخۋىرى سۇڧىيەت بىكەۋىتە يەك كاتەۋە. لە حەزىرانى ۱۹۵۱، دەرگەۋت كە تەۋاۋى دەزگاي ھەۋالگىرى بەرىتانيا لەلايەن كىم فىلىبىۋە فرىودرلوۋ. سەرەڧاي ئەمەش، ۋىسەنەر ئۆپەراسىۋنەكانى لەدزى

ئەلبانيا بەردەوامى پىدا - بەشىك لە ھۆكارەكە دەگەرپتەو ە بۆ ھەلگىرسانى جەنگى كوربا، ە بەشەكەى تىرىش بۆ بىرواى خودى ناویراو بە تواناى ئۆپەراسیۆنى نەپتى بۆ جیاكردنەو ەى ئەو ولاتە لە یەكیىتى سۆفیەت. لەسالى ۱۹۵۲، شەست پەرەشوتفانى ترخویان گەباندنە ئەلبانيا. تا كۆتایی ھێنان بە ئۆپەراسیۆنەكە زیاتر لە ۲۰۰ ھاولاتى ئەلبانى كۆژدان یان دەستگىركران. ھەرچەندە فیلىبى دەزگای ھەوالگىرى سۆفیەتى لە ئۆپەراسیۆنەكە ئاگاداركردەو، ئەلبانەكان بەھۆى دزەپىكردى چەند زانىارىيەك لە رىكخاوە رەوئەندەكانى دەروەى ولات و نەتوانایی بۆ پاراستنى ئارامى ولات، شكستیان ھیتا.^۱

دینی بەلگەنامەى چەكى ناووكى ئێران لەلایەن مۆسادەو

چەند رۆژنىك بەرلەو ەى سەرۆك دۆنالد ترەمپ بىرارىدات كە ئایا لە رىككەوتنى ناووكى لەگەل ئێران بكشیتەو ە یانا نا، بنیامین ئاتانیاھۆى سەرۆك وەزیرانى ئیسرائیل چەند تۆمارىكى لە گرتەيەكى تەلەفزیۆنىدا نیشانى جیھاندا كە تىايدا چەند كۆگایەكى نەپتى لە تەھران دەردەخست. ئامانجى ناویراو لەم كارەیدا بىرىتى بوو لە دروستكردى كەپسێك كە رابەرانى ئێرانى ئازانسى ناووكى ئیو ەدەولەتیان فریوداوە كاتێك جەختیان لەسەر ئو ە كردهو كە بەرنامە ناووكیەكەیان تەنیا بۆ مەبەستى ئاشتیا ە بوو. بەرپرستىكى بالای ئیسرائیلی رایگەیان كە سیخو ە ئیسرائیلییەكان تۆناویرانە لە ئۆپەراسیۆنىكدا لە نیو ەشەو نزىكەى نیو تۆن بەلگەنامە بدزن. بەلام ئاتانیاھۆ ھیچ بەلگەيەكى نەدا بەدەستەو ە لەسەر ئو ەى كە ئایا ئێران سەرپىچى

^۱ -Barnes, Trevor. "The Secret Cold War: The CIA and American Foreign Policy in Europe, ۱۹۴۶-۱۹۵۶. Part I," The Historical Journal ۲۴ (۱۹۸۱), ۳۹۹-۴۱۵.

- Barnes, Trevor. "The Secret Cold War: The CIA and American Foreign Policy in Europe ۱۹۴۶-۱۹۵۶. Part II," The Historical Journal ۲۵ (۱۹۸۲), ۶۴۹-۶۷۰.

- Holzman, Michael. James Jesus Angleton, the CIA, and the Craft of Counterintelligence. Amherst, MA: University of Massachusetts Press, ۲۰۰۸.

- Thomas, Evan. The Very Best Men: Four Who Dared: The Early Years of the CIA. New York: Simon & Schuster, ۱۹۹۶.

پەیمانەکی کردوووە کە لەسەرەتای ۲۰۱۶ کەوتە بواری جێبەجێکردنەوە. ئەمەش پێمان دەلێت کە ناوبراو ھەر لەسەرەتای پەیمانەکە دژی بوو و بەو ھیوایە بوو کە ئاشکراکردنی ئەم بەلگەنامانە بێنە ھۆکارێک بۆ ھاتنەدەرەوێ ئەمریکا لە پەیمانەکە، کە سەرئەنجامەکەشی ھەروابوو: سەرۆک ترمپ لە ۱۲ی ئایاری ۲۰۱۸ بپاری ھاتنەدەرەوێ لە پەیمانەکە راگەیاند.

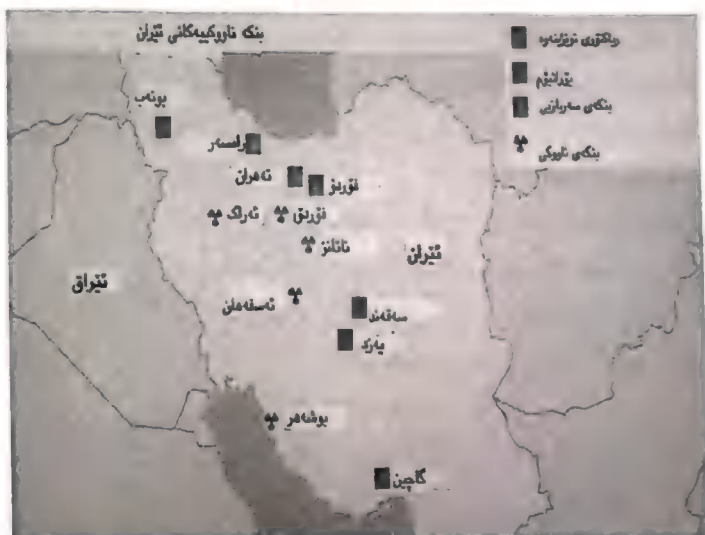
ئەم کارە سەرۆک ترمپ بەیەکێک لە بپارە ھەرەگرنگەکانی سەردەمی سەرۆکایەتی ناوبراو سەبارەت بە سیاسەتی دەرەو لەقەڵەم دەدرێت. رێبەزانی ولاتە ئوروپییەکانی ھەک ئیمانویل ماکرۆن، سەرۆکی فەرەنسا و راویژکاری ئەلمانی ئەنگیلا مێرکل بەتووندی دژی ئەو بپارە وەستانووە و بپاری مانەوێان لە پەیمانەکە راگەیاند. سەرۆک ترمپ رایگەیاند کە، "لەماوەی ھەوت ساڵدا، کاتی ئەو پەیمانە ھەر کۆتایی دەھات، و ئێران ئازاد دەبوو لە دروستکردنی چەکی ناوکی." ناوبراو زیاتر وتیشی کە، "ھەوت ساڵ بەیانییە." عەباس ئەرغەچیل جیگری وەزیری دەرەوێ ئێران، کە یەکێکی بوو لە گفتوگۆکارانی سەرەکی پەیمانەکە، لە وەلامی لێدوانەکانی ناتانیائۆدا وتی، "لێدوانەکانی ناوبراو زۆر مەلەن و ئەو یارییە جیگای پێکەنینە." ناتانیائۆ لەو پەخشە تەلەفزیۆنیەدا زیاتر وتی، "ئەم فایلانە ئەو دەسەلمێن کە ئێران بەئاشکرا درۆ دەکات کاتیکی وتی ئەوان ھەرگیز بەرنامەیەکی چەکی ناوکییان نەبوو." ھەر لەو لێدوانەیدا رایگەیاند کە ولاتەکی توانیویەتی دەست بەسەر زیاتر لە ۳۳ ھزار نوسخەی چاپکراو و زیاتر لە ۱۸۳ دیسک دەریارەیی شوێنی بەرھەمھێنانی چەکی ناوکی بگرێت. ئەو زیاتر وتی کە، "ئەمان زانیاری ئەو بەلگەنامانەیان بۆ ئەمریکا ئاردوووە بۆئەوێ بتوانن راستی بەرنامەکە بسەلمێن."

زانیاری تۆپەرەسیۆنەکە تەنیا بۆ چەند کەسیکی سنووردەر بوو، تەنانت ناتانیائۆ بەشانازییەو دەلێت، "ژمارەیکی زۆری کەمی ئێرانییەکان، زۆر کەم دەیانزانی شوێنەکی کۆیی، جگە لەوێ کە تەنیا بەشیکی کەمی ئەو کەسانە لەنیۆخودی دەزگای مۆسادپیش بوون، ئاگاداری کردەکان بوون." یەکێک لە بەرپرسە بالاکانی ئیسرائیل، کە بەمەرجی ئاشکرانەکردنی ناسنامەکی دەریارەیی ئەرکەکی قەسە

جەنگى زاتىيىرى

کرد، وتى كە دەزگاي ھەۋالىگىرى مۇسادى ئىسرائىلىي ئىۋ كۆزگايەي لى مانگى شىۋاتى ۲۰۱۶ ئۆزىنەۋە، ۋە لەۋكاتەۋە بالەخانەكەي خىستىۋوۋە ژىر چاۋدىرپىيەۋە . سىخوپەكانى مۇساد لە شەۋىكى مانگى كانوۋنى يەكەمدا ھەلىانكوتايە سەر بالەخانەكە، ھەموو بەلگەنامە ئەسلىيەكانىيان بىرد و دواتر ھەر لەۋ شەۋەدا بەقاچاغ لە ولاتى ئۆزىيەكسانەۋە رەۋانەي تەلئەشيف كران .

سەرۋىك ترەمپ لەلەيەن بەرپۆدەبەرى مۇساد، يۆسى كۆھىن، لەبارەي ئۆپەراسىيۆنەكە ئاگاداركراپەۋە، ئەمەش لىۋى سەردانەكەي ھات بۇ واشتۇن ھەر لەۋ مانگەدا . ئىۋ بەرپەرسە ھۆكارى گىرۆكرىنى ئاشكرىكرى ئىۋ بەلگەنامانە بۇ راي گىشتى بۇ ئىۋە دەگەپىننىتەۋە كە كاتىكى زۆدى ويىست تا تۋانىان ئىۋ بەلگەنامانە ۋەرگىتپە سەر زامانى ئىنگىلىزى و شىيان بىكەنەۋە چۈنكە بە زامانى فارىسى نووسرابوۋن .

نەخشەي ھەموو ئىۋ شىۋانەي كارى بەرھەمەتقانى چەكى ناروگى ئىترانى تىادا
ئەنجام دەنرۇت

دهبیت ناماژه بهوه بدریت که بهرنامه‌ی ناوویکی ئیرانی شتیکی شاراوه نه‌بوو. ته‌نانه‌ت جۆرج بوش و باراک ئوباما چهن‌دین جار ناماژه‌یان به یوونی بهرنامه‌یه‌یکی له‌م جۆره کردووه، به‌لام نامانج له‌ئه‌نجامدانی ئه‌م ئۆپه‌راسیۆنه‌ نیشاندانی به‌لگه‌یه‌ک بوو بۆ ئه‌مریکا بۆئه‌وه‌ی له‌ په‌یمانکه‌ بکشیته‌وه‌ که‌ سه‌رۆک ئوباما به‌ "کاره‌ساتبار" ناوی بردووه.¹

ئۆپه‌راسیۆنی باربارۆسا

ئۆپه‌راسیۆنی باربارۆسا مه‌زنقزین ئۆپه‌راسیۆنی سه‌ربازی بوو له‌ میژودا. له‌م هێرشه‌ له‌ناکاوه‌دا سوڤیه‌ت قووشی سه‌ره‌نجه‌ماڤیکی وێرانکه‌ر بووه‌وه. هێرشه‌که‌ به‌ته‌واوی له‌ناکاوه‌بوو چونکه‌ ستالین پێشتر ئاگادارکراوه‌وه‌ به‌لام ئه‌و زانیارییه‌ هه‌والگریانه‌ی ره‌تکرده‌وه‌ که‌ وه‌ریگرتبوون. ستالین به‌بێ ئاگایانه‌ متعانه‌یه‌کی بێ ئه‌ندازه‌ی به‌ رێککه‌رتنی (Molotov-Ribbentrop) هه‌بوو که‌ له‌ ۲۲ی ئابی ۱۹۳۹ وائووکراوو، ئه‌م په‌یمان هه‌ردوو ولاته‌که‌ی وه‌ک هاوپه‌یمان به‌یه‌که‌وه‌ گرێدایوو. ئۆپه‌راسیۆنی باربارۆسا (به‌زمانی ئه‌لمانی، Unternehmen Barbarossa) ناوی نه‌ینی نازییه‌کان بوو بۆ داگیرکردنی یه‌کێتی سوڤیه‌ت که‌ له‌ به‌رواری ۲۲ی هه‌زیرانی ۱۹۴۲ ده‌ستی پێکرد. ئۆپه‌راسیۆنه‌که‌ له‌لایه‌ن خودی هیتله‌ره‌وه‌ پلانی بۆداپێژرایوو، که‌ ناوی ئه‌و ئۆپه‌راسیۆنه‌ی له‌ ئۆپه‌راسیۆنی فریتز (Fritz) بۆ باربارۆسا گۆپی.

هۆکاری ناوانی ئه‌م ئۆپه‌راسیۆنه‌ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ ئیمپراتۆری رۆمانی فریدریکی یه‌که‌م (۱۱۲۳-۱۱۹۰)، که‌ به‌ "باربارۆسا" ناسراوو، به‌زمانی لاتینی ناوه‌راست به‌مانای "ریشی سوور" ده‌هات. ناویراو له‌ ئه‌فسانه‌ی ئه‌لمانیدا ناویانگی هه‌یه‌ به‌وه‌ی که‌ ده‌وتریت ناویراو له‌ ئه‌شکه‌وتیکدا بووه‌ دواتر که‌ زانیویه‌تی ئه‌لمانه‌کان له‌ جه‌نگیکی مه‌زندان، له‌ ئه‌شکه‌وته‌که‌ هاتۆته‌ ده‌ره‌وه‌ و یاره‌مه‌تی داو.

¹ Halbfinger, D., Sanger, D. and Bergman, R. (۲۰۱۸). *Israel Says Secret Files Detail Iran's Nuclear Subterfuge*. [online] Nytimes.com. Available at: <https://www.nytimes.com/۲۰۱۸/۰۴/۲۰/world/middleeast/israel-iran-nuclear-netanyahu.html>.

چەندین سەرچاوەی هەوالگری زانیاری گرنگیان بە ستالین بەخشی کە ناگاداری ئۆپەراسیۆنیکی لەم چەشنە بێت، بەلام ئەو بڕوای خۆی بوو هێنا کە هیتلەر هەرگیز هێرش ناکاتە سەر سۆڤیەت بەرلەووە بەریتانیا بێهەتەت، تەنانت کارگەشتە ئەوەی زانیاری وردی هەوالگری لە تەواوی ئەوروپا، تەنانت ژاپۆنیش، گەشتە بەرەستە موسکۆ. دوایین وشایی هەوالگری لەلایەن چاوەشێکی ئەلمانییەو بوو کە بەرەو لای سۆڤیەت هەلاتیوو، زانیاری بە سۆڤیەتدا کە لەماوەی چەند کاتژمێرێکی تر هێرشە کە دەست پێدەکات. ئەم زانیارییە هەوالگرییە دادی دەردی کە لەلەرقەبەکی ستالینی نەدا کە پیتی وابوو هیتلەر هێرش ناکات.

سەرەپای ئەم ناگادارکردنەوانەش، ستالین فێلی لیکرا بە ئۆپەراسیۆنی فریودانی نازییەکان، بەناوەکانی (Haifisch) و (Harpune)، کە لەنیسانی ۱۹۴۱ تا دەستپێکردنی باربارۆسا بەکارهێنران. نامانجی ئەم ئۆپەراسیۆنە بریتی بوو لەوەی کە کۆمەڵگا زۆرەملیکانی هێزەکانی نازی لە پۆلەندا وەک هەنگاویکی بەرگریانە نیشان بەدەن بۆ ئەوەی بیانخەنە پشت بۆردومانەکانی بەریتانیی. سەرەپای ئەمەش، ئەلمانەکان هەلسان بە مەشقی چۆپچۆی داگیرکاری بۆ ئەوەی وێنەیک دروست بکەن کە ئەوان خۆیان نامادە دەکەن بۆ داگیرکردنی ئینگلتەرا.

ستالین هەموو زانیارییە هەوالگرییەکانی لە بەکرێگیراوانی سۆڤیەت پشتگۆی خست. ریحارد سۆرچ (بەبەتێکی تایبەت لە بەشی داماتوودا بۆ ناوبراو تەرخانکراوە)، کە بەنێتی وەک نوێنەری سەربازی ئەلمانیا لە تۆکیۆ کاری دەکرد، زانیاری زۆری گرنگی هەوالگری بە سۆڤیەت بەخشی. سۆرچ سیخوپی دەزگای هەوالگری سەربازی سۆڤیەت (Glavnoye Razvedyvat'noye Upravleniye) بوو. ناوبراو زانیاری گرنگی دەستخست دەربارەی ئۆپەراسیۆنی باربارۆسا بەرلە چەند مانگێک کە هێرشە کە رویدات. ئەو زانیاری لەزگای تەلەگرامەووە گەیاندبوو موسکۆ، بەلام ستالین رەتی کردەو کە بڕوای پێی نەهێت.

یەکێک تر لە سەرچاوەکان بریتی بوو لە ئۆرکیسترای سوور (Rote Kapelle) کە ناویکی نازی بوو بۆ بازەنی سیخوپی سۆڤیەت، ئەوانە کە لە ئەلمانیا و ولاتانی

جەنگى زانىارى

دەريوبەرى چالاكياتىن ئەنجامدەدا. بەرپرەسى ئەم تۆپە سىخوپرە لەيىبا تۆمب، لىقپۇلد تىپەر و چەند ھارپىيەكى تىران بوون. ئەوان چەند سەد سىخوپىتكان لە شوئىتە گىنگەكانى رۇژىمى نازىدا بەرپۆۋە دەبرد. لەنئۆ ئەم سىخوپانەدا، چەندىن كەسايەتى بەسودى تىادا بوو، لەوانە ھارۋ شولزە-بۆيسەن، نەۋەى ئەمىرال قۇن تىرپىتتە، لە بارەگاي لوفتۋافى (Luftwaffe) لە بەرلىن، و ئارقىد ھارناك، خوارزاي ئەدۆلف قۇن ھارناك، كەسايەتى بەنىۋبانگى ئايىنى. مىدرىد ھارناك، ھاسەرەكەى، كە ئەمرىكى بوو، ۋە زۆربەى ھەرەنئۆدى بازىنەكە لە ئابى ۱۹۴۲ دەستگىركان و دواتر كوزدان.

ھەرۋەھا، لەنئۆ ۋەزارەتى گشتى بۆ كاروبارى ئاسايىشى يەككىتى سۇڧىت (Narodnyj Komissariat Vnutrennikh Del) دەزگات ھەۋالگىرى سۇڧىت لە سەردەمى ستالىندە بەرپرەسى ھەۋالگىرى بىيائى، پافىل فېتىن، بەبەردەۋامى ئەۋەى دىوبارە دەكرەۋە كە ئەو ئەنجامە ھەۋالگىرىيەنى ئەۋان شىكرەنەۋەيان بۆ كرەۋە، ئامازە پەۋە دەدەن كە ئەلمان بەتەماى بوو ھىرش بىكەتسەر سۇڧىت. ئاۋىراۋ رىزگارى بوو، بەلام ئىفان پروسكروڧ، ئەفسەرىكى ھىزى ئاسمانى و بەرپرەسى ھەۋالگىرى سەريازىي لەسالى ۱۹۳۹ بۆ ۱۹۴۰، لە تشرىنى يەكەمى ۱۹۴۱ كوزدا، ھۆكارەكەشى تەنيا ئەۋە بوو كە ئاۋىراۋ ھەقىقەتى بە ستالىن دەۋت. ئەفسەرى تىرى ھەۋالگىرى سۇڧىت، ۋەك فېلىپ گۆلىكۆڧ، كە داتا ھەۋالگىرىيەكانى بەشىۋەيەك رىكەخست بۆنەۋەى لەگەل بىرۆكەكى ستالىن دەريابەرى ئۆپەراسىۋنى باربارۇسا يەك بگىتەۋە، خۇى لەنئۆچوۋ لەكاتىكدا ستالىن زىا.

چەند زانىارىيەكى تىرى ھەۋالگىرىش ئامازەيان بە ھىرشە چاۋەپوانكراۋەكە دابوو. ئارنى كارل-ئۆگەست بېۋلىنگ (۱۹۰۵-۱۹۸۶) بىركارىزانىكى سۈيدى بوو كە توانى كۆدىكى نازى بىشكىتتە بەناۋى (Geheimfarschreiber)، واتە "شىفرەى ماسى"، كە لەلەين نازىيەكانەۋە بەكاردەھات بۆ بۆ ئاردنى لەپىڭاي سۈيدەۋە بۆ ئاۋچە داگىركراۋەكانى نەروىج. زانىارىيەكانى بىركارىزانەكە بوۋەۋى ئەۋەى زانىارى پىشۋەختە بدەن بە سۈيدىيەكان دەريابەرى ئۆپەراسىۋنى باربارۇسا. لە بەروارى يازدەى ھەزىرانى ۱۹۴۲،

نهوان هه موو هه وێکی خۆیان خسته گه پ بۆ شکاندنی ئه و په یامه ی که فره مانداری مه یزه داگیرکه ره کانی نازی له نه رویج کۆنتروۆلی ناوچه ی لاپلانی فینه نه دی کردوه وه که ژماره یه کی نۆزی سه رباز له و شوینه دا کۆکرونه ته وه . ویستنن چێرچل زانیاریه کی گرنگی هه والگریی جووله سه ربازییه کانی نازی بۆ ستالین نارد . وشیارکردنه وه که زانیاری وردی تیا دا بوو که له (Ultra) وه هه لێنجرابوون . به ریتانییه کان پێشتر توانیبوو یان ئامیری ئینیگمای نازییه کان بشکێنن و و به زانیاریه شکێنراوه کانی ئه و ئامیره یان ده وت (Ultra) . چێرچل زانیاری نۆز پشتراستکه ره وه ی به ستالین وت ده رباره ی هێرشه که ، که پیتی وت ئه و زانیارییه نه له سه رچاوه یه کی پشته یبه ستراوه وه دهستی که وتوه ، که مه به ست لیتی ئه و په یامانه بوو که له ئامیره که وه دهستان که وتوه . هه ره وه ها به ریتانییه کان (ساندۆر رۆدی) یان به کارهێنا که ئه ندامیکی هه نگاری باز نه ی "Lucy" سیخوپی سۆفیه ت بوو که چالاکیه کانیان له ولاتی سوید بوو، بۆ ناردنی زانیاری ورد بۆ سۆفیه ت. سه رچاوه ی زانیاریه که له په یامه شکێنراوه کانی (Ultra) وه بوو. "Lucy" له به رواری ۱۴ی حه زیرانی ۱۹۴۲ به ستالینی راگه یاند که هێرشه که له ۲۲ی هه مان مانگ ئه نجام ده درێت، واته دوا ی ته نیا هه شت رۆژ. نزیکه ی سه د ئاگادارکردنه وه ی پشته یبه ستراوه ی گه یشتنه مۆسکو، که چه ندینیان زانیاری وردی تیا دا بوو ده رباره ی ئۆپه راسیۆنی باربارۆسا، به لām هه موویان له لایه ن ستالینه وه ره تکرانه وه . ئه و گویتی به هیچ یه کێک له م زانیارییه نه دا و وتی که ئه م زانیارییه نه ته نیا پروپاگهنده، زانیاری هه له، وه ده کرێت فرتوفیل بن. ئامانجی فریودانه که له مێشکی ستالیندا ئه وه بوو که به ریتانییه کان بۆیه ئه م زانیارییه نه ده ده ن که جهنگی نازییه کان له کۆل خۆیان بکه نه وه، سۆفیه ت تووش بکه ن. به مه ش، به ریتانییه کان ده توانن خۆیان رێکبخه نه وه .

هه ره وه ها، بالیۆزی ئه لمان له یه کێتی سۆفیه ت، کاونت فریدرچ فۆن شولنبیرگ، زانیاری گرنگی له مه پ ئۆپه راسیۆنه که به حکومه تی سۆفیه ت به خشی. ئاوبراو که دژی جهنگه که بوو، به فلادیمیر دیکاتۆزف، بالیۆزی سۆفیه ت، راگه یاند که هێرشیک له ئارادا بووه . ستالین زانیاریه که ی وه ک زانیاری هه له وه سف کرد .

بەپێچهوانەی ئەو زانیارییەی کە ستالین بە دەستی فرامۆشی کرد زانیارییەک بوون
 ١٠٠٠ هیتلەر هەرگیز بە دەستی نەهێت. ناوبراو زانیاری هەواڵگری راستەخۆی زۆر
 سنوورداری هەبوو لە مەڕ بە کێتیی سوڤیەت. پێدەچوو ئەلمانەکان ئەوەندە گرنگیان
 بە زانیاری هەواڵگریی نەدایەت وەک ئامرازێک بۆ دانانی پلانی ئۆپەرەسیۆنی
 سەریازی. ئەمانیش، لە ئەنجامی ئەم کەمتەرە مەییەدا، لە چەندین جەنگدا شکستیان
 هێناوە.^١

ئۆپەرەسیۆنی چەناگی هەلۆ

دوای ئە تشرینی دووەمی ١٩٧٩، قوتابیانی شورشگێڕی ئێرانی دەستیان بە سەر
 بەلێژخانەی ئەمریکا لە تەهراندا گرت. پلاندانەرانی وەزارەتی بەرگری یەكسەر
 فەرمانیان بە هێزەکانی دەلتا و یەكەئۆپەرەسیۆنە تاییەتیەکانی سوپای ئەمریکاوە
 کرد بۆ ئەوەی فەرمانبەرانی رژاڕیکەن. کێشەئێ هەری مەزن ئەوە بوو کە سی ئای
 ئەئ هیچ ئەفسەرێکی ئەینی لەو شوێنەدا نەبوو چونکە ئەوانیش لە بەلێژخانەدا
 بە بارمە گیرابوون. بەلام لەکاتی ئەرکەدا بەلایەنی کەم حەوت پۆلیسی ئەینی
 ئەمریکی هاوکاریوون لە ئاسانکاری بۆ ئۆپەرەسیۆنە کە.

ریچار میدۆ، ئەفسەری خانەنشین لە هێزەکانی تاییەتی سوپای ئەمریکا و تازە دامەزراو
 وەک راوێژکاری هێزەکانی دەلتا، خاڵی پەییوەندی سەرەکی بوو. سی ئای ئەئ پێی
 وابوو ئەو پیاووە ناتوانێت ئەرکە کە بە جێ بگەینێت، بەلام بە دوودلیووە هەلیبارد
 دوا ئەوەئ سەرەنگ چارلس بیکیوس، بەرپرسی هێزەکانی دەلتا و ئۆپەرەسیۆنی

^١ Fowler, Will. Barbarossa: The First ٧ Days. Havertown, PA: Casemate, ٢٠٠٤.
 -Grant, Gordon R. Barbarossa: The German Campaign in Russia: Planning and
 Operations, ١٩٤٠-١٩٤٢. Victoria, BC: Tafford Publishing, ٢٠٠٦.
 -Murphy, David. What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa. New Haven,
 CT: Yale University Press, ٢٠٠٦.
 -Pleshakov, Constantine. Stalin's Folly: The Tragic First Ten Days of WWII on
 the Eastern Front. Boston: Houghton Mifflin, ٢٠٠٦.
 -Stephan, Robert W. Stalin's Secret War: Soviet Counterintelligence against the
 Nazis, ١٩٤١-١٩٤٥. Lawrence, KS: University of Kansas, ٢٠٠٤.
 -Whaley, Barton. Codeword Barbarossa. Boston: MIT Press, ١٩٧٤.

زەمىنى چەناگى ھەلۇ، روونى كىردەۋە كە ئو ئەرگە كە جىيەجى ناكات تاكو يەككە
لە پىاۋەكانى سەرەتا نەچىت.

مىدۇ لەژىر ناۋى رىچارد كىس، ھاولاتى ئىرلەندى لە كۆمپانىيەكى تۆتۆمبىلى
ئەۋروپى، بەرەو ئىران بەرپىكەوت. ئەرگە ناۋىراۋ بىرىتى بوو لە دىارىكىردى
ھەشارگەيەك لە يەكەم قۇناغى ئەرگەكەدا، ئۆزىنەۋەى شوپىنك بۇ نىشتەۋەى
ھەلىكۆپتەرىك، ئەنجامدانى چاۋدىرىكىردى دەۋروپەرى بالىۆزخانەكە بە دورى
بازنەيى ۲۷ ھىكتار، ۋە ئىگەر بىكرىت بزانىت شوپىنى دروستى ھەر ۵۳ بارمەكە
دەكەۋىتە كۆى. ھەروەھا دەۋاپە چەند تۆتۆمبىلىكىش بىكرىت بۇ گواستەۋەى تىمى
۱۰۶ كەسى ھىرش بىردن لە دورى پەنجا مىل لە شوپىنى دەستپىكىردى قۇناغى يەكەم
بۇ بالىۆزخانەكە.

ئەرگەكە لەنىۋەى شەۋدا بەھۆى ئەۋەى لەكۆى ھەشت ھەلىكۆپتەرى سىانىان توۋشى
گرفتى مىكانىكى بوون، دوۋانىان بەھۆى كارىگەرى گەردەلۈلىكى تۆزەۋە، توۋشى
گرفت بوو. لەماۋەى خۇنامادەكردن بۇ فرىن، پەروانەى ھەلىكۆپتەرىك خۆى كىشا
بە فېۋكەيەكى پىدانى بەنزىن، ئەمەش بوۋە ھۆى تەقىنەۋەيەكى گەۋرە ۋ بەھۆيەۋە
ھەشت ئەمرىكى گىانىان لەدەستدا. لەم سەينوبەينەدا، خەرىك بوو كارەكەى مىدۇ
بەكەۋىتە مەترسىيەۋە چۈنكە ئو دوو ھەلىكۆتەرەى لە ژاپۇندا جىھلرأبوون بەلگەنامە
ۋ كاغەزى ئەرگەكەيان ھىشتا تىادا بوو، تەنانت ئو نەخشەيەشى تىادا بوو كە
شوپىنى نىشتەۋەى ھەلىكۆپتەرەكەى تىادا دەستپىشانكرابوو. لەبەختى خۆى، دوو
رۇژ دواتر مىدۇ توانى لە تەرەنەۋە بەيى ھىچ كىشەيەك بە فېۋكەيەكى بازىگانى
سويسرى ئو ولاتەى جىيەتلىت.^۱

^۱ Griswold, Terry, and D. M. Giangreco. Delta, America's Elite Counterterrorist Force. Osceola, WI: MBI Publishing Company, ۱۹۹۲.

-Martin, David C. "Inside the Rescue Mission," Newsweek (July ۱۲, ۱۹۸۲), ۱۶-۲۰, ۲۲, ۲۵.

بەكارهيتنانى بالتون بۆ سيخوپرى

بالتون شتوانزىك بوو لە كۆركردنەوهى ھەوالگىرى ئاسمانىي كە بەتاييەتى بەكارھات لەماوھى جەنگى نىوخۆيى ئەمريكا و دواتر ھەك بەشېك لەفەيلەقى سوپاي ھىمايى رۆلئىكى كاراي گتپرا. لەماوھى جەنگى جىھانىي يەكەمدا بەكارهيتنانى بالتون بەھۆى داهيتنانى فرۆكەوھ بايەخى خۆى لەدەستدا.

بالتون بەمەبەستى چاودىرى و كۆركردنەوهى زانىياري ھەوالگىرى لەلايەن ھەردوو بەرھى ھىزى يەكئىتى و كۆنفيدرالى لەماوھى سالانى سەرھتاي جەنگى ناوخۆيى بەكار دەھاتن. سوپاي يەكئىتى (Union) لەم نۆھەندەدا زۆر سەرکەوتوتو بوو لە ھىزەكانى كۆنفيدرالى (Confederate). بۆيە، بەرلە چەندىن سال لە "جەنگى نتيوان ويلايەتەكان،" بەكارهيتنانى بالتون بۆ سيخوپىكردن بوو بە دامەزراوھەكى گزنگ، بەتاييەتى لە ئەوروپا. لەماوھى شۆپشى فەرنسيدا يەكەيەكى تاييەت بە بالتون بەناوى (Iter Compagnied' Aerostiers) سروسىتىرا، و لەماوھى جەنگى فليوروس (Battle of Fleurus) ى سالى ۱۷۹۴ بەكارهيتنرا. بەشپۆھەكى گشتى، بەكارهيتنانى كاريگەرييەكى ئوتۆى نەبوو لە بەدەستھيتنانى زانىياري گزنگ و پتيويست، بەلكو زياتر دەبوو ھۆى تىكدانى وەرھى دوژمن. سەرھپاي تىكدانى ھەوا و گواستەنەوھى و ئو ئەركە ھىواشەى ئەنجامدەدا، كىشەكە لەپوھى ھەوالگىريەوھ ئەوھەنەبوو كە چاودىرى چ شىتەك دەكرىت، بەلكو زياتر بريتيى بوو لە رىكاگرتن لەوھى كە لەپوھى سىتراتيژ و تەكنىكەوھ لە بەرھەكانى دوژمندا دەگوزەرا.

كاتىك ئەگەرى جەنگى نىوخۆيى تا دەھات زياتر دەبوو، چەندىن كەسايەتى لە سەرھتاي مانگەكانى سالى ۱۸۶۱ پەنايان بىردە بەر وەزارەتى جەنگى ئەمريكا بۆئەوھى ھانى بەدن بالتون ھەك سەرچاوەيەكى ھەوالگىرى بەكاربھيتن. ئو كەسايەتيانەش بريتيى بوون لە تادۆس لوى، جۆن وايز، وھ جۆن لامۆنتىن، كە

جهنگی زانیاری

په نه بپاوه یی هانی ئیداره ی سه رۆک (لینکولن) یان ددها بۆنه وه ی فیهلفینکی بالۆن
دروست بکات وهک به شیک له نه چامدانی تۆپه راسیۆنی په ره ی جهنگ^۱

تامۆس لوی چاوبیری جهنگی ناوخۆیی له بالۆنه که به وه له شاری
فیرجینیا له مانگی ئایار تا ئابی ۱۸۶۲، دهکات. (وێتکه له په رتوکخانه ی
گشتی کۆنگرێس وه رگیراوه)

بازنه ی سیخوپی لوسی

بازنه ی سیخوپی لوسی تۆپه راسیۆنیکێ دژ-ئه لمانی بوو که سه رنجی ده خسته سه ر
زیگاگرتن له بلایوه و نه وه ی ئایدۆلۆژیای فاشیزم له ماوه ی جهنگی جیهانیی دووهم. ئهم
بازنه یه زانیاری زۆر گرنگی به سه رکرده کانی کۆماره کانی سۆشیا لیستی به کێتی

¹ Brown, J. Willard. The Signal Corps, U.S.A. in the War of Rebellion. Boston: U.S. Veteran Signal Corps Association, ۱۸۹۶.

-Coggins, Jack. Arms and Equipment of the Civil War. Wilmington, NC: Broadfoot Publishing, ۱۹۹۰.

-Haydon, F. Stansbury. Aeronautics in the Union and Confederate Armies with a Survey of Military Aeronautics to ۱۸۶۱. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, ۱۹۴۱.

سۆڧىيەت (USSR) بەخشى. ناۋى بازىنەى سىخوپى لوسى لە ناۋى شىفرەدارى "لوسى" يە ھاتوۋە كە رۇڧل رۆيسلەر بەكارىدە ھىنا بۆ چالاكىيە سىخوپىيەكانى. بەسەرپەرشتى رۇدلف، بازىنەى سىخوپى لوسى زانىارى نۆزى كۆرگەدە ۋە دەرپارەى ئۆپەرەسىيۇن و سترەتىژىيەتى ئەلمانەكان. ئەم بازىنەى پىكھاتىۋو لە بازىنەىيەكى ئالۆزى پەيۋەندى ھەۋالدۆزەكان لە دەزگا ھەۋالگىرىيەكانى يەككىتى سۆڧىيەت، بەرىتانىيەكان، و سويسرا. بازىنەكە لە سىن تۆپى سەرەكى سىخوپى پىكھاتىۋو، ۋە ئەدۇلف كەسى سەرەكى بوو لە بەيەكەۋە بەستىنى ئەو تۆپە سىخوپىيە. ئەدۇلف لەسالى ۱۸۹۷ لە شارى كوفىيۋىن، ئەلمانىا، لەدايىك بوۋە. بەرلەۋەى بېچتەناۋ جىيەنى سىخوپىيە، ناۋىراۋ ۋەك بەپۆيەبەر لە دەزگايەكى ئەلمانى شانتوى مىللى كارى دەكرىد. لە ميانەى كاركرىدن لەم پىكگەيەدا تۋانى پەيۋەندى لەگەل چەندىن كەسايەتى لە ھەردوۋ پارىتى لىبرال و كۆنۇزىڧاتىز لەسەرتاسەرى ئەلمانىا پەرەپىتىدات. ھەروەھا، چەند كەسىكى لەناۋ سوپاى ئەلمانىا دەناسى كە ھاۋسۆز بوۋن لەگەل نۆزى نۇزەفاشىزمى و بەم ھۆيەۋە زانىارى گىرنگىيان بە ئەدۇلف بەخشى.

يەككىك لە تۆپەكان لەلايەن ساندۇق رادۇ سەرپەرشتى دەكرا كە ناۋە نەيتىيەكەى "ئەلىكس" بوو. ناۋىراۋ جوگرافىيەناسىكى ھەنگارى بوو، كە لە شارى بوداپىستى پايتەختى ئەو ۋلاتە لەسالى ۱۸۹۹ لەدايىك بېۋو. ناۋىراۋ لەۋكاتە پەيۋەندى بە سوپاى سوۋرى ھەنگارىيەۋە كىرد كە شۆپش ھەرسى ھىنا و بەمەش ناچارىۋو رابكات. لەۋكاتەى زانىستى جوگرافىيەى لە زانگۇدا دەخۇتىند، ناۋىراۋ ھەلسا بە دروستكرىدى ئەتلەسىكى نۆزۋ وردى يەككىتى سۆڧىيەتى ئەۋكات كە بوۋە ھۆى پىتدانى زانىارى گىرنگ بۆ بازىنەى سىخوپى لوسى و ھاۋپەيمانەكان. لەسالى ۱۹۳۵، رادۇ پەيۋەندى بە سوپاى سوۋرەۋە كىرد ۋە چۈۋە ۋلاتى سويسرا. پەيۋەندىيە بازىرگانىيەكانى لە ئەمىركادا و زانىارىيە جوگرافىيەكانى ۋايلىكرىد بىتت بە سەرمايەيەكى بەھادار بۆ بازىنەى سىخوپى لوسى. لەۋكاتەى ۋەك ھەۋالدۆزىك لە بازىنەكەدا كارى دەكرىد، رادۇ لەژىر لەژىر پىشەيەكى نەيتىيدا كارى بۆ كۆفارىكى

جوگرافى دەکرد. ئەمە بوو ھۆى ئەو ەى بىتوانىت لە سەرتاسەرى ئەورپا و يەككىتى سۆفەت كارىكات بەيى ئەو ەى تووشى ھىچ گىرىتەك بىيت.

ئالان فوتى سەركىدايەتى نوو ەم توپى دەکرد لە بازىكەيدا ■ سەرەتا كارەكەى لە سىخورىدا دەگەرپتەو بۆ ھاوینی ۱۹۴۷. لە ئۆواراندا، زانىارىيەكانى دەگواستەو بۆ پەيوەندىيەكانى بۆئەو ەى بە ھۆمەتى سۆفەت بگەن. رادۆ گومانى ھەبوو لە دۆسۆزى فوتى و گومانەكەشى لەو سەرى ھەلدا بوو كە ناوېراو سىخورى دووسەرەيە، و كارەكات بۆ ھەوالگى بەرىتانی. سەرەپاى ئەمەش، بازى ەى سىخورىكەى بەردەوام بوو لە پىشتەستەن بە ناوېراو چونكە ئەو یش لە بەرامبەردا سلى نەدەكرەو ە پىدانی زانىارى بەھادار و مەمانەپىكراو. بەھۆى ئەو خزمەتى لە جەنگى جىھانى دوو ەدا پىشكەشى كرد، فوتى پلەى رائىدى لە سوپاى سۆفەتى پىشەخشا و چوار سوپاس و پىزانىنى فەرمى بەھۆى كارە ناوازەكانى ەرىگرت.^۱

سىتېم لقى لەلەين كۆمۇنىستى بە ناوېانگ راشىك دىبىدۆرفەر سەرپەرىشتى دەكرا. ئەو ئافەرەتە بەھۆى ئايدۆلۆژىيەتى كۆمۇنىزمەو ھاندرا بوو، ئەمەش رىگاخۆشكەر بوو بۆ رىگرتن لە بۆلۆبونەو ەى فاشىزم.

بەبەكارھىنانى ئەو توپانە، رۆيسلەر پەيوەندى بە رادۆ كرد بۆئەو ەى ئەمىش پەيوەندىيەكانى بەكارىھىتەت لە سويسرا بەھۆى دەزگای ھەوالگى سۆفەت. پاشان، رادۆ زانىارىيەكانى گواستەو بۆ سۆفەتییەكان. ئەو زانىارىيەكان بەو مەرجەى پىشكەشى سۆفەتییەكان دەكرا كە ھەولنەدەن سەرچاوى ئەو زانىارىيەكان ئاشكرا بگەن. ئەمە مەرجىكى سەرەكى بوو كە بوو ھۆى پاراستنى سىخورىكەى بازى ەى سىخورى لوسى و ھەوالدەرەكانیان. بازىكەى پەيوەندى لەگەل ناو ەندى سۆفەت گرىدا، كە دەزگای سەرەكى بوو بۆ كۆكرىنەو ە بۆلۆكرىنەو ەى زانىارى بۆ سەركردەى سۆفەت لە ھەوالگى ئەو ولاتەدا. جگە لەو زانىارىيەكانى لەلەين سىخورىيەكانى بازىكە دەدرانە مۆسكۆ، جارى واش ھەبوو سۆفەت داواى زانىارى تاييەتى لە بازىكە دەكرد

¹ Brown, Paul. "Report on the IRR File on the Red Orchestra," The U.S. National Archives & Records Administration. <http://www.archives.gov/iwg/research-papers/red-orchestra-irr-file.html> (accessed December ۲۱, ۲۰۰۶).

دەريارەي نەييارەكانيان، ۋەك زانىياري ورد دەريارەي شوئين و پىنگەكانى سوپاي ئەلمانى.^۱

يەككەك لە نموونە ھەردەريارەكانى پىدانى زانىياري گرنگ بە سەرکردە سۆفەتتەيەكان بريتىي بوو لە پەيامەك كە لەلایەن (دۆراي) سيخوڤوۋە پىشكەش كرا. لەسەرەتاي ئابى ۱۹۴۱د، دۆرا پەيامەككى نارد كە تيايدا سەرکردەكانى سۆفەتتى ئاگاداركردەۋە لەۋەي ژاپونىيەكان ھىرش ناكەنەسەر يەككىتى سۆفەت. ھۆكاري گەيشتنى سەرکردە ژاپونىيەكان بەم بېريارە بۆ ئەۋە دەگەرپاۋە چونكە ئەلمانيا بەسەرگەوتوانە لە چەندىن جەنگدا نەيتوانىبوويان شكست بە سۆفەت بگەيەنيت. ئەم زانىيارىيە گرنگ بوو بە بنچينەي بېرياري سۆفەت بۆئەۋەي ھىزەكانى بجلۆتيت لە نزىكترين شوئين لە ژاپۆنەۋە بەرەۋ ئەو ناوچانەي نزىكتريوون لە بەرەي خورئاۋا و مۇسكۆۋە. دواتر ئەم ھىزانە بايەخىكى ئۆريان ھەبوو لە بەرپەرچدانەۋەي ھىرشەكانى ئەلمانيا. ئەم زانىيارىيە گرنگەي لەلایەن بازىنەكە پىشكەشكرا كاريگەرييەكى ئۆزى ھەبوو لەسەر دەرئەنجامەكانى جەنگى جياھانىي دووھم.

بازىنەكەش بىچ گرفت نەبوو، جارجارە تووشى گرفتى ئاردنى زانىيارىيەكان دەبوو. ئەوان بەشىۋەيەكى فراۋان پشتيان بە رادىق دەبەست بۆ ئاردنى پەيامەكانيان بۆ حكومەت. لەكاتى گراستەنەۋەي پەيامەككى گرنگ لە ئۆكتۆبەري ۱۹۴۱ بۆ مۇسكۆ، سىگنالەكە لەپەرەۋە بېردرا. پەيامەكە نەگەيشتە شوئىنى مەبەست چونكە لەۋكاتەدا مۇسكى لەژىر ئابلىۋوقەي سوپاي ئەلمانيا بوو. دەكرىت ھۆكارەكە ھەر ئەۋە بووييت كە ئەو كەسەي لە حكومەتتى سۆفەت سىگنالەكانى ۋەردەگرت ناچاربووييت ئەو بالەخانەيە چۆلېكات كە ئامىتري ۋەرگەرەكەي لىتېوۋە.

دوابەدۋاي كارەساتە سەريازىيەكەي سالى ۱۹۴۲ لە خاركوۋ، ستالين لۆمەي ناۋەندى ھەۋالگىرى سۆفەتتى كرد بەۋەي زانىياري ھەلەيان پىندراۋە. لە ۋەللامدا، ناۋەندەكەش لۆمەي ھەۋالەدەرەكەيان كرد لە بازىنەي سيخوڤىيى لوسيدا. بەم ھۆيەۋە، بازىنەكە لە

^۱ Mulligan, Timothy P. "Spies, Ciphers and 'Zitadelle': Intelligence and the Battle of Kursk, ۱۹۴۲," Journal of Contemporary History ۲۲ (۱۹۸۷), ۲۲۵-۲۶۰.

جەنگى زانىياري

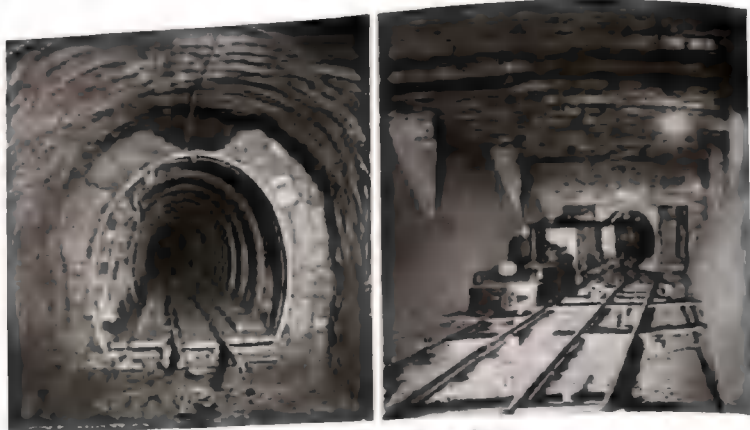
مۆسكى پىنگەكەي لە دەستدا. بازەنكە ھۆكاري ئەم چەندە دەگەپىنتىتەو ە بۆ پچپاندی پەيوەندى لەناو دەزگای ھەوالگري بەريتانيەو. بەيى ئەم پەيوەنديە گرنگانە، سيخوپەكاني بازەنكە نەياندەتواني زانىياري گرنگ وەچنگ بەخەن. دواى ئەوەي بازەنكە زانىياري وردى دەريارەي جوولەكاني سوپاي ئەلمانى بەخشی، پشتيوانيەكەي لەلایەن سۆفيەت بۆ گەرايەو.

بەئاگاداربوون لە ھەرەشەي بازەنەي سيخوپيى لوسی، ئەلمانيا بەيى وچان کاری دەکرد بۆ لەناوبردنی. بەئاشکراپوونی فوتی وەك ھەوالدۆزە سەرەكییەكە، ئەلمانيا ھەموو چەندین ھەولیدا بۆ رافاندنی ناوبراو. كاتێك ھۆكومتی سويسرا بە شوپيى بازەنكەي زانی لەنێو ولاتەكەیدا، تۆرە سيخوپيەكە داخرا. چەندین سيخوپي بازەنكە دەستگیركران، يەكێك لەوانە فوتی بوو. دواى زیندانیەكی كورت، فوتی بەھۆی داپێدانانیکی ناھونەو ە ئازادكرا.^۱

تونێلی بەرلین

تونێلی بەرلین ئۆپەراسیۆنێکی كۆکردنەوێ زانىياري ھەوالگري ھاويەش بوو لەنێوان ئەمريكا و بەريتانيا. ئامانجی ئەم ئۆپەراسیۆنە لێدانی تونێلیك بوو لەژێر بەرلین بۆئەوێ ئەو كێبەل ژێرزەمینانەي پەيوەنديە گەياندنەكاني سۆفيەتيیان دەگواستەو ە بتوانرێت گۆیی لێ بگيریت و بپەردێن. بەرلین شوپيى سەرنجپاکیش بوو، نەك تەنیا بەھۆی كۆنترۆلی سۆفيەت بەسەر خۆرھەلاتی بەرلین، بەلكو چونكە بەرلە جەنگەكە وەك پایتەختی ئەلمانيا خالی سەرەكی بوو بۆ پەيوەنديەكاني نێوان پایتەختە ئەوروپییەكاني وەك وارشو، پۆلەندا، و بوخارێست، رۆمانيا.

^۱ Read, Anthony. Operation Lucy, Most Secret Spy Ring of the Second World War. London: Hodder & Stoughton, ۱۹۸۰.

تونلی بهرلین له کاتی دروستکردنیدا

کوکړه وه کانی زانیاری هه والگری دهستانکرد به سهرنج خستنه سهر کویتروؤلکردنی
 نم کیلانه له سالې ۱۹۵۲ له وکاته ی نم جوړه په یوهندی به خیرای جیگای
 په یوهندی واپه رلیسی وهک سیستهمی گه یاندن دهگرتوه. نم چه شنه بهرنامه په
 پیشتتر له فییه ننا هه یوو به لام سروشتی به ریزونزمی بهرلین کاره کی زود قورستر
 کړیوو. بپی تیچووی تویه راسیونه به شش ملیون و پینج سده هزار دؤلار
 خه ملینرا. پپوژده که له لایه ن به پویه بهری هه والگری ناوهندی، تالین دولیس، له ۲۰
 کانوونی دووه می ۱۹۵۴ ره زامهندی له سهر درا. بنیادنانه که هر له مانگی دواتردا
 دهستی پیکرد، و له کوتایی شویاتی ۱۹۵۵ کوتایی پیتات. قه باره ی نهو زانیاریه ی
 له م رقیه وه به دهستان گیشث پریایه یوو. نزیکه ی چل هزار کاترمیر قسه کردنی
 نه له فون تومارکرا، و نزیکه ی شش ملیون کاترمیر بروسکه به کوی گشتی تومارکرا.
 له ۲۱ نیسانی ۱۹۵۶ ده زگای هه والگری سؤفیت زانی که شتیکی له م باباته یوونی
 هه یه.

وهک تویه راسیونتیکی هه والگری، پپوژده ی تونلی بهرلین چه ندین مشتموی
 له خؤگرتیوو. په که میان په یوهندی به بنه رتی پلانه که هه یه. هه ندی له گپانه وهکان
 سهرنای به کاره یانی نم پلانه دهگه پیننه وه بؤ رینهارد گیهن، که که سایه تیبه کی

گرنگ بوو له سيستمى ههوالگرى ئەلمانىاي نازى و ئەمەش يارمەتى ئەمريکاي دەدا بۆئەوى ریکخراوئیکى ههوالگرى ئەلمانىاي غەربى دابمەزىنئیت بەم بىرۆکەيه. لهکاتێکدا هەندیک گێرپانەوى تر ئەم بۆچوونە رەتدەکەنەوه، ئاماژە بەوه دەدەن که بەريتانيا لهسالى ۱۹۴۸ له فیهینا ئەم کارەى کردووه و رووسەکانیش کتیبلى سوپای ئەمريکايان بریپوو له پۆست دام، هەریۆيه ئەمە بىرۆکەيهکى تەواو نوێ نەبوو. دووهم، ئايا تا چ ئەندازەيهى ئەو زانىارىيانە بەدەست هاتبوون لهو تۆپەراسیۆنە گرنگى خۆيان هەبوو له روى ههوالگرىيهوه.^۱

تۆپەراسیۆنى ئەلماس

لهماوهى شەستهکانى سەدەدى رابردودا، چەنگى سارد له نێوان هەردوو زلهێزەکەى جیهان، يەکیتى سۆڤیەتى جارێ و ئەمريکا، بەدژواری روویدا. بەم هۆیهشەوه، هەر يەکیان دەبویست دۆست بۆلای خۆى رابکێشێت، چەکی مۆدێرن بەرهم بهێنن، و جیخانهکانیان پرکەن له چەکی پێشکەوتوو. بەم بۆنەوهيهوه، يەکیتى سۆڤیەت له پەنجاکان و شەستهکانى سەدەدى رابردودا هەلسا بەدروستکردنى فرۆکەیهک بەناوى میگ-۲۱. پێکهاى ئەم فرۆکەيه بە تەکنیکىکى وابەرێ بەرهمهێنرابوو که چەندین نهێنى مەزنى لهخۆگرتبوو. تەنیا ولاتانى پەیمانى وارشۆ و هەندێ ولاتى وهک ئێراق، میسر و سووریا بپوێ خاوهنى ئەم جۆره فرۆکەيه، هۆکارى ئەوهى که ئەم ولاتانهى رۆژهلاتى ناوهراست ئەم چەکانەیان کرپبوو بریتىيى بوو له دۆژمنايهتى نيارىکى نوێى لهناوچەکەدا که ئەویش ئیسرائیل بوو.

دەزگای ههوالگرى ئیسرائیل (مۆساد) و ئەمريکا بەلیبراپوانە کاریان دەکرد بۆ بەدەستپێنانى زانىارى لهسەر ئەم فرۆکە نوێيهى سۆڤیەت. بۆ ئەم مەبەستەش،

^۱ Murphy, David, Sergei Kondrashev, and George Bailey. *Battleground Berlin: CIA vs. KGB in the Cold War*. New Haven, CT: Yale University Press, ۱۹۹۷.
-Stafford, David. *Spies Beneath Berlin*. New York: The Overlook Press, ۲۰۰۳.
-Steury, Donald (ed.). *On the Front Lines of the Cold War: Documents on the Intelligence War in Berlin, ۱۹۴۶ to ۱۹۶۱*. Washington, DC: Center for the Study of Intelligence, ۱۹۹۹.

ئىسرائىل يەكەم ھەنگاۋى خۇي لەسالانى شەستەكاندا خستەگەپ بەھزى چەند ئەفسەرىكى سەربازى سىخوپى بەكرىگىراۋ لەمىسر و نزيكى يەك مليۇن دۆلارى بۇ ئەم مەبەستە تەرخانكرا. سەرئەنجام، كارەكەيان شىكىستى ھىتا و ئەنجامدەرانى تۆپەراسيۇنەكەش بەسزاي سىدارە گەيەنران. مائىر عامىت، كە تازە سەرۆكايەتى دەرگاى مۆسادى گرتىبۈۋە دەست، ھەموو ھەوليدەدا پىنگەى دەولەتى تازەى ئىسرائىل لە جىھاندا لەپوۋى ھىزەۋە پەرەپىدات. دەوترىت كە پىشتىرش عزارا واپىزان، فەرماندەى ھىزى ئاسمانى ئىسرائىل، ھەولى دەستخستىنى ئەم فرۆكەى داۋە بەلام شىكىستى ھىناۋە. لە سەردانىكىدا بۆلاى لىقى ئەشكۆل، ۋەزىرى بەرگىرى، مۆردىخاى ھود پىرسىارى لىكرەۋە كە پىۋىستى بە چى ھەيە. ئەمىش لە ۋەلامدا پىتى دەلەتت: "من تەنبا پىۋىستم بە فرۆكەى مىگ-۲۱". پلانى سەرەتاي ناۋىراۋ برىتىى بوۋە لەۋەى كە فرۆكە مىسرى و سورىيەكان ناۋچارىكات لە فرۆكەخانەى تەل ئەببىدا بنىشەۋە بەلام بەھۆى تەكنىكى خىراى ئەر فرۆكەيە بىرۆكەكە نەچۈۋە بارى جىبەجىكرەنەۋە.

ھەرۈك باسكرا، مائىر عامىت ئەۋكات تازە سەرۆكايەتى مۆسادى گرتىبۈۋە ئەستق، چەندىن ھەوليدە بۇ بەدەستەپىنانى زانىارى لەسەر ئە فرۆكەيە، بەلام ھەموو ھەولەكان شىكىستان ھىتابوۋ. بۆيە، ئەمجارە ھەلىكى تىرى بۇ ھاتەپىشەۋە كە لەپىتى سىخوپىكى ئافرەتى جوانەۋە بەناۋى لىزا دەستيان بە مونىر رەدفا بگات و بەمەش ناۋىراۋ كەرتەناۋ داۋى مۆسادەۋە. چەند سەرچاۋەيەكىش ئاماژە بوۋە دەكەن كە مونىر بەھۆى ئەۋەى لە ئايىندا مەسىجى بوۋە و ئاپرەحت بوۋە لە مامەلەى عەرەبە مۇسلمانەكان و تۆپبارانكرىدى ناۋچە كوردنشىنەكانى كوردستان، بۆيە ھەلساۋە بە بەستىنى پەيۋەندىيەكى سۆزدارى لەگەل بارىاراي (ئەمە بەگۈيرەى سەرچاۋەيەكەى ناۋ بالىۇزخانەى بەرىتانيا لە بەغدا) ھاۋسەرۆكى كۆمپانىيائى نەۋتى ئىراقى، ئامانچ لەمە كارەى ناۋىراۋ تەنبا راكرىدى بوۋ لە ئىراق. بەلام، مۆساد بەھۆى سىخوپىكەۋ» لە بەغدا بەناۋى ئوسف مەنشۇ ئەم دەرلەتەى قۇستەۋە. چىپۆكى ژيانى مونىر رەدفا بەم شىۋەيەى لاي خوارەۋە دەست پىدەكات.

ناوبراو ناوی تهواوی مونیر جه میل حه بیب ره دغا بوو، که له سالی ۱۹۲۴ له به غدا له دوايیک ببوه، وه له سالی ۲۰۰۰ کچی دوايی کردوه. ناوبراو به هوی گه شتیکی بۆ پاریس که وته داوی خوشه ویستی کچیکی شوخوشه نگی جووی هم ولاته وه که نه رکی ته نیا ته جنید کردنی مونیر بوو له و شماره دا. کاتیک زانرا نه و کچه جوانه توانیویه تی مونیر بخاته نیو داوی خویه وه (به هوی چه ند جاریک سه رجییکردنه وه)، سه رانی مۆساد له خوشیان بالیان گرت. مونیر فپۆکه وانیکی لتهاتووی ئیراقی بوو که پله کی سه ریا زییه کی نه قیب بوو. ره چه له کی ناوبراو ده گه رینه وه بۆ روزه لاتنی تورکیا که کۆچیان کردبوو به ره و شاروچکه کی تلکیف و له سه ر باوه پی ئایینی مه سیحی بوون. باوکی ناوبراو فه رمانبه ری کشتوکال بوو، به هوی وه رگرتنی به رتیه وه له سه رکار ده رگرا بوو. چپۆکی که وته نیو داوی مۆساد له سالی ۱۹۶۴ ده ست پی ده کات.

به هه لوه سه تکردن له سه ر فپۆکه کی میگ-۲۱ و هوکاره کانی فراندنی هم فپۆکه یه له لایه ن ده رگا ی مۆساده وه، بۆمان ده رده که ویت که هم فپۆکه یه داهینانیکی هه ره پیشکه وتووی به کیتی سؤیه ت بووه له بواری سه ریا زیی چونکه خیرایی و نذری نه و سووته مه نییه ی له و فپۆکه یه به کار ده هات رۆر جیاواز بوو له وانه ی ئیشتر. خیرایی هم فپۆکه یه نزیکه ی ۲۰۶۲ کیلۆمه تر بوو له کاتزمیرتیدا، به مه ش خیراییه کی زیاتر بوو له فپۆکه کانی فانتوم، سکای هۆکی نه مریکی، میراجی فه ره نسی. له پووی قه باره شه وه، باله کانی ۷، ۴۰ مه تر پان و ۱۵، ۷۰ مه تر دریکۆ بوو که هیه کام له فپۆکه نه مریکی و فه ره نسییه کانی به م قه باره یه نه بوون.

مه ندیک له شروقه کارانی سیاسی و دیروکفانان هم ئوپه راسیۆنه ئاماژه به وه ده ده ن که فراندنی هم فپۆکه یه ته نیا به هوکاری به ده سه ته پانی زانیاری و ته کنه لوژیای هم فپۆکه یه وه نه بوو که که وتبووه ژیر ده ستی نه یارانی ئیسرا ئیل، به لکو مه به ست له وه بوو که نه و ولاته له جهنگینکی دژوار دا بوو له گه ل هاوسن عه ره به کانی و به مه ش له پووی سه ریا زییه وه نه وان تووشی شکست ده بوون.

دوا ی نه وه ی مونیر که وته ناو داوی ده رگا ی مۆساد، مه رجیکی بۆ نه و ده رگا یه دانا بۆنه وه ی ئوپه راسیۆنه که نه جام بدات: رزگار کردنی ژن و مهاله کانی. نه مانیش به ئیتی

ئەوێان بە مونیردا کە لە تەل ئەبیب بە خێزانەکی شاد دەبیتهوه. لەکاتی ئەنجامدانی ئۆپەراسیۆنەکان، دەرگای هەواڵگری بەهۆی چەند سیخوڕێکەرە توانیان خێزانەکی بە شارۆچکەی قەرەداغی کوردستانی باشوور، پەهاوکاری کردەکان، بگەیەننە ئێران، دواي ماوهیهکی کەم لە ئیسرائیل بە رەدفا شارپوونەوه. پلان و ناوهێزکی ئۆپەراسیۆنەکان بەم شێوهیهی لای خوارهوه بوو.^۱

لە بەرواری ۱۶ی شابی ۱۹۶۶، ئەو رۆژهی تیپیک فرۆکەی میگ لەسەر راپهوی فرۆکەخانەی رهشید ئامادهبوون بۆ چەند کردەیهکی راهێنانی ئاسمان، کە یەکیکیان مونیر بوو، دەرگەتە هاتەپیش و نەدەبوايه بهفیڕۆیدریت. مونیر بە تانکیکی پڕ لە سووتەمەنییهوه بەرهو سنوورەکانی پاکوری ئوردن فری، ناوبراو لە کۆمەڵەکی جیاپووه کە ئەمەش بووه هۆی ئەوێ رادارەکانی ئوردن هەست بە مەترسی بکەن، هەریۆه چەندین پەيامیان بۆنارد کە سنوورەکانی ئەو ولاتە نەبەزیتیت بەلام هیچ وەلامی نەبوو. بەمەش، دوو فرۆکەی ئوردنی فرین بۆئەوێ بەهەر رینگایەک بێت بپهستێنن. بەهۆی خێرای فرۆکەی میگ، دواي دەربازوون لە سنووری ئاسمانی ئەو ولاتە، نەیانتوانی چیتر بەدوايدا بچن و گەڕانەوه. دواي ئەوێ مونیر دەگاتە فرۆکەخانەیهکی ئیسرائیل، دان بەوهدا دەنیت کە فرۆکەکان دوا دلتۆپی سووتەمەنی خۆی سەرف کردووه، واتە ئەگەر ئەوکاتە نەگەیشتیایە ئیسرائیل، چانسی کەوتنی فرۆکەکان بەهۆیکاری نەمانی سووتەمەنی سەدا سەد بوو.

ئەو هەلاتە بووه سەردێپی ئەواي رۆژنامە جیهانی، ئێراقی و سۆفیهتییهکان، کە ئەمەي دواي زۆر داواي کرد فرۆکەکان بگەڕێننەوه. بەلام، دەسەڵتدارانی ئیسرائیلی داواکارییهکیان رەتکردەوه. لەماوهی چەند هەفتەیهک، فرۆکەکان لەلایەن فرۆکەوان دانی شاپێرا فرێتێرایە ئۆپەری بەرزێ ئاسمان وەک گالته جاپییهک بە فرۆکەی میراجی فەرەنسی. لەکۆتاییدا، فرۆکەکان بەشێوهیهکی زانستیانه شیکرایهوه و لەسالی ۱۹۶۸ تەکنیکی دروستکردنی بەرهو ئەمریکا نێردرا. ئێستا هەمان فرۆکە لە مۆزەخانەی

أوسمان عومەر: ۴۹ سال تیپەر یوون بەسەر فولدنی فرۆکەی میگ ۲۱ ی مێزی ئاسمانی ئێراقی [online] wtarikurd. Available at: <http://www.wtarikurd.info>

بنکەى ھێزى ھێزى ھاتزەرىم دانراوہ بۆ ئەوہى گەشتیاران سەیری بکەن. لەم نێوہندەدا مونیەر رەدفا پاداشتیکى یەک ملیۆن دۆلارى پێتەخسرا و ژيانى خۆى و منالەکانى لەلایەن ئیسرائیلەوہ داگیرکرا. رفاندنى ئەم فرۆکەى ھاوکارىیەکی باشى ئیسرائیلی کرد لە جەنگى شەش رۆژەى سالى ١٩٦٧ لەدژی ھاوسى عەرەبەکانى.^١

تۆپەراسپۆلى مۆساد لە ئەژدەتەين

دواى ئەوہى لە سالى ١٩٤٨ دا دەولەتى ئیسرائیل دامەزرا، یەکتک لەو ئەرکانەى ئەم دەولەتە تازەکە بەرگرىکردن بوو لە دەستکەوتەکانى ئیسرائیل کە ئەم ئەرکەش دەکەوتە سەرشانى سوپای ئیسرائیل بەلام لەگەڵ ئەوہشدا دەزگای ھەوالگری ئیسرائیلی (مۆساد) ئەرکى گرانى کەوتەسەرشان کە ئەویش بەرەنگار بووئەوہى پلانى دوزمانى ئیسرائیل بوو لە ولاتە عەرەبییەکان و بەتایبەتى فەلەستین، سوپای ئیسرائیل توانى کارامەى خۆى بسەلمێنێت لە بەرگرى کردن لە نیشتمانەکان، بەلام مۆسادیش توانى بەرەنگارى زۆریەى پلانى ھەوالگرییەکانى ولاتە عەرەبییەکان بپێتەوہ و شکست بە زۆریەیان بھێنێت، بێگومان ئەمە تاکە ئەرکى مۆساد نەبوو لەبەرئەوہى مێژووى ئەم دەزگای ھەوالگرییە دەگەرێتەوہ بۆ بەرلە دامەزراندنى دەولەتى ئیسرائیل و تەنانت لە دامەزراندنى ئەو دەولەتەدا رۆلى گرنگ و کاریگەرى بینیوہ. ئەفسەرانى مۆساد دواى دامەزراندنى ئیسرائیل سەرەرای ئەوہى خواوہنى نەخشەى تايبەتى بوون بۆ پاراستنى ئیسرائیل لە ھێرشە تیرۆرستىیەکان لەگەڵ ئەوہشدا یەکتک لەو بنەمایانەى کاریان لەسەر دەکرد تۆلەسەندنەوہ بوو، کە ئەمەش لەمێژووى جووہکاندا شتىکى تازە نییە و بنچینەکەى دەگەرێتەوہ بۆ یاسای "چاو بەچاو، ددان

^١ Iraq, O. and Dsouza, +. (٢٠١٨). *Operation Diamond: The time Israel stole MIG-٢١ from Iraq*. [online] Defence Aviation. Available at: <https://www.defenceaviation.com/٢٠١٦/٠٥/operation-diamond-the-time-when-israel-stole-mig-٢١-from-iraq.html> [Accessed ٧ Jul. ٢٠١٨].

به ددان^۱ پیغه مېهر موسا که له تهوراتدا ئاماژې پیکراوه ■ تانه مېوش جووه کان په پیره وی ده کن. بۆ ئه م مه بېسته مۆساد لیستیکی له ناوی بهرپرسانی پارتی نازی ئه لمانی ئاماده کړد بویو که له سرده می فه رمان په وای نازییه کان ده ستیان هه بوو له پاکتاوی ره گه زی جووه کان، له نیتو ئو لیسته شدا یه کتیک له دیارترین ئه دمانی پارتی نازی ئه لمانی هه بوو ئه ویش سره هه نگ ئه دتلف ئایخان بوو. ئایخان له سالی ۱۹۱۶ له رایلان له دایک بووه له بنه ماله یه کی مه سیحی که بریایان به مه زه بی ئیفانجیلی هه بوو. ناوبراو له سالی ۱۹۳۲ ده چیته نه مسا و په یوه ندی ده کات به پرېزه کانی پارتی نازییه وه و هه رتوو توانی به موی چالاکیه کانی دژی جوو ناویانگ ده رکات و ل ئه نجامدا پله ی به ریزکرایه وه تا له سره تاکانی جهنگی جیهانی دووه ددا ئه رکی چاره سه کړدی کتشی جووه کانی ئه لمانیایان به و سپارد، ئه ویش بۆ ئه نجامدانی ئه م کاره خیراترین ریگی دتزیه وه بۆ کومه لکوز کړدی جووه کان و بۆ ئه م مه بېسته فرنی گازی دامه زانده که تئیدا جووه کان کوده کرانه وه و به گازتکی خنکته ر له ناوده بران.^{۱۱}

له ۱۶ هه زیرانی سالی ۱۹۴۲، دواى ئه وهی فه رنه سا له لایه ن سوپای ئه لمانیای نازییه وه داگیرکرا، نزیکه ی حوت هه زار ئن و مندالی جوو له یاریگی فلسون هیفر له پاریس نیشته جیبوون دواى ئه وهی نه یان توانی بوو له فه رنه سا هه لبتین، بۆماوه ی پېنج رۆژ به بېن خواردن و ئاو مانه وه. دوازه که سیان له و ماوه یه دا شیت بوون و سی که سیان مردن. دوازه منداله کان له دایک و باوکیان جیا کرانه وه و به سه رپه رشتی ئه دتلف ئایخان به شه مه نده فه ر گوازانده وه بۆ سه ربازگه کانی مه رگ تا له وئ به گازی کوشنده له ناو ببرین، ئایخان نذر خوشی له و کارانه ی وه رده گرت تا ئه و راده یه ی که یه کتیک له هاوپتکانی ده رباره ی ئه و ده لیت: "گرنگ نییه به لایه وه ئه لمانیا له جهنگی جیهاندا بدتپیت یان نا ئه و به ئاسوده یی ده چیته ناو گۆرپه کی له به رنه وهی کوشتنی ۵۰۰۰ جوو دلی ئه ویان به پیتی پتویست خوش کړدوه."^{۱۲}

۱ العین بالغین، وَالْمَنُ بِالْمَن... له قورتانی پیروزیس له سوره تی "المائدة"، نایه تی ۴۵ باسی

ئهم بابته کراوه.

^{۱۱} Longerich, Peter (۲۰۱۰). Holocaust: The Nazi Persecution and Murder of the Jews. Oxford; New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-284372-0.

دوای نهووی نهلمانیا له جهنگدا دژوا، ئایخمان توانی زیرهکانه خووی له نهلمانیا دهریازیکات ۱۱ کهسیش تا ماوهیهکی ژور نهیتوانی هیچ ههوالیک دهریاره ی بزانیته تا نهووی ههندیک لهو بپوایه دا بوون که ناویراو له ژیاندا نهماوه. بهلام مۆساد بهردهوام بوو لهگهپان به دوایدا، ولاتی نهرجهنتینیش که دوای جهنگ ببوه پهناگهیهکی ئارامی نازییهکان له پیش ههرجیگایهکی تر گومان دهکرا که ئایخمان بۆ نهووی رایکردبیت. بۆیه، مۆساد سیخوپهگهلیکی ژوری لهو ولاته دا بلا کردوه و بهلام لهسهره تادا هیچ نهجامیکیان بهدهست نههیتا. لهکۆتاییدا، بۆیان دهرکهوت که ناوچهیهکی سنوری ههیه له بۆینس ئایرسی پایتهخت که جیگای کۆبوونهووی کۆنه نازییهکانه و گومان دهکریته ئایخمان لهووی بیت. بهمهش مۆساد چهندی سیخوپی خووی نارده نهووی که وهک نازی خویمان پیشان دهدا، بهلام نهیان توانی هیچ نهجامیک دهریاره ی ئایخمان بهدهست بهێتن. رۆژیک بهکێک لهو سیخوپانه که ئاماده ی ئاههنگیکه مه ی خواردنهوه بوو گوئی له یهککێک بوو که دهیوت: "ئایخمانی بهدبخت دویته بههرسیکی گهوره ی پارتی نازی بوو بهلام نهمرق کاری فیهتری دهکات." لهژیر رۆشنایی ئهم زانیاریانه، بازنه ی گهپان بهدوای ئایخماندا تهسک بووهیهوه بۆ وهرشهکانی چاککردنهوه ی ئۆتۆمبیل، تا ئهو کاته ی بهکێک له سیخوپهکانی مۆساد توانی ئایخمان بناسپتهوه ههرحهنده لهسهره تادا گومان دهکرا که نهوه نهو بیت، بهلام پیشتر مۆساد بهرواری هاوسهرگیری ئایخمان و خیزانهکه ی دهزانی و که لهو رۆژه دا به یادی هاوسهرگیریان ئایخمان بهو بۆنهیهوه چهپکێک گولی بۆ هاوسهرهکه ی کړی بوو. کاتیک ئایخمانیان بینی بهو چهپکه گوله وه ئیتر هیچ گومانیک نهما که نهوه خوێتی. سهروکی ئهو کاته ی مۆساد، ئیسهر هاریل، لهگه ل نهفسه رانی مۆساددا کۆبوونهووی کرد و بپاریاندا ئایخمان بفریتن بۆ ئیسرائیل و لهووی دادگایی بکه ن و دواتر بهسزای خووی بگه یهن. بهلام ئهمهش کاریکی ئاسان نهبوو لهبه رنهووی لهنتوان ئیسرائیل و نهرجهنتیندا هیچ ریکه وتنه نامه یهک نهبوو بۆ گواستنهووی تاوانبارانی جهنگ، بۆیه کردی رفاندنه که نهگه ری ئالۆز بوونی په یوه نديهکانی ئهو دوو وولاته ی لیده که وته وه بهلام لهکۆتاییدا بپاریدرا کرده که نهجام بدریت.

شہزاد نایخان لہ پور دوم دانگای ٹیسرائیلا

له رۆژی ۱۱ ی ئایاری سالی ۱۹۶۰ که رۆژی یادکرینه وی سه ره بخوێی ئه رجه نتهین بوو، فهۆکه یهکی ههێلی ئاسمانی ئیسرائیلی ته رخا ن کرا بۆ گواسته نه وی ئایخمان. لهو رۆژهدا ئایخمان له سه رکار دهگه پایه وه و ماندوو بوو، رۆژنکی باراناوی بوو، شه قامه کانی بۆینس ئایرسی پایتهخت چۆل بوون، کاتنیک ئایخمان به پته به رهو مال دهگه پایه وه له نا کاو ئۆتۆمبیلنیک له ته نیشه به وه وه ستا چه ند که سیکی تیدا دابه زین و چوارده وریان گرت، ئایخمان ویستی رابکا ت به لām نه یان هه یشت و دوا ی نه وی به یهۆشیان کرد به سه یاره گواسته بان وه بۆ ناوچه یهکی سنوری شار و له وێ دوا ی نه وی ژماره ی ئۆتۆمبیله که یان گه ریی به ژماره یهکی تر به رهو فهۆکه خانه به رنیکه وتن. لهو رۆژهدا کارناسانیه کی نۆد ده کرا بۆ گه شتیاران و په شکتینی که لو په له کا ن له فهۆکه خانه که م کرا بو نه وه به هه زی یادی سه ره بخوێی ئه رجه نتهینه وه، له به رنه وه توانرا ئایخمان به به یهۆشی بگه یژنه وه بۆ ناو یه کێک له فهۆکه کانی کۆمپانیای عالی ئیسرا ئیلی و دواتر به رهو ئیسرا ئیل به رنیکه وت.

جهنگی زانباری

له رۆژی ٢٣ ئایاردا حکومهتی ئیسراییل رایگه یاند که دادگاییکردنی ئایحمان دهست پێدهکات، به پیتی یاسای دادگایی کردنی تاوانباره نازییهکان، دواى نهوهی له دادگایهکی تایبهتیدا دادگایی کرا، هوکمی لهسێداره دانى بهسهردا سهپێنرا و دواى چێبهچێ کردنی حکومهکەش لاشهکهیان سوتاند و خۆله میشهکهیان فرێدایه ناو دهریاوه.^١

مملانیی جهنگی زانباری له شهفریقا

لهسالی ١٩٦٠ سی ئای ئه هاته نۆز گۆره پانی مملانی له جیهانی سێیه مدا له دهروازهی کۆنگوه، که ئیستا به زائیر ده ناسرێت، له دوو توپی ده رکردنی به لۆیکیهکان له و ولاته لهسالی ١٩٦٠، رێبهری نیشتیمانی لوموبا توانی پۆستی سه رۆکایهتی حکومت له هه لێژاردنیکی جه ماوه ریدا بیا ته وه که له که شه وه وایه کی ناپێک و پرله ترس و دله راوکی دا ئه نجام درا، به لام شکستی هێنا له سه قامگیرکردنی هوکمه که ی و سه پاندنی ده سه لاتی به سه ر سه رتاسه ری خاکی کۆنگۆدا. له دواى جیا بونه وه ی هه ریمی کاتنگا به رێبه رایه تی موسی تشو جی، ئه مه وای لێ کرد لوموبا و سه رۆک کۆمار له و کاته دا، جۆزێف کازافوبو، داوا له نه ته وه یه کگرتو وه کان بکه ن ده ست وه ریداته کاروباری کۆنگو و هه موو ولاته که له ژۆر یه ک ده سه لاتداریه تی سیاسیدا کۆیکه نه وه، نه ته وه یه کگرتو وه کان له لایه ن خۆیا نه وه هێزی ناشتی پارێزی ناوچه ی سنووری مملانی که ی بۆ پاراستنی هێمنایه تی و رژیم به لام، وه ک هه میشه ئه رکه کانی له جیا کردنه وه ی هێزه نا کۆکه کان له یه کدی تیپه ری نه ده کرد، ئه م حا له ته هانی سه رۆک کۆماریدا داوا ی هاوکاری سه ریا زی و ئابووری له سو فیه ت بکات له پێنا و دووباره کۆنترۆ لکردنه وه ی هه ریمی کاتنگا.

به گه یشتنی داواکاری هاوکارییه که به کوملین، مۆسکۆ له ٢٦ ئای ئه و سا له دا ١٠٠ پسرپۆی ته کنیکی و ١٠ فرۆکه ی گواسته نه وه ی جۆری ١٨-١١ به چه ک و که ره سه تی

---

^١ Staff (١ June ١٩٦٢). "Israel Supreme Court Names Justices to Hear Eichmann's Appeal". Jewish Telegraphic Agency. Retrieved ٢٧ March ٢٠١٨.

سەربازىيە ۋە رەۋانەي كۆنگۈ كۆرد. لە واشىنتون كۆشكى سېى بە وردى و ئاگايىۋە چاۋدىرى جىمجۆلەكانى سۆڧىەتى دەكرد، ئەخاسە لە ۋلاتى كۆنگۈ دەۋلەمەند بە سامانە سىروشتىيەكان، ھەروەھا سى ئاى ئەى لەلاى خۆيەۋە دەستى كۆرد بە تۆيۈنەۋە لە مەلەفى لومومبا و كۆكرەنەۋەى زانىارى لە بارەى ئاۋىراۋەۋە، ۋەك پەكېك لە رېبەرانى جىھانى سىيەم كە دژن بە سىياسەتى ئەمريكا و ھاپپەيمانى سۆڧىەتن، ئەۋەى زىتەر گومانى لە رۆلى سەۋۆك كۆمار ھەلسان ئەۋ زانىارىيەنە بوو كە لە راپۆرتىكى لۆرېنس دفلن، كە ئاۋى سىخوڧىەكى فېكتۇر ھېچمن، ھاتىبوو كە تىيادا ئاۋىراۋ دەلېت: كۆنگۈ بىزافىكى ھەلگەپانەۋە بەرەۋ كۆمۆنىزم بەخۆيەۋە دەنېت، تا ئېستاش ھەل گونجاۋە بۆ دۈۋرخستەۋەى كۆپايەكى تر لە ئەفرىقىدا.

ئەم راپۆرتە بەس بوو لاى سەرانى سى ئاى ئەى بۆ دەركرىنى فەرمانى جفرەيى بۆ دفلن "تۆ ئەركى دەستېڭىكرىنى پىرۆسەى ھەلگەپانەۋەى رۆيىت لە ئەستۆ نراۋە ... دوا مەكەۋە."

رۆڭك بەرلەۋەى پىسپۆڧە سۆڧىتېيەكان بگەنە كۆنگۈ، كۆپونەۋەيك لە واشىنتون گرېترا بە ئامادەيى ئالان دالېس، بەرپۆەبەرى سى ئاى ئەى، كۆردن گرەى، يارىدەدەرى سەۋۆكايەتى بۆ كاروبارى ئاسايىشى نىشتىمانىى، جۆن ئىروين، دۈۋەم يارىدەدەرى ۋەزىرى بەرگرىيى، بەرپرسيكى نېكەى سى ئاى ئەى بەئاۋى تۆماس باروت، كۆپونەۋەكە بۆ تاۋتۆيكرىنى دۆخى كۆنگۈ رۇڭاكانى بەرەنگارىيۈنەۋەى تەرخانكرا.

لەۋكاتەدا ئەندامە كۆپۈۋەۋەكان رۆككەۋتن لەسەر ئەۋەى كە "ئەۋ ئامادەباشيانەى سى ئاى ئەى لە كۆنگۈ پېتى ھەلدەستېت ھېچ پلانېك ھەلغاۋىرېت بۆ رىزگارېۋون لە لومومبا و رۆيىمەكە ... لە ئاكامى ئەۋ رۆككەۋتنەدا، ئالان دالېس پەيامىكى جفرەيى ئارد بۆ دفلن لە پايتەختى كۆنگۈ، لىۋوۋلدفلل، تىيادا دەلېت: "تۆ دەسەلاتى فراۋانترت خراۋەتە بەردەست بە جىبەجىيكرىنى كۆردەۋە ھىرشبەرلەشەۋە لەكاتى پىتويستدا، بەمەرجىك كۆردەۋەكان بە نېئېنىى بېمىننەۋە". ھەروەھا دالېس لە ھاۋپېچى ئەم پەيامەدا سەد ھەزار دۆلارى ئەمريكى رەۋانەكۆرد بۆ جىبەجىيكرىنى كۆردەۋەكەى كۆنگۈ ئەفرىقى.

ھەر دوابەدواى بەدەست گەيشتنى پەيامى بەرپرسيارىيەتى، دفلين دەستى کردە چالاككيبەكانى لەنۆو كەسايەتى و گروپە رامياريبە نەيارەكانى لومومبادا، نەخاسەمە كە نۆزىك لەو كەسايەتییانە پلانى تيرۆركردنى لومومبايان خستبوو بەردەستى سەروك كۆمارى كۆنگو، كازافوبو، بۆ دەريازبوون لە قەيرانەكە، بەلام كازافوبو پپۆژەى پلانەكەى رەتكردو، پپى باشتر بوو لومومبا لە پۆستەكەى دەريكات. ئەو بوو لە ٥ى ئەيلولى ١٩٦٠دا ناوبراو لەسەركار لادرا، دواى ئەوئەى ژەنەرالئىكى سەريازى بەناوى مۆبۆتو بۆكۆتا چار دەريازبوون لە لومومبا و نفوزى سۆفیت كە لەو وڵاتەدا لومومبا بەرجەستەى دەکرد، بەتايبەت لەكاتىكدا نەتەوئەكگرتووكان ھەولئى دەدا بۆ دووبارە گەپاندنەوئەى ژيانى پەرلەمانى بۆ كۆنگو و دەسەلاتدانە پەرلەمان بۆ يەكلايىكردنەوئەى مەسەلەكە، ئەمەش بەواتاى دووبار ھەلپژاردنەوئەى لومومبا دەھات كە جەماوەرئىكى فراوانى ھەبوو. ھەروەھا، سى ئاى ئەى دەترسا لە ئەگەرى ھەستانى سۆفیت بە كەردەوئەيك كە بيبۆتە ھۆى گەپاندەوئەى لومومبا بۆسەر كورسى دەسەلات و دارپىنى ركاپەرەكەى، موبوتو، لە سەرکردايەتى سوپا.

بەھۆى ئەم ترس و دلەپاوككيبانە، سى ئاى ئەى برياريدا لومامبا بە چەكە خەيالەكەى، ژەھرى كوشندە، تيرۆر بكات. ھەريۆئە، داواى لە كيميازان، سيدنى گوتليب، راوژكارى زانستى بەپۆئەبەرى پلاندانان، رىچارڊ بيل، كرد كە ماددەيەكى ژەھراوى ئامادەبكات كە پپكھاتببیت لە فايرۆسيكى ئەفريقى كوشندە بۆ ناردنى بۆ كۆنگو تاكو كەردەوئەكەى پپ جيبەجپ بگريت. لەدواييدا گوتليب خودى خۆى چوو پايەختى كۆنگو و ماددە كوشندەكەشى لەتەك خۆيد ھەلگرتبوو تا لەوئە دفلين، بەپۆئەبەرى سى ئاى ئەى لە كۆنگو، لەسەر بەكارھيئەتئى رابھيئەت، ياخود يەككە لە بەكرىگيرىراوانى دفلين بەم ئەركە ھەلسييت بۆ بەكارھيئەتئى لە تيرۆركردنى لومومبادا، لئ ئەم چارە سى ئاى ئەى ھەك ريووشوئپئىكى يەدەگ لە ئەگەرى ھەرەسھيئەتئى پلانى ژەھرخواردنەكەدا دوو پپاوى كۆماندۆسى ئەمريكى بەناوھەكانى روج و وين بۆ جيبەجپكردن پلانەكە ناردە كۆنگو. ئەو دەمەى دفلين و گوتليب مشتومريان دەكرد لەسەر چۆنەتى گەياندى ژەھرەكە بە گەدەى لومومبا، بپواپەكيان بۆ دروست بوو كە سەروك ئايزنھاوەر خودى خۆى

تیره گلابیت له م پړوسه تیږو کړنه وه، څرکه که یی سروشنکی نیشتمانی رامیاری
 هیه پتر له و بپویه دلنیا بون، به لام هم دوو پیاوه شکستیان هیتا له گه یاندنی
 ژهره که به ناویراو، به له وهی ژهره که کارایی خوی له دست بدات له کوشتنی نه و
 که سدا که بیخوات. گوتلیب به تاییهت له و کاته دا نهی ده توانی هم ژهره بپاریزیت
 له نیو پلپه کی زود به زوی گهرمای نه و ولاته دا، هه ریویه له هی تشرینی په که سدا
 گه پاپوه بڼ واشنتون بڼه وهی جاریکی تر دوو پاتی بکاته وه که پلانه کی سی نای
 نهی له م په به کاره یتنای ژهره پلانکی خه یالین و هم به کاره یتنانه تنیا له بهرنامه کانی
 نه له فریوندا نه بیت ئیدی دروست نین. له گه ل ژه وه شدا، دفلین هیو اپرو نه بوو،
 پلانه کی گړی و بپاریدا به ووی پیاوانی کوماندوسه وه لومومیا تیږو بکات. بڼ
 راپه پاندنی هم څرکه ش، جهستن ژوندال، ی دهستنیشان کړد. نه و به گومانه وه هاتبوو
 بڼ کونکو گوايه څرکه کی بریتیی ده بیت له ده رکړنی لومومیا. بڼ جیبه جیکړنی هم
 څرکه، جهستن داوای گوره پیاوی کوماندوس، وینی، کړد بڼ یارمه تیدانی له
 ده رکړنی لومومیا. که چی لومومیا ماله کی خوی جیپیشنبوو، رویی کړد بووه ناوچه یی
 ستانلی فیل که نفوزیکی زوری تیادا هه بوو له هه ولتیکدا بڼ دوو باره ده سه لات
 گرته وهی دهستی له ولاتا. دواتر سی نای نهی به هاوکاری سه ریزه کانی موبوتو
 هه موو ریگه کانی ستانلی فیلیان بری و توانیان لومومیا ده ستگریکه ن که بپاریوو
 ماوه ی زیندانیتیی له ناوچه ی بکوان به سه ر. زوی هه فده ی کانونی دوو هم نه و فریو کی
 لومومیا ی ده گواسته وه له بری بکوانه رویی کړد کاتانگا و له ویش هه ولی کورانی
 لومومیا بلاو کرایه وه به یی نه وهی هژکاره کانی روون بکړینه وه. ناسنامه ی بکوژه کانیش
 له کړده وه که یان جیبه جی کړد تا ئیستاشی له گه لدا بیت نه زانراوه ... هه رچه نده
 نقرینه ی به لگه کان ناماژه ده که ن بڼ سه روک ئایز نه اهر وه که سایه تی په که م له
 مه سه له که دا. بیگومان، لایه نی جیبه جیکار و پلاندا پر ژوری مه سه له که ش هه ر سی نای
 نه ی بوو.

ئاماده‌کاریی بۆ ناشتنی تهرمی لومومبا

بەم جۆرە، سێ ئای ئای رزگاری بوو لە رابەرێکی جەماوەریی وەک لومومبا، لە جینگەشییدا دیکتاتۆریکی سەریازی پێشیلکەری مافەکانی موقوف وەک جەنەرال مۆیۆتۆی دانا. ناویرلو دواى مارەیه‌کی کەم لە گرتەدەستى دەسەلات بوو بەیه‌کێک لە دەوله‌مه‌نده‌کانى جیهان و سامانه‌کەى به‌ سێ ملیار دۆلاری ئەمریکی مه‌زنده‌ ده‌کرا.^۱

پێڕل هاریەر

هێرشى ژاپۆنییه‌کان بۆسەر پێڕل هاریەر، لە بەروارى ۷ کانوونی یه‌که‌مى ۱۹۴۱، بووه‌ جینگای سەرسوپمانی بۆ سوپای ئەمریکا و رای گشتی ئهو وڵاته‌، بەلام ئهم کاره‌ له‌ئنجامی چه‌ندین سالی ئاماده‌کاریی له‌لایه‌ن ژاپۆنییه‌کان به‌ئنجام گه‌یه‌نرا، له‌وانه‌ به‌کارهێنانی باشتترین سیخوپى ئهو سەرده‌مه‌.

بیهۆکەى بنه‌په‌تى هێرشه‌ی پێڕل هاریەر بریتیی بوو لە تێکدانى کەشتیگەلى ئەمریکا له‌ زه‌ریای هێمن و به‌مه‌ش ژاپۆنییه‌کان له‌ ده‌ریاکه‌دا بالاده‌ست بن بۆ داگیرکردنى

¹ Ekpebu, L.B., ۱۹۸۹. *Zaire and the African revolution*. Ibadan University Press.
-De Witte, L., ۲۰۰۲. *The assassination of Lumumba*. Verso.

باشوری رۆژمه‌لاتی ئاسیا. بێرۆکه‌که‌ هاوشتیه‌ی کرده‌وه‌کانی ژاپۆنییه‌کان بوو له‌ جەنگی روسۆ کاتیک ئه‌وان به‌شیه‌یه‌کی سه‌رکه‌وتانه‌ توانیان که‌ شتیگه‌لی روسه‌کان له‌ پۆرت ئارسه‌ر وێران بکه‌ن، ئه‌مه‌ش بووه‌وه‌ی به‌ده‌سته‌یتانی کاتی نه‌واو بۆ بنیادنانی هێزه‌ زه‌مینیه‌کانیان. بێرۆکه‌ی هێزێشی پێڕل هاره‌به‌ر له‌لایه‌ن سیخوڕێکی جەنگی جیهانی یه‌که‌می به‌ریتانیا پێشبینیکرا‌بوو، که‌ له‌ لهن‌ده‌ن له‌دایه‌ک بوو به‌لام هه‌ندێ ته‌مه‌نی منالی خۆی له‌ که‌مبڕیدج، ماساچوسیتس، به‌سه‌ر برده‌بوو و باوکی له‌ به‌شی ده‌زگای نه‌یتی هێزه‌کانی یه‌کێتی خزمه‌تی سه‌ریازی کرد‌بوو، که‌ خۆیشی دواتر له‌ شاری نیویۆرک کاری کرد به‌رله‌وه‌ی بېته‌ سیخوڕێکی به‌ریتانی. بایۆته‌ر کارمه‌ندی که‌ شتیگه‌لی به‌ریتانی بوو له‌ واشنتۆن، که‌ دواتر په‌رتووکیکی نووسی له‌ژێر ناوێشانی "جەنگی گه‌وه‌ی زه‌ریای هێمن (۱۹۲۵)" که‌ تیایدا ناوبراو ئه‌وه‌ی نیشاندای که‌ هێزێکی ژاپۆنییه‌کان بۆسه‌ر که‌ شتیگه‌لی ئه‌مریکا له‌و زه‌ریابه‌ ده‌کرێت بېته‌ هۆی سه‌رکه‌وتنێان له‌ جەنگی زه‌ریای هێمندا. گرنگی ئه‌م په‌رتووکه‌ هه‌رزوو له‌لایه‌ن هه‌واڵگری ژاپۆنییه‌کانه‌وه‌ هه‌ستی پێکرا، وه‌ ئه‌دمیرال یامۆتۆ، سه‌رله‌شکری که‌ شتیگه‌لی ژاپۆنییه‌کان، دواتر ئه‌م په‌رتووکه‌ی کرده‌ بناغه‌ی پلانه‌کانی. جەنه‌رالی ئه‌مریکا، بیلی میشێل، یش وشیا‌ری دا‌بوو له‌ ئه‌گه‌ری هێزێکی ژاپۆنییه‌کان به‌لام نامۆزگارییه‌کانی فه‌رامۆشکران.^۱

له‌سا‌لی ۱۹۳۲، ئه‌دمیرالی ئه‌مریکی یارنێل ده‌ستی به‌ مانۆرێکی که‌ شتیگه‌لی کرد که‌ نامانچ لێی به‌ره‌نگاربونه‌وه‌ بوو له‌گه‌ڵ هه‌ر دۆخێکی نه‌خوازاو که‌ تیایدا ئه‌مریکا ده‌بوا‌یه‌ شاری هاوای بگرێته‌وه‌. هه‌ربه‌م بۆنه‌یه‌وه‌، ناویراو پلانی دا‌پشت که‌ چه‌ند که‌ شتیبه‌کی فرۆکه‌هه‌لگری هه‌بێت، وه‌ ئه‌و فرۆکه‌نه‌ به‌کاربه‌هێنێت بۆ هێرشکردن. ئه‌مه‌ ته‌نیا مه‌شقیکی سه‌ریازی بوو که‌ له‌لایه‌ن ژاپۆن به‌جی‌ده‌دی وه‌رگیرا.

ژاپۆنییه‌کان هه‌ندیک له‌ باشترین هه‌واڵده‌زانه‌کانی خۆی ناردا هاوای که‌ تیایدا هه‌ندێ له‌ ئه‌ندامانی ره‌وه‌ندی ژاپۆنییه‌کان له‌وێ داوای یارمه‌تیان لێکرا، به‌تۆ‌ری به‌شیه‌یه‌کی

^۱ Andrew, Christopher. For the President's Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush. New York: HarperCollins, ۱۹۹۵.

جەنگى زانىارى

ناپەزنامەندىخوازاتە . ھەرچەندە زانىارى بىتەرەتتى ھەۋالگىرى دەريارەي پىرل ھاربەر رۆر بەئاسانى بەدەست دەھات، ژاپۇنىيەكان شوئىنى دروستى جوۋلەي كەشتىيەكانى ئەمىركايان لە ھەر رۆژىكى ديارىكراودا دەزانى . جگە لەوھش، تەناتەت ئاشناي شوئىنى چەكى دژە فېڭكەش بوون . دەسلەتدارانى ئەمىركا توانيان جىفرەي ژاپۇنىيەكان بشكىتەن ۋە چەند تىۋىرئىكىش ھەن كە ئەوان، يان ھەۋالگىرى بەرىتانيا، بەدەستگەيشتەن بە پەيمامى شكىنراۋى ئەلمانىا، دەريارەي ھىرش بۆسەرى پىرل ھاربەر پىشەۋەختە دەزانى، بەلام ئەمەيان ئاشكرا نەكرد چۈنكە ھىرشىك ئەمىركا ناچار دەكات بچىتە نىۋەنگەكە . سەرەپاي ئەمەش، ۋاپىدەچىت كە ژاپۇنىيەكان پىشېبىنيان كىردىت كە ھەندىك لە جىفرەكانيان دەكرىت شكىنراين ۋ بەم ھۆيەشەۋە يەككىك لە باشترين سىخوپەكانيان بەناۋى تاكىۋ يۆشيكاولا ناردە ھاۋاي، بەبەكارھىتئانى ناۋى نەيتى ياتىر مۇرىمورا .

كاتىك ناۋىرلە لە ئابى ۱۹۴۱ گەيشتە ھاۋاي، سى ھەۋالدۆزى ئەلمانى بۆماۋەي چەندىن سال بوو خەرىكى كۆكردنەۋەي زانىارى بوون . ئو سى كەسەش برىتىي كوينس، دىكتور بىرنارد كىوسى خىزىنى، ۋە ئافرەتتىكى تر كە دەلەن كچيان بوۋە، بەلام لەپاستىدا خىزمى يەكتر نەبوون . ئو ھەرسى كەسە ئەندامى دەزگاي نەيتى ئەلمانىا بوون كە لە شارى ھونولولو نىشتەجى بوون، ويستى ھەرسىكايان بۆ مىژۋىي كۆنى ئو ناۋچەيە ۋاپىلىكردن بەئاسانى دەستيان بەتەۋاۋى ناۋچەكەدا بگات . ھەرچەندە كىوس تۆۋرىكى باشى دامەزاندەبوۋ، لەگەل "كچەكە" كە بەھۆي جوانىيەكەۋە سەرنجى زۆرى كارىيەدەستانى ئو شوئىنەي بۆخۆي راكىشباۋو، بەمەش رۆژانە گۆيى لە قسە ۋە دەنگى ئەۋان دەبوۋ، ژاپۇنىيەكان ھەستيان بەۋە كىرد كە ئەۋان پىئويستيان بە ھەۋالدۆزى خۇيان ھەيە، ۋە ھەرلەبەر ئەۋەش بوو يۆشيكاولا نىرەدرايە ئو شوئىنە . پىشتىر نىزىكەي ۲۰۰ ھەۋالدۆزى قونسلىيەكەي لەۋىدا بوون، ئەمەش بەھۆي ئو رىژەي نۆزەي بوونى ھاۋالتىيانى ژاپۇنى، كە زۆرىيەيان لە كىردەي سىخوپىدا تىۋەگلابوون .

يۆشيكاولا بەخىزايى ئو زانىارىيەي دەست خست كە پىئويست بوو، ۋە گومانى لەۋە كىرد كە ئەمىركىيەكان دەيانزانى كە ئو سىخوپ بوۋە، ھەرچەندە ئەۋان ھەرگىز

درکیان به‌وه نه‌کرد رۆژی ناوبراو چه‌ند گرنگ بوو له ئۆپه‌راسیۆنه‌کانی ژاپۆنییه‌کانی له دوورگه‌کانی هاوای. یۆشیکاوا به دوو رۆژگای کاری کرد بۆ فریودانی ئەمریکییه‌کان. ئەو سه‌ره‌تا هه‌لسا به زیاده‌کردنی ئەو په‌یامانه‌ی ناوبراو به‌هۆی که‌نالی ئاسایی قونسوله‌وه ده‌یناردن، به‌مه‌ش وا له هه‌واڵگری ئەو ولاته ده‌کات سه‌رنجی زۆریان له‌سه‌ر ئەو که‌ناله‌ بێت، له‌لایه‌که‌ی تریشه‌وه په‌یامی پرله‌زانیاری گرنگی‌شی به‌رێگایه‌کی جیاواز ده‌نارد. ئەمریکییه‌کان ته‌واوی چالاکییه‌کانی ناوبرایان خستبووه ژێر کۆنترۆڵ و سه‌رجه‌م په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئەویان خستبووه ژێر چاوه‌دێری.^۱

له به‌رواری ۵ کانوونی یه‌که‌م، ته‌نیا دوو رۆژ به‌رله هێرشی راسته‌قینه‌ی ژاپۆنییه‌کان بۆسه‌ر پێتل هاربهر، یۆشیکاوا توانی به‌رده‌وام بێت له‌سه‌ر ناردنی په‌یامه‌کان بۆ تۆکیۆ، وه‌ تیاياندا رایگه‌یاند که سێ که‌شتی جهنگی گه‌یشتونه‌ته‌وه به‌نده‌ره‌که، به‌لام ناوی په‌کیکیانی به‌هه‌له‌ وت وه‌ک ویۆمینگ، له‌کاتێکدا که ناوه‌ دروسته‌که‌ی ئوتا بوو. هه‌روه‌ها، ناوبراو نه‌یتوانی چاوه‌دێری گه‌یشتنی دوو که‌شتی کروز بکات. ته‌نیا یه‌ک شه‌و به‌رله هێرشه‌که، یۆشیکاوا، که چاوه‌پوانی هێرشی ژاپۆنییه‌کانی ده‌کرد، هه‌لسا به‌ له‌نیوێردنی سه‌رجه‌م کۆد و تۆماره‌کانی. کیونس که‌متر ئاماده‌بوو وه‌ بێژنارد کیون خه‌ریکی ناردنی په‌یام بوو له‌ ماله‌که‌ی خۆیه‌وه بۆ ئۆتۆجیرو تۆکودای سه‌رقونسلی ژاپۆنییه‌کان له‌ماوه‌ی هێرشه‌که‌دا. ئەفسه‌رانی هه‌واڵگری ئەمریکا هه‌ستیان به‌مه‌ کرد، هه‌ربۆیه ئیف بی ئای ده‌ستبه‌جێ هه‌لسا به‌ ده‌ستگیرکردنی کیونس و حکومی کوشتنی بۆ دکتۆر بێژنارد بپه‌وه، دواتر که‌مکرایه بۆ زیندانی تاهه‌تایی. به‌هۆی هاوانه‌ه‌نگیه‌کی له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتداران، ناوبراو له‌سالی ۱۹۴۶ ئازادکرا، به‌لام خێزان و "که‌چه‌ی" هه‌ردووکیان له‌کۆتایی جه‌نگه‌که‌دا دیپۆرتکرانه‌وه. یۆشیکاوا

^۱ Deacon, Richard. A History of the Japanese Secret Service. London: Frederick Muller Limited, ۱۹۸۷.

چهنگی زانیاری

به ئالوگۆرینگی دیپلۆماسی نێردرایه وه ژاپۆن، وه تهواوی ژبانی خۆی له کارکردن بۆ هه والگری که شتیگه لی ژاپۆنییه کان سه رف کرد.ⁱ

هه ریه کسه ر دوا ی هێرشه که بۆسه ر پێرل هاریه ر، دوا به دوا ی نیگه رانی ده رباره ی نادلسۆزی ره وه ندی ژاپۆنی له ئەمریکا، سه رۆک فرانکلین رۆزفیلت به یاریکی واژو کرد بۆ هێشتنه وه ی ژاپۆنییه کان له زیندان. هه ندیک له دانیشتوانی هاوا ی گومانی سیخو پیان لیده کرا و یه کێک له وانه به ناوی دکتۆر مۆتۆکا زۆ (۱۸۹۰-۱۹۵۸) که پێشه ی پزیشکی ددان بوو، به به رده وامی به هۆی په یوه ندیه کی ته له فۆنی له گه ل تۆکیۆ که تاییدا باسی چه پکه گو لێ ده کرد، به مه ش تووشی لیکۆلینه وه په کی چر بوو له لایه ن ئیف بی ئای، که ئه وه ی دوا یی پێ وا بوو به کاره یێنانی ئه م ده سته واژانه په یامی جیفره دار ی ژۆر مه ترسیدار بوون.ⁱⁱ

ژووری رهش

ژووری رهشی ئەمریکی، به (MI-۸) ییش ناسراوه، که له ژۆر ناویکی نه یینی کاری ده کرد و له ژۆر رێنماییه کانی شیفره ناس هێریترت یاردلی به پێوه ده چوو، باره گاکه ی له شاری نیویۆرک بوو (۵۲ Vanderbilt Avenue in Manhattan) له سا لی ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۹ ئۆپه راسیۆنی هه والگری شکاندن شیفره ی ئه نجام ده دا. ژووری رهش به پایه ی هه ره سه ره کی ئاژانس ی ئاساییشی نیشتمانی (NSA) داده نرا. له ما وه ی کارکردنیدا، ژووری رهش زیاتر له چل و پێنج هه زار ته له گرامی چاره سه رکرد که هه ر هه مو یان جیفره دار بوون. ئه م ته له گرامانه له م وڵاتانه ی خواره وه بوون: په کیتی سۆفیه تی جازان، ئیسپانیا، مه کسیک، وه چه ندین وڵاتی تری ئه وروپا و ناوه راسه ت و ئەمریکا ی باشوور.

ⁱ Honan, William H. Bywater: The Man Who Invented the Pacific War. London: Futura Publications, ۱۹۹۱.

ⁱⁱ Prange, Gordon. At Dawn We Slept: the Untold Story of Pearl Harbor. New York: McGraw-Hill, ۱۹۸۱.

هۆکاری دامەزراندنی ژووری رەش لە شاری نیویۆرک بریتی بوو لە شارەنوێی و جۆدی خۆی و یاساکان لە واشنتۆن هیچ پارەیەکى لە بودجەى وەزارەتى دەروە تەرخان نەدەکرد بۆ ئەم جۆرە چالاکیانە لە پایتەختدا. هەریۆی، بەناچاری، لە ژێر ناویکی نەیتیدا وەک کۆمپانیایەکی بازرگانی دەستی بەکارەکانی کرد، کە شوێنەکی کەوتبوو خواری خواری بەلەخانەیەک کە ژووری رەش نووسینگەکانی تیا دا ئابوو. ئەو کۆمپانیایە هەلەستا بە پیشکەشکردنی خزمەتگوزاری شکاندنی کۆد بۆ هەموو کارە بازرگانییەکان لە سەرئاسەری نیویۆرک.

یەکیەک لە مەزنتەین سەرکەوتنەکانی ژووری رەش بریتی بوو لە کەیسى لاسار ویتکی (هەروەها بە پابلۆ وایرسکیش ناسرابوو). نوایراو لە شوباتى ۱۹۱۸ لە مەکسیکەو خۆی خزانده ناو شاری توگالیس، ئەریژونا. پابلۆ پارچەکاغەزێکی پێبوو، کە بە قۆلى چەپی پالتۆکەییەو دەورابوو، و پابلۆ بێ خەبەری خۆی لەم پارچە کاغەزە راگەیاندا. نوایراو نێردرایە شاری فۆرسام هیوستن و پارچەکاغەزەکەش تەسلیمی شیکەرەوێکی کۆدی یاردلی کرا. ئەوێ چێگای سەرسوپمان بوو پارچەکاغەزەکە بۆماوێ چەندین سالی خرایە لایەک بەبێ ئەوێ کەسیک توخنی خوێندنەوێ بەگوێت، تەنانت یاردلیش. لە نیسانی ۱۹۱۸، پارچەکاغەزەکە کە تێبینییەکی لەسەر بوو، خرایەبەر شیتەلکردن و زانینی رازی نێو پەيامەکە و لەکۆتاییدا توانیان نەیتى پشت نووسینەکە ئاشکرا بکەن. ئەو نامەیی بۆ بالیۆزى ئەلمانیا لە شاری مەکسیکو ئاراستەکرا، تیا دا پابلۆی وەک سیخوپیکی هەلگری ئەلمانیا ناساندبوو. لە پەرتووکی کەیدا کە دواتر لە ژێر ناوی ژووری رەشی ئەمریکی چاپکرا، یاردلی نوسخەى وەرگێردراوی ئەو تێبینییەى خستبوو: "بۆ کاربەدەستانی راویزکاری ئیمپریالی لە کۆمارى مەکسیک. ژۆر نەیتى! هەلگری ئەم پەيامە وەک هاوڵاتیەکی ئیمپراتۆریایە کە وەک هاوڵاتیەکی رووسی لە ژێر ناوی پابلۆ وایرسکی گەشت دەکات. ئەو سیخوپیکی نەیتى ئەلمانییە. تکایە هاوکاری تەواوی بکەن و ببایزێن، وە تکایە بری هەزار پیتۆ (پیتۆ: دراوی مەکسیک) زێری مەکسیکی پێبدەن و پەيامی کۆدەکەى بنێرن بۆ ئەم بالیۆزخانەیی وەک نێردەى راویزکاری

فەرمى، فۆن نىكھارت. " فۆن ۋەزىرى دەرەۋەى ئەلمانىا بوو. سەرھەنگ رالف فان دىمان، ئەفسەرى ھەۋالگىرى پېشكەۋتوۋى سوپاى ئەمىرىكا بە ياردلى وت، " ئەگەر تو ھىچ كارىكى تىرت نەكردىيىت، شىكاندىنى ئەم پەيامە بەلگەپە لەسەر گىرنگى نووسىنگەكەى تۆ، ئوۋرى رەش."

دواى داداگايەكى سەريازىي، پابلۇ بىريارى كوشىتىنى لە ئەمىرىكا بۆ دەرچوو بەقۇى رۆلى ناۋىراۋ لە پىشتىۋى و تەقىنەۋەى عەمبارى تەقەمەنى بىلاک تۆم لەشارى نىۋيۆرك لەسالى ۱۹۱۶. پابلۇ تاقە سىخوپى دوزىن بوو لەماۋەى جەنگى جىيەانى يەكەم كە داداگا بىريارى كوشىتىنى بەسەردا بدات (ھەرچەندە دواتر بىريارەكە بۆ زىندانى تامەتايى كەمكراپەۋە).^۱

پىرسى بارمىتەى ئىترانى

لە چۈارى تۆفەمبەرى ۱۹۷۹، گروپپىكى مەزنى قوتابىيانى پىشتىۋانى ئايەتولا خومەينى دەستيان بەسەر بالىۋىزخانەى ئەمىرىكادا گىرت و بۆماۋەى ۴۴۴ رۆژ ئەم پىرسە بەردەۋامى كېتسا. لەنپۆ بارمىتەكاندا چۈار ئەندامى دەڭگەى سى ئەى ئەى تىادا بوون، گىرنگىرىنيان تۆم ئاھىيىن، بەپىرسى ئوۋرى ھەۋالگىرى بالىۋىزخانە. ئەۋانى تىرىش بىرىتىى بوو لە ۋىليام دۆگىترى، مالكۆلم كالپ، و ئەفسەرىكى پىشتىۋانى ئۆپەراسىۋنەكان. ۋە پېنچەمىيان، لە بەختى خۇى، چەند رۆژىك بەر لەۋ كاتە چۈۋوبوۋە پىشوو.

¹ Corson, William. The Armies of Ignorance: The Rise of the American Intelligence Empire. New York: Dial Press, ۱۹۷۷.

-Khan, David. The Reader of Gentlemen's Mail: Herbert O. Yardley and the Birth of American Codebreaking. New Haven, CT: Yale University Press, ۲۰۰۴.

-Richelson, Jeffrey T. A Century of Spies: Intelligence in the Twentieth Century, New York: Oxford University Press, ۱۹۹۵.

-Wrixon, Fred B. Codes, Cyphers, & Other Cryptic & Clandestine Communication, New York: Black Dog & Leventhal Publishers, Inc., ۱۹۹۸.

ئەمىرىكىيەكان بۆلۈمى ۱۹۹۱ يىلى لايىن ئىترانى ئوتتۇرىسىدا بارمىتى دەگىرىتىن

لەكوتايىدا، ھەممۇ بارمىتىكان ئازادىكران، ھەندىكىيان چەندىن مانگ لە بەندىخانەنى
تاكەكەسىدا بوون و لىدانى زۆريان خوارد، ئەمەش يىگومان دىۋى ئەۋەھات
قوتايىيەكان دەستىيان بەسەر ھەزاران بەلگەنامەنى ھەۋالگىرى لەنتو بالەخانەكەدا
گرت، ھەندىكىيان زۆر نەيتىيى بوون. پاشان بۆنەۋەنى سەۋك جىمى كارتەر ھەراسان
بەكەن، ئىترانىيەكان لە سى بەرگدا ھەممۇ ئەۋ بەلگەنامانىيان ۋەرىگىراپەسەر زىمانى
فارسى و لە كىتەپنىكا بىلاۋيان كىردەۋە.

به‌شی پینجه‌م
که‌سایه‌تی و سیخوپ

کۆنستانس بایبینگتن (۱۹۱۲-۲۰۰۰)

کۆنستانس وه رگپړنکی به ناویانگی چاودنری وینهیی ئاسمانی بوو له ماوه ی جهنگی جیهانی دوهم، که له لایه ن هیزه ئاسمانییهکانی پاشایی بهریتانیوه نه نجام ده درا. ناوبراو ناویانگی به وه ده رگړدبوو که توانایه کی باشی هه یه له دیاریکردنی بنکی رۆکیتنهکانی فی-۲ی ئه لمانیا له پامونده له کهناری به لتیق. هه روه ها ناوبراو ئه پتکه تاقیکردنه وانه شی دیاریده کرد که ئه لمانه کان لښه وه فرۆکه ی جیتیان تاقی ده کرده وه. ناوبراو له بهرته وه ی قوناغی په روه رده ی له هه ردوو شارهکانی پاریس ږ لهنده ندا بریوو، نیتر هیچ کتسه به کی نه بوو له دۆزینه وه ی کار؛ به مهش سه ره تا رووی کرده نووسین له چهن د گۆفاریکی به ناویانگدا. دواتر، ئاره زووی زیاد بوو له سه ر فرۆکه و هه ر به م بۆنه شه وه له چهن دین وتاری له گۆفاری ئه یروپله ی نووسی. له کانوونی یه که می ۱۹۴۰ ناوبراو په یوه ندی به هیزی ئاسمانی یه ده گی ئافره تانه وه کرد. دوا ی که وتنی فهره نسا له حه زیرانی ۱۹۴۰ هیزی ئاسمانی شاهانه ی بهریتانیی بایه ختیکی زۆدی به چاوه دیزی ئاسمانیدا، هه ربۆیه هه لسا به دامه زراندنی یه که ی ناوه ندی وه رگپړانی هاوپه یمانان که باره گاکه ی له میدمیتنهام بوو، که به شتیکی تاییه تمه ندی کرده وه له سه ر هیزه ئاسمانییهکانی ئه لمان له ژنر ناوی لوفتوافی. له کانوونی دووه می ۱۹۴۱، کۆنستانس بوو به لپرسراوی ئه م به شه، که شتیکی زۆر نامۆ بوو له و سه رده مه دا ئافره تیک ئه م بهر پرسیاره تییه ی پتیدریت. ده سته که وتهکانی له ماوه ی جهنگدا له لایه ن حکومه تی بهریتانیوه له سال ی ۱۹۴۵ بهر ز خرچنران کاتیک ئه و وه ک ئه ندای بریاری ئیمپراتوریای بهریتانی (MBE) ده ستیشانکرا. دوا به دوا ی کۆتاییهاتنی جهنگ له ئه وروپا، ناوبراو خرابه سه ر یه که ی هه والگری هیزه ئاسمانییهکانی سوپای ئه مریکا له وهزاره تی بهرگریی ئه و ولاته. حکومه تی ئه مریکا له سال ی ۱۹۴۵ خه لاتی ریزلینانی پښ به خشی بۆ ئه و خزمه ته ی که به ولاته که ی کرد.

دوای جہنگ، ناوبراو دوستی بہ کارکردن کرد لہ گہ ل گوفاری لایف، کہ تیایدا چہ ندین وتاری نووسی دہربارہی کہ سایہ تیبہ نہ دہیبیہ بہ نیو بانگہ کانی ٹینگلیزی.ⁱ

عہ بدول قہ دیر خان

خان فیزیاناسیکی پیشووی ہواری ناووی خہ لکی پاکستان ہو گہ توانی بہرنامہ ی پیتاندنی یقرانیوم ہو پپڑہی ہومی نہتومی پاکستان دابہ زرینیت. لہ کانونی دووہمی ۲۰۰۴، حکومتی پاکستان بانگہ پستی خانی کرد ہو لیکولینہ وہ لہ رولی ناوبراو گیرابووی لہ بہرنامہ ی ناووی ولاتانی تر دوای نہوہی نہمریکا چہ ندین بہ لگی پیشکش بہ حکومتی نہو ولاتہ کرد. دوای یک مانگ، خان بہ شیوہ یکہ فرمی دانی بہ بوونی چالاکیکہ لی لہم جڑہ دانا.ⁱⁱ دوای یک سال لہ بہ ندکردن ہر لہ مالہ کہی خڑیدا لہ ماوہی لیکولینہ وہ کہی، دادگای بالای نیسلامناباد لہ ۶ شوباتی ۲۰۰۹ رایگہ یاند کہ خان ہاولاتیہ کی سہرہستہ لہ پاکستان. لہ نہیلولی ۲۰۰۹، نہمریکا وشیاریدا کہ خان ہشتا مہترسیہ کی جدیدہ ہوسہر ٹاساییشی پاکستان و جیہان بہ گشتی.ⁱⁱⁱ

سہرہتای ژیانی خان لہ پاکستان دہست پیناکات بہ لکو میٹوویہ کی درژی مہیہ لہ خویندن لہ ولاتانی نہوہو و جیہان، بہ لام نہوہی لڑہدا گرنگہ باس بکرت رولی

ⁱ Babington-Smith, Constance. Evidence in Camera: The Story of Photographic Intelligence in World War Two. London: Chatto and Windus, ۱۹۵۸.

-Nesbit, Roy Conyers. Eyes of the RAF: A History of Photo-Reconnaissance. London: Sutton, ۱۹۹۶.

-Powys-Lybbe, Ursula. The Eye of Intelligence. London: William Kimber, ۱۹۸۳.

ⁱⁱ "A.Q. Khan & Iran" (<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/khan-iran.htm>). Global Security. Retrieved ۲۴ November ۲۰۱۴.

-NY Times Staff (April ۱۶, ۲۰۰۶). "Chronology: A.Q. Khan" (<https://www.nytimes.com/۲۰۰۶/۰۴/۱۶/world/asia/۱۶chronkhan.html?pagewanted=all>). NY Times. Retrieved ۲۴ November ۲۰۱۴.

ⁱⁱⁱ Warrick, Joby Warrick (۷ February ۲۰۰۹). "Nuclear Scientist A.Q. Khan Is Freed From House Arrest" (<https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/۲۰۰۹/۰۲/۰۶/AR۲۰۰۹۰۲۰۶۰۲۷۳۰.html>). The Washington Post. Retrieved ۱۱ October ۲۰۱۶.

ناوبراۋە لە كەيسى بەرنامەى ناووكى ئەو ۋىلاتە و فرۇشتى بە چەند ۋىلاتىكى تر. لەسالى ۱۹۷۵، خان گەپايەۋە پاكىستان و بەين ئەۋەى ھىچ شتىك بكات يان پشوو ۋەرىگىرت، يەكسەر تەكسىيەكى گرت و چوو ىسكرتارىەتى سەرۆك ۋەزىران. كۆپۈنەۋەيكى نۆد نەيتى لە كۆشكى سەرۆكايەتى ۋەزىرانى ئەو ۋىلاتە گرئىدا لەنتوان خان و بھوتۇ، سەرۆك ۋەزىران، مونىر ئەحمەد و موبەشېر ھەسەن، راۋىژكارى زانستى سەرۆك ۋەزىران. لە كۆپۈنەۋەكەدا، خان بە تىروتنەسەلى باسى لە گىنگى پۇرانيۇم كىرد لەجىاتى پلوتۇنيۇم، بەلام سەرۆك ۋەزىران قايىل نەبو لەجىاتى پلوتۇنيۇم پۇرانيۇم بەكاربەيتىت بۇ پەرەپىدانى بۆمبىكى ئەتۇمى. ھەرچەندە بھوتۇ كۆپۈنەۋەكەى بەخىرايى كۆتايى پېتەنا بەلام پىتى وابو "قەسەكانى خان مەعقۇلن." دواى چەند كۆپۈنەۋەيكى يەك لەدواى يەك، لەكۆتايىدا زولفىقار بھوتۇ قايىل بوو، بەمەش ناوبراۋە دەستى بە كارەكەى بكات.

چىپۆكە سەرسورھىتەرەكى خان بەم شىۋەيە دەست پىدەكات كاتىك لەسالى ۲۰۰۴، ھەرەك باسكارا، ھۆكۈمەتى پاكىستان رايگەياند كە دىكتۇر خان بەراستەوخۇ لە تەلەفۇن دەردەكەۋىت و دان بەو كرەۋانەدا دەنئىت كە ئەنجامى داۋن. بۇئەۋەى بىنەزىكى نۆدى سەبرى ئەو پەخشە راستەوخۇيە بكات، خان بىرپاريدا بەزمانى ئىنگلىزى بدوئىت. ئەو بەم شىۋەيە دەستى پىكرد، "خوشك و برا ئەزىزەكانم، خۇدا ۋىلاتى پاكىستان بپارزىت و ھەرىزىن پاكىستان!" بۇ دىئەبىيكرەنەۋەى ئەۋەى كە ئەو شتەى ناوبراۋە ئەنجامىداۋە بەتەۋاۋى لەلايەن رۇژئاۋە جىگائى قىۋەلە، سوپاى پاكىستان چەند لىكۆلەنەۋەيكى ئەنجامداۋە لەگەل خان كە تىايدا خۇى بىن بەرى كىردبو لەو كارانەى ناوبراۋە ئەنجامى دابوون، رايگەياند كە ئەۋكارانەى ئەو كىردوئەتى ھىچ پەيۋەندى بە ھۆكۈمەتەۋە نەبوۋە. خان تەكنەلۇژىيائى چەكى ناووكى بە ۋىلاتانى ۋەك لىبىيا، ئىران، ۋە كۆزىيائى باكور فرۇشتىبو، كە ھەر ھەموۋيان لەلايەن ئەمىركاۋە لەزىر ھىللى سورداد بوون.

دىبەيتى نۆد گەرموگورپ لەسەرتاسەرى جىھان ئەنجامدران لەسەر ئەۋەى كە دەبىت چ پالئەرىك واى لە خان كىردبىت ئەم كارە بكات پالئەرى سىياسىي ■ ئايىنى، يان

تهنیا ئاره‌زوویهک بووه؟ تو بلتی هەر له سه‌ره‌تاره ئامانجی ئه‌وه نه‌بوویت ئه‌و به‌رنامه‌یه پێشکه‌شی جیهادییه‌کانی ئه‌فغانستان، ئوسامه بن لادن یان ره‌نگه تیرۆسته‌کانی جیهان نه‌کات بۆئه‌وه‌ی ئه‌و ئامێره ناوکیه له ئه‌وروپا یان ئه‌مریکا‌دا به‌قه‌یننه‌وه، ئه‌مه پرسیارێکه وه‌چنگ که‌وتنی وه‌لامه‌که‌ی که‌مێگ ئه‌سته‌مه، به‌لام رقی تێده‌چیت. دوا‌ی چه‌ند رۆژێک سه‌رۆک بوش رایگه‌یاند که، "خان دانی به‌هه‌موو تاوانه‌کانیدا ناوه وه‌هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌ی هاوکار بوون له تاوانه‌کانیدا ده‌سته‌به‌سه‌ر کراون." خان و باند به‌چوکه‌که‌ی تاوانی زۆر قه‌یزه‌وه‌نیان درابووه پال، به‌لام پێویستی به‌وه نه‌ده‌کرد ب‌درینه دادگا. بوش روونی کرده‌وه، "سه‌رۆک په‌رویز موشه‌ره‌ف به‌لێنی پێداوین که هەر زانیاریه‌کیان ده‌ستکه‌وتیت ده‌رباره‌ی تۆپه‌که‌ی خان پێمانی ده‌ده‌ن، وه‌ دلنیا‌یی کردینه‌وه که ولاته‌که‌ی هه‌رگیز سوپاره نابیته سه‌رچاوه‌یه‌کی ئه‌م جۆره کارانه."

له‌پاستیدا، دانپیا‌نانه‌که‌ی خان فریودانیکی زۆر زیره‌کانه بوو. ئه‌م کاره‌ی ناویراو پێویستی به‌ زیاتر له‌ که‌سیک هه‌بوو بۆئه‌وه‌ی فه‌وازیه‌کی وا مه‌زن کپ بکۆته‌وه. خان ئه‌رکه‌که‌ی خۆی به‌جیه‌پێنا و کاره‌که‌ی بووه‌وه‌ی دروستکردنی سروشتیک یان حه‌قیقه‌تیک که زۆربه‌ی شاره‌زایانی ئه‌و بواره پێیان وایه سه‌رچاوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی تاوانی ناوکی ته‌واوی سه‌رده‌می ئێمه‌یه و به‌بێ گومانیش سه‌رچاوه‌یه بۆ جه‌نگه‌کانی داها‌توو. ئه‌و بازاره ناوکیه‌ی خان له دانپیا‌نانه‌که‌یدا باسی کرد، به‌دلنیا‌یه‌وه بوونی هه‌بوو، به‌لام ئه‌و ته‌کنه‌لۆژیا‌یه به‌کارهاتبوو له‌و به‌رنامه‌یه و ئه‌و هیزه‌ی پێویستی بوو بۆ کارپێکردنی به‌ی‌یگومان کاری یه‌ک تاقه‌ که‌س نه‌بوو، به‌ئێ‌و ئه‌مه سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی نه‌ته‌ره‌یه‌ک بووه، که له‌لایه‌ن پاکستان و سوپاکه‌یه‌وه سه‌رپه‌رشتی ده‌کرا، گوا‌یه هاو‌په‌یمانیکی سه‌ره‌کی ئه‌مریکا‌ش بووه له‌ جه‌نگی دژه‌تیرۆردا. هونه‌ری ناشکراکردنی ئه‌و فه‌زاحه‌ته له‌لایه‌ن و رۆلی سوپای پاکستان تیا‌یدا له‌لایه‌ن چه‌ند به‌رپرسیکی بال‌ای ئه‌مریکا و ئه‌وروپا‌وه ناشکرا‌بوو، به‌لام هونه‌ره‌که لێره‌دا‌یه که چۆن و له‌ که‌یه‌وه توانیوا‌یه به‌م شیوه‌یه نه‌هێنیه ته‌واوی جیهان، به‌تایبه‌تی ئه‌مریکا، فریو‌بده‌ن.

بۆماوهي سن ديه، ئيداره يەك لەدواي يەكەكاني ئەمريکا، بە ديموکرات و کۆمارييه‌کانهوه، وه حکومه‌ته‌کاني به‌ريتانیا و ولاتانی تری ئەوروپی، ريگان به پاکستان دا بۆئەوهي تەکنەلۆژیای قەدەغه بەدەست بهێتن. جگە لەمەش، بۆچی ئەم حکومه‌تانه مانەوهي رژيمیکی سەريازيان له پاکستان خستەپیش سەلامەتي و ئاساييشي تەواوي جيهان. ئەمەش پرسیکە وه‌لامەکی بۆ ئەو فريودانه مەزنەي ولاتەکه دەگەرێتەوه که متمانهي تەواوي جيهانی بەدەست هێنابوو. دواي گەرانه‌وهي خان لەسالی ۱۹۷۵ بۆ ئيسلامئاباد به سن جانتای پرله زانپاري دزراوه‌وه، هەروەک باسکرا، چاوي به زولفيقاري بهوتوی سەرۆک وه‌زيران کهوت دەرپارەي بابەتەکه. هەر يەك سال دواي گەرانه‌وهي، هەول‌دۆزه پاکستانییه‌کان دەستیان کرد به کرپني که‌لوپەلي پێويست له ئەوروپا و ئەمريکا باشوور که بۆ پێژه‌که پێويست بوو، پرسیه‌یک که لەلایەن خانەوه ئاسانکاری بۆکرا چونکه توانیبوی پەيوەندی هارپیتەتي ژۆد له‌گەڵ فيزيانەکانی بواي ناوکی ئەوروپی، ئەندازياران و شارەزايانی ئەم بواره بنياد بنیت —هەروەها شارەزاييه‌کی باشيشي هەبوو له‌گەڵ بەرنامه‌کاني بۆمبي نهێني حکومه‌ته خۆرئاواییه‌کان.

شیکەر وه هەوالگريه‌کاني ئەمريکا و به‌ريتانیا هەر لەسەرەتاوه درکيان به‌م چالاکیيه کردبوو. له يەکه‌مین راپۆرتەکانياندا خان وهک فرمانبەرێکی حکومه‌ت له‌قه‌ڵەم درابوو که له پێژه‌يه‌کی سفيلى سەريه سەرۆک وه‌زيرانی ئەوکات، زولفيقار عەلي بهوتۆ، کاردەکات. کاتێک له کودەتايه‌کی سەريازييدا لەسالی ۱۹۷۷ بهوتۆ لەسەرکار لادرا، سی ئای ئەي وشياريدا که خان و پێژه‌ي ناوکی دەچنەژێر دەسەلاتی ديکتاتۆري نوێی پاکستان» جه‌نەپال زياء الحق. هەوال‌دۆزه‌کاني خان، له ئەکه‌که‌ياندا بۆ کرپني مه‌وادى پێوستی چه‌کی ناوکی، له‌ژێر فرمانی جه‌نەپال و کاربەدەستانی هەوالگرييدا کاريان دەکرد.

سەرەپای ئەمەش، زانپاري ژۆد دەرپارەي بەرنامه‌ي بۆمبي پاکستان به‌خیرای بوو به خه‌راپ شکايه‌وه. لەسالی ۱۹۷۹، سەرۆک جيمي کارتەر، که لەسالی ۱۹۷۷ هاتەسەر دەسەلات و بە‌لێني که‌مکردنەوهي ژمارەي چه‌کی ناوکی لەسەر رووی زه‌ويدا، لەلایەن

زیگنیف برژینسکیه وه، راویژکاری ئاساییشی نیشتیما نی سەرۆک، هاندرا بۆنه وهی به بریاره کانییدا بچیته وه. سۆقیهت دهستی وه ده دایه کاروباری ئه فغانستانی دراوستی پاکستان و واپیده چوو که دهکرا بگه نه ئیترانیش، که تیایدا شا، هاوپه یما نی سهره کی ئه مریکا، به و سهره نجامه هه یشتبوو. ناموزگاری کارته ر کرا که پاکستان به ربه سستیکی پیویست بوو له دژی کۆمونیزم و ده بوايه پشتیوانی بکریت. له بهرامبه ر به ربه رچدانه وهی پشپه ویه کانی سۆقیهت، واشنتۆن لاری نه بوو له خۆگێلکردن ده رياره ی ویسته ناوکییه کانی چه نه رال زیاء.

له وکاته ی وجودی سۆقیهت به ته وای بالی به سهر ئه فغانستاندا کیشا، به داگیرکردنی کابل له لایه ن سوپای سوور له کریسمه سی ۱۹۸۰دا، کارته ر له لایه ن رۆنالد ره یگانه وه جینگای گیرایه وه. ئه نچومه نی ئاساییشی نیشتیما نی و نووسینگه ی راویژکاری ئاساییشی نیشتیما نی هه رزوو ده سه لاتیان که مکرایه وه، له وکاته ی سی ئای ئه ی، له ژێر سه ره پرشتی ویلیام که یسی، هه لسا به جیبه جیبه کردنی ئه جیئدای ره یگان. هه ردووکیان پتیا ن وابوو که ئه فغانستان ته نیا سیناریۆیه ک بووه که ئه مریکا دهکرا جهنگیک بباته وه به بێ ئه وهی شه ر بگات، ئه مهش به فودانی موجاهیده کانی پاکستان بۆ راوه دوونانی سوپای سووری سۆقیهت. به رپرسانی ئه مریکا چه ندین په یامیان بۆ پاکستان نارد که تیا یاندا ئه وهی به ئاشکرا راگه یاندبوو ئه مریکا پششفه چوونی به رنامه ی ناوکی ئه و ولاته فه رامۆش دهکات. سه ره پای ئه م په یامانه شی، له ئه مریکا، سه رۆک ره یگان وای به رای گشتی ئه مریکا دهوت که ئه و سووره له سه ر نه هیشتنی چه کی ناوکی و ئه مه وه ک سیاسه تی ئیداره که ی ده میتته وه.

هه رکه به رنامه ی بۆمی پاکستانی په ره ی سه ند، ئیتر توانای له نیۆبردنی تا ده هات ئالۆزتر ده بوو. پاکستان ئه م جاره له بازرگانیکردن به و جۆره ته کته لۆژیایه هه چ چاره سه ریکی بۆ ئه مریکا نه هیشته وه. حکومه تی ئه مریکا، به تاییه تی به رپرسانی وه زاره تی ده ره وه، که وته تئۆ پیلانگیزییه کی چاره سه رنه کراو ده رياره ی پاکستان. چه ندین به لگه نامه ی سه بارهت به به رنامه که له نیۆ بردران، فایلی تاوانکاری بیده نگیان له ئاستدا ده نیۆنرا، کۆنگریس به به رده وای درۆی له گه لدا دهکرا، وه له چه ندین

كەيسدا، لەسالىەكانى ۱۹۸۶ و ۱۹۸۷، فەرمانبەرانى ئەمىرىكى لەلايەن پاكىستانەو بەرتىليان پىتەدرا بۆتەوئەى لە گومرگەكانى ئەمىرىكا بەئاسانى بېپەنەو لەكاتى كرىنى پىكهاەكانى بەرنامەى ناووكى لە ئەمىرىكا.

ئەگەر ئەو كەسانەى لەم بەرنامەىەدايە تىۆەگلابوون ھەرزوو دوورخراپوانەو تووشى چارەنووسىكى رەش دەبوون لەدادگادا، ئەمە رىك وەك مەسەلەى كۆنتر-ئىتران بوو كە نىايدا جۆن پۆندىكىستەر راويزكارى ئاسايىشى نىشتىمانى و سەرھەنگ تۆليغەر قۇرت ئەندامى ئەنجومەنى ئاسايىش لە ئۆپەراسىيۆنى رەشدا تىۆەگلابوون كە لەبارەى بوونىەو دىق لەگەل كۆنگرىس كرا و بەمەش خۆيان لە ياساى فیدرالى دۆزىەو بۆتەوئەى چەك بە ئىتران بفرۆشن و بارمە ئىترانىيەكان ئازاد بكن. بەلام چالاكىيە "نەيتىبەكانى" لەبارەى بەرنامەى ناووكى بەردەوام بوون، بەواتايەكى تر، فریودانەكە بەردەوام بوو.

بەھاوكارى ولاتى چىن، پاكىستان لەسالىەكانى ۱۹۸۴ و ۱۹۸۳ لەسەر يەك تاقىكرىدەوئەى چەكى ناووكى ئەنجامدا. دىسان، ئەم پەيوەندىيە ناووكىيەى نىوان پاكىستان و چىن لەلايەن ئىدارەى رەيگانەو پەردەپۆش كرا، جگە لەوئەى كە پەكىن چەندىن ھاوكارى لەپورى پىكهاەكانى ناووكى پىشكەشى ئىسلامئاباد كرد. لەبەرامبەردا، كۆمپانىا ئەمىرىكىيەكان چەند گرېبەستىكى مليۇنان دۆلاریان بەدەستەيتان لە گرېبەستكارانى وزەى ناووكى چىنى.

سەرۆكايەتى رەيگان لەسالى ۱۹۸۹دا كۆتايى ھات، كە پاكىستان بوو خاوەنى ئامىرى ناووكى تاقىكرارو، تەنەنەت بەشىكى زۆدى ئەو بەرنامەىە لەلايەن ئەمىركاوە پارەدار كرا، بەسەدان مليۇن دۆلار لەو پارەىە لەلايەن سوپاي پاكىستانەو بىردرا. كۆمارى ئىسلامى خاوەنى بۆمبىكى ناووكى بوو كە دەتوانرا بەھۆى فېۆكەيەكى شەپكەرى ئىف-۱۶ ھەلېگىرېت، ئەم فېۆكەيەش لەلايەن رەيگانەو لەسالىنى ھەشتاكاندا پىشكەشى كرابوو، وە بەرنامەى چەكە ناوكىيەكانى بىووە بازارپىكى گەرم بۆ ناسەقامگىرتىن ھىزەكانى جىھان.

لەسەرەتادا، سەرۆك جۆرج بوشى باوك بەردەوامى بە فریودانەكەدا. بەرپرسانى پىنتاگون بوون بە پاسەوانى پاكستان، ئەمەش بە دووبارە نووسىنەوہى خەملاندنى ھەوالگى بە ئامانجى دوستكردنى بەرپەست لەبەردەم توانا ناووكىيەكانى كۆمارى ئىسلامى تەنانت لەوكاتەشدا كە ئىسلامئاباد و نیودەلھى خەرىكى بەدەستھێنانى چەكى ناووكى بوون. كاتىك جەنگ لە ئەفغانستان كۆتايى ھات، سەرۆك بوش لە بریارىكدا ھاوكارىيەكانى بۆ پاكستان بېرى، بەمەش پەيوەندى نىوان ئەمرىكا و پاكستانىكى ناووكى كۆتايى ھات تا موشەكى كرۆز كەوتنە دەستى ئوسامە بن لادن لەسالى ۱۹۹۸ لە ئەفغانستان. ھەموو ئەو چىرۆكە سەیرە لەوكاتەوہ دەستى پىكرى كە پياوئىكى گەنج ناومىد بوو لە بەدەستھێنانى كارىك، بۆيە بریارىدا كارىك بكات كە جىھان بەخۆيەوہ سەرقال بكات. ئەو وانە گرنگەى لىزەدا بۆمان دەردەكەوت ئەوہ بە كە توانای يەك تاقە مووڤى زانا و پىسپۆر لە بواریكى زانستى وەك فیزىادا دەتوانىت ئەواوى جىھان بخاتەنتۆ گىژاویكى پرمەترسىى سەرھەلدانى جەنگىكى جىھانىيەوہ. ئىستا، لەسایەى سەرى خاندان كۆریای باكوور، ئىران، لىبیا لەسەردەمى قەزافىدا، ھەموویان خەرىكە دەگەن بە چەكى ناووكى (ئەگەر رژیمنى قەزافى بەھاوكارى ئەمرىكا نەپوخایە ئەمىش ئىستا دەگەيشتە ناستى ئىران و كۆریای باكوور)، ئەگەر پىشووئەر نەگەيشتبىن.^۱

¹ Levy, A., & Scott-Clark, C. (۲۰۰۷). *Deception: Pakistan, the United States, and the secret trade in nuclear weapons*. Bloomsbury Publishing USA.

نہیمہن سین

نہیمہن، که زیاتر به ناوی (ره‌مزی) دناسرؤت، پایوئیکی به‌په‌گه‌ز سعودییه و یه‌کئیک بیوه له دامه‌زئینه‌رانی ریکخراوی تیرقورستی قاعیده.ⁱ له‌سالی ۱۹۹۸، ناوبراو به‌یوه‌ندی به‌ده‌زگای هه‌والگری نه‌یتی به‌ریتانییه‌وه (MI۶) کرد و بوو به‌سیخوپی ده‌زگاکه.ⁱⁱ دین له‌ولاتی سعودیه‌دا هاتۆته‌دنیاوه.ⁱⁱⁱ له‌ته‌مه‌نی نوازده‌سالی‌دا ناوبراو ته‌واوی قورئانی له‌به‌رکردوه‌وه بۆته‌حافیز. دوا‌ی به‌دوا‌ی مردنی دایکی ناوبراو زۆد گیرۆده‌ی بیروکه‌کانی سه‌ید قوتب بیوه به‌تاییه‌تی له‌په‌رتووکه‌که‌یدا به‌ناوی "له‌سیبهری قورئاندا." ئه‌و یه‌کئیک به‌شیک بیوه له‌بازنه‌ی "وشیاری ئیسلامی" له‌مزگه‌وتی عومه‌ری کوپی عبدالعزیز له‌شاری خۆپار، که‌تیایدا یه‌کئیک له‌مامۆستا‌کانی یوسف‌العهریری بوو. له‌سالی ۱۹۸۹ برا‌گه‌وره‌که‌ی، محیه‌دین، بۆماوه‌ی سن مانگ بۆ شه‌پکردن چووه‌ئەفغانستان. له‌ته‌مه‌نی پازده‌سالی‌دا له‌گه‌ل هاورپئیکی به‌ناوی خالید‌عه‌لی حاج، که‌له‌ئەفغانستان گه‌رابوووه‌وه، به‌ره‌و ولاتی بۆسنیا گه‌شتی کرد بۆئهو‌ی به‌ژدار بیت له‌جەنگی بۆسنیا. له‌ولاته‌دا، ناوبراو بوو به‌به‌شیک له‌فایله‌قی مو‌جاهیدینی بۆسنی که‌زیاتر له‌۲۰۰ که‌سی سه‌هرپی دوا‌ی جەنی قوزوشا. ئه‌و ته‌نانه‌ت گه‌واهیدهری خالیدی هاورپئیی بوو که‌سه‌ری یه‌کئیک له‌گیراوانی به‌چه‌قوی راوکردن ده‌په‌راند. ماوه‌یه‌کی که‌م پێش کۆتاییهاتنی جەنگه‌که‌، ناوبراو له‌لایه‌ن خالید شێخ‌موحه‌مه‌دوه‌وه ته‌ج‌نیدکرا که‌پێشنیاری بۆ کرد بجێته‌ئەفغانستان، به‌م

ⁱ "MI۶ double agent offers rare insight into al-Qaeda and jihad" (<http://www.theweek.co.uk/۱۲۷۷۱/mi۶-double-agent-offers-rare-insight-into-al-qaeda-and-jihad>). Theweek.

ⁱⁱ "The spy whocameinfromal-Qaeda" (<http://www.bbc.com/news/magazine-۳۱۷۰۰۸۹۴>). BBC News. ۲۰۱۵-۰۳-۰۳. Retrieved ۲۰۱۷-۱۲-۲۳.

ⁱⁱⁱ "Aimen Dean's al-Qaeda story: dramatic but hard to swallow" (<https://www.telegraph.co.uk/culture/tvandradio/۱۱۴۴۷۹۹۹/Aimen-Dean-al-Qaeda-review.html>). telegraph.

مڑیہ شہوہ سہرمتا ناردی بۆ شاری پیشاوہری پاکستان و له ویشہوہ به مڑی چند کسٹیکوہ بهرہو ئه فغانستانⁱ.

دوابه دواى بۆسنیا، ئه یمن بانگهێشتی قهندههار کرا بۆ به یعه تدان به ئوسامه بن لادن و په یوه ندیکردن به قاعیده وه. له ئه فغانستاندا، ناوبراو چند خولیکی بنچینه کانی په کتاپهرستی و میژووه که ی بینی. دواى ئه وه ی له سالی ۱۹۹۸ ریکخراوه که هه لسا به ته قانده وه ی بالیوزخانه ی ئه مریکا، ناوبراو نووشی شپزه یی و دلّه پاوکن بوو، هه ریکه دواى له عبدالله ئه لموحاجه کرد که عوزری شهرعی بۆ ئه م کاره پیشکesh بکات. ناوبراو رووبه رووی فهتوایه کی ئه یمن ته یه یی سه ده ی سیزده کرایه وه. دلی ناوبراو ته نیا به قسه ی ئه وان ئاوی نه خواره وه، به لکو هه لسا به لیکنولینه وه له وهتوایه که تیایدا باسی داگیرکاری مه غوله کان و به کاره ی تانی قه لغانی مړویی ده کات کاتیک شاره که یان ئابلوقه داⁱⁱ. دواى لیکنولینه وه یه کی قوول، ئه یمن ههستی به وه کرد که ئه مه عوزریکی شهرعی نییه بۆ کوشتی هاوالتیانی مه ده نی. ئه و بروای وابوو که چه مکی "جهاد" له لایه ن سه رانی قاعیده وه گوپردراوه. ئامانجه کی جهاد له لای قاعیده بریتیه له ده ستپیکردنی جهنگی جهانی له دژی خوړناوⁱⁱⁱ.

ئیهمن به یاریدا قاعیده جیهبیلێت و به بیانوی ناله باری ته ندروستی وه که به هانه یه که بهر وه قه تر به ریکه وت. هه ر له گه ل گه یشتنی بۆ فرۆکه خانه ی ئه و ولاته، له لایه ن ده زگای هه والگری قه تریه وه ده ستگیرکرا، به مهش ده زگای نه یینی به ریتانی خو ی له مه سه له که وه هه لقوړتاند، دواى گفتوگویه کی ژۆر ناوبراو قاییل بوو کار بۆ ده زگا که بکات. دواى نزیکه ی هه وت مانگ له لیکنولینه وه له ناوبراو، ده زگای نه یینی به ریتانی

ⁱ "Nine Lives: My time as the West's top spy inside al-Qaeda" (https://books.google.co.uk/books?id=opNNDwAAQBAJ&pg=PT۲&source=gs_selected_pages&cad=۲#v=onepage&q&f=false). Oneworld Publications.

ⁱⁱ "Attacking the disbelievers if they use Muslims as human shields" (<http://www.islamweb.net/emainpage/index.php?page=showfatwa&Option=FatwaId&Id=۱۷۰۴۰۳>). Islamweb.

ⁱⁱⁱ "ThememoriesofAimenDean" (<https://www.tasnimnews.com/fa/news/۱۳۹۶/۰۲۲۳/۱۴۰۵۱۵/%D۸%AE%D>)

ناوبرای رازی کرد وهک سیخوپ بگه پټه وه نه فغانستان. دواى گه رانه وهى، نه یمنه بټوماوى هه شت سال سیخوپى به سهر قاعیده وه کرد به رله وهى له لایه ن واشنتونه وه ناشکرا بیت. له و ماو یه دا، نه وه گه شتى زځوى نه نجامده دا له نټوان نه فغانستان و له ندهن له جیاتی قاعیده، به مش دهرگا والا بوو بټونه وهى هه موو چالاکیه کان به دهرگای نهینى نه وه به ریتانى رابگه یه نټت.ⁱ کاره نهینیه کهى نه یمن له لایه ن نووسه رټکى نه مریکیه وه ناشکراکرا که چند سه رچاوه یه کی دهرگای هه والگری ناوه ندی به کاره میتا له په رتووکیکدا، به مش به ناچارى له له ندهن مایه وه و کاره کهى گوتایى پټه ات. دوا به دواى ناشکرا بوونى، ناوبراو دوو په رتووکی نووسی دهریاره ی نه وه نه زمونه ی که پیایدا تټپه ی، نامانچ له مش ته نیا وشیارکړنه وهى گه نجانى موسلمان یو له فریودانى دهرگا جیهادیه کانی وهک قاعیده.ⁱⁱ

گوتنن سیکف، سیخوپى نټران له نیسرائیل

سیکف وه زیری پټشووى حکومتى نیسرائیل، نه ندایى کنټسټ و پزیشک بووه. ناوبراو به تومه تى هه ولدان بټ به قاچاغبړدنى دهرمان، ساخته کارى، وه ته زویرى بازرگانی نه لیکترونى تومه تبارکړاو. له مانگى نایارى ۲۰۱۸ به گومانى سیخوپکړدن بټ نټران له لایه ن حکومتى نیسرائیله وه ده سټگیرکړا.ⁱⁱⁱ

نه وه له ناوچه ی کیریات موټزکین له دایک بووه. ناوبراو خزمتى سه رپازى ناچارى خوى له هیزه کانی به رگریى نیسرائیل به به ژداربوون له خولیکى سوپای ناسمانى

ⁱ "MI° double agent offers rare insight into al-Qaeda and jihad" (<http://www.theweek.co.uk/122771/mi-double-agent-offers-rare-insight-into-al-Qaeda-and-jihad>)

⁻ "The spy who came in from al-Qaeda" (<https://www.bbc.co.uk/news/magazine-31700894>). BBC.

ⁱⁱ "I was MI° Spy in al-Qaeda" (<https://www.theaustralian.com.au/news/world/the-times/i-was-mi-spy-in-al-Qaeda/newsstory/229102f0d0f7feec0a77f32b9fd9e800>).

ⁱⁱⁱ Lieberman, Oren; Schwartz, Michael (18 June 2018). "Ex-Israeli minister charged with spying for Iran" (<https://edition.cnn.com/2018/06/18/middleeast/gonen-segev-israel-iran-intl/index.html>). CNN.

ئیسرائیل دەستپێکردوو، بەلام هەرزوو لەو شوێنە هاتەدەرەو و چوو بەکەشی شەپکەرەو، کە تیایدا تا پلەئێ نەقیب رۆشت. لەزانکۆی بنگرۆیۆن لە بەشی پزیشکیدا خوێندووێتی. ئەو وەک پزیشکیکی تاییەت و جوتیارێک لە تەل ئەداشیم کاری کردوو. سەبارەت بەژبانی سیاسیی ناوبراو، ئەو لەسەرەتای سالانی نەوهدەکانەو کەسێکی چالاک بوو لە پارتی ترقمیت کە لەلایەن راغابیل ئێتان دامەزرابوو. لەسالی ۱۹۹۷ ناوبراو وەک ئەندامی پەرلەمانی ئەو وڵاتە (کنێسیت) هەلبژێردرا، ئەمەش دواي ئەو هات کە پارتەکەئێ لەهەلبژاردنی گشتیدا هەشت کورسی بەدەست هێنا. لەئەمانەئێ سی و پێنج سالیاندا، یەکێک بوو لە لاوترین ئەو کەسانی بۆ ئەندامی کنێسیت هەلبژێردراون. بەهۆی ئەوێ پارتی کرێکاران گەورەترین پارت بوو لە هەلبژاردەکان، بۆیە حکومەتی تەشکیل کرد و پارتەکەئێ ناوبراویش هەر وەک ئۆپۆزسیۆن مایەو. سیگیف وەک ئەندامێکی ئۆپۆزسیۆن و ئەندامی لیژنەئێ دارایی لە پەرلەمان کاری دەکرد.

سیگیف لە کانوونی دووهمی ۱۹۹۵ بوو بە وەزیری وزە و ژێرخان دواي ئەوێ پارتەکەئێ (کە بەرەئێ یۆد بوو، وە لەسالی ۱۹۹۴ لە پارتی ترقمیت جیابوووە) بەژداری حکومەتەکێ ئیسحاق رابینێ کرد. سسیگیف هەمان لە ۲۲ تۆفەمبەری ۱۹۹۵ تا ۱۸ئێ حەزیرانی ۱۹۹۶ هەمان پۆستی پێدرا لە حکومەتەکەئێ شیمۆن پێریز کە ماوەئێکی کەم دواي غافلکۆزئێ رابین پیکهێنرا. دەنگی ناوبراو لە پەرلەمانی ئەو وڵاتە دەنگی یەکلاییکراوە بوو لە تێپەراندنی دەنگدان لەسەر پەیمانی ئۆسلۆ.^۱

دواي ئەوێ پێشەئێ سیاسیی سیگیف کۆتایی هات، رۆوی کردە بازراگانی. لە نیسانی ۲۰۰۴، ناوبراو بەتۆمەتی هەولدان بۆ بەقاچاغهێنانی هەزاران حەبی ئارامکەرەوێ قەدەغە لە شارێ ئەستێردامی هۆلەنداوە بۆئێ ئیسرائیل، دەستگیرکرا کە خۆئێ بانگەشەئێ ئەوێ کرد بەهەلە هێنراوە.^۲ ناوبراو بە قەلەم رۆژی

^۱ "Payoff at a Public Level" (<https://www.haaretz.com/۱,۴۸۴۷۸۹۵>). Haaretz. ۱۱ April ۲۰۰۵.

^۲ Israelixministerindrugsbust(http://news.bbc.co.uk/۱/hi/world/middle_east/۳۶۵۲۴۷۵.stm) BBC News, ۲۳ April ۲۰۰۴

به سه رجوونی پاسپورته دبلوماسییه هۆله نښیه که ی درێژکړده وه بۆ نه وه ی له لای نه سهرانی فېوکه خانه وه نه پشکنړیت. به هۆی هم ترمه تانه وه ناوېراو پینچ سال زیندانی بۆ برپاوه. جگه له مهش، نه له ولاتی هونگ کونگ ههولیدا پاره له نامېری تۆتوماتیکي بانقې به پینته دهره وه له وکاته ی بانگه شه ی نه وه ی کرد که کارته که ی دزراوه.ⁱ ناوېراو بې ئاگا بوو له وه ی وینه که ی گیراوه له وکاته ی دزیه که ی نه نجامه دا. له ئابی ۲۰۰۶ دا، دادگاهیه کی ئیسرائیلی تانه ی ناوېراوی ره تکرده وه به مه بهستی که مکرده وه ی ماوه ی زیندانییه که ی. له ئازاری ۲۰۰۷، مۆلته ته ندروستی ناوېراو به فهرمی هه لوه شینترایه وه.ⁱⁱ دووباره، تانه ی له و برپاره ی دادگاه، به لام داواکه ی ره تکرایه وه. له سالی ۲۰۰۷ ناوېراو به مه رج له زیندان ئازادکرا، هم برپارهش دوا ی ره رفتاری چاکی ناوېراو هات له ناو زیندانا.ⁱⁱⁱ

به هۆی نه وه ی ناوېراو چیت نه یده توانی موماره سه ی پیشه ی پزشکی خۆی بکات له ئیسرائیل، ناچار بوو به ره و ولاتی نیجیریا بپوات و له وئ کاره که ی خۆی بکات.^{iv} سیگیف له ویدا پزشکی ستافی دبلوماسی ئیسرائیلی له نه بودجا و نه دما ی کرمه لگای خۆجیتی جوو بوو. به هۆی رزگارکردنی ژانی پاسه وانیکي ئاسایشی ئیسرائیل، وه زیری دهره وه ی ئیسرائیل نامه یه کی سوپاس و پیزانینی پێ به خشی.^v له سالی ۲۰۰۶، ناوېراو داوا ی کرد که وه زاره ته ته ندروستی ئیسرائیل دووباره

ⁱ "Gonen Segev Charged With Credit Card Fraud" (<https://www.haaretz.com/1.4742630>). Haaretz. 29 June 2004.

ⁱⁱ "Former minister Dr. Gonen Segev's medical license revoked" (<https://www.ynetnews.com/articles/1.7340.L-337146500.html>). Ynetnews. 2 January 2007.

ⁱⁱⁱ "Former minister Gonen Segev to be released" (<https://www.jpost.com/Israel/Former-minister-Gonen-Segev-to-be-released>). The Jerusalem Post. 21 May 2007.

^{iv} "Convicted ex-minister seeks to return to Israel as doctor" (<https://www.timesofisrael.com/convicted-ex-minister-seeks-to-return-to-israel-as-doctor/>). The Times of Israel. 1 November 2016.

^v "Report: Ex-minister Segev was doctor for Israeli officials in Nigeria" (https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/report-ex-minister-segev-was-doctor-for-israeli-officials-in-nigeria/). The Times of Israel. 18 June 2018.

مؤله ته که ی پېښه ده بڼه ده ی له سهر پېشه ی پزیشکی له ئیسرائیل به رده وام بیت. داواکه ی ره تکرابه وه. له چاوپېڅه وتننکدا له گڼل میډیای ئیسرائیلی، نو وتی که "من ناماده نیم بگه پتمه وه ئیسرائیل تا نه وکاته ی وهک 'دکتور گونین سیگیف' بانگ نه کړت و له ولاته که مده وهک پزیشک کار نه که م... نه وهک وهک تاوانباری پېشو 'گونان سیگیف'."

له حه زیرانی ۲۰۱۸، ئاساییشی ناوځوی ئیسرائیل (شین بیت) و پولیسی نو ولاته رایانگه یاند که ناوبراو به ترمه تی گومانی سیخوپیکردن بۆ ده زگای ئیتلاعاتی ئیران ده سترگیکراوه. ناوبراو له ولاتی نایجیریا له لایه ن سهرانی بالیوزخانه ی ئیرانی له نایجیریا له سالی ۲۰۱۲ ته جنیدکراوو، سهره تا به و بیانویه هینرایه بالیوزخانه ی ئیرانی که منالانی ستافی دبلوماسی چاره سهر ده کات. ⁱⁱ نو دوچار چوه ئیران بڼه وه ی چاوی به رینماییکه ره کانی بگه ویت، و له هویتل و باله خانه کاند چاوی به چهند هه والدوزی ئیرانی له سهرتاسه ری جیهان ده که وت. ناوبراو چهند نامیرنکی گه یاندنی نهی نی پیدرا به مه به سستی شیفره دارکردنی په یامه کان له نئوان ځوی و رینماییکه ره ئیرانییه کاند. به پتی راگه یاندنه کان، ناوبراو به رده وامی به په یوه ندیه کاند له گڼل نو ئیسرائیلیانه ی له بواری به رگری و په یوه ندی دهره وه ی ئیسرائیل کاریان ده کرد، وه به جیدی کاری ده کرد بڼه وه ی به رپرسه ئیرانییه کان بیه سته وه به هه والدوزه نهی نییه کانی ئیتلاعاتی ئیران. له نیاری ۲۰۱۸، سیگیف ریگای پینه درا بڼه وه ی بچینه ناو ولاتی گینیای نیستیوانی به هو ی نو تزاره تاوانباریه ی هه بیور که له لایه ن ئیسرائیله وه درابوه پالی. ⁱⁱⁱ

ⁱ "Disgraced 'M&Ms' minister Segev a figure of infamy rather than derision" (<https://www.timesofisrael.com/disgraced-mms-minister-segev-now-a-figure-of-infamy-rather-than-derision/>). The Times of Israel. ۱۸ June ۲۰۱۸.

ⁱⁱ "Former minister arrested on suspicion of spying for Iran" (<http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/۲۱۷۱۲۲>). Israel National News. ۱۸ June ۲۰۱۸.

ⁱⁱⁱ "Former Israeli Minister Who Smuggled Ecstasy Now Accused of Spying for Iran" (<https://www.haaretz.com/israel-news/former-israeli-minister-accused-of-spying-for-iran-۱.۶۱۸۲۵۴۸>). Haaretz. ۱۸ June ۲۰۱۸.

جهنگی زانیاری

هر له ناو فزیکه خانه ی شه و لاتهدا ناوبراو به تۆمه تی سیخو پیکردن لیکۆلینه وه ی له گه لدا کرا و ده سته گیرکرا. شه تۆمه تانه ی له لایهن دادگای تۆرشه لیم درابوونه پالش ی بریتیی بوون له هاوکاریکردنی دوزمن له کاتی جهنگدا، و به خشین زانیاری به دوزمن. به گوێره ی وته کانی سه رانی ئیسرا ئیلی، سیگیف نکۆلی له په یوه ندیه کانی له گه ل به رپرسانی ئێرانی نه کرد، به لām وتی که شه وهک سیخو پێ دووسه ره کاری کردووه، نه مه ش ته نیا به و هیوا به ی بتوانیت شکۆ شکێنراوه که ی به گه رنیتته وه وهک پاله وانیک به گه ریتته وه ئیسرا ئیل. دادگای تۆرشه لیم رۆژی ۵ی ته مموزی ۲۰۱۸ی دیاری کردووه بۆ دادگاییکردنی، به لām دادگا که ی به داخراوی ده بیته.^۱

سیگیف له بهردهم دادگادا

^۱ "Former Israeli minister 'spied for Iran' " (https://www.bbc.com/news/world-middle-east-44520807?ocid=socialflow_twitter). BBC News. ۱۸ June ۲۰۱۸.

پاڭلۇشىچ يېتيا (۱۸۹۹-۱۹۵۳)

يېتياى سىياسەتچان و بەرپررسى پۇلىسى نەيتىيى، لە خېزانىكى جوتوتارى ولاتى جۇرجيا (ئەوكتات سەرىيە روسىيا بوو) لە بەرورارى ۲۹ى ئازارى ۱۸۹۹ لەدايك بوو. ناوبراو لەوكتەي لە شارى باكو قوتايى ئەندازىارى بوو، لە دەوربەرى ۱۹۱۷ پەيوەندى بە پارتى بەلشەفېك كرد كه لە ھەردوو ولاتى جۇرجيا و ئازەربايجان چالاك بوو. لەسالى ۱۹۲۱ چووھ ناو ريزەكانى پۇلىسى نەيتىي (Cheka) لە جۇرجيا، لە بەشى ھەوالگىرى. ئەو ھەرزوو چەندىن پلەي بېرى.

يېتيا پەشتىوانى ھاتنى جۇزىف ستالىنى ھاوئىشتىمانىيە جۇرجىيەكەى كرد بۆسەر دەسەلات لەسەرەتاي سالانى بىستەكاندا. ستالىن لە پاداشتدا، ھەك جېگرى بەرپررسى دەزگاي ھەوالگىرى (People's Commissariat for Internal Affairs) لەسالى ۱۹۳۸ دايمەزاند؛ ھەرھەمان سالى بوو بە پەيوەبەرى دەزگاكة. ھەك بەرپررسى دەزگاكة، بەرپررسارىتى يېتيا برىتىيى بوون لە كارى گشتى ئاسايش، دابىنكردىنى ئاسايش بۆ بەرپرسان، ھىزە تايپەتەكان، پەيوەبەردىنى كەمپەكان، و ھەوالگىرى و دژەھەوالگىرى بۆ يەككىتى سۆفەت. ناوبراو دەزگاكةى لە كەسانى نەشيار و گوماناوى پاككردەوھ، بەم بۆنەشەوھ چەندىن كەسى نزيك لە خۇي لەشوينى ئەوان دانا. دواى ئەوھى يەككىتى سۆفەت رۇژئاواى پۆلەنداي داگىركرد لەسالى ۱۹۳۰ و ولاتانى بەلتىك لەسالى ۱۹۴۰، ناوبراو ھەلسا بە كوشتن و نەفىكردىنى چەندىن لەو كەسانەى كە گومانى لىيان ھەبوو.

كاتىك نازىيەكان لەسالى ۱۹۴۱ يەككىتى سۆفەتيان داگىركرد، ناوبراو كۆمىسارى ئاسايشى دەولەت و ئەندامى كۆمىتەى بەرگرى دەولەت بوو. لەماوھى جەنگى جىھانىي دووھەدا، يېتيا ئامرازى ھەمەجۆرى بەكارھىتا بۆ ئەم مەبەستە، لەوانە بەكارھىتاني كرژكارى كۆيلە و كەسانى كەساسى ولاتەكەى بۆ ئەوھى لەم جەنگەدا بەژدارىن. بەھۆى سەرکەوتنەكانى، ناوبراو پلەي مارشالى لە سوپاي يەككىتى سۆفەتدا ھەرگرت. ھەروھەا، ستالىن ئەوى ھەك سەرۆكى بەرنامەى بۆمبى ئەتۆمى

دەستنيشانکرد، کە تيايدا سەرپەرشتی تۆپە سیخوپیەکەى کرد لە ئەمریکا کە بوو هۆی یارمەتیدانى سۆڤیەت لە پەرەپێدانی بۆمبى ئەتۆمى ئەو ولاتە لەسالى ١٩٤٩. دواى جەنگ، بېریا وەک سەرۆكى دەزگای هەوالگری دەستى لەکارکێشاپەوه، بەلام بەردەوام بوو لەسەر بەرپرسیاریەتى ناساییشى نیشتمانی وەک جیگرى سەرۆک وەزیران. دواى مردنى ستالین لە ئازارى ١٩٥٣ و سەرھەلدانى ململانێى ھیز و دەسەلات کە تيايدا بېریا لایەنگیری جۆرجى مالتینکوڤى سەرکردەى نوێى سۆڤیەت کرد، ئەو ھەر لەسەر پۆستەکەى چارانى وەک جیگرى سەرۆک وەزیران مایەوه، وە دووبارە وەک سەرۆكى دەزگای هەوالگریش دیاریکراپەوه. بېریا لەناکاو بربایدا کە ئەو زیندانیانەى بەتۆمەتى دژایەتى کردنى ستالین دەستگیرکراوون، ئازادبکړن.

لەسالى ١٩٥٣، سەرکردە سۆڤیەتییەکان بېریایان بە سیخوپیکردن بۆ بەریتانیا تۆمەتبارکرد و دەستبەجێ دەستگیریان کرد و ھەموو پۆستە حکومییەکانیان لى سەندەوه. ھەندێک لە سەرکردە سۆڤیەتییەکان بانگەشەى ئەو وەشیان کرد کە ھەر بېریا بوو ژەھرى داوھتە ستالین وە رێگر بوو لە گەیشتمنى دەرمانى پێویست بۆ ستالین لەکاتى جەلتەى مێشکدا. ئەو بەتۆمەتى سیخوپیکردنى بۆ دەزگا هەوالگرییە بیانییەکان و ھەولدان بۆ گەپاندنەوى سیستەمى سەرمايەدارى لە داداگییەكى نەتینیدا تۆمەتبارکرا و لە کانونى یەکەمى ١٩٥٣ لە مۆسکۆ لە سێدارەدرا. ھەندیک سەرچاوەى تریش ئاماژە بەو دەکن کە ناوبراو لە رووبەرووبوونەو یەكدا لەمالى خۆى لەگەڵ دەزگا هەوالگرییەکانى سۆڤیەت کوژدا.^١

^١ Beria, Sergo. Beria, My Father: Inside Stalin's Kremlin. Edited by Francosie Thom, translated by Brian Pearce. London: Duckworth, ٢٠٠١.

-Knight, Amy W. Beria: Stalin's First Lieutenant. Princeton, NJ: Princeton University Press, ١٩٩٣.

-Wittlin, Tadeusz. Commissar: The Life and Death of Lavrenty Pavlovich Beria. New York: Macmillian, ١٩٧٣.

ئوسامه بن لادن (۱۹۵۷-۲۰۱۱)

ئوسامه بن لادن وهك دامه‌زیننه‌ری قاعیده و به‌پر‌سیار له رێكخستنی هه‌ردوو هێرشه‌كانی یازده‌ی ئه‌یلولی ۲۰۰۱ بۆسه‌ر ناوه‌ندی بازه‌رگانی جیهانی و پینتاگۆن (وه‌زاره‌تی به‌رگری) ده‌ناسرێت. هه‌روه‌ها ناوبراو په‌یوه‌ندی هه‌بووه له‌گه‌ڵ چه‌ندین کاری ته‌قاندنه‌وه له‌دژی ئامانجه ئه‌مریکیه‌کان له ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و وڵاته‌دا. ناوبراو بوو به‌ سیمبولی جهنگی جیهانیی دژه‌تیرۆری ئیده‌اره‌ی سه‌رۆك جۆرج بوش. وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه به‌ی ۲۵ ملیۆن دۆلاری ته‌رخانکرد بۆ هه‌ر زانیارییه‌ك كه بیانگه‌یه‌نێته گرتن یان له‌نێو‌بردنی ناوبراو. ئیف بی ئای ناوبراوی له لیستی سه‌ره‌تای ویسته‌راوترین تیرۆسته له ئۆكتۆبه‌ری ۲۰۰۱ دانا، ئه‌مه‌ش له‌گه‌زی بیسته و دوو له‌و كه‌سانه‌ی كاره‌كه‌یان ئه‌نجامدا‌بوو. سه‌رۆك جۆرج بوش به‌شێوه‌یه‌كی ئاشكرا بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ی كرد كه به "زیندوو‌یی یان مردوو‌یی" ئه‌ویان ده‌وێت.

ئوسامه بن لادن له خه‌زانێکی ده‌وله‌مه‌ندی سه‌عودی له‌دایك بوو كه ره‌چه‌له‌کیان ده‌چێته‌وه سه‌ر بنه‌ماله‌ی پاشایی. موحه‌مد عه‌واد بن لادنی باوكی به‌ره‌و سه‌عودییه كۆچی كرد و له‌پێی پېشه‌سازی بنیادنانه‌وه سه‌روه‌تێکی بێ شوما‌ری كۆكرده‌وه. هه‌ندێ سهرچاوه ئاماژه به‌وه ده‌ده‌ن كه ئوسامه منالێ حه‌قده‌م بووه له‌گه‌زی په‌نجا و چوار منالێ ئه‌و خه‌زانه. بن لادن ژیا‌نی منالێ خۆی له‌گه‌ڵ دایك و زېباوكی به‌سه‌ر بردوه. ئه‌و له قوتابه‌خانه‌یه‌كی زۆر پېشكه‌وتووی شاری جدده خراوه‌ته به‌ر خوێندن، له‌وێدا یه‌كه‌م په‌یوه‌ندی دروست ده‌كات له‌گه‌ڵ چه‌ند ئه‌ندامێکی ئیخوان موس‌لیمین. ئیخوان موس‌لیمین بزووتنه‌وه‌یه‌كی ئیسلامیه، له‌سا‌لی ۱۹۲۸ له میسه‌ر دامه‌زراوه كه ئامانجی سه‌ره‌كی ئه‌وه‌یه هانی دروستكردنی حكومه‌تی ئیسلامی بدات، بۆ‌چوونی پارێزگارانه‌ی هه‌یه له‌هه‌مبهر پرسه كۆمه‌لایه‌تییه‌كان، و دژی پاشا‌موه‌كانی كۆلتۆنیا‌لیزمی غه‌ریبه له جیهانی ئیسلامیدا. بن لادن زیاتر تێكه‌لی به‌رنامه‌ی ئیخوان موس‌لیمین بوو له‌و‌كات‌ه‌ی له زانكۆی شا عبدالعزیز بۆ خوێندنی ئه‌ندازیاری، كارگێڕی كار، ئابووری، و كارگێڕی گه‌شتی وه‌رگیرا كه تیا‌ياندا له‌سا‌لی ۱۹۷۰ و ۱۹۸۱ بېروانه‌یه‌ی به‌ده‌سته‌یتنا.

یەكێك لەو كەسانەی بن لادن لە زانكۆدا پەيوەندی لەگەڵدا بەست دكتۆر عبدالله يوسف عەزام بوو كە هاوكاری پێشكەش كرد لە رێكخستنی مقاومەيەكی دژ-سۆڤیەت لە هەمبەر داگیركاری سۆڤیەت لە ئێفغانستان لە بنكەي پیشاوهری پاکستان. بن لادن دواتر لەوێ پەيوەندی پێوه دەكات و بەیەكەوه هەڵدەستن بە دامەزراندنی مەكتەب الخدمات لە ساڵی ١٩٨٤. ئەم رێكخراوه کاری سەرەكی بریتیی بوو لەوێ كە پارە، چەك، و كارمەند بۆ مقاومەي ئێفغانی دابین بكات. چەندین سەرچاوه ئاماژە بەوه دەكەن كە سەرەپای سامانی تایبەتی بن لادن، تۆپەراسپۆنەكانی دژ-سۆڤیەتی الخدمات پارەي پێویستی پێدرا لەلایەن ئەمریکا، سعودییه و پاکستانەوه. دواي تەنیا چوار سال بن لادن لە عەزام جیابووهوه و هەلسا بە دروستکردنی رێكخراوی قاعیدە. یەكێك لە ناكۆکییه هەر سەرەکییهكان لە جیاپوێنەوهی هەردووکیان دەوتریت كە بریتیی بووه لە ویستی بن لادن لە تێوهگلاندنی عەرەبە ئێفغانییهكان بەشیوهیەكی راستەوخۆتر لە جەنگەكەدا.

جەنگی كەنداوی فارس بە هەموو پێوهەرەكان خاڵی وەرچەرخی رامانی بن لادن بۆ لەهەمبەر جیهانی سیاسەتدا. دواي داگیرکردنی کویت لەلایەن ئێراقەوه ناوبراو هاوكاری پێشكەش كرد بۆ ئەوێ بەرگری لە سعودییه بكات لەدژی هەر هێرشێك بەلام لەلایەن حكومەتی سعودییهوه رەتكرايهوه. كاتێك دواتر حكومەت رەزامەندی نیشانددا بۆ ئەوێ سوپای ئەمریکا لەو ولاتەدا جیگری بیت، بن لادن سعودییه تۆمەتباركرد و رایگەياند كە مافی خۆیەتی حوكم بكات و زۆلی خۆی بگێڕێت لە بەرگریکردن لە هەردوو شاری پیروزی مەككە و مەدینە. هێرشە بەردەوامەكانی بۆسەر سعودییه بووه هۆی دەرکردنی لەساڵی ١٩٩١. ناوبراو هەر بەردەوام بوو لە خەباتەكی بەلام ئەمجارە لە ولاتی سودان كە ئەوكاتە لەلایەن بەرەي ئیسلامی نیشتیعمانییهوه حوكم دەكرا. بن لادن تا ساڵی ١٩٩٧ لەوێ مایهوه و دواتر بەرەوشاری قەندەهار بەرێكەوت كە ئەوكات شوێنگەي تالیبان بوو. لەكاتێكدا سودان سوودی زۆدی بینی لە بوونی بن لادن لەو ولاتەكەیدا، بەهۆی سامان و بەرژێوهندییه ئابووریەكی، بەلام ولاتەكە كەوتەبەر فشاری ئەمریکا و هەندێ ولاتی ترهوه بۆ ئەوێ بن لادن لەوێ

دەریکەن. سودان سەرەتا ئامادەیی خۆی نیشاندا کە بێئێرتەوه بۆ سعودییە، بەلام لەوه ترسا کە ئەم کارەى ئازاوەى نێوخۆیى بەدواى خۆیدا بھێنێت، ھەربۆیە سعودییە ئەمەى رەتکردەوه. دواتر لە ئایارى ١٩٩٦ ئاردیە ئەفغانستان.

ئوسامە بن لادن لە بەرورارى ٧ تشرینی یەكەمی ٢٠١١ بەشیوەیەکی تۆمارکراوی تایبەت قسە بۆ کەنالی جەزیرەى عەرەبی دەکات. ئاوێراو سوپای خودای کرد بۆ ھەردوو ھێرشە تیرۆرستیەکانی یازدەى ئەیلول و سووندى خوارد ئەمریکا "تا ماوه خەون بە ئاسایشەوه دەبێت" تا ئەوکاتەى "سوپای کافرەکان خاکی محەمەد جن دەھێلن." (وتنە: ئەسۆشیەتید پریس)

بوونی بن لادن بوو ھۆی فشارێکی زۆری نێونەتوویى لەسەر سودان چونکە لەوکاتەى ھەوێ بوو ئاوێراو چەند زنجیرە ھێرشێکی رێکخست بۆسەر ئەمریکیەکان لە کەنداوی فارسدا. ھەولێ یەكەم ئامانجی خۆی نەپێکا چونکە هیچ ئەمریکیەک نەکوژرا، لە کانونی یەكەمی ١٩٩٢، میوانخانەى گۆلد میحەر لە شارى عەدەنى یەمەن تەقیندرايەوه. نزیکەى سەد سەربازی ئەمریکی لەو میوانخانەى دەمانەوه بەلام ماوهیەکی کەم ھەر لە تەقینەکە شۆتەکانیان جێھێشتبوو. ھەروەھا، بن لادن پەییوەندیشی ھەبوو بە رووداوەکانی سالی ١٩٩٣ ی مەقادیشتوی سۆمال کە بوو ھۆی کوشتنی ھەژدە سەربازی ئەمریکی و تەقینەوکانی ١٩٩٦ لە بنگەى سەربازی خوێار

له سعودييه كه بووه هؤي كوژداني ۲۱ سهربازي نه مريكي. جگه له مهش، قاعیده له تهقینه وهی شوباتي ۱۹۹۳ دا بؤسر ناوهندی بازگانی جیهانی تیوه گلابو که بووه هؤي كوژداني شهش کهس و برینداریونی زیاتر له هه زاری هاوالاتی تر.

بن لادن له نه فغانستانه وه دريژهي به هيرشه کانیدا بؤسر نامانجه نه مريکيه کان. له ئابی ۱۹۹۸، چهندين تهقینه وهی يک له دواي يک له باليزخانه کانی نه مريکا له نايرۆبی کيتيا و دار سه لام ته زانیا دا، که بووه هؤي كوژداني زیاتر له ۲۰۰ کهس، ۱۲ يان نه مريکی، و برینداریونی زیاتر له ۴۵۰۰ هاوالاتی تر. له تشرینی يه که می ۲۰۰۰، خۆکوژانی قاعیده هيرشیکي تریان پتکپتينا بؤسر که شتيگه ليه کی نه مريکا. له م هيرشه دا حه فده که شتيوان كوژدان و ۳۹ ی تریش برینداریون.

ده زگای هه والگری ناوهندی، بئگومان، ناگاداری تیوه گلانی بن لادن بوو له یاخیگه ری نه فغانه کان له پاکستان به لام ههچ په یوه ندييه کی راسته وخوی له گه ل ناوبراودا نه بوو. چالاکیه کانی بن لادن ده که وته ژیر ده سه لاتداریه تی سنووی به شی هه والگری نه مريکا له سعودييه. له سه ره تاي سالانی نه وه ده کانه وه، به به به به بووه نامانجی ده زگای هه والگری نه مريکا. زانباری ژۆد و زه وه ند کۆکرایه وه له لای بن بکه ی سی ئای نه ی له شاری خه رتوومی سودان، که نه رکی به رتووه برندی له نه سستی کۆفه ر بلاک بوو. کۆفه ر هه رزوو ناوبرای وه ک سه رکرده يه کی هه لکه وتوو وه سف کرد به لام سی ئای نه ی ههچ به لگه يه کی راسته وخوی نه بوو که ناوبراو بیه ستيته وه به هيرشه تيرۆرستییه کان. ناوبراو تنیا که سیک بوو له و شهش که سانه ی که ئه وان وه ک نامانجی هه والگری چاودیر بیان ده کرد. نه وه ی به تاييه ت جیگای سه رنج بوو بریتی بوو له رۆلی ناوبراو وه ک پاره پتده ریک بۆ گروپه ئیسلامی و تيرۆرستییه کان، نه مه جگه له په یوه نديه کی له گه ل هه والگری سودانی. له سالی ۱۹۹۴ چهند زانباریه کی هه والگری به هاوکاری ده زگا هه والگریه بیانیه کان له نه فریقایی باکوود کۆکرایه وه که په یوه ندي بن لادنیه ده سه لماند به چهند زنجیره يه ک له که مپی مه شقی تيرۆرستان له سودان. سه ره پای نه مهش، هيشتا بن لادن نامانجی سه ره کی واشنتون نه بوو. له کانونی دووه می ۱۹۹۵، کاتيک سه رۆک بیل کلینتون فه رمانی سه رۆکایه تی

به ژماره ۱۲۹۴۷ دمرګرد که نامانج لایې نابالوځه خستنه سر بوو بوسه ګروپه تیرورستییه کان، نه بن لادن و نه قاعیده له ننو نه و لیستدا نه بوون که پښکاتبوو له دواړه ګروپې تیرورستی.

نهمه به شپوه یه که له شپوه کان له کانوونې دووهمې ۱۹۶۶ دهستی به ګوپان کرد، له وکاته ی که ناوهندی دژه تیرورزی سی نای نای یه که یه کی تاییه تی ترخان کرد بقی بن لادن. نهمه یه که مجار بوو له میژوودا ژوریکې تاییه تی بقی تافه که سیک ترخان بکریټ. پرسې بن لادن پټوړستی بهم ده ستپشخه ریبه بوو چونکه همدنیک پټیان واپوو بن لادن سیمبولی نه وه یه کی نوئی تیرورستانه که چالاکیه کانیان له فزای نټونه ته ویددا نه نجامده دا و نهمه ش کی شه یه کی مه زن بوو بقی ده زگا ه والگریه کانې نه مریکا بقی کز کرده وی زانیاری پټوړستی له سر ناوېرو. یه که مین گرفتې نهم ژوره تاییه تی به بن لادن بریتی بوو له وی که ده بوايه سه رجهم سه رچاوه داراییه کانې ناوېرو له هاوکاریکردنی بقی ګروپه تیرورستییه کان که بووه هوې به رزکردنی پڼګه یه کی ناشکرا بکریټ. همدو راپورتي ه والگری مړوې و برینی پټوړندیه کانې که یاندن له لایه بن ده زګای ناساییشی نیشتیامانییه وه توشی گرفتې ژور بوونه وه. چهندين گفتوګوی چوپې نه نجامدران دهر باره ی نپه راسیوونی ه والگری له دژې بن لادن به لام ناوېرو بهرله نه نجامدانی هر پلانیک خوی که یانده ناو خاکی نه فغانستان. به لام له کورتایید، چهندين که سایه تی بالا له ننو سی نای نای، وهک چورج تټنټ به پټوړه بری ه والگری ناوهندی، بن لادنیان وهک نامانجیکې هره له پټیشینه له کورتاییه کانې سالی ۱۹۹۷ دانه دنا. ناوېرو بقی ژماره یه کی ژور له و که سانه تا نه وکاتیش تنیا تاوانباریکې مه ترسیدار بوو.

له سالی ۱۹۹۷، سی نای نای ګروپیکې شهرفانه خپله کییه نه فغانه کانې ترخان کرد بونه وی شوی بن لادن بکون و ده سگیری بکن. نه وان له لایه نه مریکاوه پشټیوانی ته کنزولوژی سه ته لایه تی بیان پټدراپوو بقی ده ستیشان کردنی ناوچه کانې ده وروبره ی قندههار که بپوا واپوو بن لادن خوی تیادا حه شار دابیت. پټشتر نهم تکنیکه له سالی ۱۹۹۲ له دژې میر نه مه ل قاسی، که لوی نه وه وی هیرشی کرده سر

باره گای سی ئای نهی بهرو سنووره کانی نهفغانستان و پاکستان رابکردبوو، به کارهاتبوو. له ماوهی چهند مانگیکی دواي نهوه، گفتوگوبه کی ئالوژی سیاسی له واشنتون نهجامدرا له سر نهوهی ده بیته هه والگری تا چ نه اندازه یک باش بیته بونهوهی ریگا به هتیشیکی زه مینی یان ئاسمانی بدریته بوسه شوینی گومانلنیکوای هه شارگه ی بن لادن؛ ئایا ده کړیته بن لادن بکوړیته یان ده بویه ده سنگیرکرا بویه؛ وه ده بیته تا چ نه اندازه یک پشت به ده زگا هه والگریه کانی پاکستان و سعودیه بیه ستریت که پیشتر پشتیوانی ناویراو بوون.

بۆ سالی ۱۹۹۹، تینیت ناچاربوو دان به ودا بنیت که بن لادن دووم مه زنتین هه ره شهیه بوسه نه مریکا له دواي چه کی کومه لکړی. تینیت پتی وابوو که تا که چاره سهری گرتی بن لادن ده بیته له ریگای چالاکي نیمچه سهریازی نهییدیدا نهجام بدریته که بیته هوی گرتن یان کوشتنی ناویراو. هه ر بۆ ئه م مه به سته نه وه لسا به دوباره ریگخته وهی ناوهندی ده تیرۆر. ئامانه که ی بریتی بوو له زیادکردنی سهرنجی بوسه سهرچاوه هه والگریه مرۆیه کانی، به تایبه تی له نزیکه وه کارکردن له گه ل دامه زراوه هه والگریه هه ریمیه کانی و باشتکردنی په یوهندی له نهفغانستان. پلانی زۆد په رهی پتدرا، وه ک مه شق و ته مویلکردنی هتیزکی ده تیرۆری تۆزیه کی که ده کرا بن لادن ده سنگیریکات. وه هه روه ها، چه ندین پتیهندی دوستکران له گه ل ئه حمده شا مه سعود، فه رمانده ی سهریازی هه ریمیه باکوور که له لایه ن تالیبانه وه شکستی پتیه تیرابوو به لام هه ر به رده وام بوو له خه بات و له لایه ن هه ندیک به رپرسي واشنتونه وه وه ک دوا ئومید بۆ هاوپه یمانیک له نهفغانستان ده بینرا. له کوتاییدا، ژماره یه کی زیاتری سیخوړ نیردرانه نیو نهفغانستان. سهره پای نه مه ش، ئاساییشی بن لادن به شیوه یه ک پارێزراو بوو که ئه م سیخوړ و هه والدۆزه نوئیانه نه توانن لتی نزیک بینه وه و کاریگه ریه کی سنوورداریان هه بیته. چه ندین هه والدرا بونهوهی بتوانریت نه راپۆرت و ویتانه ی ئه م کۆیانکردبووه وه یه کانگیریکریت له گه ل ویتنه ی سه ته لایه نیی بونهوهی ویتنه یه کی روون و دروستی که مپ و شوینی چالاکیه کانی به ده ست بخه ن.

بۆ سه‌ره‌تای ۲۰۰۰ شاره‌زایانی دژه‌تیرۆر له واشنتۆن ده‌ستیان کرد به‌گه‌ران به‌دوای سه‌رچاوه‌ی به‌دیلتکی نوێی زانیاری بۆ دۆزینه‌وه‌ی بن لادن. ئەمه ستراتیژییه‌ ته‌ له‌ پێی به‌کارهێنانی فڕۆکه‌ی بێ فڕۆکه‌وانی چاوه‌دێری بۆناو ئەفغانستان به‌رجه‌سته ده‌بوو. به‌پێچه‌وانه‌ی سه‌ته‌لایت و فڕۆکه‌ی یو-۲، ئەم فڕۆکه‌ نوێیانه ده‌توانن زانیاری ورد بده‌ن له‌مه‌پ وێنه و ئامانجی جوولاو و روخساری هه‌ر که‌ستێکی به‌ئامانجگیراو. بارقورسی میکانیکی، گرفتێ که‌شوه‌وا، و ململانی ئیداری و یاسایی له واشنتۆن هاوتا له‌گه‌ڵ ئەم به‌رنامه‌یه بۆ به‌ده‌ستهێنانی زانیاری هه‌والگری کاریان ده‌کرد.

دوای هێرشه‌کانی یازده‌ی ئه‌یلول، ئەمریکا سوپاکه‌ی ئارده نیو ئەفغانستان بۆنه‌وه‌ی حکومه‌تی تالیبان بپوختینی که‌ پشتیوانی بن لادنیان ده‌کرد، و بیگن یاخود بیکۆژن. هه‌رچه‌نده ئامانجی سه‌ره‌تا پێکرا، به‌لام ئامانجی دووهم نه‌گه‌یشه به‌ره‌م و بن لادن به‌رده‌وام بوو له‌ په‌ک‌ه‌ستنی هه‌وله‌کانی ئەمریکا بۆ دۆزینه‌وه‌ی.

له‌ ته‌مموزی ۲۰۰۶، سی ئای ئه‌ی رایگه‌یاند که هه‌لساوه به‌ داخستنی په‌که‌ی هه‌والگری بن لادن. وته‌بیژی سی ئای ئه‌ی ئامازهی به‌وه‌دا که بن لادن وه‌ک ئامانجێکی گرنگ ماوه‌ته‌وه به‌لام سه‌رنج خسته‌سه‌ر ململانی هه‌رمیه‌یه‌کان نه‌وه‌ک که‌سایه‌تی یان گروپه تیرۆرسته‌یه‌کان به‌پێوست ده‌زانرێت. له‌کۆتاییدا، له‌ ئۆپه‌راسیۆنیکی نه‌تییدا له‌ پاکستان له‌ به‌رواری ۲ی ئایاری ۲۰۱۱ ئوسامه بن لادن له‌لایه‌ن ئەمریکاه کوژرا.^۱

^۱ Bodansky, Yossef. Bin Laden: The Man Who Declared War on America New York: Forum, ۱۹۹۹.

-Clarke, Richard A. Against All Enemies: Inside America's War on Terror. New York: Free Press, ۲۰۰۴.

-Reeve, Simon. The New Jackels: Ramzi, Yusef. Osama bin Laden and the Future of Terrorism. Boston: Northeastern University Press, ۱۹۹۹.

عبداللہ عہ زام

له‌سالی ١٩٤١ له فه‌له‌ستین له گوندی سیله‌ی سه‌ریه پارێزگای جه‌نین له دایک بووه . کۆپی حاجی یوسف موسته‌فا عه‌زامه ، دوا‌ی سالێک له تیرۆکردنی عه‌زام کۆچی دوا‌یی کرد . خۆیتندی سه‌ره‌تایی و ناوه‌ندی و ناماده‌یی هه‌ر له‌و گونده‌دا ته‌واو کردوه ، له کۆلێژی خوێندنی کێشوکالی درێژه‌ی به‌ خۆیتدن داوه . دوا‌ی ته‌واوکردنی کۆلێژ به‌ ما‌مۆستای سه‌ره‌تایی له گوندی ئه‌ده‌ر له‌ باشووری ئه‌رده‌ن دامه‌زره‌وه .

دوای نه‌وه‌ی به‌ره‌ی رۆژئاوا له‌لایه‌ن سوپای ئیسرائیله‌وه سالی ۱۹۶۷ داگیر ده‌کړت، عه‌زام گوتی به پارانه‌وه و کروزانه‌وه‌ی دایکی نادات و به‌ره‌و رۆژه‌لاتی ئوردن ده‌چیت. له‌وئ له پال هه‌ندئ لاوی ئوردنی و فه‌له‌ستینی، به‌تایبه‌تی نه‌وانی سه‌ر به (بزوتنه‌وه‌ی ئیسلامی ئوردنی) بوون، ده‌ستیان به چالاکي سه‌ربازیی له‌دژی ئیسرائیل کرد.

عزّام له وکاتې ته م چالاکیانې ته نجام ددها، له باکوړې ژورډن بڼکه په کی به ناری بڼکه ی شپوڅ دامه زړاند و خوی بله ی شمیری یی به خشرا.

ئەم بىڭگىيە لە ھاوئى ئىمىرايەتى عەزەمدا چەند چالاكىيەكى ئەنجامدا، كە عەزەم خۇيىشى تىيادا بەژداربوو. لەوانە: شەپى پىشتىنە شەوز، كە عەزەم لەگەل ھاوئەلانى ئەنجامياندا، تىيادا ئەبو موسەب السورى بىرىندار بوو، ھەروەھا شەپى پىنجى ھەزىرانى سالى ۱۹۷۰.

سالی ۱۹۷۰ دواى شهوى سنوورى نټوان نوردن و فله سټين داخوا، عهزام بؤ سهر كارى پيشووى گه پايوه و به رده وامي به خويټندن له كولټيزى شهرعه له زانكوى نوردن دا، به مش پلهى زور باشهى به ده ست هټنا. شه وايكرد كه عهزام وهك راگر له كولټيز وانه بټزى بكات. شه مش هه ليكي باش بوو بؤ عهزام كه سهدان لاوى زانكو بؤ رهوتى نيسلامى سياسى و هاندانى بؤ جيهاد كړدن، په لكټش بكات. شه چالاكيانهى عهزام له ناو زانكو وايكرد ده سه لاتداران سنوورټك بؤ جمعوؤله كانى دابنټين و دواتر له كاره كى لاسه رن.

هر له هه مان سالد، له زانکۆ ئەزھەر نامەى دکتۆراکەى پيشکەش دەکات و سالى ١٩٧٣ بېروانامەى دکتۆرا وەرەگریت و له زانکۆى ئوردن دەبیتەو وانه بێژ. دووبارە دامودەزگای ئاسایش تهنگى پى هەلەدەچن و لەکارەکەى لادەبریت و پەنا بۆ سعودیە دەبات.

سالى ١٩٨١ له زانکۆى شا عبدالعزیز دەبیتە وانه بێژ، هر له هه مان سالد داوايەک پيشکەش بە راگرى کۆلیژەکە دەکات کە رهوانەى زانکۆى ئیسلامى نێو دەوڵەتى له ئیسلام ئاباد بکرت، تا له خەباتى ئەفغانیەکان نزیک بێت و سەرپەرشتى ئەو عەرەبە ئەفغانیە بکات کە بۆ جیهادکردن روو له ئەفغانستان دەکن. سالى ١٩٨٣ بۆ سعودیە دەگەریتەو بۆ ئەوێ ماوێ مانوێ له زانکۆى ئیسلامى نێو دەوڵەتى درێژیکاتەو، بۆیە ئەویش دەستى لەکار کێشایەو.

له سالى ١٩٨٤ دەگەریتەو بۆ ئەفغانستان و نووسینگەى خزمەتگوزارى-مکتبى الخدمات دادەمەزريتیت. ئەم نووسینگەى زۆر چالاکى ئەنجامداو، له وانه:

- کۆکردنەوێ موحامیدانى ولاتانى عەرەب.
- بەسەریازکردنى ئەو لاوێ عەرەبانەى بە نیازى جیهاد روویان له ئەفغانستان دەکرد.
- دروستکردنى سەریازگە بۆ عەرەبە ئەفغانیەکان.
- دروستکردنى بازەنێک له نێوان جیهانى ئیسلامى و جیهایی ئەفغانى.
- وەبێژى جیهادى ئەفغانى بوو.
- هاندانى لاوانى عەرەبى و ئیسلامى بۆ جیهادکردن له ئەفغانستان.
- پەراندنەوێ جیهادى ئەفغانى بۆ جیهادیكى جیهانى.
- مەشقی بکاردنى لاوێکان له رووى (سەریازى و دەروونى و سەرھەنگەى)یەو.

بەم شێوەیە نووسینگەى خزمەتگوزارى دوو لایەنى سەرەکى لەخۆ کۆکردۆتەو، یەكەمیان: لایەنى ئیعلامى کە هاندان و ریکلامکردن و وتاردان بوو له دەرەوێ ئەفغانستان بۆ جیهاد. دووهمیان: لایەنى کردارى کە خۆى له مەشقى سەریازى ۛ کۆکردنەوێ موحامیدان و دروستکردنى سەریازگەکان دەبینیەو.

عبدالله عزام

سالى ۱۹۸۶، عزام يەكەم سەريازگەي بەناوى سدا بۇ مەشقىيدانى لاوۋ ھاتوۋەكانى ئوردن، سەۋدىيە و مىسر و ئامادەكرىتيان بۇ بەرەكانى شەرى سۇلفىت، كودەۋە . ئەم سەريازگەيە ئەۋكات عزام ناۋى نەپەى شىرى لىتابوۋ كە چەند لاۋىكى كەمى عەرەبى لەگەلدا بوو . دۋاى سالىك زياتر لە دە ھەزار سەرياز ئامادەبوون بۇ جەنگ .

سالى ۱۹۸۷ عزام لە نووسىنى ميثاق الحركة الإسلامية بوۋەۋە . ئەم مىساقە ۋەك پىڭگرامى ھەموو پارته ئىسلامىيەكانى دۋنيا كارى پىدەكرىت . لىرەۋە ئەمەى خوارەۋەش چەند بەشىكن لە مىساقەكەى :

- ئەم مىساقەى عزام، بزۋوتى ئىسلامى بە بزۋوتنەۋەكى جىھانىى سەراپاگىر دادەنيت كاتى لە ماددەى (۱)دا دەلئيت :

"بزۋوتنەۋەى ئىسلامى پىشۋازى لە ھەموو مۇسلمانىك دەكات كە باۋەپى پىى ھەبى و ئامادەىي تپدا بىت كە ئەركى خۋى لەناۋ بزۋوتنەۋەدا بېئىتتە دى ."

ھەرۋەھا لە ماددەى (۷)دا دەلئيت : "لەبەر ئەۋەى مۇسلمانان لە سەراتسەرى دۋنيادا بلان و ھەزدەكەن بزۋوتنەۋەى ئىسلامى سەرىكەۋى، بۋىيە ئەم بزۋوتنەۋەى، بزۋوتنەۋەىكى جىھانىيە ."

جهنگی ژانپاری

- نامانجی ئو بزوتنه‌وهی ئیسلامیهی عه‌زام بنیادی ناوه، به‌رپه‌رچدانه‌وهی ناحه‌قی، پیاده‌کردنی ماف، گۆپانه‌وهی نیشتمانی داگیرکراو، دامه‌زاندنی ده‌وله‌تیکه‌ی ئیسلامی و پال‌پشتیکردنی بیته‌ز و چه‌وساوانه.
- سه‌باره‌ت به نیشتمانه‌په‌روه‌ری، عه‌زام له میساقه‌که‌یدا، پت له‌سه‌ر به‌رگریکردن و رزگارکردنی نیشتمانی دانه‌گریت و به ئه‌رکی سه‌رجه‌م بزوتنه‌وه‌یه‌کی ئیسلامی ده‌زانێ که ئه‌م فهریزه‌یه جیته‌جێ بگه‌ن.

میساقه‌که‌ی عه‌زام پڕ له ماده‌یه. ئه‌گه‌رچی تایبه‌تمه‌ندیه‌کی جیهانی پتوه‌دیاره، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی عه‌زام فه‌له‌ستینیه زۆر به زه‌قی جه‌ختی له‌سه‌ر کێشه‌ی فه‌له‌ستین و رزگارکردنی سه‌رجه‌م خاکی ئو ولاته کردۆته‌وه. وه‌ک خۆی ده‌یلتێ "فه‌له‌ستین وه‌قفیکه‌ی ئیسلامیه" واته خاکیکی پیروژه، نه ده‌کرپرت و نه ده‌فروشریت، نه ئه‌م ده‌ست و ئه‌و ده‌ستی پتده‌کریت.

له‌ماوه‌ی سالانی ۱۹۸۴-۱۹۸۸ ئوسامه بن لادن و عبدالله عه‌زام زۆر لیک نزیک ده‌بنه‌وه، به‌یه‌که‌وه کاری جیهادی گه‌شه پت ده‌ده‌ن. به‌یه‌که‌گه‌یشتنی بیروپای هه‌ردو که‌سایه‌تی، وایکرد (بیروکه‌ی جیهادی جیهانی) دابڕژن.

ئه‌م دوانه له چوارچێوه‌ی جیهادی جیهانی، دابه‌ش بوون بۆ دوو شتیه کاری جیهادی. عه‌زام لایه‌نی هاندان و ریکلامکردن و بلۆکردنه‌وه‌ی بیر جیهادیی له‌ئه‌ستو گرت. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش عه‌زام سه‌ری له ولاتانی جیهان ده‌دا، بۆئه‌وه‌ی سه‌رباز بۆ سه‌ریانگه‌کان گۆبکاته‌وه، له‌تیو گروپ و جالیه‌ی ئیسلامی له ولاتانی ئه‌وروپی و تازی پێشکه‌ش ده‌کرد. عه‌زام له‌م سه‌ردانانه‌یدا پێشوازی گه‌رمی لێده‌کرا به‌هۆی ئه‌وه‌ی وه‌ک سه‌رکرده‌یه‌کی به‌توانای شه‌ری دژ به سوڤیه‌ت ناسرابوو. سالی ۱۹۸۲ له سه‌ردانیکیدا بۆ ئه‌مریکا له‌لایه‌ن رابیته‌ی لاوانی موسلمانانی ئه‌مریکی کۆریکی بۆ رێکخرا. له‌ویدا عسام ریدی، راهینه‌ری فرۆکه‌وانی، زۆر پتێ سه‌رسام ده‌ییت و سه‌ردانی ئه‌فغانستان ده‌کات و ده‌یته ئه‌ندامیکه‌ی قاعیده، دواتر ئه‌م پیاوه رۆلی به‌رپرسی کرپنی چه‌ک و فرۆکه‌ی تایبه‌تی ئوسامه بن لادن ده‌گێڕێ.

جهنگی زانیاری

هرچی نوسامه بوو خوی ترخان کردبوو بۆ لایه‌نی جیهادی، نه‌مه‌ش له‌به‌ر نه‌وه‌ی کوپه‌دوله‌مه‌ندیکی سعودی بوو، به‌ئاسانی ده‌یتوانی پاره‌ بۆ دروستکردنی سه‌ریازگه‌ و دابینه‌کردنی ئامیژه‌ پتویسته‌کان و کرپنی چه‌ک و جبه‌خانه‌ و شوپنی حه‌وانه‌وه‌ی چه‌نگاوه‌ران، ده‌سته‌به‌ر بکات.

له‌ ۲۴ی تشرینی دووه‌می ۱۹۸۹دا عه‌زام و دوو کوپی به‌ ۲۰ کیلوگرام TNT که له‌ ئۆتۆمبیله‌که‌ی چیترابوو، تیرۆرکران. سه‌باره‌ت به‌ مه‌سه‌له‌ی تیرۆرکردنی عه‌زام بیروپای جیاوازه‌یه‌، که‌ جگه‌ له‌ ئامیژی کوشتنه‌که‌ی که‌ ماده‌ده‌ی تی ئۆن تی بووه‌، سه‌راپای چیپۆکی تیرۆرکردنه‌که‌ لێک جودان.

سه‌رچاوه‌کانی ده‌زگای سیخوپی ئه‌مریکی له‌ باوه‌په‌دان که‌ جیاوازی بیروپای ئێوان عه‌زام و نوسامه‌، وای له‌ نوسامه‌ کردووه‌ که‌ پیلانی تیرۆرکردنه‌که‌ بگێژێ. له‌ گه‌ڵ کۆتایی هاتنی شه‌ری سو‌فیه‌ت، جیاوازی ئێوان ئه‌م دوانه‌ رووی له‌ زیادتی کرد. له‌ کۆتایی ساڵی ۱۹۸۸ و سه‌ره‌تای ۱۹۸۹دا کێشه‌گه‌لێک ئه‌م دوانه‌ی خسته‌ به‌رانه‌به‌ر یه‌ک. سه‌ریازگه‌ی (المساعدة) یه‌کێ له‌و خاڵانه‌ بوو کێشه‌ی ئێوان ئه‌م دوانه‌ی دروست کرد، نوسامه‌ ده‌یویست سه‌ریازگه‌که‌ بپێته‌ پاشکۆی قاعیده‌، هه‌رچی عه‌زام بوو ئه‌و داواکاریه‌ی ئاوپراوی ره‌تکرده‌وه‌ و ده‌یویست سه‌ریازگه‌که‌ی سه‌ر سنووری پاکستان و ئه‌فغانستان بکه‌یه‌کی بێلایه‌ن بێ و ته‌نها لاوانی و لاتانی جیهاده‌که‌ر، بۆ شه‌ر ئاماده‌ بکات.

خاڵێکی دیکه‌ی جیاوازی ئێوان ئه‌م دووانه‌، له‌سه‌ر ئه‌رکی نووسینه‌گه‌ی خه‌زمه‌تگوزاری بوو. نوسامه‌ ده‌یویست جه‌نگاوه‌رانی سه‌ریازگه‌کانی قاعیده‌ له‌سه‌ر شێوه‌ی چالاکی تیرۆریستی په‌روه‌رده‌ بکری، بۆ نه‌وه‌ی کاتێ ده‌گه‌ڕێنه‌وه‌ و لاته‌کانیان به‌هێزه‌وه‌ بگه‌ڕێنه‌وه‌. ئه‌و راهێنه‌ تیرۆریسته‌ی بینویانه‌ یاره‌متیان بدات له‌ و لاته‌کانیان جێ پێی خۆیان بکه‌نه‌وه‌، به‌لام عه‌زام وای ده‌بینی که‌ جه‌نگاوه‌ران ئه‌و راهێنه‌ ته‌نها له‌ناو ئه‌فغانستاندا به‌کار به‌یێن.

له‌به‌ر نه‌وه‌ی عه‌زام خوی له‌ میسر بوو، چاک له‌ ره‌وشی ژبانی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌و و لاتانه‌ گه‌یشته‌بوو، مه‌ترسی تیرۆریستی له‌و و لاتانه‌ی ده‌زانی، عه‌زام له‌مه‌دا پشتی

بەۋە بەستېوۋ فتواكانى ئىسلام رىگا ئادەن پارە و مەشىقى سەربازى بۇ تىزىۋىردىن بەكاربەيتىرت و ئەمە مەسەلەيەكى موخالىفى شەرىعەتى ئىسلامە . ئەم مەملەننىيەى ئىۋان عەزام و ئوسامە، بەگۈيرەى دەزگای سىخوپى ئەمرىكى دەبۋايە، بەكىكىيان لەناو بچىت، ھەرىۋىيە لەسالى ۱۹۸۹د عەزام لەگەل دوو كورەكەى بۇ نوۋىزى ھەينى لە پېشاۋەر دەچۈن، چالاكىەك تىزۋىرستىيەكەى بەرانبەر ئەنجام درا .

ھەرچى سەرچاۋە ئىسلامىيەكانن، چىپۋكى تەۋار پىچەۋانەى دەزگا سىخوپىيەكانى ئەمرىكا پىشكەش دەكن . ئەۋان كارە جىھادىيەكانى عەزام و بەزىكىخستنى رەۋتىكى جىھانىي بۇ دزايەتىكردىنى ئەمرىكا و زاپۋننىزم بە فاكتەزىك دەزانن كە ۋاى لە ئەمرىكا و دەزگا سىخوپىيەكانى كوردبىت پىلان بۇ كوشتنى عەزام بخەنەگەپ، لەم كوردەۋەيەشدا ئەمرىكا فشارى خستبىتتە سەر پاكىستان و پېۋسەى تىزۋىركردەنەكەيان دزبە عەزام ئەنجام دابىت .

عەلى محەمەد، سىخوپى ئوسامە بن لادن

عەلى عبدالسعود محەمەد، سىخوپىكى دووسەرەيە كە كارى بچ ھەردو دەزگای ھەۋالگرى ناۋەندى و جىھادى ئىسلامى مىسرى دەكرە .^۱ ناۋېراۋەك ۋەرگىتې بۇ ئەيمەن زەۋاھىرى ھاتەننۆ ۋلاتى ئەمرىكا، بەمەبەستى گەپان بەناۋ مزگەۋتەكاندا بۇ كۆكردەۋەى پارەى لەپىناۋ جەنگان لەدزى داگىركارى سۆفىيەت لە ئەفغانىستان . زەۋاھىرى لەۋىدا ھانىدا بۇئەۋەى شتىك بكات بۇئەۋەى لە ئەمرىكادا بىمىننەۋە . ھەرىۋىيە، ئەمىش خۆى ۋەك ھەلاتۋىيەك داپە ناسىن . كاتىك لە قامىرە چۈرە ناۋ نووسىنگەى ھەۋالگرى ناۋەندى ۋە داۋاى كرد قسە لەگەل بەپتۋەبەرى نىكەكە بكات بۇئەۋەى ھەرچى دەزانىت بۇيان باس بكات، ئەمرىكىيەكان ۋايدانانا كە ناۋېراۋ سىخوپىكى مىسرىيە بەلام بەھەرچۋىك بىت تەجنىدىيان كرد بۇئەۋەى ۋەك ئەفسەزىكى ھەۋالگرى پلەسەرەتايى كارىكات . كاتىك ئەركى چۈنەناۋ مزگەۋتىكىيان

¹ Hays, Tom; Theimer, Sharon (December ۲۶, ۲۰۰۱). "In life of double-crosses, Egyptian worked with Green Berets and bin Laden" (http://www.bhpioneer.com/article_۲۶۴a۰۱۲۲b۸c۹۵۹b۰b۲b۲۱۷۴۰۹۸a۹۰۸f۱).

پېنساډ که په یوه ندى هه بوو له گەل حزب الله، له جباتى نه وهى کاره کهى خۆى بکات، هه لسا به ناگادار کړنه وهى نيمامى مزگه وته که به وه که ناوېراو سيخوې نه مريکا په وه و به مبه ستي کړکړنه وهى زانيارى هاتوته نه وئ. يه کيکى تر له سيخوې دلسوزه کاني ترى نه مريکا له ناو نهو مزگه وته دا بوو وه سى ئاى نهى له م باره وه ناگادار کړده وه، نه مه ش بووه هوئ ده رکړدى و ريگانه دان بۆ چوونه ناو نه مريکا.ⁱ به مه رجورتيک بيت، ناوېراو دواتر چووه ناو سوپاى نه مريکا وه، و له به شى کاروبارى جهنگى تاييه تى ده ستي به وه رکړتى مه شق کړد، دواى کړتايى هاتنى نه م نه رکى، بېوانامه ي دکتوراي له شه ريعه تى نيسلامى وه رکړت بۆنه وهى له رۆژه لاتى ناوه راست وانه بلېته وه.

له سالانى هه شتاکاندا، على راهيتانى بهو شه پرکه ره دژه سوڤيه تيانه ده کړد که ده چوونه نه فغانستان. هه والډوزى تاييه تى ئيف بى ئاى، جاک کلونان، ناوينا بوو "مه شقېده رى يه که مى بن لادن."ⁱⁱ ناوېراو تاوانبار بوو به هيرشه کاني سالى ۱۹۹۸ بۆسه ر باليوزخانه کاني نه مريکا له نايرۆبى، کيتيا. و دله س هلام، ته نزانيا. له نوکتۆبه رى ۲۰۰۰، پېنج تۆمه تى درايه پال بۆ کوشتنى هاوالاتيانى نه مريکا و ويران کړدى سامانى نيشتيمانى نهو ولاته.

على له زمانه کاني ئينگليزى، فه رهنسى، عيبرى و عه ره ببيدا پاراو بوو. نهو که سىکى ريکېوش، زيره ک بوو، جگه له وهى توانايه کى له پاده به ده رى هه بوو له دروست کړدى هاوپښى نوئ.ⁱⁱⁱ على له هه والگرى سوپاى ميسريدا پله را ئيدى هه بوو، به لام دواى نه وهى ناشکرا بوو ناوېراو هه لگرى بيرى توونډه پوييه، له سالى ۱۹۸۴ له کاره کهى دوور خرايه وه. دواى نه وهى په يوه ندى به سوپاى نه مريکا وه کړد، هه لسا به به کاره يتانى زانيارى سه ريارى نهو سوپايه بۆ مه شقېداني قاعيده و چه کداره

ⁱ Temple-Raston, Dina. "The Jihad Next Door", ۲۰۰۷. p. ۸۳

ⁱⁱ Interview with FBI special agent Jack Cloonan (<https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/////torture/interviews/cloonan.html>) Archived(<http://archive.wikiwix.com/cache/۲۰۱۱۰۲۲۴۰۶۰۳۲۲/https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/////torture/interviews/cloonan.html>) ۲۰۱۱-۰۲-۲۴ at Wikiwix, Frontline, PBS, October ۱۸, ۲۰۰۵.

ⁱⁱⁱ Wright, Lawrence (۲۰۰۶). Looming Tower. p. ۱۸۰. ISBN ۱-۴۰۰۰-۳۰۸۴-۶.

موسلمانه کانی تر، جگه له مهش نامیلکه یه کی بۆ گروپی تیرۆرستی قاعیده له م باره یوه نووسی. ئه وهی باسکرا پوخته ی ژیا نی ناوبراو بوو، ئیستا با بزانی ن به چ شیتوازی ک چالاکییه کانی خۆی نه نجامداوه و سوودی له چ میتۆدییکی وه رگرتووه .

له ماوه ی سالانی هه شتا کاندای، عه لی مه شقی به مواهیدینه نه فغانه کانی دژه سوڤیه ت ده کرد. له ماوه ی جهنگه که دا، عه لی ته نیا له سه ره تادا مه شقی به ژماره یه کی که می چه کدار ده دا، له ناو ئه و چه کدارانه ش ئوسامه بن لادن، ئه یمه ن زه واهیری، ئه و تیرۆرستانه ی تیادابوو که به رپرس بوون له ته قینه وه کانی هه ردوو بالۆزخانه که ی ئه مریکا له کی شه وری نه فریقا. مه شقه کانی ناوبراو له که مپه سه ربازییه کانی نه فغانستان بوون. جگه مه شقی پیدان، ناوبراو بۆ ماوه یه کی زۆری له نه فغانستان خۆی شه پی هێزه سوڤیه تییه کانی ده کرد.

دوای چوونی بۆ ئه مریکا و په یوه ندیکردن به سوپای ئه و ولاته وه، عه لی زانیاری کۆده کرده وه ده رباره ی سوپا و ژێرخانی ئه مریکا له ماوه ی کارکردنی وه ک رێنماییه کی ره مه شقی پیدان عه رفیقی پشتیوانی. له سالێ ١٩٨٨، ناوبراو گه رایه وه نه فغانستان بۆ ئه وه ی له دژی سوڤیه ت به نگی ت. له و ماوه یه دا، بپوا وایه که ناوبراو به وۆی ئه و زانیاریانه ی له ئه مریکا فیزی ببوو، هه لسا به فی ترکردنی چه ند خانه یه کی تیرۆرستی به وۆی ئه م زانیاریانه وه، وه دوای ته نیا به ک مانگ گه رایه وه ئه مریکا.

له سالێ ١٩٩٠، دووباره گه رایه وه نه فغانستان، ئه مجاره هه ر خه ریکی مه شقی پیدانی تیرۆرسته کان بوو به شتیه ی هونه ری گه ریالایی چه ند ئه رکێکی تری وه ک رفاندنی فرۆکه، خۆ ته قانده نه وه، رفاندنی مرۆف، و بۆمبی سه ره شه قام.^١

له و ماوه یه دا، ناوبراو له گه ل ئوسامه بن لادن و ئه یمه ن زه واهیری ده ستی کردوه به پلانی ته قانده وه ی هه ربوو بالۆزخانه که. دواتر، عه لی که سی هه ره سه ره کی بووه له یارمه تیدانی بزوتنه وه که ی قاعیده له نه فغانستانه وه به ره و سودان.^٢ له سالێ ١٩٩٢، وه ک به شیک له خانه ی مه شقی تیرۆرستی چه ندین گه شتی کردۆته

^١ Wright, Lawrence (٢٠٠٦). Looming Tower. p. ١٨١. ISBN ١-٤٠٠٠-٣٠٨٤-٦.

^٢ United States of America v. Ali Mohamed. Ali Mohamed pleads guilty on case, Life imprisonment

جهنگی زانیاری

نه افغانستان. ته نیا لهو ساله دا به لایه نی که موه ۸۵ که شتی کردوه له کاتیکدا له ژیر چاودیری سی نای نهیدا بوه. ناویراو هم دژی سؤفیه ته نگاه و همیش کارگوزاریکی سووډمهند بوه له مه شقیندان سهرانی قاعیده. له وکاته دا، ناویراو چه نه راله کانی قاعیده ی فیزی چندین هونه ری هوالگری کردوه. له وانه، چاودیری، دژه چاودیری، غافلکوژی، رفاندن، شیفره، و شکاندنی شیفره.^۱

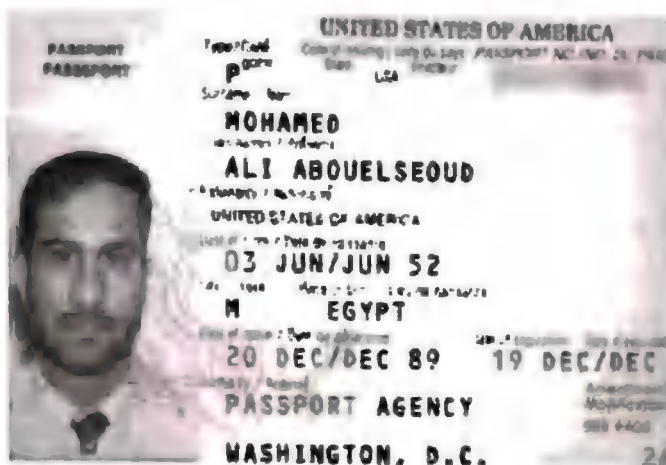
هروهک باسکرا، له سالی ۱۹۸۴ عه لی له قاهره چوه باره گای سی نای نه ی بؤنه ری بیته سیخوپی نه وان، دواتر له شاری هامبورگی نه آلمانیا ده ست به کاریوو. له ویدا، ناویراو چوه ناو مزگوتیکه وه که په یوه ندی هه بوو له گه ل حزب الله و په کسر به نیمامه نیرانیه که ی وتی که نه و سیخوپی نه مریکاوه، نامانجه که شتی دهره میانی زانیارییه له و که سانه ی دینه ناو مزگوتیکه که. به رله و ی ناویراو بچیته مزگوتیکه، سی نای نه ی که سیکي تری ناردبوو، به مهش کاری عه لی ته واو بوو، و به ته واوی متمانه ی خوی له ده ستدا. دواي کوتایي هاتنی کاره که ی وهک سیخوپی، عه لی که راپه وه کالیفورنیا. له نه مریکادا، پرؤسه ی هاوسه رگیری له گه ل کچنکی نه مریکی خه لکی سانتا کلارا نه جامدا دواي شهش هه فته له کیشمه کیشمی دادگا، بوو به خاوه نی ره گ زمانه ی نه مریکی.^۲ به مهش ناویراو توانی بچیته ناو سوپای نه مریکا و له ناوه ندی کاروباری جهنگی تاییه تی چؤن که نه دی و فؤرت براگ تا سالی ۱۹۸۹ ده ست به کارییت. ناویراو داوای لیکرا که وانه ی کولتوری عه ره بی له و بنکه یه دا بلتیه وه. له سالی ۱۹۸۸، عه لی به بهرپرسه کانی خوی له سوپای نه مریکا راگه یاند که نه و پئویستی به نیجازه یه که هیه بؤنه و ی بچیته وه نه افغانستان و له وئ شه پی سؤفیه تیبه کان بکات. دواي یه که مانگ، ناویراو که راپه وه، که زافی نه و ی لیدا که نه و توانیویه تی دوو سهریازی سؤفیه ت

^۱ Statement of Patrick J. Fitzgerald United States Attorney Northern District of Illinois Before the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States

^۲ "Bin Laden's man in Silicon Valley / 'Mohamed the American' orchestrated terrorist acts while living a quiet suburban life in Santa Clara" (<http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/۲۰۰۱/۰۹/۲۱/MN۲۲۴۱۰۳.DTL&hw=ali+mohamed&sn=۰۰۳&sc=۲۸۲>). sfgate.com

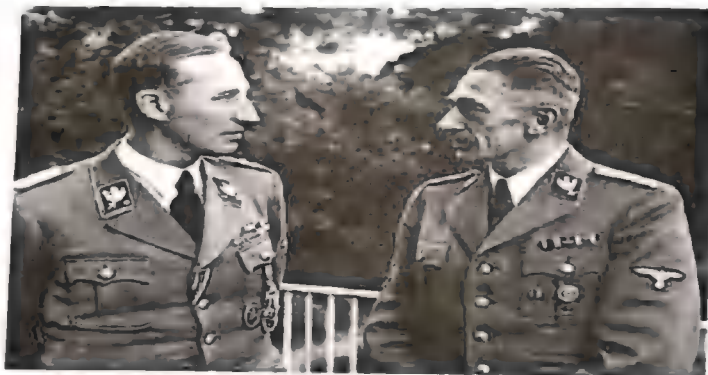
جهنگي زانپاري

بکویت، به لگش بق قسه کانی پیشکه شکرخی قاییشی جلی سهریازی هه ریدو
سهریازه که بو.

رېنهارد هايپريک (۱۹۰۴-۱۹۴۲)

رېنهارد بالادهستی نازی و ريکخوړی سره کی کومه لکونکی نازييه کان بوو، هه روه ما ناویراو فرماندهی هیزه کانی بروسکه و ره شه پای ناسراو به (SS) بوو. به شینگ له دیروکفانان ناویراو به سیرترین که سایه تی نازی داده نین که هیتلر نازناوی "دلی ئاسنین" لیتابوو. به دریزایی ماوه ی خزمه تکرینی له پارتی نازی، چهن دین پوښتی نه منی و سیاسی وه رگرتوه که گرنگترینیان سه رکی ريکخوړای (SD) بووه که ده زگایه کی هه والگری بووه کاری ده کرد یق به دیه تانی ئامانجه کانی پارتی نازی له پنگه ی گرتن و کوشتن و راگواستن، وه به شداربووه له دامه زړاندنی ريکخوړای کریستال ناچ یق نه جامدانی پاک کردنه وه ی نه لمانیای نازی له جووه کان که له نه جامدا نه و کوشتارگه یی لیکه وتوه که له میژوودا به هو لژکوست ده ناسریت، تییدا شهش ملیون جوو کوژدان.

رېنهارد هايپريک له لای چه پوه

میژووی له داییک بوونی ناویراو ده که ریخته وه یق سالی ۱۹۰۴ له بنه ماله یه کی مه سیمی که دایکی پروتستانی و باوکی کاسولیکی بووه، باوکی ناویراو خاوه نی بیروباوه ریکی نه ته وه یی توندپوه بووه که هر نم بیروباوه یق کوپه کی به میرات مایه وه. له سالی ۱۹۱۸ و له تهمه نی ۱۵ سالی دا دواي کوتایی هاتنی جهنگی جیهانیی یه که م،

جهنگی زانیاری

کوشنارگه‌کانی نازییه‌کان که راسته‌وخۆ فه‌رمانه‌کانی هیتلهری جتیه‌جین ده‌کرد، نه‌مه‌ش به‌چهند شتیه‌یه‌کی وه‌ک راگواستن و به‌ندکردن و پاکتاوکردنی ره‌گه‌زی به‌تاییه‌تی دژی جووه‌کان.

سه‌ره‌پای هه‌موو نه‌مانه‌ش، هایدریک په‌کیک بووه له دامه‌زێنه‌رانی رێکخواری کریستال ناچ که به‌رپرس بوو له قه‌سابخانه‌کانی دژه جووه‌کان له ته‌واوی نه‌لمانیدا. له شه‌وی حاوتی ئۆکتۆبه‌ری ۱۹۳۸ هایدریک بروسکه‌یه‌کی به‌په‌له‌ی ئاراسته‌ی هه‌ریه‌ک له نووسینگه‌کانی گوستاپۆ و ده‌زگای (SD) کردو داوای لێکردن هه‌ماهه‌نگی یکن له‌گه‌ڵ یه‌که‌کانی (SS) و پۆلیسی نه‌لمانی بۆ په‌لاماردانی جووه‌کانی نه‌لمانیا به‌سووتاندن و بووخاندنی باله‌خانه و په‌رستگا‌کانیان و ده‌ستگرتن به‌سه‌ر سه‌رحه‌م به‌لگه‌نامه و سه‌رووت و سامانه‌کانیان و ره‌شبگیرکردنیان وه‌ داوای نه‌وه‌ی نه‌جامدانی هه‌موو نه‌وانه‌ نزیکه‌ی ده‌هه‌زار جوویان گواسته‌وه‌ بۆ سه‌ریازگه‌کانی مه‌رگ، نه‌مه‌ش سه‌ره‌تایه‌ک بوو بۆ جینۆسایدی جووه‌کان که به‌هۆلۆکۆست ناسراوه. داوای داگیرکردنی چیکوسلۆفاکیا له‌لایه‌ن نه‌لمانیای نازییه‌وه‌ ناوبراو ئه‌رکی قه‌لاچۆکردنی شۆرشگه‌یه‌ چیکیه‌کانی گرته‌ئێستۆ و داوای ده‌ستگیرکردنیان دوورده‌خرانه‌وه‌ و پاشان گوله‌باران ده‌کران. وه، دواتر کرا به‌به‌رپرسی راسته‌وخۆی که‌رتی ئه‌ینزاس گرۆپین که به‌ هاریکاری سوپای نه‌لمانیای نازی دوو ملیۆن که‌سیان له‌ناوێرد له‌ نیوانیاندا یه‌ک ملیۆن جوو هه‌بوو، ئه‌م کاره‌ش له‌پێگه‌ی گوله‌بارانکردن و خنکاندن به‌گازی ژه‌هراوی نه‌جام درا.

به‌هۆی گه‌نگی و کاریگه‌ری هایدریک له‌ به‌دیه‌تانی ئامانجه‌کانی پارته‌ی نازی، به‌تاییه‌تی له‌سه‌ره‌تای سالانی جهنگی جیهانی دووه‌مدا، ده‌زگای هه‌والگری به‌رتانی ناسراو به‌ M۱۶ بپاریدا هایدریک له‌ناویه‌ریت، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ تیعیکیان نه‌رخانکرد که پێکهاتبوو له‌ دوو پارته‌یزانی چیکه‌ی که‌ جان کۆبیش و جۆزێف گابچیک بوون داوای نه‌وه‌ی له‌پێگه‌ی فرۆکه‌وه‌ و به‌په‌ره‌شووت دا به‌زینه‌ ناو خاکی چیکوسلۆفاکیا له‌ ترسی نا‌شکرابوون له‌ هه‌شارگه‌یه‌کدا له‌ پراگی پایته‌خت که‌وتنه‌ پلانداریشتن بۆ

جیبیجیکردنی کرده‌ی له‌ناویردنی هایدریک، سه‌رما تهم تیمه ویستیان له‌پینگه
قناسه‌وه هایدریک بکوژن به‌لام سه‌رکه‌وتوو نه‌بوون. بویه پلانیکی تریان دارشت.

له‌سالی ۱۹۴۲، ناویراو له باره‌گاکه‌ی خویه‌وه به‌پینگه‌وت تا له‌گه‌ل هیتلر دا
چاپینگه‌وتنیکه‌ی فرمی نه‌نجام بدات، وه به‌لگه‌نامه‌کان نامازه به‌وه ده‌کان که هیتلر
ده‌ویست هایدریک بگوازتنه‌وه بۆ فه‌ره‌نسا که نه‌و کاته له‌لاین نه‌لمانیه‌کانه‌وه
داگیرکراو بۆ دامرکانده‌ی چالاکیه‌کانی شوپشگتیره فه‌ره‌نسیه‌ی کان، کاتیک
که‌ژاوه‌ی ئۆتۆمبیله‌کانی هایدریک به‌پینگاوه بوو به‌ره‌و نه‌و ئۆتیله‌ی که
چاپینگه‌وتنه‌که‌ی تیدا نه‌نجامده‌درا، هایدریک فرمانی به‌شوڤتیره‌که‌ی کرد که
خبراییه‌که‌ی زیاد بکات و که‌ژاوه‌که به‌جیبیختیت به‌هۆی دره‌نگه‌وتنی له
چاپینگه‌وتنه‌که، دواتر له پینچیکدا له نزیک پردی ترۆجا یه‌کێک له شوپشگتیره
چیکه‌ی کان به‌ناوی جوزیف گانچیک له‌به‌رده‌می سه‌یاره‌که‌ی هایدریکدا وه‌ستا و
چه‌که‌ی ئاراسته‌کرد که له جۆری ره‌شاشی (sten) بوو که به‌وه ناسراوه
پنکه‌تانه‌یکی ساده‌ی هه‌یه‌و له چنده پارچه‌یه‌ک پینک دیت به‌لام چه‌که‌که چروک بوو،
له‌و کاته‌دا شوپشگتیره‌که‌ی تر که جان گوبیش بوو بۆمبیکه‌ی ده‌ستی دژه تانکی به
ئاراسته‌ی سه‌یاره‌که‌ی هایدریک هاویشت و راسته‌وخۆ ته‌قیه‌وه و بووه هۆی به‌سه‌ختی
برینداربوونی.

دواتر هايدريك ده مانچه كې دهرهيتا ويسي ته قهبات به لام له تاو نازار نه يتوانې، شوپشگنيزه كانيش هه لهان و دووركه و تنه وه. دواتر راسته وخو هايدريك گواسترايه وه بۆ نه خوشخانه و دهر كهوت كه پارچه ي بۆمبه كه زيانې به گورچيله و چنه به شيتكي تري هه ناوې گه ياندووه و په راسووي شكاندووه و هر بهم هۆيه وه له آي حه زيران كۆچي دوايي كرد. تهره كه ي گواسترايه وه بۆ بهرلين و له ريوپه سميكدا به خاك سپيردرا كه خودي هيتله تتيذا به شدار بوو. كرده ي تيروركردي هايدريك له لايه ن شوپشگنيزه چيكه كانه وه گورزيكي كوشنده بوو كه له هيزه تايبه ته كانې نه لمانيا درا، به لام له تولي ئم چالاكيده سه روكي گوستابو، هيملر، هستا به بهرپاكردي قهساخانه يك كه هه زاران چيكي تيذا كومه لكوژكران. به لام هه موو نه مانه نه بيوه

هۆی ئه وهی چیکوسلۆفاکیه کان له به ره نگراییونه وهی ئه لمانیه کان ساردبینه وه به لکو ئه وان به رده وام بوون له ئه نجامدانی چالاکی شۆپشگێڕانه و دوا ی ئه وهی هێزه کانی روسیا یه که یه که ولاتانی ئه وروپایان له چنگی ئه لمانیه کان رزگارد کرد به نزیکیونه وهی سوپای روسیا له چیکوسلۆفاکیا، چیکوسلۆفاکیه کان ژماره ی چالاکیه شۆپشگێڕه کانیان زیادی ده کرد تا ئه وکاته ی نازییه کان ناچار بوون سه رجه م هێزه کانیان له ئه وروپای خۆره لات و چیکوسلۆفاکیا بکشینه وه و ته رخانی بکن بۆ به رگریکردن له ئه لمانیا دژی سوپای سووری روسی^۱.

ئیدوارد سنۆدن (۱۹۸۲-...)

ئیدوارد جۆزیف سنۆدن له دایکبوی ۲۱ ی هه زیرانی ۱۹۸۲ که سایه تی ئه مریکی و راویژکاری پێشویی ده زگای ئاسایشی نیشتمانی ئه مریکبه به لام به هۆی ئه وهی ناوبراو هه په شه ی له حکومه تی ئه مریکا کرد له وهی چه ندین به لگه نامه ی نه یتی ئه مریکا ئاشکرا ده کات له ولاته رایکرد و له دایدا داوا ی له ولاتان کرد که مافی په نابه ریتی پێیده ن به هۆی مه ترسی بۆ سه ر ژیا نی. هه ر بۆ ئه مه ش، به پیتی هه وئه له کان بیته ناوبراو سه ره تا چۆته هۆنگ کۆنگ ئینجا چوه ته روسیا و له هه گبه ی دایه که بچینه کوبا بۆ ئه وهی له وێشه وه بچینه یه کێ له ولاته کانی هه نزویلا یان ئیکوادۆر چونکه ئه و دوو ولاته ئاماده ییان نیشان دا بوو بۆ پێدانی مافی په نابه ریتی به ناوبراو. سنۆدن به شداری له شه ری ئازادکردنی ئیراق له لایه ن ئه مریکا وه کردووه و کارمه ندی هه ریه که له Dell و CIA و NSA بووه .

ته نها به دوو لیدوان توانی گرێیه کی زۆر گه وره بخته نێوان دوو ولاتی زله یزی وه ک ئه لمانیا و ئه مه ریکا وه، ئه م دوو ولاته ی که له تۆریه ی زۆری سیاسه ته کانی ده ره وه یان هاوڕا و هاوئامانج بوون، نه ک هه ر له نێوان ئه م دوو ده وئه له به لکو گه وره ترین کێشه ی

^۱ MacDonald, C. (۱۹۸۹). The Killing of SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich. *Sea Power*, ۲۲(۱۲), ۳۷.

بۆ ئەمەریکا دروست کردووە، لەگەڵ هەموو جیهان و حکومەتی ئەمەریکای وەک ولایتیکی نادیموکرات و پینشیلکەری مافەکانی موقوف و بەرزەوهندخواز پیشاندا.

نێدوارد ستۆدن

ستۆدن لە ناوچەی ئیلیزابیس سینتی سەر بە هەریسی کارۆلینا، لە دایک بوو. لە پێڕسەیی خۆییدا زۆر سەرگەوتوو نەبوو و دواجار پەیوەندی کردووە بە کۆلیژی خۆییدا کۆمپیوتەرەووە تەنها بۆ ئەوەی ناستی خۆی بەزیکاتەرەو بۆ بەدەستھێنانی بېروانامەی دواناوەندی و برای ماوەیەکی درودریژ ئەوسا کۆلیژی کۆمپیوتەر تەواو دەکات. لە ساڵی ۲۰۰۲، هەولێ داوە بێتە سەرباز و بەشداری شەری ئێراق بکات، بەهۆی شکانی هەربوو قاچێووە لەکانی راهێنان، نومییدی بەشداری شەپی ئێراقی نەما کە وەک نەزکیکی موقیسی تێی ئەپوانی تا بتوانی هاوکاری ئەو کەسانە بکات کە ژێردەستن. یەکەم کاری لە ئازانسێ پاراستی نەتەوویی دەبن و دواجار لەبەر ئەوەی کە شارەزاییکی زۆر ئەبن لە بوارێ بەرنامە و ئەنتەرنێتیدا کارەکی ئەگوازێتەرەو بۆ ئازانسێ ناوەندی هەوالگری سی ئای ئەی، لە بەشی پاراستنی ئەلیکترۆنی، ئەوەی زیاتر بوو هۆکار بۆ بەرزبوونەوی لە کارەکیدان و پەسپۆی و بەهەریە بوو کە هەیبوو لەو بوارە، بەتایبەتی هااکەرێکی زۆر سەرگەوتوو بوو.

ناروانسی پاراستنی نه ته وهی ناروانسیکی حکومی نه مریکیه، سالی ۱۹۵۴ دامه زراوه به پرسه له کورکړنه وهی هه موو زانیاریه کی نیردراو به رتی په یوه نډیه جوړاوجوړه کانی سیستمی په یوه نډیکړنه وه، له سرانسه ری جیهاندا وهک ته له فون و تږی نه ننه رنیت و کورته نامه و... هند وه دواى کورکړنه وهی هل نه ستیت به شیکړنه وهی له پتی ته کنیکى نډر پشکه وتوه وه، وانا هر که سى که به ته له فون یان به موبایله که ی قسه له گهل که سیکى تردا نه کات، جا هر چیه ک و هرچند گرنګیش نه بى، له ناروانسه سه یف نه کړی و شی نه کړته وه و بق ماوه په کیش هه لښگیرئ. جا نه وهی به که لکی خو یانه وه بى یان نا . بق نمونه، له ولاتى نه لمانیا که په کیکه له ولاته پشکه وتوه کان ولاته ته کنترولزیه کان به لام هر په یوه نډیه کی ته له فونى به تاییه تی موبایل به فلتی تاییه تی و ریره وکانى سر نه مریکا تپیه د بیت، نه م کورکړنه وه و شیکړنه وهی له پتی به رنامه په که وهی به ناوی پرسمه .

پرسمه به رنامه په کی کومپو ته ری نډر پشکه وتوه، له توانیدا هیه ته وای داتا و زانیاری له سر په یوه نډیه کان به دهسته وه بدات. پرته هی نه م به رنامه په نډر نه پتی و شاره بو، هرچند کارکړنى نه م پرته هی له سالی ۲۰۰۶ وه بووه به لام سنډن بق دوو رننامه ی گه وهی جیهان ناشکرای کرد، واشتنن پوس و گاردیان، و دوا به دواى نه وهش چندين رننامه و مالپری نه ننه رنیتی تر وهک پى گه ی ویکلیکس و ده یان پیگه ی تر. نه وهشی ناشکرا کرد که کارکړنى به رنامه ی پرسمه له هه موو جوړه په یوه نډیه کانداه کاره ی تراوه، سه رها نه و په یوه نډیه نه ی ناو نه مریکا و نه و په یوه نډیه نه ی له دهره وه بق ناو نه مریکا نه هاتن، بق نه م کارهش سه رها له ده ولاتى نه مریکا جوړه ناسانکرایک کرا له پتی دادگاهو بق گوینگرتن له نه وای په یوه نډیه ته له فونیه کان و دواچاریش دواى نه وهی به رنامه ی سکایپ و فیسبوک به بلوی جیهانیان داگیرکرد، نډر کارى تیرقوستی هر نه بى به روانگه ی خودی نه مریکا خوی، جوړه چاوپوشیه کی ته واوله لایه ن دادگاهو کرا بق مه سه له ی گوینگرتن و کړنه وهی نیمايله کان و زانیاری وهرگرتن له کومپانیای گوگل .

له سالن ۲۰۰۹ وەك شاره‌زایه‌كی ته‌كنۆلۆژیا له‌ بوارى هونەرى و ته‌كنىكى له‌ كۆمپانىيائى بوز‌الن‌ هاملتون دامە‌زرا كۆمپانىيایه‌كی كه‌رتى تاييه‌ته‌، كارى بۆ‌ ناسا ده‌كرد، به‌ هۆى نه‌وه‌ی كه‌ به‌رپرسي په‌يوه‌نديه‌كان و كارى هونەرى به‌شى چاودێرى بوه‌ هەزاران به‌لگه‌نامه‌ و مه‌له‌فەى گرنگ كه‌وتۆته‌ به‌رده‌ستى و ئەميش هەر له‌و كاته‌وه‌ بۆ‌ هەر يەك له‌ مه‌له‌فانه‌ كۆپى ته‌واوى كړیوه‌.

سنۆدن دواى سێ‌ سال له‌ده‌ست به‌كاربوونیه‌وه‌ بېرۆكه‌ی نه‌وه‌ی بۆ‌ په‌يداوۆ ناخۆ نه‌وه‌ی ده‌يگه‌ن راسته‌ يان هه‌له‌يه‌، له‌دواى نه‌وه‌ی به‌ هەزاران به‌لگه‌نامه‌ ده‌كه‌ويتته‌ به‌رده‌ستى، بېر له‌وه‌ ده‌كاته‌وه‌ ئەم كارانه‌ ئاشكرابكات و روپۆشى به‌ناو ديموكراتى سەر ده‌موچاوى ئەمەريكا لابه‌ریت، به‌لام نه‌و گۆرپانكارپانه‌ی به‌سەر ئەمەريكادا ده‌هات واى لێ‌كرد ساردبیتته‌وه‌ و نه‌شى ويستوه‌ نه‌و كه‌سانه‌ ئاشكرابكات كه‌ داواكارن يان نه‌و كه‌سانه‌ ئاشكرابكات كه‌ سى ئاى نه‌ی به‌دواپانه‌وه‌يه‌ و ژيانپان بخاته‌ مه‌ترسيه‌وه‌. به‌لام كاتێك ئه‌بينى دواى هه‌لبژاردنى سه‌رۆك ئۆباما هېچ گۆرانكاره‌ك و هېچ چاكسازييه‌ك روونادات بۆيه‌ سالن ۲۰۱۳ بېيار ده‌دات زۆر له‌و به‌لگانه‌ ئاشكرا بكات كه‌ ئەمەريكای هه‌ژاند و رووه‌ راسته‌قینه‌كه‌ی كرده‌ روو. سه‌رتا، له‌ به‌روارى شه‌شى هه‌زيرانى ۲۰۱۳ رۆژنامه‌ی گاردیانی به‌ريتانى دزه‌كردنى نه‌و هه‌والانه‌ی ئاشكراكرد ده‌ریاره‌ی به‌رنامه‌ی پرسیما و ئاشكراشی كرد به‌رنامه‌ی پرسیما كه‌ له‌سه‌ر زۆریه‌ی سیسته‌مه‌كانى مایكروئۆسۆفت كار ده‌كات و ته‌واوى ئیمیله‌كان هاك نه‌كات و له‌وانه‌ هۆتمیل، یاوه‌و، به‌ناسانى كار له‌ پالئاك و فه‌يسبوك و یۆتۆب ده‌كات و ته‌واوى پاسوۆرد و داتاكانى به‌كارهێنەر و شوێن و كات و ماوه‌كه‌ی كاركردن ده‌داته‌ده‌سته‌وه‌. ئەم هه‌واله‌ راي جیهانی دژ به‌ ئەمەريكا هه‌ژاند و سه‌رتاسه‌رى ده‌وله‌ته‌كان كه‌وتنه‌ مقومقۆی نه‌وه‌ی ده‌زگای هه‌والگری ئەمەريكا تا چەند سنورى نه‌و یاساوړیسا نێوده‌وله‌تیانه‌ی به‌زاندوه‌ كه‌ پارێزگاری له‌ سه‌روه‌رى ده‌وله‌تان و شكۆمه‌ندى ولاتانى سه‌ربه‌خۆ و سیستى ديموكراتى و مافى ده‌ست تێوه‌نه‌ردان مافه‌كانى نێوده‌وله‌تى به‌زاندوه‌.

دواى شهوى ئاشکرا بوو که سئۆدن له پشت دزه کردنى ههواله کانه وهیه، ئه و ماوه یه ک بوو که یشتبوه هۆنگ کۆنگ و له ویشه وه کاتى زانیاری شهوى به دهست که و تېوو که گوايه ئه مەریکا به قهرمى داواى کردوه تا وهک تاوانباریک بیده نه وه به ئه مەریکا، هه لېه ت نواجار ئۆباما وهک گه وه ترین خیانه تکار ناره ندی کرد. سئۆدن دواى هۆنگ کۆنگ گه یشته روسیا و هه ر له فرۆکه خانه که داواى مانه وه و په نابه رى کرد و پارێزه ره که ی له و باره ی وه ده لیت له و کاته ی که چاوه پوانى ده کرد له فرۆکه خانه، ئه لف و بیتی روسی ده خویند و خۆی خه ریک کردبو به زانیارییه کانی به کاره ی نانی ئه تنه رنیت له روسیا. دواى بواری مانه وه یاندا بۆ ماوه ی سالیک. ئه مەریکا نۆر نیگه ران بوو به م هه واله و پۆتین پێی راگه یانده بوون که هیچ یاسایه ک یان پرۆتۆکۆلیک نییه له نیتوان هه ردوو ده ولت تا تۆمه تباران راده ستی یه کترى به کن.

دوا به دواى به رنامه ی پرېسما به رنامه یه کى تری ئاشکرا کرد که نۆر له پرېسما مه تر سیدارتره و به هێزتره به ناوی ئیکس کی سکۆر، که له لایه ن ده زگای ئاساییشی نیشتمانی به کاره ی نراوه، ئه م به رنامه یه به یه کیک له به هێزترین به رنامه کان ده ژمێردرئ له بواری سیخو پیکریندا، که توانای نۆر سه رسوپه ی نه رى هیه. هه ربۆیه، نۆر ئاسایی و نۆر ئاسانه ئه و که سانه ی فیدیه ی تیرۆرستی یان کارى نه شیوا یان هه ر هه ر شه و ئه و شتانه ده کات بدۆزێنه وه به تابه تی له م دوا ییه که فیدیه ی کانی داعش هه موو جیهانی ته نی بوو.

ئێستا، سئۆدن له روسیایه و ماوه ی مانه وه ی که مى ماوه هه ر چه ند داواى په ناهه ندیه ی له بیست و یه ک ولات کردبوو به لām نۆدییه ی ولاته کان ره تیان کردبووه بیجگه له ئیکوادۆر، داوا یه کى پێشکهش ولاتی ئه لمانیا کردبوو بۆ به خشینى مافى په ناهه ندیه ی به لām ئه لمانیا ره تى کردوه و هه رچه نده له په رله مانی ئه لمانیا تانیستا گفتوگۆی چڕ هیه له و باره ی وه، دواى شهوى چه ندین نه یئى سه رسوپه ی نه رى ئاشکرا کرد له باره ی گۆیه له خسته کانی ناسا، ئارژانسی پاراستنى نه ته وه یی له ئه نجیلا میرکل راویژکاری ئه لمانیا و چه ند نه یئیه کى تر ده رباره ی بوونى دوو سیخو پى سه ر به ئارژانسه که له ناو ده زگا هه ستیاره کانی ئه لمانیا دا. به لām له گه ل شه وشدا به هۆی

نډوې نه مېريکا وهک ناوانباريک سنډوني له قهله مداوه و تومه تباره به دزيکردن له داموده زگاگاني دهولت، زږدي ته ولاتانه ناتوانن مافي په نابري پيښه و به پيښه وانه وه له سهریانه به پيښي گريښه سته کاني نږوده ولته تي راده ستي پوليسي نه نته رپولي بکن. نه م پياوې زږد که س وهک پالوان سهری دهکات و نورتيکي تريش وهک ناپاک.^۱

سيليډيا رافاييل (۱۹۳۷-۲۰۰۵)

وته بک له ناو نه نداماني کومه لگاي هوالگري هيه که ده لټ: هوالگري دوهم کونترين پيشه جيهان؛ تاکه جياوازي له نيوان نه م و کونترين پيشه ته نيا نه وه يه که هوالگري به هاي مرقايه تي و نه خلقي که مقرر.

به سهراته ناوازه که سيليډيا، که کچه جوويه کي زايونيستي و جهنگاوه رتي نه پيښي بوو له يه که تيابه تي توپه راسيونه کاني ده زگاي هوالگري مؤساد، گومان ده خاته سهر نه م وته يي سهر وه. له لايه کي تره وه، تيشک ده خاته سهر بپواي کارمه نداني هوالگري که هر فرتو فيلټيک، جا گرنگ نيه تا چ نه ندازه يه ک جیگای گومان بيت، ريگا پيډراو و شهر عيه بو نه وهی نامانجه کانين بپيکن. له لايه کي تره وه، نه وه ده رده خات که چوڼ نه م کارمه ندانه ده بيت له سهر کونترولي خود و نه مه کداري ته واويان بو ده زگا ديار يکراوه که يان به رده وام بن، بو هر دوو خه باتي ئيسرائيل له گه ل دوژمنه عه ربه قه له ستيښه کان (که له هيچ شتيک ناوه ستن) وه پاراستيکي وشيار بو بها نه خلقي کان، وه هر وه ها ده بيت ره چاوي تيکوشاني به رده وام بکن بو نه وهی دور بن له نازارداني ته ماشاگراني هر چالاکيه که به رتيکوت تووشيان ده بن، به هر چي تواني که هيه انه.

^۱ Gurnow, M. (۲۰۱۴). *The Edward Snowden affair: Exposing the politics and media behind the NSA scandal*. Indianapolis: Blue River Press.

سیلفیا رافائیل، بکرزه‌کی مۆساد

روودای لیلهامەر و له‌ناوێردنه به‌پێکه‌وته‌که‌ی نه‌حمه‌د بوشیقای، که‌نجیکی بی‌تاوانی نه‌رویجی به‌ره‌چه‌له‌ک مه‌غریبی، به‌چه‌ندین رن‌گا پێچه‌وانه‌ی سیاسه‌تیکی وردی حیساب بۆکراوه. ئه‌فسوس، مه‌ندێ جار پێنویسته‌تی نه‌جامدانی مه‌ندیک کار زāله‌بیت به‌سه‌ر هه‌ردوو کۆنتروۆلی خود و یژارده‌ی چاوه‌پوانی کردنی ده‌ره‌تیک بāشتر له‌وه‌ی که‌ هه‌یه‌- وه‌ ئه‌و بېیاره‌ی ده‌دریت بۆنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی به‌ ئۆپه‌راسیۆنیک بدریت که‌مه‌تره‌ له‌ دۆخیکه‌ی نه‌مونه‌یی. به‌ داخیکه‌ی نۆده‌وه‌، ئه‌مه‌ روودا له‌ لیلهامەر؛ چه‌ندین روودای نه‌خاوندای له‌م جۆره‌ ته‌نیا له‌ناو ده‌زگای هه‌والگریی ئیسرائیلیدا نابێترین، به‌لکو له‌ هه‌موو ده‌زگا هه‌والگرییه‌کان ته‌مانه‌ روودای کرده‌یین.

سیلفیا رافائیل خاوه‌ن وره‌یه‌کی به‌رز بوو له‌و کاره‌ی نه‌جامی ده‌دا و مه‌تعه‌انه‌یه‌کی ته‌واوی به‌ سه‌رووی خۆی هه‌بوو. هه‌له‌ که‌ وره‌که‌ی لیلهامەر نۆد به‌ته‌واوی بێ مه‌وای کرد. قوریانییه‌کی به‌ هه‌له‌ دیاری کرابوو، وه‌ په‌رۆشی نه‌جامدانی کاره‌که‌ بووه‌ مه‌وی

پلانتیکی شکستخواردوی ئۆپه راسیۆنه که که نه نجامه که ی ده ستگیرکردن و زیندانی کردنی ته وای تاقمه که ی لیکه وته وه .

جینگای سه رسوپمان نیه که دوا ی شکسته که سیلفیا به م شتویه نووسی: "دوا ی رووداوه که ی لیلهامه ر، شتیک له ناخی مندا شکا... نه و په رۆشیه ی که هم بوو بۆ به رده وامیدان به کارکردن له گه ل نه و که سانه ی من ئۆر ریژم ده گرتن، له ناوچوو. پیاوه کانم هه له بوون، به لام له ناکاوه وانم به شتویه کی جیاواز بینی. جیی داخه..." بیگومان، مۆساد، ده زگای هه والگری نیسرائیل، وه جهنگاوه ره نه ئنیه کانی په کی تایبه تی ئۆپه راسیۆنه کان وانه په کی گرنگ له رووداوی لیلهامه ر فیربوون. سه ره پای نه وه ی که له سه ره وه باسکرا، نه وانه ی که پلان داده پێژن و نه م جوړه کارانه نه نجام ده دن هه رگیز به ته وای نابه خشرین له بریاری هه له و بیبه ختی.

له راستیدا، شکستی لیلهامه ر هیچ شتیک نه کرد بۆ لاوازکردنی چاره سه رکردنی جهنگاوه رانی مۆساد، وه پایه ندبوونیان به و نه رکه ی هه یانه که له کۆتاییدا به هه ر نرخیک بێت به نه نجام که به نه ر. هه لۆیسته نه گۆره که یان بۆ دۆزینه وه و له ناوبردنی عه لی سه لامه، تیرۆریسته گه وه و فه رمانده ی نه یلولی ره ش، له کۆتاییدا سه رکه وتوو بوو. سیلفیا رافایل، جهنگاوه ری به جه رگ و ئازا، به م هویه وه ئارام بووه وه .

له کۆتاییدا، نایبته نه وه له یاده بکه ی که به شی هه ره گه وه ی چالاکیه کانی مۆساد وه نه وانه ی کۆمه لگای هه والگری به گشتی له دۆزینه وه و له ناوبردنی دوژمنانی پیک ناهیت. سه ره پای گرنگیه گه وه که ی نه م جوړه ئۆپه راسیۆنه، نه وان ئاوێزه و که م ده رکه وتوو. نه رکی سه ره کی ده زگا نه ئنیه کان بریتیه له نه رکی چاپسکه ری زیاتری کۆکردنه وه ی زانیاری بۆ نه و کیشه گرنگانه ی په یوه ندیان به ئاساییشی نه شتیمانییه وه هه یه .

چیڕۆکه درێژه که ی کووشتنی عه لی سه لامه به و شتویه ده ستی پیکرد که تۆ پیاو به چه کی قوورسه وه له ده وری میژیک دانیشتبوون. نه وان ره شتال، پرچی تاریک و رووخسارینکی بیبه زه بیان هه بوو. چه ند نوسخه یه ک له وینه په کی ره نگاوه نگیان له به رده م بوو. هه ریبه کیان نوسخه یه کی هه لگرت و به وردی لییان روانی. نه و وینه په

ئافره تێکی بالآبه رزی ریکۆشی ده رده خست له دوکانێکی فرۆشتنی پنداویستی مۆدبلی ئافره تان له ناوه راستی ئۆسلۆ پایتهختی نهرویج. له ژێر قۆلیدا جانتایهکی شتکرینی تیا دابوو که لۆگۆی "ستیم و ستۆهرس" پێوه بوو.

ئو وینهیه به کامیرایهکی کوالیتی به رزی لێنس پێشکه وتوو له مه و دابهکی دوروه وه گیرابوو، به لām سه ره پای دوریه که ی، رووخساری ئافره ته که به پوونی ده بینرا. ئو ئافره ته سه رنجراکیش و ئارام، بێ کێشه، به دلناییه وه گومانی له هیچ که سێک نه بوو که به دوا ی که وتوون یان به نه پنی وینه ی ده گرن.

که شوه وای ژووره که ته ماوی و توند بوو. دوکلی جگهره ته وای شوینه که ی دا پۆشیبوو، وه سه ره پای داخرانی په نجه ره کان، ده نگه دهنگی خه لکی سه ره شه قام و بانگ له مزگه وتێکی نزیک، به ئاشکراییه ده بیسترا. ئو ده مه سه ره تای ئیواره یه کی وه رزی زستانی سالی ۱۹۹۷ بوو، له خۆرئاوای به یروتی پایتهختی لوبنان. خه لک په پتا په پتا به قه له بالغیه کی زۆر به مۆی هیواشی جوولانی ترافیکه کانی ها تووچۆ له سه ر کار ده گه پانه وه مال، به شیوه یه ک تاریک بوو که رووناکیه کانی سه ر شه قام نه وکات دا گیرسا بوون.

له سه ری میزه که دا عه لی حه سه ن سه لامه دانیشنبوو، که پیاوێکی سی و حوت سالی قوژی و پێچ لولل بوو. ئه وانیتر تێگه یشتن که ئو وینه ی له به رده میانن هۆکاری کۆبوونه وایانه له و شوینه دا. ئه وان چاره پوانی فه رمانده که یان کرد که بۆیان روون بکاته وه.

سه لامه به م شیوه یه دهستی پێکرد، "ئه مه سیلفیا رافایله".

هه رچه نده هیچ کامیان هه رگیز چاوی پێ نه که وتبوو، به لām له گه ل ناوه که یدا ئاشنا بووین. له راستیدا، ئه وان نۆرچار به ترس و ریزه وه باسی ئه ویان ده کرد، ناگاداری بوون که ئو له پشت کوشتن و له ناویردنی ژۆتیک له هاو پێکانی ئه وانه.

به رپرسه که یان به شیوه یه کی یه کلا یکه ره وانه وتی، "ئه م ئافره ته ده بیته بمریت".

هیچ یه کێک له ئاماده بووان نوقه ی له به ر نه هات. نۆریه یان بکوژی شاره زا بوون، کوشتنی سیلفیا ته نیا چه ند رۆژێک کارکردنی ده ویست.

عەلی حەسەن سەلامە ئەفسەرێکی دیاری ئەیلولی رەش بوو، کە یەکێکە لە دڵپەندترین و مەترسیدارترین رێکخراوە تیرۆرستییەکانی جیهان. ئەو سەرکردایەتی چەند هێرشێکی تیرۆرستی کردووە کە لە ئەنجامدا چەندین ھاوڵاتی ئیسرائیلی و جوو مردوون. ھەروەھا، ئەو ئەندازیاری ھێرشە خوێناویەکی وەرزشوانانی ئیسرائیلی بوو لە یاریەکانی تۆلۆمبیدی میونخ وە خۆی ھەرمانی ئەو ئۆپەراسیۆنە دابوو، کە بوو بە سەردێری سەرچەم رۆژنامەکانی جیهان. لە ھاوێ ساڵانی ھاوڵاتکەندا، کاتێک رێکخراوەکی لە لوتکە چالاکیەکانیدا بوو، عەلی بەھۆی ئەنجامدانی ئەم کارە پێوە بەشیوەیکی لە پادەبەر پێگەکی بەرز بوو، سەرکردەکانی تر خەونیان پێیەو دەبینی. ئەو بە سەرکردەیی لەدایک بوو: کەسێکی ئافرێندە، پێ لە زانیاری، ئازا، و خاوەن بێزار. پیاوێکی سەرچەم ھەرمانەکانی ئەویان بەبێ کەموکورتی بەجێ دەگەیاند. ئەو وەک سیمبۆلی خەباتی ھەڵستین دادەنرا، وە یاسر عەرەفات، سەرکردە فەتح، کە لە ژێر ناوی ئەوێ ئەیلولی رەش کاری دەکرد، لە ھەر بۆنەیکدا دەرفەتی ھەبواپەرایدەگەیاند کە عەلی لە ھەموو چاوەڕوانیەکانی ئەو تێپەربوو. عەرەفات پێی دەوت، "کۆپی من".

ئێستا، دواي نزیکەی ھەوت ساڵ لە کردنەوێ، چالاکیەکانی ئەیلولی رەش بە پێژەری بەرچاو بەھۆی کێشە بێ باوەشی ناوخرۆی و کەسایەتییە کەمیونەتووە. عەلی سەلامە ھەولیدەدا بەردەوام بێت لە سەر پلە بالاکە، وە پابەندبوو بە گەڕاندنەوێ یەکێتی بۆناو ریزەکانی و دووبارە ئەیلولی رەش بگەڕێتەوە رۆژانی پەرسەرۆری جارانی. ئەو بیری پێگە پێشوی و ئەو ریزە کە جارانی ھەببوو، دەکرد.

عەلی سەلامە تەنیا بە مافی خۆی سەرکردە نەبوو. ئەو سوودیشتی لە پێگە باوکی وەرگرت، کە ناوھەکی سەرچاوەی ئیلاھامبەخش بوو لە ناو ھەڵستینەکان لە ساڵانی سییەکانی سەدەی بیستەم. باوکی عەلی، حەسەن سەلامە، لە پێشدا بە دەوی پیاوێکانیدا دەسووایەو بە فێشە کداغێکی گولە کە لە دەوی سینگیدا ئالابوو بە دوو دەمانچە چاوەڕۆکی پێ لە فێشە ھەردوو تەنیشەکانی داپۆشبوو، یەکێک

بوو لە نێو سەرکردە دیارەکانی عەرەب لە فەلەستینی داگیرکراو. ئەو لە ژێر پارێزگاری موفتی قودس، حاجی ئەمین الحسینی، دا بوو کە هاوکاری هیتلەر و قەڵاچۆکردنی جوووەکانی کردبوو. بە هاندان و یارمەتی موفتیهکە، حەسەن سەلامە رابەراییەتی عەرەبەکانی فەلەستینی کرد لە پێکدادانیکی کووشندەدا لە گەڵ جوووەکان پێش جەنگی سەرەخۆیی و لە کاتی قوناغەکانی سەرەتای ئەو جەنگە. ئەو سەرکردایەکی بە ئەزموون، دریا و کارزان بوو، کە لە ناو دەپاستی فەلەستین رابەراییەتی چەندین هێرشێ لە دژی جوووەکان کرد. ناوبراو چەند بارە گایەکی لە بالەخانە خۆپاگرەکانی رام الله دامەزاند، کە لە وێو فەرمانی بە بنکەکانی تۆپەراسیۆنەکانی یافا، نابیه، و تولکەرەم دەکرد.

بۆ جوووەکانی پێش-دەوڵەتی فەلەستین، ناوی حەسەن سەلامە هاوواتا بوو لە گەڵ نێکدان و قەڵاچۆکردن. ئەوان دەرکیان بەو کرد کە تا ئەوکاتە ئێوە هەیە، ئەوان کێشەکانیان لە گەڵ دراوسێ عەرەبەکانیان کوتایی نایەت. لە ناو بردنی بە گزنگ و بە پەلە دەبینرا، وە ئەو لەو یەتییە کە می پێدرا! ئەو بە بەردەوامی لە لایەن هێزەکانی جوووە چاودێری دەکرا بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانجی کوتاییان کە خۆی لە کوشتنی ئەودا دەبینیو. کاتێک زانرا کە دەتوانی سەلامە لە بارەگاكان لە رام الله بدۆزێتەو، سەریازانی جوو هێرشیان کردە سەر بالەخانەکە، بەلام سەرکەوتوو نەبوون لە برین و چوونە ناو دیوارەکانی و کوشتنی نێچیرەکیان. لە هەڵدانیکی تردا، هێزەکانی پالەستی لە لیوای گیقاتی هێرشیان کردە قەلای فەلەستین، سی و نوو پیایوی سەلامەیان کوشت. ئەو خۆی لە کاتی هێرشەکەدا لەوێ نەبوو، بەلام لە کوتااییدا لە جەنگی راس العین لە ساڵی ۱۹۴۸دا کوژرا. کوڕ و ناکە میراتەرەکی، عەلی سەلامە، لەوکاتەدا تەنیا تەمەنی نوو سالان بوو. کاتێک کوڕەکە گەورە بوو، سویدی خوار تۆلەیی خویینی باوکی بکاتەو و جوووەکان لە ولات دەرکات. ئەو بەهزی چالاکی تیرۆریستی ئامانجەکی دەهێنایە جێ.

ئەو کۆفرانسی بەیروت کە تیایدا پلەدارە پێشکەوتوووەکانی ئەیلولی رەش لە گەڵ سەرکردەکیان لە کۆبوونەویدا بوون بە پاسەوانی تاییەتی پارێزراو. چاوی

پاسەوانەكان بە ورىايىيەو لەسەر ھەر جولانەو ھەيەكى گوماناويدا بوو. ەلى دركى بەو كرد كە ئيسرايىليەكان بەداويدا دەگەپۆن ۋە لەو دەترسا كە لە ھەر ساتىكدا رەنگە ھىرشى بگريته سەر.

ەلى تووند ۋ بىن بەزەيى، زىرەك و بىرتىژ بوو. ئو بەرپرسيار بوو لە چەندىن كارى رفاىدى فپۆكە و تەلەى مردن كە لەدژى ھاوالتىيانى بىتاوانى ئيسرايىلى دادەنرا. ناوبراو تيرۆرستى دەنارد بۆ ئەنجامدانى ھىرشى ناوازە لەناو خاكى ئيسرايىل، ۋە بەيى دودولئى ركا بەرە سياسىيەكانى لەناودەبرد. ئو دلتىابوو كە مۆساد، دەزگای ھەوالگى ئيسرايىل، ھەر كارىك كە لەتوانايدا بىت دەيكات بۆ ۋەستاندى ئو، بەلام ئو بەبەردەوامى توانى لەو سيخوڤە نەپتىيانە رابكات كە بۆى دەنئىردان، شوپن پتې ھەلدەگىن، ۋە ويستى كوشتنى ئويان ھەيە. بەم ھۆيەو، ناوبراو لە ھىچ شوپنىكدا بۆماو ھەيەكى درىژ نەدەمايەو، ۋە كە ئيسرايىليەكان وايان دەزانى ئىتر شوپنەكانيان دۆزىو ەتەو، ئو لەناكاو بەرەو شوپنىكى تر دەچوو.

ەلى رقىكى قولئى بەرامبەر مۆساد ھەبوو، بەھۆى كوشتنى كارمەندە ديارەكانى ئەيلولى رەش لە ئەرۇپا، كە نۆريەيان دۆستى نزيكى ئو بوون. تەنيا لە دور بۆنەدا ئەيلولى رەش توانى تۆلە بكا تەو بە كوشتنى ئەفسەرانى مۆساد. دەنگۆى ئو تۆپەراسپۆنانە زۆر كز بوو، تەنانت بوونيشيان نەبوو، بەبەر اوورد لەگەل ئو ھىرشە كوشندانەى لەلایەن مۆسادەو ئەنجام دەدران.

ئەيلولى رەش پتويست بوو دەستبەجئ وپنە لئەكەى چارەسەر بكات، ۋە ەلى سەلامە دركى بەو كرد كە باشتريى رنكا بۆ ئەنجامدانى ئو كارە برىتى بوو لەو ەى ھىرشبكاتە سەر ئيسرايىليەكان كە زۆر تريى ئازار و زيانى ھەبوايە. كوشتنى سيلفيا رافائىل ئەم ئامانجە نمونەيەى ئوانى دەپنكا.

سيلفيا سيخوپىكى بە ئەزموونى مۆساد بوو. ئو ئەندامى تاقمىكى بەئەزموونى جەنگاو ەيى نەيتى بوو كە ئەرەكەى برىتى بوو لە دۆزىنەو ەى شوپنى ەلى سەلامە. لەبەرەمبەردا، سەرەكەكانى ئەيلولى رەش بەبەردەوامى ھەولياندا شوپنەكەى بدۆزىنەو و پاشان بيكوژن، بەلام سەرەكەوتوو نەبوون. ئوان ئارەزويەكى

جەنگى زانپارى

لەپادەبەدەرى كوشتنى ئەويان ھەببۇ، چونكە بۆمارەى چەندىن سالى بوو ئەو ئافەرەتە بېبۇە ھەپەشەيەكى بەردەوام لەسەر سەرى سەرگىدەكانى ئەو رىكخراو. لەكۆتايىدا، ئەو ساتە ھات كە بۆ ماوہەيەكى درىژ بوو چاوەپوانى بوون، ۋە ئەوان سورىبون لەسەر سەرگەوتن.

على سەلامە زانى كە مردنى سىلفيا رافائىل تەنيا ئابىتە جىگەى سەرسوپمانى و ترسى مۆساد، بەلكو دەبىتە سەرچاوەى ئارامى بۆ ئەندامە رىزگارپووەكانى ئەيلولى رەش، كە فەرماندە و ھاوکارەكانيان بەھۆى ھىرشەكانى مۆسادەوہ يەك بە يەك لەدەست داوہ.

ئەو ۋتى، "ئابىت ئەم كارە زۆر ئالۆز بىت، پياوہكانمان بۆ چەند ھەفتەيەك بەدوايدا بوو ۋە ئەويان دۆزىوہ كە لە دەورووبەرى تۆسلۆ بەبى چەك و پاسەوان دەسوپنتەوہ. ئەو گومان ئابەت كە ھىچ كەسنىك ھەپەشە دەكاتە سەر زيان".

ئەو رايگەياند كە ئەو بەم زوانە ھىزىك بەيەكەوہ دەنبت بۆ كوشتنى سىلفيا. ئەو بەلپىندا، "تەنيا باشتىزىن پياوہكان ھەلدەبۆزىردىن بۆ ئەم ئەرکە، ھىچ جۆرە ھەلەيەك ئابىت بگىرت".

على پلانەكانى بۆ ياسەر عەرەفات روونكردەوہ. سەرگىدەى رىكخراوى ئازادى ھەلەستىن بېرۆكەكى بەدل بوو و يەكسەر رەزامەندى دەرپى. لەبەرئەوہى پارەى ئەيلولى رەشى على كەمىكردبوو، عەرەفات قايل بوو كە خۆى تىچووى ئۆپەراسيۆنەكە لەئەستو بگىرت، بە تەرخانكردىن بلىتى فېۆكە، ھۆتيل، خەرجىەكانى ژيان.

پلانى جىبەجىكردىن زۆر زوو ئامادە بوو. دىلۆماتە لىبىيەكان، كە خەزمەتى على و دامەزراوہكەيان بەدلىسۆزىيە دەكرىد و لە ھەموو پايتەختەكانى ئەوروپا بآليۆزخانەيان ھەبوو، دەمانچەى و چەكى پىتۆستيان بە قاچاغ ھىتايە تۆسلۆ بە رىگەى پەيوەندىە دىلۆماسىەكانيان، بە شارەندەوييان تا ئەوكاتەى پىتۆست بوون.

عه‌لی سه‌لامه کاتی نه‌نجامدانی ئۆپه‌راسیۆنه‌که‌ی بۆ سه‌ره‌تای هاوین دیارکرد. نه‌و وایدانا که کاتیک که‌شوه‌وا گه‌رم ده‌بیت، سیلفیا کاتیک زیاتر له‌ ده‌ره‌وه‌ به‌سه‌ر ده‌بات، وه‌ ئه‌مه‌ش ئه‌رکی کوشتنی سیلفیا ئاسانتر ده‌کات.

چوار بکوژ به‌ وریایه‌وه‌ دیاریکران. ته‌نیا نه‌و که‌سانه‌ی که‌ پێشتر له‌ کاری ئالۆزدا به‌ژداریبون هه‌لبژێردران. کاتیک نه‌وان له‌ چه‌ندین شاری جیاوازی نه‌روپیه‌وه‌ که‌یشتنه‌ ئۆسلۆ، پاسپۆرته‌ ساخته‌کانیان له‌لایه‌ن پۆلیسی سنووری نه‌روپیه‌وه‌ مۆرکران به‌بێ نه‌وه‌ هیچ گومانیک بکه‌ن.

نه‌ندامانی تاقمه‌که‌ چوونه‌ هۆتیلی جیاچیاوه‌ وه‌ بۆماوه‌ی دوو رۆژ به‌ده‌وری ئۆسلۆدا سووپانه‌وه‌ بۆنه‌وه‌ی شاره‌زای شاره‌که‌ ببن و ده‌رچه‌ی گونجاو بدۆزنه‌وه‌ بۆ هه‌لاتن. فه‌رمانه‌کانیان سادده‌ و ورد بوون: دوا‌ی کوشتنی سیلفیا نه‌وان ب‌لاوه‌یان ده‌کرد وه‌ به‌ره‌و شوێنی جیاوازی نه‌روپا ده‌چوون، هه‌ندیکیان به‌ ئۆتۆمبیل وه‌ نه‌وانی تریش به‌ فرۆکه‌.

دوا‌ی نه‌وه‌ی نه‌وان پشکنینی شاره‌که‌یان ته‌واو کرد، تاقمه‌که‌ د‌ل‌نیا‌بوونه‌وه‌ که‌ به‌ نا‌ئا‌شک‌رای ده‌م‌ینه‌وه‌. نه‌وان خۆیان به‌دوور گرت له‌ به‌کاره‌ینانی ته‌له‌فۆن، خۆیان له‌ ژۆره‌کانیان شارده‌وه‌، به‌ خواردنی له‌فه‌ چاره‌سه‌ری برسیه‌تیه‌که‌یان کرد.

له‌ وکاته‌ی به‌رواری هێرشه‌که‌ نزیک ده‌بووه‌وه‌، نه‌وان چه‌که‌کانیان له‌ شوێنی شارده‌وه‌ له‌ بال‌یۆزخانه‌ی لیبیا کۆکرده‌وه‌. ب‌پ‌یا‌رد‌را که‌ نه‌وان له‌ پارک‌یک‌ی گشتی به‌رامبه‌ر ما‌له‌که‌ی هێرش ده‌که‌نه‌سه‌ر. کاتیک له‌ ده‌رگا‌که‌ی ها‌ته‌ ده‌ره‌وه‌، ته‌قه‌ی ل‌ی‌ده‌که‌ن و له‌سه‌ر شو‌سته‌ به‌ مردوویی به‌ج‌یی د‌یه‌ی‌ل‌ن.^۱ هه‌موو نه‌وه‌ولانه‌ی دران بۆ کووشتنی سیلفیا مایه‌پوچ بوون و ناو‌ی‌راو له‌سا‌لی ۲۰۰۵ به‌هۆی نه‌خۆشییه‌وه‌ له‌ ولاتی نه‌رویج کۆچی دوا‌یی کرد. به‌هۆی نه‌و خزمه‌ته‌ی پ‌ێ‌ش‌که‌شی ولاتی ئ‌ی‌س‌را‌ئ‌یلی کرد، له‌به‌رامبه‌ردا نه‌وانیش مه‌یدانیکیان به‌ناوی "مه‌یدانی سیلفیا رافایل" له‌و ولاته‌دا کرد.

¹ Oren, R., ■ Kfir, M. (۲۰۱۴). *Sylvia Rafael: The Life and Death of a Mossad Spy*. University Press of Kentucky.

مہدانی سیلفیا رافایل له شاروچکئی میگدالی نیسرائیل

موسټه‌های چکرله

دوای داگیرکردنی هیندستان له‌لایه‌ن حکومتی به‌ریتانیای ئیمپریالیسته‌وه، به‌ریتانییه‌کان وهک هیزژکی ئیمپریالیستی له‌هه‌ولئێ شه‌وه‌دا بوون سوود له‌ ته‌ولوی سامانی سروشتی و مرۆیی ئەم نیشتمانه‌ وه‌ریگرن که داگیریان کردوه، هه‌روه‌ها له‌هه‌ولئێ نانه‌وه‌ی پشینی و ئازاره‌ بوون له‌ناو ئەو هیزانه‌ی که دژبان ده‌وه‌ستانه‌وه به‌ هه‌رجۆریک بیت، له‌ هه‌مان کاتیشدا ده‌یانویست (قوتترین خه‌لک به‌لای خۆیاندا راکێشن و بیانکه‌ن به‌ هاوسۆزی به‌ریتانیای داگیرکەر و به‌و شیوه‌یه‌ی که ده‌یان‌ه‌ویت به‌کاریان به‌ئێن و سوود له‌تواناکانیان وه‌ریگرن بۆ خه‌زمه‌تی ئیمپراتۆری به‌ریتانیای ئیمپریالیست. ولاتی هیندستان وه‌ک خاکیک که له‌سه‌ره‌تای سالانی بیسته‌کاندا له‌لایه‌ن به‌ریتانیاه‌ داگیرکرا‌بوو دانیش‌توانه‌که‌ی له‌ هیندۆس و مسو‌لمان پێک دێت، که له‌به‌ر (قوتی ژماره‌ی دانیش‌توانی هه‌ژاری قوت تیدا بلاوه، هه‌ر ئەم هۆکاره‌ش وا ده‌کات که لاوتکی بچووک که ناوی مسته‌فایه‌ بکه‌وێته‌ ناو دلو‌ی ده‌زگای هه‌والگری ئیمپریالیستی به‌ریتانی.

ئەم لاوھە کە بە ھۆی بچووکى جەستەییوھ بە مستەفای چکۆلە ناوی دەركردوھ لە دایک و باوکیکی ھەژاری موسولمان لە شارى بنیارس لەدایک بوو، ئەم لاوھە خاوەنى زیرەکیەکی بێتێنەییە و لەناو ھارپیکانیدا بەم ھۆیوھ ناسراو، کاتى ناوبانگی زیرەکی ئەم لاوھە گەیشتە یەکیک لە ئەفسەرە ئینگلیزەکانى حکومەتى بەریتانى (ئەو ئەفسەرە لە ھەوالگری بەریتانى کاریدەکرد) ئەفسەرە کە چووھ مالى لاوھە و بە کەس و کارى لاوھە کەى راگەیاندا کە کوپەگەیان لەسەر ئەرکى بەریتانىا بخوینن، تا ئەو کاتە لەبەر ھەژاری دایک و باوکی مستەفا نەیان توانیبوو کوپەگەیان بخەنەبەر خویندن بۆیە راستەوخۆ بەو پێشنیاری ئەفسەرە ئینگلیزە کە رازیبوون، بۆیە مستەفا لەسەر ئەرکى حکومەتى بەریتانى دەستى کرد بە خویندن لە خویندگەیکەى بالā لە ھیندستان ■ تايبەت بوو بە منداڵانى ئەفسەرەکان. کاتیک پڕوانامەى دواناوەندى بەدەست ھینا، رەوانەى زانکۆى تۆکسفۆرد کرا لەندەن، لەوێ شان بەشانی کوپە وەزیر و لۆردەکان دەبخویند، پشوو گۆتایی ھەفتەى لە مال و باخچەى دەولەمەند و سیاسى بەریتانیەکان بەسەر دەبرد، ئەمەش وەک پلانىکى ھەوالگری بەریتانى تا مستەفا راھیتن لەسەر ژيانى مۆدێرنى ئەو سەردەمە، ئەمەش وەک راھینانیک بوو بۆ ئەنجامدانى کارە سیخوپرەکانى داماتووى.

مستەفا سەرگەوتنى بەرچاوى بەدەست ھینا لە ھەموو قۆناغەکانى خویندندا، کارە سیخوپرەکانى لە زانکۆھ دەستى پیکرد، ھەلەدەستا بە پاسکردنى ھارپیکانى و ھەلسەنگاندی بۆچوونەکانیان و لەشیوھى راپۆرتدا بەرزى دەکردوھ بۆ بەرپرەکانى و ئەوانیش لێى رازیبوون، دواى ئەوێ گەیشتە دوا پلەى خویندن و پڕوانامەى زانکۆى بە پلەى زۆرباشە بەدەست ھینا بەرپرەسێکى ھەوالگری بەریتانى پێشى خۆى خست بۆ قوتابخانەى سیخوپر بەریتانى لە دەرووبەرى نو فونشیر، پاش ۲ سال سیخوپرێکى کارامەى لێدەرچوو، فێرى ھەموو ھونەرەکانى سیخوپر بوو، یەکەم ئەرک کە پێى سپێردرا چوونە میسر بوو تا چاودێرى بزوتنەوھ نیشتمانیەکان بکات و لەبەرئەوێ کە موسولمانە کەسێکى گونجاوھ بۆ ئەو ئەرکە و کەس گومانى لێناکات، ماوھیک لە قاھیرە ماوھە سیخوپر لەسەر بزوتنەوھ نیشتمانیەکان دەکرد ■ راپۆرتى لەسەر

جهنگى زانبارى

بەرز دەكردەنەو، دواتر فەرمانى پيڏرا بچيٽه ئەفغانستان لەو كاتانەدا كە سەردار محمد عزيز خان رازى نەبوو بچيٽه ژيڙ فشمارى بەريتانىيەكان.

بۆيە، دەرگاى ھەوالگري بەريتانى برياريدا سەردار لەناويەريٽ، ئەو پلانەى كە ھەوالگري بەريتانى بۆ تيرۆركردنى سەردار دايرتڙا لە دوو قوناغ پيڭ ھاتبوو، لە قوناغى يەكەمدا دەبوو كاريك بكرٽ كە ناويراو لە ئەفغانستان و لەناو مۇزەكەى خۆيدا دووربخريٽەو بۆ جيگايەكى دوور، و لە قوناغى دووھمدا تيرۆر بكرٽ بە ھەر ريگايەك بېٽ. بۆيە، لەسەرەتادا سيخوپيڭيان نارد كە بە پارە و بە ليدوان ھانى مۇز و تيرە ئەفغانىيەكانى دەدا كە دڙى سەردار بوەستەو و بەبتيارەپ لە قەلەمى دەدا، قوناغى يەكەمى پلانەكەش سەريگرت و ئەو بوو كارەكانى ئەم سيخوپە وای كرد سەردار دوژمنكي زۆري لە ناوخۆى ئەفغانستاندا بۆ دروست ببيٽ تا لەگژتاييدا ناچار بوو رابكات بۆ سيبيريا، نابيٽ لە بيرمان بچيٽ كە ئەفغانستان لەو كاتانەدا گرنگى خۆى ھەبوو بۆ بەريتانىا لەبەرئەوئەى ھاوسنورى ھىندستان بوو كە لەلایەن بەريتانىاو ھاگر كرابوو. لە قوناغى دووھمى پلانەكەدا ھەوالگري بەريتانى داواى لە مستەفا كرد كە سەردار لە سيبيريا تيرۆر بكات و بۆ ئەو مەبەستە مستەفا بەرەو سيبيريا كەوتەپئ بەلام داواى گەيشتنى بە سيبيريا دەرکەوت كە سەردار بەدەست سيخوپيڭى تر كۆژراو.

مستەفا بەتەرەوئەى بوو جيگايە متمانەى بەرپرەكانى لە ھەوالگري بەريتانى، داواى ئەنجامدانى ئەركيڭى ئەركيڭى تريان پيڏەسپارد، لەم ولاتى مسولمانەو بۆ ئەو ولات گەشتى دەكرد و ئەركەكانى بە لياھاتوى ئەنجامدەدا، تا جاريڭيان بەرپرەكانى لە ھەوالگري بەريتانى برياراندا رەوانەى توركيای بگەن بۆ ئەنجامدانى ئەركيڭى، چونكە توركييا ولاتيڭى مسولمانە، ئەو ئەركەش سيخوپيڭى كردن بوو بەسەر رابەرى شۆرشى بزوتنەوئەى توركە لاوھەكانى كەمال ئەتاتورك و تابزانن داواى سەركەوتنە يەك لەداواى يەكەكانى بەنيازى چيپە و دەپويٽ ■ جۆرە سياسەتيڭى كەگەل ولاتانى خۆرناوا بەپرەو بكات.

ھەروەھا، بەرىتانىا ترسى ھەبوو لە فراوان بوونى دەسلەتتى ئەتاتورك بەتايىبەتى داوى ئەوەى توانىبووى ئۆزىك لە ئاۋچەكانى ژۆردەستى خەلافەتى عوسمانى يەك بخاتەو، بۇ ئەنجامدانى ئەم ئەرکەش مستەفا خۆى گەياندە ئەنقەرە، لەو كاتانەدا ئاھەنگيان دەگىڧا بە بۆنەى سەرکەوتن بەسەر يۆناندا، مستەفا خۆى وادەرخست كە دەپەوئەت لىژنەيەكى (ھىندى-توركى) داپمەزىنئەت بۇ پتەوكردىنى پەيوەندىەكانى نئونيان و ھەروەھا لەو قسەو لىدوانانەى كە دەيكرد خۆى وادەردەخست كە دوژمىنكى سەرسەختى ئىمپىراتورىەتى بەرىتانىايە و لەبۆچوون و پىشنىيارەكانىدا ھىرشى دەكرە سەرى (ئەمەش بەپىتى ئەو پلانەى كە ھەوالگىرى بەرىتانى بۆى داۋىشبوو)، تا لەكۆتايىدا ئاۋيانگى گەيشتە سەرۆكى توركىا، ئەتاتورك، بۆيە بانگەيشتى كرد تا چارى پىتى بگەوئەت.

كاتىك چاۋى پىكەوت و گفتوگۆى لەگەلدا كرد و پىتى وت كە دەتوانئەت داۋى ھەر يارمەتەيك بكات، لە ماۋەى گفتوگۆكەيان سەرۆكى توركىا بە لىتەاتۋى خۆى گومانى لەم گەنجە كرد كە ئاۋى مستەفايە، بۆيە ھەرداۋى گفتوگۆكەيان و پاش رۆيشتنى مستەفا سەرۆكى توركىا بەپۆتەبەرى پۆلىسى نەيئى ئەۋكاتەى توركىايى بانگ كرد كە ئاۋى عەدنان بەگ بوو، داۋى لىكرە كە چاۋدئىرى مستەفاى بكرئەت، لەو رۆژەو ھەموو نامەكانى مستەفا خزانە ژۆر چاۋدئىرىەو. ھەوالگىرى توركى لەو كاتانەدا ھەرچەند لەسەرەتاي دامەزراندنىدا بوو بەلام توانىبوويان چەند پسپۆڤىك بەكرئە بگرن كە يارمەتيان بات لە ئاشكرا كردنى سيخوپەكان و پلانەكانيان، ئەو ھەبوو پسپۆڤىكى ھەوالگىرى كە ئاۋى عەۋنى بەگ بوو توانى سى نامە ئاشكرا بكات كە بە ھەرەكەبى نەيئى نووسرايوون و بۇ سيخوپۆڤىكى تررەۋانە كرابوون لە ئەستەنبول كە ئاۋى جەمال تۇغلۇق بوو، لەو كاتانەدا مستەفا خەرىكى دامەزراندنى تۆڤىكى سيخوپى بوو بۇ زانىنى ھەموو شتەيك دەريارەى سەركرەدى تورك و ئەفسەر و يارىدەدەرەكانى. ھەوالگىرى بەرىتانىش لە ھەۋلى ئەۋەدا بوو بەھەر ھۆكارىك بئەت ئەتاتورك بخاتەژۆر ركئفى خۆيەو و بە بەكارھىتانى پارە بئەت يان ھەر ھۆكارىكى تررە ئەگەر رازىش نەبوو ئەۋا كارىكات بۇ تىرۆر كردنى بەلام ھەموو ئەم پلانانەى ھەوالگىرى بەرىتانى

سەرى نەگرت بەھۆى خۆشەويىستى گەلى تورکيا بۇ سەرکردەكەيان. پاش ئەۋەى ھەۋالگىرى توركى تۈانى نامە سىخوپىەكانى مستەفا ئاشكرا بکات و ھىچ گومانىك نەما لەۋەى كە ئەو گەنجە سىخوپە، بېريارى دەسگىركردنى بۇ دەرچوۋ تا بىرئە دادگا، ئەۋە بوۋ دادگاىەكى تايىبەت دامەزرا بۇ دادگاىى كىردنى كە سەرۆكى دادگا ئىحسان بەگ بوۋ كە ئەندامى ئەنجۈمەنى نىشتەمانى تورکيا بوۋ، بەلام لەبەرئەۋەى مستەفا بەباشى راھىتئرابوۋ بەرگەى ھەموو ئەشكەنجەپەكى گرت و حاشاى كرد لەۋەى كە ئەو سىخوپ بىت، سەرەپاى ئەو بەلگەنى كە سىخوپپوۋنى ئەۋيان دەسلەماند بەردەوام بوۋ لە نكۆلىكردن تا لە ئەنجامدا دادگا بېريارىدا دانىشتەنەكە درابخت لەپىتئەۋى لىكۆلىنەۋەى زياتر لەگەلدا.

لەو كاتانەدا بەپىزەبەرى پۆلىسى نەيتى تورکيا، عەدنان بەگ، فېللىكى داھىنا تا لەو رىگەپەۋە مستەفا ناچار بکات دان بەتاۋانەكايدا بىت لەبەردەم دادگادا و حكوۋەكى پەكلاىى بىرئەۋە، بۇ ئەنجامدانى فېلەكەش عەدنان بەگ مۆلەتى لەو دادگا تايىبەتە ۋەرگرت كە مستەفاى دادگاىى دەكرد تا ۋابكات رۆژنامەى يەنى گۈنى بەناۋانگ كە لەئەنقەرە دەردەچىت بۇ تەنھا يەك رۆژ لە لاپەپەى يەكەمىدا ھەۋالىك بالۆيكاتەۋە كە تىپىدا ئامازە بەۋە بکات كە تورکيا لەگەل بېرىتانيادا پەپىرەندىيە دىپلۇماسىەكانى دەپچىتئىت، ئەۋە بوۋ ھەۋالەكە لەپەكەم لاپەپەدا بالۆكراپەۋە و كۆپبەكىش لەو رۆژنامەپە و چەندىن گۆزار و رۆژنامەى تر ئىردران بۇ ئەو زىندانەى كە مستەفاى تىدا دەسگىركرابوۋ، ناۋىراۋ تا ئەو كاتانە ئومىدى ۋابوۋ بېرىتانيا كارىك بکات بۇ ئازاد كىردنى ۋە باۋەپى ۋابوۋ لەبەرئەۋەى كە بېرىتانيا و تورکيا خاۋەنى پەپىرەندى دىپلۇماسىن ئەۋا ئەنجامدانى ئەم كارە مەحال نىيە، بەلام كاتىك ھەۋالى پچرانى پەپىرەندىيە دىپلۇماسىەكانى نىۋان تورکيا و بېرىتانياى لە لاپەپەى يەكەمى ئەو رۆژنامە ساختەپەدا خۆپىندەۋە، بۆى دەركەۋت كە ئىتر بېرىتانيا ھىچ ئرخىك بۇ ئەو دانانىت و ھىچ رىگەپەك نىيە بۇ ئازادكىردنى.

بۆيە، لەبەردەم بەپىزەبەرى پۆلىسدا دانى بەھەموو شتىكەلانا و ھەموو بەسەرھانىكى خۆى لەگەل ھەۋالگىرى بېرىتانيادا بۇ گىتاپەۋە تا كۆتايى، بەم شۆپەپە فېلەكەى

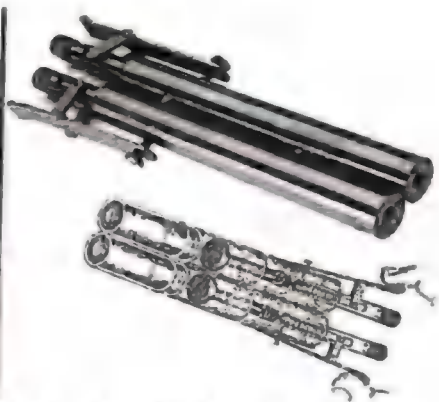
عه‌ندان به‌گ سه‌ری گرت و مسته‌فا درایه دانگا و برپاری له سیداره‌درانی بۆ ده‌رکرا، له‌به‌رنه‌وه‌ی له‌و کاتانه‌دا کۆماری تورکیا به‌ قۆناغی‌کی هه‌ستیاردا تێده‌په‌ی ۱۱ ده‌بوو رێکاری توند بگه‌یژته‌به‌ر له‌ پێناو باشت‌رکردنی بواره‌کانی ژیان. به‌ریتانیا به‌رێگه‌یه‌کی دیپلۆماسی ناره‌زایی به‌رامبه‌ر برپاری له‌سیداره‌دانه‌که ده‌رپه‌ی و رایگه‌یاند که مسته‌فا هاو‌لاتیه‌کی به‌ریتانییه‌ و هه‌والگری تورکی تووشی کردووه. په‌یوه‌ندی تورکیا و به‌ریتانیا ئالۆزی تێکه‌وت له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا برپاری له‌ سیداره‌دانه‌که جێبه‌جێکرا، پاشماوه‌ی که‌ل و په‌له‌کانی مسته‌فا درا به‌ بالێۆزخانه‌ی به‌ریتانیا له‌ تورکیا، له‌نیوان که‌ل و په‌له‌کانیدا نامه‌یه‌کی شار‌دراوه‌ی تێدا‌بوو که بۆ سه‌رۆکایه‌تی هه‌والگری به‌ریتانی نووسرا‌بوو تێیدا وت‌بووی که من به‌ دڵسۆزی خزمه‌تی ئێوه‌م کردووه هه‌تا مردن و ئێوه‌ش بژووی خێزانه‌که‌م بگه‌رنه‌ئه‌ستۆ. به‌م شێوه‌یه هه‌والگری به‌ریتانی په‌کێک له‌ سیخوپه‌ به‌ توانا و راهێنراوه‌کانی له‌ده‌ستدا به‌هۆی وریایی و زیره‌کی سه‌رکرده‌ی تورکی پێشوو ئه‌تاتورک.

بوگدان ستاشنکی

گه‌وره به‌رپرسانی سه‌ربازی و هه‌والگری جیهان، ده‌زگای هه‌والگری سۆفیه‌ت به‌ تازه‌ترین و به‌هێزترین ده‌زگای هه‌والگری داده‌نێن له‌ جیهاندا، که به‌ به‌کارهێنانی توندوتیژی ناسراوه له‌ پێگه‌یاندنی سیخوپه‌کانی. به‌لام سه‌یرنیه که سه‌ره‌پای به‌هێزی هه‌والگری روسی و ووردی له‌ دیاریکردن و مه‌شقی‌کردنی سیخوپه‌کانی، هه‌ندێک له‌ سیخوپه‌کانی که له‌ ژماره‌ی په‌نجه‌کانی ده‌ست تێپه‌رناکه‌ن رووخا‌ون یان ده‌سته‌وه‌ستان بوون به‌هۆی خۆشه‌ویسته‌یه‌وه، که پێشه‌ی هه‌والگری له‌ بنجینه‌دا قه‌ده‌غه‌ی کردووه. بوگدان ستاشنکی، سیخوپێ روسی، ده‌رچووی قوتابخانه‌ی سیخوپێ روسیه که نێردرا بۆ ئه‌لمانیا بۆ ئه‌نجامدانی ئه‌رکێک، ئه‌رکه‌که‌ش بریتی بوو له‌ تیرۆرکردنی دوو سه‌رکرده‌ی ئۆکرانی (په‌ناهه‌نده بوون له‌ ئه‌لمانیا) که به‌هۆی پایه‌ی رۆشن‌بیری و کۆمه‌لایه‌تیان به‌ناویانگ بوون، ئه‌و دوو که‌سه‌ش بریتی بوون له‌: پروفیسۆر لیف ریببیت، ئه‌ستفان باندیرا که نووسه‌رتکی به‌ناویانگ بوو. هۆکاری برپاری تیرۆرکردنیان

لەلایەن ھەواڵگری روسیەو ھەو ھەبوو کە ھەستابوون بە بۆلۆکردنەو ھەندیک لایەنی تاییەتی ژیانی روسیا لە رۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەلمانیای رۆژئاوا. ستاشنکی بۆ ئەنجامدانی ئەرکەکە ناسنامەییەکی ئەلمانی ساختە بۆ ئامادەکرا بەناوی یوشی لیمان، ناوبراو گەیشتە بەرلین و ھەک بازەرگانیک خۆی دەرخواست و کەوتە گەپان بەدوای نێچیرەکانیدا. کاتیک بۆی دەرکەوت کە لە میونخ نیشتەجێن، رووی کردە ئوئ، ناوینشانی یەکەمیانی زانی ئەویش لیف ریبیت بوو، بە وردی چاودێری جموجۆڵەکانی دەکرد و رۆژانە بۆ ماوہییەکی دیاریکراو چاودێری دەکرد و پاشان بەجێ دەھێشت بۆ ئەو ھەستی پێنەکات.

ناوبراو ژووریک بەرامبەر بارەگای ئەو رۆژنامەییە کە کاری تیدا دەکرد بەکرێگرت بە جۆریک کە دەیتوانی لەوێو چاودێری بکات، کاتیک دانیابوو لەو ھە دەتوانیت کارەکە جێبەجێ بکات بەرپرەکانی لیتاگادارکردەو، لە مۆسکوو پەسپۆرێک گەیشتە میونخ ئەو چەکە تاییەتیە کە تەرخانکراو بۆ ئەنجامدانی کردە نیڕۆکردنەکە گەیانە ستاشنکی، ئەو چەکەش بریتی بوو لە بۆریەکی کانزایی کە بەقەد پەنجەیک ئەستوور بوو درێژیکە ۱۷ سانتیمەتر بوو لە سن پارچە تیکەلکێش پێکھاتبوو کە لەبەشی دواوہ پەلەپێتکەییەکی ھەبوو بۆ تەقاندن کە لەکاتی تەقاندنیدا ھەندیک بارووت دەسووتا و دەبوو ھۆی دەرپەڕینی دەرزیەکی ئاسنی ژەھراوی بە ژەھری ئەسیدی برۆسیک کە بێرەنگە و بەھێزترین جۆرەکانی ژەھرە، ھەروەھا نژە ژەھریکیشی ھەیە کە ئەویش تیوسلفاتی سۆدیۆمە لە شێوہی تۆزیک سەپدایە.

بوجدان ستاشنکی و چهک ژه هراوییه که ی بۆ کوشتنی ههردوو خه بانکاره ئوکراتیه که .

له پێکهوتی ۱۲ تشرینی یه کهم ستاشنکی لیف ریپیتی که به یانییه که ی ده چوو بۆ نووسینگه که ی که وته شوینی و له سههه قادرمه ی پاله خانه که ژه هره که ی ئاراسته ی ده مووچاوی کردوو یه کسه ر کووشتی، به جۆرێک قوریانییه که نه هاوارێکی کرد و نه تووشی خوین به ربوون بوو، دوا ی ئه م رووداوه ستاشنکی چه که که ی له ناو برد و راسته وخۆ به شه مه نده هه ر به ره و به رلین به پێکهوت. پاش کاتژمێرێک لاشه ی قوریانییه که ئۆزدا به وه، پۆلیسی ئه لمانی دوا ی پشکنینی پزشکی له لایه ن پزشکی داده وه به وه هۆکاری مرده که ی به دڵ وه ستان له قه له مدا. پاش ئه وه ی دوو ساڵ تێپه ی به سههه سه رکه و تتی ستاشنکی له تیرۆرکردنی لیف ریپیتدا و به ی ئه وه ی پۆلیسی ئه لمانی بتوانیت هۆکاری راسته قینه ی مرده که ی دیاری بکات، هه وه لگه ی روسی بریاریدا دووباره ستاشنکی ره وانه بکاته وه بۆ جێیه جێکردنی به شی دووه می ئه رکه که ی که بریتیه له تیرۆرکردنی نیچیری دووه م، ئه ستان باندێرا. ستاشنکی بۆ ئه وه به سههه گه شته وه ئه لمانیا و هه رزوو نیچیره که ی ئۆزیه وه له به رنه وه ی که پێشتر ناوێشانه که ی ده زانی.

له رۆژی ۱۵ تشرینی یه که می ۱۹۵۹ چوو بۆ مالی باندێرا، له وێ چاره پتی ده کرد تا باندێرا هاته وه و له ئوتومبیله که ی دابه زی که کیه یه که ته ماته ی به ده ست وه بوو،

ستاشنىكى يەكسەر چەككە ژەھروپەكەي ئاراستەي دەموچاوى كىرد، باندېرا كەرتەسەر زەوى تەمانەكەي دەستى بە ناوەدا بۆلۈ بوو، پاشان ستاشنىكى يەكسەر ميونخى بەجېھىشت بەشەمەندەفەر چوو بۆ فرانكفورت و لەۋىو بە فرۆككە چوو بۆ بەرلېن و چەككەكەي لە شۋېتتېكى چۆل فرېندا و خۆي گەياندەو مۇسكۇ لەۋى راپۇرتتېكى لەبارەي چۆنپەتى ئىنجامدانى ئەرەككەي بۆ بەرپرەسەكانى بەرەزكردەو لەلايەن سەرۆكى ھەۋالگىرى روسپەو مەدالايى ئالاي سورى پېتېخسرا.

تېررۇكرىنى باندېرا پاش دوو كاتژمېر ئاشكرا بوو، ناوبراو گوزارپەو بۆ نەخۇشخانە بۆ ئىنجامدانى پىشكىن و توپكارى. پزىشكى دادوهرى شارى ميونخ بۆى دەرەكوت كە بەژەھرىكى تايپەتى كورژاۋە كە ھېچ شۋېتەۋارىك جېئامپايت. ستاشنىكى لەسەرەتاي خۇئامادەكرنپەو بۆ ئىنجامدانى ئەرەككەي لە ئەلمانىا، ئافرەتتېكى ئەلمانى ناسى كە ناۋى ئەنجى يۆل بوو، تەمەنى ۲۳ سال بوو يەكتىريان خۇشويست و ئەلقەي دەزگىرانداريان كىردە پەنجەي يەكتىر بەتت ئەۋەي كەس ئاگادار بىكەنەۋە، كاتت بەرپرەسەكانى لەھۋالگىرى روسى بەم پەيوەندەپان زانى بانگيان كىرد و داۋايان لېكرىد لەو ئافرەتە دوور بىكەۋىتەو و ئامادەبېت بۆ ئىنجامدانى ئەرەككەي نوئ لە جېگاپەكى نوئ، بەلام لەگەل ئەۋەشدا بېيارىدا ئەنجى بگوزتتەو و داۋايلىكرىد كە پېكەۋە بگەپتەۋە بۆ مۇسكۇ ئەۋىش رازى بوو. لەۋى ستاشنىكى ھەموو راستىپەكانى بۆ خىزانەكەي باسكرد، كاتتېك خىزانەكەي بۆى دەرەكوت كە ھاۋسەرەكەي پېشەي پېاوكرۇپە دەستى كىرد بە گىريان بەلام لېيخۇشبوو لەبەرئەۋەي خۇشى دەۋىست، داۋايلىكرىد بگەپتەۋە بۆ بەرلېن. سەرەتا خىزانەكەي گەپەۋە كە سكى ۴ مانگ بوو لەو ماۋەيەدا ستاشنىكى خولتېكى راھىتانى لە دەزگاي ھەۋالگىرى دەبېنى (كە قەدەغە بوو جېتې بېئالېت)، ئەنجى لە ئەلمانىا مىندالېكى بوو ناۋىنا پېتەر. پاش ماۋەيەك مىندالەكە بەنەخۇشى كۆچى دۋايى كىرد. ئەنجى ستاشنىكى بەتەلفون ئاگادار كىردەۋە، ھەۋالگىرى روسى رېگەي بە ستاشنىكى دا سەفەرى ئەلمانىا بگات بۆ ئەۋەي لە ھەراسىمى ناشتنى كۆرەكەيدا بەشدار بېت و لەھەمان كاتدا بەۋوردى چاۋدېريان دەكرىد چۈنكە ترسى ھەر كاردانەۋەيەكى لېدەكرا.

له کاتی سهردانکردنی بۆ نهخوشخانه بۆ ئیمزاکردنی بهلگهنامهی مردنی کوپهکەیی له گهڵ ژنهکهیدا بریارى راگردنیاندا بۆ بهرلىنى رۆژئاوا، چاودیریکردنهکەى ئەوهنده ورد بوو بهشیوهیهک سی سەیاره بهدایوهوه بوون، له پێکهوتى ۱۲ ئابدا پاش ناشتنى کوپهکیان کاتى گهڕانهوه بۆ مالهوه دهرفهتهکهیان قوستهوه ١٠ لهگهڵ چوونه ژوورهویان بۆ مالهوه یکسەر له ده‌رگای دواوه ده‌رچوون و ده‌ستیان کرد به راگردن به‌ناو زه‌ویه کشتوکالیه‌کاندا تا گهیشتنه شه‌قامێكى سه‌ره‌کى و سواری ته‌كسییه‌ک بوون بۆ ناوچه‌ی فالکنزی له ده‌رووبه‌رى به‌رلین، پاشان ته‌كسییه‌کى تر بۆ به‌رلىنى رۆژه‌لات ئینجا به‌شه‌مه‌نده‌فه‌ر بۆ ئەلمانیای رۆژئاوا و له‌وێ روویان کرده مه‌لبه‌ندى هه‌والگری ئەلمانى له بۆلاخ نزیک شارى میونخ. ئەگەر راگردنه‌کیان یەک رۆژ دوابه‌وتایه نه‌یان ده‌توانی بگه‌نه به‌رلىنى رۆژئاوا، ئەوان له‌پێکهوتى ۱۲ى ئابی ۱۹۶۱ رایان کرد ۱۳ى ئاب ده‌ستکرا به‌ دروس‌تکردنى دیوارى به‌رلین، له‌وێ خۆى ته‌سلیمی ئاسایشى ئەلمانیای رۆژئاوا کرد، ستاشنكى درا به‌ دادگا پاش لی‌تکۆلینه‌وه له‌لایهن هه‌والگری ئەلمانیای خۆشناو و دادگا بریارى ۸ سال بە‌ندکردنى بۆ ده‌رکرد له‌گه‌ڵ کارى قورس، به‌لام له‌سالى ۱۹۶۶ له‌ به‌ندیخانه ون بوو. هه‌روه‌ها، خیزانه‌کەى که رۆژانه سه‌ردانى ده‌کرد ئه‌ویش ون بوو، بۆ کوێ چوون؟ ئایا له به‌ندیخانه رایانکرد؟

يان هه‌والگری ئەمريکى فېراندى؟ ئایا ئیستا له ویلايه‌ته يه‌گگرتوه‌كان ژيان به‌سه‌ر ده‌به‌ن؟ ئایا تيرۆركرا له‌گه‌ڵ خيزانه‌كه‌يدا له‌لایهن هه‌والگری روسيه‌وه ؟ تا ئیستا كه‌س نازانیت.

رىچارد سۆرج (۱۸۹۵-۱۹۴۴)

رىچارد سۆرج ناۋىكە كە رەنگە نادىار و نەناسراو بىت لەلاى زۆرىيەى شارەزايانى بواری ھەوالگىرى و ھەرخۆنەرتكى ئاساسى لە ھەرشۆيىنكى جىھان، بەلام لە مېژووى سيخوپى جىھانيدا جىگايەكى گەورە داگىر دەكات. ئەو ئاكە سيخوپە كە لە مېژوودا رۆلئىكى كاريگەرى ھەبوو لە يەكلاکردنەوێ ئەنجامەكانى شەپى جىھانى دووھم، يان بەمانايەكى وردتر سۆرج سەرەپای كۆتايى ھاتنى چارەنووسى بەو شۆپە بە سەرگەوتوتوتىن سيخوپ دادەنرێت كە مېژوو ناسىبىتى ھەتا ئەم ساتە.

لە فابىلە فەرمىيەكاندا، سۆرج واپاسكراو كە خاوەنى كەسپىيەكى لىھاتووھ و كەسپىكى رۆشنبىر و زىرەكە و توانای تىگەيشتنى زۆرە و خۆپاگەر، ھەرشىك ۛ رۆبەپووى بىيترە دەتوانى لى تىگات و سرووشى كەشف بكات بە شۆپەيەكى گونجاو مامەلەى لەگەلدا بكات ئەمە دەريارەى كەسابەتى سۆرج. بەلام دەريارەى لىھاتوويەكانى لەبواری كوردەيدا خاوەنى توانايەكى بەرپۆھەردىن نايا بەروردىنى و بەھىزى كەسپى خۆى. سۆرج سەرگەوتوتىن و كاملتىن تۆرى سيخوپى بەرپۆھەردوھ لە ناوخۆى چىن و ژاپۆن لەماوھى جەنگى جىھانى دووھم. بەلام تەنانت ئەم ھۆكارى ناويانگ و لىھاتوويى ئەو نىە لە جىھانى سيخوپيدا كە مەملەتەكان تىيدا بۆ يەك چركەش ناوھستەن لە جەنگ يان لە ئاشتیدا، بەلام ناويانگ و لىھاتوويى ئەو كە بە وەسف كردنى بە دەيان كىتب تەوار نابىت دەگەرێتەو بۆ ئەوھى كە ئەو ئاكە سيخوپە لە مېژووى سيخوپيدا كە توانىويەتى كاريگەرى لەسەر گۆپىنى رۆپەوى گەورەتىن جەنگى كاولكەر ھەبىت. سۆرج لەشارى باكووى روسى ھاتوتەدنیاوھ لە باوكىكى ئەلمانى و داىكىكى روسى، ئەو تەمەنى ۳ سالى بوو كە خىزانەكەى گەرانوھ بۆ ئەلمانيا.

سۆرج كۆپى دووھمى ئەندازيارىكى ئەلمانىە كە لە كىلگە نەوتىە شامانەكاندا كارى كەردوھ، وھ نەوھى ئەدۆلف سۆرجە كە سكرتېرى تايىەتى بىرمەند كارل ماركسە و يەككە لەوانەى كە لەسەرەتاوھ باوھەريان بە شىوعىەت ھىناوھ. سۆرج لەسەرەتادا پەيوەندىكرد بە يەككە لە تىپە سەريازىەكانى ئەلمانيا لە شەپى جىھانى يەكەمدا وەك بەلگەيەكى حاشا ھەلنەگر لەسەر سۆزى ئەو بۆ ئەلمانيا و ئىمپراتۆرە لە شەپدا

سى جار بىرىندار بوو، دواچار بىرىنەكەي سەخت بوو، بۆيە مۆلەتى پېندرا بۆ ماوۋىيەكى زۆر لە جىڭادا بىمىنئەتە و لەو ماوۋىيەدا بىرى لە ھۆكارە سىياسى و ئابورىيەكانى ھەلگىرساندنى ئەو جۆرە جەنگانە دەكردەو و لەو ماوۋىيەدا كارىگەر بوو بە بىرى شوعى و بوو كەسنىكى ماركسى. قۇناغەكانى خويندنى بەسەرگەوتووى تەواوكرد و لەكۆرتايىدا بېروانامەي دكتوراي لە زانستە سىياسىيەكاندا لە زانكۆي ھامبۇرگ بەدەستەيتنا .

پاشان بەفرمى پەيوەندى بە پارتي شيوعىيەو وەك . ئاوبراو وەك ئەندامىكى دلسۆزى پارتەكە خزمەتى رىيازەكەي دەكرد، ماوۋىيەك برىن پېچ بوو، پاشان بوو رۆژنامەنووس و شارەزايىيەكى تەواوى لە كاروپارى جىھانيدا پەيدا كرد لەپووى سىياسى، ئابورى و سەربازىيەو و تا ئەو راددەيەي كە ھەوالگىرى روسى داوايان لىكرد ھاوكارىيان بكات لە دامەزاندنى نووسىنگەي ھەوالگىرى لە بارەگاي حىزىدا لە مۆسكۆ. سۆرج لىئاوۋى خۆي دەرخت لەو كارەدا و پاش ئەوئەي بوو بە ھاۋلاتىيەكى روسى بەنھىنى گوزارايەو بۆ خزمەتكردن لە سەركرداپەتى گشتى سوپاي سور. لەكۆرتايىدا رەوانەكرا بۆ شەنگەھاي تا سەرىرەشتى تۆرى سيخوپى بكات و پاشان لە سەرەتاكاني سالى ۱۹۲۳ بانگەپشت كرايەو بۆ مۆسكۆ و ئەركى دامەزاندنى تۆرىكى سيخوپى لە تۆكىۋى پايتەختى ژاپون پىسپىردرا كە ئەوئەش لەو سەردەمەدا بە كارىكى ئەزموونى دەھاتە ئەژمار لەبەر ئەوئەي سۆرج وەك كەسنىكى بىاني دەبىتە جىنگەي سەرنجى ژاپونىيەكان .

بەپرسانى ھەوالگىرى لە روسيا سۆرج بە شياوترىن كەس دەزاني بۆ ئەنجامدانى ئەو ئەركە لەبەرئەوئەي دىمەنى خۆي وەك ئەلمانىك دەكاتە پەردە و لەتوانايدايە خۆي وەكو ئەلمانىكى تەواو نىشان بدات . سەرھەتا، پىويست بوو لەسەر سۆرج كە بچىتەو بۆ ئەلمانىا و پشتگىرى ئەو ۋلاتە بەدەست بەيئىت تاوەكو ببىت بە نوئەريان لە تۆكىۋ، بۆ ئەم مەبەستە ھەوالگىرى روسى چەند بەلگەنامەيەكى بۆ دەستبەركرد 』 كە بەھۆيەو بەئاسانى گەپايەو بۆ ئەلمانىا بى ھىچ گىرقتىك . پاش ماوۋىيەك ژيان لە ئەلمانىادا توانى پاسپورتى ئەلمانى بەدەستبەيئىت، گىرنگىرەن كار كە سۆرج

بەزىرەكى خۇي ئەنجامىدا بەدەستەينانى مەنەي بەرپىرسانى پارتى نازى بوو كە بۇ ئەو مەبەستە ئۆزى پوپاگەندەكانى ئەو پارتەي خويندەو و ووتە بەناويانگەكانى ھىتلەرى لەبەركرد لە كۆپ و كۆيونەوكان دەيوتەو و تەنەت چەند جارىك كىتەي (خەباتى مەن) ھىتلەرى خويندەو.

ھەموو ئەمانەش ھۆكار بوو بۇ ئەو كە بەرپىرسانى پارتى نازى ھەك ئەندامىكى دىئۆزى ئەو پارتە قېوولۇ بىكەن، داۋى ئەو كە بەتەواوتى مەنەي نازىيەكانى بەدەستەينا، بەرلىنى بەرەو تۆكىۈ جېھىشت بۇ دەستىردن بە كارە نوپەكەي. لە تۆكىۈ، خۇي ھەك ئەلمانىكى دىئۆزى ۋاتەكەي دەردەخست و بەو بەلگەنامەنى كە لە ئەلمانىا بەدەستى ھىتابوو تۋانى خۇي ھەك پەيامنەرى رۆژنامەي فرانكفورت زىتقۇ بىناسىتەيت، كە بەناويانگىرەن رۆژنامەي ئەلمانىا بوو.

لەو كاتەدا، سۆرچ تەمەن ۲۷ سال بوو كە بالىۇزخانەي ئەلمانىا لە تۆكىۈ پاپتەختى ژاپۇن پېشوازيان لىكرد. ھەر لەسەرەتاي ئەم ئەركەو، سۆرچ تۋانى لىھاتۋى خۇي بىسەلمىتەيت، ھاپىيەكى ژاپۇنى پەيداكرد بە ناۋى ئەرىتقۇ-مىتسۇكاڧو كە ئەۋىش پەيامنەرى رۆژنامە بوو. سۆرچ داۋاي لىكرد ئوۋرىكى لە يەككە لە ھۆتەلەكاندا بۇ بىدۆرەتەو، لەو كاتەدا ھەلگىرە ژاپۇنى بە ووردى چاۋدېرىان دەكرد و سۆرچىش ئۆر لىھاتۋانە مامەلەي دەكرد تا ئەو ئاستەي ژاپۇنىيەكان بېھىوا بوون لە چاۋدېرىكىرىنى. ئەو ماۋەيەي كە ھەلگىرە روۋسى بۇ سۆرچ-يان دانا بوو تا تۆرەكەي داپمەزىنەي تەنھا ۲ سال بوو. لەو ماۋەيەدا سۆرچ تۆرەكەي دامەزىندان بە سى ئەندام ئەۋانىش:

-بىرنا: ئەلمانى بوو دەرچۈۋى قوتابخانەي مۇسكۇ بوو بۇ ئامىرى بېتەل، ئەركەكەي دامەزىندان و بەرپۆەبىردنى ئامىرى بېتەل بوو.

-بىرناكۆدى فۆكلىچ: يۈگسلافى بوو بە روۋكەش ھەك وىتەگرە گۇڧارنىكى فەرەنسى كارىدەكرد.

-مىاجى جۇكۇتۇ: ژاپۇنى بوو، تەمەنى ۳۰ سال بوو ھونەرمەند بوو، لەتەمەنى ۱۶ سالىدا چو بوو بۇ كالىڧۇرنىا و لەۋى پەيۋەندى كرىبوو بە پارتى شىۋەيەو.

لە سالى ۱۹۳۴ دواي سالىك لە دامەزراندنى تۆرەكە، سۆرچ ھەستا بە دوو كردار كە كارى تۆرەكەي بەرھەو پيشەوہ برد ئەوانيش:

-بەكرىگرتنى خانوويەكى دوو نھۆم لەگەپەكى ئازابۆكۆ ژمارە ۳۰ لە ناگازاكى كە نزىكى بنگەي پۆليس بوو ئەمەش ببوہ پەردەپەك بۆ چالاكەكانى

-دامەزراندنى ژاپۆنيەكى تر لە تۆرەكەدا كە ناوى ئۆزاكى ھۆكۆسى بوو، شىوعىيەكى دلسۆز بوو بە ھەرمى ئەندامى حىزب بوو، كە دواتر ببوہ بەسوودترين ئەندامى تۆرە سيخوپيەكەي سۆرچ.

پاش دامەزراندنى تۆرە سيخوپيەكە، سۆرچ لەپىگەي نۆيرەكەوہ سەفەرى مۆسكۆي كرد و لەوئ پاسپۆرتىكى ساختەي پەيداكرد بۆ تا سەفەركردى بۆ روسيا لەسەر پاسپۆرتەكەي ديار نەبێت لەگەل خۆيدا زۆرترين زانىياري ھەلگرتبوو، بەرپرسانى ھەوالگري روسى پيشوازيەكى گەرميان لىكرد و دوو بابەتى سەرەكيان لەگەلدا تاوتويكر ئەوانيش:

ئايا ژاپۆن ھىرش دەكاتە سەر روسيا؟ ئەگەر ھىرش دەكات ئامادەيى ژاپۆن تا ۱۱ رادەپەكە بۆ ھەلگيرساندنى جەنگ دژى روسيا.

پاشان، سۆرچ گەپايەوہ بۆ توكيۆ و دەستىكردوہ بەچالاكى ناردنى زانىياري، دەرەكەوت كە برنار كە بەرپرسي ئامىرى بێتەل بوو لە تۆرەكەي سۆرچ كەسىكى شىاونيە بۆ ئەو كارە، لەبەر ئەوہى زۆر دواكەوت لە دامەزراندنى ئامىرەكە و ترسىكى زۆرى ھەبوو ئەمەش واى لە سۆرچ كرد كە بېگۆپێت بە كەسىكى تر ئەویش ماكس كلارۆنى بوو كە فیتەريكى ئەلمانى بوو.

تۆرەكە لەو ماوەيەدا چالاكەكانى خۆي بەباشى بەرپۆوہ دەبرد، يەكەم تاقىكردنەوہى تۆرەكە لە سەرەتاي سالى ۱۹۳۶ دا بوو كاتىك ئازاوەيەكى سەير روويدا لە توكيۆ كە تىيدا ۲۴۰۰ سەرباز بەسەركردايەتى ھەندى لەئەفسەرانى سوپا دەستيان گرت بەسەر چەند بىنايەكى حكومەتدا، و كەوتنە تيرۆكردى گەورەبەرپرسان لە مائەكانى خۆياندا. ئەم ئازاوەيە گرنكى خۆي ھەبوو، خێرا سۆرچ داواي لە تۆرە سيخوپيەكانى خۆي كرد كە يارمەتى بەدەن لەزانينى ھۆكارى روودانى ئەم ئازاوەيە. سۆرچ لەو كاتەدا

بە زىرەكى خۇي سەردانى باليۇرخانى ئەلمانايى كرد (وېك پېشتەر ووتمان توانيبويى
متمانەي ئەوان بە دەستبەيتت)، و چاوي كەوت بە باليۇز ھېرېت ئۇن) لەگەل
پاشكوي سەريازي و پاشكوي دەريايى باليۇرخانە، پېشتناريى كرد كە ھەرسىكيان
لەلايەن خۇيەو لىكۆلئىنەو ئەنجام بەن لەسەر ھۆكاري روودانى ئەو ئاژاۋەپە و
لەكۆتاييدا ئەنجامي لىكۆلئىنەو كەن بەيەك. سۆرچ ھېندە رېزى پەيدا كىرەبوو
كە باليۇزي ئەلمانيا ھەرزو پېشتناريەكەي پەسەند كرد، ئەمەش واپىكرد كە سۆرچ
لىكۆلئىنەو كەنى ئەوان بېيىت و زانىياري گىرنگى چىگ بەكەيت كە پاشكوي سەريازي
باليۇرخانى ئەلمانيا لە تۆكىۋ دەستى كەوتىبوو دەريارەي ھىزى سەريازي ژاپۇنى
ئەو زانىيارىانە برىتېبوو لە چەندىن كىتېپ و راپۇرت و بىلگۈرەو كە ئەوئەندە بەنرخ
بوو سۆرچ دەرگاي نوسىنگەكەي لەسەر خۇي داخست و بەكامىرەپەكەي بچووك وىنەي
گرت تا بېيىت بۇ مۆسكۇ.

سۆرچ لە يەكەم تاقىكرىدەو پەيدا سەرگەوتىبوو وەك سىخوپىنگى روسى لە تۆكىۋ،
لېھاتوۋىيەكەي كەم وىنەي پېشاندا لە كۆكرىدەوئەي زانىياري و قۇستەوئەي دەرغەت و
ئاراستەكرىدنى بۇ بەرژەوئەندى خۇي.

كاتىك جەنەرال لىۋشكوفى روسى سوۋپاي روسى بەجېھېشت و راپىكرد بۇ ژاپۇن
بەھۇي ئەو زانىيارىە نۆرەي كە لەلاي بوو رەوانە تۆكىۋ كرا بۇ لىكۆلئىنەو لە و كاتەدا
كە ئەلمانيا كە ھاۋپەيمانى ژاپۇن بوو پېشتناريى كرد كە شاندىكى ئەلمانى بىزىن بۇ
تۆكىۋ بۇ لىكۆلئىنەو لەو زانىيارىانەي كە ئەو جەنەرالە بە ژاپۇنىيەكەي داۋە دەريارەي
توانا و ھىزى سوپاي روسيا، ئەو بوو شاندىكە زانىيارىيەكەي لە لەو جەنەرالە
ھەلھاتوۋەي سوپاي روسيا ۋەرگىتەو لە راپۇرتىكىدا كۆكرىدەو و كۆپەكەي پېشكەشى
باليۇرخانى ئەلمانيا لە تۆكىۋ كرد، سۆرچىش بەھۇي ئەو متمانەپەي لەلاي
بەرپىرسانى ئەو باليۇرخانەپە ھەيىبوو توانى وىنەپەك لەو راپۇرتەي دەستكەۋىت و
ھەرزو بە بېتتەل رەوانەي مۆسكۇي كرد، لەو راپۇرتەدا ھاتىبوو كە لىۋشكوف جىفرەي
سوپاي روسيى بۇ ژاپۇنىيەكەي ئاشكرا كىرەو، ئەمەش ۋاي كرد ھەرزو روسيەكەي
جىفرەكەي بگۇپىن.

جهنگى زانىارى

لهسهره تاي ئۆكتۆبىرى ۱۹۳۹ دەرگاى ئاسايشى ژاپۇنى كهوتە چاودىرىكردنى سۆرج
ئەمەش لەبەر ئەم ھۆكارانە :

- كەسكى بىيانى (لە ژاپۇن چاودىرى بىيانىەكان دەكرىت)

- رۆژنامە نووسە .

- ھاموشۇى بالىۆزخانەى ئەلمانىا دەكات .

ئاسايشى ژاپۇنى كارمەندىكى ۲۸ سالى كرد بە چاودىر بەسەريەو كە بەبىدەنگى
چاودىرى سۆرجى دەكرد ھەلسوكەوتەكانى دەنوسى بە شىئوہەك كە سۆرج ھەستى
پىنەكات، رۆژانە تەنھا يەك كاتۆمىر چاودىرى دەكرد . لەو كاتانەدا ئەلمانىا پۆلەنداي
داگىركىدبوو، بەپىى رىككەوتنىك لەگەل روسيادا دابەشيان كىردىبوو . ھەروەھا،
ئەلمانىا پاش داگىركردنى پۆلەندا پلانى ھىرش كىردنە سەر روسىاي ھەبوو لەبەر ئەم
ھۆكارانەى خوارەوہ :

- داگىركردنى كىلگە گەنەكانى روسيا

- دەستگەوتنى يەك مىليۇن دىل بۆ كاركردن لە بوارى پىشەسازى و كشتوكال لە ئەلمانىا

- نەھىشتنى مەترسى سنورى رۆژمەلاتى ئەلمانىا . ئەوہى لەسەر ھەوالگى روسيا پىئويست

بوو كە بزانتى ئايا ئەلمانىا بەراستى پلانى ھىرشكەنە سەر روسىاي ھەى؟ ئەگەر ئەلمانىا

ھىرش دەكات ئەوا چ بەروارىك بۆ ئەو ھىرشە دىارىكرەوہ؟

سۆرجى بەتوانا بەھۆى زىرەكى خۇيەوہ لەگفتوگۆيەكى ئاسايدا لەگەل پاشكۆى
سەربازى بالىۆزخانەى ئەلمانى لە تۆكىۆ توانى بەروارى ھىرشى ئەلمانى بۆسەر
روسيا بزانتى، بۆى دەرگەوت كە ئەو ھىرشە لەلايەن ئەلمانەكانەوہ ئامادەكارى
تەواى بۆ كرەوہ و نزيك ۱۸۰ تىپى ئەلمانى لەسەر سنورى روسيا كۆكرەوتەوہ
بەپالپىشتى تانك و زىپىۆش . بەروارى ھىرشەكەش ۲ى ھەزىران بوو .

ئەم زانىارىيەنەش گىرنگى خۇي ھەبوو لەبەر ئەوئەى ۋەك ۋوتمان پىتشتىر رىكەۋىتتىكى سەربازى لەنتىۋان روسيا و ئەلمانىادا ھەبوو، سۆرچ ھەزىۋو ئەو زانىارىيەنەى لەپىنگى ماكس كلوزىن كە بەرپىرسى بىتتەلى تۆرە سىخوپىكە بوو رەۋانەى مۆسكۇ كىر بەلام بەرپىرسانى مۆسكۇ گومانىان لەراستى زانىارىيەكان ھەبوو، ئەمەش سۆرچى نۆد تۈرپە كىر، كە ئەلمانىا لەبەرۋارى دىارىكرۋادا ھىرشى بۆسەر روسيا دەستىپىكىر ئەۋكەنە رووسەكان راستى زانىارىيەكانى سۆرچيان بۇ دەرگەۋت. پاش ھىرشى ئەلمانىا روسەكان دەيانوۋىست نىازى ژاپۇنىيەكان بزانن كە ئايا نىازى ھىرشىكرەنە سەر روسىيان ھەپە لە باكورەۋە؟ لەبەرئەۋەى ژاپۇن و ئەلمانىا ھاپەيەمان بوون، سۆرچ ئەو پىرسىيارەى لە بالىۋىزخانەى ژاپۇنى كىر و بۆى دەرگەۋت كە ژاپۇن قورسايى ھىزەكانى خىستۈتەسەر بەرەى خۇرئاۋا و ئامانچى يەكەمى بەرەنگار بوونەۋەى ئەمىركايە و ئامادە نىيە ھىرش بكاكە سەر باكورى روسيا، بىگومان ئەم زانىارىيەنەش گىرنگى سەربازى خۇيان ھەبوو لەبەرئەۋەى سەركرەپەتى سوپاي سۈور ھىزەكانى ۋلاتەكەى لەباكورى روسيا كىشانەۋە و تەرخانىكىر بۆ بەرەنگارىبوونەۋەى ھىزەكانى ئەلمانىا لە خۇرمەلات تا لەكۇتايىدا تۈانى ئەو دۈژمەنە لە خاكى ۋلاتەكەى ۋەدەرنى. ئەو كەسەى كە پۇلىسى ژاپۇنى ئاراستەى تۆرەكە كىر بى ئەۋەى بزانن كەسىك بوو بە ناۋى ئىتق رىتسۇ كە لەژاپۇن بەتۆمەتى شىۋىيەت گىرابوو، كاتى لىكۇلىنەۋەى لەگەلدا كرا، پىرسىيارى لىكرا كە ئايا كەس دەناسى لە شىۋىيە ژاپۇنىيەكان بەتايىيەتى ئەۋانەى كە بەم دۈايىيەنە لە ئەمىركا گەپاۋنەتەۋە؟ ئىتق لە ۋەلامى ئەو پىرسىيارەدا ۋتى كە پۈرۈى خىزمەتى مالىك دەكات كە خاۋەنەكەى ئافرەتتىكە چەند سالىكە لە ئەمىركا گەپاۋنەتەۋە و شانازى بەۋەۋە دەكەن كە شىۋىيە، پۇلىسى ژاپۇنى سەرەتا كەۋتنە چاۋدېرى كىرنى ئەو مالە، ئەو مالەش مالى خاتو كىتاباياش بوو كە ھاپىتى مىاجى ئەندامى سىيەمى تۆرەكەى سۆرچ بوو. لەكاتى لىكۇلىنەۋەدا دانى بەۋەداننا كە ئەندامى پارتى شىۋىيە بوون لە ئەمىركا، بەم شىۋىيە مىاجى دەستگىركراۋ چەند بەلگەنامەيەكىان لەمالەكەيدا دۈزىۋە دەريارەى يەدەكى نەۋتى ژاپۇن كە ئەو زانىارىيەنەش نۆد نەپتى بوون. دۋاى لىكۇلىنەۋە مىاجى دانى بە ھەموو شىكىكانا ۛ

سەرجه‌م ئەندامانی تۆرە‌که دەستگیرکران و لەساڵی ١٩٤٢ داداگیران و سۆرجیش به‌لەسێدارەدان سزادرا و لەماوەی دەستگیرکردنیش به‌بربرسانی روسیا نکلێان لێکړه و ئاماده‌نبوون هاوکاریکه‌ن. پاش تێپه‌رینی بیست ساڵ به‌سەر له‌سێداره‌دانی سۆرج روسیا دانپێدانا و شه‌قامێکی سه‌ره‌کی له‌ باکو ژیدی له‌دایک بوونی به‌ناوه‌وه‌نا، هه‌روه‌ها ناوی که‌شیه‌کی باره‌لگری به‌ناوی ئەوه‌وه‌نا و دراوێکی ده‌رکرد که‌ وێنه‌ی ئەوی له‌سەر بوو وه‌ک یاله‌وانێکی روسی.

کیم فیلمی

ئەگەر بگە پەتەن بەدوای ناوایانگی دیارترین سیخوړ له جیهاندا، ده بینین سیخوړی
 بیریانی کیم فیلبی به ناوایانگترین سیخوړه پەردە ی لەسەر لادراښ له دوای جهنگی
 جیهانی دووهمه وه. ئەو سیخوړه ماوه ی ۳۰ سال بیریانیای هەلخەلە تاند و کاری بۆ
 یه کیتی سۆڤیه ت ده کرد تا له کۆتاییدا هه والگری روسی بیریاری خانه نشین کردیدا.
 له بهر ئەو خزمه ته ی که پیشکشی یه کیتی سۆڤیه ته ی کردبوو، بانگیشتر کردا بۆ روسیا
 له رنگی به بیروته وه و نیستا له روسیا به کامه رانی ژیان به سەر دها .

ناوړواو له سالۍ ۱۹۱۲ له شاري ټه مبالاي هيندستان له دايك بډوه، كړپه تاقانه ي هاري سانت جۆن برد فيلبي بوو كه فرمانبر بوو له حكومتي هيندي، پاشان فيلبي گوزاډايوړه بۆ ئيزاق كه ټو كاته له لايڼ بهرنيانووه داگيركړايوو، كرا به راويزكاري وهزاره تي ناوځو. پاشان بوو به نوښته ري حكومتي بهرنياني له رۆژه لاتي ټه رده ن و له كوتاييدا بوو به راويزكاري پاشاي سعودي. باوكي كيم نارازي بوو له سياسي بهرنيانيا له خۆره لات و هر ټو نارازييه به ميراث بۆ كړه كه ي مابه وه .

فیلبی چووہ کولینڈی ترینیتی له زانکوی کامبریدج، له وړژاندها بیرى سۆسیالستى له ناو رۆشنیبراندا باو بوو، چوونه ریزی پارتی شیوعی به لگای ئازایه تی و به جهرگی بوو. هه ر له م ریځایه وه فیلبی په یوه ندی کرد به پیزه کانی پارتی شیوعیه وه و به نه پنی کاری بۆ ده کردن، به ته وای تیکه لی بیروباوه پری مارکسیه ت و شیوعیه ت بوو. له هاوینی ۱۹۳۴دا له فییه نا براریدا بپتته سه ریانک له مملانته، حه بان، دژبه فاشه ت

و كەوتەناو گىژاۋى سىياسەتەۋە. لە سەرەتادا ناۋى خۆى ۱۱ لىستى شۆپىشگىزپانى ئىشتىراكى تۆمار كىرد كە شىۋىيە نەمساۋىيەكان يارمەتى و پىشتىگىريان دەكرىد، ۋەكو پەيامنىرىك لە نىۋان چەند يەكەيەكى دژ بە حكومت دەستى بەكاركرىدن كىرد، لەو كاتانەدا كچىكى نەمساۋى شىۋىيە ناسى و يەكيان خۆشۋىست ئەۋىش ئەلىس فرىدمان بوو كە بە لىتر فرىدمان ناسرا، كە ئەۋىش بە ئەۋاۋى تىكەلى سىياسەت بېۋو. كاتىك حكومت دژى شىۋىيەكان ۋەستايەۋە و خانۋەكانى كرىكارانى بۆردومان كىرد ۱۲ سەدانان لىكۇرزا، فىلىبى ئەم كوشتارەى بەچارى خۆى بىنى و بوو بە رادىكالىتىكى توندېۋو. ۋاپىككەۋت كە دەزگاي ھەۋالىگى روسى لەو كاتانەدا دوو بەكرىگىراۋى ھەبوو كە سىخوپى بۆ دەكرىدن، يەككىيان تىۋدور مالى ھەنگارى بوو كە لە پىشتىر قەشە بوو دواتر بېۋو كۆمۇنىست، لەگەل جابور بىننەز ئەمىش ھەر كۆمەنىست بوو، ھەردوۋىكان باۋەپان ۋابوو كە فىلىبى كەسىكى گونچارە بۆ سىخوپى و نامادەيە لەپىتتاۋ بېروباۋەپى شىۋىيەتدا خۆى بەخت بكات.

لەكۆتايىدا تۋانىان بېھىتتە ناۋ رىزەكانى خۆيانەۋە بەلام داۋايان لىكرىد كە ھاۋسۆزى خۆى بۆ بېروباۋەپى شىۋىيەت بشارىتەۋە و ۋەك نەئىنىيەك بېپارزىتتە تا بتۋانىتتە دزە بكاتە رىزەكانى حكومەتى بەرىتانىا ھەۋل بىدات لەناۋ حكومەتى بەرىتانىادا جىنگايەك بۆ خۆى دابىن بكات ۋە باشترىش دەبوو كە ئەگەر ھەۋل بىدات لە نىۋ ھەۋالىگى بەرىتانىادا پلەيەك بەدەست بېھىتتە. بۆ ئەم مەبەستە، فىلىبى گەرايەۋە بۆ بەرىتانىا و ۋاخۆى دەردەخست كە ھىچ پەيۋەندىكى بە كۆمۇنىست و بېرى ماركسىيەتەۋە نىيە، ئەم خۆ دەرخستەش گرنگى خۆى ھەبوو تا ۋاى لىبىكات جىنگاي خۆى لەنىۋ حكومەتى بەرىتانىادا بكاتەۋە، تا لەكۆتايىدا بوو بە ئەندامى كۆمەلەى ئەنگلۇئەلمانى كە كۆمەلەيەكى راستېۋو بوو. ئەم كۆمەلەيە بۆ ئەۋە كارىيان دەكرىد كە ھاۋپەيمانىيەك لەنىۋان بەرىتانىا و ئەلمانىاي نازىدا دروست بكن، لەۋكاتاندا بەتەۋاۋەتى پەيۋەندى خۆى بە ھاۋپى كۆمۇنىستەكانىيەۋە بېرىۋو تا سەرئەنجام بوۋە كەسىكى جىنگەى متمانەى بەرىتانىا و لەسالى ۱۹۳۶ ۋەك پەيامنىرى رۇژمانەى لەندەن تايمز دەستبەكارىۋو، ناردىان بۆ ئىسپانىا تا دەنگوباسى شەپى ناۋخۆى ئەۋى

چهنگی زانیاری

بۆ رۆژنامه که بنێرێ. لهوێ چهند راپۆرتێکی بۆ رۆژنامه که نووسی که تیایدا پشتگیری چه نپال فرانکوی ده کرد، ئەمەش وایکرد که ناویانگی وهک که سێکی راستپەر و له هه مان کاتدا توندپەر و ناویانگ ده ریکات، به لām ئەو به نهێنی په یوهندی کردبوو به هه والگری روسیه وه و هه ر زانیاریه کی له سه ر شه ی ناوخوی ئیسپانیا به ده ست بهێنایه ره وانه ی هه والگری روسی ده کرد.

کیم فیلبی

رۆژنیکان تووشی پێشهادێک هات که هێنده ی ته مابوو ژیا نی سیخوپی کوتایی پێبیت، کاتێک سه رباره ئیسپانیه کان گومانیان لێکرد و به ماوه یهک به ندیان کرد تا هه ندیک پرسیا ری لێکه ن. له و کاتدا هه ندیک به لگه ی پێبوو که چنگای تۆمه تبارکردنی بوو، به لām به دزیه وه ئەو به لگه نامانه ی قووتدا و رزگاری بوو. له سا لی ۱۹۳۹ که هێشتا په یامنی رۆژنامه ی له نده ن تایمز بوو، ئەو ده رفه ته ی بۆ ره خسا که تێکه له ی یاری موخابه راتی ببیت ئەویش له رنکه ی هاو پێه کیه وه که هه روه کر ئەو به کرێگه راوی هه والگری روسی بوو به لām به نهێنی دزه ی کردبووه ناو ریزه کا نی هه والگری به ریتانی، ناوی ئەو هاو پێه گای بیرجیس بوو، پاش ئەوه ی گای ترانی فیلبی به یهێنیه ریزه کا نی موخابه راتی به ریتانی وه، له سه ره تا دا لێکۆلینه وه یان له گه لدا کرد و هه روه ها

لېڭزىنە ۋە يان لەگەل ئەندامانى خېزانە كەيدا كىردى تا دىلنىابىن لەۋەى ھېچ سۆزىڭكى بۇ يېرى شىۋىيەت نىيە، تا لەڭزىنەيدا ۋەك كارمەندىڭكى ھەۋالڭرى بەرىتانى قىبۇلكر و سەرئەنجام ئاۋاتەكەى ھاتەدى و لە بەشى دژە ھەۋالڭرى ۋلاتە بىيانىەكان دامەزرا.

ئەمە ئەو جىڭايە بوو كە خەۋنى پىتوۋە دەبىنى تا لەڭزىگە يەۋە زۆڭرەن زانىارى ھەۋالڭرى بەدەست بېئىت و بەنھىنى پېشكەشى موخابەرەتى روسى بىكات. فىلىبى ھەرزوۋ لەنئو ھەۋالڭرى بەرىتانىدا جېتى خۇى كىردەۋە و بوۋە كەسىڭكى خۇشەۋىست، تۋانى بلىمەتى خۇى لە بۋارى كۆكردەۋەى زانىارىدا بىسەلمىئىت و زۆڭرەس پېشېبىنى ئەۋەى دەكرد كە لەدھاتوۋ بېئىت بە سەزۇڭكى ھەۋالڭرى بەرىتانى و كەسىش بە خەۋالېدا نەھات كە ئەو بە نھىنى كار بۇ ھەۋالڭرى روسى دەكات. لە كۆتايى سالى ۱۹۴۴ دەرەفەتېڭى گىزىڭى بۇ رەخسا، ئەۋىش ئەۋە بوو كە سەزۇڭكايەتى بەشى نۆھەمى ۋەكالەتى موخابەرەتى بەرىتانىيان پىن سپارد، كە ئەم بەشەش كارى ئەۋە بوو دژى چالاكېيە سىخوپرەكانى روسيا بوەسئىتەۋە كە بۇ ماۋەپەك ئەم بەشە چالاكېەكانى راكېرا بوو بەلام دۋاى جەنگى جېھانى دوۋەم دوۋبارە زىندو كرايەۋە. فىلىبى كرا بەسەزۇڭكى ئەۋ بەشە و نىزىكەى ۱۰۰ سىخوپريان خىستە بەردەستى، ھەۋالڭرى رووسەكان لەمەدا قازانچىڭى زۆريان كىرد، تەنھا بەلگەنامە نھىنىەكانى رووسەكان دەتۋانن قەبارەى ئەۋ خىانەتە ديارى بگەن كە فىلىبى كىردۋىيەتى لە ۋلاتەكەى خۇى و چ خىزمەتېڭى پېشكەشى رووسە شىۋىيەكان كىردۋە.

بەدلىنىابىيەۋە ئەۋ خىزمەتەى كە فىلىبى پېشكەشى رووسەكانى كىردۋە بە پەنجەى دەست ئاۋمىرەرتىن. يەكېك لەۋ خىزمەتەنە ئاشكرا كىردنى ناۋى ھەموو سىخوپرەكانى بەرىتانيا بوو كە لە ئەۋروپاى رۆژمەلات دژى روسيا چالاكېان ئەنجام دەدا. لەسالى ۱۹۴۵ فىلىبى روۋبەپوۋى كېشەپەك بوۋەۋە كە زۆرى نەمابوو بېئىتە ھۆى ئەۋەى لە كارى ھەۋالڭرى دوۋر بخىرتەۋە، دوو پىپاۋى ھەۋالڭرى روسى پەنايان ھىتايە رۆژئاۋا، يەكېكېان ناۋى ئىگور جۈزىنكۆ بوو كە نووسەرى شفرە بوو لە بالئوزخانەى روسيا لە كەندە و لەگەل خۇيدا كۆمەلېك بروسكەى زۆر نھىنى ھىتابوۋ، ئەۋى تىريان ناۋى كونستاتىن فولوف بوو كە ئەفسەرىڭكى گەۋرەى ھەۋالڭرى روسى بوو لە ئەستەمبول،

که په نای بردبووه بهر بالیوڅانهای بهریتانیا و داوای په ناهندهی سیاسی کړدبوو. هرومه شوهی پتپراگ یانديبون که هوالگری روسی توانیوهی دزه بکانه نیو هوالگری بهریتانییوه و به لام بهتولوهی نهیده زانی که شو به کرنگیراوهی هوالگری روسی کتیه که دزهی کړدووه ته ناو هوالگری بهریتانییوه.

هه لماننی شو دوو کارمهندهی هوالگری روسی و په نا بردنیان بۆ بهریتانیا وای له فیلبی کړد له ناشکرا بون بترسیت و داوای یارمتهی و ناموژگاری له یوری مردین کړد، که بریکاری هوالگری روسی بوو له لندهن و سرپه رشتی توپنکی سیخوپی ده کړد که فیلبی په کتیک بوو له نندامانی شو توپه. مردین فیلبی ناگادار کړدوه که شو ناتوانیت هیچ کارنک بکات دژیان بویه پتویست له سر هوالگری روسی که هریه کتیک له دوو هه لمانتووه له ناو بهریت، بویه کونستاتین فولوفیان ده ستیشان کړد که ده بئ له ناو بهریت، فیلبی چوونکه سه روکی به شی دژه سیخوپی بوو ده بوو خوی چاوپنکوتن له گول فولوفدا بکات، لئی پیرسیت کتین نه وانهی دزه یان کړدووه ته ناو هوالگری بهریتانییوه و به نهینی زانیاری ده دهن به روسه کان؟

بۆ هم مه به سته، فیلبی گشتی کړد بۆ بالیوڅانهای بهریتانیا له نه سته مبول له هه مان کاتدا هوالگری روسی پلانی له ناو بردنی فولوفیان داپشتبوو، تا نیتستا نه زانراوه که فولوف چی لیکراوه به لام دهنگویه که هیه ده لیت له روژی دیارنه مانی لاشی که سیک له نزیک فپوکه خانهی نه سته مبول دوزراوه ته وه که هه موو گیانی به له فاف پتپراوه. سه بارهت به هه لمانتووی دووه می، شیکور جوزینکو، ده رکه وت که زانیاریه کی شو تووی لانییه ده ریاره ی دزه کړدنی هوالگری روسی بوناو هوالگری بهریتانی. له کوتاییدا فیلبی که پایوه له نندن و دهنگویاس له نیو ده رگای هوالگری بهریتانی بلار یوه وه که فیلبی پله ی بهر زده کړیته وه. له کوتاییدا کړدیان به سه روکی ویستگای هوالگری بهریتانی له واشنتون، له ژیر په رده ی سکرتیری په که می بالیوڅانهای بهریتانیا له واشنتون ده ست به کاریوو. په کی له و کاره ی که که وتبووه سرشانی شوه بوو که وه که نه لقه ی په یوه ندی نیوان هوالگری بهریتانی و نه مرکی کاریکات، نه مه ش دهره فته تیکی زپړینی تریوو بۆ فیلبی تا روسه کان له په یوه ندی و

نالوگړې زانیاری نټوان ههوالگری بهریتانی و نه‌مریکی ناگادار بکاته‌وه . فیلبی له واشنتون ده‌ستی به‌کار کرد، هر زوو توانی شفره‌ی نه‌مریکیه‌کان به‌ده‌ست به‌پنټیت و که بڼ په‌یوه‌ندی بیتله‌لی نټوان له‌ندن و نیویورک به‌کارده‌هینرا، فیلبی هر زوو رووسه‌کانی له‌م نه‌پنټیه ناگادار کرده‌وه و نه‌وانیش توانیان گړئ له په‌یوه‌ندی به‌تله‌کانی ه‌ردولا بگرن . واشنتون و له‌ندن ه‌ستیان به‌وه کرد که گړپانک له خه‌ستی په‌یوه‌ندی بیتله‌کانیان روویداوه گومانه‌که‌شیان له‌جنگه‌ی خؤیدا بوو .

سه‌ره‌تای ناشرکا بوونی فیلبی به‌وه ده‌ستی پیکرد که هه‌والگری نه‌مریکی توانی کتیبیکي شيفره‌ی رووسه‌کان به‌ده‌ست به‌پنټیت و به‌م رڼکایه توانیان نامه شفره‌دلره‌کانی رووسه‌کان بخویننه‌وه له‌م رڼکایه‌وه بۆیان ده‌رکوت که ژماره‌ی سیخوپړه‌کانی هه‌والگری روسی له نه‌مریکا و به‌ریتانیا به‌سه‌دان سیخوپړ بوو، به‌لام نه‌م سیخوپړانه‌ش ناوی خوازداویان هه‌بوو که ناشرکا کردنیان ناسان نه‌بوو، به‌لام له‌نه‌جامی به‌راوردکردنی چ‌ند نامه‌یه‌کدا توانیان ناسنامه‌ی چ‌ند سیخوپړکی دیار ناشرکا بکه‌ن به‌تایبه‌تی نه‌وانه‌ی خه‌ریکی پیدانی زانیاری نه‌تومی بوو به‌ رووسه‌کان که له‌نټویانداکلوز فوشزی تیدابوو که ده‌ستگریان کرد، نه‌مه‌ش مه‌ترسی خسته‌دلی فیلبیه‌وه . کاتئ نه‌مریکی و به‌ریتانییه‌کان بۆیان ده‌رکوت که سیخوپړکی روسیا هه‌یه که پایه‌یه‌کی به‌رزی هه‌یه و ناوه نه‌پنټیه‌که‌ی هومره، که زانیاری گرنگ و نه‌پنی ده‌گه‌یه‌نټه رووسه‌کان، گومانه‌کان له‌سه‌ر فیلبی زیادی کرد به‌لام زانیاری به‌ده‌ست هاتووه‌کان به‌س نه‌بوون بڼ تومه‌تباکردنی . نا له‌کوتاییدا به‌ریتانیا بپراییدا بیگه‌رپنټیه‌وه و نه‌و پؤسته‌ی لیوه‌ریگرنټه‌وه هه‌رچه‌نده گومانه‌کان له‌سه‌ری به‌رده‌وام بوون . سالی ۱۹۶۱ به‌ته‌واوی فیلبی ناشرکا بوو کاتیک که سیخوپړک به‌ ناوی جۆرج بلیک که سیخوپړی رووسه‌کان بوو گیرا و هه‌موو شتیکي درکاند و بڼ به‌ریتانییه‌کانی ناشرکا کرد که فیلبی سیخوپړی بڼ رووسه‌کان ده‌کات له‌و کاتانه‌دا فیلبی به‌ نه‌رکیک له‌ لوبنان بوو له‌لایه‌ن به‌کرنگیراویکی هه‌والگری روسیه‌وه ناگادار کرایه‌وه که هه‌لټیت بڼ روسیا، له ۲۳ی مایسی ۱۹۶۲ فیلبی خؤی کرد به‌ناو قه‌ره‌بالغی نامه‌نگینکدا و

له وی خۆی شاردهوه به یه کجاری دیار نه ما. دواى شەش هەفته مۆسکۆ رایگە یاند که کیم فیلبی مافی پەنابەریتی سیاسى پێدراوه
پەییوهندی هەوالگری روسی له گەڵ فیلبی تاساڵی ۱۹۸۰ بەردەوام بوو، بەلام له کۆتاییدا هەوالی هەلەهاتنی بۆ روسیا بوو به مانشیتی زۆریه‌ری رۆژنامه جیهانیه‌کان و رۆژنامه‌کان چیرۆکی خەیاڵی و سەیر و سەمەرەیان له باره‌یه‌وه ده‌گێژایه‌وه. له ساته‌وه‌ختی هەلەهاتنیه‌وه تەنانه‌ت تا کۆتایی ته‌مه‌نی بەردەوام بوو له خزمه‌تکردنی هەوالگری روسی، هەموو به‌یانییه‌ک نوێنەری هەوالگری رۆژنامه به‌ریتانی و ئەمریکیه‌کانی بۆ ده‌بات و ئه‌ویش پاش خۆپێندەوه‌ی راپۆرتێکیان له‌سەر ده‌نوسیت و ده‌یان نێزیت بۆ هەوالگری. به‌م دوا‌یه‌ ئافره‌تێکی روسی هێنا که ۲۰ ساڵ له‌خۆی بچوکتەر بوو هەرچەنده‌ پێشتر سێ ژنی ته‌لاقداوه ئه‌مه‌ش وه‌ک خه‌لاتێکی هەوالگری روسی به‌رامبه‌ر ئه‌و خزمه‌تانه‌ی پێشکه‌شی کردووه، له‌ کۆتاییدا تووشی هه‌ساسیه‌تی پیست هات تا له‌ساڵی ۱۹۸۸ دا کۆچی دوا‌یی کرد. حکومه‌تی شیوعی روسیاش ریزێکی تایبه‌تی لێنا وه‌ک سیخوپیکی گه‌وره‌ سیاسه‌تمه‌دارانی روسیا له‌ ناشته‌که‌یدا به‌شدار بوون و پله‌ی جه‌نەراڵیان پێبه‌خشی له‌سەر وه‌سیتی خۆی له‌ گۆرستانێکی روسی ناشتیان^۱

هه‌سه‌ن عه‌بدولجه‌باد (۱۹۷۶-...)

هه‌سه‌ن له‌ئه‌سڵدا هاوڵاتیه‌کی ئەمریکیه‌، له‌ژێر ناوی پۆل هۆل له‌دایک بووه. ناوی‌راو له‌حه‌وتی ئازاری ۲۰۰۷ به‌تۆمه‌تی پێدانی ئامیتری تایبه‌ت و زانیاری به‌چه‌ند که‌سیک بۆ کووشتنی هاوڵاتیان ئەمریکی ده‌ستگیرکرا. ئه‌وکات ناوی‌راو ته‌مه‌نی سی و دوو ساڵ بوو، وه‌ له‌ دادگا هه‌یچی له‌سەر ساغ نه‌بووه‌وه. له‌ شەشی ئازاری ۲۰۰۸، ناوی‌راو دووباره‌ دادگاهی کرا و ئه‌مجاره‌، دوا‌ی به‌ده‌سته‌یتانی به‌لگه‌، بیست و پێنج ساڵ زیندانی بۆ به‌پایه‌وه، که‌ زۆرتین ماوه‌ی زیندانیکردن بوو. ناوی‌راو له‌ ته‌مه‌نی نۆزه‌

^۱ Knightley, P., ۱۹۹۰. *The master spy: the story of Kim Philby*. Vintage.
-Page, B., Leitch, D. and Knightley, P., ۱۹۷۷. *Philby: The Spy Who Betrayed a Generation*. Sphere.

سالی بوو به موسلمان. له سالی ۱۹۹۸ بڼ ۲۰۰۲، ناویراو له کهشتیگه‌لی نه‌مریکی خزمه‌تی سهربازی ده‌کرد. حه‌سن به‌هۆی لی‌هاتوویی له‌کاردا ماوه‌یه‌ک به‌رله‌ کۆتایی هاتنی خزمه‌تی سهربازی مۆله‌تی پېدرا، واته به‌رله‌وه‌ی به‌ تۆمه‌تی سیخوپی تۆمه‌تبار بکړت.

حەسەن دەستی کرد به پېدانی زانیاری گرنګ به ریکخراوی قاعیده‌ی تیروستی و جیهادییه ئیسلامیه‌کانی تر له‌سالی ۲۰۰۰. ئه‌و په‌یوه‌ندی به‌ بابه‌ر ئه‌حه‌ده‌وه ده‌کرد له‌ لهن‌ده‌ن وه‌ ده‌ستی ه‌بوو له‌ به‌رپوه‌بردنی ویتسایتیک بڼ پروپاگنده‌ی ئه‌و گروپانه وه‌ک ده‌زگای عه‌زام. حەسەن په‌یوه‌ندی به‌ ده‌زگاکه‌ کرد و داوای چه‌ند فیدیه‌یه‌کی کرد هانی جیهادی تووندناوویان ده‌دا. هه‌روه‌ها به‌رده‌وام به‌دوای ئه‌و که‌سانه‌دا ده‌گه‌را که‌ هه‌مان ئیمان و پالنه‌ری ناویراویان هه‌یه‌ بڼ ئه‌جامدانی کرده‌ی تیروستی. له‌ ئالوگۆپی ئیمه‌یله‌کانیدا، حەسەن په‌سنی ئه‌و که‌سانه‌ی کردبوو که‌ هیرشیان کردبووه‌ سهر (کۆل) وه‌ چه‌ند زانیارییه‌کی گرنګی که‌شتیگه‌لی به‌ ده‌زگاکه‌ به‌خشیبوو. له‌ کانوونی یکه‌مه‌ی ۲۰۰۲دا هیرشیکي چوپړ کرایه‌سهر ماله‌که‌ی له‌ لهن‌ده‌ن وه‌ تیايدا چه‌ندین دیسکی کۆمپیوتریان دۆزیه‌وه‌ که‌ چه‌ندین زانیاری نه‌تینی له‌خوگرتبوو سه‌باره‌ت به‌ جووله‌کانی گروپی جهنگی که‌شتیگه‌لیی که‌ ئامانج لینی دۆزینه‌وه‌ی سه‌رانی قاعیده‌ و به‌ده‌سته‌پنانی زانیاری بوو ده‌ریاره‌ی هیرشه‌ تیروستییه‌کان. دواي نه‌وه‌ی له‌سالی ۲۰۰۴ ئه‌حه‌مه‌ ده‌ستگیرکرا، حەسەن چه‌ند چاپکراویکی تاپیه‌تی ئه‌و بابه‌تانه‌ی ټیکشکاند که‌ له‌ ده‌زگاکه‌ وه‌ریگرتبوو وه‌ هه‌لسا به‌ سپړنه‌وه‌ چه‌ندان فایل‌ی له‌سهر کۆمپیوتهری که‌سیی خۆی. تۆمه‌تی دووهم له‌دژی ناویراو په‌یوه‌ندی به‌ تۆمارزکی ده‌نگیه‌وه‌ هه‌بوو که‌ تیايدا ناویراو داوای کردبوو دوو چه‌کی جۆری (AR-۱۵) بکړت.

دیزیک شه‌ریف یه‌کێک بوو له‌ هاوژدانی ناویراو که‌ دواي ده‌ستگیرکردنی ئه‌حه‌مه‌ له‌سالی ۲۰۰۴ هه‌لسا به‌پېدانی زانیاری گرنګ به‌ ده‌زگای ئیف بی ئای، ئه‌مه‌ش دواي نه‌وه‌ هات که‌ شه‌ریف به‌ چه‌ند رومانه‌یه‌که‌وه‌ ده‌ستگیرکرا که‌ ده‌یویست یه‌کێک له‌

مؤله کانی شیکاگو بته قیئتتوره له کاتی جه ژنی سه ری سال که تیایدا نرخی شتمه ک داده به زیت و کپیری زوری روی تیده کات.^۱

ئیسفاک ناخمیرۆف (۱۹۷۵-۱۹۰۱)

ئیسفاک ناخمیرۆف سیخوپرکی یه کیتی سۆفیه ت بوو که له ماوه ی جهنگی جیهانی دووه مدا چالاکیه کانی له ئەمریکا دا به ئەنجام ده گه یاند. ناوبراو بۆ شارده نوێ ناسنامه ی خۆی، وه ک کوتال فروش له و ولاته دا خۆی دابوو ناسین. ئەو له سالی ۱۹۱۹ په یوه ندی به پارتی به لشفیک کردبوو وه دوی ده رچوونی له کۆلێژ له سالی ۱۹۳۲ په یوه ندی به ده زگای هه والگریه وه ئەو ولاته وه کرد. ناخمیرۆف یه که مجار له تورکیا دهستی به چالاکیه کانی کرد، وه دواتر له سالی ۱۹۳۴ له ولاتی چین ئه رکیکی پیتسپتدرا و پاشان دوی یه ک سال به ناسنامه یه کی ساخته وه جووه نیو خاکی ئەمریکا. ئەو تا سالی ۱۹۳۹ له ئەمریکا مایه وه، دواتر گه راپه وه یه کیتی سۆفیه ت. پاشان له سالی ۱۹۴۲ دووباره گه راپه وه ئەمریکا. دوی جهنگ، ۱۹۴۵ یان ۱۹۴۶، ناوبراو دووباره گه راپه وه یه کیتی سۆفیه ت که تیایدا بوو به جیگری به رپرسی ده زگای هه والگری سۆفیه ت (KGB) له یه که ی هه والگری په نه اندا.

کرده سیخوپه کانی ناخمیرۆف له ئەنجامی برینی شه پۆله کانی فینۆنای سۆفیه ت ئاشکرا کران. ناوبراو له ژۆر ناوه نه نیتییه کانی ئالبیتر و مه یه ر کاره کانی راده په پاند. ئەو تا ئیستا به باشترین ئەو خالە په یوه ندییه نه داده نریت له میژوودا که له لایه ن هاری هۆپکینس، یاریده ده ری شه خسی سه رۆک فرانکلین رۆژنیلت، به کاره یتراره بۆ په یوه ندیگرتن له گه ل جوژیف ستالین. هیه به لگه یه کی ئاشکرا له به رده ستدا نییه که بیسه لمیتیته به ده سه نه قه ست یان به پێچه وانه وه هۆپکینس زانیاری نه نیتی له پێنگای ناوبراوه دابته ستالین. سه ره پای ئەمه ش، ناوبراو ئەو که ناله زانیارییه ی

^۱ Centre for CounterIntelligence and Security Studies. "Spy Cases," <http://www.cicentre.com/> (accessed July ۱۷, ۲۰۰۸). Herbig, Katherine. Changes in Espionage by Americans. Monterey, CA: Defense Personnel Research Center, ۲۰۰۸.

به کارهیتان بۆنهوهی ستالین ئاگاداریکاتهوه له نیاز و بیرکردنهوهی رۆژفیلت وه بۆ ناردنی زانیاری له کۆبوونهوهکانی نیوان رۆژفیلت و سهروک وهزیرانی بهریتانیا، وینستن چیترچل.¹

ئالدریج ههینن ئهیمس (۱۹۴۱-...)

ئهیمس، ههوالدۆزی دهزگای ههوالگری ناوهندی دژهههوالگری و یهکتک له بهدناوترین و مهترسیدارترین خیانهتکاره ئهمریکیهکان له میژوودا، لهسالی ۱۹۴۱ له ویسکۆنس له داییک بووه. له ماوهی تهههنی سهههتای منالیدا، باوکی ناوبراو، کارلیتۆن ئهیمس، ههوالدۆزی دهزگای سی ئای ئهی بووه له ولاتی بۆرما، له ژێر ناوینیشانی پیشهیی مامۆستای زانکۆدا. تا دواي گهراپانهوهیان خیزانهکهی له ولاتهوه و چوونی بۆ دهزگای سهههکی سی ئای ئهی له لانگلی، فیرجینیا، ریکی گهنج (نازناوی ئهیمس) نهیده زانی که پیشهیی سهههکی و دروستی باوکی چی بووه. دواتر، بههۆی ئهوهی سیخوهریکردن له خوین و دههاری ئهودا بوو، باوکی ئهیمس ههلسا به دۆزینهوهی کارزکی هاوینه بۆ کۆپهکهی له گهڵ سی ئای ئهی که ئهکی سهههکیان دروستکردنی پارهیی ساخته بوو بۆ به کارهیتان له مهشق. ناوبراو لهم کاره نوێیهی له لانگلی باش بوو، بهلام پیندهچوو ئارهزووی ههههسهههکی ناوبراو شافۆ بووییت ئهوهک خویندنهکهی که بووه هۆی شکستیکی مهزن له زانکۆی شیکاگۆ. ئهیمس به بهخت بوو، چونکه هیشتا باوکی دهسهلاتنیک بههیزی له ناو سی ئای ئهیدا ههبوو، به سهههکهوتووی له شوباتی ۱۹۶۲ له نیو دهزگاکه دا دهسته به کار بوو.

ئهیمس یه کهم ئهکی فهرمی خۆی لهسالی ۱۹۶۳ وهک ئهفسههری مهیدان بۆ به پێوه بهرایهتی ئۆپهراسیۆنهکان له ئهقههههی تورکیا وههگرت، که تیایدا فهرمانی

¹-Andrew, Christopher and Oleg Gordievsky. KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev. Vol. ۱: From the Russian Revolution to the Cold War. Kent: Hodder & Stoughton, ۱۹۹۰.

-Haynes, John Earl, and Harvey Klehr. VENONA: Decoding Soviet Espionage in America. New Haven, CT: Yale University Press, ۱۹۹۹.

پېنگرا بۆلەۋەي ھەۋالدۆزى تورک و سۆڧىيەتى تەجنىد بکات. دۋاى تەنیا دە سال
لە کارکردن لە تورکيا، ئەو تەنیا توانى يەك ھەۋالدۆز قايىل بکات وە لەسالى ۱۹۷۲
بەشکستخواردويى گەراپەۋە بۆ واشنتون.

ئەيمس لە تافى لاۋيتيدا

بەبىرکردنەۋەي لە جىتەيتشتنى سى ئاى ئەى، ئەيمس ھەرزو دۋاى ئەمە بۆ كۆلنژى
زمانى ميانى سى ئاى ئەى نۆردرا كە تيايدا بەخترايى فېرى زمانى رووسى بوو. ئەم
سەرکەوتنەى بوو ھۆى ۋەرگرتنى ئەركىكى نوئى لە يەككە لە بارەگاكانى سى ئاى
ئەى بۆ چاۋدېرىکردنى دېلۇماتكارى رووسى ئەلىكساندەر ئوگورۆدنىك. ئەو مامە ئەى
ئەيمس لەو كەيسەدا لەگەل ئەلىكساندەر دەيكرد و ئەو زانىارىيە ھەۋالگرييە گرنگانەى
ئاۋىراۋ بەدەستى ھېتان، بوو جىنى خۆشحاللى سەرانى خۆى و ھەريەم ھۆيەشەۋە
ئەركىكى تىرى پېدرا لەسالى ۱۹۷۷ بۆ چاۋدېرىکردنى سېرچى فېدۆرىنك و دواتر
نيكولايېڧ شىڧچېنك لەسالى ۱۹۷۸، كە ھەردووكيان نوئەنرى بالاي سۆڧىيەت بوون
بۆ نەتەرەيەكگرتوۋەكان. دۋابەدۋاى ھەلەاتنى شىڧچېنكۆ بۆ ئەمريكا، ئەيمس بوو بە
يەككە لە بەئاۋانگىرتىن ھەۋالدۆزەكانى سى ئاى ئەى.

له گەل ئەم سەرکه وتنه شدا، ژيانى كه سى ئەيمس ژۆر ئالۆز بوو و هەرزوو دەستى كرد بە خواردنه وهى رێژه يەكى ژۆدى كحول. هەروەها، پيشه كەى له وكاته شدا كه وته مه ترسييه وه كه سهرانى سى ئاى ئەى له كۆتاييدا زانيان كه ئەيمس ته جنيديك رنكى باش نه بووه. ناوبراو دووباره ئهركىكى تری ته جنيديكرنى پيسپيژدرا له شارى مهكسيكو سیتی له ساڵى ۱۹۸۱.

له ویدا، دووباره شكستی هینا له كارەكەى خۆى به لām خوشبختانه توانی دلداریكى نوێ بۆخۆى بدۆزیتوه به ناوی ماریا دیل رۆزاریۆ كاساس دیبوێ. دواچار له ئەركى تۆپه راسپۆنه كانی به شى دژه هه والگريى يه كيتى سۆفیه له سى ئاى ئەى له ساڵى ۱۹۸۳ ناوبراو پلهى بهرزكرايه وه، وه به مەش گه پايه وه واشنتون ۱ دەستى به چه ندين فايلى ژۆر نهيتى گه يشت سه باره ته به هه موو هه والۆزه كانی سى ئاى ئەى له ناو يه كيتى سۆفیه ته وه لاتوانى سۆفیه ته له يه كيتى سۆفیه ته و ده ره وه.^۱

به هۆى جيا بوونه وهى له خيژانى يه كه مى و ژيانى پرخه رچى رۆزاریۆ وه ئەيمس قهرزى دونه يای كه وته سه ر. ئەو هه موو ييرى له هه موو ريگايه ك ده كرده وه بۆ قهره بوو كرده وهى ئەم چه نده و دانه وه قهره كانی. له به روارى ۱۶ى نيسانى ۱۹۸۵، ئەيمس به نه يتى چوه ئۆو بالۆزخانه ي سۆفیه ته له واشنتون و پيشنيارى پيدانى زانيارى نه يتى له هه مبه ر پاره دا بۆ كردن. ئەو سه ره ته په نجا هه زار دۆلارى پيژدرا و به رده وام بوو له سه ر ئەم كارەى تا بپه كەى گه يانده نزیکەى دوو ملیۆن و پينچ سه د هه زار دۆلار. دواى نزیکەى يه ك ده يه له ساڵى ۱۹۹۴ ده ستگيركرا.

هەرزوو دواى ئەم رووداوه، سى ئاى ئەى زانى هه والۆزه كانی له هه موو شوپيڤيڤ و پيژده نه يتيه كانيان له مه ترسيدين. سى ئاى ئەى داواى له ئيف بى ئاى كردبوو كه ناوبراو بخاته ژيژ چاوه ديترى و بيكاته ئامانجى خۆى. ئەيمس دواى ئەوهى ليكۆلینه وهى له گه لدا كرا، سى چار له تاقيكردنه وهى ئاميزى پۆليگراف به سەرکه وتووبى ده رچوو.

¹ *An Assessment of the Aldrich H. Ames Espionage Case and Its Implications for U.S. Intelligence: Report Prepared by the Staff of the Select Committee on Intelligence, United States Senate* [۸۴-۰۰۴۶] (Washington: U. S. Government Printing Office, ۱۹۹۴), ۴.

دوای چاودتیریه کی چوپوپ و به رده وام، نه یمس ویستی له شوباتی ۱۹۹۴ به ره و موسکو بفریت، به لام ئیف بی ئای ده سگری کرد. له ۲۲ شوباتی ۱۹۹۴، نه یمس به تومته سیخوړیکردن بۆ یه کیتی سؤفیه له لایه و وزارت دانه وه تومته بارکرا و هه رماوه به کی که دوی ئه مه تومه ته که ی به سه ردا ساغکرایه وه.^۱ ناویراو ئیستا له به ندیخانه یه، تاهه تایی هه به به ندرکراوه ی ده میتیته وه.

رایان نه ندیرسن (۱۹۷۸-...)

رایان نه ندیرسن ته مه ن بیست و شش سال چوار تاوانی هه و لدان بۆ به خشی نی زانیاری به دوژمن له دوازه ی شوباتی ۲۰۰۴ تومه تبارکرا. پيشه ی نه ندیرسن له سیخوړیدا کورت و ناکاریگر بوو.

ناویراو له سالی ۱۹۹۵ یان ۱۹۹۶ بووه موسلمان؛ به له وکاته ئه و خۆی وهک "مه سیحیه کی بیرویاوه پ دامه زراو" ده ناساند. هه روه ها، نه ندیرسن خۆی وهک نیشتمانه په روه و پشتیوانی کی سه ره ختی نه مریکا ده ناساند. دوی ئه وه ئایینی خۆی گۆری، نه ندیرسن به به رده وامی ئینته رنیت و کورته نامه ی ته له فونی به کار ده هیتا بۆ په یوه ندریکردن به گروه موسلماننه کان و خزمه تگوزاریه کانی وهک سیخوړیک پتیشکesh ده کردن. یه کیک له په یوه ندریکره کان له ریکای ئیمه یله وه له لایه شاتون رۆزمیله، شاره زا له بوو دیاریکردنی تیرۆریست، خوینترایه وه. ناویراو ده سته بجی زانیاریه کانی بۆ ئیف بی ئای نارد. ده زگاکesh له به رامبه ردا هه رزوه ئۆپه راسیۆنیک له م پتیاوه دا نه جامدا. له نیتو ئه و خزمه تانه ی ناویراو پتیشکeshی کردبوو، نه خشه ی دروستکردنی تانکی (M¹A¹) و (M¹A²) وه دیسکی کی کۆمپیوته ری هه بوون که پاسپۆرته سه ر یازییه کی تیا دا بوو.

نه ندیرسن به رله یه ک مانگ له وه ی یه که سه ر یازییه کی بجیته ئیراق ده سته گیرکرا. به پتیی یاسا، تومه ته کان له دزی ناویراو شایانی سزای مردن بوو. له دادگاییکردنه که دا،

¹ Early, Pete. Court TV's Crime Library. "CIA Traitor Aldrich Ames," http://www.crimelibrary.com/terrorists_spies/spies/ames/1.html (accessed December ۱۲, ۲۰۰۵).

پارټيزه رهنماي تهوې خسته پوو که نه نديرسن تووشی چندين جوري نه خووشی دهرونی بوو، هر يو به هم کاره ی نه نجامداوه. دادگا هم پوژشه ی له بهرچاو نه گرت و تاهه تايی زيندايی بڼ برپه وه له گه ل نازادی به مخرج. سهره پای هم سزايه، ناوبراو هم مو پله سهریازييه کانی ليښه نرايه وه و وهک سهریازيکی ناسايی مامه له ی له گه لدا کړا. نه نديرسن دوهم سهریازی موسلمانان که مامه له ی نه شي او له گه ل زانیاری نه پتی ولاته که پدا بکات له په که ی ئف تی لویس. تهوې تر بریتيی بووه له نه قیپ جهیمس لی، که به نایاسايی زانیاری ده رپاره ی زیندانایانی گرتوخانه ی گوانتانامو بڼ رای گشتی راده که پاند.^۱

ده یفید بارنیت (۱۹۶۰-۱۹۷۸)

کارمندی بالای ده زگای هوالگری ناوه ندی ده یفید هیتری بارنیت له سالی ۱۹۸۰ به تومه تی فروشتنی زانیاری وردی گرنکی توبه راسیونه نه پتییه کانی سی نای ته ی تومه تبارکړا، له ژیر ناوی نه پتی هابرینک، به په کتی سؤفیه ت. که یسی بارنیت په که مین که یسی ناشکرای کارمندیکی سی نای ته ی بوو که نه پتی بفروشیته کومیته ی سؤفیه ت بڼ ناساییشی ده ولت (KGB).

وهک ده رچوونی زانکوی میشیگان له سالی ۱۹۵۵، بارنیت له سالی ۱۹۵۸ په یوه ندی به ده زگای هوالگری ناوه ندییه وه (CIA) کرد. ناوبراو له گه ل په که ی هوالگری سوپای ته مریکا وهک شیکه ره وه له کوریای باشوور و واشنتون کاری ده کرد. له سالی ۱۹۶۵ بڼ ۱۹۶۷، بارنیت له باره گای سهره کی سی نای ته ی له لانگی، فیرجینیا، وهک نه لسه ری ستاف له به رتوبه به رایته ی توبه راسیونه کان کاری ده کرد، تهو به شه تاییه ت بوو به به رتوبه بردنی سهرجه م چالاکیه نه پتییه جیهانییه کانی تاییه ت به ده زگا که. له سالی ۱۹۶۷ بارنیت له نه نده نوسیا پوستیکی دبلوماسی پیتر که تیایدا

^۱ Herbig, Katherine. *Changes in Espionage by Americans*. Monterey, CA: Defense Personnel Research Center, ۲۰۰۸.
-Centre for Counterintelligence and Security Studies. "Spy Cases," <http://www.cicentre.com/> (accessed July ۱۷, ۲۰۰۸).

جهنگی زانیاری

توانی چەندین بەرپررسی خۆجیی تهجنید بکات بۆ سیخوێکردن بۆ ویلايه ته یه کگرتوه کانی ئەمریکا .

بارنیت له ساڵی ۱۹۷۰ دەستی له کارکێشایه وه بۆئوهی کۆمپانیایه کی ناردنی کهلوپه لی شوێنه وارناسیی له ئەندهنوسیا بکاته وه، به لām هەر بەردهوام بوو له کارکردنی لایه لا بۆ سی ئای ئەی. له کۆتایی ۱۹۷۶، بارنیت کهوته ژێرباری قهرزێکی سه دهزار دۆلارییه وه و خه ریک بوو له کاره که ی ئیفلاس بکات، هەر له وێوه ناوبراو دهستی کرد به فروشتنی زانیاری نهیتهی به دهزگای هه والگری یه کیتتی سۆفیه ته. بارنیت سه روینی ئۆپه راسپۆنه کانی هابرنیکی به دهزگا که به خشی، وه ک زانیاری سی ئای ئەی له مه پ موشه کی سۆفیه ته (۲-SA) و که شتی ژێرباری (Whiskey). هه روه ها، ناوبراو ناوی سی ئەفسه ری هه والگری سی ئای ئەی ئاشکرا کرد و ناوی چەندین هه والده ری ئاشکرا کرد که له لایه ن سی ئای ئەیه وه تهجنید کرابوون. دهزگای هه والگری سۆفیه ته پری نه وه د و دوو هه زار دۆلاری بۆ ئەو زانیارییه به نرخانه به خشییه بارنیت وه له ساڵی ۱۹۷۷ قاییلی کرد بۆئوهی کاریکات له پێگه ی گرنکی وه ک بۆردی چاودێری هه والگری ئەنجومه نی نوێنه ران و ئەنجومه نی پیران. خۆشه به ختانه، بارنیت له هیه چ یه کێک له بۆرده کان وه رنه گیرا، به لām له کانونی دووه می ۱۹۷۰ ئەو له لایه ن سی ئای ئەیه وه دووباره وه رگیرایه وه، ئەمجاره وه ک هه والدرزێکی به لێننامه . ئەو به شیوه یه کی کتوپر ته نیا دوا ی سێزده مانگ دهستی له کارکێشایه وه .

له نیسانی ۱۹۸۰، هه والدرزه کانی ئەمریکا توانیان بارنیت له وکاته دا ببینن که له گه ل هه والدرزێکی دهزگای هه والگری سۆفیه ته (Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti) له فیه ننا چاریان به یه کتر ده که وت. هه رکه هاته وه نیو ئەمریکا، له لایه ن ئیف بی ئای ده ستگیرکرا و لێپرسینه وه چپی له گه لدا کرا. هه موو ئەو

تۆمەتانه لەلايەن دادگاى بالۆره بەسەريدا ساغكرانه وه و بە حوكمى هەژده سال زیندانی بۆ بپرايه وه، بەلام لەسالى ۱۹۹۰ بەمەرج نازادكرنا.^۱

كریستۆفەر جۆن بۆیس (۱۹۵۳-...)

كریستۆفەر جۆن بۆیس، لەنتیو خەلك بە فالكۆن، لەگەڵ ئەندرو دۆلتنى هاوڕێ پیلاننكیان داڕشت بۆ فرۆشتنى زانیارى نهێنى لەمەڕ تۆرى سەتەلایەتى رايۆلیت (Ryholite) بۆ بەرژەوهەندى سۆفیەت. بۆیس، گەورەترین منائى چارلس بۆیس، لە باشوورى كاليفۆرنیا لە گەرەكى پالۆس فاردیس تەمەنى منائى و لاوى خۆى گوزەراندووه. باوكى ناوبراو كارمەندى ئىف بى ئاى بوو، پاشان لە كاليفۆرنیا رووى كردە كاركردن لە كارگەپەكى دروستكردى فۆكە، وه دایكىشى بەرلەوهى پېۆسەى هاوسەرگيرى پێك بهێنیت پێى باش بوو بېتە راهیبهى كلێسا بەلام دواى ئەوهى شووى كرد، ئیتر هەموو مائەكانى لەسەر رێيازی نایینى كاتۆلىكى پەرۆردەكرد. هەر لەسەرەتای تەمەنیهوه دیاریبوو كە بۆیس منائىكى چەلەنگە و نمرەى ۱۲۴ تۆماركرد لە تاقیكردنهوهى ئاستى ژیری (IQ)، لەنتیو خەلكدا بەوه ناسرابوو كە كەسێكى چاونهترسە و باكى نییه بە ئەنجامدانى كارى جەربەزەى. بۆیس تووشى گرفتێكى قولى باوهپى نایینى بوو لەماوهى جەتێدا، دواتر بوو بە كەسێك كە حەزى بەمانهوه لەمال نەدەكرد و هەردەم لە دەرۆه بوو. دواى ئەوهى بۆ سى كەپەت وازى لە كۆلێژ هێنا، بەهۆى ئەو پەيوەندیبانەى باوكى هەببوو لەگەڵ سى ئاى ئەى، بۆیس لە دەزگاكدە دەستبەكار بوو. بۆیس لەوێدا بەهۆى مەیلەكەى بۆ پەكێتى سۆفیەت، بەلێزانانە توانى ئەندرو قايیل بكات، كە دواتر بوو بە مامەلەكارێكى سەرکەوتوى ماددهى مۆشەبەر، بۆئەوهى هاوكارى بكات لە بەقاجاگرى چەندین بەلگەنامەى نهێنى و فرۆشتنیان بە دەزگای هەوالگری

¹ Shulsky, Abram and Gary Schmitt. Silent Warfare: Understanding the World of Intelligence. Washington, DC: Brassey's. ۱۹۹۳.

-Volkman, Ernest. Spies: The Secret Agents Who Changed the Course of History. New York: Wiley, ۱۹۹۷.

سوفیت، له پښتایي پلټنیزخانه کې له مه کسپکو سینټی، بویس و نندرو پرده وامپیان به دوستایه تیه که یاندا بوماره نویزکې دووسال به رله ووی له سالن ۱۹۷۷ هره دووکیان ده ستگیر بکرتین. له سالن ۱۹۸۰، بویس له زیندان راکرد و په نای پرده بهر باکوروی شاری نیداهو که تیایدا بوم پرده وامپیان به ژبانی خوی کاری دزینی بانقی ده کرد. دوی سال و نیویک گه پان هیزه کانی فیدرالی نویان له سالن ۱۹۸۱ ده ستگیر کرد له ده مه ی هه ولیده دا بچیته دهره ووی ولات. له کورتاییدا، ناویرا له دادگا پرایدا که بوماره ی شهست و پینچ سال حوکمی زیندانی بوم بپرډیته وه.^۱

رودولف نیفانتوفیچ نابیل (۱۹۰۳-۱۹۷۱)

سیخوپه روسه کان له زور جیگای جیهاندا چتندراون، نوان بوم جیگایه ک که بیانویت له سر نووکی په نجه کانیان ده پون بوم نوه ی هیچ که سیک هه ست به بوونیان نه کات، به پینچه وانه ی نه مریکیه کانه وه که بایه خ به شاردنه ووی خویان نادهن، له بهر نوه ی بربویان وایه که سیاسه تی راسته قینه ته نها به هیز و توندوتیژی تیورکردن نه نجام دهریت، به لام هره دوولا نامانجی تاییه تی خویان هه یه له و شتوازه ی په پیره ووی ده کن. چالاکیه کانی ده زگای هه والگری روسی به ته نها له سر ولاتانی خورنواوی نه وروپا کورت نابیته وه، به لکو نه مریکا له سره ووی نه ولاتانه یه که به دوژمنی ژماره یه کی خوی ده زانیت، سیخوپه روسه کان که به لیته اتویسی و زیره کی ناسراون هه میشه هوکاری سره کی سرکه وتنی روسیا بوون له بهر ننگار بوونه ووی نه دوژمنه سره سخته یدا، په کیک له و سیخوپانه به ناوی سره ننگ رودولف نیفانتوفیچ نابیل که به لگی سرکه وتوویسی ده زگای هه والگری روسیه له و جهنگ هه والگریه ی که دوی جهنگی جیهانی دووم له گه ل نه مریکا دا نه نجامیدا.

¹ Lindsey, Robert. The Falcon and the Snowman: A True Story of Friendship and Espionage. New York: Pocket Books, ۱۹۷۹.

-Lindsey, Robert. The Flight of the Falcon: The True Story of the Manhunt for America's Most Wanted Spy. New York: Pocket Books, ۱۹۸۳.

ئابىل لەسالى ۱۹۵۷ لەگەل جەيمس دۇنلەن - پەتۋە بەرى سى ئاى
ئەچ گەتۈگۈدەكات

ئەم سىخوپە كە بۇ ماۋەى ۹ سال لە نىۋيۋىرك كارى بۇ روسيا دەكرە بەين ئەۋەى
ئاشكرا بېيت، ژيانى لەو ماۋەىدا تۇى بوو لە سەركىشى و مەترسى، ئەو بەجۈرك
لېھاتوو بوو كە هېچ كام لە دەزگا ئەمنى و ئاسايشەكانى ئەمرىكا نەيانتوانى ئاشكرى
بەكن. ئەو لەسالى ۱۹۰۲ لە مۇسكو لەدايك بېوو، پاش ئەۋەى لەلەين ھەۋالگىرى
روسىەۋە راھىتەنى چەپۋىرى پېدەكرىت، لەسالى ۱۹۴۸ لەرېگەى كەنەداۋە داخىلى
ئەمرىكا دەبېت بە بەكارھىتەنى ئاسنامەيەكى ساختە بەناۋى ئاندرو كايۋتېس كە
لەلەين ھەۋالگىرى روسىەۋە بۇ ئەۋەىستە بۇى ئامادەكرابوو، دواى ئەۋەى گەپشتە
نىۋىرك لە ئوتتېلى ماننھاتن بە ناۋىكى ساختەۋە ناۋى خۇى تۆماركرە. ھەرچەندە
سەرھەنگ ئابىل لەلەين ھەۋالگىرى روسىەۋە ئاسنامەيەكى ساختەى بۇ ئامادەكرابوو،
بەلام ئەۋەى بېاريدا ئاسنامەيەكى راستەقىنەى ئەمرىكى بۇخۇى پەيدا پكات تا
گومانەكان لەسەر ئاشكرا بوۋنى كەم بېنەۋە، ئەۋەى ئاسنامەيە ھى مىندالېك بوو بەناۋى
ئەمىل گۇلدەفۇس كە پاش دوو مانگ لە لەدايىكېۋونى لە نىۋيۋىرك كۈچى دواى
كرېبوو.

جهنگی زانیاری

به پیتی نه وریتنمایانهی که په یمانگای هه والگری روسی فیزیان کردبوو، نه ده بوو نابیل ژووری نوتیله که ی وهک جیگای پلاندانان بۆ چالاکیه سیخوپیه کانی به کاریهنیت، له بهرته وهی ده ترسا له وهی هه والگری نه مریکی نامیری تومارکردن و گواستنه وهی دهنگ و هه روه ها کامیترای نه پنیان تیدا شارده پته وه، له بهرته وه هه ستا به به کریگرتنی ستودیه کی وینه گرتن که له یهک ژوور پیکهاتبوو، به ناوی ستودیه کی نه میل گولفسوه ناوینا، وهک فوژوگرافه ریک دهستی به کارکرد، به دریاویی تر سالی ماوهی سیخوپی کردنی له پینگه نامیری رادیه وه زانیاری گرنگی بۆ به پررسانی هه والگری روس ده نارد، وهک زانیاری ده رباره ی هیزی سهریازی نه مریکا و توانای به رهنگار بوونه وهی له کاتی هیژی له نا کاو بۆ سهریان، هه روه ها زانیاری ده رباره ی چه که کانی سوپای نه مریکا و ژماره و پیکهاته کانیان، به لام له هه مووی گرنگتر نه و زانیاریانه بوون که ده رباره ی چه که نه تومیه کانی نه مریکا ده ینارد. له بهرته وهی له و سالانه دا که جهنگی سارد له فنیان نه مریکا و روسیادا به ریاپبوو، هه ردولا هه لپیان بۆ به هیژکردنی توانای سهریازی خویان ده دا و چه کی نه تومیش که ویلاپه ته یه کگرتووه کانی نه مریکا وهک یه که م ولات بووه خاوه نی مه ترسیه کی گه وره بوو له سهر روسیا، وه روسیاش له پینگه سیخوپیه کانی وه به رده وام هه ولیده دا ژورترین زانیاری له سهر نه م چه که ده ست بکه ویت و سوپای ولاته که ی پنی پرچه ک بکات.

وه له ماوه ی چالاکیه سیخوپیه کانی له نه مریکا، سهرهنگ نابیل چه ندین زانیاری گرنگی بۆ مؤسکوارد که هه موویان زانیاری نه پنی و تاییه ت بوون وهک به لگه نامه و هیلکاری چه که قورسه کان و وینه ی بنکه سهریازیه کان. کاتیک له سالی ۱۹۵۷ دا ده ستگیرکرا، له به رده م دادگای فیدرالی نه مریکا وه دانینا به وهی که سهرجه م نه و کل و په لانه ی له ستودیه کی وینه گرتنه که یدا ده ستیان به سهردا گیراوه وهک: پارهی ناسن و قوچه و قه لهم و برغوی ناویوش، به کاری هیناوان بۆ شارده نه وهی فیلمی مایکرویی که زانیاریه گرنگه کانی تیدا تومارکردبوون بۆ نه وهی ره وانه ی مؤسکویان بکات. به لام سیخوپیک که بۆ ماوه ی ۹ سال گه وره ترین زیان له حکومتی نه مریکا بدات و له و ماوه یه دا ناشکرا نه بوو بیت، رهنگه بیرسن که چۆن وا به ناسانی ناشکرا ده بیت،

بەدلىنبايىمىز ۋە رىكەت لە ئاشكرابونى ئەم جۆرە سىخوپانەدا رۆلنىكى گەرە دەبىننىت، ئاشكرابونى ۋە دەستگىركردنى ئەم بەسەرھاتىكى سەرسوپىيەنەپە .

بەيانىيەك كاتىك گەنجىكى تەمەن ۱۴ سال بەنارى جىمى بۆزارت كە پىشەى دابەشكردنى رۆژنامە بوو، لە يەككىك لە كىرپارەكانى رۆژنامەى پارەى رۆژنامەكەى ۋەردەگىرت، يەككىك لە پارە ئاسنانەى كە ۋەرىدەگىرت لە دەستى ۋەكەپتە خوارەۋە، بەلام كاتىك دەپەۋىت ئەم ھەلىبگىرتتەۋە توشى سەرسوپىمان دەبىت بەۋەى ۋە دەبىننىت يەككىك لە پارە ئاسنانە لە ناۋەراستدا بوو بە دور لەتەۋە ۋە لە ناۋىدا شتىكى بچكۆلە دەبىننىت ۋەك فىلمىكى بچوك ۋاپە، جىمى بە بىنى توشى سەرسوپىمان دەبىت ۋە راستەوخۇ دەگەپتەۋە بۆ مالەۋە بۆ لای باۋكى ۋە ئەۋەى بىنىۋەتى بۆى دەگىرتەۋە، باۋكىشى پىتى دەللىت كە شتى لە شىۋەپەى تەنھا لە فىلم ۋە چىرۆكە سىخوپىكاندا بىنىۋە، بۆپە باۋكى ھەست دەكات بەۋەى كە پىۋىستە راستەوخۇ پۇلىس ئاگادارىكانەۋە، دواتر پەپەۋەندى بەلىكۆلەرىكى پۇلىس دەكەن بەناۋى فرانك مىللى كە ھاۋپىيەكى نىزىكى باۋكى بوو .

بەۋەى ئەم بەلگەپەۋە پۇلىس سەرەداۋىكى دەستكەت ۋە دىنباۋە لەۋەى كە تۆرپكى فراۋانى سىخوپى لە ئەمىرىكا ھەپە، بۆپە دەستىان كۆر بە پىۋەسى گەپان ۋە شۋىتپەلگىرتنى ھەمۇ ئەم كەسانەى كە لەناۋچەكەدا گومانىان لەسەر بوو. لەئەنجامى ئەم گەپانەدا چەند سىخوپىكى روسىيان دەستگىركرد بەناۋەكانى: فىتالى پافلوف، ئەلىكساندەر مىكالىۋىچ، مىكائىل سىفەن. بەلام تا سالى ۱۹۵۷ سەرھەنگ ئابىل ئاشكرا نەبوو ھەرچەندە بەداۋىدا دەگەپان بەلام نىانتوانى بەئاسانى بىدۆزىنەۋە، تا ئەم كەنەى كە رىكخراۋى كۆچ ۋە رەگەزنامەى ئەمىرىكى ناۋى ئەۋىان لە لىستى ئەم كۆچبەرەنەى ھانۋەتە ئەمىرىكاۋە نەدۆزىيەۋە، ئەمەش بوو ھۆى ئەۋەى كە گومانى لىكەن لەۋەى كە بەشىۋەپەكى نىياساى داخلىى ناۋ خاكى ئەمىرىكا بوو.

بۆ ئەم مەبەستە بۆ ماۋەى ۲ ھەفتە لە كەمپىكى سەربازىدا زىندانىان كۆر تا لە دواتردا بىگەپىننەۋە بۆ ۋلاتەكەى خۆى، بەلام دۋاى دەستگىركردنى كاتىك لەلەپەن پۇلىسى فېدېرالى ئەمىرىكەۋە لىكۆلىنەۋەى لەگەلدا دەكرا، چەند لىكۆلەرىكى فېدېرالى

بەنھېنى ھەستان بەگەپان و پشكىنى سىتۇدىۋى ۋېنەگرتنەكەي كە دەكەوتە گەرەكى
فىلتۇن. ئەو لەنىۋ دانىشتوانى گەرەكى فىلتۇندا كەسىكى ناسراۋىبو، دانىشتوانى ئەو
ناۋچەيە ئەۋيان بەناۋى ئەمىل گۆلدفۇكس واتە ناۋى سەر ناسنامە ساختەكەي دەناسى
ۋەك پىاۋىكى كورتنەبالا و كەم قەسە كە ھىۋايەتى ۋېنەكىشان بو، ۋە كاتىك كە
پۇلىس سىتۇدىۋى ۋېنەگرتنەكەيان پشكىنى بۇيان دەرەكەوت كە چەندىن كەل و پەلى
تايىبەت بە پېشەكەيان نۇزىۋە ۋەك: ئامىرى ۋېنەگرتن و شۇردنەۋە، بەلام ئەمانە
بەس نەبوون بۇ ئەۋەي تۆمەتبارى بكن تا ئەو كاتەي توانيان ئامىرىكى ناردى
شەپۇلى رادىۋىي كورتمەۋەدا بۇزىنەۋە كە كۋالىتەكى بەزى ھەبو، ھەروەھا چەند
كەل و پەلىكى تىيان نۇزىۋە كە ھىچ پەيوەندىەكان بەكارى فۇتۇگرافەرىيەۋە نەبو
ۋەك: ئامىرى بېنى شوشە، چەند بەلگەنامەيەكى نھېنى، دۈۋرىنى گەرەي دۈۋچاۋ،
چەند فىلمىكى بچۈكى تۆماركراۋ، بىمار و قەلەم و بىرغ و قۇچە و پارەي ئانسى
ناۋبۇش، ھەروەھا ئامىرى چاپكرىن و بچۈك كىرنەۋەي زانىارىيەكان بۇ قەبارەي
سەرەدەزىيەك.

دۋاتر پۇلىس بۇ دەرەكەوت كە ئابىل بەردەۋام لە پەيوەندىدا بوۋە لەگەل مۇسكۇدا
لەپىگەي ئامىرى رادىۋىكەۋە كە بەھۋىۋە زانىارى ناردۈۋە و فەرمانى ۋەرگرتۈۋە،
ھەروەھا دەرەكەوت كە پەيوەندى بەتۈرىكى ھەۋالگى روسىيەۋە ھەبوۋە كە چەندىن
سىخورى تىرى گرتۈۋەتەخۇ كە لەناۋچە جىاجىاكەنى ئەمىركادا بالۇ بوۋەتەۋە. بۇيە
ھەۋالگى ئەمىرى بەردەۋام بوۋ لە چاۋدىرىكىرنىيان تا ئەو كاتەي كە توانيان
سەرچەم ئەندامانى تۈپەكە دەستگىرىكەن و لەنىۋياندە سەرەنگ ئابىل كە
مەترسىدارتىرنىيان بوۋ بەجۇرىك ناتۋانزىت كە قەبارەي ئەو زانىارىيە زۇر و ھەستىارانە
بىزانزىت كە ناردۈۋەيتى بۇ ھەۋالگى روسى، ئەو سەربارى ئەۋەي كارى فۇتۇگرافەرى
دەكرىد شارەزى تۆماركرىنى دەنگ بو، ھەروەھا ئەندازىارى كارەبا و ۋېنەكىش و
ھونەرمەندىكى لىھاتوۋ بوۋ لەگەل ئەۋەشدا زمانەكانى ئىنگلىزى و فەرەنسى و ئىتالى
و ئەلمانى بەباشى زانىۋە. ھەرچەندە ئەو بەلگەنەي كە لە سىتۇدىۋىكەدا دەستى
بەسەردا گىراۋىون بەس بوون بۇئەۋەي تۆمەتى سىخورى بىدەنەپال و رەۋانەي دادگەي

جهنگی زانیاری

بگن، به لّام خیانه تی به کیک له ئەندامانی توپه که ی دهستگیرکردن و به سزاگه یاندنی نهویان ناسانتر کرد نهو سیخوپه که یه کیک بوو له ئەندامانی توپه که ی سه رههنگ ئابیل ناوی هایهائین بوو که ناوه نهینه که ی ماکی بوو، دوی نهوه ی خوی رادهستی هه والگری نه مریکی کرد هه موو زانیاریه کی ده رباره ی توپه سیخوپه که خسته بوو هه روه ها پتی وتن که ئاره زووناکات بگه رپته وه بۆ روسیا ۱ له و ولاته دا ژیان به سه ر بیات.

پاش دادگایی کردن به هوی نهو تۆمه ته ی ئاراسته ی کرا، سزای زیندانی کردنی بۆ ماوه ی ۳۰ سال به سه ردا سه پینرا، هه چه نده ده توانرا سزای له سیداره دانی به سه ردا به سه پینریت به پتی یاسای قه لچۆکردنی سیخوپه ی و کاری تیکده رانه، به لّام نهو ته نها ه سالی له زیندانا به سه ر برد له به رنه وه ی هه والگری روسی له گه ل سیخوپه کی نه مریکیدا به ناوی فره نسيس گاری باويز گرپینه وه ی پیکرد که به خوی و فرۆکه سیخوپه که ی وه له خاکی روسیادا که وتبووه خواره وه . ناتوانریت قه باره ی نهو زیانانه دیاری بکریت که ئابیل له نه مریکای داوه به هوی دزه پیکردنی نهو زانیاریه گرنگانه، به لّام سه ره نه جام نهو ئازادکرا و گه رایه وه بۆ روسیا به هوی دلسۆزی هه والگری روسی بۆ نهو سیخوپانه ی خوی که ژیا نی خۆیان ده خه نه مه ترسییه وه له پیناو نیشتمانه که یان.

مانوئل توریکا (۱۹۲۴-۲۰۱۷)

مانوئل توریکا سەرۆکی پێشوو وڵاتی پەنەما و بەکرێگیراوی دەزگای (CIA) سەرەتای پەیوەندی کردنی بە دەزگای هەوالگری ئەمریکی دەگەیشتەوه بۆ سالانی پەنجاگان کاتێک قوتابی زانکر بوو لە ئەمریکا لە کۆلیژی سەربازی (دینست). ئەو لەلایەن دەزگای هەوالگری ئەمریکاوە بانگهێشت کرا بۆ ئەوەی کاریان لەگەڵدا بکات ئەویش رەزامەندی دەربڕی. سەرەتا زانیاری دەربارەی ھاوێژکانی کۆلیژ کۆدەکرەوه، وە دواي ئەوەی خۆی خۆی کۆلیژی ئەواکورد، بەشیوەیهکی قەرمی پەیوەندی کرد بە هەوالگری ئەمریکیەوه، سەرەتا وەک هەوالگر و سەرچاویەکی بەدەسپێتانی زانیاری کاری بۆ ئەم دەزگایە دەکرد لە سەردەمی سەرۆکی ئەمریکا ریچارد نیکسون. لەو کاتانەدا توریکا لە چەند چالاکیەکی تاوانکاریەوه تێوەگلا وەک بازرگانی کردن بە ماددەی هۆشبەر و حکومەتی ئەمریکیش ئەم راستیە دەزانی بەلام چاوپۆشی لە سزادانی کرد لەبەر ئەوەی دۆناپوون لەوەی کە لەداها تویدا دەبێت بە یەکیەک لە سیخوڕە گرنگەکانیان لە وڵاتی پەنەما. (پەنەما وڵاتیکی بچووکە کە دەکەوتتە نێوان هەردوو کیشووەری ئەمریکای باکور و باشوور).

مانوئل توریکا، دیکتاتور و دارەستی سی ئای ئەی

دەزگاي ھەۋالگىرى ئەمىرىكى داۋاي لە تۇرىگا کرد کہ بگە پتەۋە ۋلاتەكەى، ۋاتەپەنەما، و پەيۋەندى بگات بە دەزگاي ھەۋالگىرى ئەۋ ۋلاتەۋە. داۋاي ئەۋەى تۇرىگا گەپاپەۋە بۆ پەنەما و پەيۋەندى کرد بە ھەۋالگىرى ئەۋ ۋلاتەۋە بەھۆى ئەۋەى دەرجۋى كۆلېزىكى سەربازى ئەمىرىكى بوو ھەرزو بەھۆى لىھاتوۋىيەۋە ناۋيانكى دەركرد و چەندىن جار پلەى بەرزكرايەۋە تا لەكۆتايىدا كرا بە سەرزكى پەنەما. ۋە پېش ئەۋەى پۇستى سەرزك كۆمار ۋەرىگىت چەند جارىك چاۋى كەۋتوۋە بە ۋليام كەيسى سەرزكى ھەۋالگىرى ئەمىرىكى و چىگىرى سەرزكى ئەمىرىكا.

ھەر لەسەرەتاي دەست بەكاربوۋنى مانوئل تۇرىگا ۋەك كارمەندىكى دەزگاي ھەۋالگىرى پەنەما بەنھېنى زانىبارى پېشكەشى ھەۋالگىرى ئەمىرىكى دەکرد و تەنانت داۋاي ئەۋەى بوو بە سەرزك كۆمار ھەۋالگىرى ئەمىرىكى موۋچەى مانگانەكەى بەردەوام لە حسابى بانقى تايبەتى ئەۋدا لە سويسرا ھەلدەگرت كە چارەكە مليونىك دۆلار بوو. بەلام پاش مارەيەك لە دەست بەكار بوۋنى ئەۋ سىخوۋەى دەزگاي سى ئاي ئەۋ ۋەك سەرزك كۆمارى پەنەما، تېۋەگلا لە چەندىن كارى ناياسايى كە بەھۆۋە زىاننىكى زۇريان لە ويلايەتە يەكگرتۋەكەنى ئەمىرىكا، ۋەك بازىرگەنى كىردن بە ماددەى ھۆشبەر بەشېۋەيكى فراۋان كە بەم ھۆكارە برېكى خەيالى لە ماددەى ھۆشبەر لە پەنەماۋە رەۋانەى ئەمىرىكا كرا، ئەمەش حكومەتى ئەمىرىكى ناچاركر كە ھەلمەتتىكى سەربازى فراۋان دەست پېتىكات بۆ سەر پەنەما و سەرچەم خزمەتگوزارىە گىشتىەكانيان لەكارخست، كاتېك ھىزىكى تايبەتى ئەمىرىكى دزەيان كىردە ناۋ كۆشكى كۆمارى بۆيان دەرەكەت كە تۇرىگا لەۋى نىيە بەلام چەندىن مليون دۆلاريان دۆزىۋە كە تۇرىگا بەھۆى بازىرگەنى بە ماددەى ھۆشبەر دەستى كەۋتبوۋن.

دواتر دەرەكەت كە ناۋبراۋ بە نىۋەشەۋ ھەلھاتوۋە و پەناى بىرۋەتەبەر بالېۋزخانەى ۋلاتى بابزى لە پايتەختى پەنەما، ئەۋ بالېۋزخانەيەش بەھۆى ئەۋەى خاۋەنى ھەسانەى دىپلۇماسى بوو رېزىان لىگرت و دالەداندا بەلەبەرچاۋگرتنى ئەۋ بارۋدۇخەى كە تىيدا بوو، بەم ھۆكارە ئەمىركىيەكان بېچارە مانەۋە لە دەستگىركردنى تۇرىگا، لەبەرئەۋەى نەرىتى دىپلۇماسى نۆۋدەۋلەتى رىگەنادات بە ھىچ ھىزىكى بىيانى و

ئىۋدەۋلەتى بەھەر ھۆكارىك بىت ھىرش بىكاتەسەر بالىۋىزخانە. بۇيە، دەزگاي ھەۋالگىرى ئەمىرىكى بىريان لە فېلىك كىردەۋە بۇئەۋەي كە تۇرىگا ناچار بىكەن خۇي رادەستى ھىزەكانى ئەمىرىكا بىكات. ۋەك دەلەن (لە پشت ھەموو پىياۋىكى مەزىنە ۋە ئافرىتىك ھەيە)، لەماۋەي سەۋكايەتيدا تۇرىگا كارىگەر بوو بەچەندىن ئافرىتى جان، لە كۆتاييدا ئو ۋەئەي كە لەژيانى تايىبەتى تۇرىگادا رۇلىكى گەۋەي دەگىپا ھەر ئو ۋەئە بوو كە تۇرىگاي ناچاركىد خۇي رادەستى ئەمىرىكىيەكان بىكات. فىكى ئامادق مەشوقەكەي تۇرىگا كە ئافرىتىكى گەنج و جان بوو لەلايەن ھەۋالگىرى ئەمىرىكىيەۋە داۋاي لىكرا گە بەتەلفون پەيۋەندى بە تۇرىگاۋە بىكات و پىتى بلىت كە خۇي رادەستى ئەمىرىكىيەكان بىكات لە بىكەيەكى سەريانى ئەمىرىكا لە سنورى پەنەما، ھەروەھا پىتى بلىت كە ئەمىرىكىيەكان بەلئىيان پىداۋە كە كارناسانىان بۇ بىكەن بۇ سەفەركىدن بۇ ۋلاتى كۇبا تا لەۋىدا پىكەۋە ژيان بەسەر بەرن. داۋاي ئەۋەي فىكى ئامادق پەيۋەندى بە تۇرىگاۋە كىرد، سەرەتا تۇرىگا رازى نەبوو ۋە گۇمانى لەراستى ۋەتەكانى ھەبوو بەھەموو شىۋەيەك رەتى كىردەۋە كە خۇي رادەست بىكات.

ئەمەش ئەمىرىكىيەكانى ناچاركىد پەنا بىيەنە بەر فېلىكى تر، زۇرى نەبرىد سەدان خۇپىشانەدەر كە لەلايەن ھەۋالگىرى ئەمىرىكىيەۋە بەكرىگىرابوون چۈرەدەۋرى بالىۋىزخانەي بابۇيان داۋ ھاۋارىيان دەكىرد: "تۇرىگاي ئاپاكامان رادەست بىكەن تا بەسزاي خۇي بىگەپەننەن"، لەگەل ئەم فېلەشدا ئەمىرىكىيەكان چەكىكى دەروونى كارىگەريان بەكارھىتتا دۇى تۇرىگا تا ناچارى بىكەن خۇي رادەستى ھىزەكانى ئەمىرىكا بىكات و چەند فېۋكەيەكى سىخوپى جۇرى تارماييان بەسەر پايتەختى پەنەما خستە فېرىن و بەجۇرىك كە زۇدترىن دەنگيان لىۋە بىت، ئەمەش تۇرىگاي بەتەۋاۋەتى لەپوۋى دەروونىيەۋە داۋوۋخاندە ھەستى دەكىرد كە بەرەنگارى و دۇلەتى كىردى ھىزەكانى ئەمىرىكا كارىكى گېلانەيە لەبەرئەۋەي تەۋاۋى زەمىن و ئاسمانى ۋلاتەكەي بە سوپاي ئەمىرىكا تەنراۋە. ئو ۋەئەۋەي كە تۇرىگاي تىداۋو لە بالىۋىزخانە زۇرىكى بچوۋك بوو كە تەنھا تەلفىزۋىتىكى شكاۋى تىداۋو، ۋە ھىچ ئامىرىكى فېنك كەرەۋەي تىدا نەبوو، كاتىك گەرمەي ھاۋىن و ھات و ھاۋارى سەدان خۇپىشانەدەرى دەۋرى بالىۋىزخانە و

دهنگی فېوکه‌کان توريگایان بېزار ده‌کرد و هه‌ستی ده‌کرد بازنه‌که‌ی ده‌وری تادېت بچو‌کتر ده‌بېته‌وه، له‌وکاته‌دا بالیو‌زی بابو‌ی هات بۆ ژوو‌ره‌که‌ی توريگا و پټی ووت: گەر ئاماده نه‌بیت خۆی راده‌ست بکات ئه‌وا ناچار ده‌بیت له‌ بالیو‌زخانه بیکاته ده‌ره‌وه له‌ پټناو سه‌لامه‌تی بالیو‌زخانه‌که و کارمه‌نده‌کانی. توريگاش داوای له‌ بالیو‌ز کرد که پینچ خوله‌ک کاتی بداتی بۆ بیر‌کردنه‌وه، دواتر توريگا ته‌له‌فونی بۆ مه‌شوقه‌که‌ی کرد و پټی ووت که تا چه‌ندیک دل‌نیاپه له‌و به‌لینه‌ی که ئه‌مریکیه‌کان داویانه پټیان، ئه‌ویش پټی ووت که زۆر دل‌نیاپه. دواتر توريگا له‌ژېر فشاری ده‌روونیدا خۆی راده‌ست کرد و گواسترایه‌وه بۆ ئه‌مریکا به‌لام خیزانه‌که‌ی ئازاد کران و بۆ کوبا سه‌فه‌ریان کرد . به‌م شتیه‌یه ئه‌و سه‌رۆک کۆماره‌ی که له‌ گرانبه‌هاترین ئۆتۆله‌کان شه‌وی به‌سه‌ر ده‌برد و له‌ ولاتان پېشوازی لیده‌کرا و له‌گه‌ل که‌ژاوه‌ی ماتور و ئۆتومبیلی پرله پاسه‌وان هاتو‌و‌چۆی ده‌کرد و له‌ به‌ناو‌بانگترین چیشخانه‌کان نانی ده‌خوارد، ئیستا له‌لاین هه‌والگری ئه‌مریکیه‌وه زیندانی کراوه له‌ژېر زه‌ویدا له‌ ژوو‌ریکا که درۆیه‌که‌ی ۵ مه‌تر و پانیه‌که‌ی ۲ مه‌تره و بووه به‌ زیندانی ژماره (۸۱۵۸۶).

دوای دادگایی کردن ده‌یان تۆمه‌تی ترسناکی ئاراسته‌کرا، وه‌ک بازریگانی کردن به‌ماده‌ی هۆشبه‌ر و سپیکردنه‌وه‌ی پاره و سزای ۲۰ سال زیندانی به‌سه‌ردا سه‌پنټرا، وه‌ دوای ته‌واوکردنی ماوه‌ی سزاکه‌ی راده‌ستی حکومه‌تی فه‌ره‌نسی کرا له‌به‌ره‌وه‌ی هه‌ندیک له‌ تاوانه‌کانی وه‌ک سپیکردنه‌وه‌ی پاره له‌په‌گه‌ی بانکه‌کانی فه‌ره‌نساوه ئه‌نجامی دا‌بوون دوای دادگایی کردن بۆ ماوه‌ی ۷ سالی تر زیندانی کرا. به‌لام ئه‌و هه‌موو ئاواتیکی ئه‌وه بوو بگه‌رێته‌وه بۆ ولاته‌که‌ی خۆی تا له‌ویدا کۆچی داویی بکات. له‌کۆتاییدا و له‌ته‌مه‌نی ۸۳ سالی‌دا له‌ په‌کیک له‌ نه‌خۆشخانه‌کانی شاری په‌نه‌مای پایته‌خت کۆچی داویی کرد.

گای بی‌رجیس (۱۹۱۱-۱۹۶۳)

گای، ئه‌ندامیکی گروپی زانکۆی که‌یمبرجی سیخو‌په‌کانی گۆمونیستی، له‌شاری دېفۆنۆرتی به‌ریتانیا، له‌به‌مه‌لیه‌کی زه‌نگین و کۆپی ئه‌فسه‌ریکی که‌شتیه‌کی

پاشايى، لەدايىك بوۈە. ناوبراۋ چوۋە كۆلۈڭى كەشتىۋانى لە دارتماۋس، بەمەبەستى كاركردن لەم بۈارەدا بەلام بەھۆى ئەۋەى گۈايە كېشەيەكى بىننى ھەيە كۆلۈڭەكەى جېئېشت كە رەنگبۈۋيىت ئەمە تەنبا بىانۋيەك بۈۋيىت يۆنەۋەى ناوبراۋ كارى ھاپرەگەزىازىي لەگەل قوتايان كرديو، و ئەم كارەشى ئاشكرابوۋ.

گاي لەسالى ۱۹۲۰ لە ئامادەيى ئيتن دەرچوۋ و دواتر روى كرده زانكرى كەيمېرىج. ناوبراۋ لەگەل ئەنتۋنى بلەنت، چۆن كارىنكرۆس، دۆنالد مكلين و كيم فىلبى لە سەرەتاي سالانى سىيەكاندا لەلايەن دەزگاي ھەۋالگرى سۆڧيەت لەو زانكۈيدا تەجنيدكران. ئەو ھاۋكارى ئەنتۋنى بلەنتى كرىد بۆ ئەنجامدانى كردهى ھاپرەگەزىازىي لەگەل دۆنالد مكلين. لەسالى ۱۹۳۴ لەگەل مكلين، فىلبى، و ئەۋانى تردا، گاي بەسەردانىكى كۆمەلەيەتى گەشتىكى كرىد بۆ مۆسكو و يەكېتى سۆڧيەت. ناوبراۋ لەۋيدا زۆريەى كاتەكانى بە مەستى برەسەر. ئەۋان شىۋەيەتايان ۋەك چارەسەرى كېشەكانى ئەو سەردەمە دەبىنى، بەمەش ھەۋالڭرەكانى دەزگاي ھەۋالگرى سۆڧيەت (KGB) ئەم دەرڧەتەيان قۋستەۋە. دوو لە سەركىترىن ئەۋكەسانەى رۆلى بالايان ھەبو لەم كارەدا برىتىي بۈۋن لە ئارتۆلد ديوتچ و تىۋدۆر مالى.

لەسالى ۱۹۳۶، گاي دەستى كرىد بە پېشەى رۆژنامەڧانى لە ھەردوو دەزگاي بى بى سى و رۆژنامەى تايمز. لەماۋەى جەنگى ناۋەخۆى ئىسپانيا، گاي ۋەك پەيامنېر بۆ كارىنكرۆس كە ئەۋكات لە نووسىنگەى بىيانى و فىلبى كە لە ڧەڤرەنسا و ئىسپانياۋە راپۋرتى دەكرىد، كار دەكرىد. دۋاي ھەلگىرسانى جەنگى جىھانىي دوۋەم، ناوبراۋ دەستى كرىد بە كاركردن بۆ دەزگاي ھەۋالگرى ئەڭىنى بەرىتاني (MI-۶). ئەۋ تەنانەت لەۋ كاتەشدا ھەر بەردەۋام بوو لە پەيوەندىيە سۆزدارىيە ھاپرەگەزىازىيەكەى لەگەل بلەنت و خۋاردنەۋەى لەپادەبەدەرى مەى.

لەسالى ۱۹۴۴، ۋەك ئەڧسەرى راگەياندن پەيوەندى بە نووسىنگەى بىيانىيەۋە كرىد. بۆماۋەى شەش سالى داھاتوۋ ناوبراۋ بەبەردەۋامى زانىيارى ئەڭىنى بە دەزگاي ھەۋالگرى سۆڧيەت (KGB) دەبەخشى. كاتى زېڭىنى ئەم بابەتەش بەتايىيەتى لەۋكاتەۋە دەستى پىكرىد كە ئەۋ بوو بە سكرىتېرى ھىكتۋر مكنىل. لەسالى ۱۹۴۷،

ئو وهك دووهم سكرتیزری بالیۆزخانهی بهریتانی له واشنتۆن دامهزرا. خواردنهوهی لهراڤه به دهی ناوبراو بووههۆی ئهوهی گروپی كهیمبریچ گومانی لێكهه له و كاتهی له واشنتۆن كاری دهكرد. لهسالی ۱۹۵۱، بههۆی گرفتێ نۆدی خواردنهوهی مهدی نێردرا بهوه مأل.

لهسالی ۱۹۵۱ بههۆی سهركهوتن له شكاندنی كۆدێك، لێكۆلهران گومانیان له بێرچیس و مكلکین كرد. ههردووکیان لهلایهه كیم فیلبیهوه ئاگاداكرانهوه كه پهپوهندی به ئهفسهه سۆفیهتی كهیسی ناوبراو بكن. له بهرواری ۲۵ ئایار له رۆژی ههینی گای چووه مألێ مكلکین. ههردووکیان بهلهمێکیان گرت بۆ فهپههسا كه لهویدا دوو ناسنامهی ساختهیان پێدرا. ئهوان بهناو فییتادا گهشتیانكرد، له سنووری چیکسلۆفاکیا پهپهههوه، لهكۆتایدا خۆیان گهیانده مۆسكۆ.

ههلاتنی گای به نیسههت مۆسكۆهه جێی سههسوپمان بوو. ئهوهه موو بهلگهنامهكانی له بالهخانهیدا جیهپهشت كه ئاماژهیان بهوهدهدا كینكۆس كه لهسهههتادا نكۆلی لهوه كرد سبخوپ بووه. ههلاتنهكهی كیم فیلبیشی تێههگلاند. له پهكێتی سۆفیهت، ئه ناوی خۆی گۆپی به جیم ئهندریچ ئیلیۆت. ناوبراو بههۆی خواردنهوهی نۆدی مهی و سههخۆشییهوه، له ۲۰ ئابی ۱۹۶۲ و لهكاركهوتنی گورچیهكانی سههه نایهوه.^۱

ئهفریل هاریمان

ئهفریل نۆینههه تایبههتی سههۆك فرانکلین رۆزفیلت بوو بۆ كاروباری بهریتانی لهماوهی جهنگی جیهانیی دووهم و دواتر بوو به بالیۆزی ولاتهكهی له مۆسكۆ. ئهوه متمانهیهکی تهواوی پێدرا بوو لهلایهه سههۆك جۆن كه نهدی و لهماوهی چههههه نیدههه ئهمریکا دا وهك راویژكاری كۆشکی سهی كاری كردهوه. بههۆیهی وههههه

^۱ Costello, John. *Mask of Treachery: Spies, Lies, Buggery and Betrayal: The First Documented Dossier on Anthony Blunt's Cambridge Spy Ring*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, ۱۹۹۱.

-Sutherland, Douglas. *Great Betrayal: The Definitive Story of Blunt, Philby, Burgess, and Maclean*. New York: Penguin Group, ۱۹۸۲.

هەلاتووى دەزگای ھەوالگى سۆفیت (KGB)، ئاناتولى گولیتسین، ناوبراۋ لە ھەمانكاتدا سىخوپى سۆفیتىش بوو كە لەوكاتى بوو بە باۋكى منالېك لەكاتى سەردانئىكىدا بۆ چۆرجيا لەسالى ۱۹۲۷ تەجنىد كراۋە .

دواى ھەلاتنى ئاناتولى لە ھىلسنكى پايتەختى فېنلەندا لە كانوونى يەكەمى ۱۹۶۱، ناوبراۋ ئاشكرای كرد كە ئەر لەلایەن ھاۋەلېكى لە دەزگای ھەوالگى سۆفیتى لەسەردەمى ستالین (NKVD)، كەسىك لەژىر ناۋى نېئى (موگناتېس) كە لەكارى بازىرگانیدا زۆر سەرگەوتوو، و لەھامانكاتدا يەكېك بوو لە سەرانی بالای ئەمىرىكا لە مۆسكۆ، تەجنىد كراۋە . دواتر ئاشكرا بوو كە ھەلاتوۋەكە راستى دەكرد و ئەفۋىل سىخوپى دەزگای ھەوالگى سۆفیت بوو. ناوبراۋ لەسالى ۱۹۸۶ كۆچى دواى كرد.

كاترىنا لېونگ

لەژىر ناۋى نېئى پارلۆر مەيد لەلایەن ئىف بى ئاى، كاترىنا لەسالى ۱۹۹۷ چەندىن بەلگەنامەى نېئى لە جانتاى ئەفسەرىكى ئىف بى ئاى بەناۋى سىمىس دەرھىناۋە و دواتر ھەموۋىانى كۆپى كردوۋە ۱۹۹۲ مالىكەى پىشكەنزا، پەپاۋىكى تۆمارى پەيوەندى تەلەفۇنى لەگەل كەسىكى چىنى دۆزرايەۋە . ھەرچەندە نە كاترىنا و نە سىمىس بەتۆمەتى سىخوپى تۆمەتبار نەكران، بەلام كەيسەكە ئەۋەى دەرخت كە ئىف بى ئاى ھاۋەيەكى دىژر بوو چالاكىيەكەى ئەنجامداۋە .

ناۋى راستەقىنەى كاترىنا چى وىن لېنگ بوو كە لەشارى گوانتۆ لەدايېك بوو و لە ھۆنگ كۆنگ لەلایەن سوسان چىن پەروەردە كراۋە . يەكەم ھەۋلى پەيوەندىكرىن بە كۆمارى چىنى مىللى لەشارى نىۋيۆرك لەسالى ۱۹۷۲ روويداۋە كاتېك لەگەل ئەۋ ۋلاتە ۋەك خۆبەخشېك لە نەتەۋەيەكگرتوۋەكان كارى دەكرد .

كاترىنا خاۋەنى كارى خۆى بوو كە كۆمپانىيەكى راۋىژكارىى بوو لە كاليفورنيا و بەپۆتەبەرى ئەنجومەنى كاروبارى جېھانى لۆس ئەنجلس بوو، ئەمە سەرەپاى ئەۋەى كە ئەندامىكى پارەدەرى كەمپىنى پارتى كۆمارىيەكان بوو. ناوبراۋ زياتر لە حەفتا و يەك گەشتى دەرەۋەى ئەمىرىكاي ئەنجامدا لەھاۋەى بېست سالدا كە ۋەك ھەۋالدۆزىك

بۇ ئىف بى ئاي كاري دەكرىد بەلام پانزە گەشتيان ھەر بە نەينى مانەوہ . لەم گەشتانەدا، دەوترىت كە ناوپراو لە پەيوەنديدا بوو لەگەل ئەفسەرانى وەزارەتى ئاسايىشى دەولەت لە ۲۱۰۰ بۆنەدا و ديارىيەكى بەبىرى سەد ھەزار دۆلار لەلايەن يانگ چانكونگ، سەرۆكى چيني مىللى، پېتەخسراوہ .

سميس، كە بۇ چەند ژوانىكى دلدارىي لە لەندەن، ھاوای، و ھۆنگ كۆنگ چاوى بە كاترينا كەوتبوو، دركى بەوہ كرىبوو كە كاترينا خەرىكى كۆپىكرىنى بەلگەنامەى نەيتىيە لە جانتاكەيدا، وە زانىشى كە كاترينا سيخورى دوسەرە بوو بۇ وەزارەتى ئاسايىشى دەولەتى ولاتى چين، سەرەراي ھەموو ئەمانەش ھىشتا ھەر بەردەوام بوو لە پېدانى زانىياري نەينى بە ناوپراو ھەرچەندە دەشيزانى كە تاكە ئامانجى كاترينا تەنيا بەكارھىنانى ئەوہ . كاتىك لەگەل ئىف بى ئاي رووبەروو بووہوہ، سميس نكۆلى كرد كە ھىچ پەيوەنديەكى سىكىسى ھەبوويت لەگەل كاتريناي شۆخ و شەنگدا . كاترينا لەگەل ھەوالدۆزىكى ترى ئىف بى ئاي بەناوى ويليام كليفلاند تېوہگلابو، كە بەرپرسي ئاسايىشى بوو لە بىكەى توؤزىنەوہى نىشتىمانى چەكى ناووكى لە كاليفورنيا . ئەو دانى بەوہدانا كە لەسالى ۱۹۸۸ھوہ تا كاتى خانەنشېنبوونى لەسالى ۱۹۹۲ پەيوەندى سىكىسى ھەبوو لەگەل كاترينا، وە ئەوہشى وت كە پەيوەنديەكە سىكىسيەكە ھەر بەردەوام بوو تا سالانى ۱۹۹۷ و ۱۹۹۹ . تەنانت پەيوەنديە سۆزدارىيەكە تا ئەو راددەيەش بوو كە دواى ئەوہى ناوپراو دركىشى بەوہكرىد كە كاترينا پەيوەندى رىگاپتەندراوى ھەبوو لەسالى ۱۹۹۱ لەگەل دەرگاى ھەوالگرى وەزارەتى ئاسايىشى دەولەت (MSS) .

وہك دياربوو كاترينا لەبەرژەوہندى وەزارەتى ئاسايىشى دەولەت و جەنەرالى چيني جى شىنگدى كاري دەكرىد بۆئەوہى بتوانىت دەستى بە چەند بەلگەنامەيەكى سياسىيى بگات كە چ پلانتيك دادەپۆزىت لەدزى ولاتى چين . دواى گومانىكى ژۆر لە كاترينا، ئىف بى ئاي بپرياريدا كە تافىكرىدەوہيەكى درۆگرى (polygraph) لەسەر ناوپراو ئەنجام بەدن . بەلام ئەوہ جىگاى سەرسوپمان بوو لە تافىكرىدەوہكەيدا بەسەرکەوتوى ھاتەدەر . لەپاستيدا، سميس خۆى نزىكەى تۆزدە فايلى راپۆرتى

خه‌ملاندنی له‌سه‌ر کاترینا هه‌بوو که به که‌سیکی "متمانه‌پیتکراو" وه‌سفی ده‌کرد. وه دواتر له‌سالی ۱۹۹۱ هه‌ر خودی سمیس بۆی ده‌رکوت که کاترینا به لیشاو راپۆرتی بۆ ده‌زگای هه‌والگری چینی ناردوه له په‌کین و هه‌چ دوورنه‌بوو که سیخوپی دووسه‌ره بووبیت، نه‌گه‌ر سن سه‌ره نه‌بووبیت.

تۆلگا چیخۆشا

تۆلگا چیخۆشا له‌دایک بووی شاری کنتیبری روسیه، که به جوانی و زیره‌کی ریکپۆشی ناسرابوو، له‌دوای نه‌نجامدانی پرۆسه‌ی هاوسه‌رگیری له‌گه‌ڵ کۆره‌زای نووسه‌ری روسی به‌ناوبانگ نه‌نتقن چیخۆف ئه‌و نازناوه‌ی به‌سه‌ردابرا، که هه‌ر به‌م هۆکاره‌ توانی له په‌یمانگای مۆسکۆ بۆ هونه‌ری شائق وه‌ربگیردریت، یه‌که‌مین مامۆستای که ده‌ره‌ینه‌ری به‌ناوبانگ کۆنستانتین ستانیسلافسکی بوو که هه‌ستی به‌وه‌ کرد که تۆلگا له‌بواره‌که‌ی خۆیدا سه‌رکه‌وتوو ده‌بیت چونکه لێهاتوویه‌کی زۆری تیدا به‌دی ده‌کرد و پێشبینی ده‌کرد له‌داهاتنودا بیه‌ته ئه‌ستێره‌یه‌کی بواری شائق و بجێته‌ ریزی شائقاره‌ گه‌وره‌کانی جیهانه‌وه. به‌لام تۆلگا له‌ژیانی خێزانیدا که‌سیکی شکست خواردوو بوو، دوا‌ی له‌دایک بوونی کۆره‌که‌ی له‌مێرده‌که‌ی جیا‌بووه‌وه، دوا‌ی به‌رپابوونی شۆپشی به‌لشه‌فی له‌ روسیا بارودۆخه‌که‌ نا‌ئارام بوو، سه‌رته‌نجام شه‌ری ناوخۆی لێکه‌وته‌وه و به‌م هۆکاره‌ تۆلگا له‌سالی ۱۹۲۰ روسیای به‌ره‌و ئه‌لمانیا جێهێشت. له‌ ئه‌لمانیا تۆلگا ژيانیکی نوێی ده‌ستپێکرد، سه‌ره‌تا وه‌ک شائقار له‌ چه‌ند شانتویه‌کی بجووکدا به‌شداری کرد، به‌لام به‌هۆی لێهاتوویی له‌بواره‌که‌ی خۆیدا هه‌رزوو ناوبانگی ده‌رکرد. سه‌رنجی زۆریک له‌ ده‌ره‌ینه‌ره‌ سینه‌ماییه‌کانی راکتیشا و له‌ زۆر فیلمی سینه‌مااییدا به‌شداری کرد و سه‌رکه‌وتنێکی گه‌وره‌ی بۆ خۆی تۆمارکرد، که ئه‌مه‌ش وای کرد رۆژ له‌ دوا‌ی رۆژ ناوبانگی له‌ زیاده‌بوندا بێت، وه‌ له‌سالانی سییه‌کان له‌ نزیکه‌ی ۱۰۰ فیلمی سینه‌مااییدا به‌شداریکرد تا ئه‌وکاته‌ی که بوو به‌ ئه‌ستێره‌یه‌کی دره‌وشاوه‌ له‌ بواری سینه‌مادا. وه‌ دوا‌ی ئه‌وه‌ی له‌سالی ۱۹۳۲دا هه‌یتله‌ر ده‌سه‌لاتی گرت‌ه‌ده‌ست تۆلگای بانگه‌یشت کرد بۆ ئاهاه‌نگیکێ پێشوازی کردنی فره‌می، به‌دنیاییه‌وه‌ ئه‌م که‌

روسىيە بە جوانىيەكەى سەرنجى ئۆزىك لە گەرە بەرپىرسانى پارتى نازى راکىشا، وه لەو كاتەوه هیتلەر بۆ ئۆزىك لە ئامەنگە فەرمىيەكان بانگەيشتى دەکرد ■ تەنانت هیتلەر و دارودەستەكەى بىنەرى ئۆزىك لەو فىلمانە بوون كە ئۆلگا رۆلى سەرەكى تىدا دەبىنى. ئەو كاتەى كە ئۆلگا گەيشتېووه لوتكەى ناوبانگ و سەرچەم دەرگاكان لە بەردەمىدا كراوه بوون و دەيقوانى راستەوخۆ پەيوەندى دروست پكات لەگەل هیتلەر و گەرە بەرپىرسانى پارتى نازى لەلایەن دەزگای ھەوالگى روسیەو ھەك كەستىكى بەسەود سەیر دەكرا، كەستىك كە لە توانايدا ھەيە زانىيارى گرنگ لە دەمى بەرپىرسانى سوپا و پارتى نازى دزەپىپكات بەھۆى نزىكى و بوونى متمانە لە نىوانياندا.

يەككە لە ئەفسەرانى ھەوالگى روسى كە ناوى جەنەرال بافیل سۆدۆبلاٹوف بوو، ئۆلگای بە يەككە لە كارمەندەكانى ھەوالگى روسى داناو ھە و ئامازەى بەو كرىووه كە لەسالى ۱۹۴۲ دا ھەوالگى روسى پلانى دارشتو ھە بۆ غافلکۆزى كردنى هیتلەر و ئۆلگاش رۆژنىكى سەرەكى لەو پلانەدا بۆ ديارىكراو ھە، بەھۆى پەيوەندى بەھیزەكەى بە هیتلەر و بەرپىرسانى حيزبى نازى، بەلام لە چركەساتى كۆتايى بېراردان بۆ ئەنجامدانى ئەم پلانە جۆزىف ستالین ئەنجامدانى ئەم پلانەى رەتكردو ھە، بەھۆى ئەو ھىچ بەلگەيەك نەبو ھە كە بىسەلمىنىت كە ئۆلگا يەككە بو ھە لە سىخوپەكانى ھەوالگى روسى و ھەروەھا ترساو ھە، لەو ھى كە ئۆلگا كار بۆ ھەوالگى ئەلمانى، كۆستاپۆ، پكات. بەلام لە بەمارى سالى ۱۹۴۵ رووداويك روويدا كە جىگەى گرنگپىندانە، لەو سالەدا كە كۆتا سالى جەنگى جىھانى دووم بو بەرلین لەلایەن رووسەكانەو گەمارۆدرا بوو، ھە هیتلەر چەند رۆژنىكى لە ژياندا ما بوو، ئەفسەرىكى ھەوالگى روسى لە مانگى نىساندا ئۆلگا بە فرۆكەيەكى تاييەتى دەگوازىتەو بۆ مۆسكو و لە جىگەيەكى نادياردا دەيشارىتەو ھە، ھە دواى دوو مانگ ئەو ئەفسەرە ئۆلگا دەگەرتىتەو ھە بۆ بەرلین و فەرامۆشى دەكات.

تۇلگا لە ئاھەنگىدا لە تەنھىشت ھېتلەر دادەنەشتى

بەلام ئەم رووداۋە چۆن شىۋە دەكرىت؟ ئەۋەى زانراۋە لە فائىلەكانى دەزگای
 ھەۋالگى روسى كە تۇلگا ۋەك دوزمەن لەلایەن رووسەكانەۋە سەيركراۋە لەبەر
 پەيۋەندى بەھىزى لەگەل ھېتلەر و نازىيەكان، بەلام ستالین بە دوزمەن داینەناۋە،
 خودى تۇلگا چىخۇڭا لە بېرەۋەريەكانىدا دەريارەى ئەۋ رووداۋە نووسىۋىەتى كە
 ئەفسەرە روسىيەكە دەريارەى مۇسقىا و ھونەر و پەيۋەندىەكانى بە نازىيەكانەۋە
 پرسىياری لىكرىدوۋە، بەلام چاۋدېتران ئاماژە بە ناپاستى ئەم زانىبارىانە دەكەن و دەلەين
 كە ئەفسەرەكەى ھەۋالگى روسى دەيتۋانى لە بەرلېنېش ئەۋ پرسىيارانە لە تۇلگا
 بىكات، ۋەك چۆن جەنپال سۆمبىلاتوف دەلەيت كە تۇلگا زانىبارى گىرنگى دەريارەى
 نازىيەكان پېشكەشى رووسەكان كىردوۋە. ھەروەھا، لەسالى ۱۹۴۵ چەند
 پىرپىگەندەيەك بىلوكرايەۋە كە ئاماژەيان بەۋە دەكرە كە ستالین تۇلگای خەلات
 كىردوۋە بەمۇ خىزمەتى نۆۋى بە ھەۋالگى روسى، كە ئەم ھەۋالەش لە رۇژنامە
 ئەۋرەپپەكاندا ھەرايەكى نۆۋى نايەۋە بەلام تۇلگا ھەموو ئەۋ ھەۋالەنى رەتكىدوۋە.
 رۇژنامەيەكى ئەمىرىكى لە پايىزى سالى ۱۹۴۵ بابەتلىكى لەژىر ئاۋنىشانى (ئەۋ ژنە
 سىخوپرەى دلى ھېتلەرى قىراندېۋى) بىلوكىدوۋە، كە ئاماژەى بەۋە دەكرە كە "تۇلگا
 چىخۇڭاى ئەستېزەى سېنەمايى و باشقىرىن ئەكتەر بەلاى ھېتلەرەۋە كارى بۇ
 ھەۋالگى روسى كىردوۋە." ژيانى ئەم ئافىرەتە پىرەتى لە نەيتى كە نۆۋەيان تا

نەمپۆش ئاشکرانە کران. دواى کوتاىى هاتنى جهنگى جيهانى دوهم، تۆلگا له ئەلمانىاي رۆژئاوا کۆمپانیاىهكى بوارى جوانكارى خانمانى دامەزاند و له کۆتاييدا له ساڵى ١٩٨٠ کۆچى دواى کرد، وه تا نەمپۆش تۆلگا به يەکتىک له شاراوهرين و نهيتى ناميزترين ئافرهتى سهدهى بيستمە دادەنرێت.

ئەلبېخ سانچېز

ئەلبېخ رامېرز سانچېز ناسراو به کارلۆس چەقەل، له ١٢ ی تۆکتۆبهري ساڵى ١٩٥٠ له خيزانتيكى فەنزويللى له کاراکاسى پايتەختى فەنزويللا له دايک بووه، له بىنه ماله يەكى شيوعى باوکى کارلۆس هەرسى ناوهکەى رابەرى شوپشى بەلشەفيكى روسى له مندالەکانى نابوو، واتە ئەلبېخ، فلاديمير، لينين. ئەو خوێندنى زانکۆى له مۆسکو تەواو کردووه، له مۆسکو له زانکۆى باتريس لومومبا له ساڵى ١٩٦٩ تا ساڵى ١٩٧١ ماوه تەوه، له و ماوه يەدا له سەر کارى تێکدەرانە و نيشانە شکاندن و تەقینەوه راھینراوه. لەپاستیدا ئەو زانکۆيەى کە کارلۆس لێى دەخویند لەلایەن دەزگای هەوالگى روسیەوه بەردەوام چاودێرى دەکرا بۆ بەکریگرتنى سیخوپە غەیرە روسیەکان و ناویراو لەو ماوه يەدا فێرى چەند زمانىكى جیاواز بوو وەک: عەرەبى و ئەلمانى و فەرەنسى. له ساڵى ١٩٧٥ بپوا به ئايىنى ئىسلام دەهينيت و پەيوەندى دەکات بە رێکخراوه تيرۆرستیه فەلەستينيه کانهوه، له واته رێکخراوى (الجبهة الشعبية) بەلام له لایەكى ترهوه له پەيوەندیدا بووه له گەل KGB دا. له و کاتانهدا هاریکاریهكى زۆر هەبوو لەنێوان رێکخراوه تيرۆرستیه فەلەستينيه کان و رێکخراوه تيرۆرستیه کانى ترى ئەوروپا و ژاپۆن، کارلۆس شيش پەيوەندى بەسەرجهم ئەو رێکخراوانه وه بپوو له گەل ئەندامه کانییدا پێکەوه چالاکيان له سەرجهم ناوچه کانى ئەوروپا دژى بەرژه وهنديه کانى ئیسرائیل و ئەمریکا ئەنجام دەدا.

له سالانى حەفتاکاندا جهنگيکى هەوالگى له نێوان مۆساد و رێکخراوه فەلەستينيه کاندا هەلگیرسا هەردوولا کاریان بۆ ئەنجامدانى چالاکى دەکرد دژى يەکتى، زۆربهى ئەو چالاکيانەى کە تيرۆرسته فەلەستينيه کان ئەنجاميان دەدا

تهقینهوه و تهقهکردن بوو له ئەندامانی حکومهتی ئیسرائیلی و مۆساد له جیهان و ئوروپا بهتاییهتی. بۆیه، هه‌رزوو مۆساد که‌وته‌خۆی و چه‌ندین تیپی تۆله‌سەندنه‌وه‌ی له جیهاندا چالاک کرد که به‌زۆری به‌ناردنی نامه‌ی بۆمب‌پێژکراو ئامانجه‌کانیان له‌ناوده‌برد و بواتر چاندنی بۆمب و ته‌قاندنه‌وه‌ی له‌پێگه‌ی ئامیتری بێته‌له‌وه جیگای ئەم ته‌کنیکه‌ی گرت‌وه. بێگومان مۆساد هه‌ستی به‌وه کرد که ئەوه‌ی له پشت زۆربه‌ی چالاکیه‌کانی تیرۆرسته فه‌له‌ستینیه‌کانه‌وه‌یه سیخوپۆکی جیهانییه که لای زۆربه‌ی ده‌زگای هه‌ولگری ولاتان فایلی هه‌یه و ئەو سیخوپه‌ش کارلۆس بوو.

کارلۆس له‌سه‌ره‌تادا زۆر ناسراو نه‌بوو، هه‌ندیک که‌س نه‌ویان به "چه‌قه‌ل" ده‌ناساند به‌هۆی لێکچوونی له‌گه‌ڵ که‌سایه‌تی پال‌ه‌وانی رۆمانیک به‌ناوی "رۆژی چه‌قه‌ل" که نووسه‌ره‌که‌ی فریدریک فوریس بوو، هه‌ر ئەوه‌نده‌ی که ده‌سته‌که‌ی که‌شف بوو مۆساد کاری کرد بۆ تیرۆرکردنی به‌لام هه‌رزوو ئەفسه‌رانی مۆساد بۆیان ده‌رکه‌وت که کارلۆس سیخوپۆکی ئاسایی نییه و به‌لکو ئەو زۆر فیت‌باز و وریایه له‌خۆ وونکردن و خۆچه‌شاردان. هه‌رئەوه‌نده‌ی هه‌ستی بکردایه شوینی که‌وتوون له‌ده‌رفه‌تیکدا جل‌وبه‌رگه‌کانی ده‌گۆپی و هه‌روه‌ها پاسپۆرته‌کانیشی زوو زوو ده‌گۆپی. به‌کێک له سیخوپه‌کانی مۆساد ده‌رباره‌ی کارلۆس وتویه‌تی: "ئێمه ده‌توانین له‌گه‌ڵ هه‌ر سیخوپ و تیرۆرسته‌یکدا هه‌لسوکه‌وت بکه‌ین ته‌نها له‌گه‌ڵ ئەم کابرا سه‌یرو سه‌مه‌ره‌یه‌دا نه‌بێت که هه‌ر رۆژه‌ی له‌گه‌ڵ ئافه‌ره‌تیکدا به‌هه‌رئەوه‌نده‌ی ئافه‌ره‌تیکی ناسی ئیتر گومانی لێده‌کات و لێی دوورده‌که‌وتیه‌وه". له‌ساڵی ۱۹۷۷ له‌گه‌رمه‌ی جهنگی هه‌ولگری نیوان مۆساد و رێکخراوه تیرۆرسته‌یه فه‌له‌ستینیه‌کان، کارلۆس به‌کێک بوو له‌و که‌سانه‌ی که ناوی له لیستی ره‌شی مۆساددا بوو به‌لام چالاکیه‌کانی مۆساد له‌و ساڵانه‌دا نه‌نجامیکی وایان به‌ده‌سته‌وه نه‌دا جگه له‌کوشتنی محمد صالح، سه‌رۆکی مه‌که‌ته‌بی رێکخراوی ئازادی فه‌له‌ستین، له‌پاریس. کارلۆس دوا‌ی ماوه‌یه‌ک له‌دیارنه‌مانی دووباره‌ ده‌رکه‌وته‌وه و جگه له‌سه‌ربه‌رشتی کردنی ئەندامانی توپه‌که‌ی خۆشی چالاکی تیرۆرستی نه‌نجام ده‌دا.

کارلوس له تافی لایویه تیدا

نقریه ی ههوله کانی مۆساد و CIA بۆ له ناویردنی کارلوس بڼ نه انجام بوون تا نه وکاته ی مۆساد په یوه ندی کرد به ده زگای نهیته به ریتانی و هه والگری قهره نسی و که وته زانیاری گورینه وه له گه لئاندا ده رباره ی کارلوس، نه وه یان بۆ ناشکرا بوو که کارلوس هاوشتیه به کی هه به که زۆد له خوی ده چیت که ریتمایی له KGB وه رده گریت و وهک فیلک بۆ چاوپه ستردن سوودی لئوه رده گرن. بۆیه مۆساد ههچ چارته کی نه ما جگه له وهی که چاودتری په یوه ندی ریکخواوه فه له ستینیه کان بکات به ریکخواوه تیورسته یه کانی تری جیهانه وه وهک ریکخواوی سوپای سوری ژاپونی که له وکاتانه دا له لاین نه نداهه کانی وه چالاکی تیورستان له فه په نسا نه انجام ددها و په یوه ندیان به فه له ستینیه کانه وه هه بوو. له ژیر روشنایی نه م ریتمایانه ی مۆساد، پۆلیسی فه په نسا ژاپونیه کیان ده سترگیرکرد که بریک پاره ی ساخته و سن پاسپورته ی پیووو به و گومانه ی که په یوه ندی به کارلوسه وه هه به به لام نه یانته وانی ههچ زانیاریه کی لیده ریختن ده رباره ی کارلوس و هاوپی ژاپونیه کانی شی له کوتاییدا توانیان نازادی بکه نه به هترشکردنه سه ر بالیورخانه ی فه په نسا و کارلوسیش به رده وام بوو له چالاکیه

تیکدەرانهکانی دژی بەرژەوه‌ندیەکانی ئیسرائیل و لەو ماوه‌یه‌دا چەند ھێرشێکی تیرۆرستی ئەنجامدا گرنگترینیان ھێرشکردنە سەر فڕۆکەیک بوو لە فڕۆکەخانەی عال لە ئورلی بە بەکارھێنانی چەکی R.B.G. کە لەو برۆایەدابوو کە وەزیری دەرەوێ ئیسرائیلی تێداپە بەلام گوللەکان بەر فڕۆکەکە نەکووتن و کارلۆسیش دووبارە خۆی وێ کرد و مۆسادیش بەردوام بوو لەگەڕان بەدوایدا.

پاش ماوه‌یه‌ک دووبارە دەنگۆی پەیدا بوونەوێ ھاوشیوەکە ی کارلۆس پلاو بوو. لەو ماوه‌یه‌دا کارلۆس توانی چارەکە ملیۆنێک دۆلاری ساختە بگەیەنیتە ئیسرائیل و لە بازاری رەشدا ئالوگۆپی پێبکات لەرێگە ی چەند کەسیکەو کە دواتر ھەوالگری فەرەنسی توانی یەکێک لەو کەسانە دەستگیر بکات، پاشان رازی بکات تا پەییوەندی بە کارلۆسەو بکات و لەم رێگەپەو شۆینەکە ی بزائن بەلام کارلۆس نۆد زیرەکانە رەفتاری کرد و توانی ئەو کەسە بکوژیت و لە پەنجەرە ی شوقەکەپەرە رابکات و جارێکی تریش خۆی لەبەرچاوان وێ بکات. دوا ی ئەم رووداوانە کارلۆس بۆ ماوه‌یه‌ک دیارنەما، پاشان لە چیکۆسکۆلفاکیا سەری دەرھێنا دواتر لە سوئیسرا و پاشان لە ئەمسا و لە فیه‌ننای پایتەختی ئەمسا بەھاوکاری تیروستە فەلەستینیەکانی سەربە رێکخراوی (الجبهة الشعبية) توانیان لە کاتی کۆبوونەوێ وەزیری ئەوتی ۱۱ وڵاتی ئەندام لە رێکخراوی نۆدەولەتی بەرھەمھێنانی ئەوتی تۆپیک ھێرش بکەنەسەر کۆبوونەوێکە و ھەر یانزە وەزیرەکە و ۶۹ کەسی تر بە بارمتە بگرن کە دواتر لە ژێر ھەپەشە ی چەکا بەرەو جەزائیر گواستیانەو.

دوا ھەوآل دەربارە ی کارلۆس ئەوێ ئاشکرا کرد کە ناوبراو لە ناوچە ی کەنداوی فارسدا بپنزاو، ھەندیک دەیانووت کە لە دویە ی بینویانە و چەند جارێکیش سەردانی بەغدا ی کردووە، ژمارە ی چالاکیەکانی کارلۆس کە دژی ئیسرائیل ■ ئەمریکا و ھاوپەیمانەکانیان ئەنجامیدا بە پەنجە ی دەست نازمێردیت، ئەو یەکیکە لە گەرە سیخوڕانی سەدە ی بیستەم کە بە لێھا تووی و قیلبازی ناسراو و توانیویەتی شکست بەزۆریە ی ئەو ھەولانە بھێنیت کە بۆ دەستگیرکردن و کوشتنی درابوو، بەلام لە کۆتاییدا و لەسالی ۱۹۹۴دا بەپیتی پلانێکی ھاوبەشی نیوان حکومەتی سودان و

هه‌والتگری فەرهنسی، کارلۆس بە فرۆکەیک لە سودانەوه بەرهو فەرهنسا فرێنزا. پاش دادگایی کردنی، دادگا تۆمەتی ئاراستە کرد بە کوشتنی دوو پۆلیسی فەرهنسی و سزای زیندانی هەتا هەتایی بەسەردا سەپینرا و تا ئەمڕۆش لە زینداندان لەژێر چاودێری و پاسەوانی توندوتۆڵ دایە، بەلام رێگەی پێدەدرێت چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەندامانی خێزانه‌که‌ی بکات و ئەو هەمیشە پاساوی ئەو ئەه‌م‌نیتەوه که سەرچەم چالاکیه‌کانی لەپێناو دۆزی فەلەستیندا بووه .

بن عامی

لەنیسانی ۲۰۰۸، بن عامی تەمەن ۸۴ ساڵ بەتۆمەتی سیخوڕیکردن بۆ ئیسرائیل لەسالی ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۵ دەستگیرکرا. ناوبراو چوار تۆمەتی پیلانگێتی دریاپال، لەوانە پێدانی زانیاری بەرگری نیشتمانی بە ئیسرائیل و هه‌والتدۆزی تۆمارنەکراوی ئیسرائیل. عامی لەبەردەم کارمەندانی ئیف بی ئایدا دانی بەوه‌دانا که ناوبراو لەنیوان پەنجا تا دووسەد بەلگەنامەی نەیتی بە ئیسرائیل داوه . هه‌روه‌ها راشیگەیاندا که ئەو هیچ قەرەبوویەکی دارایی نەکراوه لەهەمبەر پێدانی ئەم بەلگەناماندا، تەنیا ئەو نەبێت جاریه‌جار دیاری بچوکی پێدەدرا یان بانگه‌یشتی نانی ئیوارە دەکرا .

عامی لە شاری کۆنکیتیکەت لەدایک بووه و لەماوه‌ی جهنگی جیهانی دووه‌مدا لە هه‌ردوو سوپای ئەمریکا و بەریتانیادا خزمەتی کردوو. ناوبراو لە ئینتیدایی بەریتانی فەلەستیندا گه‌وره بووه . لەسالی ۱۹۶۳ تا ۱۹۹۰، عامی فەرمانبەر بووه لە ناوه‌ندی ئەندازیاری و پێشخستن بۆ لیکۆلێنەوه . لەو ماوه‌یه‌دا، بەرپرسی کەسی عامی، که‌سیکی ئیسرائیلی بوو، لیستیگ زانیاری پێبەخشی که هه‌ولبەدات و بەده‌ستیان به‌ئینیت. ئەو زانیاریانە‌ی عامی بە ئیسرائیلی بەخشی بریتی بوون لە زانیاری دەربارە‌ی فرۆکە‌ی ئیف-۱۵ شەپکەر، موشەکی پاتریۆت، و چه‌کی ناوکی .

یوسی یاگور، که بەرپرسی کەسی ناوبراو بوو لە مۆساد، پێدەچێت هه‌ر هه‌مان که‌س بووبێت که بەرپرسی که‌سی جۆناسان پۆلارد بووبێت که بەتۆمەتی سیخوڕیکردن بۆ ئیسرائیل تۆمەتبارکرا و زیندانیی تا هەتایی بۆ برپایه‌وه . یوگور، لەگەڵ بەرپرسیکی

بالیوژخانه‌ی ئیسرائیل به ناوی نیلان رافید له‌سالی ۱۹۸۵ له‌لایه‌ن حکومه‌تی ئیسرائیله‌وه بانه‌یتشکرانه‌وه. عامی له‌مانگی ئازاری ۲۰۰۸ له‌لایه‌ن رافید ئاگادارکرا‌بووه‌وه که به‌رپرسانی ئه‌مریکا خه‌ریکی لیکۆلینه‌وه‌ن له‌ناوبراو تا به‌لگه‌ی پتویست بدۆزنه‌وه که ئه‌و سیخوپی ده‌کات وه ریتنمایشیان دایه که به‌ک وشه له ده‌می ده‌رنه‌چیت.

بن عامی له‌لایه‌ن هاو‌پێکانه‌وه وه‌ک هاو‌لاتیه‌کی نیشتمانه‌په‌روه‌ری ئه‌مریکا به‌رگری لیکرا که به‌توندی پرۆای واپو ده‌بیت ده‌وله‌تیکه‌ی جوو دروست ببیت که تیا‌یدا جووه‌کان بتوانن مه‌راسیمه‌ ئاینیه‌کانیان به‌بن گرفت ئه‌نجام بدن.^۱

ئینگا ئارفاد

ئارفاد کچیکه‌ی شوخ و شه‌نگی لیونالی پرچ زه‌ردی دانیمارکی بوو. ناوبراو بۆ خۆتندن روی له‌ ئه‌مریکا کرد بو‌ئه‌وه‌ی له‌ به‌شی رۆژنامه‌فانی له‌ زانکۆی کۆلۆمبیا ده‌ست به‌ خۆتندن بکات وه له‌هه‌مانکاتیشدا وه‌ک ستوون نووسیک له‌ رۆژنامه‌ی واشنتۆن تایمز هیرآلد کاری ده‌کرد. هه‌رله‌وی چاوی که‌وت به‌ کاتلین که‌نه‌دی، که له‌ کانوونی یه‌که‌می ۱۹۶۱ ئارفاد، پۆل فیژۆسی ته‌مه‌ن بیست و هه‌شت سالی دووجار جیا‌بووه‌وه له‌ خیزانی و جۆن ئیف که‌نه‌دی، ناساند به‌مه‌به‌ستی چاوپێکه‌وتنیک که دواتر له‌ گۆزاره‌که‌دا بڵاوبوووه. هه‌رچه‌نده ئارفاد چوارسال له‌و گه‌وره‌تر بوو، که له‌ نووسینگه‌ی هه‌والگری ده‌ریایی کاری ده‌کرد، هه‌ردوکیان به‌په‌زاهه‌ندی هه‌ردوولا کرده‌ی سیکسیان ئه‌نجامدا که دواتر بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی ده‌زگای ئیف بی ئای لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی کرده‌ی سیخوپی ئه‌نجامدات که گومان هه‌بوو ئارفاد سیخوپێکی ئه‌لمانی بیت.

^۱ Black, Ian, and Benny Morris. *Israel's Secret Wars: The Untold Story of Israeli Intelligence*. London: Hamish Hamilton, ۱۹۹۱.

-Raviv, Dan, and Yossi Melman. *Every Spy a Prince: The Complete History of Israel's Intelligence Community*. Boston: Houghton Mifflin, ۱۹۹۰.

بەپتى فائىلى ئىف بى ئاى، ئارقاد چاوپىنگە وتنى لەگەل چەندىن ئەندامى بالاي نازىيدا ئەنجامداو لەسالى ۱۹۳۶ لەوگاتەى رومالى يارىيەكانى تۆلۆمپى دەكرد، وەك ئەدۆلف ھىتلەر، وە ئەو كارئاسانىيەى بۆى دەكرا لە دەستگەيشتن بەو كەساييەتيانە واىكرە گومانى ئەو بەكن كە لە كردهى سيخوپى تېوھگلاوہ. لە يارىيەكانى تۆلۆمپيدا، ئەو لە شوپنە تاييەتتيەكانى ھىتلەر وەك مېوان پېشوازى لېدەكرا لەوگاتەى كە وېنەگرەكان بە بەردەوامى وېنەكەيان دەكرت. ناوبراو لە زەماوہندى ھېرمان گۆرىنگ ئامادەبوو، ۱۱ لە يەككەلە وئەكانيدا ئەو دەلېت كە ھىتلەر "شەپانگېز نەبوو ھەرەكە وېنەكەى لەلایەن نوژنەكانى ئەلمانياوہ كېشراوہ." وە "بەين گومان ھىتلەر ئايدالېست بووہ." ھەرەوا ئارقاد دۆستېكى نىزىكى ئەكسىك ئېنەر گرېن بووہ كە زېپراى گۆرىگ بوو و خاوەنى يەختى كرۆسى باشوور بوو. جگە لەمەش، چەندىن كەس گۆزىيان لە ئارقاد بووہ گەزافى لېداوہ كە جاك كەندەى "ھېشتا زۆرى ماوہ فېر بېت و من خۆشحال ئەبم فېرى بكم."

كاتېك ئابووجوونەكە دەربارەى پەيوەندى سۆزدارىيان ھەرەشەى كردهسەر ژيانى لە واشنتون، كەندەى گواسترايەوہ بۆ بارەگای شەشى دەريايى لە چارلستون، كارۆلايناى باشوور؛ ئارقاد بەدوايداجوو و ھەموو پشووہكانى ھەفتەدا لە ھۆتېل سەمتەر و فرانسېس ماريۆندا گېرسايەوہ. ئىف بى ئەى ھەلسا بەدانانى مايكروئۆنېكى بچووك لە ژوروہكەيدا و بەمەش، بەبەلگەى پېتويستەوہ، رايگەياند كە ھەردووكيان چەندىن ژوانى دلدارىيان بەستووہ، وە "كەندەى و ئارقاد لە چەندىن بۆندا سېكسيان كىردوہ لە ژوروى ژمارە ۱۳۲ى ھۆتېلى سەمتەر فۆرت. ھەموو ئەو جموجۆلانە لەلایەن ئىف بى ئايەوہ بە وردى چاوەدېرييان دەكرا، ئەمەش بەھۆى گوپنەلخستىن لە سەرچەم پەيوەنديەكانى ناوبراو كە بەھۆى دانانى ئامېرى سيخوپى لە مالەكەيدا. راپۆرتەكانى ئىف بى ئاى ئاماژەيان بەوہكرد كە ھەردووكيان چەند جارېك ياسيان لە ئەگەرى ھاسەرگېرىكرېن كىردۆتەوہ، تەنانتە كارگەيشتە ئەوہى ئارقاد بۆ رەواندەنەوہى چەند گومانىكى كەندەى، رېنگايدا بەوہى كە دووكيان بېت بۆئەوہى بەتەواوى گومانەكەى بېرەوېننەتەوہ.

ئارفاد له گەل هیتلەردا دەرە کەوتیت

دەزگا چاودێرییەکانی ئیلف بی ئای ئاشکرایان کرد کە ئارفاد چەند پەییوەندییەکی سینکسی لەگەڵ خۆشەویستە دانیمارکیە کۆنەکەیی بەناوی نیکس بۆلک ھەبوو بەلام دواى جیابوونەویان لەسالی ١٩٤٢ ئارفاد چوو کالیفۆرنیا و شووی بە تیم مەکزی کرد، کە ئەوکات ئەستێرەییەکی گەشتی بواری سینەما بوو. لەکۆتاییدا، ئیلف بی ئای نەیتوانی بەبەلگەرە بیسەلمێنیت کە ناوبراو ھەرگیز سیخوپی بوو.

والتر دورانتی

والتر پەيامنێری خانەنشینی رۆژنامەیی نیویۆرک تایمز بوو لە مۆسکۆ بۆماوەی دوازدە سال تا ١٩٣٤، کە دەرەتێکی ناوازی پێدرا بۆئەوێ لەسالی ١٩٢٩ چاوپێکەوتنێک لەگەڵ جۆزێف ستالیندا بکات. دواتر، ناوبراو کەوتەنتو داوی دەزگای ھەوالگری ئەو ولاتە کاتێک دەزگا کە لە باریکی رۆژ ھەستیاردا گرتی کە خەریکی ئەنجامدانی کاری سینکس بوو لەگەڵ دلداری ھاوڕەگەزیانەکەیی. لەو رۆژە بەدولە،

جهنگى زانىارى

دورانتى ھەپەشەى لىكرا بەو ھە ئەگەر راپۇرتەكانى لە مۇسكۇوھ پالېشتى ھىلى پارنى كۆمۇنىستى نەبن، ئەوا بەبىن دوودلى كارەكەى ئاشكرا دەكرىت و پىشەكەى كۆتابى دىت و ئابىووشى دەچىت. بەم بۆنەيەو، دورانتى يەكېك بوو لە چەندىن پەيامنئىرى بىيانى كە چەندىن راپۇرتىيان ئارەوھ بۆ ولاتەكانيان دەربارەى رۆژىمى ستالين و ھەموو دۆخەكانى تىرى ژيانيان، ھەك برسپەتى بەھۆى سىياسەتى ستالينى كشتوكالى كە بوو ھۆى برسپەتى لەسەرتاسەرى ئۆكرانيا، لە راپۇرتەكانياندا باسيان نەدەكرد. تاكە رۆژنامەفانىك كە لەبارەى ئەم بابەتەو دەينورسى لە رۆژنامەى مانچستەر گاردىيان، مالكۆلم موگىرىچ بوو، كە دورانتى زانىارىيەكانى بەنھىنى بۆ دەگواستەو.

دورانتى، كە لەشارى ليفەرپول لەسالى ۱۸۸۴ لەدايىك بىوو و لاقيكى لە رووداويكى رىڭاى شەمەندەفەر لە فەرنەسا لەسالى ۱۹۲۴ لەدەست دابوو، لەسالى ۱۹۳۲ خەلاتى پولىتەزەرى پېتەخشا بەھۆى راپۇرتەكانىەو لە رووسيا، و بەلام دواتر كە زائرا ئاوبراو كەوتقەنتو چ تەلەيكەو، ھەولى نۆر درا بۆنەوھى خەلاتەكەى لى وەرگىرتەو و ئاوبراو ھەك كەسكى شەكستخواردوو لەم بوارەدا لەقەلەم درا. دورانتى لەسالى ۱۹۵۷ لەشارى فلۇرىدا كۆچى دوايى كرد.

رۆپەرت ھانسن

بەبرىسى بالاي ئىتف بى ئاي كە سىخوپى بۆ دەزگاي ھەوالگىرى سۆفەت دەكرد و نزيكەى ۴۴ مليار دۆلارى زىانى بە حكومەتى ئەمريكا گەياندوو. ئاوبراو بەخۆبەش بوو بە سىخوپى دەزگاي ھەوالگىرى رووسيا لە شارى نيۇيۆرك لەسالى ۱۹۷۹. ئاوبراو كۆمەلىك زانىارى نھىنى فروشت، ھەك ئاسنامەى ئۆپەراسيۆنى كۆلەو سەرەكى، بەبېرى بىست ھەزار دۆلار، بەلام ھەرسالى دواتر وازى لەكارەكە ھىتا دواى ئەوھى ئاوبراو دانى بە كارەكەى نا لەلای ھاوسەرەكەى و بەلئىنى بە قەشەيكەى كلېسادا كە چىتر زانىارى نەداتە سۆفئىتەيەكان. ئاوبراو تاسالى ۱۹۸۴ ھىچ چالاككەيەى

ئەنجامەندە، دواتر دووبارە ھەلسا بە دروستكردنەۋەى چەند پەيۋەندىيەك لەگەل سۆڧىتتەيەكان لە واشىنتۆن.

لەسالى ۱۹۹۰، ھانسىن جاۋى بە پرسىلا گالى، لەشفرۆشىك لە يانەى شەۋانەى جۇانا، كەوت، ۋە دە دۆلار بەخىشىشى پىدا و دواتر تېببىيەكى لەسەر پارچە كاغەزىك نووسى كە تىايدا مەدھى كىردىبوو بە "جۋانى و شوخ و شەنگى". دۋاى ماۋەيەكى كەم، كارتى كارى فەرمى بە ئافرەتەكەدا. ھەردووكيان بە بەردەوام چاۋيان بەيەكتر دەگەوت و لەدەرەۋە خوارىدنيان بەيەكەۋە دەخوارد. لە چاۋپىكەۋتەكانى داھانۋودا، ناۋبراۋ بېى دوۋەزار دۆلارى بە ئافرەتەكەدا تەنيا بەمەبەستى ئەۋە سەر لە پىزىشكى ددان بدات. پەيۋەندىيەكە لەمەش دەريازى بوو، ئەۋجارە ھەلسا بەپىدائى خەناۋكەيەكى ياقۋتى شىن.

ھانسىن بەمەش نەۋەستا، ئافرەتەكەى لەگەل خۆى بىردە گەشتىكى ھۆنگ كۆنگ، كە ھەردووكيان لە يەك ھۆتېل، بەلام لە دوو ئۈۋرى جيا، نىشتەنەۋە بۆماۋەى نىزىكەى دوو ھەفتە و نىو. ئىف بى ئاى دواتر رايگەياند كە ھەرچەندە ھەردووكيان نىكۆلىيان لەۋە كىردوۋە ھىچ پەيۋەندىيەكى سىكسىيان ئەنجام داپېت، رەنگە لەبەر خاتىرى خىزانەكەى بوۋېت، بەلام ئافرەتەكە دانى بەۋەدانا كە ھەردووكيان دەستبازىيان كىردوۋە. رەنگە تاكە پالئەزىك بۆ پەرەپىدائى پەيۋەندىيەكەى لەگەل ناۋبراۋ بۆ ئەۋە بگەرپتەۋە كە ويستۋىيەتى ئافرەتەكە تەجنىد بىكات بۆئەۋەى چەند ئەركىكى بچۈوكى پىن راسپېرېت لەجىياتى ئەۋە ئەنجامى بدات بۆ يارمەتيدانى لە كارى سىخۋېى ئەۋدا. ھانسىن تەنيا بەمە نەۋەستا، لەسالى ۱۹۹۱ بىزنس كارتىك، ئۆتۆمبىلىكى مارسىدىسى دەستى دووم ۋە لاپتۆپىكىشى پىدا، بەلام كاتىك لەسالى ۱۹۹۲ كارتەكەى بەكارھىتئا بۆ كېرنى چەند دىارىيەكى سەرى سالى بۆ خوارزىكانى، كارتەكەى لىۋەرگرتەۋە. بۆيە، گالى كەۋتەنىۋ گىزۋى بەكارھىتئانى كۆركاين، ۋە بوو بە لەشفرۆشىكى مەزنى سەرشەقام، ۋ ھەموو پەيۋەندىيەكانى لەگەلدا پىچراند. ھانسىن، بەم بۆنيەۋە، پەيۋەندى ھارپىيەتى لەگەل چەند ئافرەتتىكى ھاۋشىۋە دروستكرد، لەۋانە دىپ مولىنا، كچە فېتنامى كە سەماكارىكى بەناۋبانگ بوو. ئەۋىش لەلايەن ئىف بى ئايەۋە

لینکولینه وه له گه لدا کړا، به لآم هیچ به لگه یه کی روون نه بوو له سهر ده سټیکه لې له گه ل چالاکیه کانی هانسن.

هانسن له سالې شویاتی ۲۰۰۱ ده سټیگرکړا. بۆ ته مموزی ۲۰۰۱، ناوبراو سیزده تاوانی سیخوپی به سهر دا ساغکرایه وه و بریاری زیندانی تا هتایی به بېن مه رجی بۆ برپرایه وه. له ماوه ی چه ندین لینکولینه وه یدا، د څیک بۆ دوورکه وتنه وه له سزای مه رگ، هانسن چه ندین چپوڅکی زور ټا بروو به ری ژوانی سیکسی خوی گټرایه وه، به کرده ی هاوپه گه زیازیشه وه. زور به ی هره زوری هاوپیشه کانی له ټیف بی ټای نووشی سهر سوپمانی بوون کاتیک هانسن دانی به تاوانه کانی دا دنا، به لآم هیچ په کیکیشیان نکولی له وه نه ده کړه که ناوبراو که سیکسی زور لټه اترو بووه له کاره که یدا.

سهر پای تاوانبار کړینی، بونی هانسنی هاوسه ری هر به دلسوز بۆ هاوسه ره که ی مایه وه، و دوی چه ند سهر دانیک بۆ داواکارنی پاره ی خانه نشینی هاوسه ره که ی، له کورتایدا توانی بری سالانه ی په نجا هزار دولاړ وه ریگرت، له حاله تی مردنی هاوسه ره که یدا. ناوبراو هم مو ژوانی خوی له زیندای ناکه که ی له شاری فلورینس، کولوراډو، به سهر برد.

ټانا چاپمان، که جوانه که ی سوفیه ت

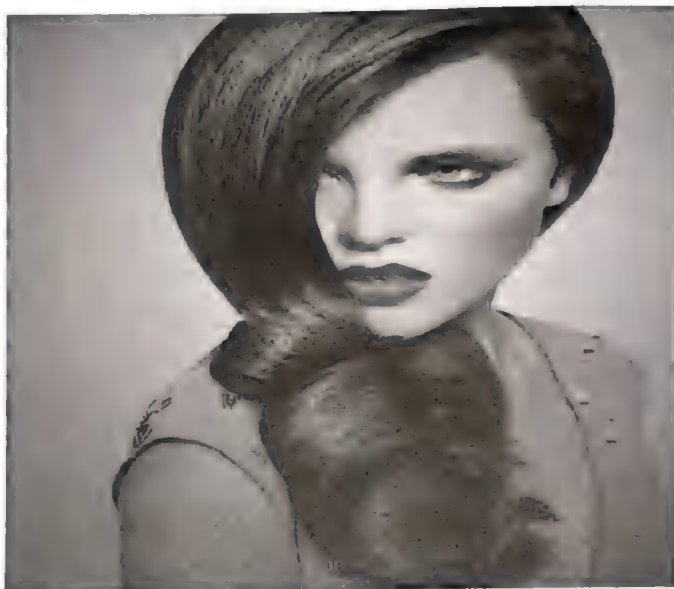
سیخوپی رووسی ټانا کوشیچینکو، ناسراو به ټانا چاپمان، له ۲۷ ی چه زیرانی ۲۰۱۰ له شاری نیویورک به تومه تی بوون به به شیک له بهرنامه ی هوالگری په کیتی سوفیه تی نایاسایی ده سټیگرکړا. ده زگای هوالگری سوفیه ت له سرده می ستالین (NKVD)، که دواتر بوو به (KGB)، به شیک سیخوپیان دروست کرد و ناویاننا "نایاساییه کان" که زیانیک زوری به روزئاوا گه یاند و هاوکاریه کی زوری کرد له هینانی بهریتانیا له جهنگی جیهانی دووهم بۆ به ری رووسیا، ټم هه نگاهه بووه هوی نا په زاییه کی زور له نیو هوالگری بهریتانیای ټوکا تدا.

ژنی جوان له میژده به شپوه په کی سهرکه وتوانه به کارده هینرین بۆ فریودانی ټو پیاوه ته نیایانه ی له ماله کانیان دوورکه وتوونه ته وه. هر به م یونه یه وه، ده زگای هوالگری

سۆڤیهت هه‌نسا به دروستکردنی یه‌که‌یه‌کی تاییهت به‌م بواره که تیایدا جوانترین ئافره‌تیان ته‌جید ده‌کرد بۆ هه‌لخه‌له‌تاندنی پیاوانی سیاسی و ده‌زگا هه‌والگریه‌کانی دوژمن، نه‌م یه‌که‌یه نارنرا قوتده‌ران (Swallows).

شه‌کسپیر، شانۆنۆوسی به‌ناوبانگی به‌ریتانی، ده‌لێت، "جوانی بڵندگۆیه‌که به‌بێ هیچ دوانده‌ریک قاییلته‌ده‌کات." وه‌ ئانا رێک نه‌و وه‌سفه‌ی شه‌کسپیری له‌سه‌ر جێیه‌جێ ده‌بوو، به‌پاستی کچیکي جوان و سه‌رنجپاکێش بوو. ئانا هه‌رزوو نارناوێکی پێبه‌خشرا "سووره‌ی ناو پێخه‌ف."

له‌ جه‌نگی جیهانیی دووهم "سۆنیای سوور" ئۆرسولا روس کرجیتسکی چه‌ندین پیاوی به‌هۆی سه‌رجیتیه‌وه‌ فریودا و دواتر هه‌ره‌شه‌ی لێکردن به‌ به‌خشینی زانیاری نه‌یتی له‌به‌رامبه‌ر شارده‌نه‌وه‌ی پرسه‌که. فلۆرا سۆلۆمۆن و سیخوپی به‌نیویانگی به‌ریتانی، کیم فیلبی، هه‌مان شتیان نه‌جامدا که نه‌مه‌ی دواپیان هاوسه‌رگری له‌گه‌ڵ سیخوپیکی کۆمۆنیست به‌ناوی لیزی فریدمان کرد (ناوی راسته‌قینه‌ی ئالیس کۆلمان بوو) که چه‌ندین به‌رپرسی بالایی له‌نده‌نی له‌پێگای سێکسه‌وه‌ فریودا و دواتر له‌ به‌رامبه‌ردا داوای زانیاری نه‌یتی ده‌کرد، هه‌موو نه‌و که‌سانه‌ی نه‌م کاره‌ی له‌گه‌ڵدا ده‌کردن کاریان کرد بۆ سه‌رگرتنی پلانی درێژخایه‌نی مۆسکۆ بۆ ده‌ستبه‌سه‌رداگرتنی ته‌واوی ئه‌وروپا. سیخوپیانی ئافره‌تی "نایاسایی" به‌وه‌ له‌ سیخوپه‌کانی تر جیا ده‌کێشه‌وه‌ که نه‌وان به‌ پاسپۆرتێکی ساخته‌ دینه‌ناو ولاتیک و له‌ژێر ناسنامه‌یه‌کی ته‌واو نه‌یتیدا ده‌ژین، له‌کاتی‌که‌دا نه‌وانی تر له‌ژێر ناوی فهرمی و له‌گه‌ڵ بالێۆزخانه‌یه‌ک یان قونسولخانه‌یه‌ک دینه‌ناو ولاتیکه‌وه‌ و نه‌و ناسنامه‌یه‌ بۆ په‌رده‌پۆشکردنی سیخوپه‌که‌یان به‌کارده‌هێنن، به‌لام له‌م سه‌رده‌مه‌دا نه‌م کاره‌ به‌زۆری به‌هۆی سه‌رچاوه‌ی هه‌والگری مۆیی یان دروستکردنی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ مۆڤ نه‌جام نادرێت به‌لکو زیاتر په‌یوه‌سته‌ به‌ سیسته‌می ها‌ککردنی کۆمپیوته‌ره‌وه‌.

نانا چاپمان، سیخوپی روسیا

کاری دۆزینه وهی "نایاساییه کان" کاریکی قورس بوو بۆ ده زگا هه والگرییه کان، نه م کاره ته نیا نه و کاته ناسان ده بیته که که سینیکی راکردوو له ده سه لاته که ی زانیاری له سه ر نه مان بدات. له هه موو نه و ده نه دنامه ی ئۆپه راسپۆنه که ی نانا دا دوا ی ده سال لیئوگلینه وه ئینجا ناسنامه که یان ناشکرا بوو، نه و هه وال دۆزانه ی تیمی هه لاتوو ده که یان به پۆیه ده برد که سایه تی سینه ی که پینان ده و تریت "شوان".

نانا له سال ی ۲۰۰۲ رووی کرده له ندهن و له بانقی بارکله ی و کۆمپانیای نیت جیت کاری کرد، نه م دوو شوینه ئامانجی سه ره کین بۆ سیخو پان چونکه له و شوینانه دا ده توانن لیستی ته وای گه شتیاران به ده ست به یتن و بزانه که کئ دیته ناو روسیا و کئ ده رده چیت، نه وانه ی له م جۆره کارانه کار ده کن به زۆری تووشی وه رگرتنی به رتیل ده بن و دواتر هه ره شه یان لیته کریت که وهک "کۆتری نامه بهر" کاریکن. هه روه ها، بانقه کانیش ئامانجی سه ره کین چونکه پاره له ده روه و ناوه وه ی ولته

به وړېدا تېږه پدېته به تاييې ته سرچاوه ی بياني که گرنگيېه کی تاييې ته هه به بز کاری سيخوړی.

کاتيک ټانا له نه مريکا ده ستگيرکرا خهريک بوو نه نداميکی کابينه ی باراک ټوباما به هو ی سيکسه وه فريوېدات، وه ده وتریت که هه وليمشي داوه بوئوه ی نزيک بيته وه له هه ردو شازاده ی بڼه مالې پادشايي به ريتانيا .

ناوبراو به هو ی ناسنامه نوکيه وه له به ريتانيا هيچ گومانتيکی سيخوړی له سر خوی نه هيتشېوو و به م هو يه شه وه شوي به پياوړيکی به ريتاني کرد به ناوی نه ليکس چاپمان، هه روه ما باوکی ټاناش که سيکی پله بالای ناو ده زگای هه واکري سؤفيه ت بوو به ناوی فاسيلي کوشينکړ. ټانا له مؤسکو چاوی به نه ليکس چاپمان که وتبوو وه هه رله ویشدا پرؤسې هاوسه رگيريان نه نجامدا. به م هو يه شه وه توانی بيته خاوه نی پاسپورتي روسی و به ريتاني. به گورېه ی راپورته کاني هه والی بلومېرگ، کاتيک ټانا له نيويورک ده ستگيرکرا هاوسه ی پيشووی له گه ل ماکس کليفورد ماره یی برېبوو بوئوه ی په يوه ندييه روژنامه وه نيبه کاني به کار به پښتت بز بلوکړده وه ی چېرېکه که به شپوه يه کی هاوسوزانه تر بز ټانا، وه دواتر چېرېکه که ی فروشته روژنامه ی ده یلی ته له گراف که زمانه خالی زايونيسته کان بوو له ميديای به ريتانيا دا. له حه زيراني ٢٠١١، ټانا بوو به سه رنووسه ی گوډاري (Venture Business News). ناوبراو له دادگاييې کی داخرودا له غيايې سه رهنگ نه ليسانده ر پؤتيف دانی به وه دانا که له مانگه کاني ټايار و حه زيراني ٢٠١١ چی روویدا. چاپمان گواهی نه وه یدا که نه وه ته نيا پؤتيف بووه که توانيو يه ته زانیاری نه يتي به سه رانی نه مريکا بدات که بووه هو ی ده ستگيرکردنی ناوبراو له ٢٠١٠.

په که مين نمونه ی ته لې ههنگو يني له ميژوودا له ټينجيل باسکراوه که تيايدا دوو تازه ته جواني جوو به ناوه کاني ديلايلا و جوديس هم کاره يان نه نجامدوه، جوديس سيکسي له گه ل فه رمانده ی نوژمن به ناوی هو لوفيرنيس نه نجامدا و هه رله نيتر جيگه که شيدا غافلکړی کرد. وه ديلايلاش سه رجيتی له گه ل سامسون کرد و ناچار يکرد نه يتي به هيزه که ی که له ناو پرچيدا بوو ټاشکرا بکات.

ئىرفىن چەيمبەرس سكارىيىك

ئىرفىن بەرپرسيكى وەزارەتى دەرەۋى ئەمىرىكا بۇ كە تۆمەتى پىتدانى زانىارى بە پۇلىسى نەيتى پۇلەندا لەماۋى جەنگى سارددا تۆمەتباركرا، ئەمەش دۋى ئەۋە دېت كە ئاۋىراۋ تۈۋشى كچىكى جوانى پۇلەندى ھات و بەمەش كەۋتە دۋى خۇشەۋىستىنى ئەۋ كچەۋە، لەدۋاجارىش سىكىسى لەگەلدا ئەنجامدا. دواتر، لەلايەن ھەۋالدۆزەكانى دەزگاي ھەۋالگىرى پۇلەندۈۋە ھەپەشەى ئەۋەى لىكرا كە ئەگەر زانىارى نەيتى بە دەزگاكە نەدات، ئەۋە كارەكەى ئاشكرا دەكرىت.

ئىرفىن لەسالى ۱۹۴۲ تا ۱۹۴۲ لە سوپاي ئەمىرىكادا خزمەتى دەكرىت. دۋى ئەم كارە، رۈۋى كرىدە وەزارەتى دەرەۋى ئەۋ ۋلاتە و لەۋىدا خەلات شايستەىى خزمەتى ۋەركىت. لەسالى ۱۹۵۸ چۈۋە بالىۋزخانەى ئەمىرىكا لە وارۋى پاپتەختى پۇلەندا، ۋەك بەپىۋەبەرى نوۋسىنگەپەك دەستبەكار بوۋ. خىزان، كچ و دۋو كۈپەكەشى بۇ ئەم مەبەستە چۈۋە ئەۋى. ئاۋىراۋ زۆدى ھەزى لەۋەبوۋ خىزانەكەى بباتە گەشت و گەپان لەۋ ۋلاتە و زۆدى ھەزى بە گۈيگىرتن لە مۇسىقا دەكرىت. ئەۋ لەلايەن ھاپىشەكانىۋە زۆر خۇشەۋىست بوۋ.

لەسالى ۱۹۵۹ دلى بۇ كچىكى بىست و دۋوسالى لىتدا بەناۋى ئورزولا ماريا دېشلەر، بەم ھۈيەشەۋە پەپۋەندىيەكە دىرژەى كىشا تا گەپشتە سەرجىيىكرىن لەگەلى. پەپۋەندىيەكە تەنبا لىرەدا كۆتايى نەھات، بەلكو ئىرفىن ھەلسا بە كپىنى شوقەپەك بۇ دېشلەر و زۈۋ زۈۋ سەردانى دەكرىت. لەسالى ۱۹۶۰، ھەۋالدۆزەكانى دەزگاي ئاساپىشى پۇلەندى لەناكاۋ راپانكوتايە سەر ژۈۋرەكە و ھەردۋوكىانى لە قافدا گىرت و ۋىنەى زۆريان لىكىشان. دواتر، دەزگا ھەۋالگىرىيەكەى پۇلەندا ئەۋ ۋىنەنى بەكارمىتا بۇ ھەپەشەكرىن لە ئىرفىن بەۋەى پىۋىستە زانىارى نەيتيان لە ھكۈمەتى ئەمىركاۋە پىتدات. دواتر ئەۋ ۋتى كە پۇلىسى نەيتىنى ھەپەشەى لە خاتۋو دېشلەرىش كرىدو كە بىگىرىت و دواتر بىداتە دادگا. بە ھاۋاكارىكرىن لەگەل دەزگاي ھەۋالگىرى ئەۋ ۋلاتە، ئەۋ ۋتى كە دەيتۋانى ژيانى ئەۋ كچە لە چارەنۋوسىكى تارىك و ناخۇش رىزگارېكات. ئەۋ ۋتۋانى ۋاپكات كچەكە بەرەۋ ئەلمانباى رۆژمەلات رابكات، كە لەۋىش

شوقەيەكى بۇ دۆزىيە، و ھەندىك پارەى پىدا بۇئەۋەى بىتوانىت لەۋى كاروبارەكانى رۇژانەى پى ھەئىسوپىتت.

ئىف بى ئاى لە ھەزىرانى ۱۹۶۱، ناۋىراۋى دەستگىركىد. لە تەمموزى ھەمانسالدا دادگاي بالاي شارى كۆلۇمبىيا ناۋىراۋى بەتۇمەتى بىردنەدەرەۋەى بەلگەنامەى ھكومت بۇ بەرۋەۋەندى دەزگايەكى ھەۋالگىرى بىيانىى تۇمەتباركرا. دواى پىنچ سال زىندانىكىردن، ناۋىراۋ لەسالى ۱۹۶۶ بە مەرج ئازادكرا.

شەھرام ئەمىرى، زانا كوردەكە

لە دوازەۋەى تەمموزى ۲۰۱۰، شەھرام ئەمىرى تەمەن سى و دووسال، بەرەگەز كورد، لە تەكسىيەك ھاتەخوارەۋە لە بەشى ئىترانىيەكان لە واشىنتون و رايگەياند كە ئەر دەۋىيىست بگەپتەۋە بۇ ۋلاتى ئىترانى دايك. شادىۋونەۋە بە خىزان و منالەكى ۋەك ھۆكارى سەرەكى دادەنرىت بۇ بىيارەكەى. بەرلە سالىك زىاتر، لە ھەزىرانى ۲۰۰۹، ئەمىرى بەرەو سەۋدىيەى بۇ ئەنجامدانى فەرىزەى ھەج گەشتى كرد. لە نرىكى ھەمانكاتدا ئەمىركا رايگەياند كە "كودەتايەكى ھەۋالگىرى" گىنگى ئەنجامداۋە لەدۋى ئىران كە ئەمىرى و يەكىك لە ھەۋالەدەرە ئىترانىيەكانى تر ھىتراۋنەتە ئەمىركا ئەۋكاتەى كوردەۋەكانىيان بۇ دەسەلاتدارانى ئىران بۇتە جىگەى گومان و لەكۆتايىدا زانراۋە ھەردوۋىكىان خەرىكى چ چالاكىيەكن لەدۋى ۋلاتەكەيان.

جهنگی زانیاری

له کاتنی ديارنه مانی، نه میری وهک زانایه کی چه کی ناووی دامه زرابو له زانکزی پيشه سازیی مالیکی عه شتار له ته هران که سهریه گاردی نیشتمانی شوپشی ئیرانی بوو. پیتنه ده چوو نه میری دهستی به برتکی نقد زانیاری نه پتی ده رباره ی به رنامه ی ناووی ئیران هه بوو بیت، یان ههچ نه بیت نیازتکی له م چه شنه شی هه بوو بیت، به لام ناوبراو توانای هه بوو هه ندی زانیاری پشتراست بکاته وه یان ره تیان بکاته وه له سه رچاوه کانی تره وه. به رپرسانی هه والگری نه مریکا ديارنه مانی نه میریان وهک هه لاتن له قه له مدا. ماوه یه کی که م بهرله دووباره هه لاتنه وه، نه میری له چه ندین فیدیوی ئینته رنیتدا ده رکه وت که له لایه ن ده زگا هه والگریه کانی نه مریکا رفینراوه و نه شکه نه چه دراوه. به گه پانه وه ی بق ئیران، ناژانسی فارس بق ده نکوباس رایگه یاند که نه میری زانیاری گرنگی به ئیرانداهه ده رباره ی سی ئای نه ی و گه پانه وه ی ناوبراویشی وهک سه رکه وتننکی هه والگری مه زن راگه یاند.

نه میری وهک هه والددوزی نه پتی له شاری توکسن ده ژیا. به پتی مه رجه کانی یاسای سالی ۱۹۴۹ی ناژانسی هه والگری ناوه ندی، سی ئای نه ی بوی هه یه تا نزیکه ی سه د که س سالانه که بتوان زانیاری گرنگی هه والگری گرنگ به خشنه نه مریکا دووباره ریکای پئ بدات له و ولاته نیشته جئ بیتنه وه. به پتی راپورته کان نه میری یه کیک بوو له و شه ش ئیرانیه ی که سی ئای نه ی له سالی ۲۰۰۹ هینابوویه نه مریکا. پینچ ملیۆن دۆلار له لایه ن نه مریکاوه خراپه هه ژماری یه کیک له بانقه کانی نه مریکاوه به لام به هوی نه و نابلقه ی نابورییه ی له لایه ن نه مریکاوه خراوه ته سه ر ئیران، ناوبراو ناتوانیت له ویره دهستی پئ بگات.

نه م جزیره دووباره هه لاتنه وانه ده گمه نن به لام نه وه نییه بلتین ههچ کانتیک روویان نه داوه. له سالی ۱۹۸۵، فیتالی یورچینکو له یه کیتی سوڤیه ته وه په نای هینا بق نه مریکا و زانیاری گرنگی ده رباره ی سیخو په کانی سوڤیه ت، وهک رۆنالد پیلتن، به و

ولاته به‌خشی. وادیاریو نو له بریاره‌که‌ی په‌شیمان بیوه‌وه و هه‌زنوو بریاره‌که‌ی
گرځی و دووباره به‌رهو په‌کیتی سۆفیه‌ت هه‌لاته‌وه.^۱

شه‌ه‌رام نه‌میری له‌کاتی گه‌پانه‌وه‌ی بۆ ئێران

دوای گه‌پانه‌وه‌ی بۆ ئێران، شه‌ه‌رام نه‌میری له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتدارانی رژیمی ئێرانه‌وه
به‌تۆمه‌تی خپانه‌تی نیشتمانی و پێدانی زانیاری گرنگی به‌رنامه‌ی ناوکی نو و ولاته
به‌نه‌میرکا، له‌ ٢ی ئابی ٢٠١٦ دا له‌سپداره‌درا.^۲

^۱ Dareini, Ali Akbar. "Iran Says Scientist Provided Information on CIA," Washington Post (July ٢١, ٢٠١٠).

-Miller, Craig. "CIA Says It Moved Iranian Scientist, ٢nd Informant to U.S. Over Safety Concerns," Washington Post (July ١٧, ٢٠١٠).

-Miller, Craig and Thomas Erdbank. "U.S. Paid Iranian Nuclear Scientist \$٥ Million for Aid to CIA, Officials Say," Washington Post (July ١٥, ٢٠١٠).

^۲ Iran scientist executed for treason. (٢٠١٨). Retrieved from <https://www.bbc.com/news/٣١٩٩٨٧٤٧>

برادلی مانینگ

برادلی له سالێ ١٩٨٧ له شارێ ئۆكلاهوما له دایك بووه. ناوبراو له ئۆكتۆبهری ٢٠٠٧ په یوه نهدی به ریزهكانی سوپای ئهمریکاوه کردوو و ته نیا دووسال دواى ئه مه وهك شیکه ره وه یه کی هه والگربى ره وانهى ئیراق کراوه. له ویدا، ناوبراو دهستی به دوو تۆرى کۆمپیوتهرى نهێنى وه زارهتى بهرگربى دهگه یشت. له کاتیکدا وایه شانه دا که خه ربیکى گۆنگرتنه له گۆرانی له سه ر لاپتۆپه که ی که دوگمى کۆپیکردنه کی نه کۆژاند یوه وه، برادلی برێکی زۆر له به لگه نامه ی له تۆرى وه زارهتى بهرگربى و وه زارهتى دهره وه ی داوئلۆد کرده سه ر لاپتۆپه که و هه رزوو هه موو ئه و زانیاریانه ی بۆ دامه زڕینه ی ویکیلیکس، ژولیان ئاسانژ، ناردن که دواتر هه موو ئه و زانیاریانه ی له نیسانی ٢٠١٠ له ئینته رنێت بلأوى کردنه وه.

له به لگه که یدا، برادلی، که به ئاشکرا دانى په وه ده نا هاو په گه زیازه و دواتر ته نانه ت جێنده رى خوێشى گۆبى و ناوى خوینا "جیلسى مانینگ"، ناوبراو زیاتر وتى گه ئه و هه ر له لاپتۆپه که یه وه ئه و هه موو زانیاریانه ی له داتا به یسى ئه فغانستانى وه زارهتى بهرگربى ناردوو له وکاته ی زیاتر له چوار سه د هه زار راپۆرتى کۆپى کرد. هه رما وه یه کی که م دواى ئه مه، ئه و نه وه د و یه ک هه زار به لگه نامه ی تریشى داوئلۆد کرد.

دواى ته نیا یه ک مانگ، برادلی له مه شی تته په ی کتێلى زانیاریه کانی وه زارهتى بهرگربى بۆ پینگى ویکیلیس نارد که به بالیۆزخانه ی ئه مریکا له ئایسله نداهه لکێنرابوو. دواتر ناوبراو له داتا به یسى داواکارى گه شتى گه را و فیدیه یه کی هه رشیکی هه لیکۆپته رى داوئلۆد کرد له به غدا و ئه ویشى نارد بۆ ویکیلیکس. کۆتا کارى بهرله وه ی له ئایارى ٢٠١٢ ده سنگیریکرت، بریتى بوو له هه تانه دهره وه ی دو سه د و په نجا هه زار فایل له کتێلى وه زارهتى دهره وه و لکاندنیا ن به درۆبۆکسى پینگى ویکیلیکس. برادلی له کۆتاییدا ده سنگیرکرا و له ئابى ٢٠١٣ بیست و سێ تۆمه تى درایه پال، و سى و پینج سال زیندانى بۆ برپایه وه.

به شی ششدهم
دوزگا و دامه زراوه هه والگریه کان

دهزگای هه والگری ناوهندی

سی ئای ئه‌ی دهزگایه‌کی هه‌والگری سڤیلی بیانی حکومته‌ی فیدرالی ویلایه‌ته‌ی ککرتووه‌کانی ئه‌مریکایه، که ئه‌رکی سه‌ره‌کی بریتیه له‌ کۆکردنه‌وه، پزۆسه‌کردن، وه‌ شیکردنه‌وه‌ی زانیاری تایبه‌تمه‌ند به‌ ئاساییشی نیشتمانی له‌سه‌رتاسه‌ری جیهانه‌وه، به‌شێوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی له‌پزنگای به‌کارهێنانی هه‌والگری مۆییه‌وه. وه‌ک یه‌کێک له‌ ئه‌ندامه سه‌ره‌کییه‌کانی کۆمه‌لگای هه‌والگری ئه‌مریکا، سی ئای ئه‌ی به‌شێوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ راپۆرته‌کانی بۆ به‌پۆوه‌به‌ری هه‌والگری نیشتمانی ده‌نێرت وه‌ سه‌رنجی سه‌ره‌کی له‌سه‌ر پێدانی زانیاری هه‌والگرییه به‌ سه‌رۆک و کابینه‌ی حکومه‌ت.

به‌پێچه‌وانه‌ی ئیف بی ئای، که ده‌زگایه‌کی ئاساییشی ناوه‌خۆیه، سی ئای ئه‌ی هه‌یج وه‌زیفه‌یه‌کی جێبه‌جێکردنی یاسای نییه وه‌ به‌شێوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی سه‌رنجی له‌سه‌ر کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری هه‌والگری ده‌ره‌کییه، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا به‌پرێسه له‌ کۆکردنه‌وه‌ی چه‌ند زانیارییه‌کی سنوورداری ناوه‌خۆ. هه‌رچه‌نده تاکه ده‌زگای حکومته‌ی ئه‌مریکی نییه که تایبه‌تمه‌ند بێت له‌ کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری له‌پزنگای مۆییه‌وه، سی ئای ئه‌ی وه‌ک ده‌زگای سه‌ره‌کی بۆ هاوئاهاهنگی چالاکییه‌کانی هه‌والگری مۆییه له‌سه‌رتاسه‌ری کۆمه‌لگای هه‌والگری ئه‌مریکا کارده‌کات.^(۸) هه‌روه‌ها، سی ئای ئه‌ی تاکه ده‌زگایه که به‌هۆی یاساوه بۆی هه‌یه چالاکی په‌نه‌ان ئه‌نجام بدات و چاوه‌دێریان بکات له‌سه‌ر فه‌رمانی سه‌رۆکی ولات. ده‌زگا که کاریگه‌ریه سیاسیه‌یه‌کانی به‌هۆی به‌شه‌ ته‌کنیکه‌یه‌کانی ده‌خاته‌گه‌پ، وه‌ک به‌شی چالاکیه تایبه‌تیه‌کان.

دوای هێرشه‌کانی یازده‌ی ئه‌یلول و ده‌رچوونی یاسای پێشگیری له‌ تیزدیزم له‌سالی ۲۰۰۴، رۆژی سی ئای ئه‌ی فراوانتر بوو. یه‌کێک له‌ گه‌وره‌ترین به‌شه‌کانی، ناوه‌ندی

^۱ Aftergood, Steven (October ۶, ۲۰۱۱). "Secrecy News: Reducing Overclassification Through Accountability". Federation of American Scientists. Retrieved February ۳, ۲۰۱۲.

^۲ Woodward, Bob (November ۱۸, ۲۰۰۱). "Secret CIA Units Playing Central Combat Role". The Washington Post. Retrieved February ۲۶, ۲۰۱۲.

توپه راسیونی زانیاری (IOC)، سهرنجی خوی له کردهی دژه تیږدوهه گډیوهه بڼه
توپه راسیونی هیترشه کانی سایبیری. ^۱

کاتیک سی نای نهی دروستکرا، نامانجه کهی بریتیی بوو له چیکردنی نالوگوتیکی
زانیاری بڼه والگری شیکردنه وهی سیاسه تی دهره کی. نیمړو، نامانجه سهره کیه کی
بریتیی له کۆکردنه وه، شیکردنه وه، هه لسه نگاندن، وه دابه شکردنی هه والگری بیانی،
و نه نامدانی چالاکی په نهان. به گوتړه ی نهو بودجه یی له سالی ۲۰۱۳ دا بوی
تهرخانکرا، سی نای نهی هه لده ستیت به راپه راندنی پینچ نه رکي هه ره له پیشینه:

- دژه تیږدویزم، وهک نه رکي سهره کی
- ریناگرتن له چه کی ناوکی ۱۱ جۆره کانی تری چه کی کومه لکوتیی
- وشپارکردنه وه یان ناگادارکردنه وهی سهرکرده نه مریکیه کانی له روداوی گرنکی
دهره کی
- دژه هه والگری
- هه والگری سایبیری

جینا هاسپیل له نیستادا به پړتوبه بری گشتی ده زگای هه والگری ناوه ندییه. وه
به شه کانی نهو ده زگایه ش پیکدین له نووسینگه ی جبهه جیکردن و پینچ
به پړتوبه رایه تی سهره کی تر:

- به پړتوبه رایه تی داهینانی دیجیتالی
- به پړتوبه رایه تی شیکردنه وهی زانیاری
- به پړتوبه رایه تی توپه راسیونه کان
- به پړتوبه رایه تی پشتیوانی
- به پړتوبه رایه تی زانست و تهکنه لوژیا.

^۱ Gellman, Barton; Nakashima, Ellen (September ۲, ۲۰۱۳). "U.S. spy agencies mounted ۲۳۱ offensive cyber-operations in ۲۰۱۱, documents show". The Washington Post.

نیست با یک به یک باس له نرک و کاره‌کانی هر به‌شیکي ئم ده‌زگایه بکه‌ین. به‌پۆوه‌به‌ری ده‌زگای هه‌والگری ناوه‌ندی، به‌په‌زامنده‌ی ئه‌نجومه‌نی پیران، له‌لایه‌ن سه‌رۆکی ئه‌و ولاته‌وه‌ دیاری ده‌کریته‌ و راسته‌وخۆ راپۆرته‌کانی ده‌داته‌ به‌پۆوه‌به‌ری هه‌والگری نیشتیما‌نی؛ له‌کرداردا، به‌پۆوه‌به‌ری سی ئای ئه‌ی به‌شپوه‌یه‌کی فهرمی له‌گه‌ڵ به‌پۆوه‌به‌ری هه‌والگری نیشتیما‌نی، کۆنگرێس، وه‌ کۆشکی سپیدا هه‌ماهه‌نگی ده‌کات، له‌وکاته‌ی جیگری به‌پۆوه‌به‌ر لایه‌نی ناوه‌خۆی جیبه‌جیکاری سی ئای ئه‌یه‌ بۆ به‌پۆوه‌به‌ردنی کاروباری رۆژانه‌ی ده‌زگاکه‌ وه‌ک سی‌یه‌مین بال‌ترین پۆستی ده‌زگاکه‌.^١ جیگری به‌پۆوه‌به‌ر به‌فهرمی له‌لایه‌ن به‌پۆوه‌به‌روه‌ دیاری ده‌کریته‌ به‌بێ ره‌زاهه‌ندی ئه‌نجومه‌نی پیران، به‌لام بۆچوونی سه‌رۆک له‌م نۆوه‌نده‌دا رۆژیکي بالا ده‌گێریت له‌ بریاره‌که‌دا.^٢ پۆستی جیگری به‌پۆوه‌به‌ری ده‌زگاکه‌ به‌زۆری پۆستیکي سیاسیه‌وه‌ وه‌ک له‌وه‌ی هه‌والگری بیته‌.

هه‌روه‌ها، نووسینگه‌ی جیبه‌جیکردن پشتیوانی سوپای ئه‌مریکاش ده‌کات، ئه‌مه‌ش له‌پێگای پێدانی ئه‌و زانیاریانه‌ی وه‌چنگی که‌وتوه‌، وه‌رگرته‌ی زانیاری له‌ ده‌زگا هه‌والگریه‌ سه‌ریازییه‌کان، وه‌ هاوتاهه‌نگیکردنی له‌ تۆپه‌راسیۆنی زه‌مینیدا. ئم به‌شه‌ به‌پرسه‌ له‌ تۆپه‌راسیۆنی رۆژانه‌ی سی ئای ئه‌ی. هر لقیك له‌ خزمه‌تگوزاری سه‌ریازی خاوه‌نی به‌پۆوه‌به‌ری خۆیه‌تی.^٣

به‌پۆوه‌به‌رایه‌تی شیکردنه‌وه‌، که‌ له‌ نۆربه‌ی میژوه‌که‌ی به‌ به‌پۆوه‌به‌رایه‌تی هه‌والگری ناسراوه‌، ئه‌رکی سه‌ره‌کی بریتییه‌ له‌ هاوکاریکردنی "سه‌رۆک و داڕژه‌رانی تری سیاسه‌ت بۆ بریاردانی له‌جێ ده‌رباره‌ی ئاساییشی نیشتیما‌نی ولاته‌که‌مان" به‌وه‌ی گه‌ران به‌دوای "هه‌موو زانیاریه‌ به‌رده‌سته‌کان ده‌رباره‌ی پرسیک و ریکخسته‌نی بۆ

^١ "Leadership". Central Intelligence Agency. ٥ June ٢٠١٧. Retrieved ٦ January ٢٠١٨; "Sisterhood of Spies: Women crack the code at the CIA (also see Video"CIA director: "Women make us better")". NBC News. ١٤ November ٢٠١٢. Retrieved ٧ January ٢٠١٨.

^٢ "CIA deputy director linked to torture in Thailand black site". The Guardian. ٢ February ٢٠١٧. Retrieved ٧ January ٢٠١٨.

^٣ "Leadership". Central Intelligence Agency.

بهردم داپړه‌رانی سیاست.^۱ به‌پړوه‌برایه‌تیه‌که خاوه‌نی چوار تیبی شیکردنه‌وی خوجیبی، شش تپ بڼ پړسه نیونه‌ته‌وه‌بیه‌کان، وه سټیان که سهرنجی سهرکیان ده‌خه‌ن‌سهر سیاست، کورکړنه‌وی، وه پشتیوانی ستافه‌که. نووسینگه‌یه‌کی تاییه‌تی تهرخانکراو بڼ نټراق؛ نووسینگه‌کانی شیکردنه‌وی ه‌ریمیی تاییه‌تی به خوره‌لاتی نریک و ناسیای باشو، روسیا و نه‌روپا؛ وه نه‌مریکای لاتینی ناسیا، وه نه‌فریقا، ه‌یه.

به‌لام به‌پړوه‌برایه‌تی تږپه‌راسیونه‌کان به‌رپرسه له کورکړنه‌وی ه‌والگری بیانی (به‌نژندی به‌هوی کرده‌ی نه‌نی له‌سهرچاوه‌ی مړیبه‌وه) و چالاکۍ په‌نهن. خودی ناوه‌که‌ی ده‌لالت له‌رژلی نه‌و به‌شه ده‌کات وه‌ک هاو‌نا‌ه‌نگاری چالاکیه‌کانی ه‌والگری مړی له‌نټوان پټکه‌ته‌کانی کومه‌لگای ه‌والگری نه‌مریکا و تږپه‌راسیونی کورکړنه‌وی زانیاری ه‌والگری له‌پړگای مړیبه‌وه. نه‌م به‌پړوه‌برایه‌تیه‌ بڼه‌وه دروستکرا که ه‌ولبدات کټتایی به‌ سالانی رکا‌به‌ری له‌سهر کاریگرۍ، فله‌سفه و بودجه به‌نټنټ له‌نټوان وه‌زاره‌تی به‌رگری نه‌مریکا و سی نای نه‌ی. سهره‌پای نه‌مش، وه‌زاره‌تی به‌رگری به‌م دواپیانه ه‌لسا به‌ ری‌کخستنی ده‌زگای ه‌والگری نه‌نی جیهانی تاییه‌ت به‌خوی له‌ژیر سهره‌پرشتی نارانسۍ ه‌والگری به‌رگری (DIA).^۲ به‌پړوه‌برایه‌تیه‌که به‌وه ناسراوه که به‌هوی ناوچه‌ی جوغرافی و پړسه‌کانه‌وه ری‌کخراپیټ، به‌لام ری‌کخستنه ورده‌که تانیستاش به‌نه‌نی ماوه‌ته‌وه.

به‌پړوه‌برایه‌تی زانست و ته‌کنه‌لژیا به‌مه‌به‌ستی نه‌وه دامه‌زراوه که لی‌کولینه‌وه و نیداره‌کردنی نام‌پاز و دیسپلینه‌کانی کورکړنه‌وی زانیاری ته‌کنیکی له‌نه‌ستو بگریټ. به‌شینکی نږدی داه‌نانه‌کانی گواستراونه‌ته‌وه بڼ ده‌زگاکانی تری ه‌والگری، یان، ه‌هرکه ناشکرا ده‌بوون، ده‌درانه ده‌زگا سهریازیه‌کان.

^۱ "Offices of CIA – Intelligence & Analysis – History". CIA. Archived from the original on April ۲۰, ۲۰۱۲.

^۲ Miller, Greg (December ۱, ۲۰۱۲). "DIA ■ send hundreds more spies overseas". The Washington Post.

به پټوه به رایه تی پشتیوانی چهند وه زیغه یه کی ریکخستن ■ ئیداری هیه بڅ یه که
گرنگه کانی وه:

نوسینگه ی ناساییش

نوسینگه ی گه یاندن

نوسینگه ی ته کته لوزیا ■ زانیاری.

سه باره ت به مه شق و راهیتانی ده زگا که، سی ئای ئه ی له سالئ ۱۹۵۰ یه که م
نوسینگه ی په روه رده و مه شقی خوی کرده وه. دوا به دوا ی کورتایه اتنی جهنگی سارد،
بودجه ی راهیتانی ده زگا که که مېووه وه، نه مه ش کاریگر یه کی نه ریتنی له سه ر
کار مه نده کانی دانا.^۱ له وه لامی نه م پاشه کشه یه دا، به پټوه به ری ده زگای هه والگری
ناوه ندی، جورج تی نیت، هه لسا به دامه زواندن زانکوی سی ئه ی له سالئ ۲۰۰۲ دا.
زانکۆ که سالانه له نیتوان ۲۰۰ تا سی سده کورس ده کاته وه، که نه رکی سه ره کیان
راهیتان کړنه به فرمان به ری نوئ و نه فسه ره هه والگری به نه زمونداره کان، و ستانی
پشتیوانی ده زگا که.^۲ نه م زانکویه به هاو به شی له که ل زانکوی هه والگری نیشتمانی
کار ده کات، وه پټک دیت له کولیزی شیرمان کینت بڅ شیکړنه وه ی هه والگری،
به پټوه به رایه تی پټکه اته کانی شیکړنه وه ی زانکۆ که. بڅ قوناغه کانی دواتری راهیتانی
قوتابییه کان، به لایه نی که موه یه ک شویتنی راهیتانی نهیتنی هیه که ده که ویتنه که مپی
پیژی، نریک ویلیامس بیریگ، فیرجینیا. قوتابییه کان هه لده بڅیرو دین، وه
به ره پټشچوونه کانیان هه لده سه نگینریت به ره وه ی ببن به نه فسه ری ناماده بڅ
نه نجامدانی نه رکی هه والگری. شویتنی سه ره کی راهیتان بڅ نوسینگه ی را که یاندن
ناوه ندی راهیتانی وارینتونه، که ده که ویتنه نریک وارینتونه، فیرجینیا. نه م شویتنه

^۱ Wendt, Jeff. "A feature interview with Frans Bax, President, CIA University". Today's Campus.

^۲ Host: Mary Louise Kelly (May ۲۸, ۲۰۰۴). "Inside CIA University: Higher Ed for Operatives". Morning Edition. NPR.

له سالی ۱۹۵۱ دامه‌زراوه و له سالی ۱۹۵۵هوه له لایهن سی ئای نه‌یه‌وه به‌کارده‌هینریت.ⁱ

سه‌بارت به بودجه‌ی ئه‌وه ده‌زگایه‌ش، تانیستا ئه‌وه زانیارییه هه‌ر به نه‌ینی ماوه‌ته‌وه. له‌ژێر مادده‌ی یاسایی سالی ۱۹۴۹ی ده‌زگای هه‌والگری ناوه‌ندی، په‌رتوه‌به‌ری هه‌والگری ناوه‌ندی تاكه ده‌زگای حكومه‌تی فیدرالیه كه ده‌توانیت به ئاره‌زووی خۆی بودجه خه‌رج بكات.ⁱⁱ حكومه‌تی ئه‌مریکا رایگه‌یاند كه بودجه‌ی سالانه‌كه‌ی بۆ ئه‌وه ده‌زگایه بۆسالی ۱۹۹۷ بریتیی بووه له ۶, ۲۶ ملیار دۆلار.ⁱⁱⁱ حكومت په‌ری گشتی خه‌رجی هه‌والگری ناسه‌ریازی له‌سالی ۲۰۰۷هوه ئاشكرا كرد؛ سالی ۲۰۱۲ په‌ری سالانه‌ی ۶, ۵۲ ملیاری دۆلاری بوو. به‌گوێره‌ی راگه‌یه‌نراوه‌كانی حكومت له‌سالی ۲۰۱۲، بودجه‌ی سی ئای ئه‌ی بۆ چاودێری بریتیی بووه له ۶, ۱۴ ملیار دۆلار، كه ده‌كات له‌سه‌دا ۲۸ی كۆی بودجه و له‌سه‌دا ۵۰ زیاتر بودجه‌ی ئازانسی ئاسایشی نیشتمانی. بودجه‌ی كۆكرده‌وه‌ی زانیاری هه‌والگری له‌پێگای مۆییه‌وه له‌ده‌زگای سی ئای ئه‌ی بریتیه له ۲, ۳ ملیار دۆلار، بودجه‌ی كۆكرده‌وه‌ی هه‌والگری هێما بریتیه له ۷, ۱ ملیار، وه خه‌رجیه‌كان بۆ كرده‌ی پاراستن و لۆجیستیکی سی ئای ئه‌ی بریتیه له ۵, ۲ ملیار. رۆبه‌رت بایه‌ر، شیکره‌وه‌ی كه‌نالی سی ئین ئین و كارمه‌ندی پیشووی سی ئای ئه‌ی رایگه‌یاند كه كارمه‌ندیکی ئاسایی ده‌زگاكه سی بۆ چوار سال جاریکی ده‌بیت تاقیكرده‌وه‌ی دروگرایی (polygraph) له‌سه‌ر نه‌نجام بدریت. په‌یوه‌ندی ده‌زگاكه به ده‌زگا هه‌والگریه‌كانی تری ئه‌وه ولاته‌وه فراوانه. سی ئای ئه‌ی وهك ده‌زگای سه‌ره‌کی كۆكرده‌وه‌ی زانیاری مۆییه ئه‌مریکا شیکردنه‌وه‌ی

ⁱ Pike, John (۲۰۰۱). "Warrenton Station B". Federation of American Scientists. Archived from the original on June ۵, ۲۰۰۹. Retrieved March ۱۸, ۲۰۱۲.

ⁱⁱ Pedlow, Gregory W.; Welzenbach, Donald E. (۱۹۹۲). The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance: The U-۲ and OXCART Programs, ۱۹۵۴-۱۹۷۴. Washington, D.C.: History Staff, Central Intelligence Agency. pp. ۴۳-۴۴.

ⁱⁱⁱ "Statement of the Director of Central Intelligence Regarding the Disclosure of the Aggregate Intelligence Budget for Fiscal Year ۱۹۹۷". Central Intelligence Agency. October ۱۵, ۱۹۹۷.

هەوالگری گشتی لە قەڵەم دەدریت، لە ژێر سەرپەرشتی بەرپۆڵەبەری هەوالگری نیشتمانی، کە بەرپۆڵەبەر و هاوئاھەنگاری دەکات بۆ شازدە دەزگای ئەندام لە کۆمەڵگای هەوالگری ئەمریکا. جگە لەمەش، ئەو دەزگای زانیاری لە دەزگا هەوالگرییەکانی حکومەتی ئەمریکا، سەرچاوەی زانیاری بازرگانی، وە دەزگا هەوالگرییە بیانییەکان بە دەست دەھێنێت.ⁱ

دەزگای هەوالگری نەیتی (SIS)

نووسینگەی دەزگای نەیتی لە ساڵی ۱۹۰۹ وەک ئازانسی هەوالگری سەرەکی بەریتانی لە ژێر سەرپەرشتی فەرماندە مانفیلد کەمینگ دامەزرێاو. بەشی بیانی نووسینگە کە، کە بەرپرس بوو لە کۆکردنەوەی زانیاری هەوالگری لە دەرهەوی بەریتانیا، بەختیاری فراوانبوو وە لە ساڵی ۱۹۲۰ ناوەکی بوو بە دەزگای هەوالگری نەیتی، یان (MI-۶). ئیمپۆ، دەزگاکە پێکھاتەکی سەرەکییە لە هەوالگری نیشتمانی بەریتانی. سەرھەڵدانی کەشتیکەلی ئەلمانی و ھیزی سەریازی لە ساڵانی بەرلە جەنگی جیھانی یەکەم وایان دەخواست سەرکردە بەریتانییەکان، کە پتووستیان بە هەوالگرییەکی ورد ھەبوو لە سەرھیز و لاوازی ئەلمانەکان، ھەلسنەو سەرخۆیان و کاریک بکەن بۆ دروستکردنی دەزگایەکی بە ھیزی هەوالگری. بەشی بیانی نووسینگەی خزمەتگوزاری نەیتی لە ساڵی ۱۹۰۹ دروست کرا کە ئامانج لێی پێدانی زانیاری وردی هەوالگری بوو لە سەرچاوەی بیانییەو بۆ حکومەتی بەریتانی. لە ماوەی جەنگی جیھانی یەکەمدا بەشی بیانی، کە بە دەزگای هەوالگری نەیتی ناسرابوو، پەروی بە تۆپەکانی سیخوێدا لە ناوچە داگیرکراوەکانی فەرەنسا و بەلجیکا لە لایەن ئەلمانییەو، بە مەش سوودیکی زۆری بە ھەولەکانی جەنگ لە گەڵ ئەو ھێزەدا گەیاند.ⁱⁱ

ⁱ Rosva, Edward (February ۲۱, ۲۰۱۷). "National Security Council spokesman quits CIA, writes scathing editorial in Washington Post". Salon. Archived from the original on February ۲۲, ۲۰۱۷. Retrieved February ۲۴, ۲۰۱۷.

ⁱⁱ Andrew, Christopher. Her Majesty's Secret Service: The Making of the British Intelligence Community. New York: Viking, ۱۹۸۵.

تەنەت دواى كۆتايىيەتتى جەنگەكەش، كەمىنگ دۇنيايى ئەوئىدا كە دەزگاكة
 ھەلئەوئەشەتەو. لەماوئى سالانى بىستەكاندا، دەزگاكة سەرنجى خستەسەر
 چالاككەكانى يەككىتى سۆفەت و شوئەتتى نۆدەوئەتتى، كە پىئيان واپو
 ھەپەشەيەكى مەزە بۆ پەرىتانيا و نىمپراتورىاكەى. جگەلەمەش، سەرھەلئانى
 ئەلمانىاي نازى لەسالانى سىيەكاندا دەزگاكة ناچاركرد دويارە سەرنجى خۆى
 بختەو سەر ئەلمانىا. داگىركارى نازىيەكان بۆ ئەورپاي خۆرئانا لەسالى ۱۹۴۰دا
 بەر واتايە دەھات كە دەزگاكة بەشى ھەرەزۆرى سەرچارە ھەوالگىرىيە مۆيىيەكانى
 لەدەستداو. تۆپەكانى ئەو دەزگايە دەبوايە دويارە لەسەرەتاو بەخۆى بگەوت
 لەماوئى داگىركارى نازىيەكانى لە ئەورپا. ھەرەھا، دەزگاكة سەرپەشتى كارەكانى
 كۆد و تەشقىرى حكومەتى دەكرە لە بلىچلى پارك لەماوئى جەنگى جىپھانىي دودوم.
 لە بلىچلى پاركد، شكىنەرانى كۆدى توانيان بەزىرەكانە بەھۆى زانستە فراوانەكەى
 ئالان تىورىنگ كۆدى ئامىرى ئىنگىكا بشكىتن. بەم ھۆيەشەو، جەنگە لە بەرژەوئەندى
 ھاپەيمانان كۆتايى ھات.^۱

لەماوئى سالانى جەنگى سارىيىشدا، دەزگاكة سەرنجى سەرەكى لەسەر ھەپەشەكانى
 يەككىتى سۆفەت بوو. دەزگاكة تووشى چەندىن گرفتارىي بوو لەماوئى مەلمانىكەدا.
 ھەرلە ماوئەيدا، دەزگاكة بەناچارى دەبوايە لە چەندىن كۆدەى نەيتى تىدا
 تىوئەبگلىت، لەوانە رووخاندنى بەلشەفەك لە رووسيا و روخاندنى حكومەتى ئىزان
 لەسالى ۱۹۵۳. لەوئەتەى جەنگى سارد كۆتايى ھاتوئە، دەزگاكة بەچەندىن كۆدەو
 خەرىكە، بەتايىيەتتى ھەپەشەكانى تىرۆرىزم، تاوانكارى نۆئەتەوئەيى، و ناسەقامگىرى
 ناوچەيى. ھەرلەم دوايىانە، دەزگاكة تووشى رەخنەيەكى نۆد بوو لەلايەن ھاولاتىيانى
 ولتەكەيەو بەھۆى رۆلەكەى لە داگىركردنى ئىتراق لەسالى ۲۰۰۳. رۆلى دەزگاكة
 بەشۆيەيەكى فەرمى لەپىزگاي ياساى دەزگا ھەوالگىرىيەكانى ۱۹۹۴ پىئاسە كرارە. وە،

^۱ Hinsley, F. H., et al. British Intelligence in the Second World War, ۵ vols. London: Cambridge University Press, ۱۹۹۳.

بارەگا سەرەككەشى دەكەۋىتە فۆكسھۆل كرۇس، ناوھپاستى شارى لەندەنى پايتهخت.^۱

چارەدىرى ئاسمانىي (Aerial Surveillance)

لە كرداردا، ئەو سەلمىنراۋە كە فېۋكە يەككە لە باشترىن ئەو ئامپازانەى بەكارھاتوۋە بۇ كۆكردنەۋەى زانىارى لە سەددەى بىستەمدا. فېۋكە دەتوانىت چەندىن جۆر كامىرا ھەلېگرىت كە دەتوانن شوپىنى دوژمن دەستىنشان بگەن و ھەموو ئەو ئامپزانە ئاشكرا بگەن كە بۇ كارى پەيوەندىكرىن بەكاردىن تەنات ھەندى فېۋكەى پىشكەوتو ئەو توانايەشيان ھەيە كە شوپىنى پىتاندىنى يۆزانيۆم و تاقىكرىنەۋەى چەكى ناوۋكى بەشئەۋەكى لىھاتوۋ ديار بگەن. لەماۋەى جەنگى سارددا، فېۋكە ئامپىرىكى نۆد بەسوۋدى كۆكردنەۋەى زانىارى ھەۋالگرىى بوو، ئەمەش بۇ چەندىن ھۆكار دەگەپتەۋە. يەكەم، تواناى فېۋكەكان بۇ گەيشتن بە بەزى كە واى لە كامپراكانيان دەكرد بەئاسانى بتوانن بەسەر سنوۋرى دوژمندا زال بن بەين ئەۋەى پىشئىلى بەزاندىنى سنوۋرە نپودەۋلەتپپەكان بگەن. دوۋەم، فېۋكەى چارەدىرى ئەۋەى نوپى دواى جەنگى جىپھانىى دوۋەم ئاسانكارى كرد بۆنەۋەى بەسەر سنوۋرى ھەندى ولاتى تردا بېپن بۇ ئەنجامدانى ئەركەكانيان بە بەزى و خىراپىيەكى وا كە دوژمن بەئاسانى ئەتوانىت ھەستيان پى بكات. سىيەم، فېۋكە دەتوانىت لەكاتى گونجاۋدا زانىارى كۆبكاتەۋە. فېۋكەۋان لەچەند كاترئىمىرىكى كەمدا رىنمايى پىدەدرىت، فېۋكەكەى ھەلېسپىتت، بەرەو ئامانجەكەى بفرىت، و بە داتاي گرنگى ھەۋالگرىى بگەپتەۋە. سەرەپاى ئەمەش، فېۋكەش زيانى خۇى ھەيە. جارىەجار ئەم فېۋكەنە دەكەۋنەبەر ھىرشى موشەكى دژە فېۋكە و تۆپى ئاسمانىيە ھەۋالگرىيەكانەۋە، بەمەش كىشەى دېلۇماسى لەنتوان نوو ولاتەكە روۋدەدات ئەگەر ھاتوۋ ئەو فېۋكەيە ھىنراپە خوارەۋە. لەم سالانەى دوايىدا، سەتەلايەت و فېۋكەى بىن فېۋكەۋان

^۱ Wark, Wesley. The Ultimate Enemy: British Intelligence and Nazi Germany, ۱۹۳۲-۱۹۳۹. Ithaca, NY: Cornell University Press, ۱۹۸۵.

جەنگى زانىياري

كەمكارونەتەو جىڭگاي فېزىكەي بە فېزىكەوانى گىرتتەتەو، بەلام بەتەواویش جىڭگاي نەگىرتتەتەو، وەك ئامپازىك بۇ كۆكردىنەوۋى زانىياري ھەۋالىگىرى .
 ھەرچەندە فېزىكە ھەردەم بەكارھىتىراوۋە بۇ كۆكردىنەوۋى زانىياري ھەۋالىگىرى تەكتىكى لە بەرەكانى جەنگدا، تەۋلويۇنى جەنگى جىھاننى دۈۋەم وای كىرد بەكارھىتىنانىان زىياتر بۇ مەبەستى ھەۋالىگىرى ستراتىژىيى بىت . جىاۋازىيە ئايدۆلۈڭۈيىيەكانى نىۋان يەككىتى سۆڧىيەت و ھىزەكانى ھارپەيمانان دۋاي جەنگ وای كىرد جىابوۋنەوۋەيەكى فېزىكى سنوور ئەوۋە سنوورە بىتتە ئاراۋە كە ئەۋان دۋاي كەۋتنى ئەلمانىا داگىرىيان كىردىۋو .

فېزىكەي چاۋەدىرى ھىزەي ئاسمانى ئەمىرىكا (لۆكھىد يى-۲) يەكەمىن ئەركى خۇي لە ئابى ۱۹۵۵ بەئەنجام گەياند .

ئەمىرىكا و بەرىتانيا دەستىيان كىرد بەنارىنى فېزىكە بەسەر سنوورى داگىرىكراۋ لەلاپەن سۆڧىيەتەوۋە بەر لەسالى ۱۹۴۶ . ئەم فېزىكانە، كە بەنۇرى وارا دەگەينرا بەھەلە ئەۋ سنوورانەيان بېيۋە، يەكەمىن بەكارھىتىنانى فېزىكەي ھەۋالىگىرى جەنگى سارد بوۋن . ئەمىرىكا، سۆڧىيەت، وە ھارپەيمانەكانىيان فېزىكەي ھەۋالىگىرىيان بەدوڭزايى جەنگى سارد، سەدەي بىست و يەكەمىشى لەگەلدە بىت، بەكارھىتاۋە .

چەندىن ئامېرى ھەۋالىگىرى لەسەر فېۋكەدا زىادىكراۋە لەكاتى جەنگى جىيەنىي دوۋەمەۋ. دەكرىت بەشىكى ئىدى ئەم جۆرە ئامېرەنە بۇ سى بەش پۇلېن بىكەن. يەكەم، فېۋكەى ھەۋالىگىرى دەتوانىت چەندىن جۆرى كامېرا و فېلم ھەلبىگىرېت، ۋەك كامېراى پېشكەۋتوۋى ستاندارد كە دەتوانىت لە شەۋدا وېنە بىگىرېت. ئەم جۆرە كامېرەنە دەتوانىت لەپېشەۋە فېۋكە جېگىرى بىگىرېت بۇ وېنەگىرنى ئامانجەكەى بەو ئاراستەيەى كە فېۋكەكە دەفېرېت. جۆرەكانى تىرى كامېرا دەتوانىت يەك گۆشە لە راست يان چەپى فېۋكەكەۋە وېنە بىگىرېت. ئەم جۆرە كامېرەنە رېگا بە فېۋكەيەك دەدەن بۇئەۋەى بەدېرېزايى سنوۋرىك ياخود لەنېۋ سنوۋرى ئاسمانى نېۋنەتەۋەيىدا بېرېت كاتېك وېنە لەناۋ سنوۋرىكى تردا دەكرىت كە فېۋكەۋانەكە نەيەۋىت ئەم ھەۋلە بىدات.

بۇنمۇنە، لەسالى ۱۹۶۲، فېۋكەى چاۋدېرى يى۲ى ئەمىرىكى ئەم كامېرايە تېدا بەكارھېنرا لەسەر ۋلاتى كۇبا دۋاى ئەۋەى فېۋكەيەكى لەم جۆرە لەلايەن موشەكى ئاسمانى سۇفېتەۋە كرايە ئامانج. كامېراكە ۋادەكات ئەم جۆرە موشكانە نەتوان بېكەنە ئامانج كاتېك وېنەى ئامانجەكانى لە روۋيەكى لېژدا دەكرىت كە چەند گۆشەيەك لە فېۋكەكەۋە دوۋرە. دوۋەم، فېۋكە دەتوانىت چەندىن جۆرى كامېراى سانسۇرى ئەلىكتىرۇنى ھەلبىگىرېت لەكاتى بەئەنجامىك كە پېتى دەۋترېت ھەۋالىگىرى ئەلىكتىرۇنى، ھەۋالىگىرى ھېماى يان ھەۋالىگىرى گەياندن. كاتېك فېۋكەكە لە نىزىك يان بەسەر سنوۋرى دۋمۇندا دەفېرېت، ئەو سانسۇرەنە دەتوانن شوپنەكە ديار بىكەن و چەندىن جۆرى ھېماى ئەلىكتىرۇنى تۇمار بىكەن، ۋەك رادار و چەندىن جۆرى تىرى پەيۋەندى كە بۇ كارى شېكىردنەۋەى ھەۋالىگىرى بەكارىدېن. بۇنمۇنە، لەسالى ۱۹۸۲، ھېلى ئاسمانى كۆرۋاى باشۋور بەسەر سنوۋرى يەكېتى سۇفېتەدا فېرى لە روۋداۋىكدا كە تا ئېستاش ھەر باسى لېۋە دەكرىت. دۋاى ئەۋە فېۋكە شەپكەرەكانى سۇفېت فېۋكەكەيان لەسەر ئاۋە نېۋەدەۋلەتتېەكان ھېتايە خارەۋە، ئەمىرىكا لەۋكاتەدا تۇمارەكانى دەنگى و تەكنىكى فېۋكەۋانەكەى يەكېتى سۇفېتە تۇماركرد كە دۋاى

دەکرد رێگای پێدەرت بۆ ئەوەی ئەو فڕۆکەیی هێڵی کۆریای باشوور بھێنێتە خوارووە.^۱

نووسینگەی ھەوالگری ۱ توێژینەو (INR)

نووسینگەی ھەوالگری و توێژینەو لە ساڵی ۱۹۵۷ دامەزراوە، ئەرکی سەرەکی بریتیە لە کارکردن وەک یەکەیی ھەوالگری وەزارەتی دەرەوێ ئەمریکا کە زانیاری ورد ۱ درشتی ھەوالگری بە وەزیری دەرەوێ بۆ پرێاردان لەسەر سیاسەتی دەرەوێ، دبلۆماتکارە ئەمریکییەکان، و چەند کەسایەتیەکی دیاریکراو لە وەزارەتی دەرەوێ، دەبەخشیت. ھەرۆک وەزارەتی دەرەوێ دەنێت، "ئەرکی سەرەکی ئەم یەکەیی بریتیە بەیەکتر بەستەنەوێ سەرچاوە ھەوالگرییەکان بۆ خزمەتی دبلۆماسیەتی ئەمریکا." ھەرۆھا، ئەم یەکەیی خاڵی پەیوەندی و ھەماھەنگی وەزارەتی دەرەوێ لەگەڵ نووسینگەی بەرپۆشەرایەتی ھەوالگری نیشتمانی و وەک نوێنەری وەزارەتی دەرەوێ لە زۆریە پەیوەندییەکان لەگەڵ ئەندامای تری کۆمەڵگای ھەوالگری رۆڵ دەگێژێت. بێجێنە سەرەکی دروستبوونی ئەو یەکەیی دەگەرێتەو بۆ دروستبوونی نووسینگەی دەزگا ستراتێژییەکان (OSS) کە لەلایەن سەرۆک فرانکلین روزفیلت لە ساڵی ۱۹۴۲ دروستکرا و لەلایەن ھاری ترومان لە ساڵی ۱۹۴۵ لێکھەڵەوێ شایەوێ دواي کۆتاییھاتنی جەنگی جیھانی دووھم. بە کۆتاییھێنان بە نووسینگەی دەزگا ستراتێژییەکان، ترومان ئەرکەکانی بەسەر وەزارەتی دەرەوێ و وەزارەتی جەنگدا داھەشکرد، کە وەزارەتی دەرەوێ لقی شیکردنەوێ و توێژینەوێ بەرکەوت. ئەم لقی تژی بوو لە ستافی ئەکادیمی لە چەندین کەسایەتی دیار لەکاتی جەنگدا، توانی راپۆرتی زۆر گرنگ بەرھەم بھێنیت لەمەڕ تۆخی سوپا، دارایی، و کاروباری ئابووری ئەلمان.

^۱ Gunston, Bill. An Illustrated Guide to Spy Planes and Electronic Warfare. New York: Arco Publishers, ۱۹۸۳.

-Jackson, Robert. High Cold War: Strategic Air Reconnaissance and the Electronic Intelligence War. Newbury Park, CA: Haynes North America, ۱۹۹۸.

لەپووی دامەزراوەییەوه، دەزگاکی دابەشکراوە بۆسەر ئۆزده نووسینگە کە سەرچەمی وەزارەتی دەرەوه بەشێوەیەکی گشتی پێک دەهێنن. زیاتر لە سێ سەد کارمەندی هەیە، سێ چارەگ لەو رێژەییە خزمەتگوزاری مەدەنین. دەزگاکی بەم شێوەیە کارمەندەکانی دابەشکردبوو: ئەفریقا، سێزده کارمەند؛ کاروباری ئەمریکا و دەورووبەری، سێزده کەس؛ ئاسیای رۆژهەڵات و هێمن، بیست کەس؛ شیکردنەوهی ئابووری، ئۆزده کەس؛ ئاسیای نزیک و ئاسیای باشوور، هەژده کەس؛ ئەوروپا، حەفده کەس؛ روسیا و تۆراسیا، بیست و سێ کەس؛ بلابوونەوهی چەک و پرسە سەریازییەکان؛ هەژده کەس؛ تیرۆریزم، ماددەیی هۆشبەر و تاوان، ئۆزده کەس؛ و پرسە جیهانییەکان، هەژده کەس. یەکیەک لە ئەرکە هەرسەرەکییەکانی ئەم یەکەییە بریتییە لەوهی کە دەبێت هەموو بەیانییەکی راپۆرتیکی تیرۆتەسەل لەمەپ ئەم بابەتەوه سەرەوه ئامادە بکات و بەشێوەیەکی شیکراوەیی بخریتە بەردەم وەزیری دەرەوه. یەکیەک لە خاڵە هەرە بەهێزەکانی ئەم یەکەییە بریتییە بوو لە نموونەی چەکی کۆمەڵکۆژی ئێراق، ئەم دەزگایە پێی وابوو کە ئێراق خاوەنی هیچ چەکی کۆمەڵکۆژی نییە. بەپێچەوانەوه، دەزگا هەواڵگرییەکانی تری لە کۆمەڵگای هەواڵگرییە بەپشت بەستن بەو بەلگەنەوهی هەیانبوو پێیان وابوو کە ئێراق خاوەنی ئەم چەکانەیه، بەم پێش لەسەر ئەم بنەمایە ئەمریکا جەنگیکی وێرانکەری بەرپاکرد.^۱

^۱ Harr, John. The Professional Diplomat. Princeton, NJ: Princeton University Press, ۱۹۶۹.

-Pringle, Robert. "Creeping Irrelevance at Foggy Bottom," Foreign Policy ۲۹ (۱۹۷۷/۷۸), ۱۲۸-۱۲۹.

-Richelson, Jeffrey. The U.S. Intelligence Community, ۵th ed. Boulder, CO: Westview, ۲۰۰۸.

كۆمپانىيائى ھېلى ئاسمانىي ئەمىرىكا

ھېلى ئاسمانى ئەمىرىكا كۆمپانىيائىكى گواستىنەۋەي تايىبەتى بۇر كە بەنھېنى لەلەين سى ئاى ئەيەۋە خاۋەندارىيەتى دەكرا. ئەم ھېلە بەتايىبەتى چالاك بۇر لە پىشتىۋانىكىردىنى چالاكىيە نھېتىيەكانى سى ئاى ئەي لە باشۋورى رۇژمەلاتى ئاسيا. ھەرۋەھا، ئەم ھېلە تۆرمەتباركرا لە تىۋەگلان لە چالاكى بەقاچاغبردىنى ماددەي ھۆشبەر كاتىك ئەم ئەركانى ئەنجام دەدا. ھەلىكۆپتەرەكانى ئەم ھېلە بەژداربۇون لە دوايىن كىشانەۋەي فېتىنامىيەكانى باشۋور و ئەمىرىكىيەكان لە سايگۇن لەسالى ۱۹۷۵. ئەم ھېلە بەشىۋەيەكى فەرمى لەسالى ۱۹۷۶ كۆتايى بە كارەكانى ھېترا. دروشمەكەي بىرىتىي بۇر لە "ھەرشىتىك، ھەرشىتېنىك، ھەركاتىك، بەشىۋەيەكى پىشەپىانە."

ئەم كۆمپانىيائى لەژىر ناۋى كۆمپانىيائى گواستىنەۋەي ئاسمانى مەدەنى دەرەكەوت. لەسالى ۱۹۵۱، سى ئاى ئەي لە خاۋەنەكەي، كە ناۋى كلېر لى چىتۇلت، نىزىك بۈۋەرە كە لەماۋەي جەنگى جىھانىي دۈۋەمدا ناۋابانگىكى باشى پەيداكرىدوبۇ ھەۋى ئەۋەي ئەندامى پلنەگە ئاسمانىيەكان بۇر، كە ھېزىكى ئاسمانى خۇبەخش بۇر لەسالى ۱۹۴۱ بۇ ۱۹۴۲ لە مامەلەي كېرنى ئەم فېۋكانەدا. كاتىك كە فېۋكەكانيان كېي، ناۋى كۆمپانىياكە كۆپرەدا بۇر گواستىنەۋەي ئاسمانى مەدەنى. لەسالى ۱۹۵۹دا دۈۋارە ناۋەكەي كۆپرەدا بۇر ھېلى ئاسمانى ئەمىرىكا. ئەم كۆمپانىيائى خاۋەنى چەندىن جۇر فېۋكە بۇر، ۋەك ھەلىكۆپتەر و فېۋكەي سەربازىي يەككىتى سۇفىيەتى جاران. ئەم كۆمپانىيائى پالپىشتى چەندان تۆپەراسىۋىنى سى ئاى ئەي كىر لە ۋلاتى لاس لەسالانى ۱۹۵۹ بۇ ۱۹۶۲. لەسالى ۱۹۶۲ بۇ ۱۹۷۵ بەشىۋەيەكى تايىبەتى چالاك بۇر لە پېدانى شىمەكى لۇجىستى (خواردن و تەقەمەنى) پىشتىۋانى چاۋەدىرى ئاسمانى بۇر سوپاي لاۋى پاشايى و سوپاي ھۆنگ. سەرەپاي چالاكى پەنھانى و پىشتىۋانى تۆپەراسىۋىنى سەربازىي، ھېلى ئاسمانى ئەمىرىكا بەكارىش دەھات بۇر گواستىنەۋەي دېلۇماتكار، پىزىشك، سىخۇر، بەرپىرسانى ماددەي ھۆشبەر، ۋە چەندان ھاۋلاتى تىرى مەدەنى.

مشومپیکي نڌر ههيه له مهر نهوهی کومپانیاکه به قولی تیره گلاوه له کاری قاچاچیه تی حشیش و هیرۆین که سهریه لیوا فان پاولی لوسی بوو. له کانتیکدا هه ندی رهخه گر وای ده بینن که نه و کومپانیایه تیره گلابوو له کاتی به قاچاغبردنی ماددهی هوشبهر، هه ندیکي تر نامازه بهوه ده کهن که خودی هیلی ناسمانی نه مریکا تیره نه گلابوو وه فرمانبهرانی زانیاری راسته وخویان نه بوو له باره ی نهوهی که نه م کاره له نیو فرۆکه ی نه واندانه انجام ده دریت.

هه رچه نده هیلی ناسمانی نه مریکا له سالی ۱۹۷۶ هه لوه شایه وه، هه رزوو جیگره وهی ده رکه وت. له سالی ۱۹۷۹ دا یه کتیک له فرۆکه وانه کانی و نه فسهری پېشوری سی نای نه ی به ناوی جیم رایان هه لسا به دامه زانندی کومپانیایه کی تر که خوی وه ک کومپانیایه کی تاییه ت دایه ناسین. هه ندی گیرانه وه نامازه بهوه ده کهن که نه م کومپانیا نوینه هه لساوه به پیدانی چه ک و خوراک به جۆناس سافیتیمی له نه نگولا. دوا ی نه وه جهنگی نڌر تیرۆر دهستی پیکرد کارمه ندانی نه و هیله له ۴۸ که سه وه بۆ ۷۹ که س له سالی ۲۰۰۴ به رز بووه وه. تۆماری فرۆکه وانی پیمان ده لێن که دوا ی ده سگیرکردنی سه رانی ریکخواوی قاعیده له سالانی ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳، فرۆکه کانی کومپانیاکه به ره و نه و فرۆکه انه فرین که نزیک بوو له و شوینه ی نه و سه رکردانه ی ریکخواوه کی نیادا ده سگیر کرابوو.^۱

هه والگری نه مریکا له جهنگی جیهانی یه که م

به رله سه ده ی بیستم، کومه لگای هه والگری به شیکي هه میشه یی نه بووه له یه که ی کارگری حکومه ت، نه رکی سه ره کی نه نیا نه وه بوو له کاتی هیرشی له ناکاودا ناسانکاری بۆ ده رگا په یوه نیدارکان بکات. له گه ل دامه زانندی کۆماردا، جۆرج واشنتۆن نۆر دوودل بوو ده رباره ی دامه زانندی دامه زلوه یه کی هه میشه یی هه والگری به هۆی نه و تاییه تمه ندیه نه یینی و فریودانه ی که له خودی کاره که دا هه یه. هه رچۆنیک

^۱ Air America Archives, University of Texas at Dallas.
-Robbins, Christopher. Air America. New York: Putnam, ۱۹۷۹.

جەنگى زانىبارى

بىت، لەسالى ۱۷۹۰، ئەو واكىرد ياسايەك لە كۆنگرىس تىببەپىئىرئىت لەمەر دامەزراندنى "تەمبىلىكى نەپتىيى" بەبىرى چل ھەزار دۆلار كە تەرخانراو بوو بۇ "مامەلىيى بىيانىي"، ھۆكارى ھەرە سەرەكى ئەم بىيارەش دەگەپتەو ەبۆئەوئى ئەمريكا ولاتىكى تازە بوو و دەبوايە لەپىي ھاوکارىكى بەمىزەو ەبۆ ئەزمونەي بپارىزىت. ھەرەك ئامازەي پىدرا كە جۆرچ واشنتون پىشەنگى ئەو رابەرەنە بوو لە دابىنکردنى بپە پارەيەكى بۇ كارى ھەوالگىرى، بەلام ئەو بپە پارەيە بۇ خودى بابەتى ھەوالگىرى دابىن نەكراو.

لەماوئى جەنگى ئاوخۇدا، بەشىكى ئۆرى كۆکردنەوئى زانىبارى ھەوالگىرى بەكىتى (Union) ئەو ولاتە لەلەپەن دەزگاي پۆلىسى نەپتىيى (سىخوئى) ئالان پىنكىرتۆنەو ەبۆ ئەجام دەدا. لەسالانى دواي جەنگى ئاوخۇدا، دەزگاي پىنكىرتۆن لە چەندىن چوارچىوئەدا ھەلدەستا بە كۆکردنەوئى داتاي ھەوالگىرى ەك چالاكفانانى كرىكار و فران و خىسى جەيمس، ھەردو دزى ئاو ھىلى شەمەندەفەر. سەرەپاي ئەمەش، بۇ كاتى جەنگى ئەمريكا و ئىسپانىا لەسالى ۱۸۹۸ دەزگاي نەپتىيى رۆلىكى ديارترى گىرا لە كۆکردنەوئى زانىبارى بەھۆي ھاوئىشتنى پەلەقازەي كارى خۇيان بۇ پىشت تەنيا بەرەنگارىوونەوئى كارى ساختە، گرتنى سىخوئانى ئىسپانى و ئانارشىستە شاراوەكان. لە سەرەتاي سەدەي بىستەمدا، ئىدارەي ھەوالگىرى ھەمىشەيى خەرىك بوو دەكەوتە سەرپىيى خۆي و ئىتر بە سەرەخۆي چالاكى ئەجام دەدا.

حكومەتى ئەمريكا وانەيەكى باشى لە جەنگ لەگەل ئىسپانەكان وەرگرتىو لە بواری پىنكەتەي سەربازىي و ھەوالگىرىدا. سوپاي ئەمريكا پەرى بە پەيمانگاي ئەوروپى "ستافى گىشتى"دا بۇ دوستکردنى بەشى زانىبارى سەربازىي (ھەرچەندە ھىزە دەريابىيەكان نووسىنگى ھەوالگىرى دەريابىيان لەسالى ۱۸۸۲ دوست کردبوو). ئەم بەشە بوو بە سەرچاوەي سەرەكى ھەوالگىرى سوپا، بەلام تواناكانى ەك دەزگايەكى ھەوالگىرى سەربازىي لەكاتى ئاشتى لەو سالانەي بەرلە جەنگى جىهانىي بەكەم ھىشتا بە فەرمى نەناسراو.

دوای ھەلگىرسانى جەنگى جىھانىى يەكەم، دەزگايەكى نوئى ھەوالگىرى سەرىپەلدا كە بە يو-۱ ناسرابوو. لەسالى ۱۹۱۵، سەرۆك ولسن بىرايدا كە بۆ ھەزارەتى دەرەو ھە گرنگە دەست بخاتە ناو كاروبارى ھەوالگىرى ھە. ھەركە جەنگ رەوداوى نوئى بەخۆپە دەبىنى، ئەمرىكا لە پىنگەيەكى نەردەابوو لە بەردەوامىدا بە پىنگە بىن لاپەنەكەى بەشپەيەكى راستەوخۆ لەكاتىكدا پىشتىوانى لە ھەكۆمەتى بەرىتانىاي مەزن دەکرد، كە ھىزىكى ئىمپىريالى بوو. ھەزىرى دەرەو ھە ولىام جىنىنگ برايان تووشى چەرمەسەرىپەكى نۆد بوو بەھۆى ئەم پىشتىوانىيەى ھەكۆمەتەكەى بۆ ھىزىكى ئىمپىريالى بەھۆى ئەو ھە ئەمرىكا خۆى دژە ئەم جۆرە ھەزە بوو، ھە ناوبراوئىش پالپىشتىكى سەرەكى بوو ھەزى پۆپۆلىستى. ھەچۆنىك بىت، لەكۆتايىدا ناوبراو بۆ ناپەزايەتى دەرەپىن لە پىنگەى ئىدارەى ولسن لەھەمبەر ئەلمانىا دوای نەغۆبەونى كەشتى لوسىتانىا دەستى لەكار كۆشاپە ھە.

رۆبەرت لانسىنگ، جىگرەو ھە برايان، چەند دامەزراو ھەكى دامەزراند بۆ يو-۱. بۆ دلنبايون لەو ھە سەرۆك بەھىچ جۆرىك لە نزىكەو پەپەوئەندى نايت لەگەل دەزگا ھەوالگىرى نوئىكە، لانسىنگ، ھەلسا بە دامەزراندى فرانك پۆلك، كە ئەندامىكى دوروى بىنەمالەى سەرۆك جەيمس پۆلك بوو، ھەك راوئىزكارى ھەزارەتى دەرەو ھە. رۆلى ناوبراو برىتىيى بوو لە پىتدانى ئامۆزگارىيە بە ھەكۆمەت لەمەپ بىلايەنى ئەمرىكا لە ملەلانى ئەوروپىيەكان. بە بەرزىوونەو ھە پىنگەى ئەمرىكا لە تەنگزەكە، پۆلك زياتر بايەخى بە كۆكرەنەو ھە زانىارى ھەوالگىرى لەپىي ھەماھەنگىكرەن لەگەل بالۆزخانەكانى بەرىتانىا و فەپەنسا كۆر لەمەپ پەرسەكانى دژەھەوالگىرى. پۆلك لەم سەروپەندەدا ھەلسا بە دروستكرەنى "ئوروى رەشى ئەمرىكى"، كە تايىدا شىفرەى بىيانى دەبەرى، ھە ھەروەھا بەشىكى تىرىشى دروست كۆر بەناوى "بەشى ھەوالگىرى بىيانى" ھە ھەزارەتى دەرەو ھە كارى سەرەكى بەردەوامىدان بوو بە ئەنجامدانى چالاكى كۆكرەنەو ھە ھەوالگىرى لەكاتى ئاشتىيدا. بۆ سالى ۱۹۱۹، دەزگا ھە رووكار و شپەو ھە فرمى دەزگاي "يو-۱" ھە ھەركۆر دوای ئەو ھە كۆنگرەس نووسىنگەيەكى نوئى برىكارى ھەزارەتى دەرەو ھە بۆ پۆلك دروست كۆر. سەرەپاى ئەمەش،

دروستکردى ئۇم دەزگايە بە فەرمى نەيتوانى كىشەكانى ناو كۆمەلگاي ھەوالگىرى ئەمىرىكا چارەسەر بىكات. رىكابەرىيەكى تووند لەنىئو دەزگاكاني وەك نووسىنگەى لىتكوئىنەو، ئىف بى ئاى، وە دەزگاي نەيتىنى دروست كرد.

تەنانت بەرلە چوونى ئەمىرىكا بۇناو جەنگ لە نىسانى ۱۹۱۷، كۆكردنەوہى زانىبارى ھەوالگىرى، ئەو كارە بۇ دەزگاي يو-۱ دروستكرا، دەستى بە كارەكانى كرد. كوردن توشىنكلۇس وەك راوئىزكارى پۆلك لە رىكخستنى كارە نەيتىيەكان ھاوكارى ناوبراوى كرد. پىكھاتەى كۆمكارى ئايى (Ivy League) يو-۱ ئەو نوئىنەرى كۆمەلگاي ئەمىرىكى نەبوو كە بەھۆى شەپۆلى كۆچكردنەو دەبوو كۆمكارىكى ھەمەچەش. دەكرىت بلۆين ئەوہى لەو كۆمكارە تىبىنى دەكرا برىتىى بوو لە لايەنگىرىيەكى بەھىز لەھەمبەر دۆزى بەرىتانىادا. يەكك لەم جۆرە نمونانە برىتىى بوو لە سىر وىليام وايزمان. لەسالى ۱۹۱۵، وايزمان لەلايەن حكومەتى بەرىتانىاوہ وەك بەرپرسى ھەوالگىرى بەرىتانىا لە ئەمىرىكا دامەزرا. وايزمان بەئاسانى توانى كارىگەرىى بەھىز بەدەستبەيتىت لەنىئو بەرپرسانى حكومەت، ئەمەش لەپىگاي برەودان بەو كەسانەى كە لەنىئو بازنەى نوخەى ئەمىركادا بوون كە زياتر و زياتر بيانەيتىتە ژۇر رىكىفى بەرىتانىاوہ. ئەمە دەرفەتتىكى باشى بە حكومەتى بەرىتانىادا بۇئەوہى بەئاسانى بتوانىت پشتىوانى نوخەى دەسەلاتدارى ئەو ولاتە بەدەست بەيتىت.

كارىگەرى ئەم رەوتە لەنىئو دامەزراوہى يو-۱ بەئاسانى لەنىئو سىياسەتى ئەمىركادا دەبىنرا. كاتىك سەرۆك ولسن داواى لە كۆنگرەس كرد بۇئەوہى جەنگ لەدزى ئەلمانىا رابگەيەنىت، ئەو وتى كە ئەو وىستى جىهان سەلامەت بىت بۇ دەستپىكردنى رەپەرەوہى دىموكراسىي. يەكك لە بنەماكانى ئامانجەكانى جەنگى ولسن برىتىى بوو لە برىارى چارەى خۆنووسىنى نىشتىمانى بۇ ولاتەكەى، كە ئامانج لىئى لەيەكتەر ھەلۆەشاندنەوہى ئىمراتورىەتى ھەمەتەوہى ھابسىرگ و توركە عوسمانىيەكان بوو، بىگومان سەرەپاى ئامانجىكى تر كە سەرەكتەن بوو بەسەر ئەلمانىادا. لەگەل ئەمەشدا، رامانى ئەمىرىكى بۇ سىستەمى دژە ئىمپىريالىستى لەگەل يو-۱ بۇ پشتىوانى نەدەگونجا. بە ھاوسۆزىبون بۇ چىنى دەسەلاتدارى بەرىتانى، ئەندامانى كۆمكارى

ناټی ناجرېون ټیمپراتوریای بهریتانی پشتگوټ بخن، و بهرگریان له برده وایی ټیمپراتوریای کولونیالی هیزه هاوپه یمانه کاند، به تاییه تی بهریتانیا و فیه پنهسا. ثم ټیکه لچوونه له سیاستدا وای کرد ولاتانی تر نه مریکا وهک ولاتیکي دوپرو بیینن. بونموونه، له سهرتای ۱۹۱۶، نه مریکا رنگای به سیخوپه کانی بهریتانیا دا بونه وی سیخوپي له سر شوپشگیتړه کانی پشتیوانی کرتاییپنهان به حوکمی بهریتانیا له هیندستان بکن، که به پارتی گادر ناسراوبوو، و کړبوونه و هکانیان له سر خاکی نه مریکا نه نجام ددها. بیتجه له مهش، نه مریکا هیچ بهر بهستی داده نا له بردهم نه و سیخوپانه دا که ه ولئی به برده و امیانددها بؤ سر کو تکردنی نه توه پهرستانی ټیرلندی له دژی حکومتی بهریتانیا له کانتیکدا هیچ کیشه ی نه بوو له گ ل شوپشگیتړه کانی پوله ندی و چیکی که ده یانویست حوکمی نه مسا له ولاته کانیان به ه ولئی جدی له نه مریکا وه کرتایی بیتپنهان.

ده‌زگای تری نه‌پنی حکومتی نه‌مریکا به‌ژداریوون له سیخوپې ناوځوېی له‌ماوې جېنگی جیهانیی یه‌که‌مدا. ده‌زگای نه‌پنیی چه‌ندین هیږشی نه‌نجامدا بۆسر تږه‌کانی سیخوپې نه‌لمانی که ئامانجیان ویران‌کردنی نه‌و ماده‌ چه‌نگیانه بوو نه‌مریکا مه‌به‌ستی بوو بیداته به‌ریتانییه‌کان، به‌تاییه‌تی له‌ژیر روښنایی ته‌قینه‌وه‌یک بۆسر دورگه‌ی بلاک تۆم له به‌رواری ۲۰ ته‌مووزی ۱۹۱۶ له‌ شاری نیویورک، که بېوه‌ هؤی زیانکی ژور له‌سه‌رتاسه‌ری نه‌و شاره و ته‌نانه‌ت زیانه‌کانی گه‌یشته شاری نیوجیرسیش. نووسینگه‌ی لیکږلینه‌وه، ئیف بی ئای، هه‌لسا به‌ لیکږلینه‌وه له چالاکیه‌کانی حکومتی نه‌لمانیا که سه‌رپیچی بیالیه‌نی نه‌مریکای کردبوو له جېنگ‌که‌دا. بۆ نمونه، له‌سه‌ره‌تای سالی ۱۹۱۴، بالیورخانه‌ی نه‌لمانیا چه‌ندین پاسپورتیان ساخته‌کردبوو بۆ هاوآلتیانی نه‌لمانی له‌ نه‌مریکا بۆته‌وه‌ی بگ‌پتینه‌وه ولاته‌کیان. کاتیک به‌لگه‌ی پتویستی نه‌م کاره خرایه به‌رده‌میان، بالیورخانه‌ی نه‌لمانیا به‌لیندا له‌م‌ودوا هه‌موو هه‌ولیکی بگ‌ه‌پخات بۆته‌وه‌ی ری له‌م کاره‌ی ساخته‌کردنی پاسپورت بگ‌ریته. ده‌زگای نه‌پنی به‌رپرسانی بالیورخانه‌ی نه‌لمانیان به‌نامانم گرت، وه‌ک فرانز فون یابن، که دواتر له‌ بازته‌ی ناوځوېی هیتلر کاری کرد،

کە بەبەردەوامی چالاکی نەپتیی ئێجلامدەدا لەناو ئەمریکا. لەکۆتاییدا، ئەلمانەکان سەرکەوتن لە گۆڕینی ئاراستەی هزری گشتی ئەمریکییەکان لەدژی دۆزی ئەلمانەکان. کانتیک ئەمریکا چوو نێو چەنگەکەو، هەواڵگری ناوخۆیی قراوان بوو.

بەچوونی ئەمریکا بۆناو چەنگەکە، کۆکردنەوەی زانیاری هەواڵگریی بوو بە کارە ھەرە لەپیشینەکانی ئەو ولات. بەر لەسالی ۱۹۱۷، جی-۲ بوو بە لقیکی شاراووی بەشی کۆلیژی چەنگ، کە تەنیا دوو ئەفسەر و دوو نووسەری ھەبوون. بۆ تشرینی نووھمی ۱۹۱۸، ژمارەی فرمانبەرانی ھەلکشا بۆ ۲۸۲ ئەفسەر، ۲۹ ئەفسەر سیخو، و ۹۴۸ فرمانبەری مەدەنی. رائید رالف فان دیمان و عەمید مارلیتۆڤ چیرچل بەرپرس بوون لە گۆڕین و گواستنەوەی جی-۲، کە بەلیدیوانە توانیان چارەسەری سیخووی و چالاکی نەپتیی بکات. بۆ کەمکردنەوەی پشت بەستن بە دەزگا هەواڵگرییەکانی بەریتانی و فەرهەنسی، ئەم دەزگایە بەفرانویەکی مەزنی بەخۆیوە بینی و ئیتەر بۆ ھەر زانیارییەکی هەواڵگریی بەزۆری پشتی بە دەزگاگە ی دەبەست.

لەبەرەبەری کۆتایی ھاتن بە دەزگایەکی کۆکردنەوەی زانیاری هەواڵگریی کە رکابەر بوو لەگەڵ ھاوتا بیانییەکانی، سەرۆک ئێرکانی سوپاس پەیتن مارچ دەزگایەکی نوێی دروست کرد بەناوی ئیم ئای-۸ لە ھەزیرانی ۱۹۱۷. ئەم دەزگایە یەکەیک بوو لە بەشی کۆد و شیفەر کە لەلایەن فان دیمان و ھەروستکراو. کەسایەتی ھەرە سەرەکی بۆ راپەراندنی ئەم بەشە بریتی بوو لە ھیتیریت ھاردلی، نووسەر لە ھەزارەتی دەرەو، کە لەلایەن فان دیمان و ھەجئید کرابوو. ھاردلی توانای ھەبوو زۆر بە لێھاتووانە و ئاسانی ھەموو کۆدە دبلۆماسییەکان بشکێنیت، وە لەسالی ۱۹۱۶دا کاریکی وا ناوازی ئێجلامدا کە بوو ھۆی سەرسوڕمانی سەرپەرشتیارەکانی بە شکاندنی پەيامیکی شیفەرکراو لەنتوان سەرھەنگ ھاوس و ویلئسن بۆماووی دوو کاتژمێر. بۆ دوو سالی داھاتوو، ھاردلی بەتەواوی توانی ھەموو ئەو رێچارانە ریک بخات کە دڵنیایی دەزگایەکی هەواڵگریی گونجاویان دەستبەر دەکرد.

پاشان ھاردلی ھەرلەناو دەزگای ئیم ئای-۸ ھەلسا بە دروستکردنی چەندین بەشی تاییبەتمەند بە سیستەمی شکاندنی کۆد، کە لەراستیدا بوو ھەرچەرخانیک لەمێژووی

دۆمەھوالگری ئەمریکادا. ئیم ئای ۸ بەرپرس بوو لە پێدانی مەشقی سەربازی شکاندن کۆد بەر لەوێ هەر سەربازێکی بۆ ئەرکیکی دەروە رابستێردرێت. هاردلی لەماوێ کارکردنیدا توانی دەیان هەزار پەيامی پەيوەندی دبلوماسی بەشکێنێت لە چەندین ولاتی وەک ئەژەنتین، بەرازیل، چیلی، کۆستاریکا، کوبا، ئەلمانیا، مەکسیک، پاناما، و ئیسپانیا. تەنانت کار گەیشته ئەوێ هاردلی و چەند تاییبەتمەندیکی کۆدشکاندن بوون بە هاوسەفەری سەرۆک وڵسن بۆ مۆرکردنی پەيامی فێرسای. ئەرکی سەرەکی ئەمان بریتی بوو لە شکاندن ئەو پەيامە دبلوماسییانە لەماوێ بەستنی پەیمانەکاندا لەلایەن سەرانی ولاتانی بەژدار پێشکەش دەکران. هەرچۆنیک بێت، یەكسەر دواي جەنگە، دەزگای جی-۲ کۆکردنەوێ زانیاری هەوالگری دووبارە بەهای خۆیان لەدەستدا، ئەمەش دواي ئەوێ ئەمریکا بەهۆی پەيامی فێرسای لە رابەراییەتیکردنی پەيوەندییە نۆتۆنەوێیەکانی کشایەو، ئەمەش پێویستی بە جەنگێکی تری جیهانی دەکرد بۆ ئەوێ دووبارە بەهاکە بەدەست بهێنێت.^۱

هەوالگری ئەمریکا لەجەنگی جیهانی دووهم

لەماوێ سالانی دواي جەنگی جیهانی یەكەمدا بەهای کۆکردنەوێ زانیاری هەوالگری لەلایەن حکومەتی ئەمریکادا داکشانیکی بەرچاوی بەخۆیەو بینی. تەسریحکردنی خێرای سوپا و دوودلی ئەمریکا بۆ گێژانی رۆلێکی پێشەروانە لە کاروبار و کێشەمەکێشەکانی جیهاندا وایکرد کۆمەلگای هەوالگری بەروە دابەزین هەنگاو بنێت. سەرەرای هەموو ئەمانە، هێزێت هاردلی، کە تۆپی هەوالگری ئەمریکای

^۱ Ameringer, Charles D. U.S. Foreign Intelligence: The Secret Side of American History. Lexington, MA: Lexington Books, ۱۹۹۰.

-Andrew, Christopher. For the President's Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush. New York: HarperCollins, ۱۹۹۵.

-Andrew, Christopher, and Jeremy Noakes. Intelligence and International Relations, ۱۹۰۰-۱۹۴۵. Exeter, UK: University of Exeter Press, ۱۹۸۷.

-Jeffrey-Jones, Rhodri. Cloak and Dollar: A History of American Secret Intelligence. New Haven, CT: Yale University Press, ۲۰۰۲.

دروست كوردىمۇ لەماوئى جەنگى جىھانىي يەكەمدا، داۋاي كورد تۈناناكانى شكاندىنى كۆدە دووبارە بەگەر بخىتەتە. لەكاتىكدا حكومت چەندىن بەشى بەرنامە ھەۋالگىرىيەكانى ھەلۋەشاندە، ياردلى پىشنىياري كورد كە نووسىنگەيەكى شىفرەسازى كاتى ناشتى ھەيىت كە لەلايەن ۋەزارەتى دەرەۋە ۋ جەنگەۋە سەرپەرشتى بىكرىت. لە ئايارى ۱۹۱۹دا، فرانك پۆلك، ۋەزىرى دەرەۋەى ئو ۋلاتە بە ۋەكالتە، كە چالاكىيە ھەۋالگىرىيەكانى لەماوئى جەنگى جىھانىي دووم رىككەخست، ھەلۋەكانى ھاردلى نرخاند ۋ بىپاريدا دەزگايەكى نوئى دروست بىكرىت لەژۆرى ناۋى "ژوورى رەش".

ژوورى رەش بەشېك بوو لە يەكەى ھەۋالگىرى سەربازىي، كە پىك ھاتبوو لە ۲۵ كەسى شارەزا لە كاروبارى كوردەۋەى شىفرە ۋ شكاندىنى كۆد. ۋەزارەتى جەنگ لەم سەربەندەدا ھەلسا بە دابىنكرىنى لەسەدا شەستى پارەكەى، لەكاتىكدا ۋەزارەتى دەرەۋە ئو لەسەدا چلەى دابىن كورد كە لە بودجەى سالانەى سەد ھەزار دۆلار مايەۋە. لەژۆرى سەربەرشتى ھاردلى، ژوورى رەش كارى ناۋازەى ئىنجامدا لە شىفرەداركرىن ۋ شكاندىنى شىفرەى دوژمن، بەلام بەئىنجامدانى ئىم كارە، ھەندىك ياساى پىشېل كورد سەبارەت بە نەيتىگەرەيى، ئىمەش بەۋەى رىككەۋەتنى نەيتى لەگەل ھەندى كۆمپانىيەى ۋەك ۋىستەر يونىيەن ۋ پۇستال تەلەگراف بۇ بىرىنى پەيامى دىلۇماسى بيانىي. ژوورى رەش نىزىكەى چل ۋ پىنج ھەزار كۆدى لەنرىكەى دوازە ۋلات شكاند، ۋەك ئەرژەنتىن، بەرىتانىيا، فەپانسا، ئىلمانىيا، ۋ ژاپۇن. كوردەۋەى كۆدە دىلۇماسىيەكانى ۋلاتى ژاپۇن يەككىك بوو لە مەزىنرىن دەسكەۋەكانى ژوورى رەش، كە بەتايىيەتى سوۋدى ھەبوو لەماوئى كۆنفرانسى دەريايى واشىنتون لەسالى ۱۹۲۲. دەستگەيشتن بە زانىيارىيەكانى ۋەفدى ژاپۇنىيەكان لەم كۆنفرانسەدا ۋاى كورد بەرىكەۋەتن لەگەل بەرىتانىيەكان يان ئەمريكىيەكان رىيان خۆشكرىد بۇئەۋەى ۋەفدەكەيان پى لەسەر بىپارەكان خۆى دابىكرىت بۇئەۋەى رى لە خواستەكانى ژاپۇن بىكرىت بۇ زىادكرىنى بىرى كەشتىگەلى ۋلاتەكەى. سەرەپاى ئىم سەرەكەۋەتنە، چالاكىيەكانى ژوورى رەش سنوورداركران ۋ لەكۆتايىدا لەلايەن ۋەزىرى دەرەۋە ھىترى

ستیمسن لە ساڵی ۱۹۲۹ داخران، ئەمەش بەهۆی گۆڕینی ستراتیژیەت ۛ ئەوەیەتی ئیدارەی داهااتووی هوفەر و "شلەژانی مەزن" کە نوای ماوەیەکی کورت روویدا، ئەمەش بوو هۆی ئەوەی هاریلی نوای شازدە سال خزمەتی مەزن، بە شەرمەزاری لەکارەکە دەرجێت. هەرەسێکی هەرە کوشندە بۆ هەوڵگری ئەمریکا بریتی بوو لە رەتکردنەوی ئیدارەی هوفەر بۆ بەکارهێنانی ئەو زانیاریانەی گۆیانکردبوو لە سیخوپی، بەتایبەتی ئەو زانیاریانە لە پەيوەندییەکانی هەوڵگری سەربازی ئەلمانەکان دەستیان کەوتبوو کە هەوڵیدابوو بۆ بەدەستەینانی زانیاری لەسەر بەرە بەرگریەکانی پێرل هاریەر. نوای داخستنی ژووری رەش لە ساڵی ۱۹۲۹، ستیمسن دەزگای هەوڵگری هێمایی (SIS) پێکھێنا بۆ بەهێزکردنی کۆکردنەوی کۆد و شکاندنی شیفەرە دوژمن. وایام فریدمان، کە لە ژووری رەشدا کاری دەکرد، بەپررسی ئەم بەشە نوێیە (SIS) بوو. لە ساڵی ۱۹۳۷دا، ناوبراو سۆلۆمۆن کولباک، فرانک رۆلیت، و ئەبراهام سینکوفی هێنایە ریزەکانی ئەو دەزگایە، کە هەرچواریان سەرمایە بوون بۆ شیکردنەوی کۆدی ئەمریکا بۆماوەی سی ساڵی داهااتوو. سەرەپای بەرزبوونەوی تەنگۆ لە ئەوروپا، دەزگاکە هەر بەردەوام بوو لە سەرئێخستەسەر کۆکردنەوی زانیاری هەوڵگری لەسەر چالاکیەکانی ژاپۆن. هەرۆک ولاتانی تر لەماوەی سالانی سیپەکاندا، حکومەتی ژاپۆن بەکارهێنانی شیفەرە خۆلار (rotor ciphers) بەکارهێنا بۆ پەیامە نەهێنیەکانی. لە ساڵی ۱۹۳۵، دەزگاکە یەکیک لەم ئامێرانەی شکاند، کە فریدمان نوای نابوو ئامێری سووری ژاپۆنیەکان. نوای دووسال، ژاپۆنیەکان ئەمەشیان گۆپی و ئامێریکی ئالۆزتریان بەکارهێنا، کە فریدمان ئەویشی شکاند و لە ساڵی ۱۹۴۰ ئامێریکی دروست کرد بەناوی "پێرل". بەم شیوەیە، هەموو شکاندن و وەرگێڕانی پەیامەکانی ژاپۆن ناوئێوابوو "جادوو". ئەم سەرکەوتنە، بەداخووە، بەهۆی مەملانیتی نێوان دەزگای هەوڵگری هێمایی (SIS) و (OP-۲۰-G) بایەخی خۆی لەدەستدا. هەردوو دەزگاکە رکا بەرییان لەسەر ئەوە دەکرد کە کێ سەرەتا ۛ گاتە لای سەرۆک، ئەمە سەرەپای ئەوەی لەسەر تۆپەرانی بچووی لەم چەشنە ناکۆکی

دەكوتە نىوانيان. ئەم بەرپەرەكانىيە بىگومان سەرئەنجامى خەراپى بەدواى خۇيدا ھىتا.

لېھاتوۋىي دەزگاي ھەۋالگىرى ھىمايى لە شكاندى كۆدى دېلۇماسى ژاپۇنىيەكان نەبتوانى ئەمىرىكا رىزگارېكات لە "رۆژى نەنگى" لە پېرل ھارېر، كاتېك كەشتىگەلى ژاپۇنىيەكان ھېرشىكى لەناكاۋيان لە ھەوتى كانوونى يەكەمى ۱۹۴۱ بۆسەر كەشتىگەلى ئەمىرىكا پېكھىتا، ۋەك بەشىك لە ھەلمەتى داگىركردن لەسەرتاسەرى ئاسيا و زەرباي ھىمەن. ھۆكارى گىرانى پېرل ھارېر لە نەبوونى سەرچاۋەى نەبوو. بەلكو ئەوا بەپېچەوانەۋە، سەرگەوتنى ھەۋالگىرى ئەمىرىكا لە بېرىنى پەيامى دېلۇمىسى ژاپۇنىيەكان، بەشىۋەيەك لە شىۋەكان، بوو بە مەزىنتىن لاۋازى ۋلاتەكەيان.

دەزگا ھەۋالگىرىيەكانى ئەمىرىكا دوو زانىارى لەدەستدا كە دەكرا كەشتىگەلى ئاگادارىكاتەۋە دەربارەى ھېرشەكە بۆسەر پېرل ھارېر. بەكىكان لە كۆدىكى كەم بايەخەۋە بوو بەناى (جە۱۹) كە لە بەروارى ۲۴ى ئەپىلولى ۱۹۴۱. بەگۆيرەى ئو كۆدە، تاكىۆ يۆشىكاۋا، ئو سىخوۋەى كە بۆ قونسۇخانەى ژاپۇن لە ھونولولو دىيارىكراۋو، رېنمايىكرا بۆئەۋەى شوئىنى نىشتەۋەى كەشتىەكان لە پېرل ھارېر دىيارى بكات. ھەرچەندە دەزگا ھەۋالگىرىيەكان تۋانىبوۋيان ئەم كۆدە بشكىتن، بەلام بايەخى پېرىستى پېئەدرا. ھىچ كەسك لەئىو دەزگا ھەۋالگىرىيەكان پىيان ۋانەبوو كە پېرل ھارېر دەبىتە ئامانجى ھېرشى ژاپۇنىيەكان چونكە ئو پەيامانەى پېشتىر بېرىۋويان داۋاي بەدەستەتتەنى زانىارىيان دەكرد لەسەر شوئىنى ۋەك مائىلا، پۇرتلان، سان دىيگۆ، ۋە كەئالى پەنەما.

دوۋەم زانىارى گرىنگ كە ئەمىرىكا لەدەستىدا بېرىنى كۆدىكى تىرى (جە۱۹) بوو دەربارەى "كۆدى با"ى ژاپۇنىيەكان. ئەم جۆرە كۆدانە لە بەروارى ۱۹ى تىشرىنى دوۋەمى ۱۹۴۱ لە دوورگەى بەينېرىج لە واشىنتون بېردان. پەيامەكە بىرىتىي بوو لە لىستىكى كۆد كە ئامازەيان بەۋە دابوۋ ژاپۇن دەبىت پەيوەندى لەگەل كامە ۋلاتدا بېچپىتت. "بارانى باى رۆژەلات" ئامازە بوو بۆ پچراندنى پەيوەندى لەگەل ئەمىرىكا؛ "باى باكورەى ھەۋرەى"، ئامازە بوو بۆ يەككىتى سۆفەت؛ "باى خۇرناۋاي رۈن"

نامازہ بوو بۆ بهریتانیا. هیچ که سینک بایه‌خی ئەم کۆدانه‌ی نه‌زانی، وه‌ک دیاریشه هیزه‌کانی هیزشی هاوای پشتیان به‌م کۆدانه ده‌به‌ست چونکه له‌سه‌ر رینگای پتیل هاریه‌ر بوو. له‌ وه‌لامی پیتشیناری ئەمریکا بۆ قاییلکردنی ژاپۆن بۆنه‌وه‌ی له‌ چین و ئیندۆسینا بکشیته‌وه، حکومه‌تی ژاپۆن له‌ به‌رواری ٦ کانوونی یه‌که‌می ١٩٤١ وه‌لامی داواکارییه‌کانی ئەمریکای دایه‌وه. له‌ وه‌لامه‌که‌دا هاتبوو که ژاپۆن داواکاری ئەمریکا ره‌تده‌کاته‌وه. له‌ به‌شی چوارده‌می هه‌مان وه‌لامدا هاتبوو که ژاپۆن گفتوگۆکانی هه‌لده‌په‌سیریت، که ده‌بوايه نۆر به‌رله هیزشه‌که ئه‌نجام به‌درايه. سه‌رکه‌وتنی ژاپۆن له‌م هیزشه‌دا به‌پاڤده‌یه‌کی نۆر ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ پاراستنی ئه‌ر نه‌تییه‌ی که ئه‌وان له‌ پتی کۆدوه‌ به‌یه‌کتریان ده‌گه‌یاند.^١

ده‌زگای ئاساییشی هیزه چه‌کداره‌کان

ئهم ده‌زگایه وه‌ک ده‌زگایه‌کی نووسینی نه‌تی جیفریه‌ی له‌ بیستی نایاری ١٩٤٩ له‌لایه‌ن وه‌زاره‌تی به‌رگری ئەمریکاره دامه‌زرلوه. دوا‌به‌دوای ده‌سالی ماوه‌ی دوای جه‌نگی جیهانی دووهم، بایه‌خی ئەم ده‌زگایه له‌ ریکخستنی هه‌وله‌کان بۆ دامه‌زراندنی سی یه‌که‌ی گرنگی سه‌ربازی به‌ته‌واوی ده‌رکه‌وت: سوپا، هیزێ ده‌ریایی، و هیزێ ئاسمانی. ئەم یه‌کانه له‌ ژێر یاسای وه‌زاره‌تی به‌رگری له‌ پنگای یاسای ئاساییشی نیشتمانی سالی ١٩٤٩ دروست کران. هه‌روه‌ها، ده‌بیت نامازه به‌وه‌ش بکه‌ین که رۆلی ئەم ده‌زگایه له‌ یه‌کخستنه‌وه‌ی هه‌موو ده‌زگا‌کانی تاییه‌تمه‌ند به‌ نووسینی نه‌تی شیفه‌ردار به‌شێوه‌یه‌کی فراوان نابیت له‌یاد بکاریت، ئەم ده‌زگایه رۆلی به‌رپرسیاریه‌تی

^١ Ameringer, Charles D. U.S. Foreign Intelligence: The Secret Side of American History. Lexington, MA: Lexington Books, ١٩٩٠.

-Andrew, Christopher. For the President's Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush. New York: HarperCollins, ١٩٩٨.

-Andrew, Christopher, and Jeremy Noakes. Intelligence and International Relations ١٩٠٠-١٩٤٥. Exeter, UK: University of Exeter Press, ١٩٨٧.

ستراتیژی پئدرا له زانستی نووسینی نهئینیدا، بهمهش کاره تهکنیکیهکان بۆ کهسانی تاییهت تهرخانگرا.

ریڅخستنی ئۆپهراسیۆنهکان لهسالی ۱۹۵۲ ههنگاوێکی تری لهبهرهو پێشچوون بهخۆیهوه بیهی کاتیک سهروک هاری ترومان بریاری دروستکردنی ئازانسی ئاساییشی نیشتمانی (NSA) دهڕکرد. ئهم دهزگایه شوێنی دهزگای ئاساییشی هیزه چهکدارهکانی گرتوه، ههموو ئهوانه زانیاری پێ سپێدرا که په یوهست بوون به کاری نووسینی هونهری شیفهه سازی وهزارهتی دهروهو چهند دهزگایهکی تری تاییهتی حکومهت. پالنهاری سههرهکی بۆ ئهم گۆپانکارییه بریتیی بوو له یاداشتێکی سالی ۱۹۵۱ له لایه نه پڕۆیه بهری ههوالگری ناوهندی والتەر بیدیل سمیس که تیایدا چهختی له سهه نهوه کردبووهوه که ئهوانه میکانیزمه ی نهو کاته له بهردهست بوو بۆ کۆنتڕۆڵکردن و ریڅخستنی کۆکردنهوه و پڕۆسه کردنی ههوالگری گه یاندن، گونجاو نه بوو.^۱

ههوالگری سوپا و فهرمانهدهیی پاراستن

فهرمانهدهیی هاویهشی سوپای ئهمریکا بهرپرسیاره له دابینکردنی پێویستییه ههوالگریهکان و پێداویستییهکانی په یوهستدار به هیزه زه مینییهکانی سوپای ئهمریکا له سهه رتاسهاری جیهاندا. ههوالگری سوپا و فهرمانهدهیی پاراستن له بهرواری یهکی کانونی دووه می ۱۹۷۷ دروستکراوه، ئامانج له دامه زاندهشی بریتیی بوو له کۆکردنهوهی ههوالگری فره په ههندی سوپا و ئۆپهراسیۆنی ئه منی له ژێر سه ره رشتی یهک فهرمانه دهیدا. یه کهم که سیش که سه ره رشتی ئهم دهزگا نوێیه پێ راسپێدرا بریتیی بوو له ویلیام رۆیال، جه نه پالی پێشوو ی بریکاری ئاساییشی سوپا.

^۱ Hopple, Gerald, and Bruce Watson (eds.). The Military Intelligence Community. Boulder, CO: Westview Press, ۱۹۸۶.

-Relyea, Harold C. Evolution and Organization of Intelligence Activities in the United States. Laguna Hills, CA: Aegean Park Press, n.d., pp. ۲۱۰-۲۷۲.

جنگی زانیاری

نهم دامه زراوه په له وته ی کڅتایی جنگی جیهانی دووه مه وه گرنګترین دامه زراوه ی هوالګری سوپای نه مریکایه. نهم ده زګایه ده سلاتی نه وه ی هیه هه ندی ټوپه راسیوئی هوالګری نه نجامېدات که راسته وخو په یوه نډییان به سوپاوه هیه، نه مهش به نامانجی به ده سته ټناتی هه ندیک زانیاری تاییه ت که له پوی هه والګری به بایه خنکی نڅریان هیه. بڼ به یزکړدنی زیاتری نهم ده زګایه، هه ندی دامه زراوه ی تریشی خرایه سر وهک ناژانسی هوالګری سوپای نه مریکا، که ده زګایه کی هوالګری مړیوی و دږه هوالګریه، باره ګاکه ی ده که وته فوړت جوړج، ماریلاند.

هر له نیو نه و ده زګا هاوېه شه دا، چه ندین به شی نه نجامی هوالګری سوپاش بونیان هیه. بڼ هاوینی ۱۹۷۷، په که کانی نیو نهم ده زګایه به نیو چوار کیشوهر دا بلآوه یان پیکرا، وهک هه شت باره ګای جیګری، چه ندین په که ی دیسپلینی که سی. نه و ګروپ و په کانه ی ده که ونه ټیر به رپر سیاریه تی نهم ده زګایه له ۶۶ه مین ګروپی هوالګری سه رپازی له نه لمانیا؛ ۴۷۰ه مین ګروپ له په ته ما؛ ۵۰۰ه مین ګروپ له ژاپون؛ و ۵۰۱ه مین ګروپ له کوریای باشوور. له کڅتایی سالانی هه فتاکاندا، به هر یوو کارمه ندی مه دنی و سقیلوه، ژماره ی کارمه ندانی ده زګاکه که یشته ده هزار که س. له سالانی هه شتاکاندا ده زګاکه فراوانتیش بوو، وه بڼ سالی ۱۹۸۵، ژماره ی کارمه نده کانی که یشته نزیکه ی پازده هزار که س.

تا ده هات نهم ده زګایه فراوانبوونی زیاتری به خویوه ده بینی. له به روری هه شتی کانوونی دووه می ۱۹۷۸، هوالګری و ناوه ندی شیکر دنه وه ی هه په شه ی خرایه پال. هه روه ها، ده زګاکه خرایه نیو کاری نوخبه ی ګروپی ناساییشی تاییه ت که به رپر سیار بوو له بلآوکړدنه وه ی زانیاری نه ټینی بڼ ده زګا تاییه تمه نده کان. له سالی ۱۹۸۹، باره ګای ده زګایه ګواسترایه وه بڼ فوړت بیلوفا، فیرجینیا، وه له سالی ۱۹۹۱ هه لسا به دروستکړدنی ناوه ندی هوالګری نیشتیمانی (NGIC) داتای هه په شه نامیز و شیکر دنه وه ی بلآوه پیکر دنی هیزی ده به خشی.^۱

^۱ Finnegan, John Patrick. Military Intelligence: An Army Lineage Series. Center of Military History, United States Army. Washington, DC: US Government Printing Office, ۱۹۹۸.

دهزگای ناساییشی سوپا

نهم دهزگایه وهک دهزگایهکی نووسینی شیفره دار له بهرواری پازدهی نهیلولی ۱۹۴۵ لهلایه ن وهزارهتی جهنگی نهمریکاره دروستکراوه. له ماهوی جهنگی جیهانی دوهم، چهن دین کاری نووسینی شیفره دار له نئو سوپای نهمریکادا له ژیر سه رپه رشتی چهن دین نهفسه و یهکوه نهجامدران و پاره یهکی زوری تیا دا خه رج کرا. نهم سیسته مه لاوازه به دروستبوونی دهزگای ناساییشی سوپا وجودی نه ما؛ بهرپر سیاریه تیهکانی بریشی بوون له نهجامی هه والگری گه یاندن؛ لیکتینه وه له تهکنیکه کان بۆ په یوهندی گه یاندنی نه پیتی، وهک مه ره که بی نادیار، وینه ی بچووک، و کۆدی کراوه؛ سه رپه رشتیاری تهکنیکی چالاکیهکانی ناساییشی گه یاندن بۆ وهزارهتی سوپا؛^۱ ناماده کردن، کۆگاکردن، بلۆکریه وه، و ژمیریاری هه موو نهو مادانه ی له سیسته می شیفره دارکردنی سوپایی به کارده هاتن.

له پوهیه که وه، نهم دهزگایه ته مه نئیکی کورتی هه بوو له پوهی کرداریه وه چونکه ته نیا بۆ ماهوی چوار سال بهرده وام بوو، دوا ی نهو نه و ناژانسی پاراستنی هیزه چه کدارهکانی سه رپه لدا. به لام له پوهیه کی تره وه، تا سالی ۱۹۷۶ هه ر بهرده وام بوو له نه رکه که ی. به سه ره لدانی جهنگی کوریا نهو به شانیه کی له دهزگا که مابونه وه زیادکران به مه بهستی پیدانی پشتیوا ی تهکنیکی بۆ نهو هیزانه ی له ویدا جیگیر کرابوون. له سالی ۱۹۷۷، دهزگا که دهستی گرت به سه ر کارهکانی کاروباری نه لیکترونی و هه والگری نه لیکترونی که پیشتر له ژیر سه رپه رشتی فه یله قی هتاییدا بوون. هه روه ها دووباره کاره ندانی دهزگا که له سالی ۱۹۶۱ به ژداری جهنگی نهمریکایان له دژی فیتنام کرد.^۱

-Miller, Nathan. Spying for America: The Hidden History of U.S. Intelligence. New York: Dell Publishing, ۱۹۹۰.

^۱ Kahn, David. The Codebreakers: The Comprehensive History of Secret Communications from Ancient Times to the Internet. New York: Charles Scribner & Sons, ۱۹۹۶.

-The Origin and Development of the Army Security Agency. Laguna Hills, CA: Aegean Park Press, n.d., p. ۱۵۹.

كۆمىسپۇنى وزەى ئەتۇمى (AEC)

كۆمىسپۇنى وزەى ئەتۇمى بەپپى ماددەى وزەى ئەتۇمى سالى ۱۹۴۶ دروستكرا. سەۋك ھارى ترومان لە بەروارى يەكى ئابى ۱۹۴۶ بپارەكەى واژو كىرە لە سەرەتاي كانونى سالى داھاتو بەفەرمى دەست بەكاربوو. سىياسەتى سەرەكى دروستكردنى برىتىي بوو لەوہى ئايا بەرنامەى ناووكى دەچىتە ژىر كۆنترولى كەرتى سڧىل يان سەربازىيەوہ. بەپپى ياساكە —كە بە ياساى ماكماھون ناسرابوۋ وزەى ئەتۇمى بەتووندى خرايەژىر ركىڧى كەرتى سڧىلەوہ. بەپپى مەرچەكانى» كۆمىسپۇنەكە كۆمىسپۇنەكە لە پېنچ كەس پىنك دىت كە ھەمويان لەلايەن سەۋكى ئەمريكارە دادەمەزىنرېن بەلام بە ئامۇزگارى و رەزامەندى ئەنجومەنى پىرانى ئو ولاتە. ھەرۋەھا كۆمىتەيەكى ھەماھەنگى سەربازىيىش دروستكرا كە دەبوايە كۆمىسپۇنەكە راويزكارى لەگەلدا بكات و ئامۇزگارى پېدات لەسەر ئو مەسلەنەى لە بوارى وزەى ئەتۇمى پەيوەندىيان بە كەرتى سەربازىيەوہ ھەبوو. ھەرۋەھا، ياساكە ئو دەسلەلەشى بەخشيپوۋ كە ھەموو ناوەندەكانى بەرھەمەتپان و رىاكتورى ناووكى لەلايەن حكومەتوہ خاوەندارىيەتى بكرىن. كۆمىسپۇنەكە دەسلەلەتى تەواى پېبەخشا لەمەپ ئو زانىارىيە تەكنىكانەى پىتويست بوون لە بەرھەمەتپاننى ھىزى ئەتۇمى. لەكۆتايىدا، لە بوارى سىياسەتى دەرۋە و ئاسايىشى نىشتىمانىدا ياساكە ئو مەرچەى دانا كە دەپىت بەتووندى رى لە دزەكردنى ھەموو زانىارىيەكى ئەتۇمى و تەكنەلۇزى بۇ ولاتانى تر، بە ھاوپەيمانانى ئەمريكاشەوہ، بگىرېت.

ھەرزو كۆمىسپۇنەكە كەوتەبەر شالاولى رەخنە. لەسالى ۱۹۵۳، راويزكارى كۆمىسپۇنەكە رۇبەرت تۇپرېنھامەر ۋەك مەترسى ئاسايىشى لە پۇستەكەى ھەلپەسىردا، ئەمەش دوابەدواى ئو رەخنانەى لەلايەن ئىدوارد تېلەر ئاراستەى ناوبراو كرابوو. ھەردووكيان لە لۇس ئالامۇس ۋەك دوو زانا كاريان كىردبوو رۇلېكى كاريان گېراپوۋ لە پەرەپېدانى بۆمبى ئەتۇمى. تۇپنھامەر لەسەر بنەماى ئەخلاقى و تەكنىكى دۇى پەرەپېدانى بۆمبى ھايدروچىنى وەستايەوہ. بە تىپەپېوونى ياساى وزەى ئەتۇمى لەسالى ۱۹۵۴ مشتومرەكە قولتېر بووہوہ. ھەرگە ياساكە پەسەند كرا،

ئەركى كۆمىسيۇنەكە گۇرپانكارى بەخۇيەوۋە بىنى كە ئىستا دەبوايە لايەنى سەلامەتى ھىزى ناووكى بىپارزىت و ھانى بەكارھىتەنى بازىرگانيەكەى بدات. بۆ سالانى شەستەكان، كۆمىسيۇنەكە بەوۋە تۆمەتباركرا كە سەرنجى پىتويست ناخاتە سەر بوارى زىنگەيى و پىرسەكانى سەلامەتى مەۋف لەكانى بەرھەمەتەن و بەكارھىتەنى ھىزى ناووكى بۆ مەبەستى بازىرگانيى. بەھۆى دەرچوونى ياسايەكەوۋە لەسالى ۱۹۷۵ كۆمىسيۇنەكە ھەلۋەشاپەوۋە و بەفەرمى كارەكانى وەستاند. لەجىياتى ئەمە، كۆمىسيۇنى ياسايى ناووكى دەستبەكاربوو.

كۆمىسيۇنى وزەى ئەتۆمى ئەندامى سەرەتايى كۆمەلگاي ھەوالگىرى بوو وە وەك بەكارھىتەنر و بەرھەمەتەنر ھەوالگىرى كارى دەكرد. وەك بەرھەمەتەنرىكى ھەوالگىرى، بەشى ھەوالگىرى كۆمىسيۇنەكە چەندىن زانبارى كۆكردەوۋە لەسەر وزەى ناووكى لەپىگاي تۆپەراسيۇنى تۆپىكى جىھانى چاودىرى كەردنى شوپىنى بەرھەمەتەننى ئەم جۆرە چەكە. ھەروەھا كۆمىسيۇنەكە ھەلسا بە پىدانى خەملاندنى تواناكانى ناووكى ولاتانى تىرىش. ھەر كۆمىسيۇنەكە بوو كە لە ۲۷ى شوپايى ۱۹۵۸د رايگە ياند كە يەكپىتى سۆفەت دوو بۆمبى ھایدورۇجىنى لە شوپىنكى تاقىكەردنەوۋەى قوتبىدا تەقاندۇتەوۋە. لەسالى ۱۹۴۹وۋە، نىزىكەى سى و يەك تاقىكەردنەوۋەى ناووكى سۆفەتى ئاشكرا كەردوۋە، لەكانىكا چەندىن نەپنى تىرىشى پاراستوۋە بەپى ئەوۋەى بلالويان بىكاتەوۋە. ھەر كۆمىسيۇنەكە بوو كە بەشپەوۋەكى ئاشكرا رايگە ياند ولاتى چىن يەكەم تەقىنەوۋەى ناووكى خۆى لە ۱۶ى تىرىنى يەكەمى ۱۹۶۴ ئەنجامداوۋە.

وەك بەكارھىتەنرىكى ھەوالگىرى، كۆمىسيۇنەكە دەپەويست زانبارى بەدەست بەپىنەت لەمەپ بەرنامەكانى وزەى ئەتۆمى بىيانى و پىشكەوتنى چەك. ئەندامەى كۆمىسيۇنەكە، ئەدمىرال لويس سترووس، نىگەرانى خۆى دەرپى كە ھىچ سىستەمىكى گونجاو نىيە بۆ چاودىرىكەردنى ئاستى تىشكى ئەتۆمەدار لە بەرگەھەوادا، كە مەبەستى سەرەكى لەمە زانىنى تاقىكەردنەوۋە ناووكىيەكانى سۆفەت بوو. لە ئەنجامى ئەمەدا گروپى ھەوالگىرى ناوەندى و دەزگاي ھەوالگىرى ناوەندى پاتىلى سىزخايەنى چاودىرىيان دامەزئاند. ھىزى ئاسمانى بەتووندى دىزى ئەم بىپارە وەستايەوۋە، پىنى وابوو كە

دروستکردنی هم جوړه توپه راسپوڼه پيشكه وتوو نيه و بهرنيوډانی پاره په چوڼكه پي و ابوو كه يه كيتي سوقيته له ركاته دا هيچي واي نه مابو تواناي ناووكي به ده ست بهنيت. هه روه ما هيزه ناسمانيه كان پيشيان و ابوو كه همه ده بيته هوې چراندني نه وان له تواناكانيان بو نه نجامداني نه و نهركي نه وان وهك نهركي سه رهي بوردوماني ستراتيجي دريځخايه ن ده بيني. سه روك ترومان له نه يلولي ۱۹۴۷ ره زامه ندي ده ربړي له سه ر بيړوكه كه. سيسته مه كه له سه رته اي سالي ۱۹۴۹ وه گه پكوت هه رچنده نا په زايه تيه كان ده رياره ي خه رجه كه ي هشتا به رده وام بوون. نيمړو، وه زاره تي رزه هه مان نهركي كروسيو نه كه له كروم لگاي هه والگريدا ده گيرت و وه زيفه كان ي له پيداني زانياري دروست و له كاتي خويدا ده رياره ي چه كي ناووكي و ته شه نه نه كړدي؛ زانست و ته كنه لوژيا؛ ناساييشي رزه؛ وه رزه ي ناووكي، سه لامه تي، پاشماوه.ⁱ

به رنامه ي تالپوټ

به رنامه ي تالپوټ به رنامه يه كي مه شقيداني نوخه ي هيزه كان ي به رگري نيسرائيله بو ته جنيد كړدي نه و كه سانه ي كه توانا يكي باشي نه كادي مي نيشانده دن له زانست و توانا شار او ه كان ي سه ركردايه تييدا. ده رچواني به رنامه ي تالپوټ بواري زياتريان پيده به خشريت له خوښدن ي بالادا له و كاته ي له خزمه تي سه ر يازييدان، وه دواتر پسپوړيه كيان به كارد ه پتن بو ليكولينه وه ي زياتري هيزه كان ي به رگري نيسرائيل و په ر پيداني پنگه كان ي سه ركردايه تي ته كنه لوژي. به رنامه كه ي بويه كه مجار له سالي ۱۹۷۹ ده سته كار بوو.ⁱⁱ

ⁱ Herken, Greg. Cardinal Choices: Presidential Science Advising from the Atomic Bomb to SDI. Oxford: Oxford University Press, ۱۹۹۲.

-Hewlett, Richard, and Oscar Anderson. A History of the United States Atomic Energy Commission. University Park, PA: Pennsylvania University Press, ۱۹۶۲.

-Sylves, Richard. The Nuclear Oracles: A Political History of the General Advisory Committee of the Atomic Energy Commission, ۱۹۴۷-۱۹۷۷. Ames, IA: Iowa State University Press, ۱۹۸۷.

ⁱⁱ Forbes, ۱۹۹۸ (https://www.forbes.com/asap/۱۹۹۸/۰۶۰۱/۰۹۲_۴.html)

ئەم بەرنامەيە بۆيەكەمجار لەلايەن پرۇفيسۇر فيلىكس دۆسام ■ پرۇفيسۇر شۇل ياتزىف لە زانكۆى عىبرىيە دەستى پىتکرد، كە ھەردىووكيان بىرۆكەكەيان دايە رافايل ئىتان، سەرۆك ئەرگانى سويا، بۆنەوہى پەرە بە سوپاي ئەو ولاتە بدرىت. ئامانجى بىرۆكەكە بۆنەوہ بوو ■ سوود لە تواناكانى مروف وەرگىرىت بۆ پەرەپىندانى تەكنەلۇژيا لەناو سوپاي ئەو ولاتەدا. بەرنامەكە لەلايەن ھىزەكانى ئاسمانى ئىسرائىل و ھىزەكانى بەرگىرى ئەو ولاتەوہ سىپۆنسەرى كرابوو بە ئامانجى پەرەپىندانى پىشەسازى چەك و تەكنەلۇژيا وە لەژىر سەرپەرشتى زانكۆى عىبرى لە ئۆرشەليم بەرپۆئەدەچوو.

لەماوہى سەرەتاي دەسبەكارىبونىدا، بەژدارىبونانى ئەم بەرنامەيە ھەلدەستان بە خویندىنى زانستەكانى فىزىا و بىرگارى و بېوانامەى بەكالورىۆسيان لەم بوارەدا بەدەست دەھىتا (ھەندىكيان لە بواری زانستى كۆمپيوتەرىشدا دەيانخویند) بەگۆيرەى ھەزى خۇيان) لە زانكۆى عىبرى ئۆرشەليم بە جلوبەرگى سەريازى ھىزەكانى ئاسمانى. چگە لەمەش ئەم فېزىخووانە چەندىن رامپتانی تریشان دەکرد بۆنەوہى شارەزابن لەگەل ھەموو لەقەكانى ھىزەكانى بەرگىرى ئىسرائىل (مەشقى سەرەتايى ئاستى ۱۰۴ پىادە، خولى ئەندازىارى جەنگ، خولى زىچپۆش، خولى مەدفعەيە، رېنمايى وەرگرتن لە تەكتىكى سەريازىيدا). لەكوتايى ھەر خولئىكدا، كە ۴۰ ھەفتە خەرىكى دەبوون، بەژدارىوان پلەى مىلازىمى يەكەم و بېوانامەى بەكالورىۆسيان پىدەبەخشرا لەم بوارەدا. سەرەپاي سى سالى خزمەتى ناچارى سەريازىي، خزمەتەكە پىتك ھاتبوو لە شەش سال خزمەتى سەريازىي لە پىنگە جىاجىاكانى سوپادا. تەواوى ماوہى خزمەتەكە، بە خزمەتى سەريازىشەوہ، ئۆسالە.^۱

يەكەمىن خولى ئەم بەرنامەيە ۲۵ قوتايى لەخۆگرتىوو. پاشان، ژمارەى فېزىخووان بۆ ۵۰-۶۰ فېزىخوواز بەرزكرايەوہ. ئەو كەسانەى داواى بەژدارىبون لەو بەرنامەيان دەکرد ژمارەيان نزىكەى دەھەزار كەس دەبوون، دەبوايە بەرزترىن كۆنمەرە لە ئاستى دواناوەندىيدا بەدەست بھێتن. ئىنجا، باشترىن ۲۰۰-۶۰۰ فېزىخوواز وەردەگىران و

^۱ Wall Street Journal

بۆماوهی دوو پوڤڤ دهکه و تنه ژیر تاقیکردنه وه یهکی چپه وه. ئاستی ژیری ئه و قوتابیان هه لده سهنگینرا، نه رکینکی به کۆمه لیان پێده درا که بزانیته تا چ هه ندازه یی توانای کارکردنی به کۆمه لیان هه یه، هه مو ئه م کارانه له ژیر سه ربه رشتی ده زووناسی پسیپۆر و کارمه ندی سه رباریه وه نه جم ده درا. شتواری خوله که، بۆنموونه، به و شتیه یه **وو** که ئه و به ژداربوانه نه رکینکی دیاریکراویان پێده درا پاشان له نیوه یی ئه و نه رکه دا رێنماییه کان ده گۆرپران، وه ک کورتکردنه وه ی کاتی ته رخانکراو یان گۆرپنی خودی نه رکه که. دوا قوئاعی وه رگرتن بۆناو به رنامه که له لیکۆلینه وه یه کی چپی نه منی پیکدیت که له لایه ن هیزه کانی ئاسمانیه وه نه جم ده دریت. ^أ

یه که ی ٨٢٠٠

یه که به که له ناو هه والگری سوپای ئیسرائیلی که به رپرسه له کۆکردنه وه ی زانیاری هه والگری هیمایی ^(٧) و شکاندنی کۆد. ئه مه یه که یه، پاشکزی به پتیه به رایه تی هه والگری سه رباریه که به (ئامان) ناسراوه. ئه م به شه به شتیه یه کی سه ره کی له گه نجانی ١٨ بۆ ٢١ ساڵ پیکدیت. له نه جمای بوونی سه رباری گه نچ له و یه که یه دا، وه که می ماوه ی خزمه تی سه رباریه یان، یه که که پشت به ته جندی تاییه ت ده به ستیت که توانای خۆگه نجاندن و فیزیوونی ختیرایان هه بیت. ^ا دوا ی به رنامه ی قوتابخانه بۆ گه نجانی ١٦ تا ١٨ ساڵ، که فیزی کۆدی کۆمپیوتهر و پسیپۆی ها ککوردن ده کرین. سه ربارانی پتیشووی یه که ی ٨٢٠٠، دوا ی نه وه ی خزمه تی سه رباری ته واو ده که ن، ده چنه نیو به رزترین پتیه کانی کۆمپانیاکانی ته که نه لۆژیای زانیاری و سیلیکۆن فالی. ^ا

^أ <http://www.themarket.com/technation/١١٤٨١٨٩١>

^ا "٨٢٠٠ graduates aren't like ٢٣ year-olds in Texas or Norway" (<http://www.globes.co.il/en/article-٨٢٠٠-graduates-are-not-like-٢٣-year-olds-in-texas-or-norway-١٠٠١١٩١٢٩٤>) ٥ Jun, ٢٠١٢, Tali Tzipori

^ا Inside Israel's Secret Startup Machine (<https://www.forbes.com/sites/richardbehar/٢٠١٦/٠٥/١١/inside-israels-secret-startup-machine/#٥٨ed١c٥٠١a٥١>) Richard Behar, CONTRIBUTOR, MAY ١١, ٢٠١٦; From The Israeli Army Unit ٨٢٠٠ To Silicon Valley (<https://techcrunch.com/٢٠١٥/٠٣/٢٠/from-the-٨٢٠٠-to-silicon-valley>) Posted Mar ٢٠, ٢٠١٥ by Idan Tendler

به‌گوځړه‌ی وټه‌کانی به‌پړوه‌به‌ری زانستی سهریازی له په‌یمانگای شاهانه، "یه‌که‌ی ۸۲۰۰ ده‌کړیت وه‌ک پیشکه‌وتووترین ده‌زگای ته‌کنیکي هه‌والگری دابنریت له جیهاندا وه له‌پړوی هوونه‌ریبه‌وه ده‌کړیت به ناژانسی ناساییشی نیشتمانی نه‌مریکا به‌راورد بکړیت، ته‌نھا له‌وه‌دا نه‌بیټ که نه‌م‌ی دوايیان له‌پړوی قه‌باره و ستافه‌وه مه‌زنتره.ⁱ له‌پړوی میژووپیښه‌وه، ده‌زگاکه له‌سالی ۱۹۵۲ دامه‌زراوه. نه‌وکات ده‌زگاکه زؤر ساده‌ه بوو، ته‌نیا چنده که‌لوپه‌لیکی ناسایی نه‌مریکی تیا‌دا به‌کارده‌هات. له نه‌س‌لدا پټی ده‌وترا یه‌که‌ی خزمه‌تی سهریازی دووهم و دواتر یه‌که‌ی خزمه‌تی هه‌والگری ۵۱۵، یه‌که‌که گواسترایه‌وه بؤ شاری یا‌فا بؤ بنکه‌ی نیستای له‌ چوارپړانی گلیلوټ. یه‌که‌ی سهریازی ۸۲۰۰ له نیستادا مه‌زنترین یه‌که‌یه له هیزه‌کانی به‌رگری نیسرانیلدا که له چنده هه‌زار سهریازیک پیکځیت.ⁱⁱ له‌پړوی کار و نه‌رکه‌وه ریک له ده‌زگای ناساییشی نیشتمانی نه‌مریکا و پیکه‌اته‌یه‌ک له وه‌زاره‌تی به‌رگری هه‌روه‌ک چؤن ناساییشی نیشتمانی نه‌مریکاش به‌شیکه له وه‌زاره‌تی به‌رگری نه‌و ولاته.

هه‌روه‌ک له‌سهره‌وه‌دا باسکرا، یه‌که‌که ته‌نیا گه‌نجان۱۸ بؤ ۲۱ سالی وه‌رده‌گړیت، نه‌مه‌ش له‌پړگای گه‌پان و دؤزینه‌وه‌یه‌کی وردی تواناکانی نه‌و گه‌نجان له‌لاین هیزه‌کانی به‌رگری نیسرانیل دوا‌ی نه‌وه‌ی قوناغی خویندنی ناماده‌یی ته‌واو ده‌گن، نه‌نجام ده‌دریت.ⁱⁱⁱ له‌ چالاکیه هه‌ره‌سهره‌کیه‌کانی نه‌م یه‌که‌یه بریتیه له

ⁱ Unit ۸۲۰۰: Israel's cyber spy agency, Former insiders and whistle-blowers provide a view of the formidable military intelligence outfit (<https://www.ft.com/content/۱۹f۱۵۰da-۲۵b۸۰۱۱e۵۰bd۸۴۰۷۱cb۶۰e۸f۰۸c>) JULY ۱۰, ۲۰۱۵ by John Reed, Financial Times

ⁱⁱ "IDF Record Book ۲۰۱۰". Bamahane (in Hebrew). No. ۳۰۵۲. September ۸, ۲۰۱۰. p. ۸۳.

ⁱⁱⁱ نه‌م ریکاره نیشانه‌ی سرکه‌وتنی سوپای نیسرانیلی نیشانده‌دات، له‌و رووه‌وه‌ی که قوتا‌بییه‌کان خویان ناچن دوا‌ی دامه‌زړاندن له‌و به‌شده‌ه بکه‌ن به‌لکو یه‌که‌یه‌کی به‌هیزی حکومت خوی سهره‌رشتی نه‌و کاره ده‌کات و به‌دوا‌ی قوتا‌بییه ناست به‌رزه‌کاندا ده‌گړیت. به‌ بپړای من، وه‌رگړې، کورده‌ستان زؤر پټویستی به‌م جؤره ته‌کنیکه ه‌یه چونکه قوتا‌بی زؤر به‌هره‌مند له‌نیو ناوه‌نده‌کانی خویندندا ه‌ن که سوویتیکی بېن نه‌ندازه‌یان بؤ داهاتووی نه‌م ولاته ه‌یه. دامه‌زړاندن و پیدانی کار له‌سهر بنه‌مای خرم و ناسیاویته‌ی له‌ ستراتیژیته‌ی درې‌خا‌یه‌ندا زانی

دروستکردنی فایرۍسی (Stuxnet) که له سالۍ ۲۰۱۰ هڅرشۍ کرده سهر یه که ناوکیه کانی نڅرانی. هه روه ها، فایرۍسی (Duqu) ش هه دروستکردنی نه و یه که یه یه که له نه یلولۍ ۲۰۱۱ دروستۍ کردبوو. به هڅرتیرین و پښکه توتوتیرین فایرۍسی سه رده میش به ناوۍ (Duqu ۲.۰) هه له به ره مه ښانی نه و یه که یه یه که له سالۍ ۲۰۱۴ هڅرشۍ کرده سهر تاقیگه کانی (Kaspersky). فایرۍسه که بڅماوۍ چه نډین مانگ له سیسته می تاقیگه که دا مایه وه به یځ نه وۍ هستۍ پښکرت. جگه له به نامانجگرتنی نه و تاقیگه یه، فایرۍسه که به کاریش هات بڅ سیخوپړکړدن به سهر گفتوگوکانۍ سه باره ت به په یمانۍ ناوکی نڅران، وه دواۍ ماوۍ یه کی زډر له لایه ن کڅنډپته ره کانی شوښۍ مانه وۍ نڅرانیه کان هستۍ پښکرا. به گوږه ی لږدوانه کانی (Kaspersky)، "فلسفه و ریځا کانی کارکردنی نه م فایرۍسه چه نډین نه وه پښ هه موو نه و شتانه یه که جیهانی بینویه تی."^۱

پارتي کڅمڅنښتي نه مریکۍ

تڼوه گلانی پارتي کڅمڅنښتي له کرده ی سیخوپړدا ره گوږشه که ی ده گږپته وه بڅ په یوه ندۍ پارتي ناوېراو به کڅمڅنښتي نڼونه ته وۍ، وه سیاسه ته کانی دهره وۍ نه مریکا و یه کڅتي سوڅیه تی جارن. هه وله کانی سیخوپړۍ له سالۍ ۱۹۴۲ دا زیادیان کرد، نه مه ش له وکاته دا هات که هه ردوو ولاته که له یه که به رۍ هاو په یمانیه تیدا بوون له کاتی جهنگۍ له دڅۍ نه لمانډای نازی. له م نڼوه ندۍ ده کڅت بوتڅت که هه ردوو نه ته وکه به ناچارۍ ده بوايه به ته واولۍ پشت به یه کتر بیه ستن، وه له هه مانگاتیشدا به قوولۍ متمانه یان به یه کتر نه بوو. پږڅه ی نه ښتی شینڅا (VENONA)، شکاندنی شیفره ی گه یاندنی و په یوه ندۍ سوڅیه ت له سالۍ ۱۹۴۳ بڅ ۱۹۴۵، له وکاته دا ده ستي

زډر به ناسایښۍ نښتیمانی ده گه یه نیت له لایه که، خاوه ن به ره کانی تږش په راوږز ده خږن، له لایه کی تره وه. به مه ش، خاوه ن به ره کان بڅ دهره وۍ کورښتان کڅج ده کن و سوود به ولانڅکی تر ده گه یه ن. (وه رځې)

^۱ ۲۸. The Duqu ۲.۰ Targeted Attacks (<https://www.kaspersky.co.uk/resource-center/threats/duqu-2>)

پيتكر كه هەردووکیان هاوپەيمانى جهنگ بوون. چەند كەس لە ئەندامانى پارتەكە كردهى سىخوپريان ئەنجامدا، كى ئەندامى پارتەكە بوو، وه تا چ ئەندازە بەك سىخوپرەكەيان بووه هۆى خستنه مەترسى ئاسايىشى ئەمريكا، جىگای مشتومەر .

دواى شۆپشى روسياى ١٩١٧، يەكيتى سۆفیهت هیچ هەپەشه يەكى سەربازى نەكرده سەر هیچ يەكێك لە زلەپزەكانى جيهان. هێزى سەرمایەدارى، وهك سەرکەوتنى هاوپەيمانان لە جهنگى جيهانى يەكەم، بووه هۆى ئەوهى چەند بزوتنه وه يەكى شۆپشگێرى لەنێر خودى خەلكەكەى خۆياندا روويدات. پارتە كۆمۆنىستەكان، لە ئەمريكا و ئەوروپاى رۆژئاوا، والێكدرانه وه كه مەترسياهى مەزن بن بۆ سەر هاندانى ياخيبيرون و ناكركى مەدەنى، تەنەت ياخيبيرونيش، ئەوهك كردهى سىخوپر .

پارتى كۆمۆنىستى ئەمريكى، كه لە ساڵى ١٩١٩ لەلایەن چارلس رۆزەنبێرگ و لويس فرەينا رێخرابوو، لەلایەن سەركردهكانى روسيا، لاتفيا، ليتوانيا، پۆلەندا، تۆكرانيا، و فيدراسيۆنى جوو پيشووى پارتى سۆشاليستى ئەمريكا وه پەيوەندى پێوه كرا، ركه بەرى كرد بۆ ئەوهى لەلایەن كۆمۆنىستى نێونه تەوه بيه وه لەگەڵ پارتى كرێكارانى كۆمۆنىستى دانى پێدا بنرێت، كه ئەمەى دوايان لەلایەن جۆن ريد و ئالفريد واگنكىنخەت وه رێخرابوو. بۆ ساڵى ١٩٢٩ ئەوانەى هێشتا چالاك بوون هەلسان بە پێكهێنانى پارتى كۆمۆنىستى ئەمريكا. هەركە شه پۆلى گەرمى شۆپشگێرى دواى جهنگ بەرەو كێشانه وه هەنگاوينا، كه بووه هۆى پەراوێزخستنى يەكيتى سۆفیهت، و دەسەلاتى ستالین لەنێر پارتى كۆمۆنىستى يەكيتى سۆفیهت زیادى كرد، هەموو كاپهكانى ئەو ولاتە بە ئاراستە يەك هەنگاوياندا كه لە بەرژەوهندى نيشتمانى يەكيتى سۆفیهت بن و هەژموونى ئەو ولاتە لە جيهانى نوێدا هەلێكشانی بەخۆيه وه بىنى .

لەماوهى جهنگى جيهانى دووهەمدا، كۆمۆنىستەكانى ئەمريكا لە پێگه يەكى نايابدا بوون بۆ ئەوهى زانبارى بەسوود بە دەزگا هەوالكريبهكانى يەكيتى سۆفیهت ببهخشن. ژماره يەكى زۆريان لەو پيشانەدا كارىان دەكرد كه لێيه وه توانيان زانبارى ببهخشنه سۆفیهت بەو نيازەى خزمەتێك بكەن بۆ دۆزه رەواكەيان لەدژى بەرهى يەكگرتوى فاشيستى. زياتر لە پازدە هەزار كۆمۆنىست خۆبهخشانە چوونه ريزى سوپاوه؛

كۆمۇنىستەكان لە دەزگا گىرنگەكاندا كاريان دەكرد وەك نووسىنگەى خزمەتگوزارى ستراتىژىيى و نووسىنگەى ئىدارەى نىرخ. تەنانتە كار گەيشتە ئەوئى كە ئەندامانى كۆمۇنىست بەئاشكرا لە دەركاى دراوسىكانيان بدەن بۆئەوئى داوايان لىبەكەن بىن و لە كۆپ كۆپونەوكانياندا بەزدار بىن بۆئەوئى پەيامى خۆيان پىراپگەيەنن بە ئامانجى دانانى كاريگەريى لەسەرەز و رامانى زۆرىنەى ھاۋلاتيان. ھەركە پارتەكە بەھىز بوو، ئەمجارە دەستى بىرد بۆ كرىنى كەلۈپەلى جەنگى و ھەماھەنگىكرىن لەگەل ئەو كارگانەى چەكيان بەرھەم دەھىتا، لەكاتىكدا بىچ پسانەو كاريان دەكرد بۆ دروستكرىنى پەيوەندىيەكى بەھىز لەنتوان ئەمريكا و يەككىتى سۆفەت. لەلايەكى ترەو، ژمارەيەكى نۆرى كۆمۇنىستەكان حكومەتە دژە كۆمۇنىستەكانيان وەك نوژمنى پىشكەوتن لەقەلەم دەدا. رابەرانى پارتى وەك يوجىن دىنيس و ئەلىزابىت گورلى فلين بەم تۆمەتە درانە دادگا، بەلام ھەرگىز بەتۆمەتى سىخوپى ھىچ كاردانەوئەيەكيان لەگەلدا نەكرا. بەدەستەپنانى زانىارى بۆ يەككىتى سۆفەت كارى تۆرىكى تايىبەت بوو كە راستەوخو پەيامەكانى بۆ كەسى ديارىكراو لەلايەن دەزگا ھەوالگىيەكانى سۆفەت دەنارد، بەتايىبەتى دەزگاى (NKVD) و (GRU).

ئەم دەزگايانە خاوەنى چەندىن شوپىنى نىشتەجىن بوون لە دەروەدا كە پەيوەندىيەكى چىريان لەژۆر ناوى نەپتى "ھاۋنىشتىمانى" لەگەل ئەندامانى پارتى كۆمۇنىست ھەبوو لەو ۋلاتەى كە تيايدا بەتايىبەتى تەرخانكراوون بە ئەنجامدانى چالاكىگەلىك بۆ بەرژەوئەندى يەككىتى سۆفەت. بۆ نموونە، شكاندىنى كۆدەكانى (VENONA) ئەوئەمان پىدەلەيت كە دەسلەلتدارانى ئەمريكا بەبەردەوام كاريان دەكرد بۆ زانىنى ناوى ئەندامانى رابەرى پارتى كۆمۇنىستى. بەكورتى، جەنگىكى بىدەنگ لەناو ئەمريكادا دروست بوو لەنتوان حكومەتى ئەو ۋلاتە و ئەو كەس و پارتانەى لەجياتى يەككىتى سۆفەت (و بە بۆ يەككىتى سۆفەت) كاريان دەكرد.

دراى ئەوئەى ئەمريكا و يەككىتى سۆفەت لەدراى جەنگەوئە بوون بە نەيارى سەرسەخت و دور لە بەھىزترىن ۋلاتى جىھان، كۆمۇنىستەكان چىتر بە ئاياساى زانىاريان بە ھاۋپەيمانىك ئەدا، بەلكى بە نوژمنىكى نىشتىمانى. ديارترىن كەيسى برىتىي بوو

لہو کہ پسیہی کہ جولیس و ٹیسیل رۆزہ نیترگی تیادا تۆمہ تبارکران (کہ بہ بن ہیچ گومانیک نہندامی پارتی کۆمونیستی بوون). ناویراوان تہنیا نہ بوون لہم ہہلمتہ، بہ لکو دہشید گرین گلاس، برای ٹیسیل؛ ہاوسہرہکی، روس؛ وہ چہندانہی تر زانیاری گرنگیان بہدہست ہینابوو بۆ یہکیتی سۆقیہت لہ پروزہی مانہاتن (کہ تیادا گرین گلاس کارمہندی بوو) و تہکنہ لۆژیای چہکی ناووکی. کارہکہ تہنیا لہم شوپنہدا کۆتایی نہہات، ناویراو زیاتر لہ چل و تۆ بہلگہنامہی گرنگی لہسہر دۆزایاہوہ سہبارہت بہ سیخوپی سۆقیہت، دیارترینیان ٹوہ بوو کہ زانیاری گرنگی مہبوو لہمہ پ تۆژینہوہی ٹمیریکا بۆ بہرہوپیٹشیردنی بۆمبی ٹتۆمی ٹو ولاتہ. مہمو ٹو بہلگہنامہ نہینیانہ لہسالی ۱۹۹۵دا بلۆکرانہوہ، و دیروکفانان ٹم چہندہ بہ تالترین بہشی میژووی چل سالی رابردووی ٹمیریکا دہبینن.

جۆن ٹیرل و ہارفی کلیر ناوی زیاتر لہ ۳۴۹ ہاولاتی ٹمیریکیان کۆکردهوہ کہ سیخوپیان بۆ یہکیتی سۆقیہت کردوہ. پشت بہستن بہ لیکنیٹنہوہکانی فینؤفا گومانی زۆری بۆ دیروکفانان دروست کردوہ. دہقہکانی زمانی رووسی کہ لیپہوہ ٹو زانیاریانہ شیفہر کرابوون تا ٹیستاشی لہگہلدا بیت بلۆنہکراونہتہوہ. ٹمارہیہکی زۆر لہو سہرچاوانہی پچرپچین، وہ زانیاری دروست بہدہستہوہ نادہن. کہ پسی ٹالگہر ہیس ہیشٹا مشنومپی لہسہرہ، مہرچہندہ راپۆرتہکانی فینؤفا ناوی نہیننی ٹوہیان بہ "ٹالٹس" ناساندوہ.^۱

^۱ Amerasia Case; Atomic Spy Ring; Bentley, Elizabeth Terrill; Browder, Earl Russell; Chambers, Whittaker; Cohen, Lona (Leontina) and Morris, aka Helen and Peter Kroger; Currie, Lauchlin B.; Fuchs, Emil Julius Klaus; Gold, Harry; Greenglass, David; GRU (Main Intelligence Directorate); Hall, Theodore Alvin Alvin; Hiss, Alger; KGB (Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti); Los Alamos; NKVD (Narodnyj Komissariat Vnutrennikh Del—Peoples Commissariat for Internal Affairs); Rosenberg, Julius and Ethel; Sedition Act, ۱۹۱۸; Sobell, Morton; VENONA

بلىچلى پارک

لەسالى ۱۹۲۸ دەزگايەكى ھەۋالگىرى بەرىتانى، بەشى كۆد و شىفرە، كۆشكىكى زەمانى فېكتۇرىا و خانوويەرىيەكىيان لە سىر ھىزىپىرت لىيۆن كېي. شۈپنەكە دەكەوتە نىزىكەى پەنجا مىل لە باكوورى شارى لەندەن لە شارۆچەكەى بلىچلى لە بەكىنگەامشېر لە ناوچەپەك كە ئىستا بەشېكە لە مىلتون كەينس.

ناوى نەپنى بلىچلى پارک برىتىيى بوو لە وىستگەى X يان وىستگەى جەنگ. ئەم دەزگايە بوو بە ناوھەندى شكاندى كۆدى بەرىتانى لەماوھى جەنگى جىھانىي دووھەدا. كۆدى ھەموو نەبارەكانى لەوئىدا دەشكىنران كە گرنگىرنيان برىتىيى بوو لە كۆدى ئىنىگەماى نازىيەكان، كە بەھۆى ئامىرى ئىنىگەماو بەرھەم دەھىتران. لە زنجىرەى ئامىرى رۆتۇرى كارەبايى ميكانىكى تەشفيەر، بەكارھىتراو لە سەرھتا بۆ ناوھەندى سەدەى بىستەم، بۆ پاراستنى پەيوەندى سەريازىي و بازىرگانيى و دىلۇماسىي. لەلايەن ئەندازىارى ئەلمانى ئارثر شىبىس (Arthur Scherbius) لەكۆتايى جەنگى جىھانىيەكەمدا دروستكراو. مۆدېلەكانى سەرھەتاي ئەم ئامىرە بۆ مەبەستى بازىرگاني بەكارھىتراو لە سەرھەتاكاني سالانى ۱۹۲۰ و ھەلبۇزىدرايو لەلايەن سوپا و خزمەتگوزارى حكومى چەند ولاتىكەو، بەشۈپەيەكى ديار ئەلمانياي نازى لە پىش و ماوھى جەنگى جىھانى دووھەم. چەند مۆدېلېكى جياواز لە ئىنىگەما بەرھەمھىترايو، بەلام ناسراوترنيان مۆدېلى سوپاي ئەلمانى بوو. ئىنىگەما بەكاردېت بۆ نوسىنى نامە يان پەيامىك پاشان ئو نامەيە تىكەل دەكرېت بەبەكارھىتاني سى ويل يان رۆتۇر كە پىتى جياوازي ئەلفابېت پىشان دەدات. و، وەرگى نامەكە پىيۇستە رىكخستنى تەواى ئو رۆتۇرئانە بزانېت بۆئەوھى تىكستە كۆدكراوكان چاكبكاتەو. لەماوھى چەند سالىكا ئەم ئامىرە رۆد قورسكرا كە پسېرپە ئەلمانيەكان پلاگ و سركىتى كارەباييان بۆي زياد كرد. ئەم ئامىرە لەناو سەندوقىكا رىكخراو كە كىيۇردىكى نووسىن و كىيۇردىكى گۆپى ھەيە، كاتىك تۆ ھەر پىتىك دادەگرى لەسەر كىيۇردەكە ئوھ گۆپى ئو پىتە ئىش دەكات كە لەجياتى دانراو.

نه لمانیه کان بړولیان وایو که ئینیکما ناشکپندرت، بویه به کاریان دههینا له هه مو شتوازه کانی په یوه نندیکردنیاں له مهیدانی جهنگ و ناسمان ■ دهویش بۆکاره نهینیه کانیان. بهرستانیه کان باسیانده کرد که هر هه والگریهک ده توانیت سودیکی نذر له ئینیکما وه رگریت و ده یانوت که نذر نهینیه.

په یامه شفره کراوه کانی (نهینیکراوه کانی) سوپای نه لمانی بویه که مجار له لایه ن نویسنکه ی شفره کردنی پۆله نديه وه له کانونی په که می سالی ۱۹۳۲ ئاشکراکران. ئه م سرکه وتنه نه نجامی هه ولدانی سن شفره کاری پۆله ندی Jerzy Marian Rejewski، Zycki، Henryk Zygalski، بوو که ئیشیان ده کرد بۆ ده زگای هه والگری پۆله ندی. ریفیسکی (Rejewski) هه ستا په پتچه وانه کردنه وه ی یاساکانی ئامیره که، به به کارهینانی بیردۆزه کانی بیرکاری و که رهسته کانی بۆ دابینکرا له لایه ن ده زگای هه والگری فه ره نسبه وه. له وه به دوا سن بیرکاریزانه که ئامیرتکی میکانیکیان دا پشت بۆ شکاندنی (ئاشکراکردنی) شفره کاری ئینیکما. له ۱۹۳۸ به دواوه، ئامیری ئینیکما به به رده وای زیاتر ئالۆز ده بوو، ئاشکراکردنی زیاتر قورس ده بوو و که رهسته و که سی زیاتری ده ویست زیاتر له وه ی که پۆله نديه کان به ره میان ههینا.

له ماوه ی جهنگی دووه می جیهانیدا بیرکاریزانی بهریتانی ئالان تیورینگ هه ولده دات بۆ شکاندنی (ئاشکراکردنی کۆدی ئینیکما) که به هویه وه سوپای نه لمانی نامه کانیان پین ئالۆگژپ ده کرد بۆ ئه م مه به سته ش هه لده ستن به دروست کردنی ئامیرتک (The Bomb)، که دوا ی چهند سالتیک ئه م ئامیره زیاتر په ره ی پین ده دریت و ده بیت به یکه م کۆمپيوته ر له میژوودا و هر ئه میش بوو توانی ئینیکما بشکیتیت.^۱

^۱ Hinsley, F. H., and Alan Stripp. *Code Breakers: The Inside Story of Bletchley Park*. New York: Oxford University Press, ۱۹۹۴.
-Sebag-Montefiore, Hugh. *Enigma: The Battle for the Code*. New York: John Wylie & Sons, ۲۰۰۰.

نووسینگه‌ی هه‌ماهنگی ئاساییشی به‌ریتانی

ئهم نووسینگه‌یه دامه‌زواوه‌یه‌کی فره‌نامانجه که کاری له‌سه‌ر هه‌والگری رۆژناوا، ئۆپه‌راسیۆنی تاییهت، و پروپاگه‌نده ده‌کرد له‌ماوه‌ی جهنگی جیهانی دووه‌دا. ولیام سامویل ستیفنسن، خاوه‌ن کارگه‌یه‌ک و هاوڵاتی که‌ندی، له‌حه‌زیرانی ۱۹۴۰ گه‌یشتە شاری نیۆیۆرک. مه‌به‌ستی سه‌ره‌تایی ناوبراو بریتی بوو له‌ بوون به‌ به‌رتۆه‌به‌ری نووسینگه‌ی کۆنترۆلی پاسپۆرت، پێگه‌یه‌کی نه‌یتی ده‌زگای هه‌والگری نه‌یتی به‌ریتانی (SIS) یاخود (MI-۶) له‌ ده‌ره‌وه‌ی وڵات. ^۱ سه‌ره‌پای ئهم کاره‌ی، ئه‌ریکی سه‌ره‌کی ناوبراو به‌خێرای گه‌شه‌ی کرد بۆ پاراستنی مولکی به‌ریتانییه‌کان له‌ ئه‌مریکا، پشکنینی چالاکییه‌کانی ئه‌و وڵاتانه‌ی دژیه‌ی هاوچه‌پمانان له‌جه‌نگی جیهانی دووه‌م ده‌جه‌نگان، و به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی پروپاگه‌نده‌ی ئه‌و وڵاتانه‌ی بۆنه‌وه‌ی وا له‌ رای گشتی ئه‌مریکا بکه‌ن بێن به‌ پشتیوانی به‌ریتانیا و هانی ئه‌مریکا بده‌ن بۆنه‌وه‌ی بیته‌ناو جه‌نگه‌که‌وه، بیته‌ به‌ره‌ی به‌ریتانیا. بۆسه‌رکه‌وتن له‌و ئه‌رکانه‌یدا، له‌کۆتاییدا ده‌زگاکه‌ی ده‌بوايه‌ نه‌ک ته‌نیا کۆنترۆلی ده‌زگای هه‌والگری نه‌یتی به‌ریتانیدا بگرت، به‌لکو پێویستی به‌ کۆنترۆلکردنی ده‌زگای دژه‌هه‌والگری (MI-۵)، ده‌زگای ئۆپه‌راسیۆنی تاییهت، و ده‌زگای کاروباری سیاسی له‌ نیوه‌گزی رۆژناوای زه‌ویدا، هه‌بوو. هه‌رکه دامه‌زواوه‌که له‌و قالبه‌ ته‌قلیدیه‌یدا نه‌ما، له‌سه‌ره‌تای سالی ۱۹۴۱ ئه‌وکات وه‌ک نووسینگه‌ی هه‌ماهه‌نگی ئاساییشی به‌ریتانیا ناسرا. ئهم نووسینگه‌یه‌ باره‌گاکه‌ی

---

^۱ ده‌زگای هه‌والگری به‌ریتانی یان ئێس ئێس: که‌له‌مه‌مان کاتدا به‌ ئێم ئای ۶ (ژماره‌کانی هه‌والگری سه‌ریازی ۶ ده‌ناسرێت، ده‌زگای هه‌والگری به‌ریتانییه‌، که‌له‌سالی ۱۹۰۱ دامه‌زێنراوه‌. که‌ جگه‌ له‌ ده‌زگای هه‌والگری، ده‌زگای هه‌والگری نه‌ینییه‌. پێشتر کاری ده‌زگاکه‌ به‌ (نووسینگه‌ی خزمه‌تگه‌زراوی نه‌یتی) بووه‌. باره‌گای سه‌ره‌کی ده‌زگاکه‌، بینای ئێس ئای ئێسه‌ له‌شاری له‌نده‌ن، له‌ به‌ریتانیا. ده‌زگاکه‌ کاری هه‌والگری بۆ وڵاته‌ی ده‌کات، له‌پال گشت ده‌زگاکانی وڵاتدا. ده‌زگاکه‌ له‌سه‌رانه‌ری وڵاتدا خاوه‌ن هه‌والگر و سیخووره‌. ده‌زگاکه‌ له‌ نوای هه‌ریه‌که‌ له‌ ده‌زگای هه‌والگری پاکستان و ده‌زگای هه‌والگری ناوه‌ندی ئه‌مریکا، ناسراوبه‌ (سی ئای ئی)، سێیه‌م به‌هێزترین ده‌زگای هه‌والگرییه‌ له‌جیهاندا، له‌پووی سیخوپی ■ هه‌والگری.

دهكه و ته ناوهندی رۆكفیلر له نیویۆرك و لق و بنكهی له سهرتاسهری نیوهگۆی رۆژئاوا ده بوو.

نهم نووسینگیه رۆلێکی زۆر گرنگی گێڕا له پێوهندی لهگهڵ دهزگا ههوالگریهکانی ئەمریکا. سهرهتا، په یوه نهدیهی که له گهڵ ئیف بی ئایدا توندوتۆڵ کرد. ئەو دهزگایه زانیاری ههوالگری نهیتی پێدهدا ده ربارهی سیخوپی ئەو ولاتانی دژی هاو په یمانان ده جهنگا له جهنگی جیهانی دوهم و هه موو ئەو چالاکیانهی ئەوان له ئەمریکا نهجامیان دهدا. ئەم چهشنه زانیاریه ههوالگریانه له پێگهی ئیف بی ئای ده درانه سوپای ئەمریکا و هیزه ده ریا به کانی. ههروهها، نووسینگه که رێنمایی ده دایه ئیف بی ئای ده ربارهی چۆنهتی کۆکردنه وهی زانیاری ههوالگری نهیتی و رێگا کانی کردنه وه و خۆپێدنه وهی نامه نهتی به کانی.¹

بریکاری ئاسایشی نه ته وهیی (NSA)

له ئەمه ریکا به گه وره ترین خاوه نکار بۆ بیرکاریزانان له جیهاندا داده نرێت واته زۆرترین ژماره ی بیرکاریزان که له دهزگایه کی حکومی یان ئەهلی کار بکه ن بریتیه له وه دهزگایه. بیرکاری کاری سه ره که له بریکاری ئاسایشی نه ته وهیی، و بیرکاریزانان ئیش له سه ر نیشان ههوالگریه کان و ئاسایشی زانیاری ده که ن که دیاره مه به ست له مه ته شفیر و به ده سه ته پێنانی زانیاری نهیتی ولاتانی تره له کاتی ناشتی و شه ردا. ههروهها رهگه زنامه ی ئەمریکی مه رجه بۆ ئیش کرد له م دهزگایه (هه لبه ت ئاسانترین مه رجه شه). دهوتریت که NSA نزیکه ی پێنج هینده ی سی ئسی ئەی گه وره تره، که رێکخراوێکی ههوالگری به رپرسه له چاودێرکردنی جیهان و زانیاری ههوالگریه کان و پاراستنی ئاسایشی ئەمریکا.

¹ Macdonald, Bill. The True Intrepid: Sir William Stephenson and the Unknown Agents. Vancouver: Raincoast Books, ۲۰۰۱.

-Stafford, David. "Intrepid": Myth and Reality," Journal of Contemporary History ۲۲ (۱۹۸۷), ۲۰۳-۳۱۷.

-Troy, Thomas F. Wild Bill and Intrepid: Donovan, Stephenson, and the Origins of CIA. New Haven, CT: Yale University Press, ۱۹۹۶.

لېرەدا پرسىيارىك سەرھەلەدەدات كە ئەۋىش: بۆچى بىركارى ئاسايشى نەتەۋىيى نەمىكا ئەۋەندە گىنگى بە بىركارى دەدات؟

زۆرىك لە كىدارەكان ئاسانن بۆ جىبەجىن كىردىن، بەلام زۆرىنەيان مەحالىن بۆ پىچەۋانە كىردىنەۋە. بۆ نمونە، تىكەلكرىنى چەند قوتۇيەكى زەرد و سور، سوتاندنى پارچە كاغەزىك، يان شكاندىنى پەرداخىكى شوشە، ناتوانىن ئەم كىدارانە پىچەۋانە بگەينەۋە. (پىچەۋانە كىردىنەۋە لېرە مەبەستمان كاغەزە سوتاوەكە بگەينەۋە بە پارچە كاغەزەكەى پىش سوتان، يان پەرداخە شكاۋەكە بگەينەۋە بە پەرداخەكەى پىش شكان). بەھەمان شىۋەش زۆرىك لە كىدارە بىركارىيەكان ئاسانن بۆ جىبەجىن كىردىن، بەلام زۆر قورسەن بۆ پىچەۋانە كىردىنەۋە. كىرىتگرانى مۆدىرىن (تەشقىر كىردىن زانىارى) لەسەر ئەم راستىيەى سەرھەۋە بنىاتنراۋە.

ئاسانترىن نمونە بۆ ھەژمارى نارىكى برىتقىيە لە لىكدانى ژمارە خۆبەشەكان. لە بىرت بىن ژمارەى خۆبەش بە ژمارەيك دەۋىرتىت كە تەنھا بەسەر خۆى و يەكدا دابەش دەبىت، ۱۲، ۱۱، ۷، ۵، ۲، ۴: تىبىنى بگە ژمارە خۆبەشەكان ناتوانىرت بگىرىن بە لىكدانى دوو ژمارەى بچوكتىر. لىكدان كىردىن ئىتوان ژمارە خۆبەشەكان كىدارىكى ئاسانە، تەنھا لىكدانى يەكتىريان دەكەيت. بەلام دۆزىنەۋەى دوو كۆلكەى خۆبەش بۆ ژمارەيكەى گەرە قورسە. بۆ نمونە، ئەو دوو ژمارە خۆبەشە كامانەن كە لىكدانىيان دەكاتە ۱۰۰۳؟ ۋەلامەكەى پىۋىستى بە ماندوبونىكى زۆر زىاترە ۋەك لە دۆزىنەۋەى ژمارەكە خۆى. ئەو كىدارە بىركارىيەنى كە ئاسانن بۆ ھەژمار كىردىن، بەلام قورسەن بۆ پىچەۋانە كىردىنەۋە پىتيان دەۋىرتىت كىدارەكانى يەك - رىگا.

بۆ تەشقىر كىردىن، دوو ژمارەى خۆبەشى زۆر گەرەۋە ۋەردەگىرىن، كە ھەرىكەيان سەدان رەنوسى ھەبىت، و لىكدانى يەكتىريان دەكەين. گەر بىتتوۋ ئەنجامەكەى روون بىت، ئەو كۆلكانە ناتوانىرت بە ئاسانى بدۆزىنەۋە. ھەرچەندە، ئەگەر يەككە لەو كۆلكانە زانراۋىت، ئەۋا كۆلكەكەى تىريان بە دابەشكرىنىكى ساددە دەدۆزىتەۋە. ھەبوۋنى زانىارى يەككە لە كۆلكەكان ۋەك دەرگاۋەكى نەپنى وايە، رىنگە بەھەموو كەسىك دەدات كە بىزانىت، بۆ دۆزىنەۋە دەرگاۋەكى تر. كىدارى يەك - رىگەى نەپنى

نه توانریت پیچیه وانه بکریته وه له لایه ن دیزاینه ریکه وه، که کلیله که یی هه بیئت، و هیچ که سیکي تر. ناتوانریت به مه هه لسیئت.

له سالی ۱۹۷۸، سنی قوتابی له په یمانگای ماسه چوستس بۆ ته کنه لوجیا (MIT)، رۆن ریفیسیت، ئادی شه میهر و لئین ئاده لمه ن سیسته میکی کریپتوگرافیان داهیتا، له سه ره ئه ساسی قورسییتی دۆزینه وه ی فاکته ری ژماره گه وه کان. و ئه لگوریزمه که یان ناونا RSA که ده کاته پیتی به که می ناوی هه رسنیکانه. ئه لگوریزمی RSA به که مین سیسته می کلیلی گشتی بوو. هه ره به کاره یته ریک دوو کلیلی ژماره یی په یوه ندیدار به یه کتر دروست ده کات. به کتیکیان له چوارچیه ی کلیلیکی ژماره یی وه که ده لیلیک. ئه وه ی تریان تاییه ته و ته نها خاوه نه که ی ده یزانریت. که سی نۆره ره کلیله گشتیه که ی وه رگر به کاره نه هیئت بۆ شفره کردنی په یامه که ی، و پاشان ئه ینریت. دواتر که سی وه رگر به به کاره ینانی کلیله تاییه ته که که ته نها ئه و ئه یزانریت په یامه که ناشکرا ئه کات.

دریژه ی ته کنیکی سیسته می RSA له هه مان کاتدا ئاسان نیه قوتابی به شه کانی بیرکاری زیاتر له قوناغی چواره م ده یخوینین، مه رجه ئه و که سه ی له م جوړه ته شفیرانه ده خوینریت جوړیک له پاشخانی هه بیئت له تیوری ژماره کان (Number Theory)، به شیوه یه کی ریژه یی روونه. که پشت به ئه نجامیک ده به سستیته که پتی ده وتریت تیورمه بچکوله که ی فیرمات، که له لایه ن بیرکاریزانی فه ره نسی په ره فیرمات له سالی ۱۶۴۰ دانراوه، و له سالی ۱۷۳۶ له لایه ن بیرکاریزانی سویسرای لیونارد تویله ره سه لمینراوه. ئه نجامیکی گشتیتری تیورمه که ی فیرمات تویله ره بریتیه له به ردی بناغی سیسته می ئاسایشی کومپیوته ری نوئ.

کریپتوگرافی مۆدیرن پشت ده به سستیته به و گریمانه یه ی که هیچ که سیک ناتوانریت کۆلکه ی ژماره خو به شه کان به ئاسانی بدۆزیه وه. به لām پیویسته بپرسین ئایا ئه مه گریمانه یه کی سه لاهه ته؟ زه حمه تی ئه م پرسه هه تا ئیستا به وردی له لایه ن بیرکاریزانانه وه نه سه لمینراوه، به لām سه دان ساله هه وه له کان شکست ئه خۆن له دۆزینه وه ئه لگوریزمیکی کارامه. کریپتوگرافی و تیوری کۆد دوو مه یدان ی چالاکن بۆ

تويۇنىنە ھەم بابەتە، لەگەل لىڭكۆلىنە ۋە قولەكان لە بىركارى «ھەستار» جەب، ئەندازى جەبىرى، و تىۋىرى ژمارەكان.

رېگەيەكى ھاوشىۋە RSA چەند سالىك زووتر نۆزراپونە ۋە لە پىكەي پەيوەندىەكانى حكومەتى بەرىتانىا لە چلتنھام، بەلام تاشكرا نەكرابوو ھەتا ۱۹۹۷. بەپوانىن لەو پاشخانە، لەوانەيە سەرسوپمان بىيى كە چى نۆزراۋەتە ۋە لە بىركارى ئاسايشى نەتەۋەيى ئەمىرىكا؟ ئەگەر رېگەيەكى خىرا بۆ شكاندى ژمارە خۆبەشە گورەكان نۆزرايەۋە، كە لەوانەيە گويمان لەۋەنەبىت سەبارەت بەۋە بۆ ھەندى كات، بەلام توشبىون بە پىشكەۋتنى لەو شىۋە كارىگەر دەبىت.

ئاۋچەي ۵۱

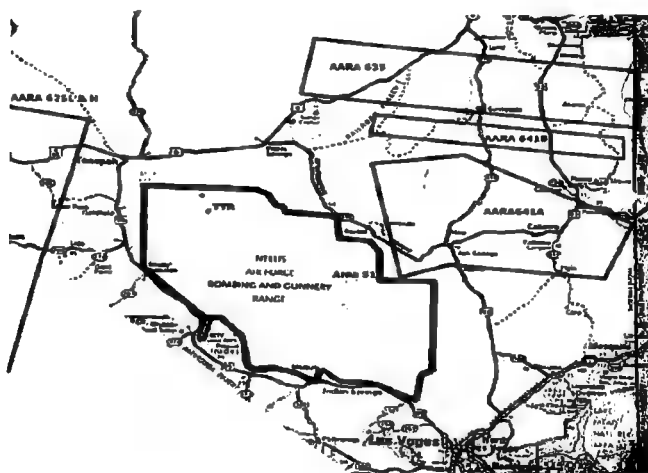
ئەم ئاۋچەي خاۋەنى نۆزترىن نەپنىە لەسەرگى ئەم زەۋىيە، نە بە كردارىسى و نە بە ئىنتەرنىت، نەبەھىچ تەكئەلۆزىيەكى پىشكەۋتوۋ تاكو ئىستا نەتوانراۋە راستى ئەم شۈپنە بەجىھان رايگەيەنرىت. بەھۆى گرنگى و نەپنى ئەم شۈپنەۋە، ئەمىرىكا تەۋاۋى نەپنىەكانى ئەم شۈپنەي بە پىشكەۋتوۋترىن تەكئەلۆزىيا پاراستوۋە، ۋە بە ھەموو شىۋەيەك رېگىرى دەكات لەدوۋرى بىست كىلۆمەترەۋە لىڭ نىزىك بىيەۋە.

شۈپنىكە دەگەۋىتە باكورى نىقادا كە روۋبەرەكەي ھىندەي چەند ۋلاتىكى ئوروپى دەبىت، ۋە سەرەپاي گورەيەكەي بىننى نۆز ئەستەمە، سەرەتا لە نىۋان سالەكانى چەكان و جەنگى ساردى نىۋان ئەمىرىكا و سۈفەتدا ھەردوۋلايان ھەۋلىان ئەدا پىشكەۋتوۋترىن جۆرى چەك و فېۋكە و بۆمب دروست بكن. ئەمەرىكا كە خاۋەن بۆمبى ھايدىرۇجىنى بوو سەرەتا وىستى ئەم چەكە بەرەۋ پىش بەرىت كە ۲۰ ھىندە لە جۆرەكەي خۇيان بەھىزتر بىت، بۆيە بۆ بەھىزكردى ئەم چەكە ئاۋچەي ۵۱يان ھەلىۋارد، ئەمە سەرەتاي دروست بوۋى بوو بەلام بەرەۋ پىشچوۋنى ئەم ئاۋچەيە لەگەل پارىزگاركردى ئەم ئاۋچەيە نەپنى نۆز گورە لەخۆي دەگرىت.

سى ئاي ئەي ۋەكو گورەترىن ھىز لەپشت پارىزگاركردى ئەم ئاۋچەيە ۋە بەجۆرە تەكئەلۆزىيەك چاۋدىرى ئەم ئاۋچەيە ئەكرىت كە مەۋقى تا ۵۰ سالى تر چاۋى بەم

جهنگی زانیاری

جوړه زانسته ناکه ویت: له دوری ۲۰ کیلومتره تره وه که س ناتوانیت اسم لتي نزيک بيته وه چونکه هم جیگایه به جوړیک کونترول کراوه که پله ی گرمی له شی مروف نه خوینتیه وه که له دوری ۲۰ کم له جیگایه وه بیت، وه توانای خویندنه وه بهرانه خواره وه همو جوړه تهنیکی ناسمانی هیه وه راداره کانی توانای بینینی نه فرکانه یان هیه که خویان له پادار ون نه کهن و له هه وادا دیار نامین.

ناوچه ی ۵۱ له سر نه خشه

سهره تا کانیک ته کنه لوړیا بهر وپیش چو به گشتی له ناو جیهاندا و ناسانی په یوه ندی توره کومه لایه تیه کان له ساله کانی ۲۰۰۰ چند قسه یه کی زور له سر هم ناوچه په کرا، دهگوترا و نیستاش له باره ی نه و پرسه وه قسه ی زور ده کریت که هم ناوچه به جیگای دابه زینی بوونه وهره ناسمانیه کانه وه کومه لیک بوونه وهر لیره ده ستیان به سره را گیراوه وه هندی کیش نه لاین جهنگی مروف نه و بوونه وهرانه لیره دروست بووه همو نه و بوونه وهرانه لیره کوزاون وه هندی کی تریش نه لاین جیگای په یوه ندی مروف ۱۱ بوونه وهره ناسمانیه کانه که لیره گل تووگو ده کهن و نه و ته کنه لوړیا به ی نه مریکا هیه تی

جهنگی زانیاری

همموی هی ئەم بوونه وەرانهیه و ئەمریکا لە بەرامبەریدا پلاتینیۆمان ئەداتنی تا لە دەفرەکانیاندا بەکاری یێتن بەلام تارادەیهک ئەم قسانە سەد لە سەد راست نیە . ئەم ناوچەیه لەلایەن ولاتانی ترهوه داوا کرلوه که ئەمریکا راستی ئەم ناوچەیه دەربخات وه هەندیک هەوال بۆلایبوونهوه که پیشکەتووترین جۆری چەک و فڕۆکە بەرهم دیت لێره، که ئەمانەن:

- تیشکی لێزەری laser weapon system
- بەره‌وپیشیرینی بۆمبی هایدروجینی له جۆری کاسل براڤۆ و لەگەڵ B۵۳ nuclear weapon
- بەره‌وپیشیرینی فڕۆکەکان له جۆری A-۱۰thunderbolt II وه جۆری rockwell-b-۱ lancer وه چەندین جۆری تر که لەدەرەوه‌ی خەیاڵی مرقوفن
- چەندان چەکی تری ناوۆکی و کیمیایی

لەسالی ۱۹۴۷ لە نیومه‌کسیک و دانیشتوانی گوندی رۆزێل ئەوه‌یان گێڕایه‌وه که تەنێکی ئاسمانی که وه‌گرو دەفری فڕیو وابوو لەنزیك ئەم ناوچەیه که‌وتۆته‌ خواره‌وه گومان دەکرا که ئەم دەفره‌ ویستییتی له‌ ناوچەیه‌که‌وه‌ به‌ره‌و ناوچەیه‌کی تر ب‌ه‌وات له‌ ۵۱ که‌وتۆته‌ خواره‌وه‌، وه‌ ئەوه‌ی ئەم قسانه‌ پش‌راست نه‌کاته‌وه‌ ئەوه‌یه‌ که‌ سوپای ئەمریکا دوا‌ی رووداوه‌که‌ دەست به‌جێگ‌یشتنه‌ ئەوێ و ئەو ناوچەیان منع تەجە‌ول کرد و خە‌لکی گونده‌که‌یان له‌ناو ماله‌کانی خۆیاندا دەستگیرکرد، وه‌ دواتر تە‌وا‌وی شوێنه‌‌واری د‌ه‌فره‌که‌یان پاک کرده‌وه‌ و هیچ شوێنه‌‌واریکیان نه‌میلا‌ وه‌ ئه‌که‌سانه‌ی له‌و ناوچەیه‌ نزیك بوونه‌ته‌وه‌ و هەندیک شتیان به‌چا‌وی خۆیان بینیه‌ دە‌لێن له‌وێ ژێرزه‌‌مینیکی چەند کیلومه‌تری هه‌یه‌ که‌ سه‌رجه‌م لاشه‌ی ئەو بوونه‌‌ورانه‌ له‌وێ پارێزراوه‌ و تو‌ژینه‌‌وه‌یان له‌لایەن زیره‌‌کترین پزیشکه‌‌کانه‌‌و لێنه‌‌کریت. بەلام لەسالی ۱۹۵۵ دهنگۆی ئەوه‌ بۆلایه‌که‌یه‌وه‌ که‌ وێنه‌ی ئەو پزیشکه‌‌ی پش‌کنین بۆ لاشه‌که‌ ئەکات تە‌نها فیلمیک بووه‌ هیچی تر.

لەسالى پەنجاكاندا، ئەمىرىكا ھەستا بە دروستکردنى فرۆكەى تارماى ۲-۱۱ ھەم بۆ ھېرشېردن ۋە ھەم بۆ بەرگرى كردن بەكاردەھات ۋە بەجۆرىك دروستكرا ۋەك وابىت لەسەدەى ۲۱ دا دروستكرايىت، ۋە لەنار ناوچەى ۵۱ گەرەتەين فرۆكەخانەى سەريوى زەوى ھەبە گەسپش نازانیت كەى دروستكراۋە ھەموو جۆرە فرۆكەپەكى تاييەت بە ئەمىرىكا ئەتوانیت لايىبنيشيتەۋە بىن ئەۋەى تووشى ھېچ چاۋەپوانىك و ئاستەنگىك بېيت بەلام ئەنە فرۆكانەى ئارمى ناوچەى ۵۱ يان پىۋەبە . نەيتى ئەم ناوچەبە تا ئىستاشى لەگەندا بېت بە تەۋاى روون نەبۆتەۋە، پىندەچىت ھەرواش بىمىنيتەۋە .

ھەۋالگىرى لە ئىدارەى جۆرج بوشى باۋكدا

جۆرج بوش لەسالى ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۳ سەرىكى ويلايەتە يەكگرتۋەكانى ئەمىرىكا بوو . لەماۋەى سەرىكاپەتى ئىدارەى ئەۋدا، وليام ويىستەر و رۇبەرت گەيتس ۋەك بەرپۆەبارانى ھەۋالگىرى ناۋەندى خزمەتيان دەكرد . دەكرىت بلىين كە جۆرج بوش پىزانيارترين سەرىكى ئەمىرىكا بوۋە لەبارەى سىياسەتى دەرۋە چونكە پىشتىر چەند ئەزمونىكى لەم چەشنەى ھەبوۋە ۋەك باليۇزى ولاتەكەى لە نەتەۋەيەكگرتۋەكان (۱۹۸۱-۱۹۸۹)، باليۇزى ولاتەكەى لە چين (۱۹۷۴-۱۹۷۵)، ۋە جىگىرى سەرىك (۱۹۸۱-۱۹۸۹) كارى كردۋە . ئەۋ تا ئەۋ ساتەشى لەگەندا بېت پىزانيارترين كەسە دەريارەى ھەۋالگىرى . ناويراۋ لەماۋەى ئىدارەى سەرىك فۆرد بەرپۆەبەرى ھەۋالگىرى ناۋەندى (۱۹۷۶-۱۹۷۷) بوۋە . بەشپۆەبەك زانىياري لە بارەى ھەۋالگىرىۋە ھەبوۋە كەسە، بەرپۆەبەرى ھەۋالگىرى ناۋەندى لەسەردەمى سەرىك رۇنالد رەيگان، ناويراۋى ۋەك رىكابەرىك بىنى و لە بەرپۆەبەرايەتەكەدا پىشۋازى لىنەكرا . وليام گەيتس بەرپۆەبەرى ھەۋالگىرى ناۋەندى تىببىنى ئەۋەى كرد كە ھەموو ئەۋ سەرىكانەى ناويراۋ لەگەلى دواۋە لەسالى ۱۹۶۸ تا ۱۹۹۳، بوش روونترين تىگەيشتنى سنوورەكان و نەيتى ھەۋالگىرى ھەبوۋە .

وهك سه‌رۆك، جۆرج بوش به‌راسته‌وخۆ له‌گه‌ڵ شروقه‌كارانی هه‌والگريدا كاری ده‌كرد. وهك بپارده‌ريش، ئه‌و نۆز پشتي ده‌به‌ست به‌ په‌يوه‌ندييه‌ ته‌له‌فونيه‌كان له‌گه‌ڵ كه‌سايه‌تیه‌ دیاره‌كان و هه‌رده‌م په‌يوه‌ندی به‌ شروقه‌كار و به‌رپرسیانی تری هه‌والگريه‌وه‌ ده‌كرد بۆ وه‌رگرتنی ئامۆژگاری زیاتر. ئه‌م په‌يوه‌ندييه‌ نزیکه‌ی ناوبراو ته‌نانه‌ت دای بوون به‌ سه‌رۆکیش له‌گه‌ڵ گه‌یتس به‌رده‌وامی پێدا به‌لام سه‌باره‌ت به‌ وێسته‌ر، ئه‌م كاره‌ی نه‌ده‌كرد. په‌يوه‌ندييه‌کی كه‌م هه‌بوو له‌نیوان بوش و وێسته‌ر، كه‌ ئه‌ندامێکی بازنه‌ی ناوه‌خۆیی بۆ بپارदान نه‌بوو له‌ كابینه‌كه‌ی بوشدا، و هه‌ركات له‌ راگه‌يانندا ده‌رده‌كه‌وت، له‌په‌ویی هه‌والگريه‌وه‌ زانی به‌ به‌رژه‌وه‌ندييه‌كانی ولاته‌كه‌ی ده‌گه‌ياندا، وهك شكستی ناوبراو له‌پێدانی ئاگادارکردنه‌وه‌ی پێشوه‌خته‌ی داگیرکردنی كوه‌یت له‌لایه‌ن ئێراقه‌وه‌ یان زانیاری ده‌ریاره‌ی رووداوه‌كانی پاناها. له‌جباتی وێسته‌ر، سه‌رۆك بوش به‌ قوڵی پشتي ده‌به‌ست به‌ گه‌یتس، كه‌ ئه‌وكات جیگرێ راویژگاری ئاساییشی نیشتمانی بوو. بوش گه‌یتسی ناوه‌زد كرد بۆ جیگرته‌وه‌ی وێسته‌ر و هه‌ربووكیان په‌يوه‌ندييه‌کیان گرێدا كه‌ ده‌كرێت بڵێن وهك ه‌ی نیوان سه‌رۆك ئازنه‌واهر و ئالین دولیس، به‌پێوه‌به‌ری هه‌والگری ناوه‌ندی، وابوو. له‌ماوه‌ی سه‌رۆكایه‌تی بوشدا، كرده‌ی سیخوپی چه‌ندین جار هاوكار بوو له‌ به‌ده‌سته‌یتانی زانیاری گرنگ كه‌ به‌بێ ئه‌م زانیاریانه‌ ئه‌مریکا ده‌كه‌وته‌ مه‌ترسیه‌وه‌. وێنه‌ی سه‌ته‌لایه‌تی له‌ هه‌ردوو بنكه‌ی لاکرۆس و كه‌یهۆل زانیاری وێنه‌یی گرنگیان به‌خشی ده‌ریاره‌ی جووله‌ی هێزه‌ ئێراقیه‌كان و په‌رینه‌وه‌یان له‌ سنووری كوێت. دواتر هه‌مان سه‌ته‌لایه‌ت توانی ئه‌و وێنه‌ به‌گه‌یتس كه‌ ئێراق هیچ پلانێکی نه‌بووه‌ بۆ داگیرکردنی سه‌عودییه‌. ده‌زگای ئاساییشی نیشتمانی (NSA) توانیبووی چه‌ند گفتوگۆیه‌کی ده‌نگی تۆماریکات له‌باره‌ی ئاره‌حه‌تی به‌رپرسه‌ بالاکانی سه‌عودییه‌ له‌ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی سه‌ددام له‌په‌ویی سه‌ریازییه‌وه‌. هه‌روه‌ها، هه‌والگری ئه‌وه‌شی ده‌رخست كه‌ چه‌ندین پێشێڵكاری مافی مرۆف له‌ناو ئێراقدا كراوه‌ و هه‌وله‌كانی سه‌ددام بۆ به‌ده‌سته‌یتانی چه‌کی كۆمه‌لكۆژ هاوكاریبوون له‌وه‌ی سه‌رۆك بوش بتوانێت

جهنگى زانىارى

بريارىك بدات كه به زووترين كات ده بىت ئىراق له كويت ده ريكريت و بهمهش
توپه راسيوني گه رده لولى بيا باني ده ست پى كرد .

چه رخی دووم كه تبايدا هه والگري رۆلىكى بالاي گتيا له پيدانى زانىارى گرنگ
له سهرده مى سه رۆك بوشدا ده گه پته وه بۆ يه كيتى سؤفيه ت . چاودير كردنى ده زگاي
ئاساييشى نيشتيمانى ئابى ۱۹۹۱ بۆ هه ولئى كوده تايه ك بووه هۆى نه وهى ئيداره ي
بوش بتوانيت به ناسانى گوت بۆ هه موو په يوه نديه كان هه لى خات كه له نتيوان
دا پژه رانى كوده تاكه وه نه نجام ده دران ، له كاتى كدا هه والگري هيمايى^۱ چهند
چالاكيه كي كه مى سه ريازى نيشانده دا له پشتيوانى كردنى كوده تاكه . به رله دوو سال ،
زانبارى له هه لاتوويه كي سؤفيه ت به لگه ي پيشكه شكردبوو له باره ي به رنامه يه كي
جهنگى بايولوجى سؤفيه ت كه له لايه ن ميخايل گورباچوفه وه سه ربه رشتى ده كرا .

كه وتنى سؤفيه ت واى كرد ئه مريكا چا و به سياسه تى ئاساييشى نيشتيمانى ئه مريكا دا
بخشينيته وه . بوش به شتويه كي فهرمى ئه م چهنده ي ئه نجامدا و سى رۆژ دواى
سوئيد خواردنى گيتس پپۆزه يه كي نوچ بۆ ئه م ده زگايه راگه ياند .^۲

له والگري هيمما برىتبه له پپۆسه ي وه رگرتنى زانىارى له پنگاي ئه و شه پۆله كارمۇگناتيسيه ي
له لايه ن ده زگايه كي هه والگريه وه ده پرديژن . ئه م جۆره هه والگريه به گريزه ي جۆرى ئه و شه پۆله
كارمۇگناتيسيه ي كه ده ستبان كه وتوه له پتي هه والگريه وه ، پۆلنن ده كريت :

- هه والگري گه ياندن (په يامى رادپويى)
- هه والگري تپلئمه ترى (هيمماي شه پۆلى نپۆكه)
- هه والگري ئه ليكترونى (وهك رادار)
- يان هه ر شه پۆلنكى ترى كارمۇگناتيسى كه به شىك بىت له ئامپري ئه ليكترونى ،
وه بگريته ئامانجى وه رگرتنى سيگنالى ده زگايه كي ترى هه والگريه .

^۱ Andrew, Christopher. For the President's Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush. New York: HarperCollins, ۱۹۹۵.

-Halberstam, David. War in a Time of Peace: Bush, Clinton and the Generals. New York: Touchstone, ۲۰۰۱.

-Ranelagh, John. The Rise and Decline of the CIA. Revised and updated. New York: Touchstone, ۱۹۸۷.

هەوالگىرى لە ئىدارەى جۆرج بوشى كۆپدا

جۆرج بوش لە ساالى ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۹ سەرۆكى ئەمىرىكا بوو. جۆرج تىننېت و پۆرتەر گۆس وەك بەرپۆەبەرانی هەوالگىرى ناوەندى لە سەرەدمى ئەودا خەزمەتییان کردووە. جۆرج بوش بە ئەجیندایەك بۆ سیاسەتى دەرەكى ھاتەنێو مەملەتێكان بەناوى "ھە شتىك تەنیا كلینتۆن نەبێت" ئەمە ئەجیندایەك بوو كە تیايدا ئامانجى ئەوە بوو ئەمىرىكا بەئینتەدەرەو لە كارى مەزۆى و گێرپانى رۆلى پاراستنى ناشتى و ئەمىرىكا دووربەخاتەو لە ھەولەكانى بەستنى پەیمانى نێودەولەتى وەك پەرۆتۆكۆلى كیۆتو لەھەمبەر زینگە و دروستکردنى دادگاىەكى ئاوانى نێودەولەتى. ئەم ئەجیندایە بەشێوەیەكى دراماتیکى لەدواى ھێرشە تیرۆرستییەكانى یازدەى ئەیلولى ۲۰۰۱ گۆرا. ئىدارەى بوش جەختى لەسەر ناوەندیبوونى کردەى سەرەخۆ و تاكلايەنە ھێشتەو، بەلام دواى ئەم رووداوە خۆى لە ناوەندى بنیادنانىكى نیشتمانى مەزن و ھەولەكانى پاراستنى ناشتى لە ئیتراق دواى روخاندنى سەدام لەسەر دەسەلات بېنیهو. بەرلە جەنگى ئیراق، ئىدارەى بوش پێناسەى ئەوانەى فروانكرد كە لە جەنگى دژەتیرۆر بەرھەلستى دەکرد، بەمەش ئێران و كۆریای باكووریش خزانەنێو لیستەكەو. سەرەپاى ئەمەش، ئەمىرىكا ھەلسا بە ناساندنى ستراتیزیەتیکى نوێ بۆ بەرھەلستىکردنى ئەو ھەرەشانە. ئەمىرىكا چیتەر ئاتوانیت بەرەست یان دەستەمۆى ھەرەشەكان بکات. بەمەش، ستراتیزیەتەكە بریتىی دەبێت لە "ھێرش بردن وەك بەرگرى لەخۆکردن".

بەبۆھەندى ئێوان ئىدارەى بوش و كۆمەلگای هەوالگىرى چەند دژبەرەكێك لەخۆدەگرێت. لەلایەك، بە فراوانبوونى ئەجیندای ئەمىرىكا لە سیاسەتى دەرەو ئەو ولاتە كەوتەنێو كێشەى كەمى بودجە بۆ چالاكییەكانى كۆمەلگای هەوالگىرى. لەلایەكى ترەو، ئەو ولاتە تووشى گرفتێكى تریش بوو لەمەر كۆنترۆل و ئاراستەکردنى كۆمەلگای هەوالگىرى و پێگەكەى لە پڕۆسەى دروستکردنى بپاردا.

بەكەم گرفت لە دانانى بەرپۆەبەریكى ئاساییشى نیشتمانى وەك بەرپۆەبەرى گشتى كۆمەلگای ئاساییش سەرپەلدا. دروستکردنى نووسینگەىەكى لەم چەشنە یەكێك

بوو له سهره‌کترین نهو پېشنیارانه‌ی دواى يازده‌ى نه‌يلول سهره‌به‌لدا. نيداره‌که به‌خيزاى کاریکرد بۆ دروستکردنى پوښتيکى له‌م جوړه به‌لام له‌تاو کوشکى سېي داينا و نيتر ته‌نيا سهره به‌سره‌کاپه‌تى نه‌مريکاپه ■ که‌س ده‌ستوه‌رناداته کاروباره‌کى. کونگريس ناره‌زاى ده‌رېرى و له‌کوتاييدا به‌شى ناساييشى نيشتيماى له‌سهر مه‌رجى نيداره‌که دروست بوو.

نه‌نجامدانى نه‌م کاره کوتايى به‌گرفته‌که نه‌هيتا چونکه چه‌ند که‌سيک، به‌تاييه‌تى نه‌وانه‌ى سهره به‌زگاي هه‌والگري ناوه‌نديى بوون، که به‌پړوه‌ره‌که‌ى تا نه‌وکاته وه‌ک به‌پړوه‌برى سى ناي نه‌ى و کومه‌لگاي هه‌والگريى کارى ده‌کرد، نه‌مه‌يان وه‌ک که‌مى هيز و پيښه‌که‌ى ده‌بينى. هه‌روه‌ها مشتومر له‌سهر نه‌وه‌ش کړا که دروستکردنى به‌شپکى ناساييشى نيشتيماى نه‌بووه هوى نه‌وه‌ى هه‌ماهه‌نگى زياتر له‌نيو ده‌زگا هه‌والگريه‌کان. له‌جياتى نه‌مه، ته‌نيا نيداره‌يه‌کى ترى دروست کړد. نيتستاشى له‌گه‌لدا بيت هه‌نديک که‌س له‌تاو نيداره‌که ده‌لئين که نيداره‌ى بوش زؤر به‌شى جتبه‌جتيکارى دروست کړدوه و به‌مه‌ش نامانج و په‌يامه‌که‌ى له‌ده‌ست ده‌دات. نه‌م نارگومينته زياتر تووندبوو کاتيک نيداره‌که شکستى هيتا له رووبه‌پووبونه‌وه‌ى گه‌رده‌لولى کاترينا.

دووه خالى ناکوکى له‌نيوان کومه‌لگاي هه‌والگريى و نيداره‌ى بوش بريتيى بوو سه‌روکارى کومه‌لگا که له‌گه‌ل نه‌نجامى هه‌والگرييدا (Intelligence Products). به‌سه‌ره‌کاپه‌تى که‌ساي وه‌ک جينگري سه‌رؤک دېک چينى و وه‌زيرى به‌رگريى دؤنالډ رامسفيلډ، نيداره‌ى بوش ده‌ستیکرد به‌خوږزگارکړدن له کومه‌لگاي هه‌والگريى ته‌قليدى و بوو به‌کوکه‌ره‌وه‌ى هه‌والگريى و شيکه‌ره‌وه‌ى خوږى. له پړوسه‌که‌دا هه‌والگريى به‌سياسيى کړا و، به‌بوچوونى شيکه‌ره‌وه هه‌والگريه‌ خاوه‌ن نه‌زموونه‌کان، چيتر نه‌يده‌توانى رؤلى خوږى بگيږيت وه‌ک پيښه‌رى بن لايه‌نى داتا و بوچوون که پيويست بوو له‌لايه‌ن دارپژهرانى سياسه‌ت بۆ دروستکردنى بپريار. کومه‌لگاي هه‌والگريى زياتر نيکه‌ران بوو کاتيک نيداره‌ى بوش بپريارى دروستکردنى ليکؤلینه‌وه‌ى هه‌والگريدا وه‌ک راپؤرتى يازده‌ى نه‌يلول و راپؤرتى چه‌کى کومه‌لکوږ به‌شپوزتيک که لابردنى

کله یی له سهر نه و کیشانه ی که چوڼ هه والگریی چاره سهرکراوه بق نه و کیشانه ی که چوڼ هه والگریی بهرهمه پتیراوه و له سهر ۳ بڼه مایهک نه و بپیارانه دراوڼ. سیپه م خالی ناکوکی که په یوه ندی به نیداره ی بوش و هه والگریی به هه بوو، بریتی بوو له سیاسه ته کانی لیکولینه وه له تیروسته گومان لیکراوه کان یان نه وانه ی پتیاڼ و ابو هوسون له گه ل تیروستان یاخود پشتیوانی تیرویزم ده که ن. هه رچه نده هه رزو نه م تومه تانه ره تکرانه وه، ره خه گرانی نه م سیاسه ته وتیاڼ که نیداره ی به که به راسته وخو له نه شکه نه دانی نه ماندا تیوه ده گلپت، به لگش بق نه م به کاره ی نانی نه شکه نه جی ناپه ژینⁱ و ته کنیکی هاوشیوه یه له دزی گیراواندا. سهره پای نکولیکردنی، نه و وینانه ی که له گرتو خه کانی نه بو غریب له تیراق، گولتنامو له کوبا بلایو بونه وه گه واهیده ری نه م تومه تانه بوو. چه ندو چوونی زقد کرا بونه وه ی وا له کومه لگای هه والگریی و نیداره ی بوش بکن که بنجینه ی ناسایی بونه م کرده وانه بدزیتته وه به لام بیتسود بوو.

چواره م خالی ناکوکی بریتی بوو له سیاسه تی نیداره که بق ریگادان به ناوانسی ناساییشی نیشتیمانی بونه وه ی سانسور بخاته سهر نیمیل، کورته نامه و گوته لڅستن بق په یوه ندی ته له فوڼی، چالاکي ټینته رنیتی هه موو هاوالاتیانی نه مریکی به بڼه پرسسی یاسا. بوونی نه م جوړه بهرنامه یه بویه که مجار له لایه ن روژنامه ی نیویورک تایمز له ۱۶ کانوونی په که می ۲۰۰۵ دا ناشکرا کرا. نیداره ی بوش چه ختی له سهر نه وه کرده وه که نه م جوړه کاره یاساییه و ده که ویتته ژیر فرمانی ده سه لاتی سه رۆکه وه.ⁱⁱ

ⁱ نه و شیرازهی نه شکه نه جیه که نه مریکیه کان خاولیه کیان ده خسته سهر دم و لوتی گیراو، وه پاشان تاویان ده پېژانده سهر خاولیه که بونه وه ی به ته وای توکسجین له گیراوه که دا بېچریت (وه رگپي)

ⁱⁱ Pillar, Paul. "Intelligence, Policy and the War in Iraq," Foreign Affairs ۸۵ (۲۰۰۶), ۱۵-۲۸.

-Ricks, Thomas. Fiasco: The American Military Adventure in Iraq. New York: Penguin, ۲۰۰۶.

-Woodward, Bob. Plan of Attack. New York: Simon & Schuster, ۲۰۰۴.

-Woodward, Bob. State of Denial: Bush at War, Part III. New York: Simon & Schuster, ۲۰۰۶.

دەزگاي ھەوالگري مۇساد

ئەمەي دەزگاي مۇساد لە دەزگا ھەوالگريھەکانى تر جيايادەکانەو،
ئەمەيە کە ئەم دەزگايە لەسەر بئەمەي رقي، ئەتەوھەپرستى، و تۆلەستىنى کاردەھکات:
واتە، ھاوالتى جوو لە ھەر مەرفىتىكى تری جیھان لەپىشتەرە.
(سپروان بیهی)

مىژووى دامەزراندنى ئەم دەزگايە دەگەرپتەو، ئەوکاتەي کە لە ئىتوارەي ھەينى
ئەيلولى سالى ۱۹۲۹ بۆنەيەکی جووھکان لە ئۆرشەليم بەرپۆھەچوو لەبەردەم ديوارى
گرينۆک کە تاکە شوپتەواری بەجىماوېو لەئۆرشەليم، بە ھەزاران جوو بەرەو ئەو
ديوارە بەجل و بەرگی رەشەو و بەکنتىبى نوپۆھە دەپۆشتن، وە لەم بۆنەيەدا
رابيھەکان (پياواناي ئاپنى جوو) خەلکىكى زۆريان بۆ ئەم بۆنەيە بانگکردبوو کە
ئەمەش ھىمايەک بوو بۆ دەرکەوتنى زايۆنيزم لەم ناوچەيەدا، بە چەندىن رۆژ و مانگ
پىشتەر قسەوياس لەسەر ئەم بۆنەيە لەو رۆژەدا بۆلۆبوويەو و لەناو عەرەبەکانى
فەلەستين دەنگى دايەو.

لەکانزىمىز ۷ئىتوارە بەھەزاران جوو لەبەردەم ديوارە لماوييەکەدا کۆبوونەو و
خەريکى نوپۆکردن بوون، بەلام لەناکاو لە ھەموو چوارەورىانەو لەلايەن عەرەبە
موسولمانەکانەو بەرد و قوتو شوشە و تفەنگ ئاراستەي جووھکان کراو چەندان
جوويان خستەسەر ئەرز و بريندارىكى زۆريان لىکەوتەو، بەلام کەس لەم پىکدادانەدا
نەکوژا ئەگەر چى بريندارىكى زۆريان لىکەوتەو.

ھەمان ئىتوارە سەرکەردە جووھکان لەکۆمەلگاي يوزوف لە فەلەستين لەسەر ئەم
رووداو کۆبوونەو، ھەمويان رايان وابو ئامادەکاری بۆنەکە ھېچ کەمتەر خەمىيەکی
تپدانەبوو تەنھا ئەو نەبىت کە ئاگادارى پىشووھختيان نەبوو بۆ ھىرشى عەرەبەکان،
يەککە لەئامادەبووانى کۆبوونەو کە ئەوھى درکاند کە ئىعمە ھەر لەسەردەمى شا
داوودەو ھەبوامان بەسيخوړى بەھىژ ھەبوو، ھەر لەويدا بناغەي دەزگايەکی سيخوړى
دانرا، ھەر لەدواي ئەو کۆبوونەويە دەستيان کرد بەکاری سيخوړى لەناو عەرەبەکان
و زانىياري وايان بەردەست کەوت کە ئاگادارى پىشووھختى ھەموو ھىرشەکانى

عهره به کان بوون بۆ سر ئیسرائیل. سالی ۱۹۴۲ داوود بنگوریۆن و ئیسحاق رابین له حەیفە گەیشته یەک و چەند پلانیکیان داڤشت بۆ هێتانی جووه رزگار بووه کان له دەستی نازیه کان له ئوروپاوه بۆ ئیسرائیل، له سەر دهمەدا نە دەبوایه هه موو جووه کان به یه که وه بهاتنا به ناو فه له ستینه وه چونکه به ریتانیا به وه رازی نه بوو وه هاوسهنگی ئه و ناوچه یه ی تیکه ده دا، ئه م دوو که سه بپاری ئه وه یاندا که ده زگای هاگانا (ده زگایه کی به رگری چه کداری ئیسرائیلی بوو) په ره ی پێدريت و سیخوپی زیاتری بۆ دابنێ و ههروه ها ده زگایه کی دژه سیخوپیش له ئیسرائیل دورست بکريت بۆ ده ستگیر کردنی ئه و جووانه ی که ناپاکي ده که ن و ده زگا که ش ناوی لیترا (ریگه ل هه ردی)، ئه م ده زگایه دهستی کرد به کوشتنی ئه و ناپاکانه و له نیوه ی شه واندایه یانگرتن و ده یان کوشتن و له ملیان ده دان.

له سالی ۱۹۴۵ ده زگای هاگانا به که یه کی تاییه تی به چه ک کرین دورست کردو هه رزوو چەندین تانک و زینۆشی ئه لمانی و ئیتالی به قاچاخ گه یانده فه له ستین. سالی ۱۹۴۶ بنگوریۆن له وه سه رکه وت که هه موو گروپه نه ئیتییه جووه کان به که یات.

سالی ۱۹۴۸ به ریتانیا بپاریدا فه له ستین جیبه یلێت و ئیتز ئه رکی ئه و ناوچه یه به نه ته وه یه کگرتوه کان سپێردا و ئه و سه ره ره شتی ده کرد، هه ره له ساله دا ئه و شه په گه وه ره یه هه لگیرسا که به شه پی سه ره به خۆی لای جووه کان ناسراوه و هێزه کانی ئیسرائیل سه رکه وتنی به رچاویان به ده سه ته ئنا به سه ره عه ره به کاندایه. له سالی ۱۹۴۹ سه رکه ته کانی ئیسرائیل بووه راستی، وه بنگوریۆن بووه یه که مین سه ره ک وه زیوانی به که م ده و له تی ئیسرائیل، به که م کاری بنگوریۆن پێنج ده سه تی هه والگری دامه زراد و ریکه یستن، هه رگیز ده و له تیکی وا تازه و نه ته وه یه کی به و شیوه یه به دوژمن ده وه نه دراو بوو که له هه موو لایه که وه عه ره به موسو لمانه کان ئاماده ی جیهادی بوون دژی جووه کان، له م نێوه نه شه دا بنگوریۆن به رده وام خه ریکی چاره سه رکردنی کتێشه کانی نیوان ده زگا هه والگریه کان بوو، له ۲ی مارتی ۱۹۵۱ بنگوریۆن فه رمانیدا سه رانی هه ر پێنج ده زگا که بچه نوسینگه که ی و له وی بۆی ئاشکرا کردن به نیازه چالاکی هه موو ده زگا کان له ژێر ناوی (ها موساد تیۆم - په یمانگا بۆ هاوکاری) ریکه بخته وه،

ئەو پەيمانگاھە بە بودجەي بيست ھەزار لەبارەي ئيسرائيلي دەستپێدەکات و ۲۵٪ ئەو پارەيە بۆ ئۆپەراسیۆنی تايبەتی تەرخان دەکرێت، ۵۰٪ وەرە وەرە ئەم دەزگایە زیاتر پەرەي پێدراو گەشەي کردو لەژێر ناوی (مۆساد) واتە پەیمانگا مایەرە تاکو ئیستا .

لۆگۆی دەزگای ھەوالگری مۆسادى ئيسرائيلي

سالی ۱۹۶۳ مایر ئامیت بۆو سەرۆکی مۆساد، کەمیک پاش دەستبەکاربوونی، کەسێک بەناوی سەلمان سەردانی بەلیۆزخانەي ئيسرائيل دەکات لە فەرەنسا و لەوێ پێشنیارێک دەخاتە بەردەم ئيسرائيل بۆ دزینی میگ ۲۱ی ئێراق بە یەک ملیۆن دۆلار، ۵۰٪ وە بۆ گەرەنتی ئەو باسەش بە بەلیۆزخانەي وت کە کەسێک بنێرنە بەغداد و تەلەفۆن بۆ ئەم ژمارە تەلەفۆنە بکات ناوی یوسف-۵۰ ھەموو کارەکە تەواو بکەن، بەلام پێشتر مشوری یەک ملیۆن دۆلارەکە بخۆن .

ئەم باسە بە راپۆرتێکی تێۆتەسەل کەوتە بەردەست مایر ئامیت سەرۆکی دەزگای مۆساد، ئەویش بە وردی چەندان رۆژ ھەڵدێرو داگێڕی ئەم باسەي کرد کە ناخۆ ئەمە راستە یاخود پلانە، بۆ ئەم کارەش ئامیت نەیدەتوانی واز لەو فرۆکەيە بەیئێت کە لەو سەردەمەدا یەکێک بوو لە چەکە ھەرە بەھێزەکانی دۆزمنەکانی و تۆر گرنگ بوو بۆ ئيسرائيل . ئامیت کەسێکی ناردە بەغداد بەناوی جۆرج باکۆن ۵۰٪ وەک بازراگانیکی نەشیعە ■ نەخۆشخانەکان، ئەویش لە بەغداد تەلەفۆنی بۆ یوسف کرد و رێککەوتن لەسەر ئەوێ رۆژی دواتر لە شۆتێتیک لەبەغداد بەکدی ببینن، لەکاتی یەکتەر بینینیان

له قاوه خانیه کی ناو به غداد یوسف به باکوڼی گوت تق بۆ فرۆکه ی میگ ماتویت ۱۱
من بۆت ریکده خم به لām نرخه که ی یهک ملیۆن دۆلاره، له و قاوه خانیه دا نه ده توانرا
زۆر قسان بکړئ بۆیه بریاریندا بۆ رۆژی دواى له باخچه یهک له سهر روباری دېجله
یه کدی ببینن، به لām هه تاکو به یانی باکوڼ نهیتوانی بخویت چونکه له وه ده ترسا
نه گهر نه مه داو بیت نه وه له ناوچه رگه ی ولاتی دوژمن ده گیریت ۱۱ یه کسهر له سیداره
ده ریت.

رۆژی دواتر له که نار روباری دېجله یوسف و باکوڼ جارێکی دیکه یه کتریان دیت،
به لām نه مجاره یان باکوڼ هه ندچ شتی زیاتری دلنیا که ره وه ی وه چنگ کهوت، نه ویش
نه وه بوو بۆی ده رکهوت که یوسف به ره چه له ک جووه و خانه نشینه و له گه ل
خوشکیتیدا ده ژى به ناوی مانو، وه مانو کورێکی هه یه فرۆکه وانه له خزمهت سوپای
ئێراقی و به لām به خانه واده هه ز ده کهن کۆچ بکه ن بۆ ئیسرائیل به لām چۆن و که ی
نازانن وه له و سهرده مه دا ته نها باسکردنی نه وه نه شکه نجه دانی به دواى خویدا ده هیتا
وه نه مه ده رفه ته بۆ نه وان. ده سترکا به نه نجامدانی ئۆپه راسپۆنه که به ناردنن نیو
ملیۆن دۆلار بۆ بانکێکی سوپسری بۆ سهر حیسابی یوسف، دواتر نه میت پینچ
ده سته ی پینکیتا بۆ نه نجامدانی نه م کاره به م شتویه؛ یه که م ده سته ده بوايه له سهر
هیل بوونی سه رۆکی مۆساد له گه ل ده سته کانی به غداد مسۆگه ر بکه ن به په یوه ندى
رادیۆی و به به رده وامی ته نها له کاتی ناچاریدا نه م هیله بچریت. ده سته ی دووه م
ده بوايه له به غداد بوئایه که س پتیان نه زانن ته نانه ت نه باکوڼ و نه یوسف ۱۱ هېچ
که سیتک وه کارى نه مان نه وه بوو که باکوڼ و یوسفیان له به غداد ده ريار ده کړه گه ر
به اتنابیه و کیشه یه کیان بۆ دروستبووايه.

ده سته ی سێهه م کارى نه وه بوو ده بوايه چاوى له سهر خانه واده که بوايه. ده سته ی
چواره م په یوه نديیان له گه ل کورده کان کرد چونکه له کوتايبدا کورده کان نه ندامانی
خانه واده که ی یوسفیان له ئێراق رزگارکرد بۆ ئیسرائیل. ده سته ی پینجه م مشوری
په یوه ندى بخۆن له گه ل نه نکه ره و واشنتون، چونکه نه م میگه به ریت له ئێراقه وه
ده بیت به ئاسمانی تورکیادا به وات تا ده گاته ئیسرائیل وه واشنتون بنکه ی له باکوڼی

توركييا ھەيە و دەكرىت قەناعەت بە توركەكان بھېتىن بۆ ئەم كارە، وە ئەوھى كىشەبوو مایەوھ ئەوھبوو كە ئىراق بەردەوام دەترسا فرۆكەوانەكان ئەو فرۆكانە بھېتىن بەرو رۆژئاوا، بۆيە بەردەوام لەكاتى مەشقدە تەنگىيەكانى بەنزىن ھىندە سوتەمەنى بەشى ئەوھ تىدانەبوو راستەوخۆ بىگاتە شوئىنى مەبەست بەلام مۆساد مشورى ئەوھشى خواردبوو، وە كىشەى دووھ ئەوھبوو يوسف دەيوست سەرچەم ئەندامانى خىزانەكەى كە ژمارەيان ٤٢ كەسبوو بە فرۆكە بگوازىتەوھ بۆ شوئىنىكى ئارام پىش ئەنجامدانى كارەكە، كارەكە رۆپەوى خۆى وەرگرت و يوسف بە باكونى گوت ئەوان ئامادەن ھەموو خىزانەكەى، وە ئەو ئىوارەيەى پىش ئەوھى مونىر بھېتى ئەوانىش بەرو باكور دەپۆشتن واتە ھەرتەمى كوردستانى ئىستا لەوئى لای كوردەكان دەمانەوھ و ئەندامانى دەزگای مۆساد چاوەپى دەكردن.

دواى گەيشتتەيان مۆساد ئەندامانى خىزانى يوسفى زياتر برد بۆ شاخە بڵندەكانى كوردستان و لەوئى ھەلىكۆپتەرەكانى توركييا چاوەپى دەكردن و سەرچەم خانەوادەكەى يوسف گەشتەكەيان كرد و جارئ لە توركييا مانەوھ، پاشان كارمەندىكى مۆساد زەنگى بۆ مونىر لىدا و پىتى گوت "خوشكەكەت لەش ساغەو كىزۆلەپەكى بووھ"، بۆ سەبەبى ١٥ ى ئابى ١٩٦٦ مونىر لەكاتى مەشقى فرۆكەوانىدا فرۆكەى مىگى ٢١ بەروھ توركييا فراندو ھىچ كام لە ئىراقىيەكان ئاگادارى ئەم كارە نەبوون و لە توركييا نىشتەوھ لەژێر چاودىرى ئەمريكا، لە توركييا بەنزىنى تىكرد و لەوئى جارىكى دىكە دەستى بە فرىن كردهوھ بۆ ئىسرائىل. لەكاتى فرىندا پىيان راگەياند ئەمجارە بەشپۆرەپەكى روون لەپىنگەى شەپۆلى رادىوھ كە خانەوادەكەت باشن و لە ئىسرائىل يەكدەگرنەوھ، دواى يەك كاترئىمىر فرۆكەى مىگى ٢١ لە فرۆكە خانەپەكى سەربازى لە باكورى ئىسرائىل نىشتەوھ وە دواتر نىو ملپۆن دۆلارەكەى تر دراىە يوسف دواى گەيشتتى فرۆكەكە، وە مۆساد سەلماندى كە كارىكتەرىكى گەرە و بەھىزە لەسەر شائوقى ھەولگىرى جىھانى و تواناى ئەنجامدانى كارى گەرەى ھەيە.

دهزگای ههوالگری پاکستان (ISI)

دهزگای ههوالگری پاکستان وه کاله تیکی ههوالگری پیتشهنگه له پاکستان، که بهرپرسه له چالاکیه کانی کۆکردنه وه و شیکارکردنی ئهو زانیاریانهی که بۆ ئاسایشی نیشتمانی گرنگن له سهرانسهری جیهاندا. و به کێکه له دهزگا چالاکه کانی ههوالگری له پاکستاندا که له لایه ن به پێوه به رایه تیه کی گشتیه وه کاره کانی رێکده خریته، که ئهرکی سهره کی بریتیه له کۆکردنه وه ی زانیاری ههوالگری بۆ حکومه تی پاکستان. ئهم دهزگایه به شتیه یه کی سهره کی له لایه ن ئهو ئه فسه رانه وه به پێوه ده بریت که پێشتر له هێزی ئاسمانی و ده ریایی پاکستاندا خزه تیان کردووه، هه روه ها هه ندیک جار ئهم دهزگایه په نا ده بانه بهر به کۆرنگرتنی سیخوڕ و به کۆرنگیرو له ناو خه لکی مه دهنیدا. له سالی ۱۹۷۱ه وه ئهم دهزگایه له لایه ن جه نرالیکی سوپای پاکستانه وه به پێوه ده بریت که له لایه ن سه روکوه زیرانی پاکستانه وه دانراوه له سه ر پێشینیازی سه روک ئهرکانی سوپای پاکستان، به لām له ئێستادا له لایه ن جه نرال نافید مختاره وه به پێوه ده بریت که له ۱۲ی تشرینی دووه می ۲۰۱۶ه وه وهک به پێوه به ری گشتی ده سته کاربووه، که به شتیه یه کی راسته وخۆ راپۆرت هه والگریه کان پێشکه شی هه ریه ک له سه روک وه زیران و سه روک ئهرکانی سوپای پاکستان ده کات.

ناویانگی ئهم دهزگایه له سه ریاستی جیهان له سالی ۱۹۸۰ه وه ده سته پێده کات کاتیک پالپشتی موجاهیده کانی ئه فغانستانی ده کرد دژی یه کێتی سوڤیه ت پاش داگیرکردنی ئه فغانستان له لایه ن رووسه کانه وه، له ماوه ی ئهم جهنگه دا لیژنه یه کی هاو به شیان پێکه یێنا له گه ل دهزگای هه والگری ناوه ندی ئه مریکی (سی ئای ئی) به مه به سستی راهێنان و هاوکاریکردنی موجاهیده کان. وه، دوا ی نه مانی یه کێتی سوڤیت ئهم دهزگایه پالپشتی ستراتیژی و هه والگری پێشکه شی بزوتنه وه ی تالیبان کرد له ئه فغانستان دژی (به ره ی ئیسلامی ئه فغانی) له ماوه ی سالانی شه ری ناوخۆی ئه فغانستان.

به لām له م دوا یانده ئهم دهزگایه رووبه رووی چه ندین ره خنه بووه وه له لایه ن ناوه نده سه ربازی و مه دهنیه کان به هۆی پالپشتی کردنی هێزه تیرۆریسته کان و ئهو چالاکیه تیرۆریستانه ی که له ولاتاندا دژی هێزه سه ربازیه کان ئه نجام ده درێن به تایبه تی له

ھيندستان. وه له ساڵی ۲۰۱۱ له لایه ن ئازانسى IBT هوه وهك گه و ره ترين وهكاله تى هه والگري له جيهاندا دياركراره، وه له تۆفه مبهري ساڵی ۲۰۱۵ به پڼوبهري پڼشوو وهكاله تى هه والگري هيندستان ده زگای isi ی وهك به هيز ترين ده زگای هه والگري له جيهاندا باسكرد كه ده گاته ئاستى ده زگای هه والگري روسی. ميژووی ئه م ده زگابه ده گه پڼتوه به سالی ۱۹۴۸ دواى چه نگی نيوان پاكستان و هيندستان حكومه تى پاكستان چه ندين خالی لاوازی له سيسته مى هه والگري و سه ربازی ولا ته كيدا به دى كرد به تايبه تى له پڼوى كۆكردنه وه و به ده سته پنانى زانياريه هه والگريه كان و هه ماهه نگی نيوان هيزى ده ربايى و ئاسمانى پاكستانى له گه ل نووسينگى هه والگري سه ربازی كه به ئه م مه به سته دووباره سيسته مى هه والگري و سه ربازيان ريخسته وه. هه ر له سه ره تاي دامه زرانديه وه، ئه م ده زگايه له لایه ن چه نده ئه فسه ريكي پله به رزی سوپاوه به پڼوه ده برا كه ئامانجى سه ره كى بريتى بوو له كۆكردنه و هى زانيارى سه ربازی و ناسه ربازی له ده ره وه و ناخۆى پاكستان و شيكار كردنى. دامه زراندى ئه م ده زگايه له پاستيدا بپروگه ي جه نه رائى كى به ريتانى بوو به ناوى رۆبه رت كۆسۆم كه سه ره هه نك شه هيد حامدى راسپارد به سارماندى ئه م دامه زراندى ئه م ده زگايه. ئه م ده زگايه به شيويه كى گشتى له م به شانە ي خواره وه پڼكدت:

- به شى ناوخۆ: كه به رپرسه له چالاكيه هه والگري و دژه هه والگريه كان له ناوخۆى پاكستان و هه روه ها قه لاجۆكردنى سيخوڤى و تيرۆر.
- به شى ده ره كى: به رپرسه له هه والگري ده ره كى و سيخوڤى كردن.
- به شى په يوه نديه ده ره كيه كان: به رپرسه له هه والگري ديبلۆماسى و په يوه نديه ده ره كيه كان.

ده سته ي به پڼوه به رى ئه م ده زگايه له كۆمه لى ك ئه فسه رى هيزه چه كداره كان پڼك ديت له گه ل كۆمه لى ك له هيزه مه ده نيه كان و به پڼوه به رايه تى گومرگ و پۆليسى پاكستان، كه به رده وام و به شيويه كى چالاكانه كاره كانيان راده په پڼتن، شاهه زايان ئه م ده زگايه به گه و ره ترين ده زگای هه والگري داده نڼن له جيهاندا له پڼوى ژماره ي

كارمەندەكانىيە، ھەرچەندە بەشتۆەيەكى فەرمى ژمارەى كارمەندەكانى نەزانراۋ بەلام شارەزايان ئەم ژمارەيە بە دە ھەزار ئەفسەر و كارمەندى ھەوالگىرى دەخەملەتن، ئەمە سەرەپاي ھەوالدەر و سەرچاۋەكانى تر.

ھەوالگىرى ولاتى چىن

چىن ئەو ولاتە فرلوانەى كە دانىشتوانى زياتر لە مليارتك كەسە و سالانە ۱۵ مليون زياد دەكات، ئىستا ئەوئەندە بەھىز بوو كە بۆمبى ئەتۆمى و ھايدروچىنى بەرھەم ئەھىنەيت و لەئىستادا خاۋەنى عەمبارىكى چەكى ئەتۆمىيە. ئەمريكا ئەو ولاتەى كە بۆ يەكەم جار لەمىژوودا بوو خاۋەنى چەكى ئەتۆمى مەترسى لە چىن پەيدا كىرەو بەھۆى پىشكەوتنى لە بەرھەم ھىنانى چەكى ئەتۆمى. لەگەل ئەوئەشدا، چىن ولاتىكە بەھۆى ھەلگەوتەى جوگرافى و زۆرى ژمارەى دانىشتوانى ۋەك خۇپاگرتىن ولات دادەنرەيت بەرامبەر ھىرشى چەكى ئەتۆمى، بۆ نموونە ئەگەر لەلايەن ئەمريكاۋە ھىرشىكى چەكى ئەتۆمى بكەيتە سەر چىن با واى دابىتەن لەنەنجامى ئەو ھىرشەدا ۲۰۰ مليون كەس دەكوژەيت كە ئەمەش بەراۋرد بە ژمارەى دانىشتوانى چىن ژمارەيەكى كەمە و بەئاسانى قەرەبوو دەكرەتەو لە كاتىكدا ئەگەر چىن لەبەرامبەر ئەو ھىرشەى ئەمريكادا تەنھا يەك رۆكىتى ھەلگىرى كلاۋەى ئەتۆمى بۆ سەر ئەمريكا بەاۋىزەيت ئەوا دەبەيتە ھۆى لەناوبردنى ۶۰٪ ى دانىشتوانى ئەمريكا كە شىرازەى ئەو ولاتە بەتەواۋى تىك دەشكىت و بەئاسانى قەرەبوو ناكەيتەو و ئەمريكا دەبەيت بە دەولەتلىكى بېھىز لە ناۋچەكەدا، ھەر لەبەر ئەم ھۆكارەيە كە زۆرجار چىن گالئەيان بە ھەرپەشە ئەتۆمىەكانى ئەمريكا دىت. ئەگەر جەنگ لەنتوان ئەمريكا و روسيا بەرپا بېت ئەوا دواى ئەو جەنگە چىن دەبەيتە بەھىزترىن دەولەتى ئەتۆمى لە جىھاندا، پاش ئەوەى كە ئەو دوو دەولەتە يەكترى وىزان ئەكەن. بۆيە زۆرجار گوئىبىستى ھەندىك سىياسى دەبىن كە بانگەپشت دەكەن بۆ گفنوگۆى دۆستانە و لىكتىكەپشتنىكى ئەتۆمى لە نىوان روسيا و ئەمريكا تا فشار بخەن سەر چىن و رازى بكەن بەرئىكەوتنىكى ئەتۆمى تا ئاشتى لە جىھاندا بەرقەرار بېت. ھەوالگىرى چىنى

مىللى ۋەك ھەموو دەزگا ھەۋالگىرىكانى تىرى جىھان لە كاتى مەترسىدا دامەزراوہ و ھەۋالگىرىكى نوتىيە لە ۋ كاتەى كە شىوعىيەكان ھاتنەسەر دەسلەت، ئەركى دزايەتى دوزمىنانى شۆپشە لەناوخۆدا و ھەروەھا شۆيىن كەوتنى دوزمىنانى لەدەرەوہ بۆ چەسپاندنى شوعىيەت لەسەرتاسەرى چىندا، ھەۋالگىرى چىنى بەشئوہىيەكى فەسمى يەك مىليۇن فەرمانبەرى ھەيە، كەمترىن پارە خەرج دەكات كە بۆ ھەۋالگىرى خەرج دەكرىت لە جىھاندا، لەبەرئەۋەى پىويستە لەسەر ھەموو شىوعىيەكى چىنى يارمەتى پارنەكەى و حكومەتەكەى بدات بەبى ئەۋەى چاۋەپوانى سوپاس و پىزانىن بكات. لە ئەركەكانى ھەۋالگىرى چىنى سىخوپىكرىدە بەسەر نەيارانى چىن و ھاوپىكانى ۋە لەسەر گەلى چىنى لەھەمان كاتدا، بۆيە ژمارەى فەرمانبەرانى زىادى كرد تا گەيشتە ۳ مىليۇن كەس لە نىر و مى (ژمارەى كارمەندانى ھەۋالگىرى چىنى لە ژمارەى دانىشتوانى نۆز دەۋلەت زياترە). كاتىك ھەۋالگىرى چىنى دەيەۋىت فەرمانبەرى نۆى بىتئىتە ناو دەزگاگەيەۋە لەرگەى ئاگادارىيەكەۋە بلأوى دەكاتەۋە كە ۋەزارەتى دەرەوہ پىويستى بە فەرمانبەر ھەيە لە بالئۆزخانە و كونسولخانەكانە و دامەزراۋەكانى چىن لەدەرەوہ، بەۋ مەرجەى ئەۋ كەسە شئوہى رووخسارى لە چىنيەكان جياۋاز بىت، بەم شئوہىيە سەدەھا كەس دىنە پىشەۋە و گونجاوترىنيان ھەلدەبژىردىت، بەم شئوہىيە فەرمانبەرى ھەۋالگىرى چىنى دەست بە كارەكەى دەكات و دەبىتە يەكتىك لە تۆپى ھەۋالگىرى چىنى كە بە جىھاندا بلأويۆتەۋە پاش راھىنانى لە قوتابخانەكانى ھەۋالگىرى چىندا. ئەۋ پلانى ھەۋالگىرى چىنى لەسەرى دەپۋات دەست گرتنە بەسەر ئاسىيادا ھەر لە رۆژھەلاتى چىاى ئۆپالەۋە لە روسيا ھەتا لەگەل ئەۋ پىدەشتانەى كە لە پشتىيەۋەيەتى تا دەريا. ۋەزىرى بەرگرى چىنى پلانىكى ئاشكرا كرد بۆ دەست بەسەردا گرتنى سى يەكى جىھان، ئەۋيش بە ملكەچ پىكرىدى ئەۋ دەۋلەتانەى كە دەكەۋنە باكورى زەرياي ئەتلەسيەۋە بەھۆى شۆپشى ناوخۆيى و پلانگىرى و كودەتا لەر ۋلەتە دواگەوتوانەدا. ھەۋالگىرى چىنى پاساۋ بۆ ئەم پلانى ئەھمىتتەۋە بەۋەى كاتى شوعىيەت سەردەكەۋى كىشەى چىنى ھەزار و چەوساۋكان چارەسەر دەبىت و ئاشتى لە جىھاندا بەرقەرار دەبىت. ھەۋالگىرى چىنى دابەش دەبىت بەسەر چوار

به‌شدا به‌م شیوه‌یه: به‌شی یه‌که‌م: سر به وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌ی چینیه. به‌شی دووهم: راسته‌وخو پیه‌وه‌ندی به حکومه‌ت‌وه هه‌یه. به‌شی سیتیهم: سر به سه‌رکردایه‌تی سوپایه. به‌شی چواره‌م: سر به پارتی شوعی چینیه.

هر ده‌زگایه‌ک له‌م چوار ده‌زگایه به جیا له‌وانی تر کارده‌کات، به‌لام ئەم ده‌زگایانه له‌پێگه‌ی سه‌رۆکه‌کانیان‌وه راسته‌وخو پیه‌وه‌ستن به حیزبه‌وه، به‌لام ده‌زگا و فرمانگه‌کانی که لییان جیا ده‌بنه‌وه به تهنیا کاری خویان نه‌جام نه‌دن، ناشکرایه که ئەندامانی پارتی شیوعی له فرمانگه‌کاندا وه‌ک فرمانبهر و چاودێر کارده‌که‌ن، به‌م شیوه‌یه سه‌رۆکی هه‌والگری ده‌توانیت چاودێری هه‌موو شتیک بکات. ئەو ئەندامانه راپۆرت به‌رز ده‌که‌نه‌وه که ئەو زانیاریانه ده‌گرتنه‌خو که گرنگی هه‌یه، راپۆرتانه‌ش کۆده‌کرتنه‌وه و لییان ده‌کوژیتنه‌وه و به‌راورد ده‌کرت و راستی راپۆرتی هر ده‌زگایه‌ک به جیا هه‌لده‌سه‌نگینن. سببه‌رت به کاری به‌شه جیا‌وازه‌کانی هه‌والگری چینیش ئەوا ده‌بینن به‌شی یه‌که‌م که سه‌ریه وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌یه ده‌زگایه‌کی گرنگ و نه‌پتیه تابه‌ته به هه‌والی دهره‌وه و کاری دهره‌کی که دابه‌ش ده‌بیت به‌سه‌ر دوو به‌شدا که یه‌چینی پیتی ده‌وتری (های‌وای):

یه‌که‌م: به‌شتیک بۆ کۆکردنه‌وه‌ی هه‌وال و پشکنین. دووهم: به‌شتیک بۆ کارکردن و جێبه‌جێکردن، ده‌زگای دووهم سر به‌وه‌زاره‌تی داده، که به‌چینی پێ ده‌وتری (باو‌نش‌تق). که بۆی هه‌یه‌یه چاودێری بیانیه‌کان بکات له‌چین، هه‌روه‌ها بۆی هه‌یه کۆنترۆلی کاره‌کانی پۆلیسی چینیش بکات و چاودێریان بکات، ئەم ده‌زگایه کاری تێکدان ده‌سه‌پینیت به‌سه‌ر نه‌یاران و به‌ره‌ل‌ستکارانی حیزبی شیوعی چینی. له‌ئهرکه‌کانی ئەم ده‌زگایه دابه‌شکردنی سیخوپه به‌سه‌ر بالێزخانه‌کانی چیندا له‌دهره‌وه و چاودێریکردنی فرمانبهران. ده‌زگای سیتیهم سه‌ریه سوپای چینی میللیه که ده‌زگایه‌کی به‌هێزه و سیخوپه ده‌کات به‌سه‌ر هێزی سه‌ریازیه‌وه بۆ دانیابوون له‌دلسۆزیان بۆ حیزبی شیوعی، سه‌ره‌پای چاودێری کردنی شانه‌ سه‌ریازیه‌کان و باشکۆ سه‌ریازیه‌کانی چین له‌دهره‌وه.

دهزگای چوارمم ئو دهزگایه به که راسته وخۆ به حیزیه وه به سفراره، له هه موو دهزگاکانی تر شارومه و ئه رکی سیخوپیکردنه به سه ره موو مۆفیک له چیندا، ئه م دهزگایه سیخوپ دهکات به سه ره ئه ندامانی حیزیه وه له گه وره وه بۆ بچوک جگه له سه رۆک وه زیران و سه رۆکی دهوڵهت، ئه م دهزگایه ناویکی ئیجگار سه رسورهینه ری لێناره **له هه ویش فه رمانگه ی کاروباری کومه لایه تییه**، نووسینگه که ی له ته لاریکدایه له شه قامی (۱۵) له په کین.

میژوه که ی ده گه یته وه به سالانی چله کان، په که م سه رۆکی ئه م دهزگایه کانگ شی بووه که له دۆخیکی ته م و مژاویدا له سالی ۱۹۵۲ کۆژرا، له جیگه ی ئو جه نه پال لی کۆنگ دانرا که پاش ده سال ئه میش کۆژرا، پاشان جه نه رال شو تاینک به پێوه ری به شی های وای سه رۆکایه تی دهزگای چواره میشی ده کرد، که له به ره بلیمه تی ئه م پیاوه سه رۆکاتی دوو به شی جیاوازی هه والگری پێسپێردرا.

گۆستاپۆ

گۆستاپۆ ئو ناوه یه که له هه والگری ئه لمانی و دهزگای سیخوپی ئه لمانی له سه رده می رایخی سییه مدا نرابوو، له ئه لمانیا وشه ی گۆستاپۆ به مانای ترس و تۆقاندن و ده ستگیرکردنی به ره له ستکارانی حیزیی نازی دیت، وه سووتاندنیان له فڕنی تاییه تدا بێ هیچ سۆز و به زه ییه ک، سه رۆکایه تی هه والگری ئه لمانی (گۆستاپۆ) له ته لاریکی هه شت نهۆمیدا بوو، له به رلین له شه قامی برنژ ئه لبرت ستراش ژماره ۸. له مه لبه ندی گۆستاپۆدا ده یه ها ئه فسه ری نازی دلسۆز بۆ پارت و هیتلر هه لده ستان به پیلان دانان بۆ کاری تیکدان و سیخوپیکردن، به کۆرگیروانیان ده ره خساندن و رایان ده هیتان و ده یان ناردن بۆ ئو وڵاته جوړاو جوړانه ی که مه به ستیان بوو بزائن چی تیا دا رووده ات. جگه له مه ش، هه والگری ئه لمانی سلی نه ده کردوه له به کارهیتانی ئافرهت بۆ ناریدنیان وهک سیخوپ بۆ وڵاتانی تر. پاش دۆراندنی ئه لمانیا له جهنگی جیهانی دووهم و رووخانی رایخی سییه م، به رلین که وته ده ست هیزه کانی هاو په یمانان، دای ئه وه ی به سه دان جار بۆردومان کرا. باره گای

گۆستابق دووچارى بۆردومان و سوتان و پاشان رووخاندن هات، بىم شىۋىيە ئو دۆسيانە لەناوچوون كە لەوانەبوو بەھۆيەو كارە نامرۇقائەكانى ھەوالگى ئەلمانى ئاشكرا ببوايە، ھەموو ئوھى كە زانراو بەشىكى كەمە لە زانىيارانە كە بەدەست ھاتوو لە بەكرىگىراوانەى كە دانيان بە تاوانەكانياندا ناوہ. ھەوالگى ئەلمانى لە سەرەتاي بەرپا بوونى جەنگى جىھانىي دووہم چەندىن دەستگەوت و كارى گرىگى ئىنجامدا كە لەسەرەتادا يارىدەدەر بوو بۆ دەست بەسەرداگرتنى ئوروپا لەلايەن ھىزەكانى ئەلمانىاوہ، لە نموونەى ئو دەستگەوتانەش: لە مانگى كانوونى يەكەمى سالى ۱۹۴۲ دا ھەوالگى ئەلمانى توانى تۆرىكى سىخوپى دەستگىرىكات كە كارى دەكرد لە ھۆلەندا (ئو كاتە ھۆلەندا لەلايەن ئەلمانىاوہ داگىركرايو)، كە پىنكھاتبوو لە ۱۵۰۰ كەس كە زۆرىيان لە خۆبەخشەكان بوون، ئامادەبوون بۆ خىزمەتكرىنى ھاوپەيمانان دۆى ئەلمانىا. ھەوالگى ئەلمانى توانى بۆ ماوہى ۲ سال دەستگىركرىنى تۆرەكە بە نەيتى بھىتلىتەرە ئويش بە دەستبەسەردا گرتنى ويستگە بىتەلە نەيتىيەكانى ئو تۆرە كە بەكارىان دەھىنا بۆ پەيوەندىكرىن بە ھەوالگى ھىزە ھاوپەيمانەكانى دۆى ئەلمانىا كە بەو ھۆيەو ھەوالگى ئەلمانى توانى بۆرىكى باش كەلوپەل و تەقەمەنى بەدەست بھىتلىت كە لە لىدەنەوہ بە فۆكە بۆ خۆبەخشەكان رەوانە دەكران، ئىمەش يەككىكە لەو سەدان دەستگەوتەى ھەوالگى ئەلمانى كە لەلايەن نازىيەكانەوہ چالاكىەكانى رىكەدەخرا.

ئىدارەى كارترە و ھەوالگى

جىمى كارترە لەسالى ۱۹۷۷ تا ۱۹۸۱ سەرزكى ئەمريكا بوو. ئەدمىرال ستانسفيلد تىرنەر وەك بەرپۆتەبەرى ھەوالگى ناوہندىي (DCI) لەزۆر ئىدارەى كارترە خىزمەتى دەكرد، ھەرچەندە ناوپراو تاكە بۆاردەى ئويش نەبوو بۆ بەرپۆتەبەرى ھەوالگى ناوہندىي. كارترە سەرەتا تىۆدۆر سۆرىنسنى ناوہدە كرىدبوو بۆ ئىمە پۆستە، كە ھاوكارى چۆن كەنەدى بوو، بەلام ناوہكەى بەھۆى ئو مشتومپەى ھەبوو دەربارەى بەكارھىتانى بەلگەنامەى حكومەتى رىگەپىتەدراو لە نووسىنى بايۆگرافىيەكى

جهنگى زانبارى

كهنه دى و هه لۆيستی ناوبراو له جهنگى دژه فیتنام كیشرايه وه . جۆرج بوشى به پړۆه بهرى هه والگري ناوه دى له سه رده مى جیرارد فۆرد لۆبیهكى باشى نه جامدا بۆشه دى له م پۆسته دا به مۆتته وه به لام له لایه ن كارت هروه هیوا براو كرا . ناوه زده كردنى تۆنهر له لایه ن ده زگای هه والگري ناوه دى (CIA) به باشى پيشوازی لینه كرا . ناوبراو وهك كه سێكى ده ره كى بینرا كه پاشخانێكى كه مى هه بوو له جیهانى هه والگري كه ئامانج له ناردنى شه وه بوو بۆشه دى سى ئای ئه ی به مۆتته ژۆر كۆنتروۆلى كۆشكى سې . توانای تۆنهر بۆ نه جامداتى شه نه ركه به هۆى نه شاره زایى خودى خۆى و راوێژكارى ئاساییشى نیشتمانى زییگنه ف برژئىسكى كه مكرایه وه ، كه شه نه ركه ی خسته نه سته ی خۆى بۆشه دى راپۆرنى رۆژانه ی هه والگري بۆ سه رۆك بنووسیت و به شپوه یكه گشتیتر سنوورداركردنى هه لۆيستی تۆنهر و ده سته گیشتن به نه مۆتته یه كان .

فرانك چیرج (له لای راسته وه) قسه له گه ل جیمی كارتەر ده كات له ئایى ۱۹۷۷ له وه لامى ونازكى نیویۆرك تاپمژ كه رایگه یانده بوو چالاكى نۆدى "ناياساییه كان" و گوته له خستن ، سیخوپی ناوه خۆ ، كردنه وه ی ئیمه یل له لایه ن سى ئای ئه یه وه نه جام ده بریت .

لە پىتاسە كىردى كاره ھەرەلە پىشپىنەكانى ھەوالگىرى، كارتەر ھەردەم كېشى ھەبوو لەگەل كۆمەلگاي ھەوالگىرىدا. لەو شويىنى سەزۆك جىرارد قۆرد وىستى ھەولەكانى كۆنگرىس سنووردارىكات لە تىۋەگلانى لە كاروبارى سى ئاي ئەى، كارتەر بە ئاشكرائى رايگە ياند كە دەپە وىت لە نىزىكەو كار لەگەل سەركىدەكانى كۆنگرىس بكات بۆنەو ەى ياسا تىپەپىتن. ناوېراو و تىرنەر زياتر گرنگيان بە بەكارھىتائى تەكنەلۇژيا ۋەك ئامرازىكى كۆكردنەو ەى ھەوالگىرىدا ۋەك بەكارھىتائى سىخوپى تەقلىدى. لەئەنجامدا، ژمارەپەكى بەرچاوى ژمارەى فرمانبەران لە تۆپەراسپۆنەكاندا كەمكرانەو ە. كاتىك كارتەر دووبارە بەھاي ھەوالگىرى مرقى بىنى لەئەنجامى دەركىردى لەناكارى شاي ئىران لەسەر دەسەلات، ئەوكات گلەى لە سەرائى سى ئاي ئەى كرد. ^(۳)

تۆپى كەمبىرىچ پىنچ

لەكاتىكدا كىم فىلىبى (لە بەشى پىنچەمدا بابەتىك سەبارەت بە ناوېراو تەرخانراو ە)، دۇنالد مكلين، و جۆن كېرنكۆس بەدلىنبايەو ە لەپووى ئارەزوى سىكسىيەو ە ئاسايى بوون ھەزىان لە جىنسى بەرامبەر ھەبوو، ئەنقۇنى بلەنت و گاي بىرگىس ھاپرەگەزىاز بوون، ۋە ھەردووكيان لاوازى كەسانى نىو يازنەكەيان قۆستەو ە كە ھەمان مەيلى سىروشتىيان ھەبوو. ^(۴) لەوكاتەى بلەنت مامۇستا بوو لە زانكۆى كەمبىرىچ، ناوېراو لە كىردەى سىكسى لەگەل مايكل سترايت تىۋەگلا و دواتر ھەپەشەى لىكرد بە ئاشكرائىردى مەسەلەكە ئەگەر نەپتە سىخوپى سۆفەت، ناوېراوئىش بەناچارى داواكەى پەسەند كرد. ھەروەھا، ناوېراو (جاك ھىويت)ى خۆشەو ىستەكەشى بەكارھىتائى و ك سىخوپىك لەدۆى ھاپرەگەزىازەكان، و راكشائى سەرنجيان بۆ چاپۇشكىردن لە دۆزىنەو ەى دەرچەى دىپلۇماسى لەوكاتەى جانتاكانيان كرابوۋەو ە و ناو ەپۆكى بەلگەنامەكانيان كۆپى دەكرد. بەھەمان شىۋە، گاي بىرگىس سىكسى لەگەل ئىزىك كىسلەرىش كرد، كە بەرلە جەنگ لە بالىۋۇخانەى سويسرا لە لەندەن كارى دەكرد، ۋە ھەرچەندە ئەو بېرواى وابوو كە زانىياري دەداتە دەزگاي ھەوالگىرى بەرىتائى (MI^۵)،

چەنگى زانىارى

بەلام نۆقبەي ئەو زانىارىانە درانە دەزگاي ھەوالگى سۆڧىيەت لە سەردەمى ستالين (NKVD). لەمەوہ بۆمان دەردەكەوئيت كە بەدەستھيتانى زانىارى ھيچ سنوورئىك نازانئيت، تەنانەت بۆ ئەم ئامانجە كردهى ھاپۆگەزىازى و سىكسىش، ھەروەك ئەم تۆپە، بۆاردەى ئاسايين لەم پئناوہدا.

كۆتايى

جہنگی زانیاری

سہ رنجه كان

(۱) ئاسانترین و راسته‌وخت‌ترین میتوډی کاریگری خستنه‌سەر کردیه‌وه‌کانی حکومه‌تیکی بیانیی بریتیه له به‌کاره‌یتانی هه‌والدۆزی کاریگری-که‌سیک که ئهرکه‌کی بریتیه له کاریگری دانانی راسته‌وخۆ له‌سەر سیاسه‌تی حکومه‌تیک نه‌وه‌ک هه‌ل‌سیت به‌کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری. له‌به‌ر نه‌وه‌ی هه‌والدۆزیک که به‌رپرستیکی پله‌بالاپ له حکومه‌تیکی تردا له‌پێگه‌یه‌کدا بۆ نه‌نجامدانی هه‌ردوکیان، نه‌م جیاکارییه ده‌کرت زیاتر تیرۆی بیت وه‌ک له‌وه‌ی پراکتیکی. له‌م جۆره که‌یسانه‌دا، به‌کاره‌یتانی هه‌والدۆزیک که ئهرکی سهره‌کی بریتی بووه له‌کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری بۆ کاریگری دانان له‌سەر سیاسه‌تی حکومه‌ته‌که‌ی ناکرت وه‌ک چالاکي شاراو ه‌یان په‌نه‌ان له‌قه‌له‌م بدریت. سهره‌پای نه‌مه‌ش، ده‌زگایه‌کی هه‌والگری ده‌کرت ئاوا ته‌خواز نه‌بیت به‌وه‌ی سهرچاوه‌یه‌کی باش ب‌خه‌نه مه‌ترسییه‌وه به‌بوونی نه‌و که‌سه‌ی که هه‌وال بدات کاریگری دابنیت له‌سەر حکومه‌ته‌که‌ی خۆی نه‌گه‌ر، به‌نه‌نجامدانی نه‌م کاره، ده‌کرت خودی خۆی ببیته که‌سیکی مه‌ترسیدار و سهرنجی ده‌زگاکانی هه‌والگری بۆ سهر خۆی رابک‌شیت.

هه‌والدۆزی کاریگری ده‌کرت کارمه‌ندیکی حکومه‌تی ئامانج بیت یان نه‌ندامیکی دیاری داڕژه‌ری سیاسه‌تی نه‌و ولاته بیت که ده‌توانیت به‌ئاسانی ده‌ستی به‌ده‌سه‌لاتداران بگات، سه‌رکرده پله‌بالا یان ده‌زگا میدیاییه‌کانی نه‌و ولاته. ئه‌گه‌ر نه‌و هه‌والدۆزه کارمه‌ندیکی پله‌به‌رز بیت له حکومه‌تی ئامانجدا، ره‌نگه هه‌ر به‌خۆی بتوانیت چه‌ند هه‌نگاوێک بنیت که سوود به حکومه‌تیکی تر بگه‌یه‌نیت. تا حکومه‌تی ئامانج زیاتر دیکتاتۆر بیت، نه‌و هه‌والدۆزه زیاتر ده‌توانیت قه‌ناعه‌ت به‌هاوکاره‌کانی بیتیت که په‌ی‌په‌وی جۆره سیاسه‌تیک بگه‌ن که سوود به به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی حکومه‌تیکی تر بگه‌یه‌نیت. پوهنه که نه‌و که‌سه به‌ئاشکرای ناتوانیت کاره‌کانی نه‌نجام بدات، نه‌گه‌رنا سهر نه‌نجامی نه‌و هه‌والدۆزه ده‌که‌ویت به‌ر دنوکی شمشیری تیرۆ نه‌و حکومه‌ته‌وه؛ ده‌بیت نه‌و که‌سه ئامانجی نه‌وه بیت کاریگری خۆی ب‌خاته سهر تینگه‌یشتنی هاوکارانی له‌بارود‌خ‌ی سیاسیدا به‌رپ‌گه‌یه‌ک که به‌شیوه‌یه‌کی سروشتی ببیته هۆی سوود گه‌یاندن به‌و حکومه‌ته‌ی که کاری بۆ ده‌کات.

بۆ نمونه، هه‌والگری سۆڤیه‌ت له‌ سالانی سی و چله‌کاندا ژماره‌یه‌ک له‌ هه‌والدۆزی به‌کاره‌ینا که بۆ حکومه‌تی ئەمریکا کاریان ده‌کرد. له‌نیۆ گرنڤترین ئەو هه‌والدۆزانهدا، هاری دیکسته‌ر وایت (Harry Dexter White) یه‌کێک بوو له‌وانه‌ که له‌ وه‌زاره‌تی خه‌زێنه‌ی ئەمریکادا کاری ده‌کرد. ڕنک له‌ کاتیکی گونجاودا، هاری بوو به‌ یاریده‌ده‌ری جیگری سکرتیری گشتی ئەو وه‌زاره‌ته‌، که دووهم به‌رزترین پله‌ کارگێڕیه‌ له‌ وه‌زاره‌ته‌دا. سه‌ره‌پای پیدانی زانیاری و نه‌یتی به‌ هه‌والگری سۆڤیه‌ت، هاری وه‌ک هه‌والدۆزی کاریگه‌ریش چالاکی ئەنجامده‌دا. به‌م شتیه‌یه‌ش، له‌ ئاماده‌کاری بۆ کۆنفرانسی یالطا (Yalta) ی نیوان ستالین، ڕۆزفێلت، وه‌ چێرچل له‌ شوباتی ١٩٤٥، هاری هه‌لسا به‌ نووسینی په‌شنووسی پڕۆپۆزالی وه‌زاره‌تی خه‌زێنه‌ بۆ پیدانی قه‌رزێکی درێژخایه‌نی سی و پێنج سالێ که‌م سوو له‌گه‌ڵ بیست ملیار دۆلاری قه‌ره‌بووی پێشبینیکراوی جه‌نگی ئەلمانه‌کان. له‌گه‌ڵ ئەمه‌شدا، هاری هانی ئەوه‌یدا که توانای پێشه‌سازیه‌کانی کیمیاوی وه‌ ئەلیکترۆنی ئەلمان به‌ ته‌واوی په‌ک بخه‌ژن. دواتر چه‌ند ڕنګریه‌ک بۆ هه‌ولێکانی هاری له‌لایه‌ن وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ دروست کرا. له‌ کۆتاییدا، هیچ قه‌رزێکی مه‌زن به‌ رووسیا نه‌درا، وه‌ پێشه‌سازیه‌ی ئەلمانیش له‌ هه‌ربوو بواری ئەلیکترۆنی و کیمیایدا هه‌ر وه‌ک خۆی مایه‌وه‌. سه‌ره‌پای هه‌ولێ به‌رپه‌سته‌کانیش، به‌لام ڕۆزفێلت، به‌ پێشینه‌اره‌کانی هاری قاییل بوو، وه‌ دژی ویسته‌کانی چێرچل وه‌ستایه‌وه‌، به‌م پێیه‌ش، پشکنیکی دۆری بژاردنه‌وه‌ی جه‌نگی ئەلمانه‌کان به‌ر رووسیا که‌وت.

ئارنێ تریه‌ولت، کارمه‌ندیکی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی نه‌رویجی، یه‌کێکی تهره‌ له‌ نمونه‌کانی هه‌والدۆزی کاریگه‌ریی که بۆ ماوه‌ی زیاتر له‌ یه‌ک ده‌یه‌ له‌ ماوه‌ی جه‌نگی سارددا وه‌ک سیخوڕنکی سۆڤیه‌ت له‌ وه‌زاره‌ته‌ کاری ده‌کرد. به‌به‌کاره‌یتانی چه‌ندین ئەرکی جۆراوجۆر له‌ناو وه‌زاره‌ته‌که‌ و نه‌ته‌وه‌یه‌کگرتوه‌وه‌کاندا، ناوبراو (هه‌رکات ده‌رفه‌ت هه‌بوايه‌) هه‌ولده‌دات سیاسه‌تی ولاته‌که‌ی یان بگورپێت یان هه‌ره‌یج نه‌بی‌ت که‌متر کاریگه‌ری هه‌بی‌ت به‌شیه‌یه‌ک که‌ سوود به‌ به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی یه‌کێتی سۆڤیه‌ت بگه‌یه‌نێت. بۆ نمونه‌، هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای پێشه‌که‌یدا، ناوبراو پێگه‌یه‌کی تارا‌دده‌یه‌ک

دیار و بهرچاوی پیدرا له کونفرانسه‌کانی ده‌ریایی وه ئەندامێک بوو له نوێنه‌رایه‌تی دانوسانکاری نه‌رویجی له‌گه‌ڵ مۆسکۆ له‌مه‌ڕ سنووره‌کان ■ یاسا‌کانی پاوکردنی ماسیی له‌ ده‌ریای با‌رنتس. به‌پێی په‌کیک له‌ گێڕانه‌وه‌کان، "تریه‌ۆلت نه‌ک ته‌نیا ده‌زگای هه‌والگری سۆفیه‌تی (KGB) به‌ته‌واوی له‌ پێگه‌ی دانوس‌تانی نه‌رویجی ناگادارکرده‌وه به‌لکو وه‌ک هه‌والدۆزی کاریگه‌رییش له‌ تیمی دانوسانکاری نه‌رویجی کاری کرد،" به‌ یارمه‌تیدانیان به‌ پێککه‌وتنیک که "که به‌تووندی له‌ناو نه‌رویج ره‌خنه‌ی لێگرا به‌هۆی نه‌وه‌ی زۆر له‌ به‌رزه‌وه‌ندی سۆفیه‌تدا بووه." به‌شیوه‌یه‌کی گشتیتر، تریه‌ۆلت پێگه‌ جیاجیا‌کانی خۆی به‌کاره‌ینا له‌ناو وه‌زاره‌تدا بۆ به‌ره‌پێش‌بردنی سیاسه‌تگه‌لیک‌وه‌ک چه‌کی ناوه‌کی تو‌ریک‌ که هاوتا بوون له‌گه‌ڵ هه‌وله‌کانی سۆفیه‌ت بۆ لاوا‌زکردنی په‌یوه‌ندیه‌کانی نه‌رویج به‌ ریک‌خراوی په‌یمانی با‌کوری ئەتلاتنیک (NATO). تریه‌ۆلت کاریگه‌ریه‌کی باشی هه‌بوو له‌ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ڵ میدیای نه‌رویجی، به‌ به‌کاره‌ینانی په‌یوه‌ندیه‌کان له‌ راگه‌یاندا بۆ هاندانی هه‌لبه‌ستنی چی‌ۆرگه‌لیک که له‌دژی ئەمریکا و نا‌تۆدا بوون. کاتیک له‌ سالی ۱۹۸۴دا ده‌ستگیرکرا، ناو‌براو به‌رپرسی پۆ‌ژنامه‌گه‌ری وه‌زاره‌ت ده‌ره‌وه و نووسینگه‌ی زانیاریی بوو.

یه‌کی‌کی تر له‌ نمونه‌ دیاره‌کانی هه‌والدۆزی کاریگه‌ریی له‌ جهنگی ساردا که ئەندامی حکومه‌ته‌که نه‌بوو بریتییه له‌ پی‌یر چار‌س پاسی. ناو‌براو له‌ سالی ۱۹۷۹ به‌تۆمه‌تی سی‌خو‌ری‌کردن بۆ یه‌کی‌تی سۆفیه‌ت تۆمه‌تبارکرا وه‌ بۆماوه‌ی پینچ سال زیندانیی بۆ برپا‌یه‌وه. وه‌ک که‌سی‌کی سیاسیی ناوه‌وه (The insider) ی شو حکومه‌ته، ناو‌باو زانیارییه‌کی به‌رچاوی هه‌بوو ده‌ریاره‌ی سیاسه‌ته‌ بالاکان له‌ پاريس و ژیا‌نی تاییه‌تی که‌سایه‌تییه‌ سیاسیه‌ دیاره‌کانی شو ولاته، هه‌رچه‌نده ده‌ستی به‌ زانیاری نه‌یتیی نه‌ده‌گه‌یشت. سه‌ره‌پای ئەمه‌ش، وای‌تده‌چیت که تاوانه‌ راسته‌قینه‌که‌ی سی‌خو‌ری نه‌بووی‌ت به‌لکو نه‌وه‌ بووی‌ت که وه‌ک هه‌والدۆزی کاریگه‌ریی رۆ‌لی خۆی له‌ سیاسه‌تی شو ولاته‌دا گێ‌رای‌ت.

سروش‌تی په‌یوه‌ندییه‌که له‌ نتوان ده‌زگایه‌کی هه‌والگری وه‌ هه‌والدۆزیک به‌گوێ‌ره‌ی بارودۆخه‌کان ده‌گۆ‌ریت. له‌ که‌یسی‌کی وه‌ک پی‌ت‌را، که پۆ‌ژنامه‌نووسی‌کی پێشکه‌وت‌وو

وہ كەسكى سىياسى ناو حكومەتتىك بوو كە ھاوسۆزىيەكەي بۆ يەككىتى سۆفىيەت وای لىكردبوو ھەموو زانىارىيەكانى بەنھيتىيى بۆ دەزگای ھەوالگىرى ئەر ولانە پەرۋانە بىكات. بىگومان جۆر ۋەزىفەي ھەوالدۆزى كارىگەرىي لە دەزگايەكەوہ بۆ دەزگايەكى تر دەكۆپرەيت. يەكەم، "پەيوەندى مەمانەپىكراو" واتە، كەسكى خۆي بېيەيت لەگەل حكومەتتىكى بيانىي كارىكات بە نيازى بەرەوپىشېردنى ئامانچەكانى ئەر دەزگايەي كە ئامانچ و بەرزەوہەندىەكانىيان يەكدەگرنەوہ بەلام لە ھەمانكاندا رېنمايى لەو دەزگايە وەرناگريئەت وە بەھىچ شىئوہەيەكيش لەلايەن دەزگاكەوہ پارەي پىنادريئەت. ئەمە رىك پىنچەوانەي ئەر ھەوالدۆزەيە كە پىي دەوترىت "كۆنترۆلكراو" كە فەرمانى راستەوخۆ وەرەگريئەت وە پاشان جىيەجىيان دەكات، وە بىگومان پارەشى بۆ دابىن دەكرىئەت. جۆرى سىيەمىشيان برىتتيە لەو كەسەي كە بەكارھىنراوہ بۆئەوہي بەشىئوہەيەك كارىكات كە سوودى بۆ بەرزەوہەندىيەكانى حكومەتتىكى بيانى ھەيئەت بەلام خۆدى خۆي لەم بەكارھىنراوہ بىناگايە- ئەم جۆرە بەزۆرى بەھۆي پەيوەندى كۆمەلايەتى و ھاوكرىەكان بەدەست دىئەت.

(^{۱۲}) بازەنى سىخوپى كەيمبرىج: ئەر بازەنە سىخوپىە بوو كە لە بەرىتانىا زانىارى دەدايە يەككىتى سۆفىيەت لەمىانەي جەنگى جىيەھانىي دووہەدا و تا سالانى پەنجاكانىش چالاكىەكانىيان ھەر بەردەوام بوو. ھىچ يەككىك لە ئەندامانى ئەم بازەنەي نەدرانە دادگا بە تۆمەتى سىخوپى. چەمكى كەيمبرىج بۆ ئەرە دەگەرپتەوہ كە ئەندامانى لەماوہي خويئندن لە زانگۆيەدا تەجىئىدكران لەسالانى سىيەكاندا. ھەموو ئەندامانى ئەر بازەنەي بەشىئوہەيەكى چەر وابەستە بوون بە بىرى ماركسى-لېنىنى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆفىيەت كە ھەك باشترىن سىستەمى سىياسىي دەيانىينى، وە باتاىيەتى بە تاكە بەرگرىكار لەدژى فاشىزىم دەھاتە ھەژمار. ھەموويان بەسەرکەوتوانە كارەكانىيان لە نۆيەندەكانى حكومەتى بەرىتانىادا رادەپەراند. ھەريۆيە، برىكى زۆرى زانىارىيان بە دەزگاي ھەوالگىرى سۆفىيەت بەخشى. رىژەي زانىارىيەكان ئەرەندە بەرز بوو كە خۆدى سەرانى كەي جى بى پىتيان وابوو ھەندىئە لە زانىارىيەكان دەكرىئەت ھەلە بن. ئەركى

جەنگى زانىارى

سەرەكى ئەم سىخوپانە ئەوە بۈۈ وىرەى حۇكۇمەتى بەرىتانىا لاۋاز بىكەنەۋە لەھەمبەر ئەمىرىكا كە دۆڭمىنىكى سەرسەختى سۆڧىەت بۈۈ.

(۳) لەكاتى كۆكردنەۋەى زانىارى ھەۋالگىرى لەڭگى مۇڧەۋە، دەزگا ھەۋالگىرىيەكان تۈۈشى چەندىن گىرەت دەبنەۋە كە لە سىرۈشتى ئەۋ دەزگايەدايە، لەكاتىكىدا ئۈۋانى تر زىاتر تايىبەتن بە سىرۈشتى ئامانجى ھەۋالگىرىيەۋە. لە كۇندا گىرەنگىرەن تايىبەتمەندى ئەۋ زانىارىيە برىتىي بۈۈ لەۋەى تا ■ ئەندازەيەك ئەۋ كەسەى زانىارى لىۋەردەگىرەت مەتجانەپىڭراۋە.

سەرجاۋەكان دەكرەت، بەھۋى ھاندەرى پارەۋە، يان زانىارىيەكان ساختە بىكەن ياخۇد ۋاى لىڭبەكەن كە بايەخدار دەرىكەۋىت، يان ئەۋەندە گەۋرەى بىكەن ۋابزانرەت لە پىڭگە ۋ پۇستىكى بالآۋە دەستىان كەۋتۈۋە. مېژۋى ھەۋالگىرى نەۋۈنەى كەمى ئەۋ جۆرە سەرجاۋەنى تىاداىە كە بەپىدانى زانىارى درۈستىكراۋ ۋ گەۋرەكراۋ پارەيەكى نۇردىان دەسكەۋتەت.

ئەم جۆرە زانىارىيە سەركاغەزانە بۇ بەرژەۋەندى پارە لەسالانى چلەكان ۋ سەرەتاي پەنجاكاندا سەرى ھەلدا، بەشۈۋەيەك فېل ۋ تەلەكەيان بەكاردەھىتا كە دەزگا ھەۋالگىرىيەكانى ۋلاتانى شۈەيەتى پۇژئاۋاى ئەۋرۈپاى تۈۈشى گىرەتى جەۋەرى كىردىۋۈ. ئەم كىردەۋانە بەزۇرى لەلايەن ئەۋ ئاۋارانەۋە ئەنجام دەدران كە بەھۋى سىياسەتەۋە ۋلاتەكانىيان جىيەشۈتۈۋۈ، ئەۋ كەسانە ھەزىۋو پۇيان دەركەۋت كە لەۋ سەردەمە پىر لە كىشەمەكىشەمەدا دەتۈۋان بەھۋى فىۋشتى "زانارىيە" نانى پۇژانەى خۇيان دەستەبەر بىكەن. ۋە ئەۋەى جىتى تىرپامانە، ئەۋ كەسانەى كە لىيان دەپرسىن ئەم پارەيان لە كۆى ھىناۋە، بانگەشەى ئەۋەيان دەكرە كە كەستىكى ناسىۋاى خۇيان پلەيەكى بەزى پىت دراۋە لەناۋ حۇكۇمەتە شۈەيە نۆيكەدا. لەۋكاتەى ژمارەيەكى نۇدى ئەۋ ئاۋارانە لە ئاستىكى بەزى خۈيتەندا بۈۈن ۋە لەپۈۋى سىياسىشەۋە پىشكەۋتۈۋ بۈۈن، ئەۋان تۈۋانايان ھەبۈۋ ئەم زانىارىيانە پۈۋىەكى جۈۋانى بەبەردا بىكەن ۋ لەبەردەم

جەنگى زانىارى

خەلڭدا بەجوانى شىبىكەنەۋە بۆ ئەۋەى ئەۋ زانىارىانە بېنە جىئى سەرنج و پەزامەندى دەزگا ھەۋالگىرىيەكان.

يەككى تىر لە كىشە مەترسىدارەكانى تىرى كۆكردنەۋەى زانىارىى مۆيى بىرىتپىيە لەۋ ئەگەرەى كە دەكرىت ئەۋ "سىخوپە" بۆ دەزگای بەرامبەرىش كار بىكات ئەمەش ئەۋە دەگەينىت كە ئەۋ زانىارىانەى دەيىپەخشىت ھەلەن و تەنبا بۆ ئەۋەپە دەزگا ھەۋالگىرىيەكە بەسەردا بىبات. ئەم جۆرە سىخوپە دووسەرەپە لەكانىڭدا دەردەكەۋىت كە سەرچاۋەپەكى ھەۋال دەستگىر دەكرىت ۋە دەست دەكات بە دركاندى ھەندى زانىارى بۆ ئەۋەى ئەۋ كەس و دەزگاپەى گىرتوۋىپەتى بەمەبەستى خۆپاراستن لەسزايەكى تۈۋند.

نەمۇنەگەلى ژۆر سەرنجپاكىش لە جىپەنى ھەۋالگىرىيە سەبارەت بە سىخوپى دووسەرە لە لاپەرەكانى مېژوۋدا تۆماركران. بەرىتانىيەكان سەرگەۋتوۋىپون لە كۆنترۆلكردى، ۋە بەكارخستنى، تەۋاۋى ھەۋلەكانى كۆكردنەۋەى زانىارى لە رىگای مۆشەۋە كە ئەلمانىا سەرپەرشتى دەكرە لەناۋخاكى بەرىتانىا لەماۋەى جەنگى دوۋەمى جىپەنى. ھەر لە سەرەتاي جەنگەكەۋە، بەرىتانىيەكان دەستيان بەسەر ھەموو ئەۋ راپۆرتە ھەۋالگىرىيەدا گىرت كە لەلايەن ھاۋلاتيانى ئەلمانى ئەۋ ۋلاتەۋە دەنېردانە ۋلاتەكەيان. لە نېۋ دەستكەۋەكانى تىرى ئەم پىرۆسەپەدا، ئەم راپۆرتانە ھاۋكار بوون لە ھەلخەلەتاندنى ئەلمانەكان دەربارەى سىروشت و شوپىنى گىرسانەۋەى كەشتىپەكانى (D-day) لە ناۋچەى تۆرمەندى فەرەنسا. تەنانت تا دواساتەكانى جەنگى جىپەنىيە دوۋەم (۹ ھەزىران ۱۹۴۴)، پەيامىك لە سەرچاۋەپەكى كۆنترۆلكر ۋە لەلايەن بەرىتانىيەكانەۋە بايەخىكى بى ئەندازەى ھەبوو لە پاگرتنى يەكەپەكى زىڭپۇشى ئەلمانەكان لەناۋچەى كالى (بۆ بەرپەرچدانەۋەى ئەۋ ھىرشەى كە لەپاستىدا ھەر وجودى نەبوو)، بەم جۆرەش بوۋە ھۆى يارمەتيدانى ھىزى ھەقىقى داگىركرەنكە لە تۆرمەندى بۆ داينىكردى ئاسايىشى ئەۋ شوپىنەى ھىزەكانى تىادا بو.

كىشەكانى تىرى ئەم جۆرە سەرچاۋانە پەيوەستن بە سىروشتى ئامانجەكە. تا زياتر دەزگا ئاسايىشى نىتوخۆى ۋلاتىكى ئامانج كاريگەرتەر و بەھىزتر بىت، زياتر كارەكە

قورس دەبىت بۇ بەدەستەيتانى زانىارى ھەۋالگىرى لەڭگاڭ مۇڧەۋە لەۋ ۋلاتەدا. ھۆكۈمەتتەك كە كۆتۈرۈلۈپ تەۋاۋى ھەبىت بەسەر گەشتى نۆۋدەۋلەتتى ۋ پەيۋەندىيەكانى گەياندەنەۋە، ھەروھە بەسەر جۈۋلە ئابورەيەكانى ۋ جۈمۈچۈلۈ ھەمەچۈرى ترەۋە، كارەكە زۆر قورس دەكات بۇ سىخۇرى نافەرمى لەناۋ ۋلاتەكەيدا، ياخود "ناياساسى"، ئەفسەرى ھەۋالگىرى بۇ گەشتكردن بۇ ۋلاتىتەك، دانانى چالاكىيە "شاراۋەكانيان"، ۋە كاركردن بەبى ئەۋەى پىتيان بزانرەيت. ئەفسەرانى فەرمى نەپتى دەكرىت بېنە ئامانجى چاۋەدېرى ۋە، ۋەئەمش ئەركيان قورس دەكات بۇ ئەۋەى چاۋيان بە ھاۋلاتيانى ئاساسى بگەۋىت لە ۋلاتى ئامانجدا بەبى ئەۋەى چاۋەدېرى بگىرەن. ئەنجامەكە برىتييە لەۋەى كە لەچەمكى ھەۋالگىرى ئەمرىكدا پىتى دەۋترىت "ئامانجى زەحمەت" يان "ناۋچەى قەدەغەكراۋ"، ۋلاتىتەك كە تىايدا چالاكىيە ھەۋالگىرىيەكان بە گەشتى دەكرىت سودى ھەبىت تەنبا لەژىر سىخۇرى فەرمى ۋە ئىنجا بېگومان كارىكى تارادەدەيەكى زۆر ئەستەمە .

ئامانجەكانى تروىش چەند كىشەيەكى تايىبەت دروست دەكەن. بۇ ۋىنە، كۆكرەنەۋەى زانىارى ھەۋالگىرى لەسەر تىرۈرۈزم بەۋى سىروشتى تايىبەتتى ھەر گرۈپپەكە كۆسپى تىدەكەۋىت. تا ئەۋ راددەيەى كە بەئەندامبۈۋن لەۋ جۆرە گرۈپپانە پەيۋەستە بە ناسىنى درىژخايەن، پەيۋەندى خىزانىي، يان تواناى بېشتەر، كارەكە زۆر قورس دەبىت بۇ ئەۋەى سەرچاۋەيەكى ھەۋالگىرى بىخەيتە ناۋيانەۋە. بەھەمانشېۋە، بۈۋى دىئۆزىي لەناۋ جۆرە گرۈپپىكى لەم شېۋەيەدا كارەكە قورس دەكات بۇ ئەۋەى ئەندامىكى ئەۋ گرۈپپە قايىل بگەى بۇ ئەۋەى خىيانەت ۋ ناپاكى لىتەكات .

كىشەكان كۆتايان نايەت تەنەنەت ئەگەر كەسىكىش بە سەرگەۋتۈىش بىخىترىتە ناۋ گرۈپپىكى تىرۈرۈستى. بۇ مانەۋەى ئەندامىك بەۋ شىۋازەى تۆ دەتەۋىت، دەبىت ئەۋ سەرچاۋەيە پىشتىۋانى ماددى بداتە، ياخود بەژدارىيت، كىردەۋە تىرۈرۈستىيەكان. زۆرەى دەزگا ھەۋالگىرىيەكان ئاچارن ھەندى سىۋور دابىنن لەسەر كىردەۋەيەك كە ئەفسەرى چالاكىيەكان ياخود سەرچاۋەكە بىگىرەتە بەر بۇئەۋەى زانىارىيە ئەسلىيەكى بپارىزىت. لەھەمانكاتدا، بەكارھىتانى ئەۋ زانىارىيەنى لەلايەن سەرچاۋەكە دراۋە بۇ

له یاداشته کانیډا، نیکیتا خروشیف سکرتری سوفیهت یو چه نډین سال، ده لیت که نه وه دانیانانی بهرپرسیاریه تی خودی نایزنه اهر بووه نه وه که وختی خودی فرېوکه که که بووه هوی نه وه شکستی به ژدارنه بوونی له کویونه وهی "چار هنزی مه زن" له پاریس که قرار یو له کوتایی به هاری نه و ساله ده نجام بدریت. سهر پای نه مهش، نایزنه اهر ههستی به وه که که ناتوانیت نکولی له ناگاداریی خوی بکات به یی نه وهی بلیت که نه و به شیوه یه کی کاریگه رانه کونترولی به سهر هیزه سهریازیه کانی نمریکادا نییه، به تاییه تی به له بهرچا وگرتنی نه و پشتوانیه مه زنه پیویسته یو چالاکیه که. له کاتیکدا ده کړت حاشا له کرده وهی گروپی بچووی سیخوپر نهیښی بکړت، که وهک ده رچو له یاساکانی ولات له قه لیم بدرین، پرسینکی تر یو حاشایکړدن له توپه راسیونیک که پیویستی به هه ماهه نگی ژماره یه کی نوری کهس هه یه له چه نډین بنکی ناسمانی له سهرتاسه ری جیهان.

یه کیک له نمونه کانی نکولی قاییلکه ر بریتیه له که یسی نه م سالنهی دواپی چه ند سیخوپرکی هه والگری فهره نسی که که شتی (Rainbow Warrior) یان ته قانده وه. بهرپرسیاریه تی نه م پرسه ناشکرا یو کاتیک نه فسر هه والگریه تیوه گلاوه کانی فهره نسا له نیوزله ندا ده ستگیرکران. حکومتی فهره نسا نه وهی دوپاتکرده وه که تیوه گلانی فهرمی له پرسه که دا له وه زیری بهرگری چارلس هنیری تیڼه په ریه وه، که بهرپرس یو له ده زگای هه والگری بیانی فهره نسی، واته پاشکوی وه زاره تی بهرگری. چارلس دوی سن مانگ له هیرشه که دهستی له کارکیتشایه وه. له کوتاییدا سه روک فرانسوا مینه ران به سه لامه تی له گرفته ده رچو و توانی نکولی کی قاییلکه ر بکاته پوزش یو کاره کی.

له نه مریکاشدا، ریبازی نکولی قاییلکه ر بووه خالی وهرچه رخان له ده رچوونی یاسایک له کونگریس ده رباره ی پرسه هه والگریه کان له سالانی ناوه راستی هه فتاکاندا. له کوتایی سالی ۱۹۷۴د، دوی ناشکرا بوونی بهرنامه ی چالاکیه کی نهیښی له ولاتی چپلی، کونگریس یاسایه کی تیڼه راند، که چالاکی په نهانینی سی نای نه ی قه ده غه کړد.

بۇ ئەنجامدانى چالاكىيەكى شاراوه، دەبوايه لايەنى ھەوالگىرى بەلقى جىبەجىكار بلىت بۇ ئەۋەى كونگرېس ئاگادار بىكرىتەۋە لەبارەى چالاكى پەنھانى. سەرەپاى ئەمەش، ياساكة پىتۈيىستى بەۋەش بوو كە دەبىت سەرۆك ئەۋ چالاكىيە شاراوه پە پىشنىاركرارهى پىن گرنگ بوايه بۇ ئاسايىشى نىشتىمانىي ۋە ئەۋىش لە حالەتى ئاشكرا بوۋى ئەۋ توانايەى ھەبىت نىكۆلى لىبكات، ئىنجا پى بەم جۆرە چالاكىيە بدرىت.

(۵) چالاكى پەنھان (شاراوه)، لە ۋەشەسازى ھەوالگىرى ئەمىركادا، برىتتپە لەۋ ھەۋلەى كە لەلەپەن ھىكۈمەتتەۋە دەدرىت بۇ دەستەبەركردى ئامانچىكى دىارىكرارى سىياسەتى دەرەۋە بە ئەنجامدانى ھەندى چالاكى نەپنى بۇ كارىگەرى خىستەسەر رەفتارى ھىكۈمەت يان سىياسەتتىكى بىانى، ياخود سەربازىي، ئابورىي، يان بوۋداۋىكى پەيوەستدار بە كۆمەلگا لە ۋلاتتىكى بىاندا. ھەرۋەك لە خودى چەمكەۋە ديارە، تايپەتمەندى تايپەتى چالاكى پەنھانى برىتتپە لەۋەى كە ھىكۈمەتتە چالاكىەكانى خۇى بەشۋەيەكى پەنھان ۋ شاراوه ئەنجام دەدات. سەرەپاى ئەمەش، لىرەدا پرسىارى ئەۋە دىتە كۆپى كە ماناى تەۋاۋى پەنھان چىپە، ئەۋە لە دۇخىكى بۇ دۇخىكى تر دەگۆپىت، ۋانە بەپىتى ئەۋ چالاكىيە ئەنجامى دەدەن.

لە ھەندى كەيسدا، رېژەى نەپنى دەبىت كامىل بىت، ۋە ھىكۈمەتەكان ھەۋلدەدەن چالاكى بىكەن بۇ ئەۋەى ناۋەرۆك يان تەنانت بوۋى ئەۋ جۆرە چالاكىانە بۇ دەرەۋە بە نەزانراۋى بىمىتتەۋە، ۋە چەند كەسىكى كەم ۋ تايپەت ئاگادارى ئەم چالاكىانە بن. بۇ نمونە، دەكرىت ئەمە سروسىت بىت ئەگەر ئەۋ چالاكىيە شاراوه پە پىك ھاتبىت لە يارمەتيدانى كۆمەلىك پىلانگىر بۇ ئامادەسازى كودەتايەك لە ۋلاتتىكى بىانى بەھۋى بەقاچاغ ھىنانى چەك ۋ تفاق بۇناۋ ۋلاتكە بۇ ئەم مەبەستە. لە كەيسى تردا، خودى چالاكىەكان بۇ پاى گىشتى خەلك زانراۋە، بەلام ھىكۈمەتەكان دەستۋەردانى خۇيان تىادا رەتدەكەنەۋە. يەككىك لە نمونەكانى ئەم جۆرە برىتتپە لە تەمۋىلكردى نەپنى ھىكۈمەتتە بۇ رۆژنامەيەك يان رادىۋىەك كە پىشتىرانى

سىياسەتەكانى كىرۋوھە يان نەياري دۆڭمەنەكانىيەتى. لە كۆتايىدا، دەكرىت چەند جۆرە كەيسىكىش ھەبن كە تىيائىندا زانىارىيەكى بەرچاۋ دەريارىيە تۆپەراسىۋنەكان بۆ پاى گشتى خەلك زانراۋ بن، بەلام بەھۆى ھۆكارى دىلۋماسىيى و چەند ھۆكارىكى تايىبەتى تر، ھۆكۈمەتەكان خۆيان بەدوور دەگرن لە دداننان لە بوونى پەيوەندىيەكى فەرمى بەم جۆرە چالاكىانەۋە.

لە ئەمىركادا، چالاكى پەنھانى بە ياسا كراۋە ۋە بەم شىۋەيە پىئاسە كراۋە، "برىتييە لە چالاكىك يان چەند چالاكىيەكى ھۆكۈمەتى ويلاپەتپە يەكگرتۋەكانى ئەمىركا بۆ كارىگەرى خستەنەسەر دۆخى سىياسىي، ئابۋورىيى يان سەريازىي لە دەرەۋە، لە ۋلاتى بەئامىنجىگىراۋدا نىياز ۋايە كە رۆلى [ھۆكۈمەت] بە ھىچ شىۋەيەك ديار نەبىت يان بەئاشكرىي ددانى پىيانەنرۆت، بەلام پىك نايەت لە چالاكى... دژە ھەۋالگىرى تەقلىدى... دىلۋماسى... سەريازىي... [يان] جىيەجىكرىدى ياسا."

بەم پىئاسەيەۋە بىت، چالاكى پەنھانى جىياكراۋەتەۋە لە كۆكرىنەۋەى و ئەنجامى زانىارى ھەۋالگىرى، ئەمەش بەۋ واتەيە دىت كە، لەئەمىركادا چالاكى پەنھانى بە دلى كارى ھەۋالگىرى دادەنرۆت. جىياۋازىيەكە برىتييە لەۋەى كە ئامانجى چالاكى نەپنى برىتييى نىيە لە زانين بەلكو برىتييە لە پىششەبردنى راستەۋخۆى ئامانجى سىياسەتى دەرەۋەى نىشتىمانىي. بەم پىيە، زياتر ئەۋ پىشت بە ئامرازى سىياسەتى دەرەۋەى ۋلاتانى تر دەبەستىت، ۋەك دىلۋماسىيەت يان ھىزە سەريازىي، نەۋەك چالاكى ترى ھەۋالگىرى.

لەكاتىكدا ئەم پىئاسەيە روۋنە بۆ زۆريەى مەبەستە كىرەيىيەكان، بەلام بە تەۋاۋى ورد نىيە. بۆ نمونە، ھەرچەندە ياسا بەتەۋاۋى چالاكى تەقلىدى، دىلۋماسىي، سەريازىي، دژە ھەۋالگىرى ۋە جىيەجىكرىدى ياسا لە چالاكى نەپنى دەرەدەخات، نە پىئاسەى ئەۋ چالاكىانە دەكات نە ھىلى لىكجىياكرىنەۋە لە نىۋان ئەم چالاكىانە و چالاكى پەنھانى ديارىدەكات. بۆ نمونە، دىلۋماسىيەتەش ھەۋل دەدات كارىگەرى بخاتە سەر پەفتارى ھۆكۈمەت و دەسلەتدارانى تر، ۋە بەزۆرى بەشىۋەيەكى نەپنىي ئەم كارە ئەنجام دەدرىت؛ بۆ نمونە، زۆريەى جار گرنگە گىفتوگۆى نىۋان دوو ۋلات

بە نەيتىي دەمىلرئىتەو لە ولاتانى تر يان بۆ پاى گشتىي. وە تەنانت دەكرىت گىفتوگۇ لەگەل چەند بەرپرستىكى ولاتىكى ديارىكراوى ھەمان حكومت بە نەيتىي بىمىننەو.

بەھەمان شىو، "دژە ھەوالگىرى تەقلىدى" پىك دىت لە بەكارھىتئانى سىخوپى دووسەر، ھەروەك لە بەشى داھاتوودا باس دەكرىت. لەكاتىكدا ئەم سىخوپانە تىوھگلون لە شكستھىتان بە ھەولەكانى كۆكردنەوھى زانىارى مۆي، وە دەكرىت زانىارى ساختە بىخشن كە ھەلىدەخەلەتئىت، وە دوورنىيە بىتتە ھۆي كوپىنى پەفتارەكەي. (لە ھەر كەيسىكدا بىت، سىخوپى دووسەر دەبىت دوژمن ھەلخەلەتئىت دەريارەي چالاكى خۆي، وە چالاكىەكانى كۆكردنەوھى زانىارى ھەوالگىرى دوژمنەك گرىگە بۆ كارىگرى خستەسەر). لىرەدا پرسىيارەك ئەوھە كە ئايا ئەو چالاكىيە "تەقلىدىيە" وەك دژەھەوالگىرى دابىرئىت يان چالاكى پەنھانى، وەلامەكەي ناپوونە.

ھەروەھا، دەبىت تىيىنى ئەو بەكرىت كە چەمكى "چالاكى پەنھانى" لە بنچىنەدا چەمكىكى ئەمريكىيە، وە لە چەمكسازىي دەزگا ھەوالگىرىيەكانى تردا بەكار نايەت. بۆ نمونە، لەپووسىدا چەمكى (aktivnye meropriatiia) ھەيە كە نىزىكتىن چەمكە لە چالاكى پەنھانى، بەلام كەمىك فراوانترە دادەنرئە، واتە، پىك دىت لە ھەردوو "تەكنىكى ئاشكرا و نەيتىي كارىگرىخستە سەر پوودا و رەفتار لە، وە چالاكىەكانى، ولاتە بىيانىەكاندا." بەم پىيە، بە تەواوى نەدەكوتە ناو چوارچىوھى ھەوالگىرىيەو. لەجىياتى ئەمە، لە ھەردوو چالاكى سىياسىي بىيانى ترى حكومتى سؤفەت پىك دەھات (بۆ نمونە، دبلۆماسىيەت وە بەكارھىتئانى مەيداي فەرمى، وە رادىوئى مۆسكۇ) وە پارتى كۆمۆنىستى يەكئىتى سؤفەت. ئەم چەمكە زىاترى بۆ ئەو چالاكىانە بەكاردەھات كە سەرنج دەخەنسەر ئامانچىك-كارىگرىي سىياسىي- ئەوەك نەيتىي يان كرانەوھى ئەو ئامرازانەي بەكاردەھاتن.

بەبى لەبەرچاوگرتنى بەكارھىتئانى چەمكسازىي لەو بوارەدا، گرىگە ئەوھەمان لەبەرچاو بىت كە ئەوھى پىدەوترئىت چالاكى پەنھانى لە ئەمريكا تەنيا ئامرازىكى سىياسەتى

دەرەمەيە لەنێو چەندىن مېتۆدى ترى ھەوالگىرى. بەھۆى تايبەتمەندىيە ناوازەگەى و رابردووە سەرنجراکىشەگەيەو، سەرنجىكى زۆرى خراوەتەسەر، وە بەھۆى نەيتىيەگەيەو، چەند کىشەيەگەى تايبەتى ھەيە بۆ حکومەتتىكى ديموکراتى. بەھۆى ئەو سەرنجەى خستويەتە سەر شىتوازي چالاگەگە وەگ لە ناوھەپۆگەى چالاگەگە، دىيەتەگە لە ئەمرىکا دەرپارەى چالاگەى پەنھانى بەشىوھەگەى فراوان سەرنجى خستۆتە سەر پرسى ياسايى بوون و کارابوون لەسەر حيسابى پرسە زياتر گەوھەريەکانى ئامانج و ستراتيژىيەتى سياسەتى دەرەو.

(٦) يەکىک لە گەرنگەريى ئەو ھونەرەنەى گە پىتويستە ولاتىک درکى پى بکات برىتييە لەوھى گە ئەگەر سەد لەسەد زانىرا گە چالاگە شاراوھەگە ئاشکرا بووھ وە ئەنجامدەرانى کىن، بەرپرسە بالاگانى دەولەتەگە دەبىت ئەو توانايەيان ھەبىت نەگۆلى لەو بکەن گە ئەوان رىگايان بە چالاگەگە داوھ يان تەنانت ناگاشيان لىتووھ. سەرکردەى ئەو ولاتە دەبىت ئەو توانايەى ھەبىت بلىت، بە زمانىكى قايلکەر، گە ئەو کارە لەلایەن ھەندى گەسانى پشتگويتخراو ئەنجامدراوھ گە بەبى زانىيارى و پرسى ئەو کاريان کردوھ.

لەماوھى دواى جەنگى جىھانىى دووھەمەو، گەنگى ئەم پىيازە زياتر بۆ پاى گشتى بوون بووھ، کاتىک سەرۆک ئايزنھاوھر لە ئايارى ١٩٦٠دا رىگای بە فېرۆگەى (٧-١) دا بۆ ئەوھى ھەلسىت بە ئەنجامدانى چەند چالاگەگەى ھەوالگىرى لە ئاسمانى يەکىتى سۆڤيەتدا بەو ئامانجەى گە پادارەکانى ئەو ولاتە ناتوانن درک بە بوونى فېرۆگەگە بکەن و کارەگەى بە سەرگەوتويى ئەنجام دەدات، بەلام ئەو فېرۆگەى لەلایەن موشرەگەگەى ئاسمانى سۆڤيەتەوھ لەکاتى سىخوڤىکردن لە ئاسمانى ئەو ولاتە ھىترايە خوارەوھ. (ھەرچەندە ئەمە چالاگەى شاراوھ نىيە، بەلام بەپوونى دەرەدەگەوتە گە دژى ياسا نۆردەولەتەگەنە، ئەمەش پىتويستى بە نەگۆلەگەى قايلکەر دەبوو گە سەرۆک ئايزنھاوھر دەبوایە بە زمانىكى پاراو پۆزشى بۆ بھىتەتەوھ).

له یاداشته‌کانیدا، نیکیتا خروشیفیی سکرتیری سوڤیەت بۆ چەندین سال، دەلێت که ئەو دانیانانی بەرپرسیاریەتی خودی ئایزنهاور بوو. ئەو هەک که وتنی خودی فۆکە که که بوو هۆی ئەو هۆی شکستی بە‌ژدارنە‌بوونی له کۆیونە‌وه‌ی "چار هێزی مه‌زن" له پاریس که قەرار بوو له‌کۆتایی به‌هاری ئەو سالەدا ئە‌نجام بدرێت. سەر‌پای ئە‌مه‌ش، ئایزنهاور هه‌ستی به‌وه‌کرد که ناتوانێت نۆ‌لی له ئاگاداریی خۆی بکات به‌ی ئە‌وه‌ی ب‌لێت که ئەو به‌شیوه‌یه‌کی کاریگه‌رانه کۆنترۆلی به‌سەر هێزه سە‌ربازیه‌کانی ئە‌مریکا دا نییه، به‌تاییه‌تی به‌ له‌به‌ر‌چاو‌گرتنی ئەو پشتوانیه‌ مه‌زنه پ‌یوسته بۆ چالاکیه‌که. له‌کاتێ‌که‌دا ده‌کرێت حاشا له‌کرده‌وه‌ی گروپی ب‌جووکی سیخوپی نه‌ی‌نی ب‌کرێت، که وه‌ک ده‌ر‌چوو له‌ یاسا‌کانی ولات له‌قه‌ڵەم بدرێن، پرس‌ی‌کی تر بۆ حاشا‌ی‌کردن له‌ تۆ‌په‌راسیۆ‌نیک که پ‌یوستی به‌ هه‌ما‌هه‌نگی ژماره‌یه‌کی زۆری که‌س هه‌یه له‌ چە‌ندین بن‌که‌ی ئاسمانی له‌ سه‌رتاسه‌ری جیهان.

یه‌کێک له‌ نمونه‌‌کانی نۆ‌لی قاییل‌که‌ر بریتیه‌ له‌ که‌یسی ئە‌م سالانه‌ی دوا‌یی چە‌ند سیخو‌پ‌ی‌کی هه‌وال‌گری فه‌ره‌نسی که که‌شتی (Rainbow Warrior) یان ته‌قانه‌وه. به‌رپر‌سیاریه‌تی ئە‌م پرسه‌ ئاشکرا بوو کاتیک ئە‌فسه‌ر هه‌وال‌گریه تیۆه‌‌گلاوه‌‌کانی فه‌ره‌نسا له‌ نیۆ‌زله‌ندا ده‌ست‌گیر‌کران. حکومه‌تی فه‌ره‌نسا ئە‌وه‌ی دو‌پات‌کرده‌وه که تیۆه‌‌گلانی فه‌رمی له‌ پرسه‌‌که‌دا له‌ وه‌زیری به‌ر‌گریی چارلس هێنری ئێنه‌په‌رپه‌وه، که به‌ر‌پرس بوو له‌ ده‌ز‌گای هه‌وال‌گری بیانی فه‌ره‌نسی، واته‌ پاش‌کۆی وه‌زاره‌تی به‌ر‌گریی. چارلس دوا‌ی سێ مانگ له‌ هێرشه‌که ده‌ستی له‌کار‌کێ‌شایه‌وه. له‌کۆتاییدا سه‌ر‌ۆک فرانسوا میته‌ران به‌ سه‌لامه‌تی له‌ گه‌رفته ده‌ر‌چوو و توانی نۆ‌لیه‌کی قاییل‌که‌ر ب‌کاته پ‌ژ‌رش بۆ کاره‌که‌ی.

له‌ ئە‌مریکا‌شدا، پ‌ی‌بازی نۆ‌لی قاییل‌که‌ر بوو خالی وه‌ر‌چه‌رخان له‌ ده‌ر‌چوونی یاسایه‌ک له‌ کۆنگرێس ده‌رباره‌ی پرسه هه‌وال‌گریه‌کان له‌ سالانی ناوه‌‌پاستی هه‌فتا‌کاندا. له‌ کۆتایی سالی ۱۹۷۴دا، دوا‌ی ئاشکرا‌بوونی به‌رنامه‌ی چالاکیه‌کی نه‌ی‌نی له‌ ولاتی چیلی، کۆنگرێس یاسایه‌کی تیپه‌‌پاند، که چالاکی په‌نهانیی سی ئای ئە‌ی قه‌ده‌غه‌کرد.

بۆ ئەنجامدانی چالاکیەکی شاراو، دەبوايە لایەنی ھەوالکەری بە لقی جێبەجێکار بلیت بۆ ئەوێ کۆنگرێس ئاگادار بکەیتەرە لەبارەى چالاکی پەنھانی. سەرەرای ئەمەش، یاساکە پێویستی بەوەش بوو کە دەبیت سەرک ئەو چالاکیە شاراو بە پێشنیارکەرەى پێ گرن گ بوايە بۆ ئاساییشی نیشتمانیی وە ئەویش لە حالەتی ئاشکرا بوونی ئەو توانایەى ھەبیت نەزلی لێبکات، ئینجا پێ بەم جۆرە چالاکیە بدریت.

(٧) ئەزمۇن نىشانى دەدات كە زالبۇن بەسەر ھەموو ئەو ھەولانەى دوژمن دەدات لە كارى ھەلخەلتاندىن نۆز قورسە. تەنانت ئەوكاتەشى ئەوان سىستەمى سىخوڧىيى دوسەرەيان بەپۆۋەدەبرد، بەرىتانیيەكانىش بەھەمانشپۆھ لەلايەن ئەلمانەكانەو ھەولانەى لىكرا سەبارەى بە زانىاريە ھەولگريەكانيان ۋە تۆپەراسپۆنەكانيان لە ۋلاتى ھۆلەندا. بەدەستپىكرەن لە كوتاييەكانى ھاوينى ١٩٤١، لەگەل دەستگىر كرىنى سىخوڧىكى ئەلمانى كە كارى پۆ دەزگای ھەولگري بەرىتانيا دەكرە، ئەلمانەكان توانيان ھەموو سىخوڧىەكانى دواترى بەرىتانیيەكان دەستگىر بكن كە لەلايەن دەزگای ھەولگري تايەتەى ئەو ۋلاتەو دەنئەردان.

به‌شکاردندی ئو سیستمه شیفره‌یه‌ی له‌لاین سیخوڤه‌کانه‌وه به‌کارده‌هات، ئه‌لمانه‌کان په‌یامگه‌لیتکیان بۆ به‌ریتانیا ده‌نارد که وانیشانداریو له‌لاین سیخوڤه‌کانه‌وه‌یه، که له‌پاستیدا هه‌موویان ده‌ستگیرکرایوون. هه‌ندێ له‌سیخوڤی ده‌ستگیرکراو هاوکاریان کرد له‌ئاماده‌کردن وه‌ناردنی په‌یامه‌کان؛ له‌که‌یسی تردا، کارمه‌ندای پادپۆیی ئه‌لمانیا خۆیان کردبووه ئو سیخوڤانه‌ی که ده‌ستگیرکرایوون وه‌له‌جباتی ئه‌وان په‌یامیان ده‌نارد. ئه‌م په‌یامانه‌بوونه هۆی ئه‌وه‌ی سیخوڤی زیاتر بنێژن بۆناو ئه‌و وڵاته، به‌لام هه‌موویان ده‌ستبه‌جێ یه‌ک له‌هوا‌ی یه‌ک ده‌ستگیرکران. ئۆپه‌راسیۆنه‌که، که ئه‌لمانه‌کان پێیان ده‌وت (*Nordpol*) وه‌ (*Englandspiel*)، واته‌ قوتبی باکوور و یاری له‌ژێ ئینگلته‌را، به‌رده‌وام بوو له‌سا‌لی ۱۹۴۴هه‌ تاوه‌کو دوو له‌سیخوڤی ده‌ستگیرکراو له‌که‌مه‌که‌ رایانکرد که‌تیایدا گیرایوون. له‌م خا‌له‌ به‌دواوه، ئو نه‌فسه‌ره‌ ده‌هه‌والگرییه‌ی به‌رپررسی ئه‌و ئۆپه‌راسیۆنه‌یوو به‌یاریدا کوتایی به‌ناردنی

پەيام بۆلەندەن بېيىتتە ۋە لەيەكى نىساندا كۆتايى بە سەرچەم تۆپە راسپۆنەكە
مىتتا .

كاتىك سىخوپەكانى بەرىتانيا لە ھۆلەندا پەيامەكانىيان شىفرەداركردن بۆئەۋى بەرەۋ
لەندەن بياننۆرەۋە، دەبۋايە پىكارى "پىشكىنى ئەمنى" بىگرنەبەر كە سىستەمىكى
تايىبەتە بە پاراستنى شىفرەكان . ئەمە ۋاي دەردەخست بۆئەۋ كەسانەى پەيامەكە
ۋەردەگىرن كە ئەۋان بەپاستى ئەۋ كەسانەن كە لەلايەن ئەۋانەۋە نۆرداۋەن ۋە ئەۋان
بەشىۋەيەكى ئازادانە كارەكانىن خۇيان دەكەن ۋە لەژىر ھىچ ھەپشەيەكى
ئەلمانەكاندا نىن . بۆ نموۋە، دەكرىت سىخوپىك پىتئامى پىدېرىت بۆئەۋى
"ھەلەيك" بىكات لە پىتى پانزەيەمى ھەموو ئەۋ پەيامانەى دەينىرت . ئەگەر
ئەلمانەكان ئەۋ سىستەمەى شىفرەداركردنەكان بەدەست گەيشت بەلام لە پىرەنسىيى
"پىشكىنى ئەمنى" تىنەگەيشتن، ھەر پەيامىك كە ئەۋان دەينىرن ۋەك ساختە
لەقەلم دەدرىت، چونكە ئەۋ ھەلەيەى تىادا نىيە كە دەبۋايە بىكرىت .

لەم كەيسە تايىبەتەدا، بەكارھىنەرىكى پادىۋى ئەلمانى بە سىستەمى شىفرەكراۋى
دەستكەۋتوۋ لەپىگاي سىخوپىكى بەرىتاني پەيامەكانى نارد . لەبەر ئەۋى
بەكارھىنەرىكى پادىۋى بەنۆرى دەكرىت ناسنامەكەى بەشىۋازىك ئاشكرا بىكرىت كە
تىايدا ئەۋ بەشىۋەيەكى جىۋاز پەيامەكانى نارد، لەمەۋە پەيامى يەكەمى ئەۋى
نىشانىدەدات كە بەكارھىنەرىكى نۆئ لە ھۆلەندا بەكرى گىراۋە چونكە سىخوپى
سەرەكى بەم شىۋازە نامەكانى نەدەگۈستەۋە . ئەم پەيامە ھىچ پىشكىنىنىكى تىدائەبوۋ
ۋە بەمەش دەبۋايە ۋەك ساختە مامەلەى لەگەل بىكرىت لەلايەن بارەگاي سەرەكى
ھەۋالگىرى لەلەندەن . ھەريۋى ئەفسەرى ستافەكە لەلەندەن، چارس بىۋو لە
شىكسى پەيپەۋكردنى پىتئامى دروست ۋە بەمەش ديار بوۋ كە سىخوپە سەرەكىكە
لە ■ بارىكدايە .

تىگەيشتن لە فىل ھەنگاۋى يەكەمە بەرەۋ پىشەۋە لە زانىنى ئەۋى چۆن خۇمان لە
فىل لىكران بپاريزىن؛ بە تىگەيشتى ئەۋ ھۆكارانەى كە ئاسانكارى دەكەن بۆ فىل،
ھەريچ نەبىت دەزگاكە ئاگادارى ئەگەر فىلەكە دەبىتەۋە ۋە ھەندى لە نىشانە

ئاگادار كەرەۋەكانى دەناسىتەۋە. دەزگايەكى ھەۋالگىرى بەتايىبەتى موعەرەزە بۇ فىل كاتىك پىشتەستراۋە رۇمارەيەكى بچووك لە سەرچاۋەى زانىارىى ۋە كاتىك دوژمن ئاگادارى سىروشتى ئەو كەئالانە ۋ شىۋازى كاركردىنە.

بۇ نموۋە، پىشتەستى سەرەكى لەسەر سەتەلايەتەكانى چاۋەدىرى فۇتۇگرافى، ناسنامە ۋ ناسپەۋەى شتەكان بەزۇرى بۇ ئەۋە كەسانە ديار دەبىت كە ۋىنەكان دەگىن، دەكرىت ۋا لە دەزگايەكى ھەۋالگىرى بكات بكەۋىتە تۇرى تەلەكەبازىيەۋە. دوژمنەكە، كاتىك دەزانىت ۋىنەى بارەگاكانى دەگىرىت، دەكرىت كارىكى ۋا بكات كە چەند شتىكى تايىبەت نەبىنرىن؛ دەكرىت شتەكان بگوازىنەۋە نىۋە گەرەجەكان يان بشاردىنەۋە ياخود بە شتىك داپۇشرىن ھەركاتىك سەتەلايەتى چاۋەدىرى فۇتۇگرافى بەسەرەياندا تىپەپى. بەھەمان شىۋە، دوژمن دەزانىت كاتىك كەلۈپەلەكان دەگۈرپىن بۇ ئەۋەى ھەلى زىادكردىن تىبىنكردىن زىاد بگەين ۋە بەلاپىيانداپەرىن. بارودۇخەكە تەئانەت كاۋلترىش ئەبىت (بە بۇچوۋنى قورىانى فىلېبازىيەكە) ئەگەر دوژمنەكە بتوانىت زانىارى پىشۋەختەى ھەبىت نەك تەنبا كامە شوپىن ۋىنەى دەگىرىت بەلكو چ شوپىن ۋىنەى دەگىرىت. بۇ نموۋە، ئەگەر دەزگا ھەۋالگىرىيەكە كوالىتى ئەۋ كامىرايە بزانىت، ئەۋا دەزانىت تاجە ئەندازەيەى شتمەكى ساختە ئالۋگۈرپان پىكرائە لەگەل ھى پاستەقىنە. بەم ھۆيەشەۋە، كودەتايەكى گىرنگى ھەۋالگىرى بوو بۇ سۇفەتەكان بۇ ئەۋەى نامىلكەى چۆنىەتى كاركردىن سەتەلايەتى چاۋەدىرى فۇتۇگرافى ئەمىرىكى بەناۋى (KH-۱۱) بەدەست بەپىن. ئەۋان بە تەنبا سى ھەزار دۇلار لە ۋىليام كامپايلس كرى، دۋاى ئەۋەى دەستى لە پۇستەكەى ۋەك ئەفسەرى سەرەتايى سى ئاى ئەى لە تشرىنى دوۋەمى ۱۹۷۷ بەردا. ھەرۋەھا بەمۇى ئەم ھۆكارەشەۋە بوو كە ۋىنەى سەتەلايەتى ۋەك بەشىك لە نەپتىنى لەكارى ھەۋالگىرىدا سەير دەكرىن. (ئەگەر ھەر دەبىت ۋىنەكان بىلۋىكرىنەۋە، دەبىت كوالىتىان نىم بگىرىتەۋە-ئاپوونتر بگىرىن- بۇئەۋەى تۈانا ۋردەكانى سىستەمەكە بشاردىتەۋە.)

هر ځه د ده زگایه کی هه والگری له و مه ترسیه ی هه لځه له تاندن ټیگه پشتمن که به هوی پشتمنه سنی توندی یه که سرچاوه ی که نالی زانراوه وه تووشی ده بیت، نه وکات ده زانیت چ پړوشو ټینک له باره یه وه بگریته بهر. باشتیرین چاره سر لیره دا بریتییه له وه ی که پټی ده ورتیت "کوکړدنه وه ی زانیاری چاوه پوانه کړاو،" وه ک گرتنی وینه له کات و شوینی وادا که دوژمن پیشبینیان نه کات. به لی، پوونه که پیشبینیکردنی سه ته لایه تی چاوه دیری فوژوگرافی دوژمن که میک نه سته مه، به لام به دریژایی سنوود و لپواری ده ریایی دوژمن، له و شوینه ی که ده کړیت وینه ی ناسمانی بگریته، نه رکه که ناسانتر ده کات.

(۷) هه والگری هیما ی بریتییه له پړوسه ی وه رگرتنی زانیاری له پنگای نه و شه پوله کارو موگناتسیه ی له لایه نه ده زگایه کی هه والگریه وه ده بریدین. نه م جوړه هه والگری به گویره ی جوړی نه و شه پوله کارو موگناتسیه ی که ده ستیان که وتووه له پټی هه والگریه وه، پوټین ده کړیت بؤ: هه والگری که یاندن (په یامی پادیو یی)؛ هه والگری تیلته تری (هیما ی شه پوټی فوژکه)؛ هه والگری نه لیکترونی (وه ک پادار)؛ یان هر شه پوټنکی تری کارو موگناتسیی که به شیک بیت له نامیری نه لیکترونی، وه بگریته نامانجی وه رگرتنی سیگنالی ده زگایه کی تری هه والگری. نیستا با یه ک به یه ک باسیکی نه م جوړانه ی هه والگری هیما ی بکه ین.

به که م، هه والگری که یاندن: له سرجه م جوړه کانی هه والگری هیما دا، کوترینیان بریتییه له هه والگری که یاندن که بؤ کاری پادیو یی به کارده هات بؤ سوود وه رگرتن لپی بؤ کاری که یاندنی ساریزی وه دبلوماسی. به دریژایی جهنگی جیهانی دووم، نه م جوړه هه والگریه (له که ل شیکردنه وه ی کړده کان- شکاندنی نه و کوډانه ی که په یامی گرنکی پیدا ده گوزار ټیته وه)، تا نه و نه اندازه یی زانیاری به رده ست پنگامان پیده دات حوکی له سر بده ین، گرنکتر بوو له هر سرچاوه یه کی تری هه والگری بؤ زلهیزه کان، هم له کاتی جهنگ و هم میش له ناشتیدا.

یه کیک له کوترین نه و به لکه نامانه ی به رده ستن له باره ی به کاره ټنانی هه والگری که یاندن بریتی بوو له هه وله کانی که شتیگه لی به ریتانیا له ماوه ی جهنگی جیهانی

یه‌کهم بۆ ده‌ستخستنی زانیاری پێشوه‌خته‌ی ئاگادارییون له هاتنی ئەلمانەکان بۆناو زەریای باکوور. هه‌روه‌ها، له سه‌ره‌تای جهنگه‌که‌دا به‌ریتانییه‌کان کێپیلی ته‌له‌گرافی ژۆرنای ئەلمانیا‌یان ب‌پ‌ی ڤه‌وه‌ ه‌و‌ی به‌یه‌که‌سته‌وه‌ی ئەلمانیا به‌ ئەمریکا، ئەفریقا وه ئیسپانیا. له ئەنجامدا، "کێپل"ی دېلۆماسی ئەلمانی بۆ ئەم ناوچانه ده‌بوا‌یه به‌ه‌و‌ی پادېۆوه بنێردرێت وه له‌و کاته‌شدا موعه‌ره‌ز بوو بۆ ئەوه‌ی له‌لایه‌ن بنکه چاره‌ده‌تیره‌کانی به‌ریتانیاه‌وه بشکێت.

به‌ب‌ه‌ت له به‌رچاوگرته‌نی سه‌رکه‌وتنه‌کانی پێشوو، له جهنگی جیهانی دووه‌مدا بوو که ماوه‌ی زۆرینی به‌ریتانییه‌کان، ئەمریکا‌ش، له به‌کاره‌ینانی هه‌واڵگری گه‌یاندنه‌وه دیاریکرا. به‌ریتانییه‌کان توانیان ئەو گه‌یاندنه زیاد له ئالۆزه‌ی ئەلمانیا و ژاپۆن بشکێنن، وه ب‌پ‌یکێ ژۆر له زانیاری گرنگ و وردی سه‌ریازی، سیاسیی ب‌خه‌نه به‌رده‌ستی سه‌رکه‌ده‌کانی هه‌ردوو ولاتی به‌ریتانی و ئەمریکا. ئەوه‌ی ده‌مێنێته‌وه ب‌ل‌ت‌ین ئەوه‌یه که مێژوو ئەوه‌یه‌کلایی ده‌کاته‌وه که ئەم جۆره هه‌واڵگرییه‌ چ رۆژنێکی گرنگی گێژا له یه‌کلایک‌ردنه‌وه‌ی جهنگی جیهانیی دووه‌م و سه‌رکه‌وتنی هاو‌په‌یمانان له دژی زله‌په‌زه‌کانی تری ئەو جهنگه‌دا.

یه‌کێک له نموونه دیاره‌کانی سوودی هه‌واڵگری گه‌یاندن له که‌یسی سه‌رکه‌وتنی هێزی که‌شتیگه‌لی ئەمریکا به‌سه‌ر ژاپۆندا له جهنگی "میدوه‌ی" خۆی ده‌بینێته‌وه. ژاپۆن ده‌یویست سه‌رکه‌وتنه مه‌زنه‌که‌ی به‌کاربه‌هێنێت له پێرل هاریه‌ر له کانونی یه‌که‌می ١٩٤١ به‌گرته‌نی شوێنی ستراتیژی دوورگه‌ی میدوه‌ی وه، له پو‌ت‌سه‌که‌دا، هه‌موو ئەو شوێنه‌وارانه له‌ناو‌به‌رن که په‌یوه‌ندیان به‌ هێزه‌کانی که‌شتیگه‌لی ئەمریکا له زه‌ریای هێمندا هه‌یه. ئەگه‌ر پلانی ژاپۆن سه‌ریگرتبا، دوورگه‌ی هاواییش داگیرده‌کرا، وه ئەمریکا ده‌بوا‌یه به‌ مه‌رجه‌کانی تۆکیۆ بۆ ناشتی قاییل ببوا‌یه. به‌نیسه‌ت ژاپۆنییه‌کان، سه‌رکه‌وتنێکی خێرا له زه‌ریای هێمن ژۆر گرنگ بوو، چونکه جهنگان له شه‌رپێکی وا درێژخایه‌ندا له‌گه‌ڵ ولاتێک که خاوه‌نی ژماره‌یه‌کی دانیشتوانی ئاوا‌ز زیاتر ب‌یت وه له ئەساسدا به‌هێزترین ب‌یت، کاره‌ساتیکی مه‌زن بوو بۆ ئەمریکیه‌کان وه سه‌رکه‌وتنێکی ب‌ه‌ وێنه بوو بۆ ژاپۆنییه‌کان.

بەبى ئەۋەى ژاپۇنىيەكان ئاگادارېن، شارەزايانى شكاندى كۆدى نووسىنى ھىزى
 ۱۱ رىيائى ئەمرىكى لە ژاپۇن ئاگادارى پەيوەندىيەكانيان بوون ۱۱ كۆدى ھىزى دەريايى
 ژاپۇنىيەكانيان دەشكاند. لە ئەجامدا، ھىزە ئەمرىكىيەكان لە پېشدا پلانى ھىزى
 ژاپۇنىيەكانيان بۆ سەر مېدورەى ئاشكرا كۆد. پېچەك بەو زانىارىيە ھەۋالگىرىيە،
 ئەدمىرال جېستەر نىمىتس ھىزى دەريايى ژاپۇنىيەكانى خستە ناو بۆسەيەكەۋە لە
 باكورى دورگەكە لە ۴ى ھەزىرائى ۱۹۴۲، كە بوو ھۆى تېكشكاندى چوار كەشتى
 سەربازىي و شكاندى توانائى ژاپۇن بۆ ئەجامدانى ئۆپەراسىقنى مەزىن لە زەرەيائى
 ھىمندا. شەپى مېمورەى شىكستىكى مەزىن بوو بۆ ژاپۇنىيەكان ۋە خالى ۋەرچەرخانى
 جەنگەكەش بوو؛ ئەم شىكستە ھەموو ھىۋائى ژاپۇنىيەكانى كۆتائى پېئېنا كە پېئيان
 ۋابوو جەنگەكە بەختىيائى دەباتەۋە.

لەكاتىكدا كە ئىمە پېشېيىنى دەكەين كە ھەستىارتىن پەيامى رادىيۆى ۋلاتىك بە
 كۆد دەكرىت بۆ پاراستنى نەپنىيەكانى، ھەندى بۋارى ھەۋالگىرىيە گە ياندن ھىچ
 كۆدشكىتپان نىيە. بەھۆى ئەۋ خەرجى و بارقورسەيى ھەيەتى، ھەندى پەيامى
 رادىيۆى كۆد نەكران؛ بۆ نمونە، گە ياندنى دەنگى تەكتىكى، ۋەك لە نۆۋان فېۋگە
 و بىكەكانى كۆنترۆلى ئەزىي، عادەتەن لە فەزايەكى پووندا ئالوگۇرپان پىندەكرىت.
 لە كەيسى ئردا، ئاردنى پەيامەكان بەو رېگەيەدا كۆد نەكران چونكە بېۋا ۋايە، جا
 چ راست بېت يان ھەلە، كە نەيارىك ناخۋازىت، يان ئاتوانىت، ئەۋ كۆدەنە
 بېرېت (بەھۆى ئەۋ قەبارەى مەزىنەى زانىارى كە ھەيانە) يان پروسىسيان بىكات. بۆ
 نمونە، پەيامەكانى گە ياندنى ھاتوۋچۆى بازىرگانى كۆد نەكرارە، ھەرچەندە ھەندى
 لە زانىارىيەكانى دەكرىت بەھائى بۆ ئوژمىنىك ھەبىت. لە كۆتايىدا، ئابىت ئىمە لە
 گرنگى نا ھەستىارى ئاسابى كەم بگەينەۋە: بۆ نمونە، ئەمرىكا تەنيا ۋەلامىكى
 درەنگى دايەۋە كاتىك زانى كە تەلەفۇنكرىن بۆ شۆپنى ئورمەۋدا كە بەھۆى
 تاۋەرەكانى مايكروۋەيفەۋە دەنئىردىت لەلايەن ئەۋ ۋلاتانەى كە پەيوەندى
 دېلۇماسىيان لەگەلىدا ھەبوو دەبېردىن و پەيامەكان ئاشكرا دەبن.

ھەر ھەپتە، تەكنىكىك لەم بوارەدا ھەيەكە بە "شىكرىنە ۋە ھاتتوچۇ پەيامەكان" دەنارسىت، ئەمە ۋا دەكات زانىبارى بەسود بەدەست بىن لە قەبارە ۋ تايىبەتمەندى دەرەكى گەياندنى رادىئوكان، تەنانت كاتىك ناۋەرۇكى پەيامەكان ناپوونىش بىن. بۇ نموونە، ئەگەر بارەگايەكى سوپا ۋە بەشە بچوۋەكانى نامى دەنگى بەرپىگاي شەپۇل ئالوگۇر بىكەن، دەكرىت شىكرە ۋە ھەيك بەگاتە ئەۋ ئەنجامى كە تۆپە راسپوونىكى گىرەك خەرىكە پووبىدات. بە ھەمانشپوۋە، بە ھۆى "ئۆزىنە ۋە ھاتتوچۇ" تەكنىكىك بۇ ئاشكاراكرىدى بىنرەتى جوگرافى ھىمايەكى رادىئو-كەسىك دەتوانىت شوئىنى كەشتى، فرۇكە يان ئەۋ شوئىنى پەيامەكى لىن دەرچوۋە ئاشكارا بەگات.

لەكاتىكدا ئۆزبەكى ھەۋالىگرى گەياندن لە شكاندىنى پەيامى رادىئو پىكىت، دەكرىت ئەۋ پەيامەندى لەرپىگاي ۋايرىشەۋە دەنئىردىن بىشكىنرەن. ئەمە پىوئىستى بە دەستگەيشتن ھەيەكە ۋايرەندى كە پەيامەكانىيان پىادا دەگوزىنەۋە. بۇ نموونە ھىلى تەلەفۇنى ئۆرمال كە بە ۋايرە پەيامەكانى دەگەيىرەت بۇ بالئۆزخانە يەن كونسولخانەيەكى ۋلاتى نەيار لەناۋ خاكى ۋلاتەكەيدا.

دەكرىت بەشپوۋەكى سەسورپىنەر ھەندى جار دەستمان بە ھەندى زانىبارى بەگات، تەنانت لە دەرەۋە ۋلاتى خۇيدا، لە شارە دابەشكاراۋەكانى قىيەننا ۋە بەرلىن لە سەرەتا ۋاۋەرپاستى سالانى پەنجاكاندا، ھەۋالىگرى بەرىتانى ۋ ئەمرىكىيەكان تۋانىيان دەستىيان بەۋ ۋايرەنە بەگات ۋ گۇئ بۇ سەرچەم گىفتوگۇكان بگىن كە لەلەيەن دەسەلدارانى سوپاى سۇقىيەتەۋە بەكاردەھات. لە بەرلىنىشدا، ئەمرىكىيەكان تۋانىيان دەست بەسەر ۋايرەكدا بگىن لە شارەكەدا كە بەئىر ناۋچە دەسەلدارى ئەۋاندا تىدەپەپى كە لە بىنرەندا لەلەيەن سۇقىيەتەۋە پىلانى بۇ دائىرابوۋ.

تەكنىكىكى تىرى ھاۋشپوۋە برىتىيە لە ۋەرگىرتنى زانىبارى لەرپىگاي كىنەۋە لەئىر دەرۋاۋە لەلەيەن ۋلاتى نەيارەۋە. بۇ نموونە، لە سالانى ھەفتاكاندا، ئەۋ غەۋاسە دەريايىيەنى كەشتىگەلى دەريايى ئەمرىكا تۋانىيان لەئىر دەرۋاۋە تۆخوتۇسك كىنەۋەكى ئۆزىدەريايى سۇقىيەت ئاشكارا بىكەن كە بەستىراۋەۋە بە بىكەنى سەرەكى ھىزە دەريايىيەكانى سۇقىيەت لە پىتروپاۋلوتۇسك لە نىمچەدورەگى كامچاكتا لەگەل

ئالدىنقى تۆتۈسكە و مۇسكۇ. غەواسەكان ئامېرىكىيان بەستېۋەو ە كەفتوگۇكەيان تۆمار دەكرد؛ ئەو تۆمارانە بەشئەۋەكى ئاسايى ەموويان كەوتنە بەر دەستى ئەمىرىكىيەكان.

دەكرىت بەمۇى ئەم جۆرە تەكنىكەۋە دەستمان بگات بەو و ئامېرانەى كە بەكارهاتوون لە ناردن و ەەرگىرنى كفتوگۇى كۆدكراو. بۇ نموونە، ئەفسەرىكى پېشۋوى ەوالگىرى بەرىتانىا سەرەكەوتنەكانى خۇى دەگىزىتەۋە لە كفتوگۇى دېۋماسى نەئىنى مىسرىەكان لەگەل دانانى ئامېرىكى بېستۇكى كۆيگىرنن لە شوئىنكى نىزىك ئامېرى كۆدشكىننى بەرىتانىيەكان لە نىزىك بالېۋزخانەى لەندەنى مىسرى. بەبەكارهئىنانى ەستايەكى چاككەرەۋى تەلەفۇن، ئەفسەر ەوالگىرىەكانى بەرىتانى تۋانىان ئامېرىك بېستەۋە لە تەلەفۇنكى نىزىك شوئىنەكە كە تۋانائى ەبەو دەنگى دورمەۋدا ەەرگىرىت كە لەلايەن مىسرىەكانەۋە بەكاردەهات. بەم زانىارىيە، كۆدشكىنەرە بەرىتانىيەكان تۋانىان ئەم سېستەمە بشكىنن و پەيۋەستى بكن بە شىۋازى ئامېرىكارى ەوالگىرى خۇيان، ە بەم شىۋەيەش كۆيىان لە ەموو ئەو كفتوگۇيانە بوو كە لەلايەن دەسەلتدارانى مىسرەۋە دەكرا. ئۆپەراسىۋنى ھاۋشئەش ئەنجامدران لەو كاتەى مىسرىيەكان ئامېرى تۋىيان دەھىتايە بەرىتانىا بۇ بەكارهئىنانىان لەناۋ بالېۋزخانەكەياند، ەوالگىرى ئەو ۆلاتە ئامېرى سېخۋىرى بچۈركيان دەخستە ناۋ ئەو ئامېرانەى مىسر، ە بەم شىۋەيەش كۆيىان لە سەرەم زانىارىيە ئالۋگىرپكراۋانە دەبوو.

پېشكەوتنە تەكنەلۇزىەكان لە پەيۋەندى شەپۆلىدا كېشەى نوئى خولقاندۋە بۇ كۆكرىدەۋەى زانىارى بەمۇى كفتوگۇى شەپۆلى و ۋايەرەۋە. لەكاتىكدا بىرنى شەپۆلى پادىۋى ئاسايى پىشت بە تۋانا بۇ دانانى ئانتىنكى ەەرگى ەستىارى باش لە شوئىنكى كۈنچاۋدا دەبەستىت، ە كۆيگىرنن لە ەئلى تەلەفۇنى ئاسايى پەيۋەندى بەرەۋە ەيە بتۋانىن بەشئەۋەكى فىزىكى بوونمان بۇ ناۋ ئامېرەكە ەيىت، بىرنى شىۋازى نوئى كفتوگۇ كېشەى قورستى خولقاندۋە. بۇ نموونە، كېئىلى قايىەر ئۆپتىك، كە لەپروۋى بازىرگانىيەۋە زياتر بايەخى پىدەدرىت چۈنكە زياتر ئاسايىشى

پەيوەندى دابىن دەكات (واتە، دەتوانىت زانیاری زیاتر بنیترت لە ھەر یەكەيەكی كاتتدا)، ھەروەھا قورستەرە بتوانىت گويى لىگىرت بەبەرورد لەگەڵ ئەو وایەرانەي كە بەشێوەيەكی ئاسایی بەكار دەھاتن. بەھەمان شێوە، تەلەفۆنى مۆبايلى ئاسایی، سەرەپای ئەو راستیەي كە بەھۆی شەپۆلی ئاسمانییەو داناکانی دەگوازیڤنەو، كێشەي قورس دروست دەكات بەھۆی ئەو قەیدانەي خاوەنی مۆبايلى كە دەرخاتە سەر مۆبايلى كەي بۆ زانیانی جۆلەكانی پەيوەندىكەرەكە لە شوێنێكەو بۆ شوێنێكی تر.

دووھم، ھەوالگري دوورپۆت: قورمەكانی تری ھەوالگري ھێما نویترن لە ھەوالگري گەياندن، وە ئەم قورمانە پەنگدانەوێ پێشكەوتنی بەكارھێنانی دیاردەي موگناتیبسی كارەبايین لە سەربازیبیدا. ھەوالگري تێلیمەتری لە پووی فیکرەو ھەك ھەوالگري گەياندنە جگە لەو گەياندانەي كە بەدزیو ھەك گوي دەگىرت لە نۆوان ئامیتریکي تاقىكردنەو (ھەك موشەك) وە بنكەي سەرزەو، وە ئەو گەياندنە لە وشە پێك نايت بەلكو لە خویندنەو و پێزانینی كۆد پێكدیت كە پەيوەستن بە لایەنی بەرامبەر بۆ پێگرتن لە ئاشكراپوونی پلانەكانیان. (ئەم گەياندنە پەيامانە بە تێلیمەتری ناسراوین—واتە پێوانە كردن لە دوورەو). بەھای ئەم جۆرە گۆپاوانە، پلەي گەرما لە خالی جیاواز لەناو ئامیترەكەدا، رێژەي شەپۆلی وزە، وە چەندان ھۆكاری تر، ھەموویان بەيەكەو، وینەيەكی روونی ئەو بە ئەندازیارەكانی سەر زەوی دەدات كە بزائن لەوێ چي دەگوزەرت. ئەمە یارمەتی ئەندازیاران دەدات ھەر كێشەيەك بدۆزنەو كە سەرھەلەدات لەكاتی ھەر تاقىكردنەو یەك وە چاككردنەوێ ئەدای ئامیترەكە.

بەھەمان شێوە، ئەم جۆرە زانیاریانە بەھایەكی بێ شواماریان ھەي بۆ دۆژمانیش. ئەگەر بتوانن ئەو گفتوگۆیانە ببین و داناکانی وەرگرتن، ئەوا دەتوانن ناوەرۆك سبستەمی چەكی نوێ بزائن كاتێك ئەوان ھێشتا لەقۆناغی تاقىكردنەو دان. (شیکردنەوێ داتای دوورپۆت-تێلیمەتری-كارێكی زۆر قورسە؛ لەگەڵ شیکردنەوێ كۆدشكینی، لە بەشی داھاتوودا ھەك جۆرێكی شیکردنەوێ ھەوالگري باسكراو). بەم شێوەيە، ھەروەك لە ھەوالگري گەياندن ببنرا، ئەو ولاتەي تاقىكردنەو ئەنجام دەدات ھەولێ جیددی دەدن بۆ ئەو پێ لە دەستگرتن بەسەر

ئەو زانیاریانە بگرن بۆ زانیاری تێلیمەتری بە نارینه‌وه‌یان بۆ وێستگەکانی سەرزه‌ویی بە فۆرمیکی کۆدکراو. یاخود، داتای تێلیمەتری دەکرێت تۆمار بکړن وە لەسەر ئامیڤی تاقیکردنەویدا بهێتێرنه‌وه بۆئەوه‌ی جاریکی تر ١٠٠ له دواتریدا ده‌ستیان پێ بگاته‌وه. ئەم پرۆسەیه، که پێی ده‌وترێت "پوختکردنه‌وه"، واده‌کات داتاگان له‌هر دزه‌پێک‌کردنیک بپاریزێن؛ هه‌رچه‌نده، ده‌کرێت ئەم ریکاریکی مه‌ترسیدار بێت، چونکه له‌هاله‌تی شکستی وێرانکه‌ری ئامیڤی تاقیکردنه‌وه‌که‌دا، ریک کاتیگ داتای تێلیمەتری زیاترین سوودی ده‌بێت، ئەو که‌پسوله‌ی زانیارییه‌کانی تیا‌دا پارێزراوه ده‌کرێت له‌ناو بچن یان کاره‌که قورس بکات بۆ ئەوه شوێنی بزانرێت.

سێیه‌م، هه‌والگری ئەلیکترۆنی: هه‌والگری ئەلیکترۆنی پێکدێت له‌ چاره‌دێرکردن و شیکردنه‌وه‌ی داتای ئەلیکترۆماگنیتیکی ناگه‌یاندن له‌ ئامیڤی سه‌ریازی بیا‌نیدا. له‌ ئاستی هه‌ره سه‌ره‌تاییدا، هه‌والگری ئەلیکترۆنی وا له‌ ولاتیگ ده‌کات که به‌رده‌وام بێت له‌ شوێنه‌لگرتنی پێکهاته سه‌ره‌کیه‌کانی سوپای چه‌کداری ولاتیکی تر (وه‌ک رادار به‌رگری ئاسمانی، بنکه‌ی فه‌رمان و کۆنترۆلکردن)، ئەم هه‌نێ جار پێی ده‌وترێت "ته‌نزیما‌تی ئەلیکترۆنی جه‌نگ". سیسته‌می هه‌والگری ئەلیکترۆنی سه‌ته‌لایتی پشکینی پێشوه‌خته‌ی زه‌ریا (The EORSAT) به‌کارهاتوو له‌لایه‌ن یه‌کیتی سو‌فیه‌تی جاران، وه‌ ئیستاش پووسیا، نمونه‌یه‌کی زیندووی ئەم چاره‌دێرکردنه‌یه. بۆماوه‌ی چه‌ندین سا‌ل، ئەم سیسته‌مه به‌کارده‌هات بۆ زانی‌ن و ئاشکراکردنی شوێنی که‌شتیه‌لی ئەمریکا به‌ برینی ئیشاره‌تی ئەلیکترۆنی ئاسایی (وه‌ک رادار) که له‌لایه‌ن که‌شتیه‌گانه‌وه ده‌نێردرا له‌کاتی گه‌شتکردن له‌ ده‌ریای به‌رزدا.

نموونه‌یه‌کی هه‌ره به‌رچاوی ئەم جو‌ره هه‌والگرییه له‌ ماوه‌ی هێرشه‌کانی ئیسرائیل له‌ سا‌لی ١٩٨٢دا بۆ سه‌ر لوبنان ده‌رده‌که‌وێت. له‌وکاته‌ی سوپای ئیسرائیل چووه‌ ناو لوبنانه‌وه له‌ هه‌ولیکدا بۆ له‌ناو‌بردنی هێزه‌کانی ریکخراوی ئازادی فه‌ل‌ستینی (PLO) که له‌وێره کاره‌کانیان ده‌کرد، فه‌رمانداری بال‌ای ئیسرائیلی نیگه‌ران بوو له‌باره‌ی ئەگه‌ری هه‌ر هێرشێک بۆ سه‌ر له‌شکه‌هه‌ی له‌لایه‌ن هێز ٢ تانکه‌کانی سو‌ریا له‌ دۆلی به‌قعه له‌ پۆزه‌لاتی لوبنان. پاراستنی ئەم هێزانه وابه‌سته بوو به‌ له‌ناو‌بردنی پاتری

جەنگى زانىارى

"سام"ى ھىزەكانى سوريا. بەبەكارھىتئانى، دىۋى بچووك، بىن فېۋگەوان، ۋ نزم فې، ئىسرائىلىيەكان تۈانيان فېل لە سورىيەكان بگەن بە بېنى شەپۋلى پادارى سىستەمەكەيان ۋە دىارىكرىنى شوئىنى ئو درۋانە. بەپشت بەستن بەو زانىارىانە، ئىسرائىلىيەكان تۈانيان لە ئەنجامدا لەماۋەى چەند كاترۇمىرىك ھىزە ئاسمانىەكانى خۇيان بىئىرن ۋ سەرچەم ئو سىستەمەى سورىيەكان لەناو بەرن، ۋە تۈانيان بە تەۋاۋى دەست بەسەر ئاسمانى لوبناندا بگرن، ۋە ھەموو ئەگەرىك لەناو بەرن كە مەترسى بىت لەلايەن سوپاى سورياۋە بۇ ئەرە ھاۋكارى ھىزەكانى رىكخراۋى ئازادى فەلەستىنى بگەن.

(۸) كۆكردنەۋەى زانىارىى بەھۋى مۇۋفەۋە، ياخود سىخوپىى، ئو چەمكەيە ھەر باسكرا، ئىتر "ھەۋالگىرى"مان بىردەكەۋىتەۋە. ئەم شىۋازەى كۆكردنەۋەى زانىارىى لە دىارىكرىدن ۋ پاشان بەكرىگرتنى كەسايەتەكى دىارىى بىانى پىكىدېت، كە بەھۋى پىگەكەيەۋە لەناو حكومەتىك مەمانەى بەدەست ھىناۋە، دەتۈانىت دەستى بە زانىارىى گرىگ بگات ۋە بەھۋى چەند ھۆكارىكەۋە دەيەۋىت ئو زانىارىانە بداتە كارمەندانى دەزگا ھەۋالگىرىەكى تر. لە ھەندىك حالەتدا (بەتايىبەتى لەكاتى جەنگدا)، ئو كەسەى ئو زانىارىانە دەبەخشىت دەكرىت كارمەندى حكومەتىك نەبىت بەلكو تەنبا تاكەكەسىك بىت كە دەرفەتى ھەيە چاۋەدىرى (يان گوئى لى بىت) شتىك بگات كە جىڭاى بايەخە، ۋەك كاتى گەپشتن ۋ پۇيشتنى كەشتىەكى جەنگى لە بەندەرەكەيەۋە. دەكرىت ئو كەسەى بەكرىگىراۋە كەسىك بىت كە بەھۋى پەيۋەندى تايىبەتەۋە دەستى بە زانىارىى گرىگ بگات (ۋەك ھاۋپىتەتى، كارى بازىرگانى، ھتد...) لەگەل كەسىك كە لەزىر چاۋەدىرى ھەۋالگىردايە (ۋەك تىرۋرستىك يان بازىرگانى مامەلەى چەك).

بەشېۋەيەكى ئاساىى، دوو كەس بە ئىركى جىاۋاز لەم كارەدا تېۋەدەگلىتن: ئەفسەرى ھەۋالگىرى، كە كارمەندىكى دەزگاي ھەۋالگىرىيە، ۋە سەرچاۋەى زانىارىى، كە زانىارىى بەو ئەفسەرە دەدات بۇ ئەۋەى بىانگۈۋىتەۋە بۇ بارەگاي سەرەكى دەزگاي

هه‌والگری. ئەفسەرە هه‌والگرییەکه له‌سه‌ر په‌یوه‌ندیه‌کانی به‌رده‌وام ده‌بێت له‌گه‌ڵ سه‌رچاوه‌که، پێتمایی له‌ باره‌گای سه‌ره‌کی ده‌زگا هه‌والگرییەکه ده‌گه‌یه‌تێت به سه‌رچاوه‌که، سه‌رچاوه‌ی پێتووستی پێده‌دات (وه‌ک ده‌زگای کۆپیکردن و په‌یوه‌ندییه‌کان)، وه‌، به‌گشتی، ئاماژهی ئه‌وه‌یه‌ دڵنیایی ئه‌وه‌ بدات که شه‌پۆلی گواستنه‌وه‌ی زانیارییه‌کان به‌رده‌وام بێت.

کاری هه‌والگری له‌ هه‌ر ولاتی‌دا بریتیه‌ی له‌ کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری له‌سه‌ر پلانه‌ دوژمنکاریه‌کانی دوژمن له‌ دژی ئاسایشی وولات، کۆکردنه‌وه‌ی زانیاریش ته‌نها له‌ ڕێگهی سه‌رچاوه‌کانه‌وه‌ ده‌بێت، سه‌رچاوه‌کان ئه‌و که‌سانه‌ن که هه‌والگری پشتیان پێ ئه‌به‌ستێت، ئه‌م جوژه‌ که‌سانه‌ کاریان کۆکردنه‌وه‌ی زانیاریه‌ له‌سه‌ر ئه‌و چالاکیانه‌ی له‌ دژی ده‌ولت ئه‌نجام ئه‌درێت، ئه‌م جوژه‌ که‌سانه‌ هه‌ر زانیاریه‌کیان ده‌ست به‌گه‌یت ده‌یده‌نه‌ ده‌زگای هه‌والگری و له‌ بێ ناوی پاسته‌قینه‌ی خۆیان ناویکی خوانراو به‌کار ئه‌هێنن.

بۆه‌ر سه‌رچاوه‌یه‌ک دۆسیه‌یه‌کی تایبه‌تی ده‌کرێته‌وه‌ و تیایدا پاپۆته‌کانی هه‌لته‌گیردێت دوا‌ی وه‌رگرته‌ی زانیارییه‌کانی و گرته‌به‌ری ڕێوشوێنی گونجاو. هه‌ر به‌رپرستیکی هه‌والگری بۆی هه‌یه‌ له‌و ناوچه‌یه‌ی که تیایدا ئه‌ژێ سه‌رچاوه‌ی له‌ خه‌ڵکی ناوچه‌که هه‌بێت، هه‌روه‌ک چۆن بالۆیز و پاشکو سه‌ربازیه‌کان بۆیان هه‌یه سه‌رچاوه‌یان هه‌بێت له‌ ده‌وله‌تانه‌دا که کاری تێدا ده‌که‌ن. به‌ کارگرته‌ی سه‌رچاوه‌کان کارێکی ئاسان نییه‌، ئه‌توانرێت له‌ ڕێگهی بیرویاوه‌ ڕیان پاره‌یان ترساندن سه‌رچاوه به‌کار بگیری، هه‌روه‌ها ئه‌بێت ده‌زگای هه‌والگری کۆنترۆلی ته‌واوی هه‌بێت به‌سه‌ر سه‌رچاوه‌دا و نابێت سه‌رچاوه هه‌موو کاره‌کان بووستی خۆی بکات. ئه‌توانرێت بۆ باشتن ناسینی ئه‌و که‌سانه‌ی که خۆیان هه‌لته‌بژێون بۆ ئه‌وه‌ی وه‌ک سه‌رچاوه ده‌ست به‌کار بن چاودێری بکۆن و له‌م پوه‌وه‌ زانیاری له‌سه‌ریان کۆبکێته‌وه‌:

نایا کێشه‌ی دارایی هه‌یه؟ چه‌ز و ئاره‌زووگانی چین؟ ئایا له‌ که‌سایه‌تیدا لاوازییه‌ک هه‌یه؟ ده‌توانرێت چ جوژه‌ زانیاریه‌ک به‌ده‌ست به‌یتێت؟ ده‌توانرێت له‌ چ ده‌وله‌تی‌دا

جەنگى زانىارى

بچىنرئىت؟ توانائى لەبەرامبەر رووبەرووبوونەو سەختەکاندا، توانائى نواندنى چۆنە؟
باشتر وایە سەرچاوە خواوەنى مەدائى نەبىت و خىزائى نەبىت.

فیندیکس

D	U
D-day, ۴۵۳	U-۲, ۴۵۵, ۴۶۰
K	پ
KGB, ۴۳, ۴۵, ۷۹, ۱۳۵, ۱۳۶, ۱۳۷, ۱۳۹, ۱۴۸, ۱۵۲, ۱۶۴, ۱۹۸, ۲۳۶, ۲۳۴, ۲۳۵, ۲۳۹, ۲۵۲, ۲۵۴, ۲۵۹, ۲۶۱, ۲۶۹, ۴۱۶, ۴۵۰	پاراسایکولوژی ۲۰۸, ۲۰۶, پارتي ګومونيسي ته مريکي ۴۱۴, ۴۱۳, پولینکوردن ۱۱۸, ۱۱۷, ت توننلی بهرلین ۲۳۵, ۲۳۴, تهکنه لوزیا ۱۲۳, تهلهکه بازى ۱۷۵, ۱۷۴, تهلهی ههنگونى ۱۲۷, ۴۸, ۴۵, ۱۲۸, ۱۲۹, ۱۳۰, ۱۳۲, ۱۳۶, ۱۵۰, ۱۵۵, ۱۵۷, ۲۷۲ ج جدرج بوش ۴۲۶, ۲۷۴, ۲۲۳, ۴۲۷, ۴۲۹ جون مولهزلاند ۲۱۲, ۱۹۷, جینا هاسپیل ۲۸۰
L	ت
LSD, ۵۲, ۲۰۳, ۲۰۵	
P	ج
polygraph, ۱۵۸, ۳۵۵, ۳۸۴	
S	ج
Stuxnet, ۱۰۱, ۱۰۲, ۴۱۳	
swallows, ۱۳۹	
T	ج
TSS, ۱۹۹, ۲۰۱	

جهنگی زانیاری

جهنگی جیپهانیی دوهم ۲۶، ۶۲،
۸۲، ۱۲۶، ۱۶۳، ۱۷۰، ۱۷۴،
۲۰۹، ۲۳۰، ۲۳۳، ۲۵۲، ۲۵۳،
۳۶۹، ۳۷۰، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸،
۳۹۰، ۴۰۰، ۴۰۳، ۴۰۶، ۴۲۰، ۴۴۳،
۴۵۳، ۴۶۵، ۴۶۶
جهنگی دهروونی ۹۰، ۱۶۱، ۱۸۸،
۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳،
۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶

چ

چالکی په نهانی ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹،
۴۶۲
چیرچلر ۴۴۹،
چهکی نه تومی ۹۲، ۱۲۲، ۴۳۹

خ

خه‌زبانندن ۶۸، ۷۰

د

دژه‌سیخوپی ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۲۹،
۳۱، ۳۹، ۶۱، ۸۳، ۸۴، ۱۷۵،
۱۷۶
دژه‌هه‌والکری ۱۶۳، ۴۵۹،
دژه‌زگای دژه‌هه‌والکری ۱۱۶، ۴۱۹،
دژه‌زگای هه‌والکری ناوه‌ندی ۲۰، ۵۲،
۶۴، ۶۷، ۶۹، ۷۲، ۷۹، ۱۶۱،
۲۱۸، ۲۶۷، ۳۳۵، ۳۳۹، ۳۷۹،

۳۸۱، ۳۸۳، ۳۸۴، ۴۱۹، ۴۳۷،
۴۴۴

پ

پووسیا ۳۲۰، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴،
۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۳۱، ۳۳۲،
۴۴۹، ۴۷۱
پیکه‌راوی په یمانی پاکوری نه تلاتنیک ،
۴۵۰

ز

زاتولفیته‌ر ۱۵۷، ۱۵۶،
زانیاریی ۱۱۷، ۴۴۸، ۴۵۰، ۴۵۲،
۴۵۳، ۴۵۹، ۴۶۴، ۴۷۲

ژ

ژوودی ره‌ش ۲۵۲، ۲۵۳، ۴۰۰
ژه‌هری ریسین ۵۰،

س

ستالین ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۸،
۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷،
۲۳۳، ۲۷۲، ۲۷۳، ۳۳۴، ۳۵۴،
۳۵۷، ۳۵۸، ۳۶۷، ۳۶۹، ۴۱۴،
۴۴۶، ۴۴۹
سنۆدن ۱۰۲، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷،
۲۹۸، ۲۹۹
سون تنو ۱۶۱، ۱۶۶، ۱۷۲، ۱۷۴،

جهنگي زانياري

سفرج، ۲۲۴، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱،
۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵
سوئیشال میدیا ۱۰۰، ۱۰۲،
سی ٹای نیو ۴۶۱، ۴۶۴،
سیخوپر، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵،
۲۹، ۳۳، ۳۸، ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۳،
۴۵، ۴۶، ۴۷، ۵۵، ۵۷، ۶۱، ۶۲،
۷۵، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۱۰۱،
۱۱۶، ۲۰۸، ۲۱۵، ۲۵۰، ۲۵۶،
۲۶۷، ۲۷۹، ۳۱۳، ۳۲۶، ۳۳۱،
۳۵۳، ۳۶۰، ۳۹۲، ۳۹۸، ۴۳۷،

۴۴۲

سینچوری
۱, ۲, ۱۹, ۲۰, ۲۱, ۲۲,
۲۳, ۲۴, ۲۵, ۲۶, ۲۷, ۲۸, ۳۰,
۳۱, ۳۲, ۳۵, ۳۷, ۳۹, ۴۰, ۴۱,
۴۲, ۴۳, ۴۵, ۴۷, ۴۸, ۵۱, ۵۵,
۵۷, ۶۱, ۶۲, ۶۴, ۷۶, ۷۸,
۷۹, ۸۱, ۸۲, ۸۳, ۸۴, ۸۵,
۸۶, ۸۹, ۹۴, ۹۵, ۹۶, ۹۷,
۹۸, ۹۹, ۱۰۰, ۱۰۱, ۱۰۲, ۱۰۳,
۱۰۵, ۱۰۶, ۱۰۹, ۱۱۰, ۱۱۱, ۱۱۲,
۱۱۳, ۱۱۵, ۱۲۷, ۱۲۸, ۱۲۹,
۱۳۲, ۱۳۳, ۱۳۵, ۱۳۶, ۱۳۸,
۱۳۹, ۱۴۰, ۱۴۱, ۱۴۲, ۱۴۶,
۱۴۷, ۱۴۸, ۱۴۹, ۱۵۰, ۱۵۲,
۱۵۴, ۱۵۸, ۱۷۴, ۱۷۵, ۱۹۹,
۲۰۲, ۲۰۷, ۲۰۹, ۲۱۲, ۲۱۵,
۲۱۹, ۲۲۴, ۲۲۶, ۲۲۹, ۲۳۲,

۲۳۴، ۲۴۸، ۲۵۴، ۲۶۵، ۲۶۷،
۲۸۵، ۲۸۶، ۲۹۲، ۲۹۹، ۳۱۰،
۳۱۴، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۶، ۳۲۷،
۳۲۸، ۳۳۱، ۳۳۳، ۳۴۴، ۳۴۵،
۳۴۶، ۳۴۷، ۳۵۰، ۳۵۴، ۳۵۵،
۳۵۶، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷،
۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲،
۳۹۴، ۳۹۷، ۳۹۸، ۴۰۱، ۴۱۳،
۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۹، ۴۲۰،
۴۲۷، ۴۳۲، ۴۳۸، ۴۴۱، ۴۴۲،
۴۴۴، ۴۴۵، ۴۵۱، ۴۵۳، ۴۵۴،
۴۵۶، ۴۵۹، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳
، ۴۵۳، ۴۵۹ نووسره
سیخویری سیکسی ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۲،
۱۳۳، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۳۹،
۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۴۸، ۱۵۸
، ۸۴، ۸۵ سیخویری ئابووری
سیخویری ۱۲۱، ۱۶۳، ۱۷۴، ۱۷۵،
۱۷۶، ۴۵۰، ۴۶۲، ۴۶۹، ۴۷۲
، سه‌دارار ۳۱۱

ش

شیوعیهت ۲۲۹، ۲۲۶، ۲۲۵، ۲۱۹،
شہری میوہی ۴۶۷،

3

عەزىزىيە ئۇفقاتىيە كان ۲۸۲ ،

جهنگي زانپاري

عزام, ۲۸۱, ۲۸۳, ۲۸۴, ۲۸۵,
۲۸۶, ۳۳۳

غ

غافلکوڙي فيدل کاسترو ۲۱۱ ,

ف

فريودان, ۱, ۳, ۲۷, ۲۸, ۳۱,
۱۲۸, ۱۶۰, ۱۶۱, ۱۶۳, ۱۶۶,
۱۶۷, ۱۶۸, ۱۶۹, ۱۷۰, ۱۷۱,
۱۷۲, ۱۷۳, ۱۷۴, ۱۷۷, ۱۷۸,
۱۷۹, ۱۸۰, ۱۸۱, ۱۸۲, ۱۸۳,
۱۸۴, ۱۸۵
فيلبي, ۲۱۹, ۳۳۶, ۳۲۸, ۳۳۱,
۳۳۲, ۳۵۲, ۳۷۰, ۴۴۵

ک

کارتر, ۲۵۵, ۲۶۱, ۲۶۲, ۴۴۳, ۴۴۵
کالڙي ۵۰۳ ,

کومسيوني وزه ۴۰۸, ۴۰۷ ,

گ

گوانتانامو ۴۳۱, ۳۳۹, ۷۰, ۶۹,
گوتليب, ۲۱۱, ۲۰۵, ۲۰۰, ۱۹۹, ۵۲,
۲۱۲, ۲۴۶
گوڙه لڄستن, ۳۶۵, ۱۱۵, ۱۱۴,
۴۳۱, ۴۴۴

ل

لومامبا ۲۴۸, ۲۴۶ ,

م

مکولترا, ۲۰۱, ۱۹۷, ۱۶۲, ۵۲,
۲۱۲, ۲۱۱, ۲۰۵, ۲۰۴, ۲۰۳, ۲۰۲,
مؤساد, ۳۰۰, ۲۲۲, ۱۳۲, ۱۳۱, ۹۲,
۳۰۶, ۳۰۷, ۳۰۲, ۳۰۱,
۴۳۴, ۴۳۳, ۴۳۲, ۳۶۳, ۳۶۱,
مؤسکؤ ۴۶۹, ۴۵۹, ۴۵۰ ,

ن

نکوليرن, ۱۷۸, ۱۷۷, ۱۶۱, ۳۲,
۱۸۴, ۱۸۳, ۱۸۲, ۱۸۱, ۱۸۰,
۱۸۵

نهيڻيگه ري ۱۳۱ ,

نوسينگه ۲۸۲ خزمه تگوزاري,
نورماندي ۴۵۳, ۱۷۵, ۱۶۳ ,

و

هاوبيري ۲۱۶ ,

هاي بيرگس ۴۴۵ ,

هيتلر, ۱۴۸, ۱۴۷, ۱۴۶, ۱۳۹,
۲۹۲, ۲۹۱, ۲۲۷, ۲۲۴, ۲۰۹,
۳۵۸, ۳۵۷, ۳۵۶, ۳۰۵, ۲۹۴,
۳۶۵, ۳۹۷

هه والگري ۴۶۵, ۴۲۸,
هه والگري سه ريانزي ۱۷۵ ,

جهنگي زانپاري

هه والگري گه ياندن ، ٤٢٨، ٤٦٥،

٤٦٦، ٤٦٨

هه والگري هيمما ٤٧٠،

هه والگري نه لمانى ، ٨٣، ١٧٤، ٣١٨،

٣٥٧، ٤٤٢

هه والگري نه ليكتونى ، ٤٢٨، ٤٦٥،

٤٧١

هه والگري ، ١١٦، ١١٨، ١١٩، ١٢٠،

١٢٣، ١٦٣، ١٦٤، ١٦٥، ١٧٤،

١٧٦، ٤٢٨، ٤٤٨، ٤٥٠، ٤٥٢،

٤٥٤، ٤٥٥، ٤٥٧، ٤٥٨، ٤٥٩،

٤٦٠، ٤٦٢، ٤٦٣، ٤٦٤، ٤٦٥،

٤٦٧، ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠، ٤٧١،

٤٧٢، ٤٧٣

هه والگري نه مريکا ١١٩،

هه والگري ٣،

ئ

ئاپيٽين ٦٨،

ئارفاڊ ٣٦٥، ٣٦٦، ٣٦٤،

ي

يازدهى نه يلول ، ٣٠، ٦٦، ٢٧٦،

٢٨٠، ٣٧٩، ٤٣٠

ئ

ئاژانسى ئاساييشى نيشتيمانى ، ٣٠،

٨٠، ١١٠، ٢٥٢، ٤٠٤، ٤١٢، ٤٣١

ئاساييشى نيشتيمانى ، ١١٧، ١١٨،

١٢٣

ئاساييشى نيشتيمانى ، ١٢٠، ١٢٣،

٤٥٧، ٤٦٢

ئالان تيورينگ ٤١٨، ٣٨٦،

ئالين دوليس ٤٢٧، ٢٣٥، ٢٠١،

ئانا چاپمان ٣٧١، ٣٦٩، ٨٨،

ئاينزهاور ٤٦٦، ٤٦٠، ٤٥٦، ٤٥٥،

ئوسامه بن لادن ٢٨٤،

ي

يوشيكوا ٤٠٢، ٢٥١، ٢٥٠،

ئ

ئولگا ٣٥٨، ٣٥٧، ١٤٨، ٣٥٦،

ئوتان ، ١٠٠، ٩٩، ٩٨، ٩٤، ٩٢، ٢٥،

١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٤، ١٠٦، ١٠٧،

١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣،

١٦٢، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٨، ٢٥٩،

٢٦٣، ٢٦٤، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦،

٢٨٦، ٤١٣، ٤٢٩، ٤٤٥، ٤٨٢

ئيسرائيل ٤٨٢، ٤٧١،

ئيف بي ئاي ، ٦٤، ٦٦، ٨٦، ٨٨،

١١٠، ١٥٢، ١٥٧، ٢٥٢، ٢٧٤،

٢٢٣، ٢٢٧، ٢٣٨، ٢٤٠، ٢٥٤،

٢٥٥، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٦٧،

٢٦٨، ٢٧٤، ٢٧٩، ٢٩٦، ٢٩٧،

٤٢٠

